ISSN 2519-2558

НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Філологія»

Науковий журнал
(щоквартальник)

Випуск 4(72)

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2018

УДК: 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.
Н 34

Науковий журнал затверджено наказом Міністерством юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23153-12993Р від 23. 02. 2018 року

Журнал належить до списку фахових видань ВАК України.
Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.12.2016 № 1604.

Проіндексовано наукометричною базою Index Copernicus ICV 2017: 75.77. та Google Scholar

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 5 від 27 грудня 2018 року)

Редакційна колегія / Editorial Board
Цолін Д. В., доктор філологічних наук, професор – голова редколегії;
Поліщук Я. О. доктор філологічних наук, професор;
Максимчук В. В., кандидат філологічних наук, доцент;
Архангельська А. М., доктор філологічних наук, професор;
Деменчук О. В., доктор філологічних наук, професор;
Струганець Ю. Б., кандидат філологічних наук, викладач;
Супрун В. М., кандидат філологічних наук, доцент;
Худолій А. О., кандидат філологічних наук, доктор політичних наук, професор;
Янковська Ж. О., доктор філологічних наук, доцент;
Ірина Бетко (Irena Betko), доктор філологічних наук, професор Польща;
Альберт Новацкі (Albert Nowacki), доктор філологічних наук, доцент Польща.

Н 34 Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»: науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, грудень 2018. Вип. 4(72). 206 с.

ISSN 2519-2558

У збірнику містяться статті, присвячені проблемам сучасного мовознавства та порівняльного літературознавства, а також методиці навчання іноземних мов. Збірник рекомендовано науковцям, викладачам, студентам-філологам і всім, хто цікавиться філологічною наукою.

УДК: 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.

Адреса редколегії:
35800, Україна, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2,
Національний університет «Острозька академія»,
факультет романо-германських мов

ISSN 2519-2558

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2018
© Автори, 2018

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСУ

Отримано: 14 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: le-12@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-3-5

Mozhova Yaroslava, Sheverun Nadiia. Functions of german words in english political and economic text. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 3–5.

УДК 811

Yaroslava Mozhova,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, National Transport University
Nadiia Sheverun,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, National Transport University

FUNCTIONS OF GERMAN WORDS IN ENGLISH POLITICAL AND ECONOMIC TEXT

The development of economic and political relations envisages existence of texts of economic and political maintenance with the use of foreign lexical units, that, in turn, envisages their research with the aim of authenticity, rightness and possibility of the use. A large stake among them is occupied by borrowings, in particular borrowings from German to English, that on the modern stage is the basic language of international communication, language, that is widely used in control system, economy and politics. It is exposed, that modern English adopted a great number of German words during the historical forming and development to the different spheres of social and political life, in particular philosophy, psychology, chemistry, biology, politics, economy, linguistics and others. Basing on investigational material, it is determined, that the basic tendencies of dictionary word-stock's addition in modern English political and economic texts are updating of English vocabulary with neologisms of foreign origin; dissemination of German lexical elements in political and economic texts; enriching of politics and economy language with new words forming; an increase of loan-words amount due to derivatives. As a result of research the basic functions that execute German words in modern English political and economic texts are distinguished, namely informing, nominative, function of emotional influence on a reader and function of expressivity. It is exposed, that the adopted vocabulary is inalienable component part of language of modern English political and economic texts, that gives dynamic character to them.

Key words: *adoptions, functions of adoptions, German words, political and economic texts, translation.*

Мозгова Ярослава Олександрівна,
кандидат філологічних наук, доцент, Національний транспортний університет
Шеверун Надія Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент, Національний транспортний університет

ФУНКЦІЇ ГЕРМАНІЗМІВ В АНГЛІЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ТЕКСТАХ

Розвиток економіко-політичних відносин передбачає існування текстів економічного та політичного змісту з використанням іншомовних лексичних одиниць, що, в свою чергу, передбачає їх дослідження з метою достовірності, правильності та можливості вживання. Велику частку серед них посідають запозичення, зокрема запозичення з німецької мови до англійської, яка на сучасному етапі є основною мовою міжнародного спілкування, мовою, яка широко використовується в системі управління, господарстві та політиці. Розкрито, що сучасна англійська мова запозичила значну кількість слів-германізмів протягом свого історичного формування та розвитку до різних сфер суспільно-політичного життя, зокрема філософії, психології, хімії, біології, політики, економіки, лінгвістики тощо. У результаті дослідження виокремлено основні функції, які виконують германізми у сучасних англомовних політичних та економічних текстах, а саме інформативну, номінативну, функцію емоційного впливу на читача та функцію експресивності. Розкрито, що запозичена лексика є невід'ємною складовою частиною мови сучасних англомовних політичних та економічних текстів, яка надає їм динамічності.

Ключові слова: *запозичення, функції запозичень, германізми, політичні та економічні тексти, переклад.*

XXI century is an era of political and economic relations. On the ground of scientific and technical progress and integration of Ukraine to the world concord, there is a necessity of political and economic relations transference on the new stage of development. In the harmonious transition of economic and political relations of different people that constantly contact among each other, on the level of new democratic society development of XXI century the translating activity plays one of leading roles, as in the process of information's exchange there is an exchange of language elements. Therefore the study of economic and political relations development requires the investigation of foreign elements, their place and role in a language that accepts. A large stake among them is occupied by borrowings, in particular borrowings from German to English, that is the basic language of international communication nowadays, language, that is widely used in control system, economy and politics.

Functional linguistics interprets language as basic means, instruments for intentions and aims of speaker realization in the process of communication and in the field of reality cognition. The process of language understanding as a dynamic system, that is in permanent motion and development, presents theoretical basis of functionality (A. Levytskyi [2, p. 9.], M. Poliuzhyn [4, p. 52]).

The aim of research is to investigate the functional description of German words as borrowings in modern English political and economic texts.

Borrowing of words is peculiar to all languages of the world on all stages of development and is the sign of languages' viability, although the estimation of this phenomenon is not always identical. Therefore natural is interest of scientists in etymology of the lexical borrowings in a language to the sphere of their use, but in a greater degree is determination of reasons of excessive fascination and unjustified use of the adopted vocabulary.

In the end of XIX century and at the beginning of the XX century such foreign scientists as O. Sovolevskyi, I. Brandt, I. Karskyi, M. Fasmer wrote about expediency or pointlessness of foreign words. Analyzing dictionary composition of the language as well as origin of words, researchers talked about borrowings, considering from the scientific point of view the question of requirement in the foreign borrowings.

Potential possibilities (functions) of the lexical borrowings find their expression in a text directly on the basis of form and meaning correlation. Their existence is important for texts' structuring and creation.

A function as realization is the mediated category. It can be educed in text on the base of certain language forms with taking into account extra-linguistic factors through consciousness of man by bringing in abstract actions, logic and thought operations.

From research of separate factors and certain chronological descriptions of foreign words scientists gradually passed to the theoretical problems of the borrowings. It, foremost, the determination of the term «borrowing», finding out of the terms and reasons of borrowing, types of foreign vocabulary, character of assimilation of foreign word in a language-receptor and others like that.

The process of the language borrowing was examined by the scientists of this period in indissoluble connection with the cultural, historical, military and political contacts of different language societies both as a part and as a result of these contacts.

The role of borrowings in variety languages is different and depends on the certain terms of development of every language. A percent of borrowings in English is considerably higher, than in other languages. In English, comparatively with other languages, there was possibility to adopt foreign words at the terms of direct contact: first with foreign conquerors that constantly changed each other on the British islands, and later due to trade expansion and colonialist activity of Englishmen. It is calculated, that the amount of native words in the English dictionary folds only 30%. This circumstance became the main reason for overstatement of borrowings' importance for many researchers; they asserted that English is not German, but Romanic and German branch of the languages, examining the mixed character of the English vocabulary as its major feature.

It should be noted that loan-words that gained a foothold in a language not always displaced the corresponding native words. Changes caused by them in dictionary composition can be shown up in the stylistic regrouping or in differentiation of the meaning. For example, the loan-words *people* (fr. *peuple*) and *remain* (old fr. *remainder*) drove back the native words *folk* and *abide,* first in colloquial, and second in poetic spheres of the use. Thus the word *folk* got some specific emotional tint and connotation. It is used in case, when we talk about the family, about the countrymen, fellow-villagers and other. This word is widely used in the folk spoken language and in folk work and for good reason enters in the complement of the term *folklore*.

Thus, general act about systematization of the phenomena of language, that refers to the problem of borrowings, it is possible accordingly to set forth the following way: any changes in dictionary composition of the language as penetration of the foreign borrowings cause semantic and stylistic changes in words, that already exist in a language, and changes in their synonymous groups.

At the analysis of German words functioning in English political and economic texts a notice should be paid to the fact, that:

– loan-words are used in every political or economic text. Some of them help readers to better understanding of the essence of the matter, as in connection with their wide use these innovations are known to the wide circle of readers. Other, opposite, not always clear to the native speakers, and that is why there is a requirement in their further explanation;

– avoidance of functionally simple and emotionally neutral vocabulary and passing to new one strengthen attention of reader.

Basing on investigational material, we've determined, that the basic tendencies of dictionary word-stock's addition in modern English political and economic texts are:

• updating of English vocabulary with neologisms of foreign origin;
• dissemination of German lexical elements in political and economic texts;
• enriching of politics and economy language with new words forming;
• an increase of loan-words amount due to derivatives.

Taking into account all features of English political and economic texts, it is possible to distinguish the following functions that execute German words in these texts.

1. Informing function. Political and economic English texts represent the social and political, economic and other issues of the day. These texts enclose corresponding discursive practices of native speakers with their outlook, psychological and linguistic features. The basic function of such texts is an actual information transfer with the aim of consciousness and awakening of masses' activity forming. For example: *Height to E-commerce go too gravitate to Kauf- and department stores, the market stake of that farther went back into a past year, also Universalversender how Neckermann, Otto and source*. These s inform the reader of actual events, phenomena in the field of economics. They serve to transfer not all but most substantial information that forms the «skeleton» of the discourse and able to cause a corresponding reaction for a reader.

2. Nominative function. The use of borrowings comes forward as means of its structural and semantic organization and content integrity. For the purpose, that a reader could easier understand complicated political and economic problems, the speaker should pick up such vocabulary that would name things with well-defined words in order to accent attention on the logical sequence of information presentation and selection of its basic maintenance. Thus, foreign words are used for the name of certain realities. Exactly a social and cultural context is favourable soil for their appearance. They are able to represent the facts of reality originally. For example: *Softwarepiraterie – for (Bsa) the association of branch of software Alliance Business here remains «serious theme», because end of May reported Bsa, that a stake rose the not licensed programs in Germany in at run of past year from 27 to 28 percents*. *Softwarepiraterie* (програмне піратство).

Such borrowings become the keywords of analysed texts, that set their thematic integrity. It seems logical, that semantic maintenance of the adopted units mostly easy to define on the basis of text's analysis where they are presented. However, as a scientist

A. Romanov marks [5, p. 63], only on the basis of text analysis, it is impossible to carry out. Indeed, the authors' understanding of the meaning of foreign words, which they use, can differ from understanding of the same borrowings by the readers. On the other hand, the maintenance of foreign word can be in general incomprehensible to the reader, if the last does not know a language, from which borrowing came or be uninformed in the field, where it functions. So, in our case, a semantic work-load of borrowing of *Softwarepiraterie* can be indefinite by a reader.

3. Function of precise illumination of the problem / theme. This function envisages a clarity and exactness of expression. A clarity largely depends on audience's knowledge and from ability to find the corresponding verbal form of performance, most accessible and clear to this audience. Exactness of expression means accordance of expression to the author's intention. The criterion of exactness, foremost, is determined by ability to pick up an exact, bright word that most goes near a corresponding context. For a foreign vocabulary typical is the fact, that it characterizes the phenomena of reality well-aimed and simply, as their formations are straight proportional to society's development and all its spheres of life. For example: *Unit of the highest points of my Rotationsphase during Traineeprogramms work as assistant was for Ceo and Coo in global Headoffice*..

4. A function of emotional influence on a reader. This function arises from the functions, stated above. Borrowings are actual nominations, that name events and facts which take place in society on this time and worry everybody. For this reason they are perceived by native speakers emotionally as something unusual and new not only in semantic structure, but also often according to the form and sounding, for example: *Selikontal is heaven on earth for computer specialists, that live round clock in Cyberspace, however deserve the real money. In this virtual Reich to the dollar only yet real to be*.

5. Function of expressivity. Having regard to the fact, that political and economic texts have a compatible structure and language genres, lets consider facilities of expressivity expression at the level of title, as exactly a title carries basic information and shows the «compressed variant of note in one phrase» [1, p. 237]. In addition, a title has the special force of retrospective influence on a reader, when after an acquaintance with text there is correlation of the expounded maintenance with the name of the article. That's why a title aims at a certain semantic prospect, which understanding, mostly, is possible only after an acquaintance with text maintenance and complete opening takes place through retrospective (convolute in the past) connection of the text and the title.

Coming from the point, that newspaper titles execute nominative, informative, graphical, distinctive function as well as function of advertisement (id est function of attention's catching) and, first of all, function of persuasion, agitation, then one of main features of graphicly-expressive facilities is them socially evaluation qualities and possibilities from the side of point of view of effective and purposeful influence on a mass audience.

The category of estimation (evaluation) in relation to a vocabulary can be defined as part of lexical meaning, apt at expression of object or concept estimation marked with the word. The number of evaluation facilities of titles is extraordinarily rich and various. Except evaluation vocabulary, in the function of estimation various lexical digits are used: common speech vocabulary, archaisms, neologisms, special vocabulary in figurative sense et al. Various word-formation and pragmatic facilities of the expressively-evaluation colouring are actively used in titles as well: colloquial emphatic constructions, elliptic sentences, various powerful facilities of emotional (rhetorical) syntax. With the aim of titles' expressivity increase usually slangy words and expressions are used, that introduce original metaphorical and vividness. The most characteristic constituents for titles are neologisms in connection with their expressive and emotive colouring. Very often the authors of the articles invent new words by means of existing in a language morphological facilities. Such neologisms are occasional. Neologisms can be created as a result of the natural aspiring of the speaker to the novelty, when the so-called language surpluses appear [3, p. 321]. For example: «*Superduperities* « (from new formation of *super-duper* – extraordinarily beautiful, top grade; in the article told about the invention of computer, that can give commands with voice).

The functional aspect of borrowing envisages their study in a social and cultural context in combination with lingua-creative activity of man, his thinking, ability to perceive and interpret the phenomena of reality adequately. One of reasons of certain language behaviour of native speakers is aspiration to purchase or support own social or cultural prestige. The effect of «prestige» is obtained due to the rich in content side of borrowing. It is naturally, that adequate research of modern loan-words in English political and economic texts is impossible without considering their communicative meaningfulness. Cultural and ideological exchange between people, interlingual contacts, borrowings and other processes of cultures and languages cooperation, flow with different intensity in the different spheres of communication.

An active tendency in the vocabulary of analysed texts is quantitative addition to its composition of foreign words, predefined by both extra linguistic and linguistic factors. The main reason of borrowing is not only a necessity of filling of language gaps, aspiring to the language economy, tendency to more clear differentiation of words according to their semantic structure and spheres of the use as well as fashion, lingual and aesthetic tastes of the speakers, that aspire to the novelty and freshness of expressions [6, p. 16–19].

Thus, we can say, that adopted vocabulary is inalienable component part of language of modern English political and economic texts. It is related to the fact that new words give it dynamic character. With time vocabulary changes, dictionary composition is filled up with new names, out-of-date realities depart in the supply of passive vocabulary, but hardly the process of new words formation can be controlled effectively. New social and political realities in Great Britain intensified the process of borrowing, that convincingly demonstrates vocabulary of the marked texts, that contains the determined amount of lexical units of the German origin.

Literature:

1. Антонович М. М. Функції газетних заголовків, виражених словосполученнями типу NNN. *Іноземна філологія.* Львів : Світ, 1992. № 103. С. 237.

2. Левицький А. Е. Функціональні зміни в системі номінативних одиниць сучасної англійської мови : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 1999. 39 с.

3. Огийчук Л. М. Комбинированные типы словообразования в английском языке. *Питання германської філології та методика викладення германських мов*. Житомир, 1996. С. 321.

4. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. Ужгород : Закарпаття, 1999. 237 с.

5. Романов А. Ю. Англицизмы и американизмы в русском языке и отношение к ним. Москва, 2000. 192 с.

6. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу мови кінця XX ст. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 16–19.

Отримано: 22 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: gorbatch@bigmir.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-6-10

Горбач О. В. Функціональний аспект складних іменників (на матеріалі лексики маркетингу сучасної німецької мови). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 6–10.

УДК 811.112

Горбач Оксана Василівна,
кандидат філологічних наук, Національна академія внутрішніх справ

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКИ МАРКЕТИНГУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Статтю присвячено дослідженню функціонального аспекту складних іменників лексики маркетингу сучасної німецької мови, а саме особливостям функціонування аналізованих лексичних одиниць. Активне функціонування складних іменників-термінів у неспеціальній літературі пов'язане із загальною тенденцією входження фахових мов до сфери існування літературної мови. Автор аналізує актуальні типології класифікацій мовних одиниць у сучасній лінгвістиці, виділяє комунікативно-інформативну, текстоутворюючу та словотвірно-номінативну функції. Функціонування аналізованих лексичних одиниць як прояв їх сутності відбувається з метою забезпечення комунікативного процесу між спеціалістами сфери маркетингу та у інформаційних матеріалах суспільно-політичного та економічного змісту. Складні іменники служать засобом передачі (комунікації) спеціального знання та характеризуються семантичною ємністю, лаконічністю, інформативністю, здатністю точно та детально відображати явище або процес. Виконуючи текстоутворюючу функцію, складні іменники лексики маркетингу забезпечують зв'язаність (когезії) та цілісність (когерентність) фахових текстів та виступають структурним засобом зв'язку, що сприяє зміцненню смислової зв'язаності тексту. Словотвірно-номінативна функція неологізмів відіграє значну роль у створенні зв'язаності фахового тексту, забезпечує його розгортання, оскільки словотвірні структури характеризуються повторюваністю лексичних основ, співвідношенням з синтаксичними конструкціями, наявністю внутрішнього контексту.

Ключові слова: *функція, складний іменник, функціонування, комунікація, термін.*

Oksana Horbach,
Ph.D, National Academy of Internal Affairs

FUNCTIONAL ASPECT OF COMPOUND NEOLOGISMS (BASED ON MARKETING LEXIS MATERIALS OF THE MODERN GERMAN LANGUAGE)

The article is devoted to the study of the functional aspect of the complex nouns of the vocabulary of modern German language marketing, namely the peculiarities of the functioning of the analyzed lexical units. The active functioning of complex nouns-terms in non-specialist literature is connected with the general tendency of the entry of professional languages into the sphere of the literary language existence, which contributes to their convergence and mutual influence. The author defines the concept of the use of the concept of «function», analyzes the actual typologies of classifications of linguistic units in modern linguistics, highlights communicative-informative, text-creating and word-building-nominative functions. Functioning of the analyzed lexical units as a manifestation of their essence is to ensure a communication process between specialists in the field of marketing and information materials of socio-political and economic content. Complex nouns serve as a means of transferring (communicating) special knowledge, namely, specialist knowledge of marketing as an industry of economic science, and are characterized by semantic capacity, conciseness, informativity, the ability to accurately and thoroughly reflect a phenomenon or process. It is the complex marketing nouns that provide the maximum amount of information to be transmitted to a minimum. By performing the text-forming function, complex nouns of the marketing vocabulary provide connectivity (cohesion) and integrity (coherence) of professional texts. The indicator of semantic unity of the text is the recurrence, which enhances the thematic connectivity of the text. Composites can act as a structural means of communication, which helps to strengthen the semantic connectivity of the text. The word-nominative function of neologisms plays a significant role in creating the connectivity of the professional text, providing its deployment, as word-building structures are characterized by the repetition of lexical foundations, the correlation with syntactic constructions, the presence of the internal context.

Key words: *function, compound noun, function, communication, term.*

Постановка проблеми. Розширення наукових галузей та виокремлення нових наукових сфер призводить до формування нових фахових мов, які забезпечують комунікативний процес між спеціалістами певного наукового простору. Дослідження нових фахових мов та терміносистем, а саме мовних та немовних факторів їх виникнення, семантичної, структурної та етимологічної характеристики, є та завжди залишиться цікавим та актуальним для вчених-лінгвістів. Функціональний аспект, що передбачає вивчення процесу функціонування мовного явища та виконуваних ним у системі мови та мовлення відповідно до потреб носіїв мови функцій, є важливим у вивченні іменникових композитів лексики маркетингу сучасної німецької мови.

Оскільки функція є принципом опису та класифікації мовних засобів у певному (функціональному) аспекті [5, с. 131], визначення основних функцій аналізованої лексики стане підтвердженням та ілюстрацією виконання складними іменниками лексики маркетингу різноманітних комунікативних завдань.

Очевидно, що поняття функції, яке в різних напрямках мовознавства визначається по-різному, було відповідно предметом дослідження різних лінгвістичних течій та шкіл (Празька школа, генеративна лінгвістика, структурна лінгвістика) та окремих вчених-лінгвістів (Jung W., Paul H., Schmidt W., В. Адмоні, А. Пешковський, І. Ревзін), що і дозволяє показати його неоднорідність та багатоплановість і визначити концепції його вживання та розуміння у лінгвістиці:

– синтаксична роль члена речення – «syntaktische Rolle einer Satzkonstituente» (Subjekt, Objekt usw.);

– комунікативне навантаження форми – «kommunikative Leistung einer Form» (z.B. die verschiedenen Leistungen des Suffixes/Morphems **-er-** im Deutschen);

– завдання, зміст, мета мовного явища або мови в цілому – «Aufgabe, Sinn, Zweck einer sprachlichen Erscheinung oder der Sprache im ganzen»;

– співвідносне поняття у семантиці та семіотиці – «ein relationaler Begriff in der Semantik und der Semiotik» (функція значення «Bedeutungsfunktion», функція знака «Zeichenfunktion»);

– використання мови у дуже широкому розумінні «Sprachverwendung in sehr allgemeinem Verständnis» [16, с. 324].

Суть функціонального підходу полягає в тому, що функціонування визначається як прояв сутності, спосіб існування мови, критерій реальності його одиниць та категорій [11, с. 42]. Під функціональним аспектом розуміють також прояв властивостей, характерних для того чи іншого мовного явища та мовної одиниці [11, с. 28].

Розрізняючи поняття «функція мови» та «функція мовної одиниці» у межах функціонального підходу до дослідження складних іменників лексики маркетингу, ми зосереджуємо увагу на понятті «функція мовної одиниці», під яким розуміється здатність мовних одиниць до виконання ними певного завдання та реалізація цієї здатності, тобто потенціал і результат, мета функціонування [2, с. 29].

Актуальність дослідження визначається спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на виявлення закономірностей і особливостей розвитку термінологічних систем німецької мови, зокрема функціональної природи композитів у економічному та офіційно-діловому дискурсах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві існують залежно від критеріїв, призначення та дослідників різні типології функцій, які представлені у науковому доробку В. Авроріна, В. Гака, Ю. Степанова, К. Бюллера, Ф. Кайнца, А. Мартіне, Р. Якобсона тощо. Зокрема Ф. Бацевич виділяє такі типи функцій мовних одиниць:

– репрезентативна (відображувально-номінативна) – найбільш загальна та важлива функція, що виконується усіма основними одиницями мови;

– синтаксична – функція членів речення та комунікативних частин висловлювання;

– конструктивна – функція морфологічна, словотвірна, формо- та фразоутворююча, узгоджувальна тощо;

– функція стилістичної маркованості стилістичних шарів лексики [1, с. 15].

За класифікацією А. Левицького виділяється такий комплекс функцій мовної одиниці:

– репрезентативна (відображувально-номінативна), яку виконують всі основні мовні одиниці, включаючи слова, словоформи, їх комбінації;

– стилеутворююча, завдяки якій є можливість розглядати цілий спектр функціональних стилів;

– ономасіологічна – функцію найменування;

– прагматична – функцію вживання;

– комунікативна – функцію спілкування, обміну інформацією;

– метамовна, згідно з якою мова виступає засобом дослідження й опису мови термінами самої мови, а також інші функції мовних одиниць, які є відповідними конкретними реалізаціями загальних функцій мови [9, с. 117].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на складність дослідження структурно-семантичних і етимологічних особливостей, а також формальних характеристик композитів, які досліджувалися багатьма вченими-лінгвістами (Р. А. Будагов, К. А. Левковська, О. С. Кубрякова, В. В. Виноградов, Є. Л. Гінзбург, О. П. Єрмакова, О. Д. Мєшков, С. С. Хідекель, Л. І. Сахарчук тощо), згадані об'єкти дослідження потребують подальшого аналізу та уточнення. Поряд з ними цікавим та таким, що потребує подальшого вивчення, вважається нам аспект функціонування складних лексем взагалі та складних іменників лексики маркетингу зокрема, а також визначення функцій, які виконують аналізовані лексичні одиниці у фаховій комунікації.

Загальнонаукове значення дослідження полягає у можливості його використання для вивчення функціонального аспекту складних форм інших частин мови, а також інших фахових сфер сучасної німецької мови.

Дослідивши функції складових компонентів загального лексичного складу сучасної німецької мови, а саме складних іменників лексики маркетингу, ми змогли б сформулювати функції мови маркетингу та доповнити ними, або у деяких випадках навіть продублювати, функції мови взагалі.

Систематизуючи названі класифікації вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, у дослідженні нами пропонуються розглянути такі функції складних іменників лексики маркетингу, як **комунікативно-інформативна, текстоутворююча та словотвірно-номінативна**.

Викладення основного матеріалу. Життя людського суспільства в усіх сферах його діяльності забезпечується мовним спілкуванням як основою колективного пізнання навколишньої дійсності. Спілкування людей за допомогою мови є комунікацією, тобто діяльністю щодо обміну інформацією, метою якої є зміна поведінки співрозмовника. Це визначення спілкування Е.Тарасов вважає операційним, беручи до уваги інші функції спілкування (наприклад, функцію передачі соціального досвіду від покоління поколінню), його можна визначити як форму існування самого суспільства [12, с. 91]. У німецькій германістиці актуальним та доречним залишається визначення, у якому комунікацію є «zwischenmenschliche Verständigung mittels sprachlicher und nichtsprachlicher Mittel wie Gestik, Mimik, Stimme u.a.» [14, с. 392].

Комунікативно-інформативна функція. Поняття функції мовної одиниці пов'язане з процесом комунікації; у лінгвістиці функціональний підхід є передусім комунікативним підходом, в основі якого лежить причинна зумовленість окремих мовних явищ та мовної системи взагалі потребами спілкування, а також розумовою та психічною діяльністю людини (в аспекті когнітивної парадигми) [4, с.74].

Комунікативна функція слова характеризує його як засіб передачі реципієнту деякої змістовної та супровідної – стилістичної – інформації зі встановленням зворотнього зв'язку [10, с. 67]. Комунікативну функцію можна назвати інформаційною (а з урахуванням досягнення точності терміна в процесі когніції М. Володіна наполягає на існуванні когнітивно-інформаційної функції термінологічної одиниці) [3, с. 18-20]. Слід розрізняти соціально-комунікативну та індивідуально-комунікативну функцію термінів.

Вивчаючи ту інформацію, яку несе термін, слід мати на увазі, що він служить засобом передачі (комунікації) спеціального знання. При цьому термін передає знання у просторі і часі. Так, у процесі обміну спеціальними знаннями між вченими,

працівниками сфери управління тощо (тобто у фаховому мовному просторі) ці носії знань використовують терміни, у яких сконцентровано знання. Адекватне сприйняття, розуміння залежить певною мірою від точності терміну. Слід зауважити, що в процесі комунікації, взаємного обміну знаннями може відбуватися корекція, уточнення інформації, що передається у просторі. Тому якісні характеристики у такому випадку не є дуже важливими.

Сучасний етап розвитку теорії словотвору характеризується комунікативним підходом до дослідження одиниць цієї підсистеми мови. Складне слово як одна з найважливіших одиниць системи словотвору виконує, крім номінативної, і **комунікативну функцію**, оскільки на рівні тексту поєднуються всі одиниці з властивими їм функціями та розкриваються у єдиній функції, а відповідно, і у самій сутності мови – комунікації [6, с. 45].

Комунікативна значущість складних неологізмів лексики маркетингу зумовлена їх специфічними властивостями. Складні іменники виділяються серед інших номінативних одиниць семантичною ємністю, лаконічністю, інформативністю, здатністю точно та детально відображати те чи інше явище або процес. Саме складні маркетингові іменники забезпечують передачу максимуму інформації у мінімальному обсязі.

Текстоутворююча функція. Складні неологізми відіграють у тексті важливу роль. Компоненти складних слів можуть певним чином повторюватися, варіюватися, сприяючи створенню виразності та зв'язності тексту. При цьому спостерігається накопичення складних неологізмів з однаковими компонентами та варіювання шляхом повторення певного компонента, як першого, так і останнього, наприклад:

*«…Das differenzierte Marketing kommt in der Regel nur für Großunternehmen in Betracht, da hohe Investitions-, Produktions- und Vermarktungs**kosten** entstehen…»* [17, с. 40].

Пов'язані за тематичним принципом складні слова підтримують семантичні зв'язки у тексті. Шляхом заміни одного з компонентів складного слова на інший з'являється нова інформація про об'єкт, забезпечується змістовий та тематичний розвиток тексту, наприклад:

*«…Demnach gilt es, auf der Absatzseite das Verhalten der Konsumenten, der Konkurrenten sowie der Absatz<u>mittler</u> und –<u>helfer</u>, auf der **Beschaffung**sseite hingegen das Verhalten der Lieferanten, der **Beschaffung**s<u>mittler</u> und –<u>helfer</u> sowie der Unternehmen mit gleichen oder ähnlichen **Beschaffungs**wegen bzw. -quellen (Ressourcenkonkurrenten) zu erforschen»* [17, с. 346].

Таке викладення змісту сприяє більш точній характеристиці об'єкта, конкретизації понять, що утворюють основний зміст висловлювання. Таким чином, складні неологізми сприяють створенню лінійності тексту.

Складні іменники виконують у тексті функцію будівельного матеріалу, функцію найважливіших змістових елементів тексту. Вони являють собою компоненти номінативної та композиційної організації цілого тексту. Вводячи до тексту нові поняття, складні іменники визначають основний зміст подальшого викладення, будучи узагальненим концентратом змісту тексту в цілому.

Словотвірні структури з однаковим компонентом забезпечують структурно-змістові кореляції. У межах тексту може відбуватися заміна окремих елементів складного слова. Сам текст стимулює створення нових складних слів, якому сприяє і синтаксичний характер німецького словотвору. Складне слово виникає як результат уточнюючого опису, що має місце у контексті. Контекст виступає у ролі експозиції, що готує появу нового складного слова, як, наприклад, у цьому тексті:

*«…Gestaltungsunterschiede ergeben sich bei direkten und undirekten **<u>Distributions</u>**wegen aufgrund des Einsatzes verschiedener Absatzhelfer. Es kommt häufig vor, daß ein Hersteller für ein und dasselbe Produkt oder aber für verschiedene Produkte unterschiedliche **<u>Distributions</u>**organe bzw. –wege wählt, um damit das Marktpotential besser auszuschöpfen. In diesem Fall spricht man von einer Mehrweg**<u>distribution</u>**…«* [17, с. 296–297].

Значення подібних похідних (їх ще називають контекстуальними) розкривається найчастіше у контексті, вони реалізують свої комунікативні функції на основі ситуації, у якій вони виникли.

Складні неологізми сприяють семантичній та формальній організації усного чи писемного повідомлення, яке формує необхідну для нього структуру складного слова. Величезною є роль субстантивних детермінативних композитів у створенні зв'язаності (когезії) повідомлення. Його зв'язаність, як і цілісність (когерентність), здійснюється у трьох основних площинах – смисловій, комунікативній та структурній.

Одним з показників смислової (тематичної) єдності повідомлення в усній або писемній формі є рекурентність, тобто регулярна повторюваність ключових слів, серед яких можна виділити семантичну домінанту. Роль композитів у створенні смислової єдності стає ще більш значущою, коли на тлі рекурентних ланцюжків розгортаються семантичні парадигми, елементами яких є композити. У наведеному вище тексті такими композитами виступають *<u>Distribution</u>swege, <u>Distribution</u>sorgane, Mehrweg<u>distribution</u>* з семантично домінантою *<u>Distribution.</u>* Повторюваність ключового слова у аналізованому уривку тексту посилює тематичну зв'язаність тексту. Важливо відзначити, що смислова рекурентність супроводжується ще і рекурентністю форми.

Композити можуть виступати структурним засобом зв'язку, що сприяє зміцненню смислової зв'язаності тексту. Все це дозволяє говорити про наявність у композитної конструкції текстоутворюючої функції.

Словотвірно-номінативна функція складних неологізмів лексики маркетингу. Вважаємо, що у межах маркетингової лексики словотвірна функція проявляється в утворенні трьохкомпонентних неологізмів на основі двохкомпонентних неологізмів. Наприклад, на основі двокомпонентного композита *Konsumgüter* «товари широкого вжитку» утворюються такі трикомпонентні лексичні одиниці *Konsumgüterbedarf* «попит на товари широкого вжитку», *Konsumgüterkauf* «купівля споживчих товарів», *Konsumgüternachfrage* «попит на товари широкого вжитку», *Konsumgüterhersteller* «виробник споживацьких товарів», *Konsumgüteranbieter* «виробник споживацьких товарів».

Словотвірно-номінативна функція неологізмів відіграє значну роль у створенні зв'язаності тексту наукового дискурсу, забезпечує його розгортання, оскільки словотвірні структури характеризуються повторюваністю лексичних основ, співвідношенням з синтаксичними конструкціями, наявністю внутрішнього контексту, як, наприклад, у наступному тексті:

*«…Am vielfältigsten sind die Gestaltungsmöglichkeiten der Distributionswege bei **<u>Konsumgütern</u>**. Einige industrielle **<u>Konsumgüterhersteller</u>** vertreiben ihre Produkte erfolgreich mit Hilfe einer eigenen Verkaufsorganisation, deren Kern eine*

umfangreiche Außendienstmannschaft darstellt. Häufiger kommt es vor, daß ***Konsumgüteranbieter*** *den direkten Absatz über eigene Verkaufsfilialen bzw. Fabrikläden wählen…»* [17, с. 314].

Нижченаведений уривок журнального тексту також яскраво ілюструє здатність слів, що містять у собі однакову лексичну основу, яка виступає і окремим словом, зв'язувати речення у єдиному тексті, що сприяє кращому та повному розумінню тексту читачем чи слухачем. Таким чином, словотвірна функція сприяє реалізації текстоутворюючої функції.

«…Gleichzeitig konnte Daimler-Chrysler trotz schwieriger ***Markt****bedingungen eine deutliche Ergebnisverbesserung im zweiter Quartal vermelden… Trotz der Nachfrageschwäche in vielen Absatz****märkte*** *konnte Daimler-Chrysler im zweiten Quartal weltweit 1,3 Millionen Fahrzeuge absetzen und damit an den hohen Vorjahreswert anknüpfen… Der* ***Markt****anteil in den USA erhöhte sich von 13 Prozent im Gesamtjahr 2001 auf 13,5 Prozent im ersten Halbjahr 2002… Die Bedeutung des amerikanischen Markte*s *nimmt auch für ZF zu. Bereits in den vergangenen Jahren war die internationale Positionierung von ZF ein wichtiger Teil ihres* ***Markt****erfolgs…»* [15, с. 16–17].

Оскільки композит є одним із способів для утворення нових назв, то й однією з основних функцій композитної конструкції потрібно вважати номінативну функцію. Спроба більш детального розгляду номінативної функції композитів призводить до необхідності вирішення питання щодо процесу та способу номінації предмету або явища за допомогою композитної конструкції. Важливу роль відіграють наявність різних типів смислового змісту композитів та існування у них так званих роздільнонаправленого, типізованого, кумулятивного ідіоматичного значень.

Роздільнонаправленість композиту – це такий спосіб номінації, коли цільнооформлене слово не має єдиної лексеми, а називання здійснюється за допомогою двох або більше відносно самостійних лексем [7, с. 18]. У цьому випадку композити за змістом фактично ідентичні співвідносним з ними словосполученнями: *die Kundenzufriedenheit – die Zufriedenheit der Kunden* «задоволення клієнтів, покупців»*, der Preisanstieg – der Anstieg der Preise* «зростання цін». При типізації спосіб називання предмета чи явища дещо інший, оскільки при цільнооформленості композит має ще й єдину лексему, єдиний семантичний зміст, який здатен висловити єдине поняття. При такій номінації композит позначає не тільки предмет, явище і його властивість, якість або ознаку, а й вид відносин: внутрішнім ознакам відповідають і певні типові відносини «як відносно звична, стійка природна схильність до типових дій» [7, с. 18]. Наявність типізованого значення відрізняє зміст композитів цього виду від співвідносних з ним словосполучень.

Багато композитів піддаються семантичній компресії і набувають властивості кумулятивності. Конституенти композиту в цьому випадку проявляють своїми лексичними значеннями і семантичними ролями більш об'ємну семантику, якою володіє композит, наприклад, *Akzeptanztest* «тест на прийнятність товару для покупця», *Ansichtssendung*, «партія зразків товару, відправлених для ознайомлення», *Beziehungshandel*, «збут підприємством своєї продукції оминаючи торгівельну мережу». Інші ж елементи семантичної структури конституентами композиту не виражені.

Аналізуючи функції складних слів, вважається, що вони одночасно виконують дві функції: називну і характеризуючу. Саме з цього погляду такі слова можуть виступати аналогами речень, оскільки вони завжди мають у своєму складі дві частини – ономасіологічний базис та ономасіологічну ознаку, поєднані в межах однієї словотвірної структури. Саме тому складне слово виявляється здатним позначати не тільки окремі предмети, процеси, ознаки, але й окремо ситуації та події, ідентифікуючи не тільки позначений та окремо усвідомлюваний фрагмент дійсності як такої, але й характеризуючи цей фрагмент за його зв'язком з оточуючим світом та виявленими в ньому раніше предметами, ознаками та властивостями [8, с. 197].

Особливості номінативних функцій складних слів лексики маркетингу пов'язані з характером їх похідності, оскільки, на думку О. Кубрякової, шлях до пізнання природи номінації похідних одиниць є дослідженням виникнення відношень словотвірної похідності [13, с. 223].

Головні висновки. Субстантивні композити німецької мови являють собою клас особливих слів, що розташований на межі вивчення лексики, синтаксису, морфології та тексту та входить до ряду «похідне слово – складне слово (композити) – словосполучення». Цей клас слів характеризується специфічною сукупністю обов'язково та комплексом виконуваних ними функцій, серед яких комунікативно-інформативна та словотвірно-номінативна. Комунікативно-інформативна функція характеризується специфічною формою співробітництва людей у процесі їх пізнавальної діяльності. Вона впливає на вибір конкретних засобів, на породження самої інформації, на засоби та результати її інтерпретації, на процес діяльності мовного колективу, який сприяє успішному та плідному спілкуванню. З номінативною функцією, яка визначає характер зв'язку між словом та предметом чи явищем, ним позначеним, пов'язаний узагальнюючий характер значення слова. Найменування предметів, явищ, процесів сфери маркетингу шляхом їх опису, тобто створення складних найменувань, що ґрунтуються на стійкому вживанні сполучень слів, – один з традиційних способів номінації, тому виникнення подібних найменувань у лексиці економічної галузі не є в наш час принципово новим явищем.

Перспективи використання результатів дослідження. Одним із перспективних напрямів подальших досліджень може бути спроба виявлення інших функцій складних неологізмів лексики маркетингу. У ширшій перспективі запропоновані в межах нашої статті методологічні засади можна застосувати у процесі дослідження особливостей функціонування інших фахових мов.

Література:

1. Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов: Світ, 1997. 392 с.
2. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. Москва: Наука, 1984. 136 с.
3. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации). Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2000. 128 с.
4. Звегинцев В. А. Функция и цель в лингвистической теории. *Мысли о лингвистике*. Москва, 1996. С. 81–107.
5. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 248 с.
6. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка. Москва: Наука, 1984. 175 с.
7. Кубрякова Е. С. Словосложение как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики. *Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц: межвуз. сб. науч. тр.* / Пятигор. гос. пед. ин-т иностр. яз.; отв. ред. Е. С. Кубрякова. Пятигорск, 1988. С. 3–23.

8. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: семантика производного слова. Москва: Наука, 1981. 200 с.
9. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка. Киев: Изд-во КГЛУ, 1998. 362 с.
10. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Москва: Издательство ЛКИ, 2007. 256 с.
11. Пазухин Р. В. Язык, функция, коммуникация. *Вопросы языкознания*. 1979. № 6. С. 42–50.
12. Тарасов Е. Ф. Место речевого общения в коммуникативном акте. *Национально-культурная специфика поведения)* / под ред. А. А. Леонтьева. Москва, 1977. С. 67–95.
13. Языковая номинация: виды наименований / ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1977. 359 с.
14. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart: Kröner, 1990. 904 S.
15. Fink H. Amerikanisierung in der deutschen Wirtschaft: Sprache, Handels, Güter und Dienstleistungen. Frankfurt am Main: Lang, 1995. 310 S.
16. Lewandowski Th. Linguistisches Wörterbuch. Heidelberg; Wiesbaden: Quelle u. Meyer, 1990. 415 S.
17. Scharf A., Schubert B. Marketing: Einführung in Theorie und Praxis. Stuttgart: Schäffer-Poeschel, 2001. 440 S.

Отримано: 27 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: 26garmash@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-11-14

Гармаш О. Л. Флуктуаційні явища в сучасних англомовних лінгво-ментальних структурах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 11–14.

УДК 811.111'366

Гармаш Олена Леонідівна,
доктор філологічних наук, доцент Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького м. Мелітополь

ФЛУКТУАЦІЙНІ ЯВИЩА В СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЛІНГВО-МЕНТАЛЬНИХ СТРУКТУРАХ

Стаття присвячена розгляду явищ флуктуації, що актуалізуються як на рівні конституентів (лінгво-ментальних одиниць), так і на рівні механізмів (метакогнітивних моделей). У роботі явище флуктуації детально розглядається на рівні таких англомовних концептуальних структур як морфологізовані метаконцепти та лексикалізовані концепти. Також увагу зосереджено на лінгвокогнітивному дослідженні процесів нестандартних трансформацій телескопізмів й абревіатур та їх подальшої реалізації у процесах концептуальної деривації, за дії якої утворюються похідні.

Авторська теорія моделювання телескопних інновацій дає можливість дослідження рідкісних випадків деривації полікомпонентного характеру. В роботі розкривається думка про те, що принципи організації концептосистеми англійської мови перебувають у стані перманентної секвенції з умовами розвитку англомовного суспільства. Значною мірою саме дивергентність антропоцентричних процесів корелює особливості розвитку концептосистеми англійської мови, що змінюються в калейдоскопі часопросторових картин. Наведені в статті інноваційні моделі вказують, що внутрішньосистемні флуктуаційні явища абсолютно не знижують показник урівноваженості лінгво-ментального простору. Напроти, за їх допомогою відбувається перерозподіл складових у межах структури системи та досягається здатність до її реорганізації. У ролі ілюстративного матеріалу теоретичних викладок даної роботи подаються англомовні інновації.

***Ключові слова**: флуктуація, неологізм, синхронізація, лексикалізований концепт, морфологізований метаконцепт, лінгво-ментальне середовище, телескопія, абревіація.*

Olena Garmash,
doctor of philological sciences, associate professor Ministry of education and science of Ukraine Bohdan Khmelnytsky Melitopol state pedagogical university

THE PHENOMENA OF FLUCTUATION IN MODERN ENGLISH LINGO-MENTAL STRUCTURES

The theme of the article is linked with the phenomena of fluctuations, actualized both at the level of constituents (lingvo-mental units), and at the level of mechanisms (metacognitive models). In the work, the phenomenon of fluctuations is considered in detail at the level of such English-language conceptual structures as morphological metaconcepts and lexical concepts. Also the research deals with the lingvo-cognitive study of the processes of non-standard transformations of blendings and abbreviations and their further implementation in the processes of conceptual derivation, which determines creation of derivatives.

Under the author's theory of modeling of blended innovations makes it possible to study the rare cases of polycomponent nature of blending. The paper reveals the idea that the principles of organizing of English conceptosystem are in a state of permanent sequencing with the conditions of development of the English-speaking society. To a large extent, the very divergence of anthropocentric processes correlates the peculiarities of the development of the conceptual system of the English language, which change in the kaleidoscope of chronotopic pictures. The innovative models presented in this article indicate that intra-system fluctuation phenomena absolutely do not reduce the balance of the lingvo-mental setting. On the contrary, with their help, there is a redistribution of components within the structure of the system and is achieving the ability to its reorganization. English lexical innovations are presented in the role of illustrative material of theoretical definitions of this work.

***Key words:** fluctuation, neologism, synchronization, lexical concept, morphological metaconcept, lingvo-mental setting, blending, abbreviation.*

У сучасному інформаційному світі все більше уваги приділяється дослідженню процесів здобуття, переробки та зберігання знання. Наразі когнітивна лінгвістика намагається подати та дослідити загальний мовний фонд у всій його когнітивній повноті, що, у свою чергу, передбачає врахування моделей здобуття мовного знання, рецепції та продукування [8, с. 40]. Крім того, домінування у сучасному мовознавстві антропоцентричного підходу зумовлює вивчення мови у тісній взаємодії з навколишньою дійсністю, а «людина постає точкою відліку в процесі аналізу тих чи інших явищ, визначаючи його перспективи та остаточні цілі» [5, с. 212]. У світлі інноваційних лінгвістичних теорій мову розглядають як «засіб накопичення знань про культуру нації та цивілізації вцілому» [6, с. 7].

Постійний кількісний розвиток концептосистеми англійської мови, яка є складовою лінгво-ментального простору, призводить з часом до якісних змін, що підтверджується законом розвитку складних систем фрактально-синергетичного типу. При цьому, під синергетичною системою розуміється «відкрита, динамічна, адаптивна система, що самоорганізується та складається з великої кількості складноорганізованих коеволюціонуючих у різному темпі підсистем, що керуються певними параметрами порядку [4, с. 25]. Зміни стосуються не тільки і не стільки самого факту продукування нового слова як абсолютно нового знаку (за формою та за змістом). Постійний рух складових системи, стосується змінюваності певних складових самого концепту. Так, ми можемо спостерігати зміну форми вербальної експлікації поняття, зміни семантичного спектру концепта, візуального образу концепта, встановлення нових зв'язків у концептосистемі, тощо.

Абсолютно всі зміни у взаємозв'язках, що існують між складовими концептосистеми та в упорядкуванні складових кластерного мікрокосму концепта, зумовлені дією категоризації (універсальної ментальної особливості людини). При чому категоризація постає перед нами в двох екзистенційних різновидах – категоризація / перекатегоризація, відповідно до пер-

винності або вторинності встановлюваного зв'язку. Перманентність процесів категоризації та перекатегоризація не можна перебільшити, оскільки мозок людини працює навіть у години відпочинку. Свідченням цьому постають наші сновидіння, в яких змішуються складові свідомого та підсвідомого, ментального та ноументального. Тобто, «такі зміни відбуваються в людській свідомості постійно, навіть в години відпочинку, коли людина відходить від світу реальності і поринає в світ інтерреальності, – тобто в самого себе, як у дзеркало Всесвіту» [2, с. 24]. Таким чином категоризація та перекатегоризація забезпечують постійну синхронізацію лінгво-ментального простору людини, що реалізуються через постійні явища флуктуації.

Традиційно явища флуктуації, що виникають у системі, в нашому випадку в системі лінгво-ментального середовища, характеризуються як неочікувані відхилення від норми, які своїм виникненням первинно порушують сталість системи, а згодом, набуваючи повторюваності, самі стають її усталеними складовими, тобто вторинно вносять нове розуміння порядку. Проте статус упорядкованості може відтворюватись фрагментарно, тобто не всі паттерни системи й не в той самий час досягають оновленого рівня системної динаміки. Як правило це відбувається досить поступово і залежить безпосередньо від актуальності певного явища, факту, зв'язку. Тобто флуктуаційні явища і є тими самими точками відліку у процесі розвитку лінгво-ментального середовища. Такого роду переоформлення відбуваються навіть у досить типових фрактальних утвореннях через що математики іменують їх «нерегулярними фракталами».

Нерегулярні фрактали представляють собою цілком природні утворення і значно (у плані динаміки) відрізняються від регулярних фракталів, що були, так би мовити штучно винайдені людьми, як от трикутник Серпінського, сніжинка Коха. Нерегулярні фрактали демонструють природній динамічний розвиток (як от ріст дерева), у той час як рух регулярних фракталів зумовлено сталою математичною формулою і відбувається він лише у ноументальному середовищі, тобто у сфері людського знання.

Стосовно ж системи лінгво-ментального середовища можна відмітити той факт, що вона поєднує у своєму просторі ознаки не тільки і не стільки регулярних, як нерегулярних фракталів, що й визначає її унікальність. З одного боку, така система являє собою результат довготривалої антропної діяльності, а з іншого – середовищем її функціонування є мозок людини – істоти біологічної, яка є частиною всієї природи і розвивається за фундаментальними законами та алгоритмами природи. У цьому ж зв'язку зазначимо, що необхідність зберігання набутого людиною досвіду зумовлює творення різнорівневих ментальних одиниць. Так, результати осмислення світу фіксуються не тільки на «когнітивному рівні (як правило за допомогою лексикалізованих концептів), а й на метакогнітивному рівні (за допомогою морфологізованих метаконцептів)» [3, с. 105].

Сталість структури лінгво-ментального простіру сучасної англійської мови підтримується за рахунок перманентної дії процесів синхронізації, тобто категоризації та перекатегоризації її безпосередніх компонентів. Як правило, випадки перекатегоризації можуть трактуватись як явища флуктуації, оскільки вносять нове розуміння порядку взаємодії між компонентами самої ментальної структури, або між власне ментальними структурами. Отже, «синхронізація як прояв генетично закладеного принципу збалансованості ментальної енергії, є механізмом, виявленого філософією загального закону переходу випадковості в закономірність» [2, с. 24].

Наочним прикладом переходу певної випадковості, тобто флуктуації, у закономірність можуть послугувати явища лексикалізації морфологізованих метаконцептів, морфологізації лексикалізованих концептів, телескопія, перефразеологізація, тощо. Слід зазначити, що лексикалізація морфологізованих метаконцептів являє собою ментальний механізм утворення лексикалізованих концептів на базі морфологізованих метаконцептів, що знаменує утворення на базі вихідної ментальної одиниці біфункціонального концепту, у складі якого реалізується новий функціональний варіант.

Синхронізація метакогнітивного рівня лінгво-ментального англомовного середовища зумовлюється, насамперед змінами, що відбуваються на когнітивному рівні. Це пояснюється дією аналогії. Утворені за аналогією окремі мовні одиниці спричинюють ментальну обробку та узагальнення з подальшим виведенням принципу, тобто моделі. Так, цілком природно, що мовні інновації у своїй більшості утворюються на базі нашого попереднього лінгвального досвіду.

Моделі концептуальної деривації, які відносяться до метакогнітивних моделей, так само піддаються процесам синхронізації інформації. Інноваційні процеси творення англомовних одиниць номінацій у плані розширення модельного фонду, експлікують випадки флуктуаційного характеру, які актуалізуються не тільки кількісними, а й якісними змінами на рівні антропного метазнання (творення інноваційних метакогнітивних моделей). У зв'язку з цим слід наголосити, що динамічне поповнення як метакогнітивного рівня лінгво-ментального середовища, так і концептосистеми англійської мови, зумовлюють й певні зміни у когнітивному потенціалі носіїв цієї мови. Отже, саме флуктуаційні явища покликані підтримувати єдиний алгоритм існування цілісної системи, якою і виступає концептосистема англійської мови. Синергетичне узгодження її складових інтрасистем реалізується відповідно індивідуальних ритмів функціонування складових.

Як ми вже зазначали у власних дослідженнях, «новий за способом вираження мовний матеріал, який, між іншим, активно залучає до свого середовища графічні засоби передачі інформації, певним чином синхронізує антропні ментальні потенції до подальшого лінгво-ментального відтворення нетипових механізмів утворення або перетворення одиниць англомовного спілкування з метою досягнення ефекту експресивності» [2, с. 25]. Здатністю продукувати найбільш експресивні мовні одиниці відзначається метакогнітивна модель телескопної деривації.

Отже, крім типових випадків телескопійної деривації, можна помітити і нетипові (флуктуаційні) випадки творення такого роду інновації. Так, наприклад, базою для утворення телескопійних інновацій інколи стають словосполучення. У таких випадках процес дії телескопійних метакогнітивних моделей корелюється процесами концептуальної фрагментації. Отже, к*онцептуальна фрагментація* – ментальний процес виділення фрагментів вербального контенту концептів, які надалі включаються в процеси концептуальної деривації. Саме таким чином в англійській мові з'явилась одиниця *aireoke (air guitar + karaoke).*

There is no air guitar school (though there is an annual training camp prior to the world championship in Finland) and no secret formula, but I have established a monthly ***Aireoke*** *night, which recently moved to Trash Bar in Williamsburg, Brooklyn.* (The New York Times, July 10, 2005)

Можна помітити, що у сучасній англійській мові функціонує і його форматичний варіант *air-eoke.*

In recent years, the air guitar has become a cult phenomenon, sparking ***air-eoke*** *tournaments in cities across the nation.* (The Christian Science Monitor, June 30, 2006)

Більш широка інтеграція інформаційних складових вихідних одиниць відбувається у випадку творення концептуальної похідної телескопної моделі на базі трьох вихідних компонентів. Прикладом цього явища може послугувати неологізм ***turducken***, в якій поєднуються елементи таких складових, як: *turkey, duck,* and *chicken.*

A ***Turducken*** *is a dish consisting of a partially de-boned turkey stuffed with a de-boned duck, which itself is stuffed with a small de-boned chicken. The name is a portmanteau of those ingredients:* ***tur****key,* ***du****ck, and chic****ken****.* (The New York Times, November, 2007).

Подекуди в англомовному контексті засобів масмедіа можна спостерігати функціонування графічного варіанта цієї інновації. Якщо у першому випадку вона була представлена моделлю X1Y2ZW2 (де W2 позначає кінцевий елемент третьої складової лексичної одиниці), то в іншому – така ж сама за семантикою інновація-бленд – *chuckey* представлена, так би мовити, «реверсійною» моделлю W1Y2X2. Запропонований нами у попередніх дослідженнях [1] модельний спектр метакогнітивної моделі телескопії, ґрунтується не лише на понятті «порядковості», але й уможливлює максимально антропометричне відтворення категорії «членованості/цілісності» вихідних лінгво-ментальних засобів. У наведених моделях XX – *повна лінгво-ментальна одиниця (перша складова),* YY – *повна лінгво-ментальна одиниця (друга складова),* Y1, (Y2), X1, (X2) – *член-компонент лінгво-ментальної одиниці,* Z – *спільний для обох доданків компонент, що гаплологізується*.

Some recipes call for the turkey to be stuffed with a chicken which is then stuffed with a duckling. It is also called a ***chuckey****.* (The New York Times, November 21, 2007)

Флуктуаційним випадком деривації за телескопічними моделями, можна вважати й довільну міграцію попередньо виділеного елемента у структуру лексеми-компонента, заміщуючи при цьому його власний складовий сегмент, що можна позначити моделлю X1Y1X2. Саме таким чином утворилась лінгво-ментальна інновація *autopathography (autobiography + pathology).*

«*Oddest of all, perhaps, is that Newman has chosen to tell her story not in the form of a mawkish movie of the week or an angry «****autopathography****» displayed at Borders, but as an unsentimental solo show».* (Los Angeles Times, Feb. 20, 2003)

Системоцентричний метакогнітивний зв'язок між телескопними моделями та іншими моделями деривації лінгво-ментальних одиниць підтверджується, насамперед, можливістю отриманих дериватів залучатися у подальші процеси конструювання концептів. Так, телескопійна інновація *glamping (glamor + camping)* була включена в мережу конверсійної деривації, що призвело до виникнення неологічної одиниці *glamper.*

*Open from May through September, this Canadian resort is a top destination for «****glamping****,» or glamour camping.* (Chicago Sun-Times, September 19, 2007)

The camping butler's job, from what I can tell, is to cater to the every need of his assigned ***glampers*** *– anything from turning down the beds at night to driving a herd of elk through the campsite for up-close digital photo opportunities.* (Seattle Times, September 11, 2007)

Наведений ілюстративний матеріал свідчить про те, що спектр телескопічних моделей, так само як і інших метакогнітивних моделей, також репрезентується ядерно-периферійною, тобто радіальною структурованістю. Так, в її межах метакогнітивні моделі творення нових лексикалізованих концептів представлені у вигляді структурно-диференційованих кластерів ядерно-периферійного порядку. При цьому периферія є таким ареалом, який забезпечує виникнення нових фрактальнодетермінованих паттернів за рахунок флуктуаційних випадків утворення лінгво-ментальних одиниць. Інновації, що виникають на різних, але водночас взаємопов'язаних рівнях лінгво-ментального середовища (когнітивному, метакогнітивному, вербальному), свідчать про розвиток свідомості як кожної окремої людини, так і свідомості загальнонаціонального формату.

Так, насамперед, у межах периферії знаходяться малопродуктивні моделі. Проте їх внутрішня локалізація (у плані віддаленості або наближеності до ядра) є суто індивідуальною і може варіювати в залежності від процесів їх актуалізації/деактуалізації. Центральні позиції займають моделі, що відзначаються значною дериваційною активністю.

Крім того, можна відзначити й не зовсім типові випадки морфологізації скорочень та фрагментів скорочень лексико-синтаксичних конструкцій. Вони можуть вважатися флуктуаційними, тобто такими, що не відповідають звичайним (усталеним) ментальним механізмам утворення одиниць даного типу.

Широко відомою, як у межах англомовних країн, так і далеко за їх межами, є мовна одиниця *yuppie* та її афіксальна похідна *yupp****ism***. Так описує ці реалії автор статті, політичний коментатор Віктор Дейвіс Хенсон: «*For the* ***yuppie*** *male a well-paying job in law, finance, academia, or consulting in a cultural hub, hip fashion, cool appearance, studied poise, elite education, proper recreation and fitness, and general proximity to liberal-thinking elites, especially of the more rarefied sort in the arts, are the mark of a real man*» [7].

Саме складноскороченій лінгво-ментальній одиниці *yuppie* завдячує своєю появою та функціонуванням морфологізований метаконцепт *-uppie*. Не можна оминути той факт, що сама структура слова *yuppie,* що в когнітивному плані досить легко розкладається на складові (*young urban professional person + суфікс -ie*), послугувала прототипом для подальшого моделювання за аналогією. Розглянемо це докладніше.

Так, на першому етапі відбулось виникнення одиниці *yuppie* за допомогою комбінування механізмів функціональної та форматичної варіативної деривації. Форматична варіативна деривація спостерігається у компресії вербальної форми вираження смислу за допомогою одночасної абревіації та афіксації, а функціональна варіативна деривація репрезентована переходом «блоку інформації» з вербо-синтаксичної ланки концептосистеми англійської мови до вербо-лексичної, у зв'язку з набуттям новою формою характерних функціональних ознак лексикалізованих концептів.

На другому етапі відбулась її повна лексикалізація, що передбачає обов'язкове виключення етапу дешифрування концепту на етапі довербальної комбінації смислів. Тобто, ця інновація почала сприйматись носіями мови як єдина цілісна одиниця номінації, що є носієм власного змісту, а не передає описовим способом сукупність смислів її вихідної одиниці за синтаксичним принципом. Отже, відбулось утворення лексикалізованого концепту.

Причому, під лексикалізованим концептом можна розуміти не тільки такий лінгво-ментальний конституент, який передає свій зміст вербальними засобами лексичного характеру, але й такий, що утворився за допомогою процесів концепту-

альної деривації, і, являючи собою похідну синтаксичного рівня мовної системи з одного боку, та комплексний концепт з іншого боку, завдяки процесам лексикалізації поповнив ланку лінгво-ментальних одиниць лексичного рівня. Між іншим, зростання актуалізації процесів лексикалізації синтаксичних сполук підкреслює дію процесів економії зусиль.

На третьому етапі, виступаючи в ролі лексикалізованого концепту, неологізм *yuppie* включається у процеси подальшої концептуальної деривації. Це призводить до виникнення серії аналогійних похідних, так званих «яппізмів»: *buppie, luppie, chuppie,* при чому, як видно з наведених прикладів, такі похідні не порушують «абревіатурного устрою», започаткованого одиницею *yuppie*, яка виступила в ролі прототипу.

У результаті серійності деривації такого типу похідних, елемент *-uppie* набуває константного характеру. Така константність виражається в тому, що він надходить до афіксального ареалу середовища метакогнітивного рівня, де функціонують структури про афіксальне оформлення знання. Результатом таких процесів є утворення нових лінгво-ментальних конституентів, тобто концептуальна деривація за афіксальною моделлю. При цьому сам елемент, у когнітивному плані, функціонує у вигляді одиниці, що легко приєднується.

Саме набуття такої функціональної характеристики, його нова когнітивна специфіка як складової середовища морфологізованих метаконцептів, дозволяє на вербальному рівні віднести такий елемент до складу афіксальних. Проте, слід особливо підкреслити, що елемент *-uppie* має обмежену функціональну активність, а саме, він може брати участь тільки у процесах афіксоскопійної деривації, за якою відбувається об'єднання афіксу та осколку лексичної одиниці.

Наведені нижче приклади знов демонструють поодинокі відхилення від загальної тенденції до збереження повної форми афіксального елементу *–uppie,* Так, наприклад, одиниці *yappie* (*young arctic professional)*, *yeppie* (*Young Experimenting Perfection Seekers*), *yeepie* (*youthful energetic elderly person, zippie* (*Zen-Inspired Professional Pagans*) – утворені за допомогою *аналогійної акронімізації*, що представляє собою метакогнітивний механізм творення нового форматичного варіанта вихідної лінгво-ментальної структури за аналогією до певного функціонуючого акроніма, що функціонально характеризується ініціальною компресією складових та їх лексикалізацією.

Слід зазначити, що наряду з виникненням інновації «*yuppie*» відбулося синхронне виникнення подібної до неї одиниці «*yumpie*» (*Young Upwardly Mobile Professional*). Згодом, маючи незначні семантичні розбіжності й фактично номінуючи одну і ту ж саму реалію, відбулося «зрощення» цих лінгво-ментальних одиниць, і наразі можна спостерігати співіснування двох форматичних варіантів у середовищі єдиного лексикалізованого концепту.

Проте, форматичний варіант *yuppie* завдяки більш ергономічній фонетичній конструкції виступив у ролі прототипу в аналогійній акронімізації. Так само і його концептуальна похідна – морфологізований метаконцепт *-uppie* взяв участь в утворенні численних похідних: *buppie, chuppie, juppie, suppie, luppie, guppie, huppie, puppie, nuppie, zuppie* та ін. На його тлі афіксальний елемент *–umpie*, виділений із структури форматичного варіанта «*yumpie*», визначається незначною активністю щодо продукування афіксальних похідних. Так, за його участю були утворені мовні одиниці *rumpie* та *dumpie.* А отже, морфологізований метаконцепт наразі представлений у двох форматичних варіантах: *–uppie* та *–umpie,* що також є флуктуацією.

На нашу думку, нетипові (флуктуаційні) випадки деривації провокують розширення механістичного арсеналу метакогнітивного рівня лінгво-ментального середовища. Це відбувається за рахунок виникнення нових когнітивних моделей лінгвального аранжування знання, а отже й розвитку когнітивної здатності носіїв мови, оскільки новий за своїм «оформленням» мовний матеріал спонукає людей до мовного відтворення нестандартних, цікавих механізмів утворення або перетворення мовних одиниць з метою досягнення ефекту експресивності комунікації.

Отже, значна частина нестандартних (флуктуаційних) випадків утворення лінгво-ментальних складових зумовлюють якісний формат змін на метакогнітивному рівні лінгво-ментального середовища, що репрезентується появою нових метакогнітивних моделей, у тому числі і інноваційних метакогнітивних моделей концептуальної деривації.

Тим самим, можна зробити висновок про те, що принципи організації концептосистеми англійської мови перебувають у стані перманентної секвенції з умовами розвитку англомовного суспільства. Значною мірою саме дивергентність антропоцентричних процесів корелює особливості розвитку концептосистеми англійської мови, що змінюються в калейдоскопі часопросторових картин. Щодо явища рівноваги концептосистеми англійської мови, слід підкреслити, що внутрішньосистемні флуктуаційні явища абсолютно не знижують показник її урівноваженості. Напроти, за їх допомогою відбувається перерозподіл складових у межах структури та системологічно досягається здатність до реорганізації.

Як свідчать результати наших попередніх досліджень, визначення динамічного характеру системи англомовного лінгво-ментального середовища має здійснюватися на тлі основних положень синергетики, оскільки в центрі її уваги знаходиться саме складність самоорганізації систем.

Література:

1. Гармаш О.Л. Англомовні морфологізовані метаконцепти в процесах концептуальної деривації (на матеріалі мовних інновацій кінця XX – початку XXI ст.): дис. ... док. філол. наук: 10.02.04, ЗНУ, 2017 525 с.

2. Гармаш О. Л. Структурованість та синхронізація вербалізованої складової англомовного інформаційного середовища [Текст]. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць* / укладачі: І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька. Острог: Вид-во Нац-го університету «Острозька академія», 2015. Вип. 58. С. 23–26.

3. Гармаш О.Л. Семантична складова мережи англомовних концептуальних структур Текст]. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія».* Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 104–106.

4. Домброван Т. И., Еникеева С. М., Пихтовникова Л. С., Приходько А. Н., Семенец Е. А., Силантьева В. И., Фоменко Е. Г., Коринь С. Н., Гончарук О. Н., Яремчук И. М., Судья А. Н., Пильгуй Н. Н., Богатырева Е. В., Чередниченко В. П., Залужная М. В., Анастасьева О. А. История английского языка как объект исследования в диахронической лингвосинергетике: [монография] / под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. 340 с.

5. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа) [Текст]. *Язык и наука конца 20 века.* Москва, 1995. С. 144–238.

6. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие. Москва: Академія, 2001. 208 с.

7. Hanson V. D. «Obama: Fighting the Yuppie Factor». *National Review*, August 13. 2010.

8. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik. Tübingen: Francke, 1992. 173 s.

Отримано: 20 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: victoria_kryvosheia@yahoo.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-15-17

Каленюк С. О., Кривошея В. О. Функціонування власних назв у творах Уласа Самчука. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 15–17.

УДК 811.161.2'373.2

Каленюк Світлана Олександрівна,
кандидат філологічни наук, доцент
Кривошея Вікторія Олександрівна,
Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ТВОРАХ УЛАСА САМЧУКА

Статтю присвячено семантичному аналізу власних назв у творах Уласа Самчука, а також особливостям їх функціонування. Об'єктом дослідження є мова творів «Волинь», «Марія», «Дермань». Предметом роботи обрано семантичні та стилістичні значення власних назв у тексті романів. Методи дослідження підпорядковано досягненню поставленої в роботі мети. Для виокремлення власних назв на позначення імен, прізвищ, прізвиськ, місцевостей тощо обрано метод часткової вибірки. Методи порівняння та аналізу застосовано для систематизації онімів на тематичні групи за стилістичною, естетичною та семантичною функціями. Метою нашого дослідження стало з'ясування характерних стилістичних засобів та естетичних функцій власних назв у романах Уласа Самчука «Волинь», «Марія», «Дермань».

Ключові слова: *літературна ономастика, антропонім, антропомодель, антропонікон, антропонімічна система.*

SvitlanaKalenuk,
PhD (Philology), Associate Professor
Viktoriia Kryvosheia,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi Natinal University

FUNCTIONING OF PROPER NAMES IN THE COMPOSITIONS OF ULAS SAMCHUK

The article is dedicated to the semantic analysis of the proper names in the works of Ulas Samchuk, as well as the peculiarities of their functioning. The following works by the author: «Volyn», «Maria», «Derman» became the object of the study. The subject of the work are the semantic and stylistic meanings of proper names in the text of novels. The methods of study are obeyed to the achievement of the goal that was set in the work. To select the proper names for names, surnames, nicknames etc., the method of partial sampling was chosen. Comparison and analysis methods are used to systematize onyms for thematic groups according to stylistic, aesthetic and semantic functions. The purpose of our research is to find out the characteristic stylistic tools and aesthetic functions of proper names in the novels of Ulas Samchuk. The achievement of this goal involves the following tasks: to determine the origin, structure and stylistic load of anthroponyms in these novels by Ulas Samchuk; to establish the features of their semantic and stylistic principles; to classify their own names based on their sample from the text of the works.

Key words: *literary onomastics, anthroponim, anthropomodel, anthroponicon, anthroponymic system.*

Ономастична лексика є важливою складовою словникового складу української мови. У структурі прозового художнього твору власним назвам належить одне з провідних місць: вони окреслюють межі твору в просторі й часі, допомагають чіткіше відтворити образи персонажів.

Питання української літературної ономастики в останні десятиріччя привертають увагу дослідників. Вивчення онімів як складової частини художнього твору розпочато у другій половині XX століття. Основоположними у цій сфері ономастики є праці Ю. Карпенка, В. Михайлова, Є. Отіна. На нашу думку, повноцінне вивчення художніх текстів неможливе без врахування власних імен, адже вони беруть участь у реалізації авторської ідейно-естетичної системи. У цьому плані вкрай мало розглядалась мова тих письменників, знайомства з творчістю яких довгий час був позбавлений український читач. Це стосується і творів Уласа Самчука.

Мета дослідження – визначити особливості функціонування власних назв у творах Уласа Самчука, з'ясувати характерні стилістичні засоби та функції власних назв у романах Уласа Самчука «Волинь», «Марія», «Дермань».

У романах Уласа Самчука значне місце займає ономастична лексика. Добір власних імен та їх функціонування у творах письменника свідчить про вимогливість автора до їх смислового наповнення. Письменник глибоко продумав імена персонажів, які служать засобом розкриття ідейного змісту твору. За словами О. Фонякової: «Всі власні імена, разом взяті, складають ономастичний простір, або ономастикон тексту» [10, с. 39]. Ономастичний матеріал у романах Уласа Самчука є одним із виявлень художньої манери, що являє собою своєрідність авторського використання цієї групи слів, оскільки в центрі уваги письменника завжди стоїть людина. Першочергову роль у різноманітності змальованих колоритних образів, неповторних у своїй індивідуальній конкретності, відіграли життєвий досвід письменника, знання антропонімійної системи, інтерес до виразових можливостей антропонімів.

В аналізованих романах письменник порушує проблему села, тому персонажі, як правило, селяни. У творах переважають одночленні та двочленні антропомоделі, такі як: *Антін, Демид, Йон, якого вчора не було на весіллі, Михалко й багато інших* [5, с. 80]; *Спочатку Олег, Оля, Роман, Галя, а далі численні Гольденберги, а за ними відважні парубки* [5, с. 41]. Патронімічні утворення на –ович, -евич побутували у народній мові як підкреслено шанобливі форми звертання до поважних осіб, мали виразний становий характер. Ці формули письменник використав у своїх творах, пор.: *Прийшла телеграма, що наш цар Ніколай Алєксандрович відрікся престолу* [5, с. 338]; *Горів усякими любвами преподобної мироносиці Євгенії Петровни, любвиобильної матрони славного міста Кишиньова* [5, с. 354]. Українцям характерне вживання імені та прізвища. Коли йдеться про людей, які займають певний соціальний статус, то автор завжди вживає двочленні, а також тричленні

структури, пор.: *І матушку Лідію Костянтинівну перепросіть за мене* [5, с. 248]; *Ми звели клуню Матвієві Антоновичу Довбенкові, котрий – всі знаємо – господар – дай Бог нам усім такими бути* [5, с. 263]. Отже, творячи образи персонажів романів, письменник з великою художньою майстерністю конструює для них ономастичні моделі.

Семантичні особливості літературних імен, орієнтованих на село, виявляються також в прізвищах головних героїв. Якщо придивитися до контексту і заглянути у словник Б. Грінченка, то можна зробити висновок, що ці антропоніми дуже органічно вплетені в тексти романів Уласа Самчука, пор.: *Ордій Овсяний вийшов на двір...* [7, с. 20]. Прізвища в романах вдало дібрані письменником, тому яскраво характеризують персонажів, дають можливість скласти уявлення про дійових осіб. Вони дуже влучно передають риси характеру, змальовують деталі портрету. За допомогою таких оцінно-характеристичних антропонімів дається зовнішня і внутрішня характеристика персонажів, напр.: *Біля другого кінця столу сидів Довгоногий Архип, і його направду довгі ноги були далеко виставлені на хату, так що вони одразу кинулись у вічі Володька* [5, с. 244].

В. Карпенко зазначає, що «етимологічне значення особових імен у принципі не співпадає з рисами людини, яку вони називають» [3, с. 16]. Однак, проаналізувавши твори Уласа Самчука, можемо зробити висновок, що велика кількість імен виконує номінативну та характеризуючу функції, збігаючись із рисами характеру людини, пор.: *Дмитро Чорноокий, злий і крикливий хлопчисько, б'ється і прозивається* [8, с. 11];

Знаходимо у романах прізвища з прозорою етимологією, пор.*: Сусіди – перший Володимир Галабурда, другий Леонід Товстий, що не вимовляє літери р, м'якшають, рохманіють* [5, с. 415]; *Вже, кажуть, Гнат Чорноокий, швагер бабиного Івана, ранений прийшов «на поправку»* [5, с. 279]; *Он Красовський купив при свому, заплатив п'ять сотень двадцять* [5, с. 34]. Отже, семантика слів, від яких утворені власні імена, досить прозора. Добираючи і створюючи такі лаконічні прізвища, Улас Самчук виявляє свою індивідуально-авторську винахідливість, письменницький талант. Вдало підібране ім'я та прізвище батька головного персонажа роману «Волинь» – Матвій Довбенко. Матвій – (буквально) божа людина [9, с. 67]. Б. Грінченко подає Довбенька – «отъ довбня». Довбня – «большой деревянный молотъ» [Грінч, ТІ, 41]. Порівняємо подані значення з контекстом: Зросту Матвій великого... Постать його потужна, міцно збудована, «яких сьогодні вже немає». Робота в його руках горить. Ступить – земля гнеться. Ударить кулаком – довбні не треба. Дуб дубом мужик. Тому й начиння мусить він для себе робити по силі і по зросту [5, с. 18]. Із дій і вчинків персонажа видно, що він є людиною сильною, вольовою, чесною, доброю і порядною. Як бачимо, ім'я та прізвище цілком відповідають аналізованій дійовій особі.

В анторопоніміконі письменника особливою мовною категорією людських власних назв є прізвиська. М. Дуйчак зазначає, що «прізвисько – це ім'я, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) на основі якої-небудь риси її характеру, певних обставин, що супроводжують її життя, або за якоюсь аналогією» [2, с. 256]. Прізвиська у творах характеризуються не лише особливою виразністю, а й емоційністю, напр.: *Той он, що вилив на Володька воду – «пан Будний», або «Баня», опинився тут за зґвалтування нелітньої дівчини, за що мусить тут перебути шість років... Куций і череватий з рудуватою, твердою мефістофельською мичкою на бороді. Єхидний, підлесливий, мрійливий... Легкодух і тиран одночасно...* [5, с. 210]; *На тій самій яблуні і Давид Ковбаснюк, якого звали Собакою, повісився* [5, с. 288]. Через прізвиська усвідомлюється внутрішній образ, завдяки якому вони виконують оціннювальну функцію. Якщо ж мотивація прізвиська недостатньо зрозуміла, то письменник розкриває і пояснює виникнення та функціонування цієї антропонімічної одиниці, напр.: *Був то Іван Гуца, по вуличному Панок, що десять років у графа Сангушки за льокая служив, інколи «по-панськи «закидав і фрак старий, старосвітський, цегляної барви носив на животі з мідяним ланцюжком від годинника, бо самий годинник уже давно не дєйствував років десять у прискриньку лежав* [5, с. 81]. Отже, прізвиська персонажів допомагають краще охарактеризувати людину, вирізняють її серед інших за певними, характерними для неї ознаками.

Цікавими з погляду вживання є жіночі народно-розмовні прізвиська, утворені від імені чи прізвища чоловіка. Це підтверджує Л. Масенко: «До найпоширенішого загальноукраїнського типу іменування заміжніх жінок належали назви з суфіксом –иха. Вони могли утворюватись, від прізвища або прізвиська чоловіка, і від його імені, і від назви професії, посади, національної приналежності тощо» [4, с. 40]. У творах Уласа Самчука спостерігаємо подібні утворення, напр.: *Одного разу заговорила з Гнатом сусідка Ганна Хомиха* [8, с. 56]; І *коли він скінчив, громада щось загула, щось, ані так, ані ні, але скоріше так, коли тут чорти вирвали Мотрю Нестериху* [5, с. 80]; А *знаєте, як Бурачиха Санька за «своїм» побивалась* [5, с. 427]; *Габель жив щасливо. По часі прибула до нього з Варшави Габелиха. Товстенька, добряча, з виглядом павіяна, пані* [5, с. 427]. Отже, іменникові утворення з суфіксом –их- належать до типових українських власних назв.

У творах письменник послуговується також узагальненими іменами та прізвищами без конкретизації, це вдається за допомогою вжитку їх у множині. Доповнювальний емоційно-експрсивний відтінок у значенні, який власні імена мають на додаток до свого денотативного змісту, проявляється у тому, що оніми виконують функцію характеризації, а не номінації персонажів, пор.: *По бліндажах горять огні і там гуляють з дівками Бикови, Рикови, Колумбаєви* [5, с. 363]; *Не розумію тих всіляких Врубелів та Несторових* [7, с. 102]; *До того на вигоні повно таких само Марій, Микол, Гнатів* [8, с. 11].

Крім вигаданих прізвищ, в антропонімічній системі письменника є прізвища реальних історичних осіб, таких як: Тарас Бульба, Ленін, Сталін, Распутін, Микола ІІ, Петлюра, Денікін, Колчак, Разін, Врангель, Пугачов, Грушевський. Відсутня скутість письменника щодо добору та використання таких антропонімів, автор вільно оперує цими власними назвами. Досить рідко відбувається скорочення прізвищ – повернення до початкових (твірних) основ, що виконують роль і прізвища, і прізвиська: Хмельницький – Хмель.

Невід'ємну складову частину антропонімії видатного прозаїка становлять прикметникові утворення від власних назв, пор.: Гершкова Теся, Христя Мартинова, Михалків Югеньо, Юхимів хутір, Сергіїв брат, Явдошине подвір'я, Катеринин чоловік, Михалків наймит, Василева жінка, Вірка Григоркова, Настя Михайликова, Тетянка Овсійова, Трихонові сини, Гаврилків Іван, Кузьмова Христя, Казмірців швагер, Тарасова Уляна тощо.

У роботах письменника слова-імена виражають не тільки найменування певних осіб, у них можна прослідкувати незвичайне семантичне наповнення і виразний стилістичний окрас. Такими лексичними одиницями створюється особливий національний колорит зображеної людської поведінки, пор.: *Щасті ще ті жидочки – Мошко та Ілько, дуже славні, спокійні, несміливі хлопці, що дуже пильно пасуть свою корову, один спереду, другий ззаду, хоча корова їх дуже повільна, тяжка, че-*

ревата, має обламані ратиці і обидва роги, обірваного хвоста і дуже обдряпана [5, с. 210]. У тканині твору імена є зручним засобом вирізнення представників різних народів. Для уникнення повторення, автор використовує лексичні замінники, що в той же час характеризують героїв, пор.: *От і до Матвієвого воза підходить стара жидівка у хустині з великою, темною плямою на тімені. Ніс у неї подібний на кривульку, губи розтяжні, широкі, у кутках заслинені, голос скрипучий* [5, с. 173].

Автор широко застосував давню традицію українських письменників наділяти персонажів оцінно-характеристичними власними назвами. Поряд із онімом подається характеристика особи, пор.: *В той саме час з протилежних дверей, що ведуть до ганку й до вітальні, входить пан Гліб. Це симпатичний, досить високий, поважний, але веселий пан* [5, с. 14]; *Он той щуплий, сухорлявий, рудий, зі золотим зубом – звичайний кишеньковий злодій з Лодзі. Верткий, рухливий, неспокійний... Ім'я йому Слюсарський; він тут головує – староста келії і коридорний писар* [5, с. 210]. Маючи таку вичерпну характеристику про персонажа, читач має можливість скласти позитивне чи негативне враження. Іменник проаналізованих творів говорить про кропітку пряцю прозаїка з антропонімами – імена героїв узгоджуються з контекстом і сюжетною лінією, що вимагає альтернативних найменувань. Можна вибудувати своєрідний синонімічний найменувань у творах багатьох героїв. Наприклад, у різних життєвих перепетіях Матвій Довбенко та Володько іменуються так: Матвій Довбенко – Матвій Антонович Довбенко – Матвій Лебедчук – дядько Матвій – батько – тато – хазяїн – господар – нащадок старого Довбні; Володько – Володимир Довбенко – Володимир Матвійович – пан Довбенко – син Матвія – Влодзімеж – Володько Матвіїв – Володик. Ономастична лінія кожного героя створює особливий характер, надає яскравих відтінків, відображає людські стосунки.

Здебільшого автор намагається назвати персонажів так, щоб імена відповідали їх характерам, поведінці, зовнішності тощо. Порівняймо значення імені Олена із контекстом. Олена – гр., можливо, від hele – сонячне світло або helene – смолоскип [9, с. 150], пор.: *І тут він якось побачив Уліянову середню дочку Олену... Вона була дівка дотепна, говірка, весела. Жарти це її стихія. У неї гарненьке, кругленьке, живе обличчя, блискучі сіро-сині очі, невеличкий, трохи кирпатий носик, гарне каштанове, заплетене у довгу косу, волосся* [7, с. 68]. Як бачимо, у змальованому образі відчувається щось світле, поєднується веселість, молодість, краса.

Ім'я Юхим цілком відповідає діючій особі, оскільки означає – благочестивий, священний [9, с. 97], напр.: *Там же мешкає дід Юхим, перший Матвіїв тесть, Василів і Катеринин дід, що у нього син Клим «з ума зійшов», що має ту велику пасіку і щось там до бджіл знає, і де живе тепер старша Катерина* [5, с. 88]. Відчувається, що письменник з особливою симпатією розповідає про цього персонажа, пор.: *Старий, куди правду діти, любив часами відірватися на хвилину від земного, заглянути в божеське, потолкувати про те і се, часто вичитане з книг... Усе в нього, що в руки брав, спорилось, а тому і пасіка росла, множилась і давала зиски, тому і дім поставив зовсім нерівня іншим, і худібка, і сад, і поле. Чарівник! Розуміється, чарівник. Бо ось він вичарував з нічого все те, що іншим ніяк не дається...* [5, с. 126].

Письменник – хороший знавець зарубіжної літератури. На сторінках його романів присутні Вальтер Скотт, Жуль Верн, Марк Твен, Джек Лондон, Ібсен, Бальзак, Майн-Рід, Шекспір, Джонотан Блек, Гораціо Нельсон.

Отже, власні імена як елемент лексичної системи служать для створення художнього образу, розкриття авторського світогляду, відображення мовних і літературних традицій. У роботах Уласа Самчука простежуються антропоніми різні за походженням, будовою і стилістичним навантаженням. Вони специфічно охарактеризовують Волинь наприкінці XIX – початку XX століття, проте не є його точним знімком. У подальшому вбачаємо ґрунтовне дослідження топонімікону творів Уласа Самчука.

Література:

1. Грінченко Б. Словарь української мови: В 4 т. Київ, 1907–1907. Т. 1–4.
2. Дуйчак М. Прізвиська та їх мотивованість. *Проблеми сучасної ареалогії*. Київ, 1994.
3. Карпенко М. В. Русская антропонимика. Одесса, 1970.
4. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. Київ, 1990.
5. Самчук У. О. Волинь : Роман у трьох частинах. Том перший. Київ: Дніпро, 1993. 574 с.
6. Самчук У. О. Волинь: Роман у трьох частинах. Том другий / Післямова С. П. Пінчука. Київ: Дніпро, 1993. 334 с.
7. Самчук У. Дермань. Роман. Рівне : Волинські обереги, 2005. 120 с.
8. Самчук У. О. Марія. Хроніка одного життя: Роман / підгот. тексту та післямова С. П. Пінчука. Київ: Укр. письменник, 2000. 189 с.
9. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. Київ: Наукова думка, 1986.
10. Фонякова О. И. Имя собственное в художественном тексте. Львов, 1990.

Отримано: 21 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: lesya.kotsyuk@oa.edu.ua

yuriy.kotsyuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-18-22

Коцюк Л. М., Коцюк Ю. А. Парадигма типологічних характеристик корпусу за типом текстових даних. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 18–22.

УДК 81'33

Коцюк Леся Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет «Острозька академія»
Коцюк Юрій Анатолійович,
кандидат психологічних наук, ст. викладач, Національний університет «Острозька академія»

ПАРАДИГМА ТИПОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КОРПУСУ ЗА ТИПОМ ТЕКСТОВИХ ДАНИХ

У статті робиться спроба проаналізувати типологічні характеристики корпусів текстів. Здійснено класифікацію корпусів з огляду на те, які текстові дані бралися до уваги при його укладанні, зокрема за ступенем їх спеціалізації, формальною природою та за мовним параметром. Виявлено, що парадигму за параметром «ступінь спеціалізації текстових даних» складають загальномовні та спеціалізовані корпуси. У свою чергу, у групі спеціалізованих корпусів тип текстових даних, які визначають назву корпусу, до якого вони входять та слугують параметром відбору, може визначатися жанровою, стилістичною, часовою, антропоцентричною, професійною, комунікативною, географічною чи соціальною природою мовної різноманітності. Також представлено приклади згаданих типів корпусів текстів. У статті представлено термінологічні еквіваленти назв корпусів за типом мовних даних в українській та англійській мовах.

Ключові слова: *загальномовний корпус, спеціальний корпус, текстові дані, тип корпусу, типологічні характеристики.*

Lesia Kotsiuk,
Cand.Sc. (Philology), Associate Professor, Ostroh Academy National University
Yurii Kotsiuk,
Cand.Sc. (Psychology), senior lecturer, Ostroh Academy National University

PARADIGM OF CORPUS TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS BY THE TYPE OF TEXT DATA

The article attempts to analyze the typological characteristics of text corpora. The author proposes to classify corpora with consideration of different aspects of this modern linguistic notion, namely the nature of the text data included in the corpus, the design and structural features of the corpus, the method of fixing and indexing text data in the corpus, as well as the way of how the corpus can be used. Particular attention in the article is paid to the classification of corpora considering what text data was taken into account while it was compiled, in particular by the degree of text data specialization, its formal nature, and the language parameter. It is revealed that the paradigm of the «degree of specialization of text data» is composed of general and specialized corpora. In its turn, inside the group of specialized corpora, the type of text data that defines the name of the corpus to which they belong and serve as a selection parameter can be determined by genre, stylistic, temporal, anthropocentric, professional, communicative, geographical or social nature of linguistic diversity. Examples of these types of text corpora are also presented. The article presents terminological equivalents of corpus names by the type of text data in Ukrainian and English.

Key words: *general corpus, specialized corpus, text data, corpus type, typological characteristics.*

Вступ. В цілому, існує велика кількість різних типів корпусів, які науковці виокремлюють в залежності від поставлених цілей та класифікуючих ознак. Таке різноманіття спричинене потребами лінгвістичних досліджень. Спроби описати різні типи корпусів робили багато дослідників, як, наприклад, Демська-Кульчицька О. [1], Жуковська В. В. [2], Риков В. В. [3], Баранов А. Н. [4], Карпіловська Н. Є. [5], Кеннеді Ґ. та Синклер Дж. [6; 7], Деш Н. [8] До уваги бралися різні параметри та виділялися певні опозиції типів, як, наприклад, повнотекстові – фрагментарні, дослідницькі – ілюстративні, реєструвальні – інтерпретаційні, динамічні – статичні, діахронні – синхронні, загальномовні – спеціалізовані, усні – писемні і т.д.

Класифікуючи існуючі корпуси за типами, науковці брали до уваги різні аспекти, які можна підсумувати наступними запитаннями:

- які текстові дані бралися до уваги?
- який метод використовувався при створенні корпусу?
- який спосіб фіксації текстових категорій у корпусі?
- чи додається щось до отриманих даних?
- з якою метою використовують кінцевий продукт?

Кожен корпус – це свій набір відповідей на поставлені вище запитання. Наприклад, *Британський національний корпус* (*British National Corpus*) за типом текстових даних є загальномовним, змішаного типу (вміщає як писемні, так і усні тексти), мономовним та синхронічним; за методом створення – збалансованим, фрагментним; за способом фіксації – електронним; за наявністю додаткових даних – морфологічно анотованим; за метою використання – дослідницьким.

Парадигма потенційних типологічних характеристик корпусу досить велика, що зумовлено індивідуальним характером завдань, які ставить лінгвіст у процесі наукового пошуку.

Завданням цієї статті ставимо дослідити різноманіття корпусів, зважаючи на те які тестові дані бралися до уваги при їх укладанні. Окремою метою вважаємо за потрібне визначити англо-українські відповідники назв кожного типу корпусу та представити відомі приклади таких корпусів.

Парадигма типологічних характеристик корпусу за типом тестових даних

<table>
<tr><th colspan="4">ТИП ТЕКСТОВИХ ДАНИХ</th></tr>
<tr><th colspan="4">I. За ступенем спеціалізації тестових даних</th></tr>
<tr><td rowspan="8">Загальномовний корпус</td><td rowspan="8">Спеціальний корпус</td><td colspan="2">2.1 за жанровою природою мовної різноманітності (літературний/фольклорний корпус, корпус текстів драматургії/ газетних статей/прози)</td></tr>
<tr><td colspan="2">2.2 за стилістичною природою мовної різноманітності (корпус текстів публіцистичного/художнього/наукового стилю)</td></tr>
<tr><td colspan="2">2.3 за часовою природою мовної різноманітності (історичний корпус, корпус сучасної мови)</td></tr>
<tr><td colspan="2">2.4 за антропоцентричною природою мовної різноманітності (корпус учнівського мовлення, корпус мовлення підлітків/дітей/дорослих, авторський корпус)</td></tr>
<tr><td colspan="2">2.5 за професійною спеціалізацією мовної різноманітності (корпус політичного/економічного/комп’ютерного дискурсу)</td></tr>
<tr><td colspan="2">2.6 за комунікативною природою мовної різноманітності (корпус текстів-оригіналів, корпус перекладів, корпус діалогічного/монологічного мовлення, корпус промов)</td></tr>
<tr><td colspan="2">2.7 за географічною природою мовної різноманітності (діалектний корпус)</td></tr>
<tr><td colspan="2">2.8 за соціальною природою мовної різноманітності (корпус жаргону/арго/сленгу)</td></tr>
<tr><th colspan="4">II. За формальною природою текстових даних</th></tr>
<tr><td colspan="2">3. Корпус писемного мовлення</td><td>4. Корпус усного мовлення</td><td>5. Змішаний корпус</td></tr>
<tr><th colspan="4">III. За мовним параметром текстових даних</th></tr>
<tr><td colspan="2">6. Одномовний корпус</td><td>7. Двомовний корпус</td><td>8. Багатомовний корпус</td></tr>
</table>

I. Класифікація корпусів за ступенем спеціалізації мовних даних, що входять до нього. За ступенем спеціалізації тестових даних, репрезентованих у корпусі виділяються *загальномовні* (*general corpus*) та *спеціальні* (*special/specialized corpus*) корпуси. Більшість науковців протиставляють корпуси, що стосуються усієї мови (часто мови певного періоду), корпусам, які представляють якусь мовну різноманітність (жанрову, стилістичну, певної вікової чи соціальної групи, письменника або вченого.). Представимо узагальнені дані щодо класифікації корпусів, беручи до уваги ступінь спеціалізації мовних даних, які входять до нього, у вигляді таблиці.

1. Загальномовні корпуси (*general/reference corpus*) відображають усю різноманітність мовної діяльності. Вони слугують основою для опису всієї мови або якоїсь її різноманітності. Г. Кеннеді, у своїй, на сьогодні уже класичній у корпусному мовознавстві, праці «Вступ до корпусної лінгвістики» [9] вважає загальномовний (національний) корпус репрезентацією національної мовної системи та її реалізації. Для більшості мов світу уже створені національні лінгвістичні корпуси. *Британський національний корпус* (*British National Corpus*) [10], наприклад, покликаний повністю репрезентувати британський варіант сучасної англійської мови, а *Американський національний корпус* (*American National Corpus*) [11] – американський, *Корпус української мови* [12] – показує різні аспекти української мови, *Національний корпус російської мови* (*Национальный корпус русского языка*) [13] – показує різні аспекти російської мови. Загальномовний корпус представляє мову на певному етапі (чи етапах) її існування у всій різноманітності жанрів, стилів, територіальних і соціальних варіантів. Загальномовні корпуси збільшуються з часом, поповнюючись новими даними з новіших текстових зразків. Вони зазвичай великі за обсягом, вміщують велику кількість різноманітних текстів, які найповніше репрезентують мову чи її різноманітність. Іншим прикладом загальномовного корпусу є *Банк англійської мови* (*Bank of English*).

2. Спеціальні корпуси (*special/specialized corpus*) відображають існування деякого мовного чи культурного явища у суспільній мовній практиці, побудовані ad hoc (для спеціальних цілей), наприклад, корпус прислів’їв, чи корпус політичних метафор у публіцистиці; або такі, що створюються для вирішення спеціального завдання, як, наприклад, для налаштування системи автоматичного перекладу [14]. Спеціальні корпуси текстів зазвичай збалансовані, невеликі за розміром, підпорядковані одному дослідницькому завданню та призначені для використання переважно з метою, яку ставить перед собою кожен окремий дослідник чи група науковців. Обмежень щодо ступеню та різноманітності спеціалізації не існує, але в її межах висуваються чіткі параметри щодо вибору текстів. Наприклад, корпус може обмежуватися за часовою природою мовної різноманітності, складючись з текстів певного часового періоду, або соціальним характером, як, наприклад, з текстами розмов у книжковому магазині, чи певного соціального класу.

У межах групи спеціальних корпусів можна виділити підгрупи корпусів, текстові дані яких репрезентують мовну різноманітність різної природи:

2.1 За жанровою природою мовної різноманітності спеціальні корпуси можуть підрозподілятися на літературні, фольклорні, драматургічні, газетні та ін. корпуси [15]. Прикладами такого корпусу може слугувати *Корпус прози століття* (*The Century of Prose Corpus)*, у якому зібрано прозові тексти трактатів, написаних у проміжку часу між 1640 та 1740, що складають 1,1 мільйони слів., *Комп’ютерний корпус текстів російських газет кінця XX століття* (*Компьютерный корпус текстов русских газет конца XX века*) [16], *Корпус текстів журналу Time* (*Time magazine corpus*) [17].

2.2 За стилістичною природою мовної різноманітності спеціальні корпуси можуть містити тексти різних стилів: корпуси публіцистичного стилю наприклад, *Ростокський Історичний Корпус Англійських газет від 1700 і дотепер (The Rostock Historical English Newspaper Corpus from 1700 to today*), художнього – *Корпус Німецькомовної художньої літератури* (*Corpus of German-Language Fiction*), науково-популярного чи наукового, як наприклад, *Корпус англомовних наукових статей* (*SciCorp)*.

2.3 За часовою природою мовної різноманітності розрізняють *історичні корпуси (historical corpus)* та *корпуси сучасної мови (corpora of present-day language).*

Історичні корпуси (historical corpus) зорієнтовані на вивчення та аналіз еволюційних процесів у конкретній мові. Такий тип корпусів укладається переважно на матеріалі текстів однієї мови, відібраних у різні часові проміжки з метою вивчення історичної динаміки мовних змін [2, с 151]. Прикладами таких корпусів можуть слугувати підкорпуси *Національного кор-*

пусу російської мови: *Древнерусский подкорпус* [18], який включає в себе оригінальні давньоруські твори, виконані переклади з грецької та пам'ятки південнослов'янського походження, переписані на Русі, та *Церковнославянский корпус* [19]. Для англійської мови створено *Пеннський корпус історичної англійської мови* (*Penn Corpora of Historical English)* [20], який складається з корпусів мовлення різних періодів: середньоанглійського – *Penn-Helsinki Parsed Corpus of Middle English* (*PPCME2*), ранньоанглійського – *Penn-Helsinki Parsed Corpus of Early Modern English* (*PPCEME*), та сучасного – *Penn Parsed Corpus of Modern British English* (*PPCMBE*), до яких увійшли повні тексти та текстові зразки Британської англомовної прози від найдавніших пам'яток до Першої світової війни.

Історичні корпуси за принципом підбору текстів до корпусу поділяються на *синхронні/синхронічні* та *діахронні/діахронічні*. Синхронні історичні корпуси базуються на текстах конкретних історичних періодів, наприклад, *Корпус прози століття (The Century of Prose Corpus)* обмежується текстами 1680-1780 рр., *Лемпетерський корпус трактатів ранньоновоанглійського періоду* (*Lampeter Corpus of Early Modern English Tracts*) [21] – спеціалізований історичний корпус писемного мовлення, до якого входять 120 трактатів, написаних у проміжку часу між 1640 та 1740, що складають 1,1 мільйони слів. Діахронні історичні корпуси охоплюють довші часові відрізки, як, наприклад, *Гельсінський корпус англійських текстів (Helsinki Corpus of English Texts)*, що включає тексти за десять століть (730–1710 рр.) [22].

2.4 За антропоцентричною природою мовної різноманітності виділяють *корпуси учнівського мовлення*, *корпуси мовлення підлітків/дітей/дорослих*, *авторські корпуси* і т.д.

Корпуси учнівського мовлення або *учнівські корпуси* (*learner corpora)* зазвичай укладаються з усних і/або писемних текстів, спродукованих особами, що вивчають мову як іноземну. Тут англійський термін learner, перекладається лексемою «учнівський», похідною від іменника «учень» зі значенням «той, хто вчиться, вивчає щось», тобто під цим прикметником слід розуміти людину, яка навчається, незалежно від віку. Такі корпуси почали створюватися ще в кінці 80-х на початку 90-х років XX століття. Під ним мається на увазі електронний корпус текстів для групи осіб, які вивчають іноземні мови. Основною метою організації учнівських корпусів є їх аналіз на предмет виявлення способів і ефективності освоєння мови. Такі корпуси можуть бути використані для лінгвістичного аналізу на предмет виявлення лексичних чи синтаксичних помилок при вивченні іноземної мови. Цей підхід допомагає встановити частотність тих чи інших типів мовних помилок, характерні контексти, що є необхідним для методичних прийомів для подальшої корекції у вивченні мови. Учнівські корпуси дуже поширені в Азії та Європі. Найбільш відомим є *Міжнародний корпус учнівської англійської мови* (*International Corpus of Learner English* (ICLE)). В основному цей корпус використовується для дискурсивного і статистичного аналізу вокабуляру учнів.

За типом можна виділити *комерційні учнівські корпуси* (*Лонгманський корпус учнівської англійської мови* (*Longman Learners' Corpus)* та *Кеймбріджський корпус учнівської англійської мови (Cambridge Learner Corpus*)), що ініціюються видавничими компаніями та *академічні* (*International Corpus of Learner English (ICLE), Санкт-Петербургский учебный корпус текстов школьников* (SPbEFLLC)) *корпуси*, які укладаються навчальними закладами.

Прикладами спеціальних корпусів, у яких за основу покладені тексти, продуковані певними групами людей є *Корпус мовлення лондонських тінейнджерів* (*Corpus of London Teenagers*) [23], *Корпус усного мовлення дітей* (*CHILDES*).

До *авторських корпусів* відносимо, наприклад, *Словник-корпус мови О.С. Грибоєдова* (*Словарь-корпус языка А.С. Грибоедова*).

2.5 За професійною спеціалізацією мовної різноманітності

Корпус мови для спеціальних цілей (sublanguage/specialized corpus). Цей корпус використовується для потреб в освіті та навчанні та для дослідження мовних змін у певній конкретній області знань. Корпус мови для спеціальних цілей широко застосовується для викладання іноземних мов, до прикладу для учнів, які мають в цьому потребу для їх освіти, професійної підготовки або роботи. Прикладами такого корпусу є: *Корпус мовлення авіадиспетчерів* (*Air Traffic Control Speech corpus*) [24], який складається з 50 сеансів моделюючих ситуацій у реальному часі; *Корпус професійного мовлення американської англійської мови* (*Corpus of Professional Spoken American English* (CPSA)) складається з транскриптів комунікативних ситуацій з академічної та політичної професійних галузей.

2.6 За комунікативною природою мовної різноманітності

Корпуси текстів-оригіналів (*non-translation corpus*) протиставляються *корпусам текстів-перекладів (translation corpus)* [25].

2.7 За географічною природою мовної різноманітності

Діалектний корпус текстів підвищує ймовірність збереження унікального матеріалу та створює можливість для вільнішого доступу до первинного діалектного матеріалу. Наприклад, *Корпус глобальної Web-базованої англійської мови* (*The Corpus of Global Web-Based English (GloWbE))* [26], може надати інформацію про різницю між 20 різними діалектами англійської мови.

2.8 За соціальною природою мовної різноманітності

До соціальних діалектів, за Л. Ставицькою, зараховують арго (особлива мова певної відокремленої професійної чи соціальної групи), жаргон (напіввідкрита лексико-фразеологічна підсистема, яку застосовують із метою відособлення від решти мовної спільноти) та сленг (різновид розмовної мови, яку суспільство оцінює як підкреслено неофіційну). Саме ці тексти у *соціолектних корпусах* є його репрезентативною ознакою, адже сповна відображають багатство та повну сучасну мовну картину світу кожного народу.

II. За формальною природою текстових даних виділяються *корпуси усного мовлення*, *корпуси писемного мовлення* та *корпуси змішаного типу*.

4. Корпуси усного мовлення (speech corpus) включають тексти реальних усних комунікативних ситуацій. Це спеціальні колекції ретельно відібраних текстових уривків (слів, фраз, речень), вимовлених численними мовцями за різних акустичних умов. (Teubert 2007: 126). Зважаючи на трудомісткість і напруженість збору усних даних порівняно із писемними, ці корпуси є значно меншими за обсягом. Серед корпусів усного мовлення назвемо *Лондонсько-Лундський корпус усного мов-*

лення (*London-Lund Corpus of Spoken English (LLC)*); *Ланкастерський корпус усного мовлення* (*Lancaster/IBM Spoken English Corpus (SEC)*); *Кеймбріджсько-Нотінгемський корпус ділової англійської мови* (*Cambridge and Nottingham Spoken Business English Corpus (CANBEC)*) – зібрання зразків усного мовлення, записаних на великій кількості зустрічей, які проходили у Великобританії у різноманітних комунікативних ситуаціях (наприклад, випадкові зустрічі, спілкування, пошук інформації, обговорення); *Корпус професійного усного мовлення американського варіанту англійської мови* (*Corpus of Professional Spoken American English (CPSA)*) складається з транскриптів комунікативних ситуацій з академічної та політичної професійних галузей; *Мічіганський корпус академічного усного мовлення* (*Michigan Corpus of Academic Spoken English (MICASE)*) – містить приблизно 1,7 млн. слововживань (близько 200 годин записів) сучасного усного університетського мовлення, що було записано в Мічиганському університеті; *C-ORAL-ROM* – багатомовний корпус спонтанного мовлення основних романських мов (французької, італійської, португальської та іспанської) на 1,2 млн. слів; *Корейський корпус усного мовлення* (*Korean Speech Corpus*); *Санта Барбарський корпус американського усного мовлення* (*Santa Barbara Corpus of American Spoken English*). Якщо враховувати класифікацію корпусів за способом фіксації текстових категорій у тексті (див. далі), то корпуси усного мовлення зазвичай представляються у вигляді корпусів транскрибованого мовлення, аудіо та відео корпусів. Термін ***усний корпус (spoken corpus)*** є технічним різновидом терміну *корпус усного мовлення* (*speech corpus*), оскільки позначає такий корпус, у якому зібрані зразки усного мовлення теговані з допомогою різних типів транскипції (наприклад, орфографічної, фонетичної).

У ***корпусах писемного мовлення*** (**3**) (*written corpus*) усний варіант реалізації мовної системи не представлений. У такому корпусі містяться лише зразки текстів, відібраних з різноманітних писемних, друкованих, або публікованих джерел. Найпершим сучасним корпусом писемного англійського мовлення був *Браунський корпус американського варіанту англійської мови* (*Brown University Standard Corpus of Present-Day American English)*, услід за яким було укладено низку подібних корпусів: *Австралійський корпус сучасної англійської мови* (*Australian Corpus of English*), *Колпахурський корпус англійської мови Індії* (*Kolhapur Corpus of Indian English*), *Корпус бангладешської англійської мови, створений студентами Массачусетського університету* (*MIT Bangla Corpus*). Це приклади корпусів, тексти до яких взяті з друкованого матеріалу. Якщо враховувати класифікацію корпусів за способом фіксації текстових категорій у тексті (див. далі), то корпуси писемного мовлення можуть бути, крім друкованих, ще й у електронній формі.

5. Змішаними корпусами за формальною природою текстових даних зазвичай бувають національні корпуси, які представляють існування мови в певний період часу (*Британський національний корпус* (*British National Corpus*), *Національний корпус російської мови* (*Национальный корпус русского языка*)).

<u>III. За мовним параметром текстових даних</u> розрізняють такі групи корпусів: *одномовні (monolingual), двомовні корпуси (bilingual), багатомовні корпуси (multilingual).*

6. Одномовні корпуси *(monolingual corpus)* складаються з текстових даних однією мовою. В залежності від спеціалізації такі корпуси можуть бути як загальномовними, так і спеціальними, за формальними ознаками – писемними, усними або змішаного типу. За методом створення та структурою одномовні корпуси можуть бути ***порівнянного типу*** – включати в себе підкорпуси різних діалектів чи варіантів однієї мови. Прикладом одномовного порівнянного корпусу може слугувати *Корпус міжнародної англійської мови* (*International Corpus of English – ICE*), проект, у якому вже зібрано 13 одномільйонних підкорпусів національно- та регіонально-особливих англомовних текстів, наприклад, канадійської, індійської, ірландської та ін. англійської мови. Навіть, коли говорити про *Британський національний корпус* (*British National Corpus*), до певної міри, його теж можна вважати одномовним корпусом порівнянного типу, адже він містить у собі підкорпуси різних мовленнєвих різноманітностей (регіональних, формальних, соціальних) англійської мови.

8. Багатомовні корпуси *(multilingual corpus)*, у загальному значенні, включають в себе тексти декількома різними мовами. У вузькому сенсі, корпус називають багатомовним, якщо до його складу входять тексти більше, ніж двома мовами. Корпуси текстів двома мовами називають ***двомовними корпусами*** (**7**) (*bilingual corpus*), наприклад, *Англо-норвезький паралельний корпус* (*English-Norwegian Parallel Corpus (ENPC)).*

Потрібно провести межу між двома типами багатомовних корпусів. Перший можна описати як невелике зібрання окремих одномовних корпусів, у тому значенні, що для кожної мови використовуються ті ж самі процедури та категорії, але кожен має абсолютно різні тексти цими декількома мовами. Цей тип корпусу зазвичай об'єднує тексти з однієї і тієї ж тематичної області, написані незалежно один від одного на двох або декількох мовах. Такі корпуси допомагають у роботі з термінологією та часто використовуються перекладачами. Мова йдеться про ***багатомовний порівнянний корпус*** (*comparable corpus*), наприклад, *Корпус контрактного права* (*Aarhus corpus in contract law)* датського, французького та англійського контрактного права складається з набору трьох одномовних корпусів текстів з юриспрунденції, які не є перекладами тих же ж самих текстів. Ще одним прикладом такого корпусу можна вважати *C-ORAL-ROM* – багатомовний корпус спонтанного мовлення основних романських мов (французької, італійської, португальської та іспанської) на 1,2 млн. слів.

Іншим типом багатомовного корпусу є (і є найбільш цікавим для досліджень) ***паралельний корпус***. Цей корпус стосується одних і тих же текстів на різних мовах. Якщо брати до уваги напрямок перекладу, то виділяють *однонаправлені* (*unidirectional*) *паралельні корпуси*, як наприклад, з української на англійську чи з англійської на українську мови; *двонаправлені* (*bi-directional*) *паралельні корпуси*, які наприклад, включають як оригінальні тексти українською мовою та їх переклади англійською, так і оригінальні тексти англійською та їх переклади українською; *різнонаправлені* (*multi-directional*) *паралельні корпуси* – корпуси, до яких, наприклад, увійшли оригінальні тексти українською мовою та їх переклади англійською, німецькою та французькою. До останньої категорії також можна віднести тексти, які продукуються одночасно декількома мовами (McEnery & Xiao 2007).

Багатомовні паралельні корпуси створюються відділами з комунікацій у багатомовних організаціях, як, наприклад, ООН, НАТО, ЄС та офіційно двомовних країнах, до прикладу – у Канаді. На даний час у наявності є декілька розмічених паралельних корпусів, а ті, що існують, зазвичай двомовні, а не багатомовні, як, наприклад, *Канадський корпус звітів парламенту (Canadian Hansard Corpus),* який складається з паралельних текстів французькою та англійською мовами, але

включає в себе обмежену кількість типів текстів (протоколи засідань канадського парламенту). Проекти, фінансовані ЄС (*Multilingual Aligned Annotated Corpus* (*CRATER*) та *Multilingual Text Tools and Corpora* (*MULTEXT*)) мають за свою мету створити унікальний багатомовний паралельний корпус. *Корпус паралельних текстів Європарл* (*Europarl parallel corpus*) включає в себе тексти засідань Європейського парламенту 21 європейською мовами.

Отже, аналіз типологічних характеристик корпусів текстів з огляду на те, які текстові дані бралися до уваги при його укладанні, зокрема за ступенем їх спеціалізації, формальною природою та за мовним параметром виявив, що парадигму за параметром «ступінь спеціалізації текстових даних» складають загальномовні та спеціалізовані корпуси; У свою чергу, у групі спеціалізованих корпусів тип текстових даних, які визначають назву корпусу, до якого вони входять та слугують параметром відбору, може визначатися жанровою, стилістичною, часовою, антропоцентричною, професійною, комунікативною, географічною чи соціальною природою мовної різноманітності. У подальших розвідках щодо типологічних характеристик корпусів текстів плануємо класифікувати корпуси з врахуванням й інших аспектів, а саме особливостей дизайну та структури корпусу, способу фіксації та індексації текстових даних у корпусі, а також особливостей використання корпусу.

Література:

1. Демська-Кульчицька О. Дещо про класифікацію текстових корпусів. *Наукові записки. Серія: Мовознавство.* 2004. 1 (11). С. 153–157.

2. Жуковська В. В. Ресурси корпусної лінгвістики у дослідженні історичної динаміки мови. *Слово і речення: синтактика, семантика, прагматика: матер. Міжнар. наук. конф.* / М-во осв. і науки України; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. С. 151–156.

3. Рыков В. В. Прагматически ориентированный корпус текстов. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: Труды Международной конференции «Диалог – 99».* (Москва – Таруса). Москва, 1999. URL: http://rykov-cl.narod.ru/t.html (дата доступа 20.12.2015). Название с экрана.

4. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику [Текст]. Москва: УРСС Эдиториал, 2001. 358 с.

5. Карпіловська Н.Є. Вступ до комп'ютерної лінгвістики [Текст]. Донецьк: Юго-Восток, 2003. 183 с.

6. Sinclair J. M. Corpus typology [Text]. *A framework for classification. Studies in anglistics.* Stockholm: Almqvist & Wiksell. 1995. P. 17–33.

7. Sinclair J. M. Corpus Typology Draft. 1996. URL : http://www.ilc.cnr.it/EAGLES/typology/typology.html (access date 20.12.2015). – Title from the screen.

8. Dash, Niladri Sekhar. Corpus Linguistics and Language Technology : With Reference to Indian Languages. New Delhi : Mittal Publications, 2005.

9. Kennedy G. Introduction to Corpus Linguistics. London-New-York: Longman, 1998. 309 p.

10. British National Corpus. *Oxford Text Archive* / IT Services. University of Oxford, 2009. URL : http://www.natcorp.ox.ac.uk/ (access date 20.12.2015). – Title from the screen.

11. American National Corpus. *American National Corpus Project*. 2009. URL : http://www.anc.org/ (access date 20.12.2015). – Title from the screen.

12. КОРПУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ / Н. П. Дарчук (керівник проекту), В. М. Сорокін (програміст), О. Б. Сірук та інш. ; лабораторія комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *MOVA.info (ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОРТАЛ. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка)*, 2003. URL : http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209 (дата доступу 20.12.2015). Назва з екрану.

13. Национальный корпус русского языка / Национальный корпус русского языка. 2003. URL : http://www.ruscorpora.ru/ (дата доступа 20.12.2015). Название с экрана.

14. Захаров В. П., Богданова С. Ю. Корпусная лингвистика: Учебник для студентов направления «Лингвистика». 2-е изд., перераб. и дополн. Санкт-Петербург: СПбГУ. РИО. Филологический факультет. 2013. С. 14.

15. Захаров В. П., Богданова С. Ю. Корпусная лингвистика: Учебник для студентов направления «Лингвистика». 2-е изд., перераб. и дополн. Санкт-Петербург: СПбГУ. РИО. Филологический факультет. 2013. С. 17.

16. Компьютерный корпус текстов русских газет конца XX-ого века / Лаборатория общей и компьютерной лексикологии и лексикографии. *Сайт филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова.* Москва, 2001. URL : http://www.philol.msu.ru/~lex/corpus/ (дата доступа 20.12.2015). Название с экрана.

17. TIME Magazine Corpus. *corpus.byu.edu* / Mark Davies, BYU (Google Scholar), 2014?. URL : http://corpus.byu.edu/time/ (access date 20.12.2015). Title from the screen.

18. Древнерусский корпус. *Национальный корпус русского языка* / Национальный корпус русского языка. 2003. URL : http://www.ruscorpora.ru/search-old_rus.html (дата доступа 20.12.2015). Название с экрана.

19. Церковнославянский корпус. *Национальный корпус русского языка* / Национальный корпус русского языка. 2003. URL : http://www.ruscorpora.ru/search-orthlib.html (дата доступа 20.12.2015). Название с экрана

20. Penn Parsed Corpora of Historical English. *Department of Linguistics*. 2015?. URL : http://www.ling.upenn.edu/hist-corpora/ (access date 20.12.2015). Title from the screen.

21. The Lampeter Corpus of Early Modern English Tracts. *University of Oxford Text Archive* / University of Oxford. 2015?. URL : http://ota.ox.ac.uk/headers/2400.xml (access date 20.12.2015). Title from the screen.

22. Xiao R. Well-known and Influential Corpora. *Corpus Linguistics. An International Handbook*. Edited by A. Lüdeling, M. Kytö. 2008. Volume 1. P. 401.

23. The Bergen Corpus of London Teenage Language / A Language Research Project at the University of Bergen. *British National Corpus*. 2009?. URL : http://clu.uni.no/icame/colt/ (access date 20.12.2015). Title from the screen.

24. ATCOSIM: Air Traffic Control Simulation Speech Corpus / Signal Processing and Speech Communication Laboratory. EEC and Graz University of Technology. 2008?. URL : https://www.spsc.tugraz.at/tools/atcosim (access date 20.12.2015). Title from the screen.

25. McEnery, AM & Xiao, 2007, 'Parallel and comparable corpora: What are they up to?'. in G James & G Anderman (eds), Incorporating Corpora: Translation and the Linguist. Translating Europe, Multilingual Matters, Clevedon, UK, 2007. ISBN 978-1-85359-986-6. URL : http://eprints.lancs.ac.uk/59/1/corpora_and_translation.pdf (access date 20.12.2015).

26. Corpus of Global Web-Based English (GloWbE). *corpus.byu.edu* / Mark Davies, BYU (Google Scholar). 2014?. URL : http://corpus.byu.edu/glowbe/ (access date 20.12.2015). Title from the screen.

Отримано: 26 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: malyk.halyna@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-23-28

Малик Г. Д., Осадчук В. В. Термінологічні особливості міжнародного нафтогазового стандарту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 23–28.

УДК 821.161.2-3.09

Малик Галина Дмитрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філології та перекладу,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Осадчук Віра Василівна,
магістрант, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО НАФТОГАЗОВОГО СТАНДАРТУ

Стаття присвячена дослідженню термінологічного поля міжнародних нафтогазових стандартів на прикладі ISO 13628-2. Уточнено поняття «міжнародний нафтогазовий стандарт», «нафтогазовий текст», «нафтогазовий термін». Доведено, що МС ISO 13628-2 як нормативний документ і взірець англомовного фахового тексту виступає як складноорганізована та чітко структурована модель, що відзначається високим рівнем інформативності, оскільки терміни служать одиницями знання про об'єкти, процеси, дії та поняття у нафтогазової промисловості. Виокремлено основні тематичні групи термінів, що грунтуються на поняттєвому взаємозв'язку між терміноодиницями. Описано типові термінологічні моделі, які можуть стати основою для подальшої побудови алгоритму їх перекладання.

Ключові слова: *термін, нафтогазова галузь, класифікація, міжнародний стандарт, фахова мова.*

Halyna Malyk,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
Vira Osadchuk,
graduate student, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

THETERMINOLOGICAL PROPERTIES OF TEXTS KNOWN AS INTERNATIONAL PETROLEUM-RELATED STANDARDS

This paper describes a case study of some terminological properties of texts known as international petroleum-related standards, with a focus on ISO 13628-2 as a typical sample of specialized language text limited to design and operation of subsea production systems. This standard is analysed as a normative document and a bearer of technical information encoded in terms – special cognitive units serving to transfer and standardize information concerning unbonded flexible pipe systems for subsea and marine applications.

The article considers terminology models and proves that terms have a systametic relationship with the petroleum-specific concepts they represent. The standard's terminology field includes units generally found in scientific and technical texts and those forming the core consisting of six sub-domains.

Analysis of the corpus of the text indicates various patterns of single word and multi-word terminological units. The most productive morphological way of term formation is adding suffixes. Various patterns of petroleum-specific abbreviations are singled out. Analysis of multi-word terms reveals availability of constituents ranging from two to eight. These are noun phrases, largely limited to those including adjectives and nouns only; occasionally containing prepositions and rarely including verbs, adverbs, or conjunctions.

This research might serve as a basis for developing algorythms for traditional and machine-based translation of the terms studied.

Key words: *term, petroleum imdustry, classification, international standard, specialized language.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одне із важливих завдань у сфері технічного регулювання та стандартизації у нафтогазовій сфері України – додержання єдиних «стандартів усіма суб'єктами відносин, пов'язаних з видобутком, транспортуванням, постачанням і використанням газу, нафти та продуктів їх переробки» [11] та регламентування термінології енергетичної політики [10]. Національні стандарти розробляють на основі відповідних міжнародних стандартів (далі – МС), прийнятих Міжнародною організацією зі стандартизації (the International Organization for Standardization (далі – ISO) і доступних для широкого кола користувачів. Вони відрізняються від інших типів документів, оскільки є результатом гармонізування – розроблення ідентичних або модифікованих стандартів методом перекладання. Проте дослідники [2; 3; 18] зазначають, що нерідко у згармонізованих стандарах наявні істотні термінологічні неточності, що «ускладнює розуміння тексту документа і, відповідно, гальмує його впровадження і правильне використанні» [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для розуміння сутності МС як фахового тексту важливими є дослідження з документознавства (І. Вацеба, Н.Кушнаренко), фахової мови та фахового тексту (І.Дулепа, А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, В.Лейчик А. Міщенко) та терміносистеми нафтогазової галузі (М.Гінзбург, С.Дорошенко, О. Ріба-Гринишин, Н. Терських, О.Царук). Однак термінологічні особливості МС як особливого докумена у нафтогазовій галузі є маловивченими, хоч власне їх розуміння – запорука їх якісного гармонізування.

Відтак, **мета** статті – окреслити основні лексико-тематичні групи термінів МС у нафтогазовій галузі та схарактеризувати їх структурні особливості.

Об'єкт дослідження – МС ISO 13628-2 «Petroleum and natural gas industries – Design and operation of subsea production systems – Part 2: Unbonded flexible pipe systems for subsea and marine applications [19]» (далі –ISO 13628-2) та відповідний згармонізований Національний стандарт України ДСТУ ISO 13628-2:2014 [8].

Предмет дослідження – термінологічні особливості ISO 13628-2 як документа. **Матеріал дослідження** представлений текстом зазначеного стандарту обсягом 70 сторінок. У дослідженні використано комплекс ***методів*** аналізу: дефінітивного, копонентного, семантичного, контекстологічного; суцільної вибірки, інтерпретації символів, кількісних підрахунків.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що МС займають важливе місце у системі документації нафтогазового комплексу, яка виконує інтегрувальну функцію, оскільки виступає «механізмом, що поєднує у собі функції і методи керування в управлінському процесі, сприяє формуванню та ефективному прийняттю рішень, що забезпечує налагоджену роботу підприємств даного комплексу» [1]. Беручи до уваги визначення технічного документа у наукових виданнях [7], а також стандарту та МС, наведені в Законі Украни «Про стандартизацію» [12], вітчизняних [5] та міжнародних [20] нормативних документах, можемо стверджувати, що нафтогазовий МС є нормативним документом рекомендаційного характеру, розроблений провідними фахівцями нафтогазової сфери на підставі консенсусу та прийнятий міжнародними організаціями на добровільній основі, у якому встановлені правила, вимоги, загальні принципи чи характеристики щодо різних видів нафтогазової діяльності або її результатів. Таким чином, ISO 13628-2 є наочним прикладом нафтогазового тексту – складноорганізованої упорядкованої множини певної кількості логічно, семантично й синтаксично когерентних речень, яка служить трансферу вузькоспеціалізованої нафтогазової технічної та нормативної інформації та покращенню комунікації у цій сфері.

З лексичної точки зору, текст ISO 13628-2 – мовна структура, яка інтегрує дві складових:

1. Загальновживані слова (цифри в дужках відображають частотність вживання довільно обраних для ілюстрування слів): <u>*іменники*</u>: *end* (175), *water* (75), *case* (36), *time* (33), *type* (14), *air* (7); <u>*прикметники*</u>: *general* (41), *additional* (18), *individual* (6), *local* (5), *free* (4), *unique* (1); <u>*дієслова*</u>: *shall* (632), *be* (591), *use* (*108*), *include* (62), *may* (43), *base* (30), *consider* (30), *can* (31), *meet* (23), *give* (20); <u>*прислівники*</u>: *then* (9); *totally* (3), *generally* (2), *partially* (2); <u>*займенники*</u>: *all* (134), *this* (62), *it* (13); <u>*прийменники*</u>: *for* (515), *with* (175), *between* (38), *during* (32), *under* (26), *through* (24), *due to* (31), *prior to* (19); <u>*сполучники*</u>: *and* (931), *as* (167), *or* (211), *if* (75), *than* (27), *but* (10); <u>*частки*</u>: *not* (84); <u>*артиклі*</u>: *the* (1775), *a* (226).

2. Термінологічні одиниці.

Оскільки ISO 13628-2 як типовий фаховий текст описує реальні об'єкти та процеси підводного видобування нафти і газу, він є відображенням особливостей семантики та функціонування нафтогазових термінів. Екстаполювання визначення терміна Е. Скороходьком [16] у площину нашого дослідження дає підстави трактувати нафтогазовий термін як слово чи усталене словосполучення, що є членом лексико-семантичної системи, яка репрезентує систему понять нафтогазової галузі, яка «забезпечує пошук, розвідку та розробку родовищ нафти і газу, ранспортування, переробку, зберігання і реалізацію нафти, газу та продуктів їх переробки» [11].

Нафтогазовим термінам, які формують семантичне тло стандарту, притаманні всі головні ознаки, які виокремпюють В. Лейчик [6], О.Павлова [9], О.Селіванова [15], Е. Скороходько [16], ДСТУ 3966-2000: 18 [5]: 1)специфічність використання: приналежність до системи понять, які зорієнтовані на реалії нафтогазової галузі; 2) високий рівень інформативності в галузі; 3) називання загального, конкретного або абстрактного поняття теорії або діяльності у нафтогазовій сфері; 4) наявність класифікаційної дефініції, яка грунтується на ключовому гіперонімі й видовій специфіці або холонімі; 5) жорстка конвенційність: поєднання цілеспрямованості використання та контекстуальної стійкості (відносної незалежності від контексту, оскільки, як стверджував О.Реформатський, «терміни можуть жити і за межами контексту, якщо відомо, членами якої термінології вони є ... » [13, с. 51]); 6)однозначність: однозначна відповідність терміна поняттю; тенденція до моносемічності внаслідок приналежності до нафтогазового термінологічного поля й до прозорості внутрішньої форми; 7) точність: а)точність значення, яка встановлюється дефініцією; б)точність позамовної реалії нафтогазової галузі; в) езотеричність: точність актуалізації значення терміна у конкретному комунікативному акті тільки фахівцями; 8)стилістична нейтральність; 9) відповідність мовним нормам; 10) раціональна стислість; 11) інваріантність як відсутність варіантів і синонімів; 12)номінативний характер (зазвичай іменник або словосполучення, основою якого є іменник); 13) дериваційна здатність; 14) відтворюваність у мовленні.

Термінне поле ISO 13628-2 утворює комплексну систему, до якої належать три групи: 1) загальнонаукові / загальнотехнічні (*analysis, balance, degree, design, device, factor, function, index, principle, rate, system*); 2) міжгалузеві, оскільки мова нафтогазової сфери інтегрує декілька галузей знань – геологію, інженерну механіку, хімію, фізику, математику та ін. – та взаємодіє з їхніми терміносистемами (*axis, bacteria, corrosion, liquid, fluid, paraffin, resistance, voltage*); 3) загальногалузеві нафтогазові: *petroleum and natural gas industries, gas-cooling effect, gas line, gas pressure, permeated gas, pipeflow, oil production*; 4) вузькогалузеві, які відображаюь зміст сегмента нафтогазової діяльності, що стосується технічних вимог проектування і експлуатування систем підводного видобування, функційної взаємозамінності гнучких труб, їх виготовлення, випробування, документаційного супроводження, маркування та паковання.

У нашому дослідженні ми врахували класифікацію термінів за лексико-тематичним принципом, розроблену С. Дорошенко, у якому ідентифіковано 12 груп назв: 1) дії, процеси, операції; 2) способи, режими, методи; 3) машини, механізми, пристрої, пристосування, знаряддя праці, деталі; 4) властивості, якості предметів, явищ, процесів, станів; 5) хімічні елементи, речовини, матеріали; 6) геологічні явища, поняття, породи; 7) величини; 8) підприємства, приміщення, споруди; 9) вимірювальні прилади; 10) професії і спеціальності; 11) галузі науки та промисловості; 12) одиниці вимірювання [4].

Незважаючи на те, що в ISO 13628-2 виявлено терміни з усіх названих груп (наприклад, назви фахівців: *contractor, end fitter, manufacture, operator, NDE operator, purchaser, supplier, welder, independent verification agent*), ми зосередили основну увагу на розробленні класифікації, яка якомога точніше відтворюють сутність стандарту. Так, у ISO 13628-2 48 термінів формують його ядро, описуючи специфічну діяльність – проектування й експлуатування системи гнучких труб для підводного і морського застосування. Зміст термінів розкрито у визначеннях, наведених у спеціальному розділі стандарту «Terms and definitions», наприклад: «*bell mouth* – part of a guide tube, formed in the shape of a bellmouth, and designed to prevent overbending of the flexible pipe [20, с. 4]».

У стандарті вирізняємо шість основних відкритих тематичних гіперо-гіпонімних груп термінів:

• fluid composition / склад флюїду (газу, рідини, плазми чи пластичного твердого тіла): 1) *H2S and CO2, pH of aqueous phase, TAN, water content (produced water, seawater, free water); 2)gases: oxygen, hydrogen, methane, nitrogen; 3) liquids: oil composition, alcohol; 4) aromatic component; 5) corrosive agents: bacteria, chloride, organic acid, and sulfur-bearing compounds;*

6) injected chemical products: alcohols, inhibitors for corrosion, hydrate, paraffin, scale, wax; 7)solids: sand, precipitates, scale, hydrates, wax, biofilm;

• flowline parameters / параметри підводного трубопроводу: 1) *flowline routing:, route drawing, topography, seabed/soil conditions, obstacle, installed equipment, pipelines; 2) guides and supports: geometry of guides, I-tube, J-tube, bellmouth, flowline; 3) protection requirements: trenching, rock dumping, mattresses, extent of protection requirements, length of pipe, design impact loads, trawl boards, dropped objects, anchors; 4) on-bottom stability: allowable displacement; 5)crossover requirements: crossing of pipes, pipe and gas line; 5)pipe attachments: bend restrictor, clamp, attachment method*;

• riser parameters /параметри водовіддільної колони: 1)*riser configuration: layout, lazy-S, steep wave, suitability of specified configuration; 2) connection systems: upper and lower connection systems, quick disconnection system, buoy disconnection system, connection angle, location tolerance; 3) pipe attachments: bend stiffener, buoy, attachment methods; 4)attached vessel data: vessel data, dimensions, drafts, static offsets, first and second order motions, vessel motion phase data, vessel motion reference point, mooring system interface data, position tolerances; 5) interference requirements: specification of possible interference areas, mooring lines, platform columns, vessel pontoons, tanker keel, allowable interference, clashing*;

• system-related pipe design requirements / системні вимоги до конструкції труби: 1) *general requirements: corrosion protection, thermal insulation, gas venting, pigging and TFL requirements, fire resistance, piggyback line, connector, interface definition, inspection and condition monitoring, installation requirement, exothermal chemical reaction cleaning; 2)flowline requirements: flowline routing, on-bottom stability, upheaval buckling, crossover requirement, pipe attachment, load case*;

• property requirements for extruded polymer materials / вимоги до характеристик екструдованих полімерних матеріалів: 1) *mechanical/physical properties: resistance to creep, yield strength/elongation, ultimate strength/elongation, stress relaxation properties, modulus of elasticity, hardness, compression strength, hydrostatic pressure resistance, impact strength, abrasion resistance, density, fatigue, notch sensitivity; 2) thermal properties: coefficient of thermal conductivity, coefficient of thermal expansion, softening point, heat capacity, thermal properties, brittleness (glass transition) temperature; 3)permeation characteristics: fluid permeability, blistering resistance; 4)compatibility and ageing: fluid compatibility, ageing test, environmental stress cracking, weathering resistance, water absorption*;

• documentation / документація: 1) *design premise; 2) design load report; 3) design report; 4)manufacturing quality plan; 5) fabrication specification; 6) as-built documentation: purchase order reference number, equipment description, design specification and drawing reference, material certificate, dimension control measurement, factory acceptance test result, non-conformance, welding procedure specification and qualification; 7) operation manual*.

Деякі терміни-ядра, наприклад, «bend», «flowline», «load», «pipe», належать до різних тематичних груп, що свідчить про відкритість тематичних груп і розмитість їх меж.

Спираючись на дослідження О. Ріби-Гринишин [14] та О. Царук [17], проаналізуємо терміни ISO 13628-2, що утворені трьома способами: 1)морфологічним за допомогою конверсії, афіксації, скорочення/абревіації та словоскладання; 2)синтаксичним, який полягає в формуванні термінологічних словосполучень; 3)семантичним, який грунтується на розвитку спеціальних значень у словах загальновживаної мови. Залежно від формально-структурної організації терміни є однокомпонентними / монолексемними / синтетичними та багатокомпонентними / полілексемними / аналітичними.

За своєю структурою однокомпонентні терміни належать до двох типів:

1. прості, основа яких збігається із коренем: *bend, bore, buoy, clamp, coil, flaw, gas, gouge, hoop, hub, line, load, oil, reel, sheath, stress, strength, tube, wire*;

2. похідні, які утворилися завдяки конверсії та додаванню до кореня словотвірних афіксів (префікса – ***in***let, суфікса – hard***ness***, префікса та суфікса – ***de***form***ation***)

Текст ISO 13628-2 містить також значну кількість термінів-слів, утворених конверсією: *design, flow, impact, load, range, record, repair*, *stress, wear, yield*.

Суфіксальний арсенал утворених нафтогазових термінів представлений такими формантами: ***-age***: *dosages, leakage, shrinkage, voltage;* ***-ance****: acceptance, allowance, resistance, tolerance;* ***-ability / -ibility****: formability, permeability, traceability;* ***-er/-or***: *hardener, inhibitor, limiter, restrictor, riser, welder;* ***-ing****: ageing, cracking, flooding, pigging, reeling, swelling*; ***-ity***: *capacity, density, purity, viscosity;* ***-ment****: abandonment, displacement, embrittlement, reinforcement;* ***-ness****: dryness, roughness, stiffness, thickness,* ***-sion/-tion****: adhesion, abrasion, elongation, extrusion, fusion, torsion;* ***-ure****: curvature, exposure, moisture, rupture*.

Потенціал префіксального термінотворення підтверджують наведені нижче приклади як винятково префіксальних, так і префіксально-суфіксальних утворень: ***anti-***: *anti-wear*; ***de-****: design, degreasing, decompression, de-plasticization;* ***dia-***: diameter; ***dis-****; discontinuity, discolouring, disbonding;* ***in-****: ingress, inlet, inclusion:* ***inter-****: interface, interlock;* ***micro-****: microscopy;* ***non-****: non-integral; non-conformance, no-load, non-polymer;* ***over-****: overboarding, overheating, overlay,* ***poly-***: *polyamide, polyethylene, polyvinyl*: ***post-***: post-test; ***re-****: repair, review; recoverability, reinforcement; reusability;* ***trans-****: transmission, transition.*

Оптимально компактне передавання максимальної кількості інформації забезпечують скорочення. У стандарті до основних нафтогазових термінів віднесено 21 абревіатуру, проте ця група набагато чисельніша.

Серед засобів мовної економії виокремлюємо:

1. ініціальні абревіатури:

• *алфабетизми*: *DSC* – differential scanning calorimetry; ID – internal diameter; NDE – non-destructive examination ; PVDF – polyvinylidene fluoride;

• *звукові (акроніми*): FAT – factory acceptance test; HAZ – heat-affected zone; HIC – hydrogen-induced cracking ; TAN – titrated acid number;

• *цифрові* (літери/склади та цифри): ASTM D664, NACE TM 01-77 test,;

2. складні (один з елементів – буква (букви), інший – ціле слово): S-N curves, I-*tube, J-tube, U-valve*; TFL system, PVDF material, UV exposure, lazy-S, Grade F51 (duplex steel), SSC performance, NACE TM 01-77 test;

3. усічення: *апокопи* (відсікання кінцевого елементу): *macro* (*macrostructure*), API *Spec* (*scecification*);

3. графічні (вимовляються як відповідні нескорочені слова) / номенклатурні знаки, до яких відносимо несловесні (невербальні) знаки, умовні символи; графічні позначки, що складаються з цифр та букв; міжнародні (греко-латинські) назви: H2S, CO2, pH, 3-s, 1-min, °C = degree Centigrade; °F = degree Fahrenheit; g = gram; K = Kelvin; kJ = kilojoule; kN = kilonewton; KOH = potassium hydroxide; TAN = titrated acid number; TF = through flowline; W = Watt; σ u = material ultimate stress; σ y = material yield stress, 7 MPa/min.

Для описування моделей словоскладання та багатокомпонентних термінів

використаємо такі умовні позначення: Adj – прикметник, Adv – прислівник, N – іменник, Num – числівник, P-I – дієприкметник теперішнього часу, P-2 – дієприкметник минулого часу, Prep – прийменник, Pron – займенник, V – дієслово, L – буква.

У ході дослідження виявлено значний пласт композитів/складних термінів, у складі яких – дві або більше основ з афіксами або без них. Такі інтегровані лексеми з відповідними формально-граматичними і семантичними ознаками представлені такими сімома моделями:

• **NN**: *bellmouth, bulkhead, fishscaling, flowline, iceberg, seabed, seawater;*
• **N-N**: *end-fitting, fire-extinction, heat-transfer, pipe-abandonment, pipe-bore*;
• **V(-)Adv/Prep**: *draw-off, blow-out, layout, pull-out; build-up, set-up, crossover;*
• **Adv/Prep -N**: *by-product*, *in-service*;
• **N-Prep-N**: *fitness-for-purpose*;
• **N-Part-1-N**: *pipe-bending-stiffness*;
• **Prep-Prep-N**: *out-of-roundness*.

До окремої підгрупи віднесемо терміни, перша частина яких *частковоскорочена*, а друга – ціле слово: *hydrocarbon (hydrogen+carbon), hydrotest, thermoplastics, hydroxide.*

Результати аналізу текстового матеріалу стандарту показали, що для нього характерне використання терміносполучень, до складу яких входить стрижневе / головне слово та залежні компоненти, які функціонують як цілісна семантична одиниця, зберігаючи значення своїх елементів. Так, наприклад, «*pipe*» є головним словом у терміносполученні «flexible pipe» і залежним – у «*flexible pipe structure*».

Для розроблення класифікації термінологічних моделей ISO 13628-2 було проаналізовано 300 одиниць, виокремлених у результаті суцільної вибірки, та виявлено такі типові структури:

1. двокомпонентні (5):
• **Adj+N**: *static jumper, cathodic protection, outer sheath, innermost layer*;
• **N+N**: *gas venting, insulation layer, pipe decompression, weld zone*;
• **N's+N**: *Miner's method, Young's Modulus, steel's passing, manufacturer's bobbin*;
• **P-1+N**: *operating pressure, alternating stress, bending stress*;
• **P-2+N**: *bonded pipe, interlocked carcass, layered material*;

2. трикомпонентні (17):
• **(Adj+N)+N**: *dead-weight tester, sweet-service application*;
• **(Adj-Adj)+N**: *physico-chemical characteristics*;
• **(L-L)+N**: *S-N data*;
• **(N-Adj)+N**: *moisture-resistant liner, project-specific design, leak-tight connection*;
• **(N-N)+N**: *collapse-failure mode, design-load effect, heat-treatment procedure*,
• **(N-P-1)+N**: *bend-limiting device, gas-monitoring system, pressure-containing conduit, pressure-monitoring gauge, sulfur-bearing compound*,
• **(N-P-2)+N**: load-*induced gap, heat-affected zone, extruder-crosshead pressure*;
• **(Pron-N)+N**: *no-load condition*;
• **(V-Prep)+N**: *blow-out preventer, hang-off area, touch-down area;*
• **Adj+-Adj+N**: *multiple tensile specimens, additional structural reinforcement*;
• **Adj+N+N**: *non-linear material properties*, flexible flowline crossing;
• **N's+N+N**: *manufacturer's extrusion procedure, supplier's shipping reel*;
• **N's+P-2+N**: *manufacturer's written specifications, manufacturer's documented procedures*;
• **N+N+N**: *design maximum temperature, pressure armour layer*;
• **N+Prep+N**: *creep of polymers, leakage of annulus, modulus of elasticity*;
• **P-2+Adj+N**: *vulcanized elastomeric material*, unbonded flexible pipe;
• **P-2+N+N**: *extruded polymer layer*;

3. чотирикомпонентні (19):
• **(Adj-N)+N+N**: *high-voltage spark test, low-alloy steel surface*;
• **(L-N)+N+N**: *V-notch impact testing*;
• **(N-Adj)+Adj+N**: *leak-tight structural connection*;
• **(N-Adj)+N+N)**: *project-specific design requirement*;
• **(N-N)+Adj+N**: *pipe-bore partial pressure*;
• **(N-N)+N+N**: *end-fitting seal ring*;
• **(N-P-1)+N+N**: *gas-venting system component*;
• **(N-P-1-N)+N**: *pipe-bending-stiffness variation*;
• **(N-Prep-N)+N**: *layer-by-layer description*,
• **(Num+N)+N+N**: *four-point bend test*;
• **(Prep-N)+N+N**: *on-bottom stability design*;
• **(V-and-V)+N**: *choke-and-kill line*;

• **Adj+ N+(V-Prep)**: *excessive pressure build-up*;
• **Adj+Adj+Adj+N**: flat metallic spiral layer;
• **Adj+P-2+Adj+N**: *separate unbonded polymeric layer*;
• **N+(N-P-2)+N**: *side guided-bend test*;
• **N+Prep+P-2+N**: *composite of layered material*;
• **L+Prep+Adj+N**: *pH of aqueous phase*;
• **N+(L-L)+N**: *design S-N curve*;
4. п'ятикомпонентні (8):
• **(N-and+N+P-2)+N**: *pressure- and tension-induced twist*;
• **(N-N)+Adj+N+N**: *end-fitting permissible utilization factor*;
• **(Num-and+Num-N)+N**: *first- and second-order motion*;
• **(Prep-N)+(V-Prep)+N**: *in-service pull-out force*;
• **(V-and-V)+N+N**: *choke-and-kill line application*;
• **Adj+(Adj-N)+N+N**: *continuous high-voltage spark test*;
• **N+(L-B)+N+N**: *Charpy V-notch impact testing*;
• **N+Prep+N+N+N**: *operation of subsea production systems*;
5. шестикомпонентні (4):
• **(N-and+N-P-2)+adj+N**: *pressure- and temperature-induced axial elongation*;
• **Adj+Part2+N+letter+N**: *full-sized Charpy V-notch specimen*;
• **Adv+(N-N)++N+N+N**: *offshore outer-sheath weld repair procedure*;
• **P-2+(P-2-N)+N+N+N**: *documented burst-disk design failure pressure*;
6. семикомпонентні (1):
• **(N-P-2)+(V-Prep)+and+N+N**: *purchaser-supplied pull-in and connection tool*;
7. восьмикомпонентні (1):
• **(N-and+(N+P-2))+Adj+and+Adj+N**: *pressure- and temperature-induced axial and radial expansion*.

Структурний аналіз термінів ISO 13628-2 виявив, що абсолютна більшість термінів аналітичні, утворені синтаксичним способом. Двох- і трьох компонентні терміноодиниці утворюють найчисленніші групи. Терміносполуки ускладненої будови, що складаються з шести, семи і восьми компонентів трапляються рідко.

Увиразнюють палітру нафтогазового термінологічного поля стандарту *ISO 13628-2* фахові фразеологізми та метафори, які насправді втратили емоційне забарвлення: *head, wellhead, jumper, piggyback, fishscaling, seabed, christmas tree, tensioner shoes, bell mouth, free water, feeding pipe, sour service applications, sweet service production, choke-and-kill line, caterpillar tensioner guides*.

Висновок. Нормативний документ МС ISO 13628-2 як взірець англомовного нафтогазового тексту виступає як складноорганізована та чітко структурована модель, що відзначається високим рівнем інформативності, оскільки терміни служать одиницями знання про об'єкти, процеси, поняття у нафтогазовій промисловості. Терміни створюють денотатну основу тексту, співвідносять відоме і нове у науці та практиці нафтогазової галузі. Текстотворча функція термінів як засобів внутрішньотекстової когезії забезпечує смислову цілісність стандарту. У його межах функціонує шість основних тематичних груп термінів, які грунтуються на поняттєвому взаємозв'язку між ними. Входження термінів до різних груп засвідчує відкритість та взаємопроникність цих підсистем. Результати дослідження доводять переважання полілексемних терміноодиниць та різноманітність їхніх структур, до складу яких входять іменники, прикметники, іноді прийменники, сполучники, дієслова, числівники та немовні символи.

Описані моделі можуть стати основою для поповнення та редагування нафтогазових термінів та побудови алгоритму їх традиційного та машинного перекладання.

Література:

1. Вацеба І. В. Удосконалення нормативно-технічної документації нафто- та газодобувної галузі. *Молодий вчений : наук. журн.* Херсон, 2017. № 3 (43). С. 209–213.

2. Гінзбург М., Корніловська І., Левіна С. Досвід термінологічного експертування та редагування нормативних документів. *Стиль і текст.* 2006. Вип. 7. С. 134–143.

3. Гінзбург М. Ще раз про мовно-термінологічні проблеми гармонізації нормативних документів. *Метрологія та прилади*, 2007. № 4. С. 59–64.

4. Дорошенко С. Українська термінологія нафтогазової промисловості: становлення і розвиток: монографія. Полтава: Видавництво ПолтНТУ, 2013. 139 с.

5. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966- 2000. Чинний від 01.01.01. Київ: Держспоживстандарт України, 2000. 32 с.

6. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Изд. 4-е. Москва: Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2014. 264 с.

7. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу : монографія. Вінниця: Нова Книга, 2013. 448 с.

8. Нафтова і газова промисловість. Проектування та експлуатування систем підводного видобування. Частина 2. Системи гнучких труб багатошарової структури без сполучених шарів для підводного і морського застосування : ДСТУ ISO 13628-2:2014 (ISO 13628-2:2006, IDT + ISO 13628-2:2006/Cor 1: 2009, IDT). Чинний від 20.05.14. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 64 с.

9. Павлова О. І. Терміни, професіоналізми і номенклатурні знаки (до проблеми класифікації спеціальної лексики). *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» : Серія «Проблеми української термінології»*. 2008. № 620. С. 49–54;

10. Про заходи щодо запобігання енергетичній кризі в Україні : Постанова Верховної Ради України : від 06.10.2005. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2966-15.

11. Про нафту і газ : Закон України : від від 04.04.2018. *Верховна Рада України*. 2018. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2665-14.

12. Про стандартизацію : Закон України : від 04.11.2018. *Верховна Рада України*. 2018. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18.

13. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология. *Вопросы терминологии : материалы Всесоюз. терминологического совещания*. Москва: Изд-во АН СССР, 1961. С. 46–55.

14. Ріба О. М. Німецька фахова мова нафтової промисловості : структурно-семантичні та функціональні особливості : автореф. дис.... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Львів, 2010. 17 с.

15. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: довкілля. Київ, 2006. 716 с.

16. Скороходько Е. Ф. Сучасна англійська термінологія: навч. пос. Київ: УІЛМ, 2002. 76 с.

17. Царук О. Д. Англійська термінологія нафтогазової промисловості: особливості структури та семантики автореф. … канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Чернівці, 2015. 20 с.

18. Чалий В., Мізюк Г., Чобітко О. Мовні проблеми гармонізації вітчизняних метрологічних стандартів з міжнародними. *Метрологія та прилади.* 2007. № 3. С. 61–64.

19. Petroleum and natural gas industries – Design and operation of subsea production systems – Part 2: Unbonded flexible pipe systems for subsea and marine applications : International Standard ISO 13628-2. Second edition. Geneva, 2006. 70 p.

20. Standardization and related activities. General vocabulary : ISO/ IEC Guide 2: 2004. Edition 8. 2016. 60 pgs. URL: https://www.iso.org/standard/39976.html

Отримано: 21 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: dietrich_910@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-29-32

Поздняков О. В. Англо-американізми у німецькому молодіжному слензі: структурно-семантична характеристика. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 29–32.

УДК 811.112.2 : 81'276.3

Поздняков Олександр Вікторович,
кандидат філологічних наук, доцент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

АНГЛО-АМЕРИКАНІЗМИ У НІМЕЦЬКОМУ МОЛОДІЖНОМУ СЛЕНЗІ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті досліджено англо-американізми як складову сучасного німецького молодіжного сленгу. Вказується субкультурний характер запозиченого вокабуляру. Автором здійснено аналіз спеціалізованих лексикографічних джерел з метою встановлення морфологічної та семантичної специфіки англо-американізмів. Більшість твірних основ досліджуваних лексичних одиниць є метафоризованими. Для словоскладання характерним є поєднання німецьких та англійських компонентів. Продуктивними є префіксація та афіксація. Частина англо-американізмів є морфологічно та орфографічно асимільованими. Серед тематичних груп важливе місце займають оцінки, найменування осіб, дозвілля, заборонених речей. Детермінантами використання такої лексики в німецькому молодіжному слензі є прагнення самовираження, креативності, протиставлення, експресивності, досягнення вищого статусу у відповідному субкультурному середовищі.

Ключові слова: *німецький молодіжний сленг, англо-американізми, субкультури, метафоризація, словотвір, асиміляція.*

Oleksandr Pozdniakov,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

ANGLO-AMERICANISMS IN GERMAN YOUTH SLANG: STRUCTURAL AND SEMANTIC DESCRIPTION

The article studies Anglo-Americanisms as part of modern German youth slang. The subcultural nature of the given vocabulary has been pointed out. The author analyses specialized dictionaries in order to find out the morphological and semantic specificity of Anglo-Americanisms. The influence of mass media and subcultural styles plays an important role for popularizing these lexical units. Advantages of using borrowed words are often determined by their formal unusualness and prestigious status of English language. Most roots of the given vocabulary are metaphorized. Young people use metaphors to express subjective judgment and ironic attitude. Combining German and English roots is peculiar for word-building. Such slangisms are examples of creativeness. Using Anglo-Americanisms, young people try to oppose slang to Standard German. Prefixation and suffixation are productive ways of forming new lexical units. Word-building processes in many cases come along with semantic changes. An insignificant part of borrowed vocabulary can be classified as abbreviations. Anglo-Americanisms in youth slang are morphologically and orthographically assimilated because of their subsystemic character compared to Standard German on the one hand and globalization of subcultural activities on the other. Thematic groups of borrowed vocabulary have been singled out. Most slangisms express evaluation of the surrounding reality, name persons, leisure activities, forbidden things. The use of Anglo-Americanisms in German youth slang is determined by the wish for self-identification, creativeness, contrasting, expressiveness, achieving status in appropriate subcultural surroundings.

Key words: *German youth slang, Anglo-Americanisms, subcultures, metaphorization, word-building, assimilation.*

Постановка проблеми. Молодіжний сленг належить до важливих підсистем німецької мови на сучасному етапі її розвитку та функціонування. Лексичні одиниці зазначеного мовного субкоду активно використовуються у побутовому спілкуванні, рекламній діяльності, засобах масової інформації (на телебаченні, в пресі, інтернет-виданнях тощо). З іншого боку, молодіжний сленг як компонент системи німецької мови відображає основні тенденції еволюційних змін у складі загальновживаного (стандартизованого) вокабуляру, однією з яких є популяризація англіцизмів та англо-американізмів. Сьогодні англійська мова набирає ваги як засіб обміну інформацією на міжнаціональному та міжкультурному рівнях. У сфері побутового спілкування спостерігається схильність до заміни німецької лексики англійськими еквівалентами. Що ж стосується окремих спеціалізованих видань, а також у царинах інформаційних технологій та розважальної індустрії, то частка англо-американізмів тут є настільки значною, що можна стверджувати про утворення змішаної німецько-англійської мови [6, с. 66].

Для молодих комунікантів запозичення-англіцизми становлять зацікавлення з позицій формальної незвичності, з одного боку, та можливості вираження групової приналежності – з іншого.

Діяльність субкультур як спосіб самовираження, задоволення потреби відмежування від представників інших суспільних та вікових груп, актуальної у адолесцентній фазі розвитку індивіда, відіграє важливу роль у житті молодої людини. Субкультурні рухи можна поділити за наступними напрямами: – музика (хіп-хоп, техно); – спорт (паркур, скейтбординг); – інші види дозвілля (графіті, косплей); – спосіб життя (веганство); – суспільні та політичні погляди (антифашисти) і т.п. [16]. Демонстрація субкульної приналежності реалізується у копіюванні відповідного стилю поведінки, одягу, а також словникового запасу. Позаяк більшість субкультур – американського походження, то даний вокабуляр визначаємо як англо-американізми. Інтенсифікація використання останнього німецькомовною молоддю детермінує **актуальність** нашого дослідження.

Зв'язок дослідження з науковими і практичними завданнями. Стаття є внеском у низку досліджень, спрямованих на комплексний опис німецького молодіжного сленгу як мовного субкоду, специфіки його словотворчих процесів та тематичної структурованості. З точки зору практичного застосування, результати пропонованого дослідження можуть бути використані при аналізі текстових матеріалів, що містять лексику німецького молодіжного сленгу.

Метою статті є встановлення ключових ознак процесу запозичення англо-американізмів до складу німецького молодіжного сленгу, їх асиміляції, словотворчих та значеннєвих трансформацій.

Об'єктом дослідження є сленгізми англо-американського походження, а **предметом** – особливості їх морфологічної структури та семантики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з обраної проблематики дозволив виокремити коло актуальних питань, порушених у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Так, у публікаціях вітчизняних науковців запропоновано аналіз підходів до класифікацій молодіжного сленгу [7], вивчення лексико-семантичних особливостей даного лінгвістичного феномену [3], виокремлення основних тенденцій німецької молодіжної мовної культури [5], опис процесу вербалізації мовної картини світу німецької молоді, встановлення гендерної та регіональної специфіки використання сленгізмів [8], дослідження синонімії як однієї з ознак молодіжної лексики [4].

У свою чергу, зарубіжні дослідники зосереджують увагу на комплексному описі німецького молодіжного сленгу [10, 12, 15], його походження, джерел формування та місця в системі німецької мови [11], вивченні групового характеру сленгового вокабуляру як мовного субкоду [14], взаємозв'язку останнього із лексикою засобів масової інформації [15], дослідженні специфіки функціонування сленгізмів у медіапродукції з молодіжною цільовою аудиторією [9], виокремленні детермінант та основних тенденцій поширення в таких виданнях англіцизмів [17].

Із зазначеного вище помітно, що більшість із проаналізованих досліджень стосуються вивчення системних і функціональних особливостей сленгізмів. Натомість наша розвідка зосереджена на виявленні специфіки будови та значень англо-американізмів у процесі їх лексикалізації у вокабулярі німецькомовної молоді.

Новизна статті полягає у комплексному структурно-семантичному описі англо-американізмів, наявних у спеціалізованих словниках німецького молодіжного сленгу. Таким чином, здійснено аналіз однієї з підсистем досліджуваного мовного субкоду – його лексикографічно зафіксованої частини. Це, в свою чергу, створює передумови для встановлення особливостей функціонування одиниць зазначеного вокабуляру як системоутворюючих елементів німецькомовного молодіжного дискурсу, визначаючи загальнонаукове значення пропонованої **публікації.**

Матеріалом дослідження є вибірка із шести словників сучасного німецького молодіжного сленгу [18; 19; 20; 21; 22; 23], що репрезентують актуальний вокабуляр німецької молоді.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні молодіжну культуру також визначають як медіакультуру [9, с. 82], підкреслюючи вплив засобів масової інформації на формування вокабуляру представників зазначеної соціально-вікової групи. Через тексти улюблених пісень заокеанських виконавців, повідомлення популярних оглядачів, модераторів, блогерів, інтерв'ю відомих акторів, співаків, музикантів американського походження до словникового запасу німецької молоді проникає англійська лексика, що перетворилась мало не на обов'язкову ознаку сучасного медіабізнесу (*Abturn – etwas unbefriedigendes oder enttäuschendes; Upstyler – modisch gekleidete Person*). Такі мовні одиниці не задовільняють потреби первинної номінації, відрізняючись від німецьких еквівалентів оригінальністю форми, а не змісту (*forever – ewig, für immer; auf sure – mit Sicherheit, auf jeden Fall*).

Однак зазвичай запозичення англо-американізмів до німецького молодіжного сленгу супроводжується зміною їх початкового значення. Тут молодь найчастіше вдається до метафоризації. Так, перенесення найменування на основі подібності зовнішньої ознаки спостерігаємо у сленгізма *animalisch* в словосполученні *animalisches Verhalten – Sex machen, Liebe machen*. Наведений приклад демонструє також характерне для молодіжного спілкування використання англо-американізмів як засобу для вираження емоційно-оцінного ставлення до дійсності [2, с. 66].

Часте вживання окремих сленгізмів стає результатом формування словотвірних гнізд (*burnen – sehr attraktiv, bewundernswert, cool sein*, звідси: *Burner – besonders positives Ereignis; Burnersession – besonders gelungene Party mit Freunden*).

Метафоризація при запозиченні лексем на позначення актуальних понять часто супроводжується наданням їх семантиці іронічного забарвлення як вербалізації групових цінностей, висміювання відповідних явищ оточуючої дійсності. Це характерне для популярних у молодіжному середовищі тем вечірок (*Club-Hopping – von Disco zu Disco ziehen*) та вживання алкоголю (*Sixpack – Bierpackung*).

Вживання англо-американізмів у молодіжній комунікації відбувається також для приховування від широкого загалу справжнього змісту повідомлення, особливо якщо мова йде про заборонені речі, як от наркотичні засоби (*Magic Mushrooms – natürliche Drogen, halluzinogene Wirkstoffe*).

Поряд з процесом метафоричного перенесення найменування зміна значення відбувається шляхом його розширення та звуження. У першому випадку зміна обсягу значення сленгізмів *Champ – der Größte, Meister, Sieger*; *horny – klasse*, gut та *heavy – besonders stark, gut* створює передумови для збільшення варіативності їх сполучуваності та, як наслідок, можливостей ситуативного застосування. Звуження значення, у свою чергу, демонструє виокремлення в семантиці сленгізмів компонентів та актуалізацію понять, що асоціюються із субкультурою діяльністю (*Fighter – Kämpfer, der nicht aufgibt; Location – Ort für eine Party*).

Специфіка словотвірних процесів досліджуваного вокабуляру полягає у поєднанні під час словоскладання німецьких й англійських основ. Внаслідок цього такі композити, з одного боку, відзначаються формальною незвичністю (*brandneu – etwas ganz Neues*), з іншого – виражають суб'єктивне, часто жартівливе ставлення до об'єкту номінації (*Cop-Terrier – Polizeihund, Drogenhund*). У такий спосіб молодь протиставляє свій словниковий запас лексиці дорослих, якій, за П. Шлобінскі, «fehlt der gewisse Pepp» [15, с. 189]. Яскравим прикладом є сленгізм *Doppel-Whopper – Person mit Übergewicht*.

Оскільки німецький молодіжний сленг не є окремою мовною системою, а субкодом загальнонаціональної німецької мови, паралельно із входженням до його складу англо-американізмів відбувається й процес асиміляції останніх. Насамперед це реалізується шляхом додавання до запозичених твірних основ німецьких граматичних і словотвірних морфем.

Так, асимільовані дієслова одержують граматичну морфему *-en* (*hiken – zu Fuß unterwegs sein; maccen – zu McDonald's gehen*). Основи цих сленгізмів можуть бути як метафоризованими (*snaken – sich anstellen, sich vordrängeln*), так і зберігати значення, притаманне їм у мові-джерелі (*snoozen – schlafen*). Використання подібних лексичних одиниць детерміноване, не

в останню чегру, вищим рівнем престижу англійської мови в молодіжному середовищі [5, с. 174]. Серед словотвірних префіксів дієслів продуктивністю відзначається *ab-* (*abloosen – versagen; abcoolen – sich beruhigen, ruhig werden*).

Для асиміляції прикметників у досліджуваному матеріалі характерне застосування суфіксу -ig (*chillig – ruhig*). Як й у випадку з *-en*, передумовою використання таких сленгізмів є формальна незвичність (*peacig – gut gestimmt sein, lässig drauf sein*).

Серед англо-американізмів, зафіксованих у словниках німецького молодіжного сленгу, незначна частка належить скороченням (*Floor – Tanzfläche*). За М.Ф. Кондаковою, запозичення відображають еволюцію суспільства в розвитку мови [1, с. 50], а тому процес абревіації супроводжується зміною обсягу значення (як правило, звуженням), репрезентуючи субкультурний вокабуляр дзеркалом новітніх змін. Наприклад, лексема *Pic – digitales Bild* підкреслює прогрес у сфері комп'ютерних технологій як пріоритетного способу демонстрації зображень.

Відбувається також орфографічна асиміляція англо-американізмів. Остання здебільшого реалізується застосуванням німецьких буквосполучень та умлауту (*exercieren, wörken – arbeiten*). Подібні лексеми можна вважати наслідками процесів глобалізації, де чільні позиції належать молодіжним субкультурам [13, с. 24]. Стирається межа між елементами відповідних національних мов, відбувається їх входження до вокабуляру членів надрегіональних стильових угруповань (*schmuf – gelassen*).

Тематика досліджуваних лексичних одиниць обмежена відповідними сферами, актуальними для життя молодих носіїв мови, що загалом відповідає специфіці німецького молодіжного сленгу. Здійснений аналіз словників дозволяє виокремити наступні групи англо-американізмів відповідно до їх семантики та сфери використання:

– лексичні одиниці для вираження суб'єктивної оцінки людей, речей, подій (*edgy – ungewöhnlich; mega-in – sehr modern; mega-out – völlig unmodern*);

– сленгізми на позначення осіб з демонстрацією до них негативного (*Facker – Simulant*), позитивного (*Softie – sanfter Junge (Mann)*) чи іронічного ставлення (*Happy Hippo – immer fröhliche Person*);

– найменування атрибутів стилю, видів діяльності та учасників молодіжних субкультур (*Toy – Anfänger-Sprayer scratchen – die Platte vor- ud zurückdrehen; Baggy Pants – weit geschnittene, ausgebeulte Hose*);

– сленгізми, що вербалізують використання сучасних технологій (*beamen – Daten im Internet versenden; simsen – eine SMS verschicken*);

– інші лексеми на позначення дозвілля (*Flyer – Handzettel, mit dem eine Party angekündigt wird; Partyhopping – an einem Abend von einer Party zu nächsten gehen; Partyparasit – uneingeladener Gast*);

– найменування заборонених речей та дій (*Bumble-Bee – Ecstasy; Diver – Taschendieb*).

Молодіжний сленг як підсистема німецької мови виявляє також загальні тенденції формування лексичного складу. До останніх можна віднести економію мовних засобів, що виражається у багатозначності низки англо-американізмів (*Bubble – 1. Seifenblasen, Badeschaum; 2. Kaugummi; Gag – 1.Scherz, Idee; 2. Aktion; nibbeln – 1. einschlagen, annageln; 2. nagen, knabbern; 3. träge, unlustig nicht fertig werdend essen; 4. tadeln, kleinlich kritisieren* (звідси: *Nippelwetter – sehr schlechtes Wetter*)).

Висновки. Одержані результати дослідження свідчать про активність процесу входження англо-американізмів до складу німецького молодіжного сленгу. Важливу роль у популяризації зазначеної лексики відіграють засоби масової інформації та субкультурні стилі. Перебуваючи під впливом новітніх медійних тенденцій, молоді комуніканти охоче включають до свого словникового запасу іншомовні слова й вирази як демонстрацію групової приналежності. Характерною ознакою англо-американізмів є їх метафоризованість. У такий спосіб молодь реалізує потребу вираження суб'єктивної оцінки чи експресії. Часто метафоричні перенесення найменування носять іронічний відтінок. З іншого боку, не завжди процес запозичення супроводжується семантичними змінами. Популярність таких сленгізмів детермінована їх формальною незвичністю, а також використанням англійської мови як ознаки статусності. Молодіжна креативність, протиставлення мовним зразкам дорослих членів суспільства виражається у словотворчих процесах, де особливою продуктивністю відзначаються словоскладання та афіксація на базі запозичених твірних основ. Частині досліджуваної лексики притаманна орфографічна асиміляція. Субсистемний характер сленгу визначає тематичну обмеженість англо-американізмів, які застосовуються насамперед для вираження оцінного ставлення, а також на позначення осіб, елементів субкультурної діяльності, дозвілля, заборонених речей.

У **перспективі** результати дослідження можуть бути використані для здійснення структурно-семантичного опису запозичень до німецького молодіжного сленгу з інших національних мов та мовних субкодів.

Література:

1. Кондакова М. Ф. Языковые контакты как объект лингвистического исследования. *Уральские лингвистические чтения*. Екатеринбург : УрГПУ, 2001. № 14. С. 50.

2. Лапенков Д. С., Минякова Н. И., Олейник О. В. Роль и место англо-американизмов среди неологизмов современного немецкого языка. *Вестник Оренбургского государственнного университета. Гуманитарные науки.* Оренбург, 2013. № 5 (154). С. 62–67.

3. Левицька Л. Я., Микитка І. С. Німецький молодіжний сленг та його лексико-семантичні особливості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Філологія.* Харків, 2013. № 1052. Вип. 74. С. 94–99.

4. Олійник Л. В. Синонімія в німецькомовному молодіжному слензі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2016. 20 с.

5. Сокол Г.Р. Сленг сучасної німецької молоді як засіб розвитку комунікативної компетенції студентів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство.* Луцьк, 2013. № 20. С. 172–176.

6. Таран М. П. Англо-американизмы в современных немецких СМИ. *Культура народов Причерноморья.* 2006. № 76. С. 64–66.

7. Ткачівська М. Р. Молодіжний сленг і його класифікації. *Одеський лінгвістичний вісник.* Одеса : Гельветика, 2015. № 6. Т. 2. С. 114–118.

8. Христенко О. С. Німецький молодіжний сленг : лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний аспекти : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. 323 с.

9. Chun M. Jugendsprache in den Medien : Eine jugendsprachliche Analyse von Jugendromanen, Hip-Hop-Texten und Kinofilmen [1. Aufl.]. Saarbrücken : Dr. Müller, 2007. 352 S.

10. Dürscheid Ch. Was ist von der Jugendsprache zu halten? URL : https://www.linguistik.uzh.ch/de/easyling/faq/durscheid-jugendsprache.html (дата звернення: 06.11.2018).
11. Gross N. Jugendsprache. Definition, Geschichte und Funktion [1. Aufl.]. München : GRIN, 2014. 32 S.
12. Neuland E. Jugendsprache: Eine Einführung [2. Aufl.]. Stuttgart : UTB, 2018. 222 S.
13. Roth R. Globalisierungsprozesse und Jugendkulturen. *Politik und Zeitgeschichte*. 2002. Bd. 5. S. 20–27.
14. Schlobinski P., Heinz H.-Ch. Jugendliche und «ihre« Sprache : Sprachregister, Jugendkulturen und Wertesysteme. Empirische Studien. Opladen : Westdeutscher Verlag, 1998. 236 S.
15. Schlobinski P., Kohl G., Ludewigt J. Jugendsprache. Fiktion und Wirklichkeit. Opladen : Westdeutscher Verlag, 1993. 223 S.
16. Szenen im Überblick. URL : http://www.jugendszenen.com (Дата звернення: 08.11.2018).
17. Wehrli Ch. Anglizismen in BRAVO. Eine empirische Untersuchung mit Schülern. Zürich : Studentendruckerei, 2002. 234 S.
Список лексикографічних джерел
18. Hehl H. Lexikon der Jugendsprache. URL: http://hehl-rhoen.de/pdf/lexikon_der_jugendsprache.pdf (дата звернення: 10.11.2018).
19. Langenscheidt 100 Prozent Jugendsprache 2018 (Deutsch – Englisch). München : Langenscheidt, 2017. 160 S.
20. Niegel Ch. Hä?? Jugendsprache unplugged 2011: Deutsch, Englisch, Spanisch, Französisch. Berlin; München; Wien; Zürich u.a. : Langenscheidt, 2011. 168 S.
21. PONS 15 Jahre Wörterbuch der Jugendsprache – Sammelband : Das Original – unzensiert [1. Aufl.]. Stuttgart : PONS, 2016. 288 S.
22. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2015. Stuttgart : Klett, 2014. 143 S.
23. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2017. Stuttgart : PONS, 2016. 144 S.

Отримано: 27 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: rhoksanka@gmai.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-33-36

Ріба-Гринишин О. М., Бойко К. Сільськогосподарська лексика у творі Дж. Орвелла «Animal farm»: перекладацькі трансформації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 33–36.

УДК 821.111-31

Ріба-Гринишин Оксана Михайлівна,
кандидат філологічних наук, доцент
Бойко Ксенія,
магістр, ІІ курс, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ЛЕКСИКА У ТВОРІ ДЖ. ОРВЕЛЛА «ANIMAL FARM»: ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті розглядаються лексичні перекладацькі трансформації, які використовуються під час перекладу твору Дж. Орвелла «Animal Farm» українською мовою. На аналізі основних тематичних груп англійської сільськогосподарської лексики досліджуваного твору проведено ґрунтовну розвідку перекладацьких рішень в українських перекладах п'яти авторів. Увесь фактичний матеріал поділено на три групи: сільськогосподарська лексика з еквівалентним перекладом, синонімічним перекладом та лексеми, переклад яких різний у всіх п'яти варіантах перекладу. Увагу зосереджено також на лексичних одиницях з гендерними відмінностями у двох мовах та терміноодиницях, переклад яких відсутній у 2-3 перекладах твору.

Ключові слова: *переклад, лексика, перекладацькі трансформації, тематична група.*

Oksana Riba-Hrynyshyn,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Philology and Translation
Ksenia Boiko,
Master, of the second year of study of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

THE LEXICAL TRANSLATION TRANSFORMATIONS OF J. ORWELL'S «ANIMAL FARM»

The article describes lexical translation transformations that are used during the translation of J. Orwell's «Animal Farm» into Ukrainian. The novel is an allegory to the revolution of 1917 and subsequent events in the USSR during the formation and existence of the epoch of Stalinism before the World War II, so that's why it becomes the subject of the study and five translations made by Ukrainian translators. From a linguistic point of view, the story is interesting because of the variety of agricultural terminology, systematization and translation of which by means of the Ukrainian language has a certain scientific and theoretical interest, and it is also an integral part of the practice of the fiction's translation. The translator's main task is to ensure that the text of the translation most accurately transmitted all the information contained in the original text, adhering to the relevant rules of the target language. At the beginning of our scientific research, we made a brief review of the five translations of the studied story, with a description of the peculiarities of the translation of each of the authors.

Based on the analysis of the main thematic groups of English agricultural lexicon in the novel «Animal Farm» (names of plants, land titles, names of agricultural implements and means of transport, names of agricultural processes and their performers, lexicon on the designation of utility rooms, lexicon on the designation of land's processing and the names of animals) was conducted a comprehensive study of translation decisions in translations made by 5 Ukrainian authors. All actual material is divided into 3 groups: agricultural lexicon with equivalent translation, synonym translation and lexemes, the translation of which is different in all five variants of translation. Attention is also focused on lexical units with gender differences in two languages and terminology units, the translation of which is not available in 2-3 translations of the novel.

Key words: *translation, lexicon translation transformations, thematic group.*

Однією з провідних галузей економіки виступає сільське господарство. Україна – аграрна держава з давніми традиціями землеробства. Володіючи третиною світових чорноземів, вона має високий потенціал розвитку сільського господарства і тримає лідерство на світових аграрних ринках по виробництву зерна, цукру, меду і соняшникової олії. Але щоб відповідати міжнародним і європейським стандартам, мати доступ до ринків інших країн, Україні треба йти шляхом подолання кризи в аграрному секторі. Важливу роль тут відіграє і порозуміння між аграріями та вченими-фахівцями. Сільське господарство здавна посідало вагоме місце в житті людей. Воно було основним заняттям і засобом існування. Не випадково на сучасному етапі лексика цієї сфери дедалі частіше стає об'єктом лінгвістичних розвідок.

Сільськогосподарську лексику досліджували вітчизняні учені. Ю. В. Абрамян, Р. Л. Сердега, П. Ю. Грищенко, Я. В. Вакалюк, В. С. Ващенко, Й. О. Дзендзелівський, Н. Ф. Непийвода, М. В. Никончук та ін.

Мета статті полягає у розгляді перекладацьких трансформацій, зокрема лексичних, під час перекладу твору Дж. Орвелла «Animal Farm» українською мовою

Сьогодні існує п'ять перекладів досліджуваного твору українською мовою. Першим перекладачем був Ігор Шевченко (1947 р.), під псевдонімом Іван Чернятинський. Згодом появилися переклади Ірини Дибко, Юрія Шевчука, Наталії Околітенко та О. Дроздовського.

Основне завдання перекладача полягає в тому, щоб вміло вжити необхідні перекладацькі трансформації, щоб текст перекладу якнайточніше передавав всю інформацію, що міститься в тексті оригіналу, дотримуючись відповідних норм мови перекладу.

Джордж Орвелл – відомий англійський письменник, автор журналістських нарисів, політичних та літературних есе. Популярність та славу йому принесли два твори, написані наприкінці життя: роман-антиутопія «1984» та політична алегорія «Animal Farm», у яких він зобразив тоталітарне суспільство.

«Animal Farm» – це повість-антиутопія, написана у 1943–1944 роках, вперше видана 17 серпня 1945 року, описує політичні події початку 20 століття. Автор розповідає про ферму, господар якої обходився дуже жорстоко з тваринами. Головна ідея твору – це життя на фермі, після того як прогнали господаря. Таким чином Дж. Орвелл намагався відобразити переродження прогресивних принципів і програм, поступовий перехід з ідей загальної рівності і побудови утопії до диктатури і тоталітаризму. «Скотоферма» це алегорія на революцію 1917 року і наступні події в СРСР під час становлення та існування епохи сталінізму перед Другою світовою війною. Повість займає 61 позицію у «Рейтингу 100 найкращих книг усіх часів» популярного журналу «Newsweek».

Предметом нашого дослідження стали усі пять перекладів твору українською мовою.

Перший переклад роману «Animal Farm» І. Шевченка під назвою «Колгосп тварин» опублікувало видавництво «Прометей», яке знаходилося тоді у Німеччині. Цей переклад зроблено з дозволу і за участі самого автора. На прохання І. Шевченка Дж. Орвелл спеціально написав передмову до українського видання «Колгоспу тварин». Слід зазначити, що він містить унікальний документ, який зараз цитують і перекладають усіма мовами світу. Оригінал передмови не зберігся ні в архіві Дж. Орвелла, ні в архіві І. Шевченка. Відомо, що перекладач дещо скоротив передмову (з дозволу автора) і переклав її українською. Хоча переклад зроблено в повоєнні часи, без доступу до ґрунтовних словників, довідкової літератури та інших перекладів цього твору, він цілком адекватний і його легко читати. Очевидно, є деякі неузгодження перекладу імен, деякі неточності при перекладі, а також українська мова потребувала б осучаснення.

Але ці недоліки легко можна виправити. Це частково зробив і далі планував робити сам перекладач. Вийшовши на пенсію, проф. І. Шевченко збирався перевидати свій переклад і навіть відредагував для цього частину перекладу: «Нещодавно я відредагував половину перекладу, виправляючи помилки, які трапилися при перекладі, а також свою українську мову кінця 40-х минулого століття; і так між нами, чи Ви думаєте, що цю поправлену версію варто перевидати? Об'єктивна для цього причина – це те, що з ерою Путіна «Колгосп тварин» знову стає актуальним» [2, с.388]. На жаль, І. Шевченко не встиг перевидати цей переклад за життя.

Вільний переклад, або перекладацька інтерпретація І. Дибко під назвою «Хутір тварин» вийшла друком на Північноамериканському континенті у видавництві «Смолоскип» 1984 року. Перекладачка робить спробу осучаснити твір і розповісти українським читачам історичну правду про «злочинну природу московського більшовизму» [1, с. 6]. В першу чергу, перекладач змінює імена усіх героїв твору на російський лад.

Притримуючись суворо історичної правди, І. Дибко вказує правильне місце дії твору й називає персонажів й речі по їхньому справжньому імені» [1, с. 8]. «Таким чином, – вважає Р. Кухар, – І. Дибко стягнула непотрібно засекречену дію й персонажів оригіналу «Хутора тварин», як і його першого українського перекладу, з абстрактних, точно не окреслених рис, до низин підрадянського буття» [1, с. 8–9].

Переклад Ю. Шевчука під назвою «Ферма «Рай для тварин»» з'явився друком на початку 1991 року в журналі «Всесвіт» [2, с.390]. Перше, що привертає увагу читача – це доволі незвичний переклад назви твору. Ю. Шевчук взявся за переклад Орвеллової «Ферми для тварин» ще 1987 року. Про інші українські переклади цього твору тоді не знав. А перекладати почав, рятуючись від тодішньої «трагікомічної атмосфери», яка панувала в СРСР. Часопис «Всесвіт» узявся друкувати український переклад твору Дж. Орвелла. Переклад супроводжувала публікація довільно підібраних уривків із книги Б. Кріка «George Orwell: A Life», а також було передруковано Орвеллову «Передмову до українського читача» із зазначенням, що її переклав з англійської І. Чернятинський. Ю. Шевчук здійснив увесь прозовий переклад, віршовані частини твору переклав О. Гриценко. Це був перший український переклад твору Дж. Орвелла, який з'явився у радянській Україні [2, с. 391].

Існує ще один переклад досліджуваного твору під назвою «Скотоферма», опублікований в 1991 р. окремим книжковим виданням. Проте воно передруковало передмову Дж. Орвелла до першого українського перекладу Ігоря Шевченка [3, с. 190–194], без назви і без зазначення прізвища перекладача. Деякі науковці стверджують, що цей варіант оповідання є вдало відредагованим перекладом І. Шевченка. Перекладачем цього твору зазначено О. Дроздовського, проте існує дуже мало інформації про цю людину та інші його переклади. Можливо, це не справжнє прізвище перекладача, а чийсь літературний псевдонім. Нажаль, ніхто не може підтвердити дану інформацію, ніхто не сказав чи існував взагалі такий перекладач. Редактор книжки Микола Рябчук припустив, що ймовірно це не був окремий переклад, а добре відредагований попередній переклад Ігоря Шевченка і саме тому автор заховався під псевдонім.

У 1992 році у журналі «Вітчизна» з'являється ще один переклад твору Дж. Орвелла під назвою «Скотохутір», з передмовою Наталії Околітенко, яку і вважають автором перекладу. У передмові зазначено, що твір унаочнює долю створеного в Радянському Союзі «безкласового» суспільства. Станом на 2018 рік цей переклад є останнім, він відрізняється від інших, оскільки в ньому відсутній переклад багатьох сільськогосподарських лексем.

Проаналізувавши оригінал твору та усі п'ять перекладів українською мовою, ми виокремили основні тематичні групи лексики сільськогосподарського призначення роману Дж. Орвелла «Animal Farm», а саме: рослинницька лексика, назви земельних угідь, найменування сільськогосподарських знарядь і засобів транспортування, назви сільськогосподарських процесів та їх виконавців, лексика на позначення господарських приміщень, лексика на позначення процесу обробки землі та назви тварин. На основі цих тематичних груп провели дослідження перекладацьких рішень: порівнювали переклад слів лексики сільськогосподарського призначення у перекладах І. Шевченко, І. Дибко, Ю. Шевчука, Н. Околітенко та О. Дроздовського.

Увесь фактичний матеріал поділено на три групи. Перша група вміщує слова переклад яких еквівалентний. Друга група охоплює слова, які є синонімами. До третьої групи належать слова, переклад яких різниться у всіх п'ятьох варіантах. Під час нашого дослідження, ми натрапили також на слова, переклад яких відрізняється за гендерною ознакою. Крім того, виявлено лексику, переклад якої відсутній у декількох варіантах перекладу твору українською мовою.

До групи лексики з еквівалентним перекладом у межах нашого дослідження належить 36 слів: *plough, manger, saw, hatcher, harrow, barley, clover, wheat, corn, hay, cabbages, to harness, farmer, cowshed, field, hayfield, hen, boar, pig, pigeons, cow, horses, mare, foal, goat, calves, lambs, cockerel, ducks, geese, ram, goose, plonghing, plough, to weed, windfalls*

У відсотковому вимірі 42% лексем перекладається однаково, 58% – перекладаються іншими способами.

До групи слів з синонімічним перекладом належить 38 слів: *oats, radish, henhouse, stable, stall, paddock, pasture, dog, sheep, donkey, brood of ducklings, cat, rabbits, chicken, hens, fox, cutting, cutter, threshing machine, dog cart, chaff-cutter, mangel (turnip) slicer, hay elevator, combine, crowbars, straw, cake, hay, chaff, mangels, stable-lad, barn, farm, raven, porkers, harvest, field drains, poltry.*

Розподіл слів з синонімічним перекладом у відсотковому вимірі наступний: 45% слів перекладається синонімами, 55% слів перекладаються іншими способами.

До групи слів, переклад яких відрізняється у п'ятьох варіантах твору належать 11 слів.

Таблиця 1

Слова перекладені по-різному серед сільськогосподарської лексики

Дж.Орвелл	*І. Шевченко*	*Ю. Шевчук*	*І. Дибко*	*Н. Околітенко*	*О. Дроздовський*
haymaking	сінокіс	косовиця	жнива	збирання врожаю	сіножав
horse-rake	громаділка	косарка	тяжка праця	механічні граблі	сінотяг
electric milking machine	електрична доярня	електродоїлка	машина	аппарат для механічного доїння	електрична доїльна машина
roller	грудобой	газонокосарка	–	–	косарка
pick	оскард	кайл	–	кирка	лом
roots	корневиця	буряки	–	городина	коренеплоди
harness-room	возівня	збруярня	приміщення упряжі	приміщення, де зберігалась кінська збруя	комора
hay field	левада	луг	поле	луки	пасовисько
farm buildings	обійстя	хлів	приміщення тварин	ферма	господарські будівлі ферми
waste ground	обліг	пустир	–	–	–
drinking pool	водопій	басейн для пиття	–	ставок	ставок

Отже, 13% слів перекладається по-різному, 87% слів перекладаються іншими способами.

Проаналізувавши досліджувану лексику, можна зробити наступні висновки:

1) в основному, лексика сільськогосподарського призначення у п'ятьох варіантах перекладу роману «Animal Farm» перекладена за допомогою слів синонімів;

2) більша частина слів перекладена еквівалентно у всіх варіантах перекладу;

3) декілька слів перекладено по-різному.

Під час нашого дослідження ми виокремили також групу слів, переклад яких відрізняється за гендерною ознакою.

Таблиця 2.

Слова сільськогосподарської лексики, переклад яких різниться за гендерною ознакою

Дж. Орвелл	*І. Шевченко*	*Ю. Шевчук*	*І. Дибко*	*Н. Околітенко*	*О. Дроздовський*
goose	гуска	гуска	гуска	гуска	гусак
cat	кішка	кіт	кіт	кішка	кішка
fox	лисиця	лисиця	лис	лисиця	лисиця

Проаналізувавши дані таблиці, слід зазначити, що переклад І. Дибко найбільше різниться гендерною ознакою, адже два слова з трьох мають іншу гендерну приналежність (чоловічу) на відміну від інших перекладів.

Також, під час нашого дослідження, ми виявили окрему групу слів, переклад яких відсутній у декількох перекладачів. До цієї групи належить 23 слова: *manger, harrow, hatcher, barley,wheat, to weed, windfalls, stable, stall, hay elevator, combine, crowbars, cake, hay, chaff, mangels, stable-lad, field drains, roller, pick, roots, waste ground, drinking pool*.

Визначивши лексику, переклад якої є відсутнім у деяких авторів, ми можемо за допомогою діаграми показати, хто найбільше з усіх авторів нехтував перекладом певних слів сільськогосподарського призначення.

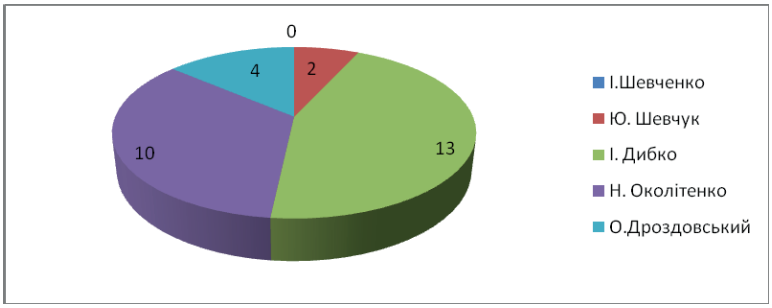

Рис. 1. Розподіл відсутності перекладу слів авторами

Висновки та перспективи дослідження. Твір Дж. Орвелла «Animal Farm» став предметом нашого лінгвістичного дослідження. Особливу увагу ми звернули на сільськогосподарську лексику та перекладацькі трансформації, які використали різні перекладачі, намагаючись найбільш еквівалентно відтворити зміст оригіналу Проте порівняльний аналіз англійського первотвору та українських перекладів з позиції стилістичних особливостей також був би надзвичайно цікавим, але це вже мета іншої наукової розвідки.

Література:

1. Кухар Р. «Хутір тварин» Джорджа Орвелла в перекладі Ірини Дибко. *Орвелл Дж. Хутір тварин ; вільний перекл. Ірини Дибко*. Балтімор ; Торонто : Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1984. С. 5–9.

2. Лучук О. «Animal farm» Джорджа Орвелла в українській перекладній літературі. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* 2012. Випуск 30. С. 382–395.

3. Орвелл Дж. Скотоферма: Казка / Дж. Орвелл ; перекл. з англ. О. Дроздовського. *Кестлер А. Ніч ополудні. Орвелл Дж. Скотоферма.* Київ : Заповіт ; Информ ВТ сервис, 1991. С. 189–271.

4. Орвелл Дж. Колгосп тварин: Казка / Ґ. Оруел [= Джордж Орвелл; На титул. стор. ім'я автора подано англ. мовою: George Orwell] ; З англ. мови перекл. Іван Чернятинський [= Ігор Шевченко]. [Мюнхен] : Прометей, [1947]. 91 с.

5. Orwell G. Animal Farm: A Fairy Story / George Orwell; With an Introduction by C. M. Woodhouse. New York: Signet Classic, 1954. 128 p.

Отримано: 22 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: romnatrom.gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-37-40

Романенко Н. В., Головатюк Т. М. Лінгвокомунікативний потенціал граматичних перекладацьких трансформацій (на прикладі української інтерпретації роману С. Кінга «Під куполом»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 37–40.

УДК 821.161.2(73)-3.07]:811.161.2'25

Романенко Наталія Валеріївна,
кандидат філологічних наук
Головатюк Тетяна Михайлівна,
магістрант, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ЛІНГВОКОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРАМАТИЧНИХ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РОМАНУ С. КІНГА «ПІД КУПОЛОМ»)

Стаття присвячена вивченню перекладацьких граматичних трансформацій синтаксичного та морфологічного рівня в українській інтерпретації роману С. Кінга «Під куполом». Авторами з'ясовано види трансформацій, використаних перекладачем О. Красюком, визначено найпродуктивніші перетворення, виокремлено причини появи трансформацій у цільовому тексті. Акцент зроблено на мовно-комунікативній функції граматичних трансформацій, наголошено на їх ролі у процесі рецепції твору українською літературою, у подоланні типологічної розбіжності мовних систем оригінала та перекладу та у забезпеченні успішної міжкультурної взаємодії США та України.

Ключові слова: *художній переклад, граматична трансформація, С. Кінг, художня література, міжкультурна комунікації, рецепція, синтаксичний рівень, морфологічний рівень.*

Nataliya Romanenko,
Candidate of Philology
Tetiana Holovatiuk,
Master's Degree Student, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE POTENTIAL OF THE GRAMMATICAL TRANSLATION TRANSFORMATIONS (AS EXEMPLIFIED IN THE UKRAINIAN INTERPRETATION OF S. KING'S NOVEL «UNDER THE DOME»)

The authors of the article study of the grammatical translation transformations of the syntactic and morphological levels. The material for the investigation is taken from S. King's novel «Under the Dome» and its Ukrainian interpretation. The authors specify the concept and the typology of grammatical transformations, reveal the types of transformations used by the Ukrainian translator O. Krasiuk, analyze the peculiarities of grammatical transformations, identify the most productive ones, and highlight the reasons for their use in the target text. After the analysis of syntactic and morphological transformations (including word-formation ones), it was proven that the majority of grammar transformations (vocabulary additon, sentences combination, words rearrangement, prepositions nominalization, replacement of verbs by past participles) were caused by the communicative and receptive aspects rather than by the language ones. A great emphasis in the article is made on the functions of the grammatical transformations. The authors single out the role of every grammatical transformation in the process of unproblematic reception of S. King's novel «Under the Dome» by the Ukrainian literature, in overcoming language differences, and in successful interaction of the American and Ukrainian cultures.

Key words: *literary translation, grammatic translation transformation, fiction, intercultural communication, S. King, reception, syntactic level, morphological level.*

Вивчення перекладацьких трансформацій було і залишається магістральною проблемою перекладознавства, оскільки наукові досягнення у дослідженнях перекладацьких перетворень напряму пов'язані з можливістю створення адекватного перекладу, що є головним завданням будь-якого перекладацького акту. Усвідомлення того, що перекладацькі трансформації належать до базового інструментарію перекладачів-практиків, забезпечує незмінний науковий інтерес до означеної проблеми.

У попередні десятиліття провідними теоретиками (Л. С. Бархударовим, В. Н. Комісаровим, Л. К. Латишевим, Я. І. Рецкером, А. Д. Швейцером) вже з'ясовано суть та природу перекладацьких трансформацій, розроблено понятійний апарат, встановлено зв'язок між логікою та трансформаціями, розглянуто їхню типологію та здійснено класифікації перекладацьких перетворень. На сучасному етапі спостерігаємо тенденцію до звуження предмету досліджень з метою деталізації окремих наукових проблем щодо перекладацьких трансформацій. Зокрема, у галузі граматичних перекладацьких перетворень триває вивчення залежності трансформації від типології мов оригіналу та перекладу (за вираженням граматичного значення), а саме з'ясовується, які види граматичних трансформацій домінують при перекладі з аналітичної мови на синтетичну і навпаки, при перекладі з аналітичну на аналітичну чи з синтетичної на синтетичну. Водночас з'ясовується, які складні для перекладу мовні явища цільового тексту можуть бути відтворені шляхом застосування граматичних перекладацьких трансформацій у цільовому тексті.

З огляду на вектор руху новітніх досліджень перекладацьких перетворень, актуальним є вивчення граматичних трансформацій при перекладі з англійської мови (аналітичної) на українську (синтетичну), а також з'ясування мовних та комунікативних функцій перекладацьких перетворень, що і зумовило появу нашої статті. Матеріалом дослідження слугував роман Стівена Кінга «Під куполом» та його українська інтерпретація, здійснена О. Красюком у 2011 р. Вибір цього роману об'єктом дослідження був зумовлений, передусім, часом появи твору (2009 р.) та його української версії (2011 р.), що да-

вало змогу проаналізувати найновіший мовний матеріал. Водночас аргументом на користь саме цього твору була перемога перекладу роману у Всеукраїнському рейтингу «Книжка року» в номінації «Красне письменство», підномінації «Сучасна зарубіжна проза/есеїстика/драматургія» у 2011 р.

Мета дослідження полягає у тому, щоб шляхом вивчення граматичних перекладацьких трансформацій, виявити причини їх появи, а також з'ясувати функції різних видів граматичних перетворень на мовному, текстовому чи комунікативному рівнях.

Новизна дослідження полягає в тому, що у ній вперше 1) вивчатимуться граматичні трансформації, притаманні перекладацькому стилю О. Красюка; водночас 2) вперше аналіз функціонального призначення перекладацьких трансформацій здійснюватиметься з позицій міжлітературної комунікації, а не лише мово- чи перекладознавства.

З методологічної точки зору синтезований мовно-комунікативний підхід до вивчення трансформацій сприятиме розширенню діапазону досліджень цього перекладознавчого явища.

Перекладацькі трансформації – це міжмовні перетворення з метою досягнення перекладацької еквівалентності. Це навмисні відступи від структурного та семантичного паралелізму між текстом оригіналу і текстом перекладу на користь їх рівноцінності [5, с. 89].

Вивчення перекладацьких трансформацій, зокрема і граматичних, ускладнюється відсутністю уніфікованої типології перетворень і наявністю численних підходів до класифікацій. Так, Л. К. Латишев виділяє шість типів перетворень (лексичні, стилістичні, морфологічні, синтаксичні, семантичні та змішаного виду). В той час, коли Я. І. Рецкер вирізняє лише два типи трансформацій: граматичні (заміна частин мови або членів речення) та лексичні (антонімічний переклад, конкретизація, узагальнення, диференціація значень та компенсація втрат) [11, с. 32]. А дослідники І. О. Алексєєва, С. Є. Максімов виокремлюють три види трансформацій – граматичні, лексичні та лексико-граматичні [1, с. 54; 10, с. 15, 112, 225].

Різноманітність підходів спостерігається також в класифікаціях суто граматичних трансформацій. А. Д. Швейцер та Л. С. Бархударов відштовхувалися від суті процесів, які відбуваються при граматичних трансформаціях. А. Д. Швейцер виділив чотири типи: об'єднання речень, членування речення, додавання граматикалізованих одиниць, вилучення граматикалізованих елементів [13, с. 180]. Л. С. Бархударов так само виділяв чотири типи перетворень: додавання, вилучення, перестановка, заміна. Однак на відміну від А. Д. Швейцера додавання і вилучення у Л. С. Бархударова це, передусім, типи лексичних трансформацій, адже, на думку цього вченого, додавання «ґрунтується на відновленні при перекладі вилучених «доречних слів»», а вилучення – це пропуск «тих чи інших «надлишкових» слів при перекладі» [4, с. 190]. В той час як трансформації заміни та перестановки можуть стосуватися і лексики, і граматики. У його концепції до сфери граматичних замін належать: заміна форм слова; заміна частин мови; заміна членів речення тобто зміна синтаксичної структури речення; а також синтаксичні заміни в складному реченні (заміна простого речення складним і навпаки; заміна підрядного речення головним і навпаки, заміна союзного типу зв'язку безсполучниковим і навпаки) [4, с. 190]. Трансформація перестановки теж може належати до граматичних перетворень, оскільки перестановкам можуть піддаватися словосполучення, речення та частини складних речень [4, с. 190].

Вивчення перекладацьких трансформацій в українській версії роману «Під куполом» базувалося на вже згадуваній класифікації Л. К. Латишева, зокрема тої її частини, яка відповідає рівню граматики у мовній системі. Згідно з нею усі граматичні перетворення були розподілені на синтаксичні (тобто такі, що стосуються структури синтаксичних конструкцій) та морфологічні (що стосуються перетворень частин мови). За чисельністю синтаксичні граматичні трансформації значно переважають морфологічні. Найчастіше перекладач використав такі види трансформацій, як додавання, об'єднання речень (заміна простого речення складним), видалення слів, членування речень (заміна складного речення простими), зміна порядку слів, перетворення пасивних конструкцій на активні, заміни частин мови.

При перекладі роману «Під куполом» найбільш продуктивною трансформацією на синтаксичному рівні стала трансформація додавання мовних одиниць, які не змінюють змісту твору. *Dale Barbara ran for his life* [15, p. 3]. *– Дейл Барбара тікав* ***щодуху, рятуючись від загибелі*** [3, с. 20].

Причини звернення перекладача до синтаксичних трансформацій додавання криються не у відмінностях граматичних систем англійської та української мов, а у прагненні створити адекватний переклад, що максимально повно передає зміст вихідного тексту. Трансформація додавання лексики сприяє уточненню інформації та легкості розуміння цільового тексту українським реципієнтом. Так, додавання назви міста внесло уточнення при описі локації: *Here came a car from the direction of Morton, the next town to the south…* [15, p. 4]. *– З боку Моттона, найближчого міста південніше* ***Честер Мілла****, наближався автомобіл…*[3, с. 25]. Додавання прикметника «магістральний» дало змогу уникнути втрати щодо характеристика вулиці, яка в оригіналі закладена у власній назві «Main Street» («головна вулиця»), що при перекладі лише транскрибується: *Cars trundled along Main Street, flashing up winks of sun* [15, p. 1]. *– Котилися, виблискуючи на сонці, автомобілі* ***магістральною*** *Мейн-стрит* [3, с. 13]. Загалом граматична трансформація додавання у перекладі твору конкретизує інформацію, яка в оригіналі прихована у контексті, тому таке синтаксичне перетворення полегшує сприймання твору українським читачем і полегшує його рецепцію національною літературою.

На відміну від граматичної трансформації додавання перекладацька трансформація вилучення лексичних одиниць використовується значно рідше. Як і додавання, трансформація вилучення зумовлена не різницею граматичного ладу аналітичної та синтетичної мов оригіналу та перекладу, а викликана стилістичними чинниками. О. Красюк звертається до цього граматичного перетворення у випадках лексичного плеоназму тобто коли в межах речення наявне синонімічне дублювання лексем, приміром «***little*** *moment у реченні: During the following days, as things in The Mill started going from bad to worse, he would replay this* ***little*** *moment in the warm October sun again and again* [15, p. 2]. *– Наступними днями, коли справи в Міллі почали з поганих перемінятися на гірші, він знову й знову прокручував у голові той момент теплого жовтневого дня* [3, с. 17]. Застосування синтаксичної трансформації вилучення призводить до компресії, внаслідок якої обсяг висловлювання зменшується, а зміст передається чіткіше. Подекуди граматична трансформація вилучення дає змогу уникнути у перекладі явної тавтології: *The younger* ***boy*** *reached out his hand, and when* ***the older boy*** *took it, the younger* ***boy*** *started to cry* [15, p. 9]. *Менший простягнув до брата руку, і, коли той її взяв, малий почав плакати* [3, с. 45].

Перекладач активно застосовує граматичну трансформацію об'єднання речень, утворюючи при перекладі українською складносурядне чи складнопідрядне речення замість двох простих з вихідного тексту. В окремих випадках звернення до такої трансформації може бути продиктоване прагненням до більшої «текстової спаяності» [12, с. 83] і компресії: *Chester's Mill didn't look like a boot. It looked like a kid's athletic sock so filthy it was able to stand up on its own* [15, p. 6]. – *Честер Мілл не був схожим на чобіток, бо нагадував дитячу спортивну шкарпетку, до того ж таку брудну, що могла стояти сама по собі* [3, с. 33]. Прикметним видається і той факт, що О. Красюк, застосовуючи цю трансформацію, надає перевагу складнопідрядним реченням з підрядними причини: *But this wasn't mere enjoyment. It was exhilaration* [15, p. 1]. – *І це задоволення було чимось більшим за просту насолоду,* ***бо*** *п'янило* [3, с. 13].

Граматична трансформація об'єднання простих речень може синтезуватися з трансформацією додавання лексичних одиниць: *As if she had recognized him, after all. That's the cook from Sweetbriar Rose, I'm almost sure* [15, p. 2]. – *Урешті-решт, вона могла й упізнати його, подумати: «Це ж той кухар із «Троянди-Шипшини», я майже певна* [3, с. 17].

Подібно до граматичних перетворень додавання та вилучення, об'єднання речень із зміною синтаксичного зв'язку здійснюється з метою полегшення сприймання твору читацькою аудиторією.

Аналогічну функцію виконують ще два види граматичних трансформацій синтаксичного рівня – зміна порядку слів у тексті перекладу та перетворення пасивного стану дієслова на активний. *Then two things happened almost simultaneously* [15, p. 4]. – *І раптом, майже одночасно, трапились дві події* [3, с. 25] (зміна порядку слів); ***She'd been called*** *in to talk to Chief Perkin …* [15, p. 4] – *Шеф Перкінс* ***викликав*** *її на бесід…* [3, с. 25] (зміна стану дієслова).

Слід зазначити, що трансформація перестановки (зміни розташування мовних елементів) стає можливою внаслідок приналежності англійської та української мов до різних типологічних груп. Побудова синтаксичних конструкцій аналітичної мови здійснюється за принципом стійкої «фіксованої» мало варіативної ієрархії. В українській мові (синтетичній) діє вільний порядок слів із тенденцією розташовувати рему (основний зміст висловлювання, нову інформацію) в кінці речення. Таким чином, синтаксис мови оригіналу спирається на лінгвістичні закони мови, в той час як синтаксис мови перекладу базується на законах комунікації.

Перекладач максимально використовує можливості довільного порядку розташування членів речення у синтетичній мові, робить логічні акценти, прагнучи повно перекодувати інформацію початкового тексту. Водночас він спрощує присудок, дає йому змогу полегшити сприймання тексту перекладу українським реципієнтом.

На відміну від перекладацьких трансформацій синтаксичного рівня, перетворення морфологічно рівня були менш чисельними. До таких трансформацій належать заміна частин мови, зміна категорій певної частини мови (числа, роду, стану, виду, часу та інші), словотворчі перетворення. Причини звернення О. Красюка до трансформації цього рівня можуть бути як лінгвістичні (відмінності мовних систем), так і комунікативні (врахування потреб адресата повідомлення (українського читача твору)).

Як зазначав Л. К. Латишев, при морфологічних трансформаціях найчастіше відбуваються заміни займенників, прикметника іменником або прислівником, заміна віддієслівного іменника дієсловом та заміна особової форми дієслова дієприкметником [8, с. 260]. Компаративний аналіз оригіналу та перекладу роману «Під куполом» доводить, що випадки номіналізації займенників в українській версії є доволі систематичним явищем. *Sometimes, especially in the last three or four months,* ***it*** *didn't* [15, p. 3]. – *Подеколи, особливо в останні три-чотири місяці,* ***ліки*** *не діяли* [3, с. 23]; ***It*** *shoved him on his way like a warm hand* [15, p. 3] – ***Цей порив****, неначе гарячею долонею, ще дужче підштовхнув його вперед* [3, с. 20].

Функція морфологічної трансформації номіналізації особових займенників є комунікативною і полягає у тому, щоб зміст речення був повністю зрозумілий читачеві, а роман без перешкод входив до українського літературного процесу.

Якщо трансформація номіналізації займенників спричинена комунікативними та соціолінгвістичними чинниками і належить до індивідуальним перекладацьких прагнень О. Красюка, то численні випадки перетворень артиклів є суто мовознавчим явищем, викликаним відсутністю цієї частини мови в українській морфологічній системі.

Артикль є визначником для іменника і передає таку його властивість, як «означеність/неозначеність», «узагальнення/конкретика». Ця категорія не притаманна українським іменникам, за винятком окремих випадків. Аналізуючи ці випадки при перекладах російською мовою, яка типологічно споріднена з українською, В. Н. Крупнов зауважує, що значення артиклів передається лексичними засобами, іноді порядком слів. При цьому використовуються трансформації заміни артикля іншою лексичною одиницею) та опущення (вилучення) [7, с. 17]. Таким підхід притаманний для української інтерпретації роману «Під куполом». Зазвичай, артиклі замінюються займенниками: неозначений артикль – неозначеним займенником, означений артикль – вказівним займенником. *To his right and just ahead was* ***a*** *fallen birch* [15, p. 1]. – *Трохи попереду праворуч лежала* ***якась*** *повалена береза* [3, с. 15]. *That's* ***the*** *cook from Sweetbriar Rose* [15, p. 2]. – *Це ж* ***той*** *кухар із «Троянди-Шипшини»* [3, с. 17].

Особливою прикметою перекладацької манери О. Красюка є схильність до застосування трансформації заміни дієслова минулого часу на дієприслівник минулого часу. Внаслідок звернення до цієї морфологічної трансформації відбуваються зміни синтаксису речення – з'являється дієприслівниковий зворот. *The Seneca exploded over Route 119 and* ***rained*** *fire on the countryside* [15, p. 1]. – *«Сенека» вибухнув над шосе 119,* ***пролившись*** *вогняним дощем на сусідні поля* [3, с. 15].

Поява дієприслівникового звороту дає змогу здійснити перестановку комунікативних акцентів у реченні. Оскільки дієприслівниковий зворот виражає додаткову дію, вся увага переноситься на дієслово-присудок. Таким чином, трансформація морфологічного рівня викликає трансформацію на синтаксичному рівні і переакцентовує висловлювання, виділяючи найголовнішу інформацію. Трансформація заміни дієслова на дієприслівник спричинена прагненнями перекладача повно передати інформацію оригіналу, забезпечити доступність тексту і, тим самим, сприяти успішному сприйняттю і засвоєнню твору в Україні.

Приналежність мов оригіналу та перекладу до різних типологічних груп надала перекладачеві додаткові можливості для адекватного перекодування змісту українською. Оскільки українська мова є синтетичною, О. Красюк використовує морфологічні трансформації, що активізують словотворчі процеси і дозволяються передати певну частку інформацію за допомогою суфіксів, приміром: *You are living the* ***village*** *of Chester's Mill!* [15, p. 1] – *Ви покидаєте* ***містечко*** *Честер Мілл!*

[3, с. 16]. *She must have crossed over the Chester's Mill* ***town*** *line minutes (or even seconds) before the border slammed shut* [15, p. 2]. – *Мабуть, вона перетнула межу* ***містечка*** *Честер Мілл за пару хвилин (а той секунд) до того, як її було замкнуто* [3, с. 17]. Зменшувальний суфікс *–ечк* не лише вказує на розмір Честер Мілла, але й дозволяє уніфікувати статус населеного пункту «містечко», хоча в оригіналі автор описує його двояко «village» – «селище», «town» – «невелике місто».

Таким чином, аналіз граматичних трансформацій синтаксичного та морфологічного рівня доводить, що переважна більшість перетворень (додавання лексики, об'єднання речень, перестановка слів, номіналізація прийменників, заміна стану дієслова та заміна дієслів на дієприкметники) були спричинені не мовними, а комунікативними та рецептивними аспектами, тобто прагненням перекладача передати інформацію оригіналу доступною для сприйняття, що, у свою чергу, веде до успішного засвоєння англомовного твору українською культурою. Серед згаданих граматичних трансформацій найпродуктивнішими видами перетворень виявилися трансформації додавання лексики та об'єднання простих речень у складносурядні чи складнопідрядні. Приналежність до різних мовних груп не викликала чисельних трансформацій, за винятком заміни артиклів, відсутніх в українській морфології. Натомість українська версія роману «Під куполом» є прикладом майстерного використання переваг, які дає переклад з аналітичної мови на синтетичну, зокрема щодо використання потенціалу нефіксованого порядку слів у реченні та потужних можливостей афіксації. Такий підхід перекладача до використання граматичних трансформацій дав можливість українській версії роману виконувати основну функцію перекладу – бути каналом міжнародної культурної комунікації.

Результати дослідження граматичних трансформацій можуть бути використані перекладачами художньої літератури у їх практичній роботі. Перспективним видається застосування лінгвокомунікативного підходу до аналізу функцій лексичних перекладацьких трансформацій.

Література:

1. Алексєєва І. О. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови. Вінниця : Нова Книга, 2007. 328 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Москва: Межд. отн., 1975. 238 с.
3. Кінг С. Під куполом : [роман] / пер. з англ. О. Красюка. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2009. 1021 с.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва: Высш. шк., 1990. 253 с.
5. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода : учебное пособие. Москва: «ЧеРо», совместно с «Юрайт», 2000. 136 с.
6. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. Москва: ЭТС, 2001. 424 с.
7. Крупнов В. Н. В творчій лабораторії перекладача. Москва: Вища школа, 1990. 245 с.
8. Латышев Л. К. Курс перевода : Эквивалентность перевода и способы ее достижени. Москва: Международные отношения, 1981. 248 с.
9. Латышев Л. К. Технология перевода : учебное пособие по подготовке переводчиков. Москва: ВВИ – ТЕЗАУРУС, 2001. 280 с.
10. Максімов С. Є. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту для студентів факультету перекладачів та факультету заочного та вечірнього навчання : навчальний посібник. Київ: Ленвіт, 2006. 157 с.
11. Рецкер Я. И. Перевод и переводческая практика. Москва: Международные отношения, 1974. 38 с.
12. Смирницький А. І. Морфологія англійської мови. Москва, 1989. 402 с.
13. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика : Статус, проблемы, аспекты. Москва: Наука, 1988. 215 с.
14. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. Москва: Наука, 1988. 364 с.
15. King S. Under the dome. Київ: Просвіта, 2015. 1021 p.

Отримано: 25 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: julia.stakhmych@gmail.com

ilonkakykysy@rambler.ru

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-41-44

Стахмич Ю. С., Іордан І. В. Термінологічна лексика у книзі Д. Аджемоглу та Дж. А. Робінсона «Чому нації занепадають»: структурно-семантичний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 41–44.

УДК 811.111'373.46'37

Стахмич Юлія Станіславівна,
кандидат філологічних наук
Іордан Ілона Вікторівна,
магістрант, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА У КНИЗІ Д. АДЖЕМОГЛУ ТА ДЖ. А. РОБІНСОНА «ЧОМУ НАЦІЇ ЗАНЕПАДАЮТЬ»: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті описано структурно-семантичні особливості термінологічної лексики у книзі Д. Аджемоглу та Дж. А. Робінсона «Чому нації занепадають». Досліджено феномен документальної літератури, її ознаки, жанрове різноманіття та функції. Розглянуто книгу Д. Аджемоглу та Дж. А. Робінсона «Чому нації занепадають» як приклад документальної літератури та схарактеризовано її функції. На основі аналізу укладеної вибірки англійських термінів установлено основні способи їх словотворення та структурну будову. Встановлено шість словотворчих типів термінологічних одиниць. Терміни-словосполучення описано за моделями творення. Виділено загальнонаукові, галузеві та міжгалузеві терміни. Міжгалузеві суспільно-політичні терміни поділено на 15 лексико-тематичних груп.

Ключові слова: *термінологічна лексика, документальна література, структура, семантика, словотворення, лексико-тематична група.*

Yuliia Stakhmych,
Candidate of Philological Sciences
Ilona Iordan,
Graduate Student, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

TERMINOLOGICAL UNITS IN THE BOOK «WHY NATIONS FAIL» BY D. ACEMOGLU AND J. A. ROBINSON: STRUCTURAL AND SEMANTIC ASPECTS

The article describes the structural and semantic features of the terminological units in the book «Why Nations Fail» by D. Acemoglu and J. A. Robinson. The phenomenon of documentary literature, its features, genre diversity and functions are investigated. The book «Why Nations Fail» by D. Acemoglu and J. A. Robinson is characterized as non-fiction, its peculiar features are identified. It has been found out that the book performs the informative, aesthetic, gnoseological and analytical functions. The authors have composed the corpus of the English terminological units based on the book. The structural peculiarities of the composed corpus of terms are investigated. Six derivational types of terminological units are singled out. The study shows the domination of multicomponent terms, which are analyzed according to the models of their formation. General scientific, special scientific and interdisciplinary terminological units are identified. The linguistic analysis of the composed corpus shows the thematic diversity of terminological units, with the prevalence of interdisciplinary socio-political terms. Socio-political terminological units are classified into 15 lexical and thematic groups. Socio-economic and political and legal lexical units prevail in the corpus. The prospects for further research are the study of lexico-semantic processes of synonymy, antonymy, polysemy, homonymy and metaphorization of terms as well as the functional features of terminological units in the documentary literature.

Key words: *terminological units, non-fiction, structure, semantics, word-formation, lexico-semantic group.*

Постановка проблеми. Сучасна епоха характеризується інтенсивними кількісними і якісними змінами у науці й техніці, які активно розвиваються і сприяють збагаченню лексичного складу терміносистем як у межах однієї мови, так і на міжмовному рівні. Саме тому терміни становлять значну частину лінгвістичного фонду мов і проникають у всі сфери життя людини. На сьогоднішній день спостерігається термінологізація мови, яка проявляється у зростанні загальнонаукового рівня суспільства, а також вживанні термінологічних одиниць, поширених у різних галузях науки і техніки, поза фаховим спілкуванням. Саме тому терміни зустрічаються не лише у вузько спеціалізованих виданнях, а й у науково-популярній літературі.

Актуальність дослідження. Сьогодні на вершині популярності знаходиться література non-fiction, зростання інтересу до якої зумовлене науково-технічними, соціально-політичними та естетичними чинниками, що притаманно у періоди глобальних змін. У світі та Україні дослідження non-fiction представлені культурологічними, філософськими, історичними, літературознавчими працями та есеїстикою (П. Акройд, Г. Арендт, Р. Барт, Б. Бойд, М. Варикаша, О. Галич, К. Гільдебрант, В. Здоровега, Г. Казакова, О. Колінько, Н. Колошук, І. Савенко, А. Тесля, М. Фуко, Т. Черкашина). Чимало праць присвячено вивченню різних аспектів термінологічної лексики різних мов на матеріалі творів різних жанрів (О. Бондаренко, С. Бузько, Н. Гречихіна, І. Гумовська, О. Ісаєнко, Г. Клімчук, С. Нікіфорова, Н. Овчаренко, Л. Петренко, Дж. Пірсон, Т. Толчєєва, Д. Чабнер, О. Янишин). Проте праць, присвячених дослідженню структурно-семантичних особливостей термінологічної лексики в англійській документальній літературі нами не зафіксовано, хоча потреба в них не викликає сумніву.

Мета статті – дослідити структурно-семантичні особливості термінологічної лексики у книзі Д. Аджемоглу і Дж. Робінсова «Чому нації занепадають».

Виклад основного матеріалу. Термінологічна лексика відображає досягнення науки, рівень і темпи науково-технічного прогресу, характер виробничої, суспільної, культурної, політичної та економічної діяльності народу, результати його взаємодії з іншими етнічними спільнотами, які фіксуються зокрема у документальній літературі. Сучасні дослідники, ви-

вчаючи феномен цієї літератури, використовують поруч такі терміни, як документальна література (О. Галич, Л. Гінзбург, Н. Ігнатів, Є. Морозова), документалістика (О. Галич), література факту (О. Брик, С. Третьякова, М. Чужак) або література non-fiction (М. Варикаша, Г. Казакова, О. Колінько). Незважаючи на те, що документальна література займає істотне місце у сучасному літературному процесі, відсутнє стале визначення цього поняття, а деякі енциклопедії та словники взагалі не згадують цей термін. В «Українській літературній енциклопедії» документальна література – це «твори художньо-публіцистичних, науково-художніх і художньо-документальних жанрів, в основу яких покладено документальні матеріали, подані повністю або частково чи відтворені у вигляді вільного викладу» [8, с. 85]. У «Літературному енциклопедичному словнику» В. Муравйов дає більш розлоге визначення і кваліфікує документальну літературу як різновид художньої прози, «яка досліджує історичні події та явища суспільного життя шляхом аналізу документальних матеріалів, відтворених цілком, частково або у висловлюванні. Зводячи до мінімуму творчий вимисел, документальна література своєрідно використовує художній синтез, відбираючи реальні факти, які самі по собі мають значні соціально-типові властивості» [7, с. 98]. Невизначеними є жанрові межі документальної літератури, у якій виділяють мемуаристику, художню біографію та письменницьку публіцистику [3, с. 20]; автобіографію, біографію, мемуари, щоденники, сповіді, листи, есеї, записні книжки, фактографічну літературу [2]; щоденники, спогади, мемуари, біографії [9]. Залежно від настанови на адресата, М. Варикаша виділяє такі різновиди літератури non-fiction, як самоадресована (наприклад, щоденники), діалогізована (наприклад, листування) та поліадресована (наприклад, мемуари, автобіографії), звернена до широкого загалу [2, с. 36–37].

Незважаючи на жанрове різноманіття, документальна література ґрунтується на реальних історичних документах і фактах. Її основною рисою є реалістичне і документально точне зображення певних суспільно-політичних подій, явищ, важливих для життя певного народу проблем або життя реальних історичних осіб крізь призму образного та естетичного сприйняття автора [3; 9]. Автор досліджує і аналізує документальні матеріали, на основі власних асоціативних зв'язків відбирає необхідні для аргументації факти, які можуть підтвердити чи спростувати його припущення, системно їх аналізує, компонує за законами художньої творчості, вибудовує гіпотези і описує сутність явищ і тенденцій розвитку.

Книга «Чому нації занепадають» [10] належить до жанру документальної літератури, зокрема поліадресованої письменницької публіцистики. Вона узагальнює і популяризує для широкого загалу читачів результати п'ятнадцятирічних досліджень економіста Д. Аджемоглу та політолога Дж. А. Робінсона, опублікованих у статтях фахових журналів. Спираючись на багатий емпіричний матеріал у галузях історії, політології та економіки, автори виводять гіпотезу про те, що успіх держав не залежить від культури, клімату, географічного положення чи релігії, а від інклюзивних та екстрактивних політичних і економічних інститутів. Наводячи приклади держав різних історичних епох та континентів, вони доводять, що лише інклюзивні інститути здатні забезпечити сталий економічний і соціальний розвиток держав, адже вони наділяють широкі верстви населення владою, можливостями і ресурсами та працюють в їхніх інтересах. Економічний розвиток в умовах екстрактивних інститутів недовговічний і не веде до істотного зростання добробуту більшості населення.

Книга Д. Аджемоглу та Дж. А. Робінсона «Чому нації занепадають» має всі ознаки літератури нон-фікшн, а саме: документальну основу, справжність ситуацій і фактів, їх авторське осмислення, пізнавальність та художню цінність. Документальність і наукова складова книги увиразнюються цитатами із реальних історичних документів та адміністративними картами держав, що доповнює пізнавальну і художню цінність твору. Як зазначає О. Колінько, художньо-документальна література покликана виконувати низку функцій, а саме: інформаційну, естетичну, гносеологічну і аналітичну [6, с. 74]. Досліджуваний нами твір «Чому нації занепадають» теж виконує ці функції, адже вона знайомить читачів з історією, культурою і побутом інших країн і народів; допомагає розуміти видимі та приховані процеси в економіці та політиці; залучає до аналізу історії та дійсності, а також зміцнює довіру до авторів, які описують реальні історичні події крізь призму їхнього образного світосприйняття.

Книга «Чому нації занепадають» містить значну кількість термінів, що дало нам змогу укласти вибірку дослідження, яка налічує 545 англійських термінів. Для аналізу словотворчої архітектоніки термінологічних одиниць ми використали класифікацію, запропоновану А. Д'яковим, Т. Кияком і З. Куделько [4, с. 13–14], та виділили у досліджуваній вибірці такі словотворчі типи термінів:1) терміни – кореневі слова; 2) похідна лексика; 3) терміни – складні слова; 4) терміни-словосполучення; 5) терміни-абревіатури; 6) символи. Літерних умовних позначень і номенклатури не було виявлено.

Найчисленнішими є терміни-словосполучення, які становлять 46 % вибірки. У книзі «Чому нації занепадають» ми виявили дво-, три-, чотири-, п'яти-, шести- і семикомпонентні терміни та визначили їхні словотвірні моделі.

Найбільш численну групу становлять двокомпонентні терміни-словосполучення. Двокомпонентні іменникові терміни-словосполучення представлені моделями N+N, Adj+N, N's+N і prep+N: *life expectancy, infant mortality, political institutions, economic prosperity, People's Charter, at the helm*. Двокомпонентні дієслівні терміни утворені за моделями V+N, V+Adv, V+Adj: *to exercise power, to accumulate the fortune, to jeopardize investment, to lead the country, to overcome resistance, to step down*, *to become prosperous*.

Трикомпонентні терміни представлені моделями N+prep+Num, prep+N+prep, V+prep +N і V+Adj+N: *Council of Forty*, *at the expense of*, *to live in poverty to surrender to the law, to acquire political power*.

Чотирикомпонентні терміни утворені за моделями N+prep+Adj+N і V+prep +Adj+N: *cache of silver ore, Paris of South America, rule of privileged elites, absence of political rights, absence of social justice, to rule with a tight grip.*

П'ятикомпонентні терміни представлені моделями Adj+N+N+prep+N, Adj+N+prep+Adj+N, N+prep+N+prep+N, V+prep+N+prep+N: *broad cross section of society, extractive set of economic institutions*, *lack of equality of opportunity*, *to dispense with the rule of law*.

У досліджуваній вибірці ми виявили по два шестикомпонентні і семикомпонентні терміни. Шестикомпонентні терміни утворені за моделлю N+prep+Adj+N+conj+N (*system of regional estates and diets, system of forced labor and tribute*). Семикомпонентні терміни представлені моделями Adj+N+prep+N+prep+Adj+N (*National Association for the Advancement of Colored People*) і N+N+prep+N+prep+Adj+N (*UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*).

Менш численними у вибірці є терміни – кореневі слова (27 %), до яких належать: а) корінна непохідна лексика (*crime, tribute, ingot, slave, capital, trade, fine, money*); б) запозичена непохідна лексика (*coup, intendant, casiques, Junta, leet-men*).

Не останнє місце займають похідні терміни (21 %), серед яких переважають терміни, утворені за допомогою суфіксації (*corruption, globalization, trader, financing, archeologist, pluralism, protestor, government, to monopolize*). Менш частотними є терміни, утворені за допомогою префіксації (*to resettle, ex-president, viceroy, non-elite, infrastructure, superstate, to overthrow, to empower, to defuse)* і терміни, утворені за допомогою префіксально-суфіксального способу (*destruction, to destabilize, de-urbanization, devaluation, inheritances, expropriation, emigration*).

Ініціальні буквені терміни-абревіатури становлять 4 %: *GDP, NGO, SSD, ZANU, MDC.* Складні терміни (2 %) є найменш частотними у вибірці: *landowner, husbandman, landgraves, know-how.* Терміни-символи представлені у реченні: *Tunisia: repression + absence of social justice + denial of channels for peaceful change = a ticking bomb* [10, с. 14].

У досліджуваній вибірці ми виділили загальнонаукові, галузеві та міжгалузеві терміни. Найменш частотними є загальнонаукові терміни (7 %), які називають гносеологічно універсальні категорії і поняття, що вживаються у всіх галузях наукового знання: *law, order, supplies, innovation*, *product, exchange, stagnation, decline, document, act, infrastructure, notion, movement.*

Галузеві терміни становлять 10 % вибірки і називають поняття таких галузей знань і діяльності людини, як: а) географія (*the Pampas, New World, Fertile Crescent, Silk Road, archipelago*); б) військова справа (*bow, arrow, army, mobilization, navy, a ticking bomb, lieutenant*); в) медицина (*plague, disease, germ, sanitary conditions, life expectancy, infant mortality*); г) релігія (*Muslim, Christian, shrine, Divine lord, Islamic beliefs*).

Найбільшу частку вибірки (83 %) становлять міжгалузеві суспільно-політичні терміни, до яких належать слова і словосполучення на позначення явищ і понять з політичної, соціально-економічної, світоглядно-філософської сфер, проблем державного будівництва, функціонування державних і громадських інституцій [1, с. 221], які за С. Бузько та Г. Клімчук [1; 5] ми поділили на такі лексико-тематичні групи:

1) назви етнічних спільнот: *Aztec, the Charruas, the Querandi, Guarani, Inca, Quechua-speaking descendants, nation, Bashkir, the Spaniards*;

2) номени державно-територіального устрою, знаків і символів країни, форм державної влади та форм правління: *empire, democracy, province, monarchy, dictatorship, glyph, monument, kingdom, superstate, colony, country*;

3) найменування безпосередніх суб'єктів політики, серед яких:

а) назви виконавчо-розпорядчих органів влади: *government, Council of Forty, Ducal Council, Senate, parliament, Cortes, an elected government, Junta*;

б) номени представників владних (виконавчих та адміністративних) структур: *viceroy, ex-president, princess, emperor, mayor, Senator, chief, casiques*,

в) назви зі збірним значенням або семантикою сукупності: *bureaucracy, political power*;

4) лексика сфери внутрішньої політики держави, яка об'єднує номени на позначення діяльності у сфері відношень між суб'єктами політики та назви різних регулятивних принципів суспільно-політичного розвитку держави: *political reform, parliamentary reform, the Great Leap Forward, drastic industrialization policy, expansion, urbanization, collectivization, de-urbanization*;

5) найменування класів, прошарків, груп суспільства та їх представників, які відображають соціально-майнову диференціацію індивідів у суспільстві, є номенами осіб або груп осіб, що ведуть певний спосіб життя: *aristocracy, slave, landowner, leet-men, landgraves, peasant, servile, husbandman, non-elite, establishment, farmer, artisan, clan, elite, gentry*;

6) номени політичних партій, об'єднань, угруповань: *General Assembly, BDP (Botswana Democratic party), UN, NGO (Nongovernmental organization), opposition, White minority, Black majority, coalition*;

7) назви людей за характером і способами їх політичної діяльності, партійною прихильністю / неприхильністю до тієї чи іншої форми правління, певної ідеології: *absolutist, abolitionist, chartist*;

8) найменування соціальних процесів деорганізації суспільного життя: *torture, mutiny, coup, rioting, public outrage, repression, slave trade, lack of equality of opportunity, absence of political rights, absence of social justice;*

9) лексика виборчого процесу: *debates, to elect, voting, contender, to vote, presidential elections, suffrage, voting franchise, voting right*;

10) лексика сфери зовнішньої політики та дипломатичної практики: *international trade, political and economic trajectory, trading mission, foreign minister, emigration, consul, migration, globalization, colonization*;

11) ідеологеми суспільно-політичної сфери, які відображають системи політичних і фінансових поглядів суб'єктів політики:

а) політико-ідеологічні концептуальні номени, що характеризують різні типи політичної свідомості, зокрема політичні та ідеологічні вчення, концепції, доктрини, громадські рухи і течії: *pluralism, feudalism, revolutionary tide, colonialism*;

б) мовні одиниці політико-філософського змісту: *virtuous circle*;

12) політико-юридична лексика – найменування різних правових норм, що виступають регуляторами соціального життя та покликані координувати суспільно-політичні відносини в державі: *pain of death, martial law, trial by jury, court of appeal, Magna Charta, status-quo, universal freedoms, law and order, First Reform Act, the Black Act, The Natives Land Act*;

13) соціально-економічні найменування – номени загальних політико-економічних понять, лексеми, що стосуються економічної політики держави, найменування фінансово-банківської та податкової сфер: *economic institutions, tribute, head tax, sale of goods, economic incentive, credit, economic stagnation, economic growth, export, demand, devaluation*;

14) лексика морально-ідейної сфери суспільної сфери життя – номени світоглядних понять, що відображають умонастрої, інтереси, ідеали людей, станів, суспільства загалом: *cannibalism, Catholicism;*

15) лексеми на позначення суспільних та політичних подій минулого і сучасного: *Arab Spring, Industrial Revolution, Colonial period, Civil war, War of the Roses, French Revolution, Gadsden Purchase, the Second World War*.

Серед зазначених лексико-тематичних груп найбільш численними є групи соціально-економічних найменувань і політико-юридичної лексики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, книга «Чому нації занепадають» являє собою чудовий приклад документальної літератури, головною жанровою рисою якої є документальна об'єктивність та акцентування на реаль-

них фактах. У результаті аналізу словотворчої архітектоніки термінологічних одиниць було виявлено шість словотворчих типів. Встановлено, що найбільш поширеними у досліджуваній вибірці є терміни-словосполучення, які утворені за різними моделями. Лінгвістичний аналіз вибірки, укладеної на матеріалі твору, показав тематичну розгалуженість та різноплановість термінологічної лексики, серед якої переважають міжгалузеві суспільно-політичні терміни, які було поділено на 15 лексико-тематичних груп. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні лексико-семантичних процесів синонімії, антонімії, полісемії, омонімії, метафоризації, а також функціональних особливостей термінологічних одиниць у документальній літературі.

Література:

1. Бузько С. Функціонально-стилістичні особливості суспільно-політичної лексики в текстах української постмодерної прози. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. Філологічні науки*. 2009. Вип. 81(3). С. 221–224.

2. Варикаша М. М. Література non-fiction: поміж фактом і фікцією. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Випуск XXIII. Частина 3. С. 28–39.

3. Галич О. А. Термінологія сучасної документалістики. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. Вип. 26. С. 47–49.

4. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Вид. дім «КМ Academia», 2000. 218 с.

5. Клімчук Г. Тематичні групи суспільно-політичної лексики в періодиці Михайла Грушевського. *Лінгвістичні студії*. 2008. Вип. 19. С. 133–136.

6. Колінько О. П. Нон-фікшн як особливий феномен сучасної беллетристики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 24, том 2. С. 74–77.

7. Литературный энциклопедический словарь / общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. М. : Сов. Энциклопедия, 1987. 750 с.

8. Морозова Є. Ф. Документальна література. *Українська літературна енциклопедія*. Київ : Українська Радянська Енциклопедія, 1990. Т 2. 576 с.

9. Савенко І. Основні проблеми документального письма в контексті літературознавчого дискурсу межі століть. *Вісник Львівського університету*. 2008. Вип. 44. С. 128–137.

10. Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail. New York : Crown Publishers, 2012. 544 p.

Отримано: 25 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: stefanova.nataliya2017@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-45-49

Стефанова Н. О. Термінологічна лексика у книзі Д. Аджемоглу та Дж. А. Робінсона «Чому нації занепадають»: структурно-семантичний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 45–49.

УДК 811.111:[81'1:1

Стефанова Наталія Олександрівна,
кандидат філологічних наук, доцент, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ СТАН ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ КОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗРОБКИ НОВОЇ АКСІОЕПІСТЕМОЛОГІЇ

У статті оглядово схарактеризовано методологічний стан лінгвокультурної концептології і представлено обґрунтовану думку С. Г. Воркачова про кризовий стан її базового терміну, яким є лінгвокультурний концепт. Сформульовано також проблеми, які й донині не є вирішеними в методологічному плані, з-поміж яких – виявлення співвідношення понять національна концептосфера й асксіоконцептосфера. Зроблено припущення, що укладання несуперечливої типології лінгвокультурних концептів наблизить вирішення цього питання. Запропоновано залучити димензіональний методологічний підхід В. Франкла для розробки нової аксіоепістемології, що сприятиме вивченню організації мотиваційного континууму аксіоконцептосфер етносів у проекції трьох категорій цінностей: біологічних, соціальних та індивідуальних (середовищ продукування лінгвокультурних концептів), які співвідносяться з тріортогональним поглядом на людину в єдності соматичного (здоров'я), психічного (задоволення) і ноетичного (смислу) вимірів.

Ключові слова: *лінгвокультурна концептологія, аксіоепістемологія, димензіональний метод, тріортогональний вимір, мотиваційний континуум.*

Nataliia Stefanova,
PhD in Philology, Associate Professor, Dragomanov National Pedagogical University

METHODOLOGICAL STATE OF LINGUISTIC AND CULTURAL CONCEPTOLOGY AND PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF NEW AXIOEPISTEMOLOGY

The article outlines the methodological state of linguistic and cultural conceptology and presents the reasonable opinion of S. G. Vorkachev about the crisis state of its basic term, which is the linguistic and cultural concept. Formulated challenging issues include the identification of the correlation between the national conceptosphere and the axioconceptosphere. We have assumed that concluding of consistent typology of linguistic and cultural concepts will bring a solution to this issue. It is proposed to involve the dimensional methodological approach of V. Frankl to develop new axioepistemology, which will facilitate the study of the organization of the motivation continuum of the axioconceptosphere of ethnic groups in three categories of values: vital, social, and individual (a medium to produce linguistic and cultural concepts). These categories correlate with a triorthogonal view of a person in the unity of somatic (health), mental (pleasure), and noetic (meaning) measurements.

As a physical being, a person aspires to maintain the health of his body, which is regulated by vital needs. As a psychic phenomenon, it is important for a person to feel the vital strength, to get pleasure and lack of tension. Mental dimension is expressed in psychodynamic trains, moods, emotions, affects, which are not under control of the free will of man. A man experiences noetic measurement as an inner spiritual power and at the same time as a source of motivation – desire / need for meaning. Only in the unity of these three dimensions can one reconstruct the motivational continuum of the axioconceptosphere of the ethnos.

Key words: *linguistic and cultural conceptology, axioepistemology, dimensional method, triorthogonal measurement, motivational continuum.*

Сучасна лінгвоепістемологія у сфері лінгвокультурної концептології продовжує пошук тих інструментів, залучення яких до аналізу концептів дасть змогу наблизитися до вирішення, за словами С. Г. Воркачова, «кінцевої її мети – встановлення універсальної системи лінгвоконцептів через вивчення устрою національних концептосфер та їхнього подальшого зіставлення, – яка наразі ще й досі не досягнута» [8, с. 24].

Найбільш проблемним питанням у цьому методологічному плані, на нашу думку, залишається, по-перше, розуміння поняття «національна концептосфера», як і «концептосфера» загалом (див. про це: [27]), і, по-друге, з огляду вже на їхнє витлумачення – розробка придатної для вивчення цих ментальних утворень універсальної методології, яка, переконані, не може базуватися на методах і методиках суто лінгвокультурології і лінгвоконцептології. Принагідно зазначимо, що апробовані дослідниками різних шкіл і напрямів (М. Ф. Алефіренко, А. П. Бабушкін, М. М. Болдирев, В. І. Карасик, В. В. Колесов, Г. Г. Слишкін, Г. В. Токарев та ін.) методики концептуального/концептологічного аналізу в численних їхніх варіаціях не тільки не забезпечили вичерпне розкриття онтологічної сутності досліджуваних концептів (хоча і сприяли, за спостереженнями С. Г. Воркачова, формулюванню узгодженого визначення концепту як складного (багатовимірного) ментального утворення з культурною специфікою, яке має своє ім'я (вираження в мові)), а й призвели подекуди, на його думку, до «кризового стану цього базового терміна лінгвоконцептології і лінгвокультурології, яким стали називати план змісту будь-якого вербального знака, що має хоча б якийсь натяк на культурну специфіку» [8, с. 22].

Намагаючись розібратися, що ж призвело ці сучасні лінгвістичні напрями до кризової ситуації, С. Г. Воркачов аналізує їхні здобутки у плані типологічної таксономії, передовсім, лінгвокультурних концептів і наводить слушні думки з цього приводу В. І. Карасика, який пише, що «складні й багатовимірні семантичні утворення – лінгвокультурні концепти – не підлягають типологізації на основі якоїсь однієї класифікаційної ознаки, а тому побудова вичерпної і несуперечливої їхньої таксономії є дуже проблематичною» [9, с. 24]. А оскільки «лінгвоконцептологічний бум» численних праць так і не сприяв їхній систематизації, то, очевидно, що методологія цих досліджень певною мірою не виправдала себе і не виявилася цілком

ефективною. Це наша суб'єктивна думка, яка певною мірою не позбавлена наведених тут, а також у роботах інших дослідників аргументів для такого попереднього підсумку.

Якщо припустити, що типологія лінгвокультурних концептів (або концептів лінгвокультури) і дотепер не укладена, то вочевидь проблемним залишається і питання щодо організації концептосфери будь-якої культури. У зв'язку з цим постає ще одна проблема – це розробка релевантних метологічних засад для виявлення співвідношення між такими поняттями, як «аксіоконцептосфера» і «національна концептосфера», в яких побутують лінгвокультурні концепти і які є індикаторами загальнокультурних й етнічних констант, а також культурно-ціннісних домінант кожної етноспільноти.

Мета статті – схарактеризувати сучасний методологічний стан лінгвокультурної концептології та обґрунтувати необхідність розробки нової епістемології для аналізу лінгвокультурних концептів та організації аксіоконцептосфер етносів.

Подібний погляд уже висловлювала у своїй статті «Концепты разных типов и пути их реконструкции» В. А. Маслова, яка, зокрема, вказувала на те, що у процесі аналізу концептів постає два принципові питання, які «складно вирішити у рамках сформованої парадигми сучасного концептуального підходу» [16, с. 163]. І перше питання, на її думку, стосується встановлення кількості концептів у складі концептосфери культури порівняно з тими лексемами, що їх іменують. В. А. Маслова спирається тут на твердження В. А. Виноградова, який, говорячи про «тріумф концептуалістики» у сучасній науці, відзначав, що помітна експансія концептологічного аналізу на цілі тематичні розряди лексики призводить до неправомірного збільшення кількості концептів (бо концептом почали називати об'єднання класу слів однієї тематичної групи – *коментар наш Н.С.*). За його переконаннями, «не може концептосфера культури складатися з двохсот тисяч компонентів, бо концепт на відміну від лексеми є більш ємною одиницею» [цит. за пр. 16, с. 163; 7, с. 6].

Як бачимо, і В. А. Виноградов, і В. А. Маслова наголошують на тому, що «таке безпідставне розширення сфери концептуалістики призводить до «розмивання» граней між концептологічним аналізом і власне лексикологією. У цьому разі концептологічний аналіз, розчинений у лексикології, втрачає значимість когнітивного підходу до реконструкції культурних смислів, оскільки він орієнтований безпосередньо на культуру, тимчасом як лексикологія – це сфера мови [там само]. Звичайно, погоджуємося з тим, що не кожна назва тематичного класу слів є концептом, проте, як нам здається, тут слід правильно підходити до аналізу різних типів значення слова (основного об'єкта вивчення в лексикології) як і загалом до розуміння значення слова (що викликало жваві дискусії навіть у середовищі представників лексичної семантики: Ю. Д. Апресян та ін.).

Натомість, якщо приймати погляд представників когнітивної семантики щодо витлумачення значення слова (Е. Рош та ін.), то їхнє обстоювання енциклопедичності сфери значення слова, його суб'єктивного характеру тощо не суперечить розумінню поняття смислу слова як його інваріанту, який включає різні семантичні ознаки слова. Згадаймо тут погляд О. О. Потебні про ближнє й дальнє значення слова. «Слово має два змісти, писав учений, – один – об'єктивний, який є етимологічним значенням слова, або його внутрішньою формою, що містить у собі лише одну ознаку; інший – суб'єктивний зміст, який включає безліч ознак. Перший є знаком, символом, який замінює другий» [18, с. 114].

З огляду на таку нашу позицію не з усіма міркуваннями В. А. Маслової можна теж однозначно погодитися, зокрема з її позицією у тому, що «завдання встановлення складу концептосфери не може бути розв'язане шляхом аналізу від мовної форми до смислу і що для вирішення цієї проблеми слід виходити за межі мовної форми об'єктивації концепту у сферу світобачення, моментом якого і є концепт» [16, с. 163–164]. Звісно, це так, однак, як проникнути у сферу ментального без звернення до мовного вираження, зокрема без розуміння й усвідомлення значень мовних одиниць (лексичних, фразеологічних, паремійного фонду тощо), що складають багатовимірний план вираження і план змісту концепту. Такої ж думки дотримуються й інші лінгвісти (А. П. Бабушкін, А. Вежбицька, Г. Г. Слишкін та ін.), які припускали, що через значення лексичної одиниці (імені концепту та його репрезентантів), через організацію їхнього семного складу чи лексико-семантичних варіантів можно вийти на зміст концепту [20, с. 44].

Водночас, погоджуємося, що лише одиниць мовної системи недостатньо для об'єктивації концепту і що для цього потрібні експериментальні процедурні операції, залучення даних з інших сфер знання, насамперед, методологічні інструменти нейропсихолінгвістики (див. праці Т. Г. Чернігівської та ін.), дискурсивні практики (художні, релігійні, політичні тощо) реалізації концептів тощо, але при цьому переконані, що без виявлення первісної семантики слова – імені концепту – і його подальшого функціонування в дискурсивних сферах – реконструювати концепт як лінгвоментальну структуру неможливо, бо ментальний характер (смисловий) цього утворення складався багатьма користувачами – представниками різних поколінь етносу, починаючи з давніх часів (див. про це: О. О. Черхава), і в історичному шарі концепту/етимологічному ядрі, за Ю. С. Степановим, якраз і збережені витоки культурних його смислів. На цьому теж акцентує увагу В. В. Колесов [13, с. 112], коли говорить про те, що лінгвокультурні концепти є конституантами етнічного менталітету, сукупність яких утворює лінгвоконцептосферу. «Концепт, на його думку, – це «першосмисл, першобраз, архетип, константа» [14, с. 53], який утілений у слові через его змістові форми: образ, поняття, символ [там само, с. 56].

Виходячи з цих міркувань, уважаємо, що аналіз форми і значення імені концепту (як і його вербалізаторів/репрезентантів) на різних етапах розвитку мови (від прамовних станів до сучасного стану) – це перший методологічний етап/крок у реконструкції його смислів (зокрема «чистий смисл» концепту, тобто першосмисл/архетип можна визначити безпосередньо за реконструйованими в етимологічних джерелах прамовними станами (етимонами) його імені та найменувань-вербалізаторів). Другий і наступні етапи – це реконструкція смислів інших шарів концепту й обов'язково за даними мовних форм (див. докладніше: О. Є. Кібрик). Тільки у такий спосіб можна визначити онтогносеологічну сутність концепту (переконані, що передовсім, ціннісну його сутність, бо, якщо б певне мовне позначення не мало б ціннісного смислу для носія мови і культури, то навряд чи набуло б воно менталізації у колективній свідомості етносів) та його міце (зв'язки і відношення) в системі концептів на тлі інших концептів і, зрештою, в національній концептосфері.

Дискусійність і складність цього питання в методологічному плані поки що є перешкодою на шляху укладання універсальної типології концептів лінгвокультури (про що вище було зазначено). А оскільки питання щодо визначення складу концептів у концептосфері культури наразі не вирішене, то і порушене В. А. Масловою друге питання лінгвоконцептології, яке стосується виявлення меж можливої експлікації смислового змісту духовних концептів, теж потребує окремого обгово-

рення. Як нам здається, це не друге питання, а одне із основних завдань першої проблеми і загалом дискусії, ідею якої ми сформулювали і в назві статті, і на її початку: визначити співвідношення між такими поняттями, як «аксіоконцептосфера» і «національна концептосфера», бо вивчення концептосфери у плані її складу не є можливим без відповіді на ці окреслені питання.

Чому це питання в методологічному плані є принциповим? Частково вище було аргументовано наш погляд на онтологію концептів лінгвокультури. А це означає, що поки не вирішене буде питання методів виявлення взаємозвязку між ціннісною і поняттєвою сторонами концепту, то навряд чи можна буде об'єктивно представити склад і організацію національної концептосфери. Певною мірою це відчуває і В. А. Маслова, коли говорить про необхідність розкриття смислового змісту саме духовних концептів і ставить це як окреме завдання у лінгвоконцептології.

Значну увагу приділяє обговоренню цього питання і С. Г. Воркачов в уже згадній статті. Міркуючи над розробкою універсальної таксономії концептів лінгвокультури, учений обирає за основний методологічний принцип їхньої систематизації дихотомію «абстрактне/конкретне» і, посилаючись на думки Н. Д. Арутюнової, погоджується з нею у тому, що «за ступенем абстрагування виділяються лінгвокультурні концепти граничного рівня, що є аналогами світоглядних термінів [4, с. 617] або, на нашу думку, світоглядних аксіокатегорій, які С. Г Воркачов ототожнює з «абелярівськими смислами», що «виникають в душі мовця й спрямовані на душу слухача» [1, с. 84] і які відповідають сучасним світоглядним універсаліям, що організують у цілісну систему сутнісні цінності культури. Це такі концепти, як СПРАВЕДЛИВІСТЬ, СВОБОДА, ІСТИНА, КРАСА, ДОЛЯ, ДУША, ЩАСТЯ, ЛЮБОВ тощо [8]. Універсалії духовної культури є абстракціями вищого рівня, які не підлягають прямому спостереженню і для вербалізації яких активно використовується метафорика [там само]. Але при цьому, якщо за критерієм абстрактності С. Г. Воркачов намається упорядкувати дійсно ціннісні концепти вищого порядку (духовні, соціальні тощо), то за його бінарним оператором – критерієм «конкретне» – наведені в одній групі як концепти одного нижчого порядку, на зразок рос. ВОДА, АВТОМОБИЛЬ, СЕРДЦЕ тощо, дають підстави для сумнівів у його надійності. Концепти ВОДА, СЕРДЦЕ та подібні утворення С.Г. Воркачов помилково об'єднує за цим критерієм в одну групу або в один тип з найменуваннями на зразок КОМП'ЮТЕР тощо, бо остання назва, на наше глибоке переконання, не може взагалі вважатися концептом, оскільки, постулюючи етноментальний характер концепту і виділяючи як обов'язковий у його структурі історичний шар, що формувався різними поколіннями представників певної культури, починаючи від носіїв ще первісної/міфологічної свідомості, подібні структури типу КОМП'ЮТЕР мають лише сучасну складову, поняттєва зона якої перебуває ще у стадії оформлення, як і ціннісно-образна. При цьому припускаємо, що лише сучасна концептуалізація цих предметних сфер відбувається спершу шляхом образно-ціннісного відображення уявлень про такі предмети життя у свідомості людини глобалізованого й гіперінформатизованого світу. А, можливо, поняттєвий шар цих нових концептуально-змістових і життєво необхідних для сучасної людини понять взагалі не сформується. Можливо, складеться лише ціннісне ставлення соціуму до подібних предметів у плані ІНТЕРЕСУ до них з боку людини – у даному разі користувача комп'ютером, його ЗНАЧИМОСТІ для забезпечення цього інтересу (тобто потреб), а також ПРІОРИТЕТНОСТІ на тлі інших ціннісних для людини явищ, речей, предметів тощо, а відтак? отримання гармонії/задоволення та користі від нього в її житті.

Таким є наш погляд на сучасні процеси концептуалізації предметів і явищ сучасного життя та механізми їх менталізації, де ядром концепту стає ціннісно-образна зона як осередок формування поняттєвої складової, яка подекуди розчиняється у першій.

Саме тому назрілим методологічним питанням у царині лінгвокультурної концептології залишається розробка нової епістемології – аксіозумовленої, яка передбачає, передовсім, реконструкцію ціннісних смислів концептів кожної лінгвокультури, які становлять її національну концептосферу, яка за своєю онтологічною сутністю і є аксіоконцептосферою, в мотиваційному континуумі якої відбувається постійна калейдоскопічно-матрична взаємодія ціннісних концептів як загальнокультурних й етнічних контант і домінант етносів, так і продукування нових ціннісно-значимих для сучасних соціумів концептів.

Найбільш ефективним методологічним інструментом у новій аксіоепістемології (*термін наш – Н.С.*) є параметрична етносеміометрія цінностей, що є, за словами Д. О. Леонтьєва, «інтегративною основою як для окремо взятого індивіда, так і для будь-якої малої чи великої соціальної групи, культури, нації та для людства загалом» [15, с. 5]. Учений покликається на П. Сорокіна, який убачав у цілісній і стійкій системі цінностей та їхній узгодженості найважливішу умову існування як внутрішнього соціального світу, так і світу міжнародного [там само] і зазначав, що «коли їхня єдність, засвоєння й гармонія слабшають, [...], то збільшуються ризики для різноманітних конфліктів [19, с. 491], навіть військово-політичних. Руйнація ціннісної основи, пише Д. О. Леонтьєв, неминуче веде до кризи, і це стосується як особистості, так і суспільства, вихід з якої можливий лише на шляху набуття нових цінностей.

В Україні за часів тоталітарної ідеології, яка передбачала наявність у всього населення однакової системи цінностей і досить успішно формувала ці цінності через імперську систему ідейного виховання і пропаганди, наразі формуються нові ціннісно-світоглядні орієнтири, які, сподіваємося, з часом подолають кризу моральності та правосвідомості, соціальної нестабільності тощо. Що стосується ціннісних систем британців, то маємо сказати, що в їхній культурі теж спостерігаються значні трансформації, які пов'язані, насамперед, з виходом із Європейського Союзу, з процесами міграції, складними відношеннями з Російською Федерацією тощо.

З огляду на такі тенденції у трансформації ціннісних систем двох лінгвокультур, уважаємо методологічно доцільним, у першу чергу, як справедливо пропонує Д. Лі, розпочати вимірювання цінностей (system of values) британської і української етнокультур, які є основою для індивідуального вибору ціннісних суджень їхніх представників, і цінністю загалом (value) як відчуттям ЗНАЧИМОСТІ певної ситуації і власних дій, тобто тих чи інших учинків … [26, p. 5].

В основу розробки нової лінгвоаксіосеміометричної методології буде покладено, слідом за Д. О. Леонтьєвим, дименсіональний метод В. Франкла, спрямований на розкриття відношень між різними гранями або аспектами людського буття – екзистенції [15; 25].

В. Франкл у своїй фундаментальній праці «Воля к смислу» витлумачує сутність цього підходу, а сам метод називає онтоаналізом, який, на відміну від багатьох методів і методик психологічних концепцій, зорієнтованих на поділ фізичного

і психічного, передбачає ноетичне (J. Fabry) вимірювання людини (людської суті), відповідно до якого постулюється, що основною рушійною силою людини є прагнення до смислу, пошук якого ґрунтується на трьох категоріях цінностей: істини (творення), добра / краси (почуттів як хвилювань, різноманітних переживань) та користі (особистісних життєвих настанов) [22].

У своїй методологічній моделі, за спостереженнями О. Б. Орлова і В. Б. Шумського, В. Франкл передставляє людину як єдність трьох ортогональних вимірів: соматичного (здоров'я), психічного (задоволення) і ноетичного (смислу) [17, с. 67]. «Такі виміри і проекції, на думку В. Франкла, дають змогу одночасно говорити, з одного боку, про цілісність і єдність людини, а з іншого, – про відмінності між тілесними, психічними й ноетичними процесами» [22, с. 132].

Тріортогональні виміри людини (тобто дименсіональний методологічний підхід В. Франкла [24]) цілком пояснюють і аргументують наше теоретичне припущення щодо організації мотиваційного континууму аксіоконцептосфери етносу, аналіз якої має відбуватися у проекції трьох категорій цінностей: як біологічних, соціальних та індивідуальних (потреб), які співвідносяться з поглядом на людину в єдності соматичного (здоров'я), психічного (задоволення) і ноетичного (смислу) вимірів.

Слідом за О. Б. Орловим і В. Б. Шумським, прокоментуємо нашу позицію, згідно з якою з соматичним виміром пов'язуємо все матеріальне в людині (її матеріальні цінності). Як істота фізична, людина прагне до підтримки здоров'я свого тіла, яке регулюється біологічними потребами в їжі, питті, сні тощо. Як психічний феномен, для людини важливими є відчуття вітальної (життєвої) сили, отримання задоволення і відсутність напруження. Психічний вимір виражається у психодинамічних потягах, настроях, емоціях, афектах, які не підпорядковуються вільному волевиявленню людини. Ноетичний вимір людина переживає як внутрішню духовну силу й одночасно як джерело мотивації – прагнення/потреби до смислу [17, с. 68].

Погоджуємося з О. Б. Орловим і В. Б. Шумським у тому, що ці три виміри людини тісно взаємопов'язані, водночас кожен із них є відносно самостійним, який може розвивати різноспрямовану мотиваційну динаміку, наприклад, те, що приносить задоволення, може сприйматися як естетично неприпустиме тощо [там само, с. 68]. Але лише в єдності цих трьох вимірів можна реконструювати мотиваційний континуум аксіоконцептосфер етносів, який сформований на базі чотирьох фундаментальних екзистенціальних мотивацій людини: 1) мотивація до адаптації фактичних умов буття-у-світі; 2) мотивація до переживання цінностей і сприйняття власного життя як цінності; 3) мотивація до автономного та аутентичного буття; 4) мотивація до дій, що мають смисл [там само, с. 68].

Саме такий методологічний поворот у вивченні організації національних аксіоконцептосфер етносів сприятиме виявленню сучасного стану ціннісних домінант у кожному соціумі, а відтак, і упорядкуванню / систематизації ціннісних концептів в їх мотиваційних континуумах, визначенню аргументованих критеріїв для уточнення структури цих ментальних утворень та подальшому укладанню їхньої типології.

Література:

1. Абеляр П. Теологические трактаты. Москва: Прогресс, Гнозис, 1995. 413 с.

2. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры. Москва: Academia, 2002. 394 с.

3. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. I. Лексическая семантика. Синонимические средства языка: [монография]. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Языки славянской культуры, 1995. 481 с.

4. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд испр. Москва: «Языки русской культури», 1999. I-XV 896 с.

5. Бабушкин А. П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики : науч. изд.* Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. С. 52–57.

6. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. Тамбов: Изд-во Тамб. Гос. ун-та, 2000. 123 с.

7. Виноградов В. А. Концепты и языковые заимствования. *Вопросы филологии.* № 2 (35) 2010. С. 6–11.

8. Воркачёв С. Г. «Куда ж нам плыть?» Лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Вып. 8. Воронеж, 2010. С. 5–27.

9. Карасик В. И. Символические концепты. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики.* Вып. 11. Владикавказ, 2009. С. 24–29.

10. Карасик В. И., Красавский Н. А., Слышкин Г. Г. Лингвокультурная концептология: учебное пособие к спецкурсу. Волгоград, 2009. 115 с.

11. Карасик В. И. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сб. науч. тр*. / под ред. И. А. Стернина. Воронеж: ВГУ, 2001. С. 75–80.

12. Кибрик А. Е. Лингвистическая реконструкция когнитивной структуры. *Вопросы языкознания.* Москва: РАН. № 4. 2008. С. 51–77.

13. Колесов В. В. «Жизнь происходит от слова...». Санкт-Петербург: Златоуст, 1999. 369 с.

14. Колесов В. В. О логике логоса в сфере ментальности. *Мир русского слова.* 2000. № 2. С. 52–59.

15. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Современный социоанализ: сборник работ авторов, получивших гранты Московского отделения Российского научного фонда и Фонда Форда.* Вып. VI. Москва: РНФ, 1996. С. 5–23.

16. Маслова В. А. Концепты разных типов и пути их реконструкции. *Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сб. науч. тр.* Вып. 6 / сост., отв. ред. Т. В. Симашко. Москва; Архангельск, 2013. С. 160–169.

17. Орлов А. Б., Шумский В. Б. Ноэтическое измерение человека: вклад Виктора Франкла в психологию и психотерапию. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2005. Т. 2. № 2. С. 65–80.

18. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 1. Введение. Воронеж: Типография Н.Д. Гольдштейна, 1874. 161 с.

19. Сорокин П. А. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет. Москва: Наука, 1994. С. 229–247.

20. Сурина В. Н. Понятие концепта и концептосферы. *Молодой ученый.* 2010. № 5. Т. 2. С. 43–46.

21. Токарев Г. В. Проблемы лингвокультурологического описания концепта (на примере «Трудовая деятельность»). Тула, 2000. 92 с.

22. Франкл В. Воля к смыслу. Москва: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. 368 с.

23. Fabry J. The Noetic Unconscious. *The international forum for logotherapy. Journal of search for meaning.* 1979. Vol. 2. No 2. P. 8–11.

24. Frankl V. On the meaning of love. *The international forum for logotherapy. Journal of search for meaning.* 1987. Vol. 10. No 1. P. 5–8.

25. Längle A. Personale Existenzanalyse. *Längle A. (hrsg.) Wertbegegnung. Phänomene und methodische Zugänge*. Wien, GLE Verlag, 1993. P. 133–160.

26. Lee D. Valuing the Self. What we can learn from other Cultures. Prospect Heights, II.: Waveland Press, 1986.

27. Stefanova N. Cognitive and ontological essence of axiological dominants and principles of their taxonomy in diachronic and synchronic review. *Advanced Education,* 2018: Issue 9, pp. 225-230. https://doi.org/10.20535/2410-8286.131680.

Отримано: 21 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: storchak.oleg@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-50-53

Сторчак О. Г. Системні зв'язки мовних форм і когнітивних структур концептів *heavy/важкий* і *light/легкий* англомовного дискурсу в синергетичній перспективі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 50–53.

УДК 811.111'42

Сторчак Олег Григорович,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ МОВНИХ ФОРМ І КОГНІТИВНИХ СТРУКТУР КОНЦЕПТІВ *HEAVY/ ВАЖКИЙ* І *LIGHT/ ЛЕГКИЙ* АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ В СИНЕРГЕТИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

У цьому дослідженні визначаються макроскопічні характеристики англомовних концептів HEAVY і LIGHT, механізми когнітивної вмотивованності їхньої мовної форми і специфіка концептуалізації важких і легких об'єктів. Характеристиками макроскопічного стану є смисл як параметр порядку, вага як керувальний параметр, домінантний смисл як атрактор, синоніми і антоніми як репеллери.

Ключові слова: *атрактор, концепт, параметр порядку, репеллер, синергетика, смисл, керувальний параметр.*

Oleg Storchak,
PhD in Philology, Associate Professor of Foreign Languages Department, Kharkiv National Automobile and Highway University

SYSTEMIC CONNECTIONS BETWEEN LANGUAGE FORMS AND COGNITIVE STRUCTURES OF CONCEPTS *HEAVY* AND *LIGHT* OF ENGLISH DISCOURSE IN SYNERGISTIC PERSPECTIVE

The objective of this research is to determine the macroscopic characteristics of the concepts HEAVY and LIGHT, the mechanisms of the cognitive motivation of a language form and the specifics of the conceptualisation of heavy and light objects. The dyad of these concepts is a system that complies with synergetics laws, i. e. it functions near the point of stability loss and has feedback. The outcome of a conceptualisation event is probabilistic. The characteristics of the macroscopic state, which corresponds to the concepts HEAVY and LIGHT, are sense as an order parameter, weight as a control parameter, dominant sense as an attractor, synonyms and antonyms as repellers. Synonyms and antonyms belong to a language system, the categories of sense and weight are beyound a language system: sense belongs to a cognitive system and weight is a fact. The nominative forms heavy and light are etymologically motivated by weight and their speech validity is confirmed historically. The specifics of the conceptualisation of the heavy and the light consist of information compression, the reliability of its transfer, the states of heaviness and lightness and the stability of state. We witness a phase transfer when a concept has been chosen.

Key words: *attractor, cognitive structure, concept, control parameter, order parameter, repeller, sense, synergetics.*

Человек испытывает потребность в речевом оформлении феномена смысла и преобразовании вербальных высказываний в смыслы. Научная проблема заключается в том, какие связи задействованы при репрезентации смыслов в виде языковых форм и языковых форм в виде смыслов. В практике сопоставительных лингвоконцептологических исследований нет окончательного ответа на вопрос, являются ли смыслы, обладающие «телесным воплощением», отдельными семантическими сущностями в различных языках или они представляют собой реализации единого для всех языков глубинного смысла. Синергетическая парадигма с её методологической базой и категориальным аппаратом помогает уточнить лингвокогнитивную модель феномена, вербализованного в английском языке именами прилагательными *heavy* (тяжёлый) и *light* (лёгкий), репрезентирующими два состояния человека.

Цель данного исследования заключается в определении макроскопических характеристик англоязычных концептов *HEAVY* (ТЯЖЁЛЫЙ) и *LIGHT* (ЛЁГКИЙ), механизмов когнитивной мотивированности языковой формы и специфики концептуализации объектов, первичные данные о которых поступают к человеку посредством перцепции. Концепт как объект лингвокультурологического исследования – это многомерное и многопризнаковое ментальное образование (смысл), отмеченное культурной спецификой и имеющее имя в языке [2]. В нашей работе представлены конкретные результаты исследования связей между языковыми формами и когнитивным содержанием концептов *HEAVY* и *LIGHT* в современном англоязычном дискурсе с позиции синергетики.

Объектом этого исследования являются когнитивные структуры концептов *HEAVY* и *LIGHT* англоязычного лингвокогнитивного пространства, в которых зафиксирован индивидуальный и коллективный опыт взаимодействия человека с тяжелым и лёгким. Предметом исследования являются системные связи между когнитивными структурами и языковыми средствами, которые вербализуют концепты *HEAVY* и *LIGHT* на условии гомоморфизма.

Актуальность данного исследования обусловливается необходимостью моделирования когнитивных процессов, актуализированных в англоязычной лингвокультуре концептами *HEAVY* и *LIGHT*, выявления их когнитивных механизмов, а также важностью системного описания характеристик концептов, основанных на перцепции, на макроскопическом уровне. Новизна исследования заключается в применении синергетической парадигмы в семантическом и концептуальном анализе и создании синергетической лингвокогнитивной модели феномена, вербализованного в английском языке именами прилагательными *heavy* и *light*. Материалом исследования является корпус высказываний, содержащих англоязычные лексемы *heavy* и *light*, объективирующие одноименные концепты в научном, теологическом и художественном дискурсах.

Методология исследования основана на антропоцентрическом, когнитивно-дискурсивном подходе к изучению концептов *HEAVY* и *LIGHT* и на положениях синергетики. Согласно принципу антропоцентризма, ориентация на человека

обусловливает перспективу и конечную цель исследования [5, с. 212]. Когнитивно-дискурсивная парадигма исходит из того, что язык выполняет ориентирующую функцию [6] и рассматривается как орудие регуляции поведения человека [7].

Междисциплинарный подход нашего исследования основывается на положениях синергетики (Г. Хакен, И. Р. Пригожин, Е. Н. Князева *et al*.), лингвосинергетики (Л. С. Пихтовникова, Т. И. Домброван, С. М. Еникеева *et al*.), концептологии (В. И. Карасик, А. Н. Приходько, И. А. Стернин *et al*.), когнитивной семантики (А. Вежбицкая, Р. Джакендофф, Дж. Лакофф *et al*.) и семиотики (Ф. де Соссюр, Ч. Пирс, Ч. Моррис *et al*.). В работе используются такие методы, как описательный, структурный, семантический, когнитивный, концептуальный, а также методы контекстуального анализа и лингвистической реконструкции когнитивной структуры. Предлагаемый в этом исследовании путь установления отношений между языковыми формами, с одной стороны, и когнитивными структурами, с другой, заключается в движении от языка к мышлению.

Взаимодействие лингвистических форм и когнитивных структур рассматривается нами с синергетической точки зрения. Синергетика – это теория самоорганизации, занимающаяся исследованием процессов возникновения новых свойств в сложных системах, т.е. эмергенцией новых качеств сложных систем [14, с. 34]. Сложные системы могут порождать детерминистический хаос, под которым понимаются лишенные случайности процессы [14, с. 44]. В этом случае динамика всей системы описывается несколькими параметрами порядка, которые в точности удовлетворяют состояниям детерминистического хаоса. В результате согласованного взаимодействия большого числа отдельных частей могут возникнуть макроскопические состояния, управляемые параметрами порядка. Главная стратегия синергетики – это изучение сложных систем вблизи тех точек, где макроскопическое поведение претерпевает качественные изменения [12, с. 74].

В нашей работе применяется базовый категориальный аппарат синергетики: самоорганизация, управляющий параметр (*control parameter*), аттрактор, фазовый переход, параметр порядка (*order parameter*), принцип подчинения, обратная связь и репеллер.

Под самоорганизацией системы понимается образование упорядоченных структур в неупорядоченных стохастических системах [13, с. 8]. Вслед за Г. Хакеном, мы полагаем, что аттрактор отражает чувствительность к начальным условиям [12, с. 206]. По словам Е. Н. Князевой, в «самих когнитивных механизмах живых существ заложен вектор на максимальную очищенность восприятия от привнесённых, в том числе и конкретно-телесных факторов, а сознания – от произвольных, субъективных его конструктов» [4, с. 8].

Синергетический процесс наблюдается в период неравновесного фазового перехода. Под фазовым переходом понимается переход от неустойчивого к устойчивому состоянию или от устойчивого состояния через неустойчивое к устойчивому состоянию более высокого порядка [22, p. 35]. Неравновесные фазовые переходы могут протекать лишь в открытых системах. По мнению исследователя М. Стэдлера, познавательная единица является открытой системой по отношению к потоку энергии, но закрытой системой по отношению к потоку информации [22, p. 33]. Вблизи точки потери устойчивости поведение сложных систем определяется небольшим числом переменных, а именно, параметров порядка [12, с. 57].

«Центральной проблемой в синергетике следует считать координацию действий отдельных частей с помощью параметров порядка и принципа подчинения» [12, с. 9]. Параметр порядка – это производная, описывающая выбор когнитивных признаков при фазовом переходе [11, с. 51], это ведущая переменная, к которой подстраиваются все прочие [13; 8], поэтому с помощью параметров порядка возможно описать поведение всей системы [12, с.54]. Как отмечает Ю. Л. Климонтович в Предисловии к работе Г. Хакена «Информация и самоорганизация», при неравновесных фазовых переходах роль параметров порядка играют функции [11, с. 16]. «Поведенческие паттерны, перцепты, мысли и другие мысленные процессы представлены параметрами порядка (или их последовательностями). Они описывают систему на макроскопическом уровне, и они являются средствами, посредством которых, например, мы общаемся друг с другом» [17, p. 11].

Концепция параметров порядка предполагает наличие принципа подчинения, в силу которого параметры порядка, т.е. макроскопические переменные, определяют поведение микроскопических частей системы [11, с. 37]. Параметры порядка и принцип подчинения ведут к сжатию информации [12, с. 310]. При концептуализации веса, имея выбор из двух лексем *heavy* и *light*, субъект под действием аттрактора делает когнитивно мотивированный выбор. Получив единичную интерпретацию, слова *heavy* и *light* циклично включается в процесс интерпретации веса, сместив фокус с объекта на его признак. Когнитивная релевантность доказывается в процессе интерпретации. Недостаточная когнитивная релевантность может объяснить отсутствие промежуточных концептов.

Синергетический процесс обеспечивается за счёт обратной связи. Петля обратной связи, по мнению А. Н. Приходько, имеет следующую структуру: замысел говорящего – оценка им же сформированного сообщения на предмет соответствия замыслу – коррекция в случае информативной неполноты [10]. Как полагает Л. С. Пихтовникова, набор параметров, которые отталкивают самоорганизующуюся систему от положения равновесия, вводя ограничения на свободу стремления самоорганизующейся системы к цели и равновесию, является репеллером [9, с. 14]. В нашем исследовании репеллерами являются синонимы, антонимы и другие номинативные единицы, которые помогают выводить систему в устойчивое положение.

Применим категориальный аппарат лингвосинергетики для изучения концептов *HEAVY* и *LIGHT*, которые принадлежат к универсальным, регулятивным, параметрическим концептам. Эта диада концептов характеризуются состоянием бистабильности, при котором исход события имеет вероятностную природу. Мы исходим из того, что употребление номинативных единиц *heavy* и *light* в речи равновероятно. В конкуренции участвуют и синонимы, которые рассматриваются как допустимые значения.

Когнитивные признаки концептов *HEAVY* и *LIGHT* отождествляются с семантическими признаками одноименных ключевых лексем. Исследование семантических признаков осуществляется на основе анализа дефиниций квалификативных имён прилагательных *heavy* и *light*, их синонимов и антонимов, приведённых в словарях и тезаурусах [15; 16; 18; 19].

Анализ лингвистического материала позволяет выделить 46 семантических признаков семемы *heavy* (тяжёлый). Каждый семантический признак является основанием когнитивного признака. Исследователь В. Г. Вилюман называет обязательные компоненты значения слова импликациями, а факультативные компоненты – коннотациями [1, с. 19]. Коннотации включают дополнительные семантические и стилистические элементы, связанные с основными значениями в сознании

носителей языка для выражения эмоциональных или оценочных оттенков высказывания. Коннотациями слова *heavy* являются «эмоциональное и умственное напряжение», «интеллектуальные усилия», «моральное напряжение»: *heavy-hearted, heavy thinking, heavy spirit*. Коннотации отражают не сами предметы и явления, а отношение к ним. В толковых словарях разграничиваются импликации и коннотации прилагательных *heavy, weighty, cumbersome, ponderous, massive*. Если *heavy* осмысливается как качество объекта, характеризующегося относительно большой тяжестью, высокой плотностью, интенсивностью, большим количеством, и содержит коннотации «давление на чувства», «мышление», «сознание», «дух», то, например, *weighty* предполагает наличие абсолютной тяжести и содержит коннотации «большая важность» и «большое влияние». При объективации концепта *HEAVY* для выбора номинативных единиц принимается во внимание наличие таких концептуальных признаков, как абсолютная тяжесть, тяжесть из-за размеров, большие размеры и неделимость объекта, его громоздкость, затрата больших усилий при работе с объектом. Если тяжесть абсолютна, то предпочтение отдаётся такому номинативному средству как *weighty*. Если объект тяжёл из-за размеров, то выбор падает на *ponderous*. Если внимание привлекают большие размеры и неделимость объекта, то предпочтительнее использовать *massive*. Тяжесть и громоздкость, затрудняющие проведение операций с объектом, требуют употребления номинативной единицы *cumbersome*. Однако, в любом случае при наличии упомянутых признаков возможна замена указанных прилагательных на *heavy*. Фактически, вес является характерным качеством вышеупомянутых слов. В концепте *HEAVY* управляющим параметром является вес, а аттрактором – доминирующий смысл.

В словарях синонимов [15; 16; 23] приводится 91 синоним, уточняющий семантические признаки прилагательного *heavy*. В тезаурусах [18; 20; 24] для прилагательного *heavy* приводится 83 синонима, причём некоторые из них не упоминаются в словарях синонимов, например, *beefy, chunky*. В словарях антонимов [15; 23] приводятся антонимические корреляты для *heavy.* Лексема *light* является наиболее часто встречаемым антонимом по нескольким семантическим признакам, т. е. при нарастании информации состояние равновесия системы в критической точке чаще всего меняется в оппозиции *heavy – light*.

Для семемы *light* (лёгкий) в толковых словарях [18; 25] выявлено 34 семантических признака. Концепт *LIGHT* расширяется с помощью синонимических уточнений. В словарях синонимов [15; 23] приводятся слова, уточняющие значения прилагательного *light* – 57 синонимов для семемы *light* (лёгкий, легковесный). В тезаурусах [18; 20; 21] приводятся слова, которые имеют минимум один общий семантический признак с прилагательными *light* и *heavy*. Для *light* существует ещё 32 синонима, которые не упоминались в толковых и синонимических словарях. В концепте *LIGHT* при первичной номинации в качестве управляющего параметра используют вес, а аттрактором является доминирующий смысл.

Этимологическими когнитивными признаками для *HEAVY* являются «тяжёлый, тяжеловесный»/ *heavyweight, not light* и «тёмный»/ *somber, gloomy*, а для *LIGHT* – «лёгкий, легковесный»/ *lightweight, not heavy* и «светлый»/ *bright, illuminated*. Совпадение этимологического концептуального признака с несколькими концептуальными признаками по критерию «вес» (*of considerable weight; of more than a usual weight; hard to lift or move because of great weight; having little weight; below a usual, correct or defined weight*), выявленными на основании анализа толковых словарей, свидетельствует об устойчивости значений, выводимых из соматического (перцептивно-моторного) восприятия веса.

Значения лексем *heavy* и *light* образуют антонимичную пару не только между собой, но и с другими именами прилагательными (табл. 1). Парность значений является характеристикой концептуализации по весу. Это обогащает исследуемые концепты когнитивными признаками: «тяжёлый значит значительный»; «лёгкий значит слабый» и под.

Таблица 1

Антонимичные пары с именами прилагательными *heavy* и *light*

Антонимы	Примеры словосочетаний
heavy – light	*heavy rain – light rain*
heavy – slight	*heavy odour – slight odour*
strong – light	*strong wind – light wind*
loud – light	*loud sound – light sound*
rich – light	*rich red wine – light red wine*
big – light	*big lunch – light lunch*
solemn – light	*solemn music – light music*
harsh – light	*harsh punishment – light punishment*
great – light	*great cares – light cares*

В англоязычной культуре расширение семантического поля лексем *heavy* и *light* происходит двумя способами: 1) формирование новых значений за счёт семантического обогащения уже имеющихся слов; и 2) порождение новых лексем (*heft, hefty, lite*). Формирование новых понятий обусловлено потребностью человека. Размежевание значений происходит по границе между модальностями ощущений, а также физической, эмоциональной, интеллектуальной и духовной сферами человека. Имеет место не только обогащение семантики слов и образование новых слов, объективирующих тяжесть и лёгкость, но и проникновение лексем *heavy* и *light* в семантику не синонимичных им слов.

Понятийное измерение концептов *HEAVY* и *LIGHT*, лексикализованных в английском языке ключевыми словами *heavy* и *light*, представлено в виде трёх слоёв. В основе концепта находится признак этимологической природы, где управляющим параметром является вес. Второй слой представлен 46 когнитивными признаками для концепта *HEAVY* и 34 – для *LIGHT*. Третий слой расширяет границы концепта и образован теми признаками синонимов, которые совпадают с вышеупомянутыми когнитивными признаками второго слоя, расширяя концептуальное поле за счёт потенциально возможных дополнительных когнитивных признаков, выявляемых в синонимах, антонимах и словах из тезаурусов. Образы объектов лежат в основе сдвига в семантике слова с прямого значения на переносное. Развитие концепта происходит от физического опыта к эмоциональному, интеллектуальному и духовному. В основе ценностно-оценочной ориентации субъектов с помощью

концептов *HEAVY* и *LIGHT* находятся положения «это хорошо, потому что тяжело/ легко» или «это плохо, потому что тяжело/ легко».

Основными когнитивными процессами при вторичной номинации действительности с использованием концептов *HEAVY* и *LIGHT* в художественном, научном и теологическом дискурсах являются концептуальная метонимия, концептуальная метафора и концептуальный оксиморон. Основой концептуальных метонимии, метафоры и оксиморона является смысл. Основными источниками образования смыслов с использованием концептов *HEAVY* и *LIGHT* являются гиперсема «вес», семантические признаки ключевых лексем *heavy* и *light*, образы и ассоциации.

Таким образом, концепты *HEAVY* и *LIGHT* используются для оценки внешнего и внутреннего мира человека. Характеристиками макроскопического состояния, соответствующего концептам *HEAVY* и *LIGHT*, являются смысл как параметр порядка, вес как управляющий параметр, доминирующий смысл как аттрактор, синонимы и антонимы как репеллеры. Если синонимы и антонимы принадлежат языковой системе, то категория «смысл» относится к когнитивной системе, а «вес» является фактом. Языковые формы *heavy* и *light* мотивированы перцептивно, а их истинность подтверждается длительным процессом употребления этих номинативных единиц. Специфика концептуализации тяжёлого и лёгкого заключается в сжатии информации, надёжностью передачи информации, возможностью выделения состояния тяжести или лёгкости, устойчивостью состояния. Дальнейшее исследование следует направить на выявление закономерностей процесса самоорганизации и механизмов самоорганизации.

Литература:

1. Вилюман В. Г. Английская синонимика : учеб. пособие для вузов. Москва: Высшая школа, 1980. 128 с. (Библиотека филолога)
2. Воркачев С. Г. Российская лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития. *Известия РАН. Серия литературы и языка.* М., 2011. Том 70. № 5. С. 64–74.
3. Кибрик А. Е. Когнитивный подход к языку. *Язык и мысль: Современная когнитивная лингвистика*. Москва: Языки славянской культуры, 2015. 848 с. С. 29–59.
4. Князева Е. Н. Эпистемологический конструктивизм. *Философия науки.* Вып. 12 : Феномен сознания. Москва: ИФ РАН, 2006. С. 133–152.
5. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). *Язык и наука конца 20 века : сб. статей.* Москва, 1995. С. 144–238.
6. Кубрякова Е. С. В поисках сущности языка: когнитивные исследования. Москва: Знак, 2012. 208 с.
7. Мартинюк А. П. Перспективи дискурсивного напряму дослідження концептів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* 2009. Вип. 56. № 837. С. 14–18.
8. Николис Г., Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных система – Москва: Мир, 1979. 512 с.
9. Пихтовникова Л. С. Основные положения и понятия синергетики в применении к филологии. Базовые и инструментальные понятия синергетики. *Синергетика в филологических исследованиях : монография* / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова, А. Н. Приходько и др. : под общ. ред. Л. С. Пихтовниковой. Харьков, 2015. 340 с.
10. Приходько А. Н. Самоорганизация концептивных систем : монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова, А. Н. Приходько и др. : под общ. ред. Л. С. Пихтовниковой. Харьков, 2015. 340 с.
11. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам. Изд. 3. Москва: УРСС: ЛЕНАНД, 2014. 320 с. (Синергетика: от прошлого к будущему. № 19)
12. Хакен Г. Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности. Москва: Per Se, 2001. 353 с.
13. Хакен Г. Синергетика. Москва: Мир, 1978. 405 с.
14. Хакен Г., Хакен-Крелль М. Тайны восприятия. Москва: ИКИ, 2002. 272 с.
15. A Dictionary of Synonyms and Antonyms / [by J. Devlin]. Toronto : Popular Library, 1961. 384 p.
16. Crabb's English Synonyms. London, Boston, Melbourne, Henley : Routledge & Kegan Paul, 1982. 716 p.
17. Haken H. Synergetics as a Tool for the Conceptalization and Mathematization of Cognition and Behaviour – How Far Can We Go? *Synergetics of Cognition.* Berlin : Springer-Verlag, 1990. P. 2–31. URL: https://www.researchgate.net.
18. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Danbury, CT : Lexicin Publications, Inc. 1993. 1248 p.
19. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. Penguin Books, 1977. 712 p.
20. Roget's Thesaurus of Synonyms and Antonyms / [by Peter Mark Roget]. Chicago : Wilcox & Follett, 1972. 201 p.
21. Roget's International Thesaurus. – 4th ed. N.Y. : Harper & Row Publishers, 1984. 1317 p.
22. Stadler M. The Self-Organization Perspective in Cognition Research: Historical Remarks and New Experimental Approaches. *Synergetics of Cognition.* Berlin : Springer-Verlag, 1990. P. 32–53. URL: https://www.researchgate.net.
23. The Pan Dictionary of Synonyms and Antonyms / [edited by L. Urdang, M. Manser]. 2nd ed. London, Sydney : Pan Books, 1981. 346 p.
24. Webster's New World Thesaurus / [by Charlton Leird]. A Meridian Book, New American Library, Times Mirrior, 1975. 678 p.
25. Webster's New World Dictionary of American English. 3rd college ed. MacMillan USA, 1994. 1574 p.

Отримано: 23 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: nastya.kourganskaya@gmail.com

dmytro.tchystiak@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-54-56

Чистяк Д. О., Курганська А. Р. Концептосистема першостихії «Вітер» у збірці «Сяйва» Альбера Мокеля. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 54–56.

УДК 811.113.1-119:821.133.1(493)

Чистяк Дмитро Олександрович,
кандидат філологічних наук, доцент
Курганська Анастасія Романівна,
магістр, кафедра романської філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

КОНЦЕПТОСИСТЕМА ПЕРШОСТИХІЇ «ВІТЕР» У ЗБІРЦІ «СЯЙВА» АЛЬБЕРА МОКЕЛЯ

У статті досліджується вербалізація архетипів природних стихій як джерел концептуальних смислів на прикладі лірики бельгійського поета-символіста та теоретика мистецтва А. Мокеля. У ІІ половині ХХ століття відбувається формування когнітивної лінгвістики як науки (С. А. Жаботинська, О. М. Кагановська, А. П. Бабушкін, О. С. Кубрякова, О. П. Воробйова), де художній текст постає джерелом закодованих смислів. Вербалізована інформація організовується у вигляді текстових концептів, або художніх концептів у зв'язку зі зростанням текстової естетичної та образної функцій. Важливим структурним елементом семіотичної тканини тексту є архетип як інваріантна основа образу та когнітивна категорія архаїчного мислення. Архетип ВІТЕР у збірці «Сяйва» А. Мокеля постає ключовим елементом оновлення природи. Семантика образів, що їх продукує архетип «вітер» пов'язана з ідеологічними концепціями А. Мокеля (концепти РУХ і ЗВУК). Автор втілює дві концептуальні схеми: ВІТЕР-СПІВЕЦЬ та ВІТЕР МОВЧАЗНИЙ та пов'язує фонічний пейзаж збірки з архетипом ВІТЕР.

Ключові слова: *когнітивна лінгвістика, концепт, концептосфера, образ, архетип, першостихії, бельгійський символізм.*

Dmytro Chystiak,
PhD, Assistant Professor
Anastasiia Kurhanska,
Master Student, Department of Romanic Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University

LITERARY CONCEPTUALIZATION OF CONCEPT OF WIND IN A. MOCKEL'S LYRICS

This article is devoted to the critical study of the poetics of elements of nature in the collection «Clartés» of Belgian poet and symbolist aesthetician Albert Mockel. It is noted that the study of the Symbolist poets' lyrics is in the mainstream of cognitive linguistics because of their appeal to the cognitive processes of a person by the use of symbol and suggestion. In the second half of XX century there is a formation of cognitive linguistics as a science (S. A. Zhabotynska, O. M. Kahanovska, A. P. Babushkin, A. Vezhbytska, O. S. Kubriakova, O. P. Vorobiova). It is determined that the literary concept is represented by special emotional and figurative units and the notion of «image» is determined as a source of conceptual meanings (O. M. Kaganovska, V. H. Nikonova, L. I. Bieliekhova). An important structural element of the image is the archetype as an invariant component of the image. Archetypes differ in their ambivalence and may actualize two invariant concepts (LIFE and DEATH). The collection of poems «Clartés» by A.Mockel has a mythopoetic substratum and presents an idea of the cyclic rhythm of Nature from WINTER-DEATH to SPRING-LIFE on the conceptual level in which archetypal images «water», «fire», «wind», «earth» actualize different poetic images. Thus, the archetype of WIND deserves particular attention. The archetype of WIND is the key element of the renewal of nature. The semantics of the images produced by the archetype «wind» is associated with the ideological conceptions of A. Mockel (concepts of MOVEMENT and SOUND). Author presents two conceptual schemes: SINGING WIND and SILENT WIND and connects the phonic landscape of the collection with the archetype of WIND.

Key words: *cognitive linguistics, concept, conceptual sphere, image, archetype, Belgian symbolism.*

Постановка проблеми. Творчість бельгійського поета-символіста Альбера Мокеля досі малодосліджена в сучасній науці не зважаючи на неймовірний вклад поета в теоретичне осмислення бельгійського літературного процесу кінця XIX століття. У 1886 році, на ряду з такими провідними організаціями як «Молода Бельгія», з'являється часопис «Валлонія» заснований А. Мокелем об'єднавши довкола себе поетів-символістів серед яких фігурують провідні постаті не лише Бельгії (М. Метерлінк, Е. Верхарн), але й Франції (А. Жід, С. Малларме, Ф. В'єле- Гріффен, А. де Реньє). Збірка «Сяйва» (1901) постає втіленням основних теоретичних положень естетичної платформи автора викладених у його компаративному дослідженні «Слово про літературу» (1894). **Метою** даної статті є дослідження структури та семантики образів збірки в основі яких лежить архетип «вітер». Дослідження системи художніх концептів даної збірки та естетичних концепцій автора, творчість якого досі малодосліджена у вітчизняній науці, сприятиме глибшому розумінню франкомовного художнього тексту, що також пояснює **актуальність** даного дослідження. Саме творчість письменників-символістів видається перспективною в царині концептуального аналізу, адже символісти апелюють до когнітивних процесів в людському мисленні. Про це свідчить, зокрема, використання таких понять як «символ» осягнення якого уможливлюється завдяки «сугестії».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття сучасна наука все більше звертається до аналізу проблем пізнавальної діяльності людини у річищі когнітивної лінгвістики (С. А. Жаботинська, О. М. Кагановська, В. Г. Ніконова, Л. І. Бєлєхова, А. П. Бабушкін, А. Вежбицька, О. С. Кубрякова, О. П. Воробйова, І. А. Тарасова, Д. С. Ліхачов, С. Ю. Степанов). Мова як механізм пізнання надає доступ до розумових процесів, адже саме в її системі знаків фіксуються смисли: конденсована інформація, яка характеризується «багатосмисловою напруженістю» [9, с. 22] і постає у вигляді концептів. Художній текст постає джерелом закодованих у поетичній мові смислів, де варто говорити не лише про текстові концепти, а про «художні концепти» [1, с. 267] згідно з термінологією С.А. Аскольдова. Деякі дослідники зазначають, що художній концепт «репрезентований у художньому тексті не будь-якими лексемами, а тільки такими емоційно-експресивними та оцінно-асоціативними номінативними одиницями, які у художньому мовленні об'єктивізують художній образ»

[11, с. 184]: таким чином, стає очевидно, що основним структурним елементом художнього концепту є образ [11; 12]. Цікавими видаються й дослідження Л.І. Бєлєхової [7] присвячені словесним поетичним образам як концептуально значущим одиницям та їх типології. Так, видаляються кенотипні, стереотипні, ідіотипні та архетипні образи. Особливий інтерес становлять архетипні типи образів та архетипний рівень тексту з огляду на його тісний зв'язок з поняттям міфу та його трансформацій у художньому творі. Таким чином, хоча мова і еволюціонує разом з суспільством, в ній існують певні понятійні константи, «структурно-семантичне ядро» кожного тексту [18], або ж, за термінологією І. Зварича, «інваріанти» [8].

Серед таких повторюваних інваріантних одиниць особливої уваги заслуговують дослідження з семіотики архаїчних текстів, запропоновані В. Н. Топоровим [15; 16; 17], які потверджують існування в індоєвропейській мовній традиції набору сталих концептів, чиє коріння сягає ще найдавніших епох. Найбільш поширеними серед них є інваріантні міфологічні концепти ЖИТТЯ та СМЕРТЬ, яким підпорядковується семантика архетипних образів, що генерують ряд архетипних метаобразів, які набувають позитивної чи негативної конотації. Серед них особливе місце посідають архетипи першостихій, адже саме вони утворюють первинний матеріал для будівництва Космосу, а природа, як безпосередній елемент Космосу, найкраще втілює міфопоетичні схеми: виступає яскравим втіленням концепцій циклічного міфологічного часу і архетипу повернення і творення. Аналізу образності присвячена також пенталогія Г. Башляра [2; 3; 4; 5; 6], де дослідник намагається звести субстанції поетичних образів до чотирьох стихій (Води, Вогню, Вітру, Землі) як незмінних одиниць образної системи. Стверджується й архетипна природа даних образів, адже наголошується на їх дуальності та амбівалентності.

Наукова новизна роботи полягає у дослідженні поетичної спадщини А. Мокеля в річищі сучасної вітчизняної школи концептуалізації з залученням міфопоетичних теорій архетипу як інваріантної одиниці свідомості та їх проекції в художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Збірка «Сяйва» являє собою складну образну і концептуальну структуру. Композиція збірки втілює ідею градації, тобто РУХ з однієї точки в іншу. На образному рівні виділяємо два метаобразних комплекси: ЗИМА та ВЕСНА в рамках яких діють архетипи «вода», «вогонь», «вітер», «земля» та продукують відповідні художні образи, які підпорядковуються міфологічним концептам СМЕРТЬ або ЖИТТЯ. В збірці спостерігається активна взаємодія елементів. Якщо зустріч «води» і «вогню» [10] знаменують перехід від СМЕРТІ до ЖИТТЯ, то сам процес оновлення природи активно пов'язаний з вітром. Архетип «вітер» представлений в образах: «аромат», «ефір», «бриз», «політ», «пилок». В даній збірці, архетип «вітер» втілює ідеологічні концепції А. Мокеля РУХ = ЖИТТЯ і ЗВУК = ЖИТТЯ та маніфестує як в концептуально-образному комплексі ЗИМА, так і в комплексі ВЕСНА, але повніше розкривається в другому.

Через відсутність в метаобразному комплексі ЗИМА-СМЕРТЬ бурхливих та грізних вітрів, характерних для даної пори року, архетип «вітер» можна було б віднести до нейтрально маркованих образів, але, виходячи із ідеологічної концепції А. Мокеля, згідно з якою НЕРУХОМІСТЬ і ТИША символізують лише примарний спокій, образ «тихий вітер» утворює концептуальну схему МОВЧАЗНИЙ ВІТЕР Є СМЕРТЬ («L'air est muet, la brise immobile. // Les astres suivent lentement leur cours. // Une eau frôleuse à peine se joue // Cette heure est inquiète et douce // D'une silence qu'on sent errer, et qui devine» [22, с. 49]). Лише під час пробудження природи та з появою архетипу «вогонь», що символічно розтоплює кригу та оживляє ліс, з'являється образ «птахи», спів яких порушує ТИШУ. Образ «тихий вітер» перетворюється на «свіжий бриз» та символічно співає в образах природи лісу тим самим актуалізуючи концепт ЖИТТЯ. Важливо, що саме з метаобразом «вітер» пов'язаний фонічний пейзаж збірки: «вітер» грає на струнах ліри, «пташки» співають в ожилому лісі, запах квітів нагадує МУЗИКУ («Tout parfum que je cueille expire sa musique [...] Elle plane, elle vole, ineffable et sans forme, // Cantique, arôme, dans la clarté» [22, с. 94]). В концепції А. Мокеля, МУЗИКА прирівнюється до найвищої мистецької КРАСИ («les cordes parmi l'espace radieux // surnaturellement grandies // ont effleuré le front invisible de Dieu!» [22, с. 80]). Метафорами МУЗИКИ А.Мокель описує і СЛОВО, що втілює концепти ЖИТТЯ і РАДІСТЬ (поезія «La joie de chanter»). Автор пропонує «слухати» природу: «Elle plane, elle vole, ineffable et sans forme, // Cantique, arôme, dans la clarté. // La nature y éclot en divines paroles // et sa mélodieuse corolle // est une rose ouverte aux lèvres de la vie» [22, с. 97]. Так, «спів пташок» та «спів природи» автор часто співвідносить з музикою вітру («Brises, trilles d'oiseaux chanteurs qui s'égosillent, // tout ce qui vit et fait bruire les rameaux // redit la mélodie que je conte aux roseaux, // et c'est une musique aérienne qui se mire» [22, с. 34]). Таким чином, ВІТЕР-СПІВЕЦЬ постає на противагу ВІТРУ МОВЧАЗНОМУ.

Також важливими видаються образи «польоту» (польоту трансцендентних істот): образ «янгол» вивищується над ТИШЕЮ. Даний образ присутній як в образному комплексі ЗИМИ, де він засинає («mais sans épanouir le vol qui veut éclore, // doucement, lentement il s'endort» [22, с. 23]), а пізніше знаменує пробудження і новий початок. Цікаво, що ця символічна смерть не видається йому стражданням: він спить посміхаючись, адже знає, що природа відродиться. З архетипом «вітер» Янгола пов'язує аспект польоту та перебування в п'ятому елементі – «ефірі» – особливо тонкому й прозорому шарі повітря, яким дихають боги. До того ж, гра «ліри» видається також янгольською грою («Serait-ce le frôler invisible d'un ange? // Comme un fantôme dans le silence // qui vient, déroule sa robe et s'élude, // une voix, an toucher des brises révélée, // fuit et glisse en les cordes qui chantent» [22, с. 79]). Таким чином, «вітер» втрачає ознаку МОВЧАННЯ та входить в образний комплекс ВЕСНА. Архетип ВІТЕР набуваючи авторських інтерпретацій А. Мокеля і співвідносячись зі ЗВУКОМ утворює дві концептуальні схеми ВІТЕР МОВЧАЗНИЙ і ВІТЕР-СПІВЕЦЬ.

Настання ВЕСНИ також супроводжується присутністю «вітру» («propagèrent soudain le vent de la victoire // en un grand souffle par l'espace» [22, с. 15]). З цим архетипом пов'язаний поетичний розквіт пейзажу збірки: на «світанку», що знаменує початок, природа наповнюється «ароматом», який приносить «вітер» («L'aube a rempli les deux d'un ineffable arôme. // Atteste la clarté des mourantes étoiles; // découvre de tes mains l'ombre évasive qui se voile, // pénètre son front de fantôme» [22, с. 55]). Момент зустрічі «вогню» і «води» подається в образному комплексі «березень» як маркера пробудження природи, маркування перехідного періоду відображене в образному комплексі «квітень», а апогей розквіту природи постає в комплексі «травень». Цей період позначений появою орнітологічних лексем, зокрема образу бджіл. Такий поступовий перехід від зимового до весняного хронотопу відзначаються присутністю вітру – шум бджіл колише повітря і воно втрачає ознаки застиглої тиші («Toutes les voix, de partout venues, // pénètrent ta chair de leur murmure. // Les brises, – écoute! – emplissent tes oreilles // D'une multitude qui chante et tressaille. // L'air est vibrant du vol des abeilles» [22, с. 59]).

Висновки та перспективи дослідження. Художній текст як складне психо-мовленєве утворення викликає інтерес в річищі когнітивної лінгвістики та постає джерелом закодованих смислів, представлених в поетичній мові – мові символів і метафор, метонімій, оксиморонів, що розкривають імпліцитний ідейний зміст твору і актуалізують художні образи. Особливо яскраво це проявляється в ліричних творах. Таким чином, в знаковій системі художнього тексту виділяємо художній концепт-ідею, виражену в художньому образі, що становить його інформаційне ядро. Якщо на ідею нашаровується образ, то в своїй єдності вони можуть утворювати такий текстовий знак як символ. Важливим структурним елементом образу є також архетип – інваріантна складова образу. У збірці «Сяйва» важливим архетипом є «вітер» з яким тісно пов'язаний процес оновлення природи. Семантика архетипу також пов'язана з ідеологічними концепціями А. Мокеля (РУХ = ЖИТТЯ і ЗВУК = ЖИТТЯ). В метаобразному комплексі ЗИМИ-СМЕРТІ відсутність бурхливих та грізних вітрів, властивих даній порі року, актуалізує концепти НЕРУХОМІСТЬ та ТИША. Лише під час пробудження концептосфери «природа» та з появою архетипу «вогонь» з'являється образ «птахи», спів яких порушує ТИШУ. Таким чином, співвідносячи ВІТЕР зі ЗВУКОМ, А. Мокель втілює дві концептуальні схеми: ВІТЕР-СПІВЕЦЬ та ВІТЕР МОВЧАЗНИЙ. Тож, з даним архетипом пов'язана фонічна символіка збірки (образи «ліра», «птахи») та зміна поетичної концептосфери (образи «світанок», «ранковий бриз», «бджоли»), яку генерує вітер. Перспективним вважаємо подальше дослідження космологічних елементів у творах А. Мокеля з урахуванням теоретичних концепцій автора.

Література:

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология* / ред. В. П. Нерознака. Москва: Academia, 1997. С. 267–279.
2. Башляр Г. Вода и грезы / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 1998. 268 с.
3. Башляр Г. Грезы о воздухе. Опыт о воображении движения / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 1999. 324 с.
4. Башляр Г. Земля и грезы о воле / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 2000. 383 с.
5. Башляр Г. Земля и грезы о покое / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 2001. 320 с.
6. Башляр Г. Психоанализ огня / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 1993. 176 с.
7. Бєлєхова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): монографія. Херсон: Айлант, 2002. 368 с.
8. Зварич І. М. Міфологічна парадигма художнього мислення: дис… доктора філол. наук: 10.01.06. Чернівці, 2002. 368 с.
9. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини XX сторіччя): монографія. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2002. 292 с.
10. Курганська А. Р. Чистяк Д. О. Художня концептуалізація архетипу ВОДИ у ліриці А. Мокеля. *«Південний архів» (Збірник наукових праць. Філологічні науки)*. Херсон, 2017. Вип. LXVII. С. 110–112.
11. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра: монографія. Дніпропетровськ: ДУЕП, 2007. 364 с.
12. Ніконова В. Г. Художній концепт: поетико-когнітивний підхід. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*, 2006. Том 9. № 2. С. 51–59.
13. Пищальникова В. А. Проблемы лингвоэстетического анализа художественного текста. Барнаул: Алтайский гос. ун-т, 1984. 59 с.
14. Слухай (Молотаева) Н. В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лингвосемиотический аспект): дис. … доктора філол. наук: 10.02.01, 10.02.02. Київ, 1995. 466 с.
15. Топоров В. Н. Мировое дерево: универсальные знаковые комплексы. Т. 1 / Владимир Николаевич Топоров. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2010. 448 с.
16. Топоров В. Н. Мировое дерево: универсальные знаковые комплексы. Т. 2. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2010. 496 с.
17. Топоров В.Н. О космологических источниках раннеисторических описаний. Труды по знаковым системам. 1973. Вып. 17. С. 106–150.
18. Чистяк Д. О. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі: монографія. Київ: Радуга, 2016. 272 с.
20. Элиаде М. Аспекты мифа / пер. с франц В. П. Большакова. 4-е изд. Москва: Академический Проект, 2010. 251 с.
21. Элиаде М. Избранные сочинения: Миф о вечном возвращении; Образы и символы; Священное и мирское / пер. с фр. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 2000. 414 с.
22. Mockel A. Clartés. Paris: Mercure de France, 1901. 135 p.

Отримано: 19 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: svetachugu@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-57-60

Чугу С. Д. Дослідження сучасного англомовного газетного тексту в категоріях медіалінгвістики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 57–60.

УДК 81'42(045)

Чугу Світлана Дмитрівна,
кандидат філологічних наук, доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ГАЗЕТНОГО ТЕКСТУ В КАТЕГОРІЯХ МЕДІАЛІНГВІСТИКИ

Стаття присвячена висвітленню результатів узагальнення підходів до дослідження лінгвістичних особливостей публіцистичного тексту в категоріях медіалінгвістики. У статті окреслена медіалінгвальну парадигму як інтегральний науковий інструмент для вивчення особливостей функціонування мовленнєвих явищ у медіапросторі; проаналізована ефективність використання мовних засобів різних рівнів у публіцистичному тексті і доведено, що комунікативно-прагматичні характеристики лінгвістичних одиниць певного семантичного наповнення забезпечують ефективність комунікативного впливу; визначені чинники, які зумовлюють полісемантичність окремих мовних елементів і призводять до множинної інтерпретації їх змісту; встановлені комунікативні і функціональні особливості лексем і лінгвістичних засобів певної семантики з різним прагматичним потенціалом.

Ключові слова: *медіалінгвістика, політичний дискурс, публіцистичний текст, медіалінгвальний підхід, вербальні засоби, комунікативний вплив.*

Svitlana Chugu,
Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor, Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

ANALYSIS OF MODERN ENGLISH NEWSPAPER TEXT IN MEDIALINGUAL PARADIGM

The article outlines the findings of recent research in medialinguistics, discusses its main categories and notions, highlights the results of the newspaper text study in the medialinguistic framework. The author views the medialingual perspective of newspaper text analysis as an integral research tool to effectively study semantics and functions of linguistic devices used to realize the communicative strategy of influence in political discourse.

The article aims at the research of the main factors that lead to the polysemy of some linguistic elements within the text due to the dramatic changes in the massmedia worldwide. The author discusses communicative and functional characteristics of language means of different levels in the publicist text and proves that effectiveness of the use of manipulative communicative strategies and tactics is based on the lingo-pragmatic peculiarities of the semantics of certain linguistic units mainly due to their emotional colouring.

The regularities of verbal realization of communicative means in the newspaper text were studied to provide evidence to the assumption of the significant influence of social, political and cultural aspects of the national worldview on the interpretation of information provided in discourse. Further research of the media text nature will help deepen the understanding of political discourse in the communicative-pragmatic perspective.

Key words*: medialinguistics, political discourse, newspaper text, medialingual perspective, verbal devices, communicative impact.*

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці науковий інтерес до вивчення публіцистичного тексту обумовлений розширенням меж і можливостей засобів масової інформації щодо висвітлення важливих суспільно-політичних подій. Проблематика дослідження політичного дискурсу в наукових розвідках Ф. С. Бацевича, М. О. Діденко, О. В. Дмитрук, М. Л. Макарова, О. О. Селіванової, О. І. Шейгал охоплює низку важливих питань щодо його комунікативно-прагматичних і лінгво-когнітивних особливостей з урахуванням антропологічного чинника, прагматичних характеристик комунікативної взаємодії в проекції на вербальний аспект соціально-політичних процесів та явищ [1; 3; 4; 7; 8, 14].

Понятійний апарат медіалінгвістики знаходиться у стані розробки, що зумовлене відносно новітньою появою галузі, з одного боку, і відсутністю сталого стану, пов'язаного з постійною динамікою об'єкту вивчення. Одним з наріжних у українській медіалінгвістиці є визначення основних категорій і розмежуванням понять «масова свідомість», «масова мовна свідомість», «стиль масової інформації», дослідженню яких присвячено роботи Л.І. Шевченко. Дослідниця слушно зауважує, що «…сьогодні вже недостатнім є розрізнення дещо омонімічних термінів «стиль масової інформації / стиль мас-медіа / медійний стиль» – «публіцистичний стиль». Рівно, як і некоректними видаються понятійні перехрещення «стилю медіа» й «медіалінгвістики»» [12, с. 3], наголошуючи на необхідності дослідження медіатекстів, і зазначаючи, що «…медіалінгвістика позначає напрямок фахової діяльності філолога, що включає і стиль, і його жанри, і зв'язок з іншими галузями гуманітарного (й негуманітарного знання), екстралінгвістичною мотивацією системності вербальних і невербальних засобів, свідомого / несвідомого впливу на масову свідомість, маніпулятивних технологій та ін.» [12, с. 4].

Поглиблення розуміння сутності вербальної реалізації маніпулятивних засобів впливу на суспільну свідомість у політичному дискурсі загалом і у публіцистичному тексті зокрема дозволить розширити межі усвідомлення соціально-політичних процесів сьогодення. **Актуальність** дослідження зумовлена необхідністю вивчення лінгвістичних особливостей сучасного англомовного публіцистичного тексту в контексті використання певних комунікативних стратегій і механізмів впливу на суспільну свідомість у межах медіалінгвального підходу до аналізу мовних і мовленєвих явищ.

Метою статті є висвітлення основних результатів дослідження особливостей функціонування та реалізації прагматичного потенціалу мовних одиниць у політичному дискурсі на матеріалі англомовного публіцистичного тексту. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення конкретних завдань: узагальнення підходів до вивчення лінгвістичних особливос-

тей політичного тексту в категоріях медіалінгвістики; обгрунтування доцільності використання медіалінгвального підходу до вивчення тексту як інтегрального наукового інструменту дослідження мовленнєвих явищ; визначення комунікативно-прагматичного навантаження лінгвістичних засобів певної семантики в публіцистичному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У прагматичному плані для політичного дискурсу характерні ретельний відбір і свідоме використання спеціальних комунікативних стратегій для досягнення певних цілей через моделювання картини світу цільової аудиторії [3; 5; 6; 12]. Дослідження когнітивних засад вербальної комунікації здійснюється через аналіз особливостей соціо-політичного і культурного контекстів, з огляду на унікальну здатність мови керувати людським сприйняттям шляхом структурування концептуальної та мовної картин світу і таким чином бути дієвим засобом впливу у політичному дискурсі.

У сучасному світі роль політичного дискурсу набуває все більшої ваги завдяки розширенню меж і використанню новітніх засобів розповсюдження масової інформації. У лінгвістичних студіях, в першу чергу, розглядають лінгвістичні і соціокультурні чинники формування політичного тексту, який відбиває як характерні ознаки мовленнєвої поведінки адресантів, так і комунікативний, соціо-культурний та когнітивний аспекти комунікативної ситуації. Ці чинники впливають на інтерпретацію продукту мовлення, зумовлену складністю семантичної структури, різним ступенем кореляції форми і змісту дискурсу, його аспектів і прагматичного наповнення.

Наукові розвідки, орієнтовані на встановлення особливостей сучасного політичного дискурсу, доводять, що механізм маніпулятивного впливу та керування свідомістю окремих соціальних груп і верств населення здійснюється за допомогою мовних засобів, які в поєднанні з низкою позалінгвальних чинників, прийомів структурування та особливого способу подання інформації, широко застосовуються в суспільно-політичних процесах [2; 3; 5; 6; 10; 11].

В широкому розумінні дискурс розглядається як цілеспрямована соціальна діяльність комунікативного характеру, зумовлена низкою прагматичних, соціокультурних, психологічних, політичних чинників, об'єднаних певною метою. Лексико-семантичні і прагматичні особливості вербальної репрезентації публіцистичного тексту становлять предмет дослідження, а вихідні положення статті базуються на широкому потрактуванні політичного дискурсу, під яким розуміють будь-які мовні утворення, зміст яких належить до сфери політики та сукупність дискурсивних практик, що ідентифікують учасників політичного дискурсу як таких або формують конкретну тематику політичної комунікації [5; 8].

У сучасному мовознавстві набуває сталих обрисів вивчення лінгво-когнітивних і комунікативно-прагматичних характеристик публіцистичного тексту у термінах медіакультури, яка включає сукупність матеріальних та інтелектуальних цінностей у сфері медіа, а також певну систему їх відтворення й функціонування в соціумі. Медіакультура як багатовимірне утворення включає, на думку А.В. Федорова, три основні аспекти, а саме: інформологічний (знання, навички і вміння пошуку, добору й аналізу інформації), культурологічний (автентичний спосіб існування в інформаційному суспільстві) і світоглядний (участь у перетворенні світу) [9].

Очевидно, медіакультура загалом і медіадискурс зокрема мають ознаки інструменту дієвого впливу на реципієнтів (глядачів, читачів), оскільки, завдяки сфері розширення дії та глобальному впливу засобів масової інформації, сучасний медіапростір перетворюється на полікультурний як за змістом, так і за формою.

Викладення основного матеріалу. Публіцистичний текст вважаємо за доцільне вивчати в дискурсній парадигмі медіалінгвістики, спираючись на визначення Ф.С. Бацевича, що «…дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різну форму вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [1, с. 138].

Екстраполяція такого потрактування дискурсу на політичний дискурс уможливлює врахування екстралінгвістичних чинників зі сфери публічного життя, зокрема ЗМІ, і лінгвістичних ознак масмедійного дискурсу через вивчення його інституціональності та інформативної сутності.

Очевидно, що масмедійний дискурс характеризується високим ступенем актуалізації прецедентних подій, що мають великий вплив як на національний, так і на міжнародний простір, завдяки залученню новітніх засобів і способів поширення інформації. Вірну і влучну, на нашу думку, характеристику змінам, які притаманні сучасним мас-медіа, дає Д.В. Деркач, зазначаючи «Йдеться не тільки про абсолютні новації, але і про переформатування вже типових для цієї сфери екстра- й інтралінгвальних чинників, що, зважаючи на природу та типи масової комунікації, буде завжди давати різний результат. У такому разі складно, а іноді й неможливо говорити про константність жанрів мас-медіа, швидше – про типізованість їх мовних, структурних, функціональних домінант, мотивованих завданнями та реаліями комунікативної ситуації. Відкритість інформаційних кордонів зумовлює уніфікований характер мови мас-медійних текстів, а отже, і їх загальнодоступність, загальнозрозумілість» [2]. Дослідниця стверджує, що це насамперед відображається на експресивному рівні структурування та мовного оформлення матеріалу, з огляду на прагматичну функцію медіасфери.

Отже, результатом змін є характерна для медіапростору варіативність текстів інформаційного, аналітичного або художньо-публіцистичного жанрів. Вважаємо важливим наголосити, що серед основних особливостей сучасних засобів масової комунікації, в першу чергу, слід вирізняти їхню дифузність та неконстантність.

У межах культурологічного аналізу публіцистичний текст традиційно потрактовується як засіб зберігання, передавання та трансформування культурних і національних цінностей. Іншими словами, у межах культурологічного аналізу публіцистичний текст розглядається як явище культури, що функціонує в певному соціально-культурному і політичному просторі.

Належність медіатексту до культурного простору нації уможливлює потрактування публіцистичного тексту як окремого жанрового варіанту медіатексту, який завдяки відбиттю важливих подій у житті країни, можна вважати моделлю політичного і соціо-культурного вимірів об'єктивного світу. У наукових студіях останніх десятиліть публіцистичний текст розглядається у змістових категоріях, які відображають характер і обсяг інформації та її достовірність, зважаючи на неоднозначність інтерпретації при наявності в тексті нових смислів [11; 12; 14].

Аналіз комунікативно-прагматичних і функціональних особливостей лінгвістичних засобів на матеріалі статті політичного редактора газети The Independent Дж. Воттса під заголовком Brexit deal: Theresa May calls ministers in to win backing after UK negotiators reach agreement with EU з підзаголоком Downing street confirmed a draft deal between negotiating teams has now been reached (від 13 листопада 2018 року), присвяченої гострій полеміці в вищих ешелонах влади Великої Британії стосовно рішення щодо Брексіту, свідчить про використання у зазначеному тексті великої кількості лексичних і лексико-синтаксичних засобів на позначення сповненої драматичності процедури виходу країни з Европейського Союзу. Зважаючи на змістове наповнення тексту особливу увагу слід звернути на стилістику і експресивність окремих лексем, що належать до офіційної сфери, але вживаються у аналізованій статті у невластивому для них стилістично забарвленому контексті.

Theresa May is holding intense one-on-one talks with her most senior ministers after EU and UK negotiators ***finally reached a settlement*** *in Brussels.*

Downing Street *confirmed that a breakthrough had been made as they called in cabinet members to discuss* ***the draft withdrawal agreement text*** *produced by the British and European negotiating teams.*

The text settled upon after months of painstaking discussions in Brussels will then be discussed at ***a crunch full meeting of the cabinet*** *on Wednesday, at which Ms May will attempt to lock in the support of even her most* ***eurosceptic ministers****.*

If they approve the draft it will mean ***a special European Council summit*** *may be arranged to sign it off before the end of November, giving the UK's parliament a chance to vote on it before Christmas.*

A Number 10 spokesman *said: «****Cabinet*** *will meet at 2pm [on Wednesday] to consider* ***the draft agreement*** *the negotiating teams have reached in Brussels and to decide on next steps.*

«***Cabinet ministers*** *have been invited* ***to read documentation*** *ahead of that meeting.»*

Ministers *have been seen entering and leaving* ***Downing Street*** *on Tuesday, with* ***health secretary*** *Matt Hancock first to arrive following confirmation that a deal had been reached, followed by* ***chief whip*** *Julian Smith and* ***transport secretary*** *Chris Grayling.*

Scottish Secretary *David Mundell said* ***the potential agreement*** *was «encouraging» but suggested the details could yet* ***stymie agreement****.*

«*Obviously* ***members of the cabinet*** *are going to have the opportunity to look at that in detail this evening and there will be* ***a special cabinet meeting*** *tomorrow to reflect on what's in* ***that documentation****,» he said.*

«*I'm encouraged but we need to reflect on that detail and see what's there and* ***hopefully be in a position to take forward a deal.***

«*That's what* ***the government*** *has been working for all this time,* ***to get a deal****, and negotiators have worked incredibly hard to get us to this point but we have to reflect on the detail and consider* ***at cabinet*** *tomorrow.»*

Irish broadcaster RTE reported that a «stable» text had been agreed ***on the thorny issue of the Northern Irish border****, which has blocked* ***a deal*** *for months.*

The broadcaster said the agreement involved one overall «backstop» in the form of a UK-wide customs arrangement – as sought by Ms May – but with deeper provisions for Northern Ireland on customs and regulations.

A review mechanism is understood to be part of the text, but it is unclear whether that would meet the demands of ***Tory Brexiteers*** *– including* ***some in the Cabinet*** *– who want the UK to be able to unilaterally walk away from the deal to prevent it becoming a permanent settlement.*

Цікавою в плані аналізу семантичного і комунікативно-функціонального навантаження видається полісемічність лексеми *cabinet,* яка використовується на позначення понять «кабінет міністрів», «засідання кабінету міністрів», «представник кабінету міністрів», наприклад:

… they called in ***cabinet members*** *to discuss the draft withdrawal agreement text; at* ***a crunch full meeting of the cabinet*** *on Wednesday; we have to reflect on the detail and consider* ***at cabinet*** *tomorrow;* ***members of the cabinet*** *are going to have the opportunity to look at that in detail this evening; «****Cabinet*** *will meet at 2pm [on Wednesday]; there will be* ***a special cabinet meeting*** *tomorrow; including* ***some in the Cabinet.***

Використання лексеми *cabinet* з означеним артиклем, без артиклю та написання з заголовної літери маркують різні значення, розмежування яких можливе лише завдяки зверненню до ширшого контексту і залученню контекстуального аналізу.

Значущість лексем *agreement* та *deal* в аналізованому тексті є безперечною, між тим, у межах даного публіцистичного тексту вони теж втрачають однозначність і набувають ознак полісемічності, наприклад: ***the draft withdrawal agreement text;*** *to consider* ***the draft agreement;*** *the details could yet* ***stymie agreement****; be in a position to take forward* ***a deal;*** *to get* ***a deal****; which has blocked* ***a deal*** *for months.*

Важко однозначно тлумачити і такі лінгвістичні вирази як *most senior ministers; to lock in the support; eurosceptic ministers; a «stable» text; the thorny issue of the Northern Irish border; one overall «backstop»; a UK-wide customs arrangement; stymie agreement; painstaking discussions; a crunch full meeting, у прикладах: Theresa May is holding intense one-on-one talks with her* ***most senior ministers;*** *Ms May will attempt* ***to lock in the support*** *of even her most* ***eurosceptic ministers;*** *Irish broadcaster RTE reported that* ***a «stable» text*** *had been agreed* ***on the thorny issue of the Northern Irish border****, which has blocked* ***a deal*** *for months; … the agreement involved* ***one overall «backstop»*** *in the form of* ***a UK-wide customs arrangement; stymie agreement;*** *after months of* ***painstaking discussions*** *in Brussels;* ***A Number 10 spokesman*** *said;* ***a crunch full meeting***, адекватна інтерпретація яких можлива, як і у випадку з перекладом фрази *that would meet the demands of* ***Tory Brexiteers****,* лише за умови обізнаності читача з особливостями перемов Великої Британії з країнами Європейського Союзу щодо регулювання процедури і умов Брехіту.

Недостатньо адекватна інтерпретація останніх новин є результатом відсутності або обмеженими знаннями щодо соціокультурних і політичних особливостей певних країн. Окрім цього, сучасному медіадіскурсу притаманна достатньо висока експресивність, внаслідок чого відбувається модифікація або ж і трансформація значення лінгвістичних елементів, у результаті чого утворюються нові текстові смисли особливо в умовах полілогічної комунікації. Вірне розуміння публіцистичного тексту часто утруднене через набуття окремими лінгвістичними елементами полісемантичності, зумовленої особливостями медіапростору у глобальному світі, особливо в умовах, коли швидко поширюються вигадані новини, що впливають на світосприйняття великої кількості людей в різних країнах.

Висновки. Результати аналізу ілюстративного матеріалу доводять, що окрім власне інформативної, публіцистичні тексти виконують інші важливі функції, зокрема здійснюють вплив на цільову аудиторію через переконання, а доволі часто і через маніпулювання мовною свідомістю цільової аудиторії. Отже, медіакультура загалом і медіадискурс зокрема набувають ознак інструменту дієвого впливу на реципієнтів (глядачів, читачів), оскільки, завдяки сфері розширення дії та глобальному впливу засобів масової інформації, сучасний медіапростір перетворюється на полікультурний і за змістом, і за формою. Для прикладу наведемо вступну частину статті, розміщеної в Інтернеті на сайті NaChasi, автор якої стверджує, що «Зараз легко створити сайт і публікувати на ньому вигадані новини, котрі стають міжнародними заголовками. Стає дедалі важче відрізнити правду від вигадки – не кажучи вже про те, що легко поділитися фейком з іншими, хто також може нічого не запідозрити. Недарма «правду» було названо найважливішим словом 2017 року» [15].

Очевидно, що розширення функціональної парадигми мас-медіа зумовлює і суттєві зміни у реалізації потенціалу мовних засобів, зокрема через механізм утворення нових смислів. Перспективи подальших досліджень визначаються необхідністю вивчення достатньо нового у мас-медійному просторі, але небезпечного з огляду на ефективність впливу інформаційного явища «фейкові новини».

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2004. 344 с.
2. Деркач Д. В. Мас-медійний жанр ток-шоу: природа, функції, аспектологія дослідницького пошуку. *Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика*. Київ, 2013. Вип. 26. С. 41–47.
3. Діденко М. О. Політичний виступ як тип тексту (на матеріалі виступів німецьких політичних діячів кінця 20 століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2001. 214 с.
4. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000–2005 років) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006. 19 с.
5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. Москва: Эксмо, 2005. 832 с.
6. Киричук Л. М. Прагмакогнітивні особливості стереотипів як засобів маніпуляції в публіцистичному дискурсі. *Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки.* Луцьк, 2009. № 6. С. 195–199.
7. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва: ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
9. Терещенко Л. Я. Мовна особистість брехуна: на перехресті когінції та комунікації. *Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. Острог, 2010. Вип. 16. С. 295–303.
10. Федоров А. В. Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакомпетентности. Таганрог : ТГПИ, 2010. 64 с.
11. Чугу С.Д. Вербальні засоби реалізації комунікативної стратегії впливу в політичному дискурсі: лінгво-прагматичний аспект. *Наукові записки: Філологічні науки*. Кропивницький, 2017. Вип. 153. С. 343–348.
12. Чугу С. Д. Вербалізація комунікативної стратегії переконування в художньому тексті: лінгво-прагматичний аспект. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету: Серія: Філологічні науки (мовознавство).* Вінниця, 2017. Вип. 25. С. 114–121.
13. Шевченко Л.І. Медіалінгвістика в сучасній Україні: аналіз ситуації. *Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика*. Київ, 2013. Вип. 26. С. 3–12.
14. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. Москва: Гнозис, 2004. 324 с.
15. Як розпізнати фейкові новини та статті. URL: https:// nachasi.com/2017/08/01/antifake-faq.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

1. The Independent. URL: http:// www.independent.co.uk / Tuesday 12 November 2018 / Brexit deal: Theresa May calls ministers in to win backing after UK negotiators reach agreement with EU (Дата звернення: 14.11.2018).

Отримано: 23 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: irena.rain@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-61-64

Шабайкович І. В. Дослідження сучасного англомовного газетного тексту в категоріях медіалінгвістики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 61–64.

УДК 811.112.2'42:821.112.2-2»20»

Шабайкович Ірина В'ячеславівна,
асист. кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівський національний університет імені Івана Франка

КОНТРАСТ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ КОГЕРЕНТНОСТІ У НОВІТНІХ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ДРАМАТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Стаття присвячена практичному аналізу структурно-граматичного, стилістичного, лексико-семантичного та графічного видів контрасту в новітніх німецькомовних драматичних текстах. Лексико-семантичний контраст поділяємо на подальші підвиди, серед яких у проаналізованих текстах найчастіше зустрічаємо сюжетний, образний та семантико-асоціативний підвиди. В статті також коротко окреслено попередні дослідження явища контрасту та його роль у літературі. Аналіз виявив, що в межах кожного драматичного тексту нероздільно пов'язані різні види контрасту. Стаття містить висновки про зв'язок контрасту із когерентністю драматичного тексту. Стаття пропонує перспективи в дослідженні контрасту в новітніх драматичних текстах, зокрема його роль у досягненні ефекту очуження.

Ключові слова: *драматичний текст, когерентність, контраст.*

Iryna Shabaikovych,
Lecturer at the Department of Foreign Languages for Humanities Ivan Franko National University of Lviv

CONTRAST AS THE MEANS OF ACHIEVING COHERENCE IN NEW GERMAN DRAMA

This article provides practical analysis of structural, stylistic, semantic and graphic types of contrast in present-day German drama and the role of contrast in achieving text coherence. Semantic contrast is divided in further groups, among which present and most common in analyzed dramas are imagery, plot and semantic associative types. Six texts serve as the factural source of this analysis, all written between 2007 and 2009: «Die goldenen letzten Jahre» by Sibylle Berg, «Schwarzes Tier Traurigkeit» by Anja Hilling, «HEAVEN (zu tristan)» by Fritz Kater (Armin Petras), «Der Goldene Drache» by Roland Schimmelpfennig, «Morgen in Katar» by Theresia Walser and «TEHERAN 1386» by Claudius Lünstedt. It also includes a brief overview of previous researches to definition of contrast, as well as its functions in literature. The article concludes that every drama tends to different contrast types and their combinations; the rhythmic intertwining of contrasted text segments invests in perception of the text by its recipients as coherent. It is also shown, how usage of contrast can create distancing effect (Verfremdungseffekt) in present-day German drama. The paper also outlines the perspectives in the future studies of the contrast in drama.

Key words: *German drama, contrast, coherence.*

Німецькомовні драматичні тексти останніх років, попри наявні в них численні експериментами із формою та змістом, рідко виступають предметом лінгвістичних досліджень. Метою цієї статті є часткове заповнення існуючої прогалини шляхом лінгвостилістичного та текстолінгвістичного аналізу вибраних драматичних текстів, а саме функціонуванню у цих текстах явища контрасту та його ролі у досягненні когерентності.

Теоретично-критичне підґрунтя дослідження становлять текстолінгвістичні доробки таких авторів як К. Брінкер, В. Дресслер, Р. де Боґранд, М. та В. Гайнеманни, Л. Безугла, У. Фікс, З. Білют-Гомплевич, М. Райнгардт. Літературознавча основа дослідження охоплює студії Т. Вірченко, Ґ. Пошман, М. Щепаняк та ін., театрознавча – праці К. Бальме, Ф. Шьослер, Б. Асмута.

Матеріалом дослідження слугують драматичні тексти «Die goldenen letzten Jahre» С. Берґ (Sibylle Berg), «Schwarzes Tier Traurigkeit» А. Гілінґ (Anja Hilling), «HEAVEN (zu tristan)» Фрітца Катера (Fritz Kater), «Der Goldene Drache» Р. Шімельпфеніґа (Roland Schimmelpfennig), «Morgen in Katar» Т. Вальзер (Theresia Walser) «TEHERAN 1386» К. Люнштедта (Claudius Lünstedt), які, написані між 2007 та 2009 рр., є найновішим зразком німецькомовних драматичних текстів.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні й розширенні наукових уявлень про засоби реалізації когерентності німецькомовних драматичних текстів нового тисячоліття. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у лекційних курсах із лінгвістики тексту, стилістики німецької мови, у спецсемінарах із літературознавства та театрознавста, а також при написанні наукових робіт.

Явище контрасту детально досліджували вітчизняні та іноземні вчені і визначали його як «композиційно-стилістичний принцип розгортання мови» (Одінцов 1980), «різновид опозиції» (Лотман 1999), «принцип організації поетичного тексту» (Станіславська 2001), «багатоаспектне явище, в якому актуалізується категорія протилежності» (Андрєєва 1984), «експресивне протиставлення; семантико-функціональну основу художнього тексту» (Мартинова 2006), «принцип висування» (Арнольд 2002) тощо. У цій статті під контрастом, за Н. Гринею, розуміємо «композиційно-стилістичний принцип розгортання мови, що полягає в динамічному протиставленні двох змістовно-логічних, а також структурно-стилістичних планів викладу» [2, с. 86].

Розмаїття художніх контрастних прийомів, стилістичних фігур та лексичних засобів (гірка іронія, алогізм, літературна містифікація, антитеза, оксиморон, хіазм, антонімія тощо) є невід'ємною ознакою новітніх німецькомовних драматичних текстів (ННДТ) та одним із наскрізних засобів актуалізації у цих текстах когерентності. Звернення авторів-драматургів до засобів досягнення контрасту є однак не лише ознакою нинішньої художньої літератури і невід'ємним атрибутом драматичних текстів як діалогічних зокрема, а й логічним продовженням та переосмисленням багатовікової європейської літературної традиції. Аристотель одним із перших античних вчених називав протиставлення головним стилістичним прийомом

у ораторському мистецтві. [3, с. 428] Пізніше, у Темні Віки, визнання гомілетикою (церковною риторикою) значення засобів контрасту для впливу на слухачів знайшло вираження у дуалізмі релігійного світогляду між такими поняттями як *добро-зло, гріх-чеснота, рай-пекло*, *Бог-Диявол* [2, с. 87], опозиція між якими до сьогоднішнього дня прослідковується в художній літературі.

Автор(к)и ННДТ за допомогою контрасту не лише привертають і підживлюють увагу та інтерес у реципієнтів тексту, але й виражають конфлікт протиріч між інформаційним і світоглядним багатоголоссям сьогодення, спроби власного балансування між рівнями (під)свідомих переконань та практичного досвіду, страх перед серйозністю викликів XXI ст.. Ці та інші рефлексії творчо реалізовуються в опрацюванні у їхніх текстах таких опозиційних пар як *правда – неправда (дезінформація), норма – божевілля, ілюзії – реальність, минуле – теперішнє, дієвість – безпорадність* тощо.

Контраст між різними елементами драматичного тексту можна прослідкувати на структурно-граматичному, лексико-семантичному, стилістичному, композиційному, графічному рівнях. Лексико-семантичний контраст, у свою чергу, за М. Блохом, поділяємо на сюжетний, образний, символічний, семантико-асоціативний, колірний, експліцитно-імпліцитний [1, с. 57], також відносимо до нього тематичний підвид контрасту.

1. 1 **OSKAR** Seine Stimme ist ganz tief geworden. Sein Blick auch. Er hat das ganze Lied nach unten gesehen. Und Jenny. Jenny hat seine Stimme gehört sich seinen Scheitel eingeprägt. Und sie hat sich gewünscht sie könnte ihn von hinten sehen. Da wo sein Hals vom Nacken wegknickt. Unsere Mutter hat vor ihr mit ihren Schwager getanzt. Onkel Wilhelm. Aber Jenny hat sich nur gewünscht die Sehne an Flynns Hals zu sehen zwischen Kopf und Nacken. Am Ende hat er hochgesehen. Sein Blick ist in einer geraden Linie in ihre Augen gefallen und sie hat sich verliebt. Das ist passiert.

2 **MIRANDA** Schön.

3 **PAUL** Ja. Extrem schön.

4 **MARTIN** Ich glaub die Koteletts sind durch. [5, с. 3]

У прикладі (1) найлегше помітити контраст на структурно-граматичному рівні – між довжиною реплік 1 та 2, 3, 4. Наведений контекстуальний фрагмент ілюструє також стилістичний та семантичний (семантико-асоціативний, образний, тематичний) типи контрасту – розлогий поетичний опис історії про кохання з першого погляду доповнюється короткою дисконтактною реплікою на не пов'язану тему. На внутрішньому рівні комунікації драматичного тексту репліка 4 мала на меті знецінення репліки 1; у площині зовнішньої комунікації розглянутим контрастним елементом досягнуто, з одного боку, ефекту очуження (детальн. див Райнгардт), з іншого – втримання уваги реципієнта ДТ.

2. CHEF Darum ist <u>der nächste Erste</u> für Sie <u>der Letzte</u>. Auf Wiedersehen. [4, с. 5]

3. PAUL (…) Der kleine Roboter kann sich an einen schmiegen – (…) – aber er taugt auch zu <u>leichten Unterhaltungen:</u>

ROBOTER <u>Du musst keine Angst vor dem Sterben haben</u>. Es ist gemütlich wie ein guter Schlaf. (…) [4, с. 7]

Приклад (2) є яскравим унаочненням семантико-асоціативного контрасту в межах одного речення. Тут протиставленням контрастних елементів *der nächste Erste* та *der Letzte* С. Берґ досягає іронії. В прикладі (3), за допомогою семантико-асоціативного та образного підвидів лексико-семантичного контрасту між сусідніми репліками, на протиставленні побудований гумор.

Однією з найяскравіших художніх технік досягнення контрасту служить постмодерністичний метод колажа – структурного поєднання між собою різностильових або сюжетно нелінійних елементів. Техніка колажа представлена у драматичних текстах Р. Шімельпфеніґа (в поєднанні з монтажною технікою), Ф. Катера, Т. Штафеля, Ф. Целєр, К. Рьоґли та ін. як різкий стилістично, граматично або тематично контрастний перехід між сценами, репліками однієї сцени, а також між фразами однієї репліки:

(4) 1 **DER MANN ÜBER SECHZIG** Er ist tot.

2 **DIE FRAU ÜBER SECHZIG** Er ist verblutet. Ach, Kleiner. Ach, Kleiner.

3 **DER MANN** Nummer B 5: Bo Xao Xa ot, gebratenes Rindfleisch, mit Chinakohl, Paprika, vietnamesischen Pilzen, Bambusschoten, Zwiebeln, Knoblauch, Zitronengras.

4 **DIE JUNGE FRAU** Der Chinese ist verblutet, und er liegt neben den roten und blauen Gasflaschen auf dem Fußboden der kleinen Küche des China-Thai-Vietnam-Restaurants DER GOLDENE DRACHE. [9, с. 9]

Контекстуальний фрагмент (4) демонструє одночасно сюжетний, образний та семантико-асоціативний типи контрасту, які М. Блох відносить до лексико-семантичного виду контрасту. Когезивні та когерентні між собою репліки 1-2 перериваються цитатою із ресторанного меню у репліці 3.

(5) *VIDEO/spiel = parallel*
SIMONE TRISTAN/anders
ANDERS ISOLDE/robert
SIMONE TREULOSER HOLDER!/ du arsch
ANDERS SELIGSTE FRAU!/ zicke
SIMONE TAG UND TOD,
MIT GLEICHEN STREICHEN,
SOLLTEN UNSERE LIEB ERREICHEN?/
gibts ja gar nicht dass du wieder da bist
guck mich nicht an bin total fertig
ich bin so fertig […] [6, с. 14]

Автори досліджуваних драматичних текстів часто вдаються до чергування діалогічних фаз чи реплік написаних у піднесеному та розмовному стилях. У прикладі (5) автор йде ще далі, і вислови однакові за змістом, проте стилістично контрастні повинні звучати і, відповідно, сприйматися одночасно.

6. PAUL Und wir dachten, irgendwann wäre <u>die Schule</u> vorbei. Und dann begänne <u>ein gutes Leben</u>. [4, с. 3]

Так само як і при семантико-асоціативному типі контрасту, у прикладі (6) йдеться про протиставлення лексем *die Schule* (школа) і *ein gutes Leben* (хороше життя), це протиставлення однак не випливає із семантичного значення контрастних еле-

ментів, а є контекстуальним (актуальним для досвіду персонажів цього літературного твору). Можемо говорити також про символічний тип контрасту як підвид лексико-семантичного.

6. LEHRER Bernd – war eine leuchtende Gestalt. Ein phantastischer Sportler, ein mäßiger Schüler, bereits mit 14 Jahren ein Meter neunzig groß und 80 Kilo schwer. Seine exzellente Erscheinung wurde einzig von seiner boshaften Einfalt beeinträchtigt. [4, с. 3]

Приклад (7) представляє образний контраст, як протиставлення зовнішніх і внутрішніх характеристик персонажа. Образний тип контрасту є найбільш маркантною ознакою ДТ С. Берґ і реалізується як у наявності чіткого протиставлення між позитивними та негативними персонажами, так і у протиставленні якостей одного образу – гарні, успішні і багаті, але при цьому злі та жорстокі негативні персонажі, зовнішньо відразливі нещасні аутсайдери, є добрими всередині позитивними героями. Сюжетний контраст драматичного твору реалізується в опозиційних парах *добро-зло, вродливі-негарні, справедливо-несправедливо, щасливі-нещасні*, навколо боротьби між якими побудований конфлікт та розгортається сюжет драматичного тексту, а також в тому, що на початку тексту щасливими та багатими є негативні персонажі, в кінці тексту, навпаки – позитивні. На лексичному рівні такий сюжетний контраст виражений, зокрема, вживанням лексеми *die Gefangenen* (полонені) на початку ДТ по відношенню до протагоністів [4, с. 4], в кінці твору – для характеристики антагоністів [4, с. 8].

У ДТ «Morgen in Katar» Т. Вальзер досягла семантико-асоціативного та тематичного контрасту між окремими сюжетними елементами ДТ:

(8) 1 **BLONDE FRAU** Proust!
2 **HERR BERNHARD** … wir lassen den Wagen, das heißt das, was noch da ist, einfach hier stehen …
3 **ARNOLD** *(steht auf)* Mit mancher Leich lässt sich‘s schöner feiern, als wo sie noch keine Leich war
(zu Christa) Ein Schnäpschen, Fräulein!
(zu Edith) Solltest auch ein Schnäpschen, Edith, zahlen alles die Verwandten.
4 **EDITH** Die Verwandten?
5 **ARNOLD** Von dem da draußen. [10, с. 11-12]

Контекстуальний фрагмент (8) показує атмосферу свята у поїзді, який переїхав самогубця. У репліках 1 та 3 присутній семантичний контраст між словами *Leich (труп)* та *Proust!; feiern; Schnäpschen (будьмо!; святкувати, шнапсик – відповідно)*. В репліках 3, 4 та 5 контраст актуалізується також і імпліцитно – труп самогубця під поїздом називають *der da draußen (той надворі)*, а те, що алкогольні напої пасажири розпивають безкоштовно (як компенсація за вимушену зупинку руху потяга) випливає із фрази *zahlen alles die Verwandten* (*все оплатять родичі*).

У цьому ДТ цікавими є також випадки оксиморону як лексико-семантичного контрасту:

(9) **CHRISTA** *(missversteht es als Bestellung und stellt ihm ein Fläschen hin)* Ich habe sozusagen immer ein glückliches Pech oder ein verpechtes Glück. Wie man will. Ein pechsträhniges Glück. Ich bin ein glücklicher Pechvogel (…) Weil ihr fehlte, was ich, die später nach ihr benannt worden bin, in solchen Momenten immer habe: Glück im Pech. [10, с. 6]

Вище наведений приклад містить п’ять оксиморонів, кожен з яких складається із пари слів, що містять антонімічні корені (*glück-pech*), таким чином тут йдеться також про дослівний та синонімічний типи семантичного повтору. Приклад є частиною контекстуального фрагменту (КФ), що складається із ряду реплік дійової особи, в якому сумарно протиставлення контрастних елементів *Glück –Pech* повторюється (у різних варіаціях) 13 разів, за допомогою чого досягнуто комічного ефекту. Повтор тут слугує засобом експлікації лексико-семантичного контрасту. Контекстуально метою повтору контрастних елементів у цьому КФ є передача стану алкогольного сп’яніння (за допомогою стилістичних та структурно-семантичних засобів).

Семантико-асоціативний та сюжетний типи контрасту нероздільно пов’язані у тексті «Teheran 1386» К. Люнштедта, в якому розгортається тема накладання традицій на сучасність, релігійного і міфологічного світоглядів на науковий. Навіть у репліках дійових осіб, що позиціонують себе як прогресивні, змішується лексика із різних семантичних полів, зокрема, впродовж всього тексту вживається як релігійна і традиційно-орієнтована (*Gott, das Gesetz, Religion, religiös, Religiöser, der Glaube, Tradition, Himmel, Paradies, unser Prophet, Mullah, Imame, Hafez, kontrollieren, akzeptieren, richtig, verpflichtet, unmoralisch, unfruchtbar, sündig*), так і модерніша лексика, яка вказує, що дія відбувається в нинішні дні (*die Smogluft, Fast Food, Vermittlungsagentur, Keyboard spielen, Grafikdesign studieren, Feminist, Feministin, Barkeeper, Kaffeemaschine, Mercedes-Benz 600*). [7]

10. HELGA […] das einzige wissen dass wir beide von anfang an
hatten tychobrahe und ich
DASS DIE HÖLLE KONSTANT IST
deswegen ist es auch egal welches das richtige
weltbild ist […] [6, с. 4-5]
10. SARAH […] na ok die können ja fliegen klar fliegen
DU MAGST DOCH GAR KEINE DIÄTSALAMI
SPINNER [6, с. 7]

Приклад (10) ілюструє присутність у досліджуваних текстах т. зв. графічного (візуального) типу контрасту – між фразами надрукованими малою та великою літерами. У ДТ Фрітца Катера (Fritz Kater) «HEAVEN (zu tristan)» початок речень та власні назви починаються із малої літери (що видно у назві), окремі слова, словосполучення та репліки проте повністю написані великими літерами. Тут актуалізується також семантичний та стилістичний контраст – великою літерою написані «високі» слова про рай, пекло тощо, так, іноді, і вислови з негативною конотацією у розмовному стилі). Скажімо, здебільшого великими літерами виділені такі фрази та слова як: HEAVEN, HIMMEL, GARTEN, INSEL, STERN, DIE HÖLLE WIRD UND ÜBERALL HIN FOLGEN; в інших сценах – розмовні фрази (приклад (11)).

Що стосується функціонального навантаження явища контрасту, М. Райнгардт вважає ключем до розуміння ННДТ контраст між діалогічними пасажами в розмовному стилі та очуженням (Verfremdung) в інших частинах тексту. [8, с. 71] В новітніх текстах ефект очуження може досягатися за допомогою контрасту між репліками довгими та короткими (актуалі-

зується у прикладі (1) із ДТ А. Гілінґ «Schwarzes Tier Trauriegkeit»), розмовними та поетичними (приклади (1, 4, 5)), оригінальними авторськими та репліками-цитатами (скажімо, драматичний текст К. Рьоґли (Kathrin Röggla) «worst case») тощо.

12. 1 **RITA** Ich war für etwas gut. Die Insassen des Heimes respektierten mich.

2 **OBDACHLOSER** Wir konnten sie überhaupt nicht leiden. (…) [4, с. 5]

В наступному прикладі ефекту очуження досягнуто 1) оповідним характером контекстуального фрагменту, який, у свою чергу, реалізується через застосування минулої часової форми дієслів (*war, respektierten, konnten*) та апелювання мовців одне до одного в 3-й особі; 2) застосуванням авторкою семантико-асоціативного та сюжетного контрасту між сусідніми репліками. Репліки 1 та 2 є тематично когерентними, проте не є діалогічними у вузькому сенсі – як спілкування двох мовців між собою. Згаданий через гіперонім (Die Insassen des Heimes) в репліці 1 безпритульний (OBDACHLOSER) у репліці 2 заперечує сказане, також звертаючись до мовця 1 не безпосередньо, а в 3й особі. Це створює ефект кіномонтажу та реалітіТБ (reality TV), коли актори діляться думками на камеру у формі монологу. Вживання контрастних лексичних засобів та звернення до прийомів кінематографу у цьому та подібних контекстуальних фрагментах ДТ «Die goldenen letzten Jahre» має на меті досягнення гумористичного ефекту.

У доповненні до висновків М. Райнгард, вважаю що відсутність інтелектуального, світоглядного чи емоційного контрасту у мовному вираженні різних дійових осіб окремого ДТ сприяє досягненню ефекту очуження ще більшою мірою ніж наявність будь-яких видів контрасту, оскільки є неприродною для комунікації та діалогічного спілкування.

На основі аналізу текстів С. Берґ, А. Гілінґ, Фрітца Катера, Р. Шімельпфеніґа, Т. Вальзер та К. Люнштедта можемо зробити наступні висновки:

1) В межах кожного драматичного тексту нероздільно пов'язаними є одразу кілька видів контрасту; в той самий час, комбінація цих видів у кожному із досліджуваних ДТ є різною. Загалом, найчастіше зустрічаємо стилістичний та лексико-семантичний (поміж його підвидів: образний, сюжетний та семантико-асоціативний) види контрасту.

2) Завдяки почерговому ритмічному переплетенню структурно-граматичних, лексико-семантичних, стилістичних та графічних контрастних елементів в межах окремого драматичного тексту досягається його когерентність.

3) Автор(к)и ННДТ можуть застосовувати контраст для досягнення очуження, гумористичного ефекту або для реалізації художнього конфлікту. Зв'язок контрасту із цими явищами відкриває цікаві теми для подальших досліджень.

Література:

1. Блох М. Я. Проблема основной единицы текста. *Коммуникативные единицы языка*. Москва, 1985. 205 с.
2. Гриня Н. О. Контраст як семантико-функціональна категорія тексту (на матеріалі лексикографічних джерел та лінгвістичних учень). *Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови*. 2012. Вип. 19. С. 86–93.
3. Зарецкая Е. Н. Риторика. Теория и практика речевой коммуникации. Москва: Дело, 1998. 475 с.
4. Berg, Sibylle. Die goldenen letzten Jahre. *Theater heute*. Das Stück : 04/09. 2009. 9 S.
5. Hilling, Anja. Schwarzes Tier Traurigkeit. *Theater heute.* Das Stück : 12/07. 2007. 16 S.
6. Kater, Fritz HEAVEN (zu tristan). *Theater heute.* Das Stück : 10/07. 2007. 15 S.
7. Lünstedt, Claudius. TEHERAN 1386. *Theater heute.* Das Stück : 10/09. 2009. 11 S.
8. Reinhard, Michaela. Analyse von Theatertexten. Am Beispiel von Philipp Löhles Stück «Die Unsicherheit der Sachlage« (2008). *In: Der Deutschunterricht. Beiträge zu seiner Praxis und wissenschaftlichen Grundlegung. Linguistik in der Analyse literarischer Texte 2.* 2014. S. 61–72.
9. Schimmelpfennig, Roland. Der Goldene Drache. *Theater heute.* Das Stück : 11/09. 2009. 11 S.
10. Walser, Theresia. Morgen in Katar. *Theater heute.* Das Stück : 04/08. 2009. 17 S.

Отримано: 25 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: karolinaok@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-65-68

Янишин О. К., Горюк Д. В. Детективний роман Т. Кленсі та М. Ґрені «Право остаточного рішення»: модернізація жанру в українському вимірі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 65–68.

УДК 821.111'312.4

Янишин Ольга Каролівна,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філології та перекладу,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Горюк Даніелла Вікторівна,
магістрант, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ДЕТЕКТИВНИЙ РОМАН Т. КЛЕНСІ ТА М. ҐРЕНІ «ПРАВО ОСТАТОЧНОГО РІШЕННЯ»: МОДЕРНІЗАЦІЯ ЖАНРУ В УКРАЇНСЬКОМУ ВИМІРІ

Роман Т. Кленсі та М. Ґрені «Право остаточного рішення» (2012) передбачив трагічні події, які відбуваються в Україні упродовж останніх років. У статті описано ознаки модернізації шпигунського детективу з урахуванням сучасних подій в Україні. Роману притаманні своєрідна письменницька манера, масштабність дій і скрупульозність у деталях, швидка зміна ракурсів, непередбачуваність кількох сюжетних ліній і всеосяжне передбачення майбутнього. Презентуючи дві моделі оповіді (новелу і розповідь), роман має гібридну структуру та всі ознаки трилера. Т. Кленсі та М. Ґрені у «Праві остаточного рішення» розширили поняття жанру в детективній літературі, поєднавши ознаки шпигунського, політичного, історичного та конспірологічного детективу, що дає підстави класифікувати роман як політико-шпигунський трилер з ознаками конспірології.

Ключові слова: *жанр, детективна література, політико-шпигунський трилер, історичний детектив, конспірологічний детектив, Т. Кленсі, М. Ґрені, «Право остаточного рішення», Україна.*

Olha Yanyshyn,
Candidate of Pedagogy Sciences, Associate Professor, Department of Philology
and Translation Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
Daniella Horiuk,
graduate student, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

MODERNIZATION OF A LITERARY GENRE IN TOM CLANCY AND MARK GREANEY'S «COMMAND AUTHORITY»: UKRAINIAN PERSPECTIVE

In 2012 T. Clancy and M. Greaney predicted some tragic events that later proved real in Ukraine. The paper aims to identify developments of the detective genre in the novel «Command Authority», taking into account the contemporary circumstances in Ukraine. The book combines the individual writing style, large-scale actions and precise descriptions, rapid changing locations, unpredictable elaboratenesses of several plot lines.

Based on reviewed theoretical approaches to defining and classifying genres of criminal literature, we argue that the book is hybrid in form since it presents two narrative models, i.e. a novel and a story, describing both the results of the crime and the prospects of its investigation.

The novel illustrates the ambiguity of literary criticism since we can identify it as a spy detective as well as a conspiracy detective. Like in the classic detective story, the authors attract the reader to solve the mystery of a crime, but real events outside the book make you think about whether the unravelled mysteries of the present, rooted in the seemingly understandable past, could be ever solved in the future.

To summarize: by combining the characteristic features of several types of detective novels (spy, political, historical and conspiracy), the authors of «Command Authority» T. Clancy and M. Greaney have extended the genre of the spy detective, so the novel falls under the class of the political spy thriller merging with the conspiracy detective.

Keywords: *genre, criminal literature, political spy thriller, historical detective, conspiracy detective, T. Clancy, M. Greaney, «Command Authority», Ukraine.*

Постановка проблеми. На зламі XX–XXI століть серед десятків англомовних детективів привертає увагу серія гостросюжетних романів культового американського письменника Т. Кленсі, головний герой яких Джек Райян упродовж 14 томів (1993–2013) робить карколомну кар'єру від аналітика ЦРУ до президента США. У 2017 р. видавництво «Фоліо» випустило український переклад передостаннього з цієї серії роману «Command Authority» – «Право остаточного рішення» (перекладач Є. Тарнавський) [4; 9], який ще у 2012 р. передбачив майбутні трагічні події, які відбуваються в Україні впродовж останніх років. Проте до цього часу роман ще не був об'єктом філологічного дослідження, яке б поєднало теоретичне осмислення специфіки жанру зі специфікою українського сприйняття.

Аналіз теоретичного доробку засвідчує, що ще 1928 р. Д. Сейерс ідентифікувала оповідь Старого Заповіту (IV–I ст. до н. е.) про Каїна й Авеля та притчу про те, як цар Соломон встановив справжню матір немовляти, як попередників детективного жанру. Втім літературна критика загалом сходиться на думці, що «батьком» детективного жанру є Е. А. По (1809–1849) [11, с. XIII]. І тільки у 1913 р. К. Веллс (C. Wells), автор понад 60 детективних романів про нишпорку Флемінга Стоуна, опублікувала першу теоретичну працю про жанрові особливості детективу. Її внесок до розвитку теорії детективного жанру високо оцінив Дж. Есенвайн (J. Esenwein), наголосивши, що жоден інший письменник того часу не був так добре підготований, а сама розвідка – стала першим вартим уваги всебічним дослідженням жанру. [11, с. XIII]. Б. Пронзіні (B. Pronzini), перший президент Американської асоціації авторів книг про приватних детективів, зауважує, що сьогодні книгу К. Веллс «The Technique of the Mystery Story» читати значно цікавіше, ніж її романи [3].

К. Веллс характеризує детектив як вид художньої літератури, що охоплює всі твори, в яких автор створив і розв'язав проблему, виклавши її так, що проникливий читач може вгадати або обґрунтувати відповідь. Фактично, у творі обов'язково

має бути нишпорка (проте розслідування часто виконує геть інший персонаж) та злочин (очевидний або уявний): чи то вбивство, пограбування чи викрадення людини. Незалежно від ужитих методик (пошук свідків, дедукція чи розв'язок криптограми), злочин обов'язково розслідують, а не просто відгадують рішення. І саме це К. Веллс вважає основним елементом запропонованого нею підходу для визначення детективу. На думку письменниці, типовий сучасний детективний твір – це докладна розповідь про етапи цілого ланцюжка дій, які людина з надзвичайними розумовими здібностями виконує для розгадування таємниці [14, с. 43].

Розвиваючи таке тлумачення детективу, Ц. Тодоров виокремлює в «кримінальній» літературі не один, а два часові рівні: опис причин, які призвели до злочину, та власне період його розслідування. Таким чином, детектив змальовує дві «історії»: стисло подає історію скоєння злочину та розлого описує його розслідування, чим, власне, й забезпечує зв'язок між читачем і злочином. Спираючись на комбінацію цих аспектів, типологія Ц. Тодорова вирізняє два типи детективної літератури (*roman policier*): класичний тип детективу (*roman à énigme*), у якому розслідування просувається від слідства до виявлення причин злочину і причетних до нього; та «чорний» роман (*roman noir*), у якому оповідь збігається з порядком подій [12]. Як підсумував Ж. Делез, описуючи результати злочину і водночас вибудовуючи перспективу його розслідування, «чорний» детективний роман втілює дві репрезентативні моделі оповіді: новелу і розповідь [10, с. 83].

Класики детективного жанру також акцентували на дотриманні канонів і жанрової формули детективного твору, вперше сформульованих 1928 р. С. Ван Дайном (S. S. Van Dine) у вигляді двадцяти правил [13]. Пізніше, у 1978 р., Ц. Тодоров зменшив їх кількість до восьми, ще раз підтвердивши, що порушення чітко окресленої структури детективу та законів побудови детективного сюжету призводить до руйнування жанру [12]. Суголосну позицію займає і Дж. Кавелті, який, зважаючи на повторюваніть структури, обов'язковість злочину та постійну авторську «гру на очікування», суперником в якій постає читач, причислює детектив до формульних творів [2].

Однак навіть застиглість форми не першкодила модернізації детективу. З часом назва жанру неодноразово змінювалася: від *раціоцинацій* Е. По, *містерій* і *детективної літератури* на зламі XX ст., до «*whodunnit*» (термін, аналога якому ми знайшли в українському літературознавстві; «хто це зробив»=«чиїх це рук справа?» – переклад наш *О. Я.*) між Першою і Другою світовими війнами. На фоні значного розмаїття піджанрів останні двадцять років в англомовній літературній критиці та наукових дослідженнях уживано термін *crime fiction – кримінальна література* [11, с. XIII]. До її класифікації зараз існує декілька підходів, серед яких хронологічний та алфавітний найпростіші, проте далекі від досконалості. Перший фіксує виникнення піджанрів, їх форми та теми у часі, однак не зважає на те, що новоявлені автори регулярно переформульовували та переприсвоювали їх «під себе». Другий хіба що допоможе вишикувати всі жанри та піджанри в алфавітному порядку, тобто обмежений фіксуванням **минулого літературного досвіду, а, отже**, є за своєю суттю редуктивним і заводить читача у глухий кут тематичного розмаїття [11, с. 2].

В. Руднєв характеризує детектив вже як специфічний жанр масової літератури та кінематографа XX ст. через еволюцію поняття *істина*. Пов'язуючи масову культуру з національним типом філософської рефлексії, філолог пропонує хронологічно поділити класичні детективи на 3 різновиди: аналітичні (англійські – інтелектуальні), прагматичні (американські – вестернізовані кримінальні детективи) та екзистенціальні (французькі – поліційні романи або ну-ар). Якщо у першому детектив-аналітик (Шерлок Холмс, Еркюль Пуаро чи міс Марпл) в обмеженому просторі будує ідеальний метод для виявлення правди серед обмеженої кількості людей, вирішуючи «загадку замкненої кімнати» чи «таємницю сільського будинку»», то у другому (1920-ті рр.) детективом є напружено-агресивний атлетичний тип, який «жорстко» шукає «істину», синонімом якої можуть бути хитрість, сила і спритність розуму. У третьому проблему вирішує жертва злочину, яка «не вирізняється ні розумом, ні кулаками», одначе черпає силу у власній неординарності, гнучкості та духовній глибині. Пошук істини тут зводиться до екзистенційного вибору або особистісно-морального рішення, тому що тільки так можна розгадати загадку, яка здається містично незбагненною. Проте повоєнні роки знівелювали межі між жанрами, а постмодернізм створив власні зразки пародійних детективів, поступившись популярністю трилеру [6; 11, с. 144–146].

На сьогодні Т. М. Тимошенкова виокремлює більше десятка видів сучасних англомовних детективів: кримінальний роман, трилер, поліційний детектив, романтичний детектив, шпигунський роман, історичний детектив, судовий детектив, «крутий» детектив, політичний детектив, юридичний трилер, містичний детектив, іронічний детектив, виробничий детектив [7, с. 428–429]. Перелік можемо розширити (але не вичерпати), додавши окультний, військовий, романтичний або любовний, конспірологічний, фантастичний, дамський, соціальний та психологічний детективи. В умовах збагачення жанрової «картотеки» віднесення твору до певного конкретного жанру та піджанру можливе тільки за результатами комплексного аналізу фабульної будови та специфіки стилю кожного письменника.

Мета статті – виявити та описати ознаки модернізації детективного жанру у романі «Право остаточного рішення» з урахуванням сучасних суспільних подій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Написаний ще 2012 р. Томом Кленсі **у співавторстві** з Марком Ґрені роман змальовує перебіг подій, центром яких стає Україна, і про які на той час українці ані здогадувалися, ані замислювався: анексія Криму, спроба заколоту в Харкові, агресія Росії на Луганщині та у Донецьку... Дійовими особами роману є президенти США, Росії, Великої Британії, України, представники секретних розвідувальних служб США, різних країн Європи, Близького Сходу, організовані кримінальні групи, диверсанти та кілери. Всі вони учасники нещадної та шаленої боротьби за владу та гроші, у якій перебувають по різні сторони барикад. Розвідники й аналітики надсекретних служб США намагаються знайти сірих кардиналів, які надихають трагічні світові події та приховують мільярдні суми в офшорних сховках. Що вразить українського читача більше: своєрідна манера письменника, яка незвично поєднує всеосяжність і масштабність, скрупульозність у деталях, швидку зміну ракурсів, непередбачуваність у хитросплетіннях кількох сюжетних ліній, чи всеохопне передбачення майбутнього?

Те, що попервах створює враження прямолінійної розповіді про нехитрий конфлікт між двома країнами, насправді виявляється поєднанням декількох сюжетних ліній. Практично до останньої сторінки складно зорієнтуватися у неочікуваних поворотах сюжету та збагнути, для чого автор вводить непов'язані з розслідуванням випадки у канву загальної розповіді. Загалом, «Право остаточного рішення» – це не сенсаційний роман, а низка взаємопов'язаних скетчів (камей) про різних персонажів книги.

Роман починається прологом, про який читач може повністю забути, аж до останньої сторінки. У часи «холодної війни» агент КДБ Р. Таланов прибуває в Москву на таємну зустріч зі своїм куратором Валерієм Володіним і отримує завдання втілити таємні плани керівництва КДБ, яке передбачало падіння Радянського Союзу.

Минув час. У новоствореній державі до влади блискавично приходить новий сильний керівник – президент В. Володін. Вибудувавши свою імперію на кривавій таємниці минулого, він усуває кожного, хто наблизиться до неї. Його мета – повернути Росії її колишню славу та силу і змусити весь світ тремтіти від страху. Це призводить до агресії проти Естонії, яка тривала всього п'ять годин, до прибуття військ НАТО.

У цей час у Лондоні син президента США Дж. Райана, Джек-молодший, як фінансовий аналітик, вивчаючи радянську націоналізацію мільярдної компанії з розвідки нафти, натрапляє на слід агента Бедрока.

Щоб повернутись у молодість президента США, коли він був агентом ЦРУ, Т. Кленсі застосовує цікавий прийом хронологічного стрибка. Три десятиліття тому, президент Джек Райан напав на слід убивці з КДБ під кодовим іменем «Зеніт», однак не зміг його схопити. Тоді Райану допоміг вижити таємничий британський шпигун Бедрок.

Якщо аналізувати «Право остаточного рішення» крізь визначення історичного детективу, який формально може приймати дві форми (у першій розслідуванння детективної історії відбулося в минулому, але не було описано; в другій злочин, скоєний у віддаленому минулому, розслідують у сучасних темпоральних рамках [11, с. 146]), у око впадає роздвоєність жанру. Регулярні «хронологічі стрибки» виміром тридцять років, а це життя цілого покоління, синкопою пов'язують минуле неоприлюднене розлідування з теперішнім, також таємним. Човник розповіді безустанно сновигає між двома паралельними сюжетними лініями основи, розділеними тридцятьма роками, поперемінно переносячи нас із минулого в сучасність. На цьому тлі автори створюють різнобарвний гобелен подій, змальовують шлях до істини, сповнений сутичками, переслідуваннями, боями та шпигунськими змаганнями, що змушують забути про нашу невіру в те, що таємничого Зеніта знайдуть.

Унаслідок вибуху в ресторані випадково гине дружньо налаштований до США директор Служби зовнішньої розвідки Росії С. Бірюков. У Білому домі полонієм-210 отруєно дисидента, проте слід веде до Росії. За збігом обставин колишнього директора СЗР С. Головка, який почав великі пронаціоналістичні та проросійські акції протесту в Україні, також отруєно полонієм-210. В. Володін отримує привід об'єднати СЗР і ФСБ у, фактично, старий КДБ, і призначає очільником Р. Таланова.

Тим часом розроблено хитромудрий план захоплення України. Населенню масово роздають російські паспорти. У Севастополі проросійські активісти захоплюють таємну базу ЦРУ, яка розслідує діяльність угруповання «Сім сильних чоловіків» і виходить на слід керівника – Г. Шрама. Убивши лідера провідної проросійської партії України Оксану Зуєву та зорганізувавши теракт на проросійському мітингу в Донецьку, ФСБ дає Володіну привід почати вторгнення на Україну.

Навіть у найтемнішому світі шпигунства нічого не залишається таємницею назавжди. Джек-молодший виявляє міжнародну мережу нелегальних фондів для забезпечення виживання КДБ після розпаду СРСР, створення яких прикривав «Зеніт», яким виявився директор ФСБ Р. Таланов. У 1985 р. він був причетний до загадкового викрадення 204 мільйонів доларів у КДБ. У 90-і роки на викрадені гроші В. Володін заснував перший у Росії комерційний банк, взявши під свій контроль приватизацію. Р. Таланов увійшов до злочинної групи «Сім сильних людей», і, ставши злодієм у законі, використав силу злочинних груп, щоб привести до влади В. Володіна, за що й отримав посаду директора ФСБ. Угруповання «Сім сильних людей» перетворили на таємний підрозділ ФСБ. А ще Джеку-молодшому вдається захопити Г. Шрама, вбивцю С. Головка.

Тут доцільно навести розмірковування В. Миславського про жанрову різницю між трилером і детективом. Обидва зображають негативних персонажів, які вчиняють протиправні вчинки, що суперечать загальноприйнятим правилам. Проте, якщо у детективі дія у часі рухається назад, до розгадки; то у трилері – вперед, до катастрофи [5, с. 194–195].

З фактами на руках, президент Райан вимагає, щоб Володін зупинив російську армію в обмін на те, що його ім'я не будуть пов'язувати з діяльністю групи «Сім Сильних Чоловіків». Росія припиняє агресію проти України й відступає. Крим відходить Росії. Через два дні Таланов йде у відставку. Невдовзі його вбиває охоронець. Читач може згадати пролог!

З упевненістю можемо стверджувати, дарма що останні сторінки містять розгадку колишніх злочинів, у читача не виникає відчуття, що катастрофу подолано. Вона триває поруч – у реальному житі. Це дає підставу класифікувати роман як детективно-шпигунський трилер.

Чому читачів захоплюють шпигунські історії, адже в реальному житті шпигунство – це доволі нудне заняття, сповнене пошуками секретної інформації, яке вимагає повної анонімності, відірваності від родини та друзів, часом довгих днів і років очікування? Таємниця привабливості шпигунського романтизму, зазвичай, полягає у майстерності автора. У «Праві остаточного рішення» вона – філігранна.

У сюжеті роману бачимо модифікацію теорії лабіринтів У. Еко, за якою класична загадка не може бути нерозгаданою [8, с. 454]. Причина актуальності цієї книги в тому, що зображені в ній події так тісно пов'язані із сьогоденням, ніби реалізація художнього тексту цього разу не змогла задовольнитися сценарієм фільму, а тому перейшла прямо в реальне життя. Оскільки роман написаний ще у 2012, цікаво порівняти, як розвивалися події. Автори пророкували прикре майбутнє. Направду ніщо не зробило цю книгу більш реальною, ніж вторгнення Росії в Україну. Хай там як, вражає точність, з якою передбачені дії російських спецслужб і президента. Події відбуваються у багатьох місцях, однак основні – в Україні: таємні операції ФСБ, спрямовані на розпалювання безладів в Україні, використання проросійських демонстрантів і бойовиків, роздавання російських паспортів, вторгнення Росії в Крим, Донецьк і Луганськ, спроба захопити Маріуполь; реконструкція пам'ятника Дзержинському. На міжнародній арені – це націоналізація іноземних інвестицій, вкладених у російські природні ресурси, та укладення угоди з китайцями щодо спільної китайсько-російської економічної діяльності.

На щастя, не було пробної атаки на Естонію. На жаль, не справдилися очікування на реальну військову підтримку України військами НАТО. У житті, на противагу описаному створенню проксі-республіки, Росія застосувала військове вторгнення у значно ширших масштабах, а сила російського інформаційного наступу перевершила всі сподівання. Втім, основне і найголовніше – не справдилися передбачення про нетривалий опір слабкої української армії, яка не залишилася наодинці з ворогом, а відновилася потугами українського народу.

Безперечно, сприйняття зображених у романі подій кардинально різниться по обидва боки океану. Якщо для американської аудиторії важливо вчергове (адже для них – це тільки один із доволі численної серії детективів Т. Кленсі про Джека Раяна і його кар'єрний ріст від співробітника ЦРУ аж до президента США) переконатися у тому, як професійно діють їхні спецслужби, резидентура й оперативні загони на території інших країн, як невтомно дбають вони про безпеку власної нації та відновлюють справедливий світовий уклад, коли президент США Дж. Раян, поєднуючи дипломатичний тиск із політичною доцільністю, змушує російського президента В. Володіна вивести війська з України, то для українських читачів, зображені події занадто болючі, щоб їх можна було сприйняти як сюжетну лінію шпигунського детективу.

Тим-то й проектування витвореного У. Еко лабіринту на реальність створює відчуття роздвоєності: з одного боку, підкріплюючи надію на швидку зміну сучасного складного становища в Україні, а, з іншого – поглиблюючи побоювання щодо того, як діятиме Мінотавр і в яке майбутнє приведе нитка Аріадни.

Чи з'явиться в українського читача таке ж почуття задоволення від розкриття причин кримінальних дій та наслідків їх розслідування, якщо на сторінках роману зі вторгненням в Україну було покінчено тоді, коли «ввічливі зелені чоловічки» ще не дісталися Криму, коли ще не запалало в Іловайському котлі, коли ще не перервався політ малазійського срібнокрилого птаха, а над Донецьким аеропортом життєствердно лунала «Ода до радості», сила духу якої проросла у кіборгів, які, вже незабаром, 242 поспіль дні героїчно його боронитимуть?

Чи радше він погодиться з Ж. Делезом, який вважає, що у сучасному «чорному» детективному романі істина перестає бути метою розслідування в повному прояві, має свій власний вимір і власну достатність і служить для створення або відновлення своєрідної рівноваги, що дозволяє суспільству цинічно приховати те, що хочуть приховати, і показати те, що хочуть розкрити, навіть заперечуючи всі докази та захищаючи неймовірні злочини [10, с. 83]. Адже «Крим відходить Росії», а питання залишаються.

А може він відчує, що став учасником потенційної змови, яка огорнула цей світ поза межами твору, оскільки змішана структура викладу, залучаючи читача до розв'язування загадки, водночас, відсилає його до сучасності. Насправді, вигадка автора (чи обґрунтоване передбачення?) у дещо видозміненому вигляді стала реальністю. І тут доцільно навести узагальнення Т. Н. Аміряна щодо жанрової різниці між шпигунським і конспірологічним романом: шпигунський роман пов'язаний з ідеєю національних держав і репрезентує той вид «реальності», яку артикулює державна влада; на противагу йому, конспірологічний детектив підпорядкований найактуальнішій проблемі постмодерністської культури – ідеї глобальної, загальносвітової змови [1, с. 56–62]. З цієї позиції, «Право остаточного рішення» є гібридним твором і, наближаючись до конспірологічного роману, виходить поза межі звичайного шпигунського детективу.

Висновки. Детективний роман Т. Кленсі та М. Ґрені «Право остаточного рішення» має змішану структуру і репрезентує дві моделі оповіді (новелу і розповідь), оскільки не тільки описує результати злочину, але й змальовує перспективу та хід розслідування. Твір може слугувати ілюстрацією невизначеності, яка існує серед літературознавців, щодо того, чи можна ототожнювати шпигунські детективні романи з конспірологічними. Втілюючи модель класичного детективу, Т. Кленсі та М. Ґрені залучають читача до розгадування таємниці злочину, проте події, які відбуваються поза межами сторінок твору, орієнтують аудиторію на сучасність і змушують задуматися над теперішнім і майбутнім (таємниці минулого ж бо здаються розгаданими), над тим, хто пересуває фігури на шахівниці історії світу, тимчасово прилаштованій в України, та над ціною, яку доведеться заплатити за кожен тайм гри, до якої, як зазначав Ж. Делез, залучені і політика, і економіка, і злочинність, і правосуддя. Водночас романові присутні всі ознаки трилера: складна побудова тексту сприяє створенню напруженого очікування та нервового занепокоєння, значна кількість загрозливих ситуацій породжує інтенсивні емоції.

Викладене дає підстави твердити, що Т. Кленсі та М. Ґрені у «Праві остаточного рішення» розширили поняття жанру в детективній літературі, поєднавши ознаки шпигунського, політичного, історичного та конспірологічного детективу, і класифікувати роман як політико-шпигунський трилер з ознаками конспірології.

Література:

1. Амирян, Т. Конспирологический детектив как жанр постмодернистской литературы : Д. Браун, А. Ревазов, Ю. Кристева. : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 2012. 330 с.
2. Кавелти Дж. Изучение литературных формул. Новое литературное обозрение. 1996. № 22. С. 33–64.
3. Классический детектив: поэтика жанра : веб-сайт. URL: http://detective.gumer.info/english.html (дата звернення: 20.10.2018).
4. Кленсі Т., Ґрені М. Право остаточного рішення. Харків : Фоліо. 2014. 512 с.
5. Миславський В. Кінословник. Терміни. Визначення. Жарґонізми. Харків : ХЧМГУ, 2006. 328 с.
6. Руднев В. П. Детектив. Словарь культуры XX века. Москва, Аграф, 1997. 384 с. URL: https://www.booksite.ru/fulltext/slo/var/cul/tur/rud/nev/ rudnev_v/27.htm (дата звернення: 20.10.2018).
7. Тимошенкова Т. М. Детектив: историческая динамика литературного жанра. Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.». Харків, 2015. Т. 21. С. 428–437.
8. Эко У. Развлекательность. Имя розы: Детектив. Вып. 2. Москва. 1989. 496 с.
9. Clancy T., Greaney M. Commandment Authority [Електронний ресурс]. Berkley; Reprint, 2014. Kindle Edition.
10. Deleuze J. The Philosophy of Crime Novels. Desert Island and Other Texts 1953–1974 / ed. D. Lapoujade; trasladed by M. Taormina. – NY : Columbia University, SEMIOTEXT(E), 2004. P. 81–85. URL: http:// www.thrillingdetective.com/trivia/ triv288.html (Last accessed: 17.10.2018).
11. Scaggs, John. Crime fiction (The new critical idiom. New York, NY : Taylor & Francis Group Routledge, 1970. 180 p. Taylor & Francis e-Library : web-site. URL=http://detective.gumer.info/txt/scaggs.pdf (Last accessed: 08.11.2018).
12. Todorov Tz. Poétique de la prose (choix) suivi de Nouvelles recherches sur le récit (1971, 1978). URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts/todorov __poetique_de_la_prose__fr.htm#01 (Last accessed: 08.11.2018).
13. Van Dine, S. S. Twenty Rules for Writing Detective Stories. EBOOK. e-Library : web-site. URL=https://www.overdrive.com/media/2611275/ twenty-rules-for-writing-detective-stories (Last accessed: 08.11.2018).
14. Wells, C. The Technique of the Mystery Story. The writer's library / Carolyn Wells. – Home Correspondence School, 1913. – 366 p. – URL= https://books.google.com.ua/books?id=2h6jbUTE7xMC (Last accessed: 08.11.2018).

РОЗДІЛ 2

ФОНЕТИЧНА, ЛЕКСИЧНА ТА ГРАМАТИЧНА СИСТЕМИ МОВИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отримано: 13 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: anabel003@i.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-69-73

Belyaeva Anastasiia. Corpora creation in contrastive linguistics. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 69–73.

УДК 811.111:811.161.2.091:81'42

Anastasiia Belyaeva,
PhD, Associate Professor, Zaporizhzhya National University

CORPORA CREATION IN CONTRASTIVE LINGUISTICS

Universal and specific features of language usage can become more evident if tested against the non-elicited language data on large scale. This requirement can be met by using corpora that provide ample data to test research hypotheses in contrastive language studies in objective and falsifiable manner. However, criteria in corpora creation and comparability measures in the evaluation of available corpora present a separate problem in contrastive linguistics. The article presents an overview of the types of corpora used in Contrastive Linguistics research and describes their characteristic features. The study proceeds to look into the sources of data used in corpora creation both in (commercially) available corpora and data collections compiled to answer a particular research question. The article describes the techniques used in creating comparable corpora for contrastive studies and presents the comparability measures to evaluate the corpora. The study examines the case of building a topic-specific comparable corpus in English and Ukrainian. The corpus focuses on education-related vocabulary in the languages under analysis. The corpus comparability is measured using translation equivalence and word frequency similarity. The article used the procedures outlined above to collect a quasi-comparable (non-aligned) corpus focusing on the topic of education with the English and Ukrainian languages in contrast. Using frequency comparability measure it was established that both components of the corpus (in the English and Ukrainian languages) contain keywords related to the topic of education.

Key words*: monolingual corpus, parallel corpus, contrastive linguistics, comparability measure.*

Бєляєва Анастасія Вікторівна,
кандидат філологічних наук, доцент, Запорізький національний університет

СТВОРЕННЯ КОРПУСІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ З ЗІСТАВНОГО МОВОЗНАВСТВА

У статті проаналізовано типи корпусів, які використовуються у дослідженнях з зіставного мовознавства з метою виявлення універсальних та специфічних особливостей мов. Встановлено основні джерела матеріалів для укладання корпусів, критерії відбору текстів, етапи укладання корпусів, моделі оцінки та характеристики корпусів для контрастивних студій. У статті розглянуто методи, що використовуються у створенні корпусів для зіставних досліджень, описано досвід укладання корпусів для зіставних досліджень на матеріалі англійської та української мов. Критерії відбору матеріалу, етапи побудови корпусів та перспектив їх використання розглянуто на прикладі корпусів лексики сфери освіти в аналізованих мовах.

Ключові слова*: одномовнй корпус, паралельний корпус, контрастивна лінгвістика.*

Studies carried out on large language samples can give new insights into language usage. Corpora, collections of written text or speech, provide ample data to test research hypotheses in objective and falsifiable manner. Researchers interested in contrastive language studies take a corpus-based approach since universal and specific features of language usage can become more evident if tested against the examples retrieved from corpora. One approach towards incorporating corpora data to contrastive studies would be to use monolingual corpora to retrieve data on language usage and then look into similarities and differences in patterns evident in languages compared. However, in this case researchers could not be sure whether the monolingual corpora are based on equal criteria of collecting language samples. Therefore, the presence or absence of a certain language phenomenon could result from the type of documents that make a corpus. This article describes approaches to corpus creation and evaluation in contrastive linguistics research. The objective of the article is studying the techniques of corpus collection and analysis in contrastive language studies. The paper begins with an overview of approaches to materials selection for corpus-based contrastive research. The study proceeds to determine how corpora can be evaluated in order to be used in contrastive linguistics research. Finally, the paper attempts to examine the procedures of creating a corpus for research on the vocabulary in the field of education with English and Ukrainian languages in contrast.

Contrastive studies can rely on two types of multilingual corpora: parallel and comparable corpora. Scholars stress that in contrastive research multilingual corpora are of particular importance in studying language meaning [10]. The first type is represented by the original texts and their translations into one or several languages with sentences aligned. Such corpora can be used in translation studies or cross-language information retrieval. Scholars also single out noisy parallel corpora, which contain aligned sentences of

original texts and their rough translations. The translations cover the same topic as source texts but contain alterations to the original, i.e. some passages or sentences might be added or omitted [4].

Comparable corpora, in turn, consist of original texts in two or more languages. In comparable corpora documents cover similar topics or belong to the same time period (e.g. newspaper articles published on the same date or in the same year). Such corpora should be aligned; however, criteria for the alignment present a separate research problem. Most often common topic is used as the basis for alignment. Another type of comparable corpora contains non-translated documents covering the same or different topics. Such corpora are heterogeneous collections of documents that do not require topic alignment [4]. It is the latter type of corpora that might be particularly useful for contrastive studies because it allows looking into non-elicited language data on large scale to make conclusions about language patterns.

Parallel corpora are widely exploited in translation studies; however, their use in contrastive research might prove disadvantageous. The primary concern is that such corpora tend to have smaller language coverage than monolingual or comparable corpora. What is more, few parallel corpora are readily available for researchers; their creation is time-consuming, unnecessarily laborious, and more often than not involving the subjective factor of human translator interference [7; 13].

Therefore, more linguists turn to comparable corpora and select the material for their research in several languages but with similar topic following similar principles. Yet, comparable corpora present a problem for linguists because there are no unified criteria for their creation and evaluation. The general requirement for corpora creation applies to comparable corpora as well: they should be representative and balanced [10]. It means that a good corpus should include all types and genres of text or speech that can help answer a particular research question, and the number of the text or speech types should be roughly equal for each language under study. What is more, in case of comparable corpora scholars should follow similar sampling techniques for each language under study [10, p. 134]. However, those are general guidelines, and the approaches individual researchers take to corpus collection largely depend on the question they seek to answer as well as on the type of data in different languages available or suitable for corpus creation.

Unless researchers are interested in learner language, materials for comparable corpora can be retrieved from the web. Comparable corpora are created from web materials using either automated queries or 'web spiders', software built for linguistic queries of the Internet. The first technique relies on either search engines (such as Yahoo, Google, etc.) or social media (such as Twitter) service called APIs. The service allows researchers to collect web pages or documents (however, there is a limitation on a number of pages downloaded per day) that contain a pre-defined set of words. The set of query words, in turn, can be compiled by the researchers using frequency dictionaries if they aim to create a corpus of general language, or it can be restricted to query words related to a specific topic (e.g. 'Arab Spring' in the study by Hajjem et al.) [7]. In this approach a corpus for each of the languages under analysis is built separately. Linguists begin by creating a set of query terms in one of the languages and then use it to compile a corpus in this language. If the task is to create a general language corpus, i.e. the researchers are not interested in a particular topic, the same procedure is repeated for other language(s) under study. Comparable corpora are also built from the search engines metadata serving as a classification system for the linguists. In that case researchers rely on information provided by webpage codes to retrieve query terms and find their possible equivalents in other languages. However, if linguists need a topic-specific set of data they consult bilingual dictionaries to compile a set of query words for each of the languages under analysis. Since the manual proceeding of web queries to build a corpus can be time-consuming, scholars automate this process by creating software that automatically retrieves the web pages containing the set of query terms [1]. In this approach corpora in two or more languages under analysis are compiled sequentially, not simultaneously.

Among the methods used to construct corpora from web documents are cross-language information retrieval and clustering. The first method relies on the use of keywords in the source language that are later translated into the target language and run against the target language document collection [13]. In this approach comparable corpora are treated as collections of texts on similar topics. The texts are retrieved from dissimilar sources, but they share a number of terms that are translations of each other [13]. The analysis begins with retrieving keywords from the source document using the RATF (relative average term frequency) formula, i.e. calculating the number of times a term occurs in every document in the text collection compared to the number of documents in the corpus. Then these key words can be translated into target language using bilingual dictionaries, dictionary-based translation programs or online translation systems [7; 13].

Newspaper articles and news agency reports are often used to create comparable corpora, since this type of documents can meet the criteria of similarity in composition, genre, topic, and communicative function. Scholars select either a particular topic or specific publication type in two or more languages and collect monolingual text data in each of the languages separately. In some cases newspaper articles retrieval can be combined with the techniques of search engines metadata analysis if the web pages (e.g. Zientzia.net that gives access to scientific publications in different languages) contain meta links to similar articles written in several different languages [13].

Wikipedia is another source widely used in comparative studies and comparable corpus building. Articles in two or more different languages can be selected through web crawling (using software developed by researchers themselves) from a pre-defined restricted domain (set of articles covering a specific topic) and further automatically aligned according to the similarity of the topic covered. Such an approach relies on machine translation and sentence-alignment programming tools. An alternative technique uses interlanguage links or tags provided in the code of Wikipedia articles. In this approach the corpus obtained can cover a wide variety of topics [5; 11].

In order to be used in contrastive linguistics research corpora should be comparable. There is no unified approach towards the definition of comparability and measures to establish it depend on the researcher's tasks [9]. There are two groups of criteria used: qualitative or quantitative comparability criteria. Qualitative criteria take into account stylistic features of the documents that make up the corpus, namely the time the documents were created, their topic, genre, media they were created for and appeared in. However, this measure is most relevant at the stage of corpus collection because homogeneity and representativeness are among the basic criteria for both monolingual and multilingual corpora [10]. Stylistic features are also important if the task of the researcher is to create an aligned comparable corpus, in this case topics and dates could provide common ground for organizing documents in different languages.

Quantitative criteria rely on Cross-Language Information Retrieval (CLIR) comparability statistical measures and take into account the frequency of specific linguistic phenomena. Such measures involve analysing the quantity of common vocabulary in corpora in two or more languages and are often used in machine translation research. Linguists create a list of meaningful or frequent language units in a corpus in one of the languages under analysis. Techniques involved include lemmatisation and POS-tagging of each document in a text collection in one of the languages, which would be treated as a source corpus and provide a list of source words. Alternatively, comparability measures can make use of binary and vector models (cosine similarity) [7]. The first method uses a formula to calculate absence or presence of keyword translations in text collections in each of the languages under analysis; both text collections are seen as a bag of words and are treated as source and target corpora respectively. The second measure represents each document as a vector. The key indexes for text collections are translated from one language under study into another using machine translation, and vectors representing the weight of words in source and target documents are compared [7]. Depending on the size of the corpus, it can include all documents or a sample of randomly selected documents. Then linguists consult bilingual dictionaries or translation programs to establish the translations of the key vocabulary in question [13]. The two corpora are considered comparable if they meet the minimal criteria for the expectation of finding translations of source words in a target corpus [7; 12]. This technique is referred to as 'translation comparability measure'. The method relies on bilingual dictionary or translation system and may depend on the dictionary coverage or subjective factor in case of translation ambiguity problem. An alternative approach takes into consideration not only presence or absence of translations in corpora documents, but also thematic reference of the vocabulary under analysis [8]. The technique takes into account the number of occurrences of lexical units and their respective translations.

Quantitative measures can rely on comparison of the contexts words are used in or on the key words themselves. In the first case comparability measure seeks to establish similarity between documents in corpora looking into the words used in the same contexts. In this view, every document in the corpus is statistically analyzed to retrieve the most representative words it contains. The latter becomes the foundation for the comparison across languages. The similarity measure of usage context is complemented by the comparison between patterns lexical units appear in [4].

Another approach focuses on word frequency lists. In this approach the keywords of each corpus are established and statistics is used to measure similarity between the corpora. Statistical measures can rely on Chi-square (x^2) or log-likelihood tests [3; 9]. The former allows studying differences between actual occurrence of the words and their expected frequencies. Log-likelihood can be used to measure significant difference in frequency between two corpora and is regarded among the most widely used and most reliable statistical measures in keyword extraction [6]. In this view the rate of the most frequent words usage or word co-occurrence can be regarded as the quantitative measure of assessing similarity between corpora. Word frequency is of particular importance if researchers want to look into the key or most important /specific units in corpora of the languages in contrast. The concept of keyness becomes central if the study aims at analyzing the way a certain real world phenomenon or abstract notion is viewed by the speakers.

The present study focuses on verbalized representations of views that speakers of English and Ukrainian languages have about the phenomenon of education. To do it the study retrieves and compares key lexical units in English and Ukrainian language subcorpora in quasi-comparable corpus covering the topic of education. The research corpus contains texts that either belong to the sphere of education or discuss this phenomenon. The study uses a technique of building a comparable non-aligned corpus from the Web. The research attempts to make the corpus representative by controlling the pages and domains used as the source of data and includes different genres of written text. Documents for the corpus are collected using query terms or seed words which are randomly combined. The query terms are run through BootCaT web-based toolkit available via SketchEngine following the procedure outlined in Baroni and Bernardini [1]. However, unlike the cited study, which aimed at creating a corpus of General English, the present research does not use query terms randomly obtained from the search engines. Instead, the set of seed words for a corpus is related to its subject matter that is the concept of education. The concept of education verbalizes the phenomenon of the real world which possesses a complex structure. In present research a single seed word cannot be used to create a topic-specific comparable corpus, unlike the approach taken by Hajjem et al. [7] focusing on a single query term, 'Arab Spring'. The present study relies on a number of lexical units that do not directly name the concept of education, but are logically relevant to naming the phenomenon under analysis. Therefore education can be seen as a system of concepts that exists as a combination of interrelated parts. The concept of education is logically connected to conceptual fields consisting of typologically and semantically hierarchically ordered verbalized concepts in the languages under analysis. Such systems reflect the organization of the corresponding cognitive semantic space. The conceptual system under analysis is a complex multidimensional structure; it has its own hierarchy which reflects relations between real world phenomena.

In the present research the corpus for the study of lexical representation of concept EDUCATION in English and Ukrainian languages is built on the basis of seed lexemes. Since the purpose of building the corpus is to collect documents that reflect ideas the language communities have about the phenomenon of education, seed words used for compiling the corpus were not the most frequent words in the languages under analysis, but the lexical units reflecting the concept of education in the English and Ukrainian languages. The lexical units belonging to the conceptual field under analysis were retrieved from English and Ukrainian monolingual dictionaries. Thematic classification of lexical units that belong to the conceptual field of education resulted in singling out the following groups: I) educational establishments: *school* [17, p. 1273–1274]; *школа* [14, p. 1005]. In this class there are lexical units that name educational establishments according to: a) contents of education: *technical college* [17, p.284]; b) organization of educational process: *boarding school* [17, p.153]; c) type of building: *redbrick university* [17, p. 1185]; d) geographical criteria (location): *Cambridge* [17, p.250]. II) Names of the participants of the process of education can be further subdivided on the basis of the people's roles: a) academic staff: *lecturer* [17, p. 804], *reader* [17, p. 1175]; *професор* [14, p. 222]; b) administrative staff and educational authorities: *dean* [17, p. 367]; c) students and pupils: *pupil* [17, p. 1145]; *школяр* [14, p. 705]. Bases for the lexemes naming students and pupils include: 1) period of studies: *fresher* [17, p. 565]; *першокурсник* [14, p. 517]; 2) student's age: *mature student* [17, p. 884]; 3) type of the educational establishment: *preppy* [17, p. 1111]; 4) attitude to studies: *A student* [17, p. 1]; *четвірочник* [14, p. 1408]; 5) period of studies: *dropout* [17, p. 426]; *випускник* [14, p. 204]. III) Components of the educational process: a) types of courses: *major* [17, p. 864]; *спецкурс* [14, p. 1323]; b] forms of assessment: *cloze test* [16, p.310]; *екзамен* [14, p. 224]; c) system of grades: *GPA* [17, p. 617]; *оцінка* [14, p. 388]; d) educational curriculum: *curriculum* [17, p. 3392]; *навчальний план* [14, p. 451];

e) temporal characteristics of education: *academic year* [17, p. 7]; *семестр* [14, p. 527]; f) types of assignments: *homework* [17, p. 685]; *твір* [14, p. 622]. IV) Results of educational process: a) certificates and diplomas: *Dip.H.E.* [17, p. 388]; *атестат* [14, p. 17], *диплом* [14, p. 54]; b) degrees: *MA* [17, p. 987]; *доктор* [14, p. 312]. V) Education authorities: *PTA* [17, p.1104]; VI) Forms of financial support in education: *scholarship* [17, p.1245]; *стипендія* [14, p. 1300]. Following the typology of grades of equivalence, lexical units that verbalize the conceptual field of education in the English and Ukrainian languages belong to one of the following categories: a) full equivalence, for example *dean* [17, p.367] and *декан* [14, p. 22]; b) overlapping, for example *professor* [17, p. 1126], and *професор* [14, p. 677], since in the Ukrainian language the lexeme denotes the academic position of a holder of Doctor of Science degree; c) lack of equivalence, for example *don* [17, p. 400].

Lexical units of various grades of equivalence from each of the thematic groups were run as seed words in SketchEngine and two subcorpora were created: EducationEnglish (507467 tokens) and EducationUkrainian (490320 tokens). Then, the subcorpora (EducationEnglish and EducationUkrainian) were compared against the reference corpora of English language (EngTenTen 19685739271 tokens) and Ukrainian language (UkrTenTen 2194447594 tokens). The reference corpora were not collected for the purpose of the present research but are available to linguists via SketchEngine [18]. Reference corpora are general language collections of written texts obtained from the web and are not topically specific. They were created using similar data collection techniques of web crawling that were applied to obtain EducationEnglish and EducationUkrainian collections. The comparison between corpora relies on keywords in each of the collections. Keywords in EducationEnglish and EducationUkrainian are compared against corresponding reference corpora and sorted according to their log likelihood ratio. The keyword extraction and log likelihood calculation is performed using AntConc 3.4.4w [15]. The lists of keywords are sorted by keyness. The list of top 15 key words in the English and Ukrainian languages is given in Table 1 (conjunctions and prepositions have been removed from the table). Grey cells indicate that the keywords are translation equivalents. Results of the keyword comparison suggest that both subcorpora reflect the concept of education. Therefore the corpus can be regarded as comparable and be used in comparative studies of views English and Ukrainian speakers have about the concept of education.

Table 1.

Key words in English and Ukrainian language corpora

Keyness (English)	Keyword (English)	Keyword (Ukrainian)	Keyness (Ukrainian)
1.997	school	України	0.342
1.578	students	освіти	0.253
1.441	education	навчання	0.208
1.197	learning	університету	0.182
0.785	university	захисту	0.149
0.663	student	роботи	0.143
0.523	schools	дітей	0.130
0.518	year	розвитку	0.129
0.474	course	діяльності	0.128
0.441	college	цивільного	0.128
0.429	research	національного	0.117
0.396	educational	наук	0.114
0.380	first	час	0.112
0.353	work	учнів	0.107
0.350	high	школи	0.104

The conclusions drawn from the study suggest that researchers interested in contrastive analysis of languages can rely on different types of multilingual corpora. Depending on the languages under analysis and research objectives those could include comparable and parallel corpora. Some multilingual corpora can be commercially available. However, not all languages are represented in these types of collections, so linguists might choose to compile their own corpus. Creation of translation corpora might include the human translator intervention and is unlikely to contain as many documents as a comparable corpus. If the goals of the study do not include bilingual lexicon extraction or translation equivalence analysis, comparable corpora might prove more useful for looking into natural non-elicited language data. That being the case, web resources appear to be the first choice of data for corpus creation. Building corpus from web data can be both relatively fast, since it does not include manual text procession or applying for permission to use documents, and allows to access different types of texts to maintain corpus representativeness. One of the drawbacks of using web sources to build a corpus might be the relatively little control linguists have over the types of web pages retrieved for the corpus and the necessity to check for duplicates. What is more, there could be certain restriction on the number of pages accessed daily for the purpose of building a corpus. Building a topic-specific comparable corpus can also be done using the articles from Wikipedia. However, in this case linguists might obtain not a comparable, but a noisy parallel corpus since many articles in encyclopedias are translations. If researchers are interested in building a topic-specific comparable corpus, two techniques for data collection can be used: cross-language information retrieval or clustering. The first approach would be beneficial in collecting data from Wikipedia or multilingual websites such as news agencies reports. The second technique could rely on a set of frequent words or topic-related keywords that are used as query terms if collecting documents. Once the corpus is built, its components should be tested to be comparable. Comparability measures rely on quantitative analysis and statistics that takes into account the number of documents in the corpus. The latter is not always possible to establish, especially in the case of corpora retrieved from the web. Alternative quantitative comparability measures focus on translation equivalence or word frequency similarity. The second technique appears to be more useful for topic-specific comparable corpus analysis since it also allows measuring the topic relevance of key language units. The present study used the procedures outlined above to collect a quasi-comparable (non-aligned) corpus focusing on the topic of education with English and Ukrainian languages in contrast. Using frequency comparability measure it was established that both

components of the corpus (in the English and Ukrainian languages) contain keywords related to the topic of education. Furthermore, the obtained keyword lists in two languages contains translation equivalents. Therefore, the corpus on the topic of education with the English and Ukrainian languages in contrast can be used in contrastive studies to analyze the attitudes and views that speakers of the languages under study have about the phenomenon of education. Further research should take into account usage patterns and contexts that key lexical units are used which would provide more insights into the attitudes to the phenomenon of educations verbalized in English and Ukrainian languages.

References:

1. Baroni M. BootCaT: Bootstrapping corpora and terms from the Web / M. Baroni, S. Bernardini // LREC 2004: Proceedings. – Paris. ELRA, 2004. – P. 1313–1316.
2. Costa H. Assessing Comparable Corpora through Distributional Similarity Measures / H. Costa // EXPERT Scientific Technological Workshop. – Malaga, Spain, 2015. – P. 23-32.
3. Fung P. Multi-level bootstrapping for extracting parallel sentences from a quasi-comparable corpus / P. Fung, P. Cheung // 20th international conference on Computational Linguistics: Proceedings, 2004. – P. 1050-1056.
4. Gamallo P. Wikipedia as a multilingual source of comparable corpora / P. Gamallo, I. Gonz´alez// LREC 2010 Workshop on Building and Using Comparable Corpora. – Valeta, Malta, 2010. – P. 19-26.
5. Gelbukh A. Automatic Term Extraction Using Log-Likelihood Based Comparison with General Reference Corpus/ A. Gelbukh, G. Sidorov, E. Lavin-Villa, L. Chanona-Hernandez // NLDB'10 Natural language processing and information systems: Proceedings. – Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2010. – P. 248-255.
6. Hajjem M. Building comparable corpora from social networks/ M. Hajjem, M. Trabelsi, Ch. Latiri // 7th Workshop on Building and Using Comparable Corpora 2007. – [Electronic Resource]. − Mode of Access https://comparable.limsi.fr/bucc2014/8.pdf
7. Ke G. Variations on quantitative comparability measures and their evaluations on synthetic French-English comparable corpora / G. Ke, P. Marteau, G. Ménier // 9th Language Resources and Evaluation Conference: Proceedings, 2014. – P. 133-139.
8. Liu S. Termhood-based comparability metrics of comparable corpus in special domain / S. Liu, C. Zhang // Proceedings of the 13th Chinese Conference on Chinese Lexical Semantics. – Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2013. – P. 134-144.
9. McEnery T. Parallel and comparable Corpora. The state of the Play / T. McEnery, Z. Xiao // Corpus-based Perspectives in Linguistics. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 131-145.
10. Saad M. Extracting Comparable Articles from Wikipedia and Measuring their Comparabilities / M. Saad, D. Langlois, K. Smaïli // Social and Behavioral Sciences, 2013. – Vol. 95. – P. 40 - 47.
11. Su Fa. Measuring comparability of documents in non-parallel corpora for efficient extraction of (semi-)parallel translation equivalents/ Fa. Su, B. Babych // Exploiting Synergies between Information Retrieval and Machine Translation and Hybrid Approaches to Machine Translation: Proceedings . – Avignon, France: Association for Computational Linguistics, 2012. – P. 10-19.
12. Talvensaari T. Creating and exploiting a comparable corpus in cross-language information retrieval / T. Talvensaari, J. Laurikkala, K. Järvelin // ACM Transactions on Information Systems, 2007. – [Electronic Resource].– Mode of Access https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/66015/creating_and_exploiting_a_comparable_corpus_2007.pdf?sequence=1

Corpora References

13. Великий тлумачний словник української мови: Близько 40000 сл. / [упоряд. Т. В. Ковальова]. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.
14. AntConc 3.4.4w. URL: http://www.laurenceanthony.net/software/antconc/
15. EngTenTen. URL: https://www.sketchengine.co.uk/
16. Longman dictionary of contemporary English / [ed. A. Gadsby]. Edinburgh : Pearson Education Limited, 2000. 1675 p.
17. SketchEngine – [Electronic Resource]. – Mode of Access
18. UkrTenTen. URL: https://www.sketchengine.co.uk/

Отримано: 25 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: valerymykhaylenko@i.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-74-77

Mykhaylenko Valery. Semantic metamerism: ethno-cultural aspect. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 74–77.

УДК 811.111'367.628

Valery Mykhaylenko,
Doctor of Philology, professor, Institute of International Relations and Social Studies, MAUP, Kyiv

SEMANTIC METAMERISM: ETHNO-CULTURAL ASPECT

*This paper is a contextual study of English **black** colour term – its etymology, dynamics of the lexical meaning and its ability to reveal controversial components in the corresponding context The analysis is based on the dictionary entries and advertising fragments as actualizers of the referred components. Here contextual is used loosely in the sense that the colour terms are not analysed in isolation but in conjunction with other linguistic units. The overall aim of the study is to describe and analyse a number of aspects of the semantics of English colour terms within the framework of cognitive linguistics. Colour metamerism is the phenomenon wherein two colored samples will appear to be of the same shade under one light source but will appear to be different shades under a second source. In linguistics such colour terms are discussed in the framework of enantiosemia as the intra-word ability to express antonymic relationship. It is also may be interpreted as an intra-word antonymy. The purpose of the article is three-fold: to examine (1) the componential structure of the lexical meaning of the **black** colour term including its etymology and dynamic semantics; (2) the compositionality of the **black** with the names of some week days; and (3) the formation of colour metamerisms in English. We put forward a hypothesis according to which the original colour name undergoes dynamic semantic changes and generates controversial components. At present it combines two types of polar components in its lexical meaning, decoding of the respective one by the addressee depends on his/her background knowledge and type of discourse – in our case – economy.*

***Key words**: metamerism, colour nomination, enantiosemia, dynamic semantics, lexical meaning, context, discourse.*

Михайленко Валерій Васильович,
Доктор філології, професор, Інститут міжнародних відносин і соціальних наук МАУП, Київ

СЕМАНТИЧНИЙ МЕТАМЕРІЗМ: ЕТНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ.

*Мета статті потрійна: розглянути (1) компонентну структуру лексичного значення **чорного** кольору, включаючи її етимологію та динамічну семантику; (2) сполучуваність чорного **кольору** з назвами певних днів тижня та (3) розвиток лексеми **чорний колір** у метамерізм в англійській мові. Згідно нашої гіпотези оригінальна назва **чорного кольору** зазнає динамічних семантичних змін у результаті яких породжуються полярні компоненти. В даний час зазначена назва поєднує два типи полярних компонентів у його лексичному значенні, а декодування відповідного компоненту залежить від фонового знання адресату та типу дискурсу - в нашому випадку - економіки.*

***Ключові слова:** метамерізм, кольоризм, динамічна семантика, енантосемія, лексичне значення, контекст, дискурс.*

PRELIMINARIES. The human eye can perceive millions of different colors, but the number of categories human languages use to group those colors is much smaller. Some languages use as few as three color categories (words corresponding to black, white, and red), while the languages of industrialized cultures use up to 10 or 12 categories. Colour metamerism is the phenomenon wherein two coloured samples will appear to be of the same shade under one light source but will appear to be different shades under a second source. In metamerism there is a perceived matching of the colours that, based on differences in spectral power distribution, do not actually match. Colours that match this way are called metamers. The term metamerism is used to describe colors that match under a specific light source, but do not match under all light sources. It is primarily caused by the use of different pigments to achieve the colors. A spectral power distribution describes the proportion of total light given off (emitted, transmitted, or reflected) by a colour sample at each visible wavelength; it defines the complete information about the light coming from the sample (Technical Manual Glossary, 2015). However, the human eye contains only three colour receptors (three types of cone cells), which means that all colours are reduced to three sensory quantities, called the tristimulus values. Metamerism occurs because each type of cone responds to the cumulative energy from a broad range of wavelengths, so that different combinations of light across all wavelengths can produce an equivalent receptor response and the same tristimulus values or colour sensation. In colour science, such sensations are numerically represented by colour matching functions.

Don Dedrick [10, p. 497] writes that in Brent Berlin and Paul Kay's Basic colour terms [7] built on earlier work Lenneberg [16, p. 320], there is a continuing debate as to existing linguistic universals in the restricted domain of colour naming. But there is a need of an adequate conceptual account of how people may come to have and use basic colour terms–an account which stands between the biological and the cultural. And the author's main contention is that the central problems with the Berlin-Kay tradition arise from the difficulty of linking conceptually and empirically disparate domains: linguistic, psychological, physiological. The basic colour terms for English are: *white, black, red, green, yellow, blue, brown, grey, purple, pink* and *orange.* These terms are generally believed to refer to colour categories. Each category has a focal colour which is the dominant of a particular colour category [8, p.5.]. In physics, a color is visible light with a specific wavelength. Black is not a colour because it does not have specific wavelengths, it is the absence of visible light (Britannica). The colour terms like *black* which are able to actualize controversial components of their lexical meaning were traditionally related to enantiosemia. In English the usual grading of the simple colours are expressed with the following markers: the suffix –ish, the adverbs *very, much, more, most* and *little, less, least* -- their compositionality with the term *black* in the phrase, for instance, Black Friday is not registered.

The purpose of the article is three-fold: to examine (1) the componential structure of the lexical meaning of the *black* colour term including its etymology and dynamic semantics; (2) the compositionality of the *black* with the names of some week days; (3) the

formation of colour metamerisms in English. We put forward a hypothesis according to which the original colour name undergoes dynamic semantic changes and generates controversial components. At present it combines two types of polar components in its lexical meaning, decoding of the respective one by the addressee depends on his/her background knowledge and type of discourse – in our case – economy.

THEORETICAL GROUNDING. Enantiosemia is considered to be the intra-word ability to express antonymic relationship which can be called an intra-word antonymy. Its formal indicator, L.A. Novikov stresses, is a syntactic and lexical compositionality of the word in its polar meanings [2, p.29]**.** However, H.M. Shansky denies that there are intra-word antonyms, rather they represent a type of homonyms [3, p.64]. B.T. Ganeyv suggests that the term enantionym defines the words with two controversial components whose verbalizing depends upon the author's intention and the type of the context [см. 1, p.9fl.]. In our opinion the concept of enantiosemia resorts to the causes and consequences of the language changes. Besides, it is an interdisciplinary phenomenon of semantics, cognition, and some extra-linguistic factors in the life of the society which are crucial for the recipient to understand. We introduce the term of metamerism which represents the linguistic sign having two polar components in its semantic nucleus.

The adjective *black* refers to the domain of *colour* which differentiates between basic and combinatory [see 4, p.135; 6, p,19-20]. As Joris Bleys writes that only «a small minority (around 15%) of all colour samples would be described using a single colour term [18; Lin et al. 15]. Most samples are described using more elaborate expressions, for example by using modifiers or combinations of colour terms [8, p. xi]. *Black i*n our study is a basic colour term used single without any grading words as an adjunct in the phrase with the name of the day as the head word. Although the domain of colour might be fairly restricted, it is fascinating to see how different languages around the world use different language strategies to express it. Semantic domains represent conceptual systems in the worldview, like general *existence, habitat, time, space*, or more concrete like *dwelling, leisure, colour*, etc. which reveal cohesion due to the common component in their lexical meaning. Semantic domains have two major functions, first, linking words as a lexical unity in the lexicon and, second, assigning retrieved texts to a certain concept or area which serves as an organizing formative of a corpus. If «colour, in a western technical sense, is not a universal concept, H.C. Conkin writes, then in many languages there is no unitary terminological equivalent» [9, p.931]. J.A. Lucy stresses that ithout such a term, one cannot attribute «colour» as a concept to a language [16, p.329-330]. It is a linguistic category expressed by a linguistc sign attributing the concept to the semantic system of the language.

CORPUS ANALYSIS. Cognitive semantics embraces a conceptualist view of meaning, where meaning is claimed to be encyclopedic in nature. An important consequence of this view is that the meaning of any lexeme is in principle open-ended, since it may, in the individual speaker, evoke any kind of association [19, p.41]. The background knowledge which serves as the ground for a

predication (the figure) is called a cognitive domain, or shorter, domain. In R.W. Langacker's view a domain is a conceptualisation of any sort and of any kind of complexity against which a meaning is created. The scholar makes a fine distinction between different types of domains [14]. Most domains, like colour terms, presuppose other underlying domains, for instance, basic colours or three: red, yellow, blue; three secondary: orange, green, violent; and six tertiary: red-orange, yellow-orange, yellow-green, blue-green, blue-violet, red-violet, which are formed by mixing a primary with a secondary and, so that a particular predication can be built on an advanced structure of domains. The colour tempreture can also subclassify colours into warm and cool colours [5]. In physics black and white are not colors because they do not have specific wavelengths. Instead, white light contains all wavelengths of visible light, black, on the other hand, is the absence of visible light (Britannica).

We shall start with the ETYMOLOGY of black (adj.): Old English *blæc* «absolutely dark, absorbing all light, the color of soot or coal,» from Proto-Germanic **blakaz* «burned» (source also of Old Norse *blakkr* «dark,» Old High German *blah* «black,» Swedish *bläck* «ink,» Dutch *blaken* «to burn»), from PIE **bhleg-* «to burn, gleam, shine, flash» (source also of Greek *phlegein* «to burn, scorch,»Latin *flagrare* «to blaze, glow, burn»), from root *bhel- (1) «to shine, flash, burn.»The same root produced Old English *blac* «bright, shining, glittering, pale;» the connecting notions being, perhaps, «fire» (bright) and «burned» (dark), or perhaps «absence of color.» «There is nothing more variable than the signification of words designating colour» [Wedgwood]. Anders points that black is registered in the year of 700. [5, p.263]. The usual Old English word for «black» was *sweart* (see swart). According to OED: «In ME. it is often doubtful whether *blac*, *blak*, *blake*, means 'black, dark,' or 'pale, colourless, wan, livid.' «Used of dark-skinned people in Old English.

And then we shall follow the approach of Dynamic Semantics as a perspective on natural language semantics that emphasizes the expansion of the word lexical meaning due to the growth of information in time. It is an approach to meaning representation where the corpus of texts or discourses provides the contexts actualizing new components of the word lexical meaning [cf. Stanford Encyclopedia of Philosophy]. The OED uses chronology when registering new components verbalized by the word: of coffee with nothing added, attested by 1796. *Black drop* (1823) was a liquid preparation of opium, used medicinally. *Black-fly* (c. 1600) was used of various insects, especially an annoying pest of the northern American woods. *Black Prince* as a nickname of the eldest son of Edward III is attested by 1560s; the exact signification is uncertain. Meaning «fierce, terrible, wicked» is from late 14c. Figurative senses often come from the notion of «without light,» moral or spiritual. Latin *niger* had many of the same figurative senses («gloomy; unlucky; bad, wicked, malicious»). The metaphoric use of the Greek word, *melas*, however, tended to reflect the notion of «shrouded in darkness, overcast.» In English it has been the color of sin and sorrow at least since c. 1300; the sense of «with dark purposes, malignant» emerged 1580s (in *black art* «necromancy;» it is also the sense in *black magic*). *Black flag*, flown (especially by pirates) as a signal of «no mercy,» is from 1590s. *Black dog* «melancholy» attested from 1826. *Black belt* is from 1870 in reference to district extending across the U.S. South with heaviest African population (also sometimes in reference to the fertility of the soil); it is attested from 1913 in the judo sense, worn by one who has attained a certain high degree of proficiency. *Black power* is from 1966, associated with Stokely Carmichael. *Black English* «English as spoken by African-Americans,» is by 1969. The *Black Panther* (1965) movement was an outgrowth of Student Nonviolent Co-ordinating Committee. *Black studies* is attested from 1968 (OED Online. http://dictionary.oed.com). Merriam-Webster's definition of *black*, (adjective): (1) of the color black; (2)very dark in color; (3) having a very deep or low register) a bass; (4) heavy, serious; (5) having dark skin, hair, and eyes; (6) of or relating to any of various population groups having dark pigmentation of the skin or their culture; **(7)** dressed in black; (8) dirty, soiled; (9) characterized by the absence of light; (10) reflecting or transmitting little or no light*;* (11) served without milk or cream; (12) thoroughly

sinister or evil; (13) indicative of condemnation or discredit; (14) connected with or invoking the supernatural and especially the devil; (15) very sad, gloomy, or calamitous; (16) marked by the occurrence of disaster [*Black* Friday]; (17) characterized by hostility or angry discontent; (18) *chiefly British* : subject to boycott by trade-union members; (19) *of propaganda*: *black* radio, *black* humor, *black* government programs. Cf: The definition of *black* adj. (1) having the darkest colour; (2) without any milk or cream added; (3) evil; (4) without hope; (5) bad or evil: *a black-hearted* villain (Cambridge). The negative component of disaster in the meaning of *Black Friday* is registered in the dictionaries, however we shall use the various registers of discourse to decode new positive components:

The Evolution of the concept of *Black Friday* and the formation of the metamerism *black.* The lexical meaning of the adjective *BLACK* retaining its negative component actualizes a new positive component in an alien discourse NEGATIVE + POSITIVE (SHOPPING) or 'PROFITABLE' which goes back to accounting: (1)The term *black* is used to refer to a company's profitability. A company is said to be «in the black» if it is profitable or, more specifically, if the company produces positive earnings after accounting for all expenses. Conversely, a company with negative earnings would be said to be «in the red.» (Investopedia)

(2) Black Friday which refers to the day after the U.S. Thanksgiving, a traditional holiday is a day-off, full of special deals and heavy discounts. It is considered the kickoff of the holiday shopping season before Christman. Some say the day is called «Black Friday» in homage to the term «black» referring to being profitable, which stems from the old bookkeeping practice of recording profits in black ink

(3) However, long before it started appearing in advertisements and commercials, the term was actually coined by overworked Philadelphia police officers. In the 1950s, crowds of shoppers and visitors flooded the City of Brotherly Love the day after Thanksgiving. (4) The term quickly gained popularity and spread to store salespeople who used Day sales started long before the day was actually coined «Black Friday.» (5**)** Black Friday ◊ Black Weekend became the frenzied, over-the-top shopping event it is today in the 2000s. Until then, that title had gone to the Saturday before Christmas. Black Friday is becoming an increasingly lengthy event ◊ a Black Weekend. (6) BLACK FRIDAY◊BLACK THURSDAY. In 2013 Target announced that instead of opening their doors on Friday morning, they would now be starting sales Thanksgiving. More recently Black Friday◊Black Thursday is also used to refer to the Thanksgiving holiday in the United States, as more retailers open on Thanksgiving evening in a bid to get an early start on the frenzied shopping of Black Friday [see the correlation of colour and culture: 11].

The adjective *black* actualizes its negative component as dominant in the phrases Black Friday, Black Monday, and Black Thursday when they are used in the Economics Discourse or its registers, like banking, finance, industry, world trade, stock market, etc. (1) In history, *Black Friday* was a stock market catastrophe that took place on Sept. 24, 1869. On that day, after a period of rampant speculation, the price of gold plummeted and the market crashed. Since a new component in the meaning of the phrase Black Friday «market catastrophe « has stabilized and other days on which the same catastrophe occurred employed the ready-made semantic cliché. Here we can observe the traditional metonymy which hinges on the two 'things' being closely related. A figure of speech which consists in substituting for the name of a thing the name of an attribute of it or of something closely related [OED: metonymy; see also 13, p.20]. (2) *Black Thursday* is the name given to Thursday, Oct. 24, 1929, when the Dow Jones Industrial Average plunged 11 percent at the open in very heavy volume, precipitating the Wall Street crash of 1929 and the subsequent Great Depression of the 1930s. It is also often used to describe Stock Market Crash, disastrous days, in financial markets. For example, on Black Tuesday, Oct. 29, 1929, the market fell precipitously, signaling the start of the Great Depression. (3) On Black Monday **(**Oct. 19, 1987) occurred the largest one-day drop in stock market history, when the Dow Jones Industrial Average plummeted more than 22% in a single day. The event marked the beginning of a global stock market decline, and Black Monday became one of the most notorious days in financial history. By the end of the month, most of the major exchanges had dropped more than 20%. (4) Here is an example of true metamerism when one the same day for the shoppers is an adventure followed by some profit and for the policemen *Black Friday* is a dreaded workday for traffic policemen who were required to work 12-hour shifts to deal with the throngs of drivers and pedestrians, and they were not allowed to take the day off.

Anders Steinvall specifies the frequency of the adjective *black* used in the OED which co-occurs with the semantic domains of nouns denoting: deseases =16, plants=51, animals=36; human related: parts of a body=6; clothes=10; other=13; artifacts: concrete =35; abstract =7; figurative use=16. Total= 218 [18, p.114, 120]. Though he does not differentiate the compositionality of *black* with names of certain days of November which happens to be in a swirl of *Black – Blacker Blackest colour* of advertizing not only in the USA. The concept of Black Friday is widely employed by marketing of many countries. And due its profitability you can find an add, like 'We have Black Friday every day» or 'Black Friday every week.'

FINDINGS AND PERSPECTIVES. We have attempted that the meaning of the colour term is not reducible to denotation but is also a function of and a determinant of structural position in the phrase, sentence, discourse.

Now we recognize that colour is not «out there» in the 1ight, but in our perceptual interpretation of light. Language reflects conceptualizations, not the «neural representation of colour … in the pathways between the eye and brain» [7].

The link between the neural representation of colour and the linguistic representation of colour can only be indirect, says Anna Wierzbicka [21, p.99fl.]. And it is time to recognize that the communicatively relevant encodings of visual experience do not lie «in there» in the biology but mostly out in socially anchored linguistic systems, for instance, the same *Black Friday* is a tiresome day for the traffic policemen and it is a felicitous adventures for throngs of shoppers[see also 16, p.341; 12].

Cultural groups throughout the world talk about colour differently–in the North America negative and positive components co-exist, for example, in the lexical meaning of the adjective *black* when it is combined with the names of certain weekdays, unlike in Ukraine and Russia where since ancient times (see folklore) the *black colour has been* symbolizing *evil, death, tragedy*, anguish, etc. However, the commercials in various media make consumers perceive *Black Friday* as a shopping adventure, because the component of a financial/economic tragedy has not left a deep imprint on Russians and Ukrainians, see: this new component has not found its entry, for instance, in the Academic Dictionaries of either the Ukrainian Language or of the Russian Language yet.

The development of a new subsystem of metamerisms in the vocabulary is being created under the ethnic cultural changes in the society that requires a great volume of the corpus of Contemporary English.

References:

1. Ганеев Б. Т. Первоначальная энантиосемия и диффузность в языке. Вестник ОГУ. Гуманитарные науки. 2003. № 4. С.9-15.
2. Новиков Л. А. Лингвистическое толкование художественного текста. Москва: Русский язык, 1979. 256с.
3. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. Москва: Просвещение, 1964. 316с.
4. Adams F. M., Osgood C. E. A Cross-Cultural study of the affective meanings of Color. Journal of Cross-Cultural Psychology. 1973. Vol. 4. No. 2. P. 135–156.
5. Anderson Wendy, et al.(eds.). Colour Studies: A broad spectrum. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014. 417 p.
6. Averill E. Why Are colour terms primarily used as adjectives? The Philosophical Quarterly. 1980. Vol. 30. No. 118. P. 19–33.
7. Berlin B. Kay P. Basic color terms: their universality and evolution. Berkeley: University of California Press, 1969. xi+178 p.
8. Bleys Joris. Language strategies for the domain of colour. Computational Models of Language Evolution 3. Berlin: Language Science Press, 2015. 241 p.
9. Conkin H.C. Color categorization: review of Basic Color Terms, by Brent Berlin and Paul Kay. American Anthropologist. 1973. Vol.75. P. 931–942.
10. Dedrick Don. Color language universality and evolution: On the explanation for basic color terms. Philosophical Psychology 1996. Vol. 9 (4). P. 497–524.
11. Gage J. Colour and culture: Practice and Meaning from Antiquity to Abstraction. Waterfoot: Thames and Hudson Ltd 1995. 395 p.
12. Hardin C.L., Maffi L. (eds.) Colour categories in thought and language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 416 p.
13. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. Chicago: U. of Ch. P. 2003.191p.
14. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press, 1987. x+ 516 p.
15. Lin H., Luo M. R., MacDonald L. W., Tarrant Arthur W.S. A cross-cultural colour-naming study. Part I: Using an unconstrained method. COLOR research and application. 2001. Vol. 26. P. 40–60.
16. Lucy J. A. The linguistics of «color». / Ed. C.L. Hardin, L. Maffi. Color categories in thought and language. Cambridge: CUP, 1997. P. 320–346.
17. Malkmjaer Kristen, Andersen James M. The Linguistics encyclopedia. London / New York: Routledge, 1995. 795 p.
18. Simpson Jean, Tarrant Arthur W.S. Sex- and age-related differences in colour vocabulary. Language and Speech. 1991. Vol. 34(1). P. 57–62.
19. Steinvall Anders. English colour terms in context. Omslag: Umeå Universitet, 2002. 263 p.
20. Wikforss Asa. Colour terms and semantic externalism. Croatian Journal of Philosophy. 2012. Vol.12 (3). P. 399–420.
21. Wierzbicka Anna. The meaning of colour terms: Semantics, culture and cognition. Cognitive Linguistics. 1990. Vol.1 (1). P. 99–149.

Отримано: 23 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: jeannette@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-78-81

Буць Ж. В. Особливості гендерної диференціації у сучасній французькій жіночій прозі (на матеріалі роману Т. де Росне «Le dîner des ex»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 78–81.

УДК 811.133.1'42

Буць Жанна Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Т. ДЕ РОСНЕ «LE DÎNER DES EX»)

У запропонованій статті описується художній простір сучасної французької жіночої прози. Особливої уваги приділено мовним засобам, що актуалізують й характеризують відмінності чоловіків і жінок. Зауважено на стереотипному сприйнятті гендерних ролей авторками сучасної французької романістики, що віднаходить своє підтвердження у розгортанні оповідного простору і висловлюваннях персонажів. Підтверджено бінарність гендерної системи, що відображається у текстовому матеріалі у контрастному вираженні жіночності/маскулінності. Доведено не лише диференціацію представників різних гендерних ланок, а й зауважено на зміні гендерних ролей у сучасному суспільстві, що відображено і на фактологічному матеріалі.

Ключові слова: *гендер, французька жіноча проза, гендерні стереотипи, жіночність, маскулінність.*

Zhanna Buts,
Ph.D. (candidate of Philology), assistant professor, Kyiv National Linguistic University

FEATURES OF GENDER DIFFERENTIATION IN MODERN FRENCH FEMALE PROSE (ON THE MATERIAL OF THE NOVEL T. DE ROSNE»LE DÎNER DES EX»)

The article is devoted to the study of linguistic peculiarities of the artistic space of contemporary French female prose. This purpose is to determine the features of the linguistic representation of gender characters, which fix the difference between men and women as representatives of different gender groups. There are described the results of recent studies on gender linguistics. So we formulated the vast questions of the studying problem. Our attention has been concentrated on the stereotyped perception of gender roles by the authors of modern French novels, which finds its confirmation in the development of the narrative space and the structure of the statements of characters. Else we are defined the main features of the artistic female text and proposed the notion of «female prose». The duality of the gender system, which is reflected in the text material in the contrasting expression of femininity / masculinity, is confirmed. It is noted that gender differentiation in the artistic space of French female prose reflects the French male society, though last time we observe feminist trends. It is proved that there is not only the differentiation of representatives of different gender units, but also it's noted the change in gender roles in modern society, which is reflected in the factual material. Thus, for example, the special attention in the text acquires a description of men / women professional activity according to gender changes. The perspective for further research it is conceded in the study of the male art space, with the aim of outlining gender stereotyped roles in the patriarchal French society, as well as a comparison of the construction of feminine and masculine French narrative.

Key words: *gender, French female prose, gender stereotypes, femininity, masculinity.*

Вступ. Проблема взаємозв'язку статі мовця з мовленням привертає увагу досить давно, беручи початок ще в античній традиції, але особливого значення вона набула в сучасному суспільстві, де стереотипні ролі жінки та чоловіка в соціумі зазнали значних змін та перевтілень. Крім того, становлення та інтенсивний розвиток гендерних досліджень у лінгвістиці пов'язаний із зміною наукової парадигми в гуманітарних науках під впливом постмодерністської філософії. Нове розуміння процесів категоризації, відмова від визнання об'єктивної істини, інтерес до суб'єктивного, до приватного життя людини, розвиток нових теорій особи призвели до перегляду наукових принципів вивчення категорій етнічність, вік, стать, що інтерпретувалися раніше лише як біологічно детерміновані. Тому гендерний вимір є важливим об'єктом вивчення у багатьох наукових галузях, зокрема у мовознавстві, де він являє собою новий етап розвитку, нову точку зору на лінгвістичні явища. Спостерігається деяка одновекторність досліджень гендерної лінгвістики – увага у працях сучасних мовознавців приділена чи-то жіночності, чи-то чоловічої складової статевої диференціації. А матеріал французької художньої літератури залишається найменш вивченим у руслі цієї наукової парадигми.

Актуальність дослідження зумовлена загальною скерованістю сучасної лінгвістики на дослідження різних аспектів функціонування мови як засобу міжособистісної взаємодії, спрямуванням на вивчення взаємозв'язків мови й свідомості загалом та мови і художнього мислення. Комплексне вивчення наративного простору сучасної французької прози надасть можливість виокремити й систематизувати мовні засоби наративного мислення письменників як представників різних гендерних ланок.

За **мету** у запропонованій статті ми ставимо визначити мовні особливості, що диференціюють персонажі за їхньою гендерною приналежністю у художньому тексті сучасної французької жіночої прозі і відповідно вибудовують його оповідний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за проблематикою. Перші системні описи чоловічих та жіночих особливостей мовлення було виконано на матеріалі германських мов у 60–70-х роках XX століття (R. Lakoff, S. McConnell-Ginet, S. Romaine, D. Spender). Щодо сучасних розробок, то більшість з них проводяться в межах дискурс-аналізу або критичного дискурс-аналізу (S. Mills, J. Sunderland, R. Wodak), міжкультурної комунікації (N. Besnier, J. Sidnell, S. Tretchter), гендерного аналізу ідеології та стереотипізації (S. F. Kiesling, M. Talbot), академічного дискурсу (E. Morris, J. Swan), медійного та політичного дискурсу (R. Lakoff, L. Litosselitti, R. Wodak), сімейного дискурсу (P. Eckert, D. Tannen) тощо.

Важливо зазначити, що сучасні українські мовознавці працюють в одному напрямку із західними вченими. Проводяться розробки з позицій когнітивістики, досліджується гендерний аспект стереотипізації суспільства, враховуються не лише гендерні, але й вікові особливості. Основною метою феміністських студій є реалізація жіночих ролей у текстах та літературі, суспільному житті, соціальних відносинах. Поєднуючи методи наратологічних універсалій із інтерпретативним, контекстуальним феміністичним підходам, феміністична наратологія вбачає продуктивні перспективи у вдосконаленні наратологічного аналізу шляхом поєднання структуралізму та культуралізму [7, с. 16].

Розуміючи художній жіночий текст як фіктивне зображення дійсності, в якому виражається світоглядний досвід авторки, вважаємо, що у ньому зароджуються паростки фемінного художнього дискурсу. За тлумаченням Н.Я. Нери – це наратив, у якому наявне жіноче буття та уявлення, з особливим викладом емоційності, спонтанності, сенситивності та інтуїтивного пізнання [3, с. 7].

Дослідження ґендерного аспекту жіночої прози відбуваються в руслі антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики (А. Вежбицька, О. О. Глущенко). В її межах ґендер визначається як «організована модель соціальних відносин між чоловіками і жінками, що конструюється основними інститутами суспільства» [4, с. 4].

У 80-х роках минулого століття ґендерні розвідки почали звертатися не лише до проблеми експлікації жіночої історії та психології, але й до проблем визначення маскулінності і фемінності (А.А. Арестова). Такий напрям сучасної гендерології спрямував вектор нашої роботи до визначення різних мовних засобів актуалізації й функціонування гендерних характеристик у наративному просторі художньої прози.

Наразі стають дуже популярні різноманітні дослідження з лінгвопоетики. Вони охоплюють різні лінгвістичні парадигми: наратологію (Р.І. Савчук), лінгвокогнітологію (О.В. Кравченко, О.М. Кагановська) та ін. Проте, на нашу думку, не надто охоплено жіночий художній простір французької літератури. Саме такий спектр наукових парадигм спрямував наше дослідження у руслі гендерних вчень з урахуванням особливостей функціонування художньої мови.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом нашого дослідження слугують твори жінок сучасного французького художнього простору. Формування нової художньої парадигми на рубежі двох останніх століть визначається багатомірністю, не лінійністю і передбачає існування багатьох нових художніх форм. Однією з таких форма вважаємо оформлення саме жіночої літератури, що має ознаки гендерної стилізації. Жіночу прозу ми розуміємо за Г.-П.М. Рижковою, яка визначає цю літературознавчу категорію за ознаками гендеру автора твору [5, с. 6]. Крім цього, однією з характерних рис такого виду творів є жінка-героїня, що разом із універсальними проблемами буття вирішує й специфічні гендерні питання. Таким чином, вирізняємо жіночу прозу як масив літературного процесу, що має як свої базові ознаки, с поміж яких можна зазначити авторство прозаїка-жінки, так й особливий «жіночий» погляд на світ, особливий інтерес до певних сторін екзистенції, заломлених через соціально-психологічні риси фемінного гендеру.

Як доводить ілюстративний матеріал, основна особливість відмінностей між жіночністю/мускулінністю у творчості французьких письменниць полягає у стереотипному сприйнятті суспільством представників різної статі. Гендерні стереотипи розуміємо як «сформовані культурою та розповсюджені в ній узагальнені уявлення (переконання) про те, якими є і як поводяться особи різних гендерів (чоловіки і жінки)» [6]. Гендерні стереотипи нероздільні від гендерних ролей (набори очікуваних зразків поведінки (норм) для чоловіків і жінок) і служать для їх підтримки і відтворення. Хоча гендерна система має бінарний характер, проте з її жорсткими рольовими приписами вона не є універсальною: у багатьох культурах світу існує більше двох традиційних гендерних ролей (W. Roscoe) і допускається їх зміна (N. Bartlett, W. Bukowski, P. Vasey), а подекуди гендер традиційно не має суттєвого значення для соціального життя (O. Oyewumi).

Дослідження гендерних відмінностей доводять, що гендерні стереотипи в цілому не відповідають дійсності, але їх стійкість забезпечується, когнітивними упередженнями, які дозволяють людям вибірково сприймати та інтерпретувати інформацію з зовнішнього світу [4, с. 14].

Гендерні відмінності давно цікавлять учених з різних наукових парадигм. Тривалий час основною метою досліджень гендерних відмінностей було віднайти наукові підтвердження гендерних стереотипів і тим самим надати переконливі виправдання існуючих гендерних ролей та нерівності [1, с. 79]. Проте більшість наукових робіт виявляють набагато більше схожостей, ніж відмінностей, між чоловіками і жінками, а незначні відмінності часто отримують пояснення через їхню соціальну природу.

Відповідно до сталих традицій французьке суспільство належить до патріархального типу, де до чоловіків відносяться з більшою пошаною, що у текстовій площині жіночої прози знаходить також своє вираження: *Au loin, je vis deux silhouettes fendre la foule des passants ; lui d'abord : élancé, élégant, cheveux gris coiffés en arrière ; elle ensuite à son bras, une robe rose mettant en valeur chaque courbe de son corps* (T.R. : DDE, p. 24). У наведеному прикладі твору Т. де Росне Марго описує зустріч із знайомою парою. Жінка здалеку побачила їх, оскільки вони вирізнялися від юрби. Чоловік йшов попереду (*lui d'abord*), а його жінка слідувала за ним, тримаючи його за руку (*elle ensuite à son bras*). Будучи знайомою з цим подружжям, Марго звернула увагу саме на розташування, що підтверджувало положення чоловіка як голови в цій парі, і підкреслювало підкорення жінки у цих стосунках. Крім того, набуває гендерного відтінку й опис подружжя. Авторка роману описує чоловіка дуже детально, наполягаючи на його зовнішніх даних – стрункий (*élancé*), елегантний (*élégant*), із сивим волоссям (*cheveux gris*), зачесаним назад (*coiffés en arrière*). Така пильна увага до зовнішності героя видає гендерну ідентифікацію авторки, оскільки саме жінка буде зупинятися на таких деталях. Тоді як подружжя змальовано дуже стримано, підкреслюючи її переваги відносно такого чоловіка. Письменниця лише зосереджується на одязі дружини (*une robe rose*) – рожевому платті, хоча й підкреслює елегантність чоловіка, додаючи опис до жіночого вбрання – *mettant en valeur chaque courbe de son corps* (підкреслюючи кожен вигин її тіла).

Взагалі, як доводить ілюстративний матеріал, у жіночій прозі маскулінність/жіночність подається завжди на контрасті.

Elle portait une robe en dentelle qui dévoilait presque son anatomie, et même de loin, on devinait l'éclat insolent de sa bouche écarlate. Lui, sobrement élégant dans un smoking noir, lisait le programme (T.R. : DDE, p. 25). У наведеному прикладі, авторка описує подружжя, подаючи чоловіка і жінку не лише на контрасті зовнішнього вигляду, а й на кольоровій гамі. Подружжя була у мережевому платті (*une robe en dentelle*), яке майже не приховувало її тіло (*dévoilait presque son anatomie*). Відтіняло

таке вбрання її яскраво червоні губи (*sa bouche écarlate*). На противагу їй, чоловік удягнутий в елегантний чорний смокінг (*Lui, sobrement élégant dans un smoking noir*). Кольорова гама має не лише семантичне значення, а й несе культурно-національний характер – для французів червоне і чорне має особливо шанобливе ставлення [2, с. 112].

Сприйняття автора твору направляє і вибудовує як оповідання, так і висловлювання персонажів. Стереотипне сприйняття чоловіків і жінок спостерігаємо в ілюстративному матеріалі Т. де Росне. Головна героїня роману «Le dîner des ex» Марго докоряє чоловікові: *Tu fus un père absent envers tes filles. Jamais tu n'aurais interrompu une répétition pour te rendre au chevet de l'une d'elles, fût-elle mourante. Tes enfants venaient après la musique, alors que, pour moi, Martin passe avant. Voilà notre différence* (ibid., p. 47). Жінка підкреслює їхню різність на прикладі відношення до дітей. Марго наводить приклади стосунків колишнього з його доньками, коли він був завжди відсутній в їхньому житті (*un père absent envers tes filles*). Обуреність жінки передано вживанням гіперболічної ситуації, яка передає емоційний стан героїні. Молода жінка припускає, що, навіть, у момент смертельної небезпеки чоловік в жодному разі не відмовиться від кар'єри і роботи (*tu n'aurais interrompu une répétition*) аби знаходитися біля ліжка вмираючої доньки (*te rendre au chevet de l'une d'elles, fût-elle mourante*). Вона дорікає колишньому, що у нього на першому місці робота (*Tes enfants venaient après la musique*), тоді як в її житті син передує усьому (*pour moi, Martin passe avant*).

Окрім протиставлення відношення роботи і сім'ї, авторка досліджуваного роману підкреслює також різне сприйняття дітей, що має підґрунтям гендерну диференціацію. *Mathilde et moi, à dix et douze ans, avions d'emblée compris que si notre mère aimait ses filles d'un amour raisonnable et placide, elle adorait son fils d'une passion amoureuse* (T.R. : DDE, p. 57). У наведеному фрагменті героїня твору Т. де Росне описує своє дитинство, згадуючи різне ставлення їхньої матері до неї із сестрою і до брата. Відносно дівчаток це була любов розсудлива й спокійна (*amour raisonnable et placide*), тоді як до сина їхня мама виказувала пристрасну любов (*passion amoureuse*). На семантичному рівні материнська любов до різностатевих дітей має різні лексеми. Так, дівчаток жінка любила (*aimait ses filles*), тоді як хлопця – обожнювала (*adorait son fils*). Якщо звернемося до словникової статі Larousse, то спостерігаємо емоційно насичене значення дієслова *adorer* v.tr.:»Rendre des honneurs à Dieu, à une divinité» [8]. На семантичному рівні у жіночому романі лише підтверджується маскулінність французького суспільства.

Гендерна диференціація у творчості французьких письменниць проявляється не лише в описі стереотипних ситуацій чи-то характеристик жінок і чоловіків, а й манери професійної діяльності. Досліджуваний твір Т. де Росне «Le dîner des ex» розповідає про життя молодої жінки, яка була диригенткою симфонічного оркестру. Тому увесь оповідний простір пронизано музикою або усім, що до неї відноситься. Диференціація маскулінності/жіночності також простежується у романі на манері виконання музичного твору: *Mais contrairement à toi qui as toujours aimé la diriger à la hussarde comme on mène une armée victorieuse, je voudrais atténuer sa puissance militaire sans en diminuer l'éclat ; en vérité, j'aimerais mettre en valeur, dès le premier mouvement, dès le départ audacieux du soliste où le piano devient partie intégrante de l'orchestre, l'expression de douceur, de chaleur humaine et de volupté latente qui transparaît à mes yeux, et qui m'interpelle au-delà du reste* (T.R. : DDE, p. 63). Марго порівнює манеру диригувати свого колишнього чоловіка зі своєю. Так, чоловіча презентація музичного твору була бадьорою, по-гусарські (*à la hussarde*), наче диригент веде за собою переможне військо (*comme on mène une armée victorieuse*). Таке порівняння створює стереотипний образ чоловіка – сильного, войовничого, переможця. Тоді як жінка на противагу наділена ознаками хранительки миру, спокою, тепла. Саме це стереотипне сприйняття жіночої частини людства утілено у манері виконання музичного твору Марго. Щоб пом'якшити войовничість (*atténuer sa puissance militaire*) героїня роману намагається надати вираження ніжності (*l'expression de douceur*), чоловічого тепла (*de chaleur humaine*), прихованої насолоди (*de volupté latente*). Саме так, на думку жінки мав звучати цей твір.

Стереотипізацію образів чоловіків і жінок у художньому просторі французької письменниці Т. де Росне спостерігаємо у ситуації, що описує відношення до одруження. Хоча у досліджуваному романі відмічаємо здебільшого нестандартне стереотипне сприйняття жінкою довгоочікуваної події – одруження:

Notre mariage fut rapidement annoncé, préparé, organisé. Je l'aurais préféré intime, Pierre l'a souhaité grandiose (ibid., p. 64). Головна героїня воліла провести свадьбу скромно, майже в інтимній обстановці (*l'aurais préféré intime*), тоді як наречений П'єр забажав грандіозної церемонії (*l'a souhaité grandiose*). Таке зміщення стереотипних акцентів пояснюються двома причинами. По-перше, Марго не любила чоловіка, а виходила за нього лише тому, що очікувала на дитину. Тому жінка не хотіла виказувати ані яких почуттів на людях. По-друге, йдеться про йдеться про фемінізацію суспільства. Змінюється роль жінки, її стереотипне сприйняття маскулінним суспільством, що у текстовій тканині передано саме зміною стереотипних акцентів і ролей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проаналізувавши текстовий матеріал роману французької письменниці Т. де Росне «Le dîner des ex» з метою виявлення специфіки диференціації за гендерною ознакою й встановленню мовних засобів її актуалізації, можна констатувати, що відмінність жіночого/маскулінного, перш за все, пов'язана із стереотипним сприйняттям суспільства гендерних ролей. На мовному рівні ці особливості виявляються у відповідному конструюванні висловлювань персонажів, мають семантичне вираження і вибудовують оповідний простір. Перспективним для подальших досліджень вважаємо вивчення чоловічого художнього простору, з метою окреслення гендерних стереотипних ролей у патріархальному французькому суспільстві, і порівняння конструювання фемінного та маскулінного французького наративу.

Література:

1. Бёрн Ш. Гендерная психология (Секреты психологии). Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2001. 320 с. URL: http://psymania.info/gend/bern/sekreti.php. (дата звернення: 22.11.2018).

2. Буць Ж.В. Текстовий концепт *жіночність* у французьких соціально-побутових романах XIX–XX століть: лінгвокультурологічний і комунікативно-прагматичний аспекти: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 – романські мови. Київ, 2012. 269 с.

3. Нера Н. Я. Гендерний аспект невласно-прямого мовлення в англомовному художньому дискурсі (на матеріалі жіночої прози першої половини XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови. Львів, 2017. 25 с.

4. Пермякова О.В. Явление гендерной стилизации в современной женской литературе (на материале французского и русского языков) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 – теория языка. Пермь, 2007. 19 с.

5. Рижкова Г.-П. М. Українська «жіноча» проза 90-х років ХХ-го – початку ХХІ ст.: жанрові й наративні моделі та лінгвопоетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – Українська література. Кіровоград, 2008. 20 с.

6. Слінчук В. В. Соціальна типізація гендерних стереотипів у мові ЗМІ. *Електронна бібліотека Інституту журналістики КНУ ім. Т. Г. Шевченка.* URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1356. (дата звернення: 20.11.2018)

7. Штохман Л.М. Сучасна феміністична наратологія: практика реалізації на Заході та в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 – теорія літератури. Тернопіль, 2012. 21 с.

8. Le petit Larousse illusté. Paris: LAROUSSE, 2011. URL: http://www.larousse.fr/.(дата звернення: 22.11.2018)

Джерела ілюстративного матеріалу:

Rosnay, DDE: Rosnay T. de. Le dîner des ex: [roman] / Tatiana de Rosnay. – P. : LGF, «Le Livre de poche», 2016. – 83 p.

Отримано: 25 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: olga.demydenko80@gmail.com

aleksandra.light@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-82-85

Демиденко О. П., Козиряцька О. В. Деякі особливості відтворення мовної гри в українських перекладах англомовних ситкомів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 82–85.

УДК 81'4 (811.111+161.2)

Демиденко Ольга Павлівна,
Кандидат педагогічних наук, доцент
Козиряцька Олександра Володимирівна,
студентка магістратури, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МОВНОЇ ГРИ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ АНГЛОМОВНИХ СИТКОМІВ

Одним із основних напрямків представленого дослідження є комплексний перекладацький аналіз мовної гри у медіатексті. Аналізуються як підходи до визначення мовної гри, так і прийоми її утворення. Авторки розглядають функціональні особливості мовної гри та їх вплив на вибір перекладацьких рішень.

Переклад мовної гри розглядається крізь призму прагматичної орієнтації тексту. У статті коротко схарактеризовані прийоми перекладу мовної гри оригіналу відповідно до їх класифікаційних характеристик. Матеріалом дослідження послугували ситуаційні комедії «Друзі» та «Бруклін 9-9» їх україномовний дубляж.

Ключові слова: *мовна гра, каламбур, гра слів, прагматична орієнтація тексту, прийоми перекладу.*

Olga Demydenko,
PhD, Associate Professor
Oleksandra Kozyriatska,
Master's student, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

SOME PECULIARITIES OF THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE ENGLISH WORDPLAY IN STICOMS

The article deals with the phenomenon of wordplay and specificity of its translation. One of the main directions of the research article in question is a comprehensive translation analysis of the wordplay in the media texts such as sitcoms. Different approaches to the definition of the wordplay as well as mechanisms of its formation with the help of different linguistic means are analyzed. The article differentiates such notions as «pun», «wordplay» and «language game». According to the contemporary approaches to the study and classification of this phenomenon, the authors consider wordplay based on phonological and graphological structure, lexical structure (polysemy), lexical structure (idiom), morphological structure and syntactic structure. The presented linguistic categorization of wordplay underlies the classification of the demonstrated translation of the wordplay.

The article deals with the translation of the wordplay in light of pragmatic orientation of the text. The Delabastita's methods of translation are considered in the article being also applied in the course of the translation analysis of the dubbing of the sitcoms «Friends» and «Brooklyn 9-9». Current research validates that translation depends largely on the abilities and skills of a translator to correctly interpret the source message containing the wordplay prior to translate it into the target language. The authors emphasize that the wordplay translation is a real challenge in media texts of different genres thus opening further perspectives for the research in this field.

Key words: *wordplay, pun, language game, text pragmatics, methods of translation, dubbing.*

Постановка проблеми. Мовна гра як явище, під час якого мовець або «грає» з формою слова, або використовує багатозначне слово, або різні слова, які звучать однаково для створення комічного ефекту під час комунікації [14] неоднозначно привертала увагу різних науковців. Проте дотепер остаточно узгодженого визначення цього явища не існує, так само як і повного опису його функціональних особливостей, що й зумовило актуальність цього дослідження семантико-функціональних особливостей мовної гри у медіатекстах.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Дослідження, виконане у руслі сучасних наукових розвідок у сфері медіалінгвістики та перекладознавства, спрямоване на подальше вивчення явища мовної гри в англійській мові та специфіки його відтворення в українському перекладі медіаматеріалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблематика неодноразово привертала увагу провідних науковців, серед яких Ю. Д. Апресян, Я. А. Баран, М. І. Зимомря, О. М. Білоус, В. С. Виноградов, Т. А. Грідина, О. А. Земська, Т. П. Карпухіна, О. В. Журавльова, А. П. Коваль, Т. А. Космеда, О. А. Петрова, В. З. Санніков, Д. Делабастіта та Ю. Найда, які створили фундамент подальшого вивчення мовної гри і специфіки її перекладу.

Новизна дослідження результати якого коротко представлені у цій статті, полягає у спробі перекладознавчого дослідження мовної гри в англомовних медіаматеріалах й особливостей відтворення і збереження комічного в україномовному перекладі, що є дотепер невирішеним у сучасному перекладознавстві.

Метою статті є короткий опис результатів перекладознавчого дослідження прийомів відтворення англійської мовної гри на матеріалі англомовних сіткомів порівняння підходів до визначення поняття та дослідження оригіналу й перекладу мовної гри у розмовному жанрі.

Виклад основного матеріалу. Традиційно мовну гру розглядають як навмисну аномалію, відступ від норми, хоча і в межах такого підходу з огляду на неоднозначність цього явища лишається багато простору для досліджень. Під загальним терміном «мовна гра» об›єднуються всі «явища, коли мовець «грає» з формою мови, коли вільне ставлення до форми мови

отримує естетичне завдання» [4, с. 172]. Мета її використання – «розважити себе і співрозмовника, а для того виразитися незвично» [4, с. 174]. В. З. Санніков, розглядаючи мовну гру як одну з форм лінгвістичного експерименту, називає нею «будь-яке умисно незвичне використання мови (наприклад, для створення художнього ефекту)» [10, с. 3].

Т. О. Грідина, яка визначає мовну гру, як свідомий мовний експеримент (свідомо допущена мовна неправильність), побудований за принципом навмисного використання відхилень від норми явищ, зазначає, що «мовна гра породжує інші, ніж в узусі і нормі, засоби вираження певного змісту або об›єктивує новий зміст при збереженні або зміні старої форми» [3, с. 7]. Таким чином, мовна гра розмиває межу між «мовою» у цілому і «мовленням» людини, точніше, між кодифікованою літературною мовою і розмовною мовою.

На думку Д. Делабастіти, мовна гра – це певна мовна аномалія, «навмисна комунікативна стратегія або її результат, який використовується з певним смисловим або прагматичним ефектом» [12, с. 1–2]. О. С. Петрова розуміє мовну гру як прагматично-стилістичний прийом, який реалізується у вигляді каламбуру – комічної гри слів, здійснюваної лексико-фонетичними засобами, або у вигляді граматичної мовної гри, заснованої на навмисному використанні маркованих граматичних засобів [9, с. 170].

О. В. Журавльова розглядає мовну гру не тільки як свідому та несвідому аномалію мови, але і як універсальне явище мови, стверджуючи, що введення мовних норм позбавляє мову відкритості, а саме здатності обмінюватися з навколишнім світом інформацією і видозмінюватися під впливом набутого ззовні. Точне дотримання правил руйнує мову як універсальну семіотичну систему, позбавляючи її природного розвитку [5, с. 47]. «Нормальним» чи «аномальним» мовне явище є лише для носія мови, який володіє знаннями про стан стабільності мовної системи. Оскільки мова еволюціонує не завдяки мовній компетенції мовця, а згідно з принципом про самоорганізацію мови, мовні норми є сформованими явищами соціальних інститутів [5, с. 49]. З цієї точки зору мовна гра є одним з універсальних явищ мови, що полягає у взаємодії стабільних і нестабільних її елементів.

Слід зазначити, що у науковій літературі мовна гра висвітлюється переважно у зв'язку з реалізацією її комічного ефекту на основі каламбуру та гри слів. Відтак важливим є розмежування понять «каламбур», «гра слів» та «мовна гра».

Поняття «гра слів» та «каламбур» найчастіше ототожнюються. Т. П. Карпухіна визначає ці терміни, як засоби художньої виразності, які функціонують в мові як жарти, створенні на основі полісемії, омонімії та схожому звучанні слів [6, с. 81]. На думку дослідниці, поняття «гра слів» та «каламбур» підпорядковуються поняттю «мовна гра», яка виступає «гіперонімом, що трактується з максимальним ступенем широти та визначається тим, наскільки мова здатна виконувати «функцію мови» [6, с. 81]. Попри те, що поняття «мовна гра», «каламбур» та «гра слів» мають певні відмінності у значеннях, вони трактуються як синонімічні в межах сучасної лінгвістики, оскільки виконують однакові функції у мові та мовленні і найчастіше ґрунтуються на багатозначності слів [7, с. 104]. Цієї ж концепції ми надалі дотримуватимемось у нашому дослідженні.

Для утворення мовної гри може використовуватися майже кожне лінгвістичне явище. Д. Делабастіта пропонує наступну класифікацію, відповідно до лінгвістичних засобів, які використовуються для досягнення мовної гри: фонетично-графічні, лексичні (полісемія), лексичні (ідіоми), морфологічні, синтаксичні [12, с. 130], стверджуючи, що «часто один жарт має дві або більше зі згаданих вище особливостей» [12, с. 131]. Саме на такому розмежуванні категорій мовної гри ми базуватимемо подальше дослідження прийомів відтворення англійської мовної гри в українському перекладі на матеріалі ситкомів. Матеріал для дослідження було обрано невипадково. Ситуативні комедії є одним з основних джерел мовної гри, вони створюються для розваги глядачів, тобто створення певного комунікативно-прагматичного ефекту. Ілюстративним матеріалом основних позицій нашого дослідження було обрано ситуативну комедію «Друзі» (1994-2004), ситуативну комедію «Бруклін 9-9» (2013) та їх україномовні переклади.

Переклад мовної гри ускладнює тим, що як зазначають Я. А. Баран та ін., усі види гри слів протиставляють одне до одного два, а то й декілька виразів, що мають різні значення, але однакову або ж подібну форму. Кожна мова поєднує форму і значення довільним і специфічним чином. Такого типу поєднання формальної схожості та семантичної розбіжності можливе у каламбурі кожної мови. Так, переклад іншою мовою створює суттєві труднощі і породжує думку про те, що адекватно перекласти гру слів неможливо [1, с. 216]. Однак дослідники також стверджують, що «не всі види гри слів однаковою мірою піддаються інтерпретації» [1, с. 217]. Так, наприклад, гра слів, що побудована на полісемії, може перекладатися полісемією і у мові перекладу, оскільки зв›язки між різними значеннями одного слова мають у позамовній дійсності нерідко об›єктивне підґрунтя [1, с. 217]. Автори роблять висновок, що «переклад мовної гри потрібно вважати не абсолютним, а релевантним фактором, де певну роль відіграють різні чинники» [1, с. 217].

Найголовнішим з цих чинників, на думку О. О. Селіванової, є мотивація перекладацьких трансформацій, завдяки яким необхідно досягти рівноцінного регулятивного впливу на адресатів тексту оригіналу й перекладу. Дослідниця наголошує на тому, що саме «функціонально-комунікативна еквівалентність є нічим іншим, як найоптимальнішим балансом семантики й форми, денотативної, конотативної, стилістичної, культурної та прагматичної інформації текстів оригіналу й перекладу» [11, с. 456]. О.ОСеліванова, як і Ю. Найда вважає, що «збереження ***прагматичної орієнтації тексту*** перекладу є важливим у випадках передачі концептуально вагомого стилістичного прийому або комплексу фігур, які зумовлюють стилістичний принцип висування як спосіб формальної організації тексту, що передбачає фокусування уваги читача на певних елементах повідомлення, які викликають здивування своєю несподіваністю, непередбачуваністю й неприродністю з метою підкреслення, виділення певної думки»[11, с. 466, 13]. Цієї ж думки дотримується і Т. А. Космеда, наголошуючи, що «переклад гри слів не може мати єдиних можливих і визнаних рекомендацій. Перекладач повинен виявити максимум творчості для подолання труднощів при відтворенні гри слів. Найголовніше, про що перекладач повинен пам'ятати під час перекладу мовної гри – це збереження смислу та прагматичної функції» [8, с. 113].

Для збереження мовної гри оригіналу у перекладі Д. Делабастіта пропонує такі прийоми:

• Pun → pun: гра слів оригіналу відтворюється грою слів;

• Pun → non-pun: гра слів відтворюється фразою, яка не містить гри слів;

• Pun → related rhetorical device: використання у перекладі певного риторичного прийому (повтору, алітерації, рими, іронії, парадоксу тощо), що забезпечує відповідний прагматичний ефект;

• Pun → zero: вилучення у перекладі частини тексту, що містить мовну гру;
• Pun S.T. → pun T.T: збереження у перекладі оригінального формулювання мовної гри або її дослівний переклад;
• Non-pun → pun: компенсація втрати мовної гри оригіналу за рахунок використання мовної гри у перекладі;
• Zero → pun: створення мовної гри у тексті перекладу за відсутності мовної гри у тексті оригіналу;
• Editorial techniques: перекладацькі коментарі та роз'яснення [12, с. 200-220].

Фонетично-графічна мовна гра. У проаналізованому матеріалі було віднайдено кілька прикладів фонетичної мовної гри, яка була практично втрачена в україномовному перекладі. Так, як у ситуації з прикладу (1), коли Чендлер просить поради у Моніки та Рейчел стосовно своїх романтичних відносин.

(1) (а) Chandler: So I' m not gonna ***lose her****?*
Rachel: Oh, honey, you' re not a total ***loser****. (C03E04)*
(б) Чендлер: А її не ***втрачу****?*
Рейчел: Та ти ж не цілком ***безнадійний****.*

Оскільки у наведеному прикладі навіть у разі втрати мовної гри оригіналу комічний ефект у перекладі зберігається за рахунок семантики фрази, наведений приклад класифікуємо як *pun – non-pun*.

Лексична мовна гра (полісемія). Полісемія у мовній грі найчастіше зумовлюється індивідуальною, часто помилковою інтерпретацією висловлювання, так як це показано у наступному прикладі, де при перекладі мовна гра втрачається (*pun – zero*):

(2) (а) Joey: ***Have you seen*** *Monica?*
Chandler: ***I'm not seeing*** *Monica! (C04E24)*
(б) Джоуи: Ти Моніку ***бачив****?*
Чендлер: Я що ***зустрічаюся*** *з Монікою?*

Збереження полісемії у перекладі шляхом використання дієслів доконаного (*зробити*) і недоконаного виду (*робити*) ілюструє наступний приклад *(pun – pun)*:

(3) (а) Rachel: Everyone I know ***is*** *either* ***getting married*** *or* ***pregnant****. . .*
. . .or ***promoted****. And* ***I'm getting coffee****. (C01E04)*
(б) Рейчел: Усі мої подруги повиходили заміж або завагітніли… або ***зробили кар›єру****, а я* ***роблю каву****.*

Лексична мовна гра (ідіоми) представлена у проаналізованому матеріалі досить широко, враховуючи повсякденні ситуації і тематику спілкування героїв ситуаційної комедії, так, як у прикладі (4), коли Рейчел пояснює своєму батьку причини розірвання заручин:

*(4) (а) Rachel: It is like all of my life everyone tolds me, 'You'****re shoe****. You'****re shoe****. You****'re shoe'****. And today I just stopped and said, «What if I don't wanna* ***be a shoe****? What if I want to* ***be a purse****?* ***Or a hat****?» I don't want you to buy me a* ***hat****! I am saying that* ***I am a hat****. It is a metaphor, daddy! (C01E01)*
*(б) Рейчел: Це ніби всі мені все життя казали: '****Ти чобіт. Ти чобіт. Ти чобіт****'. А сьогодні я зупинилася і сказала: 'Що як я* ***не хочу бути чоботом****? Що як* ***я хочу бути гаманцем****? Чи* ***кепкою****?' Не треба купувати мені* ***кепку****, я кажу, що я, що я* ***і є кепка****. Це метафора, татку!*

В першому реченні Рейчел використовує ідіоматичний вираз '*to be a shoe'* у значенні *'проживати життя, в якому кожен вирішує за тебе, що тобі робити'* Коли вона продовжує монолог, вираз змінюється. Чобіт – як частина одягу – замінюється іншими аксесуарами – гаманцем і кепкою. Заміна необхідна для того, щоб зробити акцент на бажанні змінити життя Рейчел. Однак, батькові головної героїні така гра слів незрозуміла. Комічний ефект перекладі зберігається попри дослівний переклад (*Pun S.T. → pun T.T)*.

У мовленні персонажів ситуаційних комедій **лексична мовна гра** часто представлена абревіатурами і словоскладанням. Так у наступному прикладі (5) Джейк агент ФБР використовує абревіатуру для опису поліцейської операції. Джей, намагаючись розшифрувати її, отримує нісенітницю:

(5) (а) Agent FBI: You'll be happy to know that the operation turned out to be one of the biggest ***RICO*** *busts of all time.*
*Jake: «****RICO****» stands for «****racketeering investigative cop awesome****. (C02E01)*
*(б) Агент ФБР: Хочу відзначити, що ця операція – наймасовіше затримання «****ОЗП****» усіх часів.*
*Джейк: «****ОЗП****» означає «****Операція із захоплення пончиків****».*

У цьому прикладі втрата замість дослівного перекладу перекладач вдало використовує прийом *pun – pun,* зберігаючи комічний прагматичний ефект висловлювання оригіналу.

Цікавим є приклад використання мовної гри на морфологічному рівні, що потребує неабияких вмінь і прагматичної компетентності перекладача. Так, у прикладі (6) лексичній контамінації підлягає ім'я героїні Моніки, до якого її подруга додає модальне дієслово.

(6) (а) Phoebe: You sound like «Moni-can't», not «Moni-can»! Moni-ca.
(C04E06)

Проте у перекладі, попри спробу відтворення мовної гри за аналогією, шляхом додавання до імені героїні інших лексем, змінює прагматичнне спрямування висловлювання оригіналу, а саме намір подруги героїні заспокоїти перетворюється на образливе цькування за рахунок невдалого вибору відповідників.

(б) Фібі: Це говорить 'Моні-чмо, а не Моні-ас'! Моні-ка.

Відтак, цей випадок застосування перекладацького прийому *pun – pun* не можемо вважати успішним перекладацьким рішенням.

Висновки. Отже, мовна гра як свідоме порушення мовних норм задля утворення комічного ефекту[3], є певним викликом для перекладача, який має орієнтуватися на забезпечення належного прагматичного ефекту тексту перекладу, збереження гумору оригінального висловлювання і адекватного його відтворення у перекладі. Причиною перекладацьких втрат переважно виступають як лінгвокультурні особливості, так і структура жартів. Смішне для англомовного глядача як представника певної лінгвокультури не завжди є смішним для українця і такі втрати потребують компенсації у перекладі. І саме

перекладач є тим 'винахідником' який відкриває світ англомовної ситуаційної комедії українській аудиторії. Це, у свою чергу, відкриває безмежні **перспективи подальших досліджень** специфіки відтворення мовної гри в українському перекладі, особливо у різних медіажанрах.

Література:

1. Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М. Фразеологія: знакові величини. Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Front Cover. Київ: «Нова книга», 2008 р. 256 с.

2. Виноградов В. С. Перевод. Общие и лексические вопросы / В. С. Виноградов. 2-е изд., перераб. Москва: Книжный дом «Университет», 2004. 240 с.

3. Гридина Т. А. Языковая игра: стереотип и творчество. Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 1996. 214 с.

4. Земская Е. А., Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест. Москва : Наука, 1983. 237 с.

5. Журавлева О. В. Когнитивные модели языковой игры (на материале заголовков русских и английских публицистических изданий) дис. канд. филол. наук. Алтайский. гос. тех. университет, Барнаул, 2005.

6. Карпухина Т. П. Игра слов и морфемный повтор: комическое «состязание» смыслов в словах с общей морфемой (на материале английской художественной прозы). *Вестник ВГУ. Серия: «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. Хабаровск, 2007. Вып. 1. С. 81–89.

7. Коваль А. П. Практична стилістика української мови. Київ: Вища школа, 1985. 352 с.

8. Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична ігрема (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич : Коло, 2013. 228 с.

9. Петрова Е. С. Грамматическая игра и перевод. *Studia linguistica: Языковая картина в зеркале семантики, прагматики, текста и перевода*. Санкт-Петербург: Тригон, 1998. Том 7. С. 169–184.

10. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. 2-е изд. испр. и доп. Москва: Языки славянской культуры, 2002. 552 с.

11. Селіванова О. О. Нова типологія перекладацьких трансформацій. *Світ свідомості в мові*. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. С. 455–471.

12. Delabastita, D. The Translator: Volume 2, Number 2: Wordplay and Translation: Essays on Punning and Translation. Manchester: St. Jerome Publishing, 1996. 240 p.

13. Nida E., Taber, Ch. R. Theory and Practice of Translation. Leiden, 1964. 218 p.

14. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/

Отримано: 24 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: irina.dzhochka@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-86-91

Джочка І. Ф. Особливості функціонування граматичних омонімів *де* і *куди* в українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 86–91.

УДК 81'36:81'374.423:81'367.365

Джочка Ірина Федорівна,
кандидат філологічних наук, доцент, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРАМАТИЧНИХ ОМОНІМІВ *ДЕ* І *КУДИ* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано граматичну омонімію лексем де і куди. З'ясовано семантико-структурні, прагматичні та синтагматичні чинники, які зумовлюють належність аналізованих слів до прислівників, часток чи сполучників. Охарактеризовано різновиди адвербіальних значень: статичної локалізації, напряму руху, неозначеної локалізації предмета, вказівної семантики. Визначено типи підрядних конструкцій із прислівниками де і куди, окреслено континуум фразеологізмів із зазначеними лексемами. Проаналізовано синонімічні, антонімічні та словотвірні відношення адвербіальних найменувань. Встановлено низку семантико-функційних виявів реалізації модальної (заперечення, вірогідності), градуальної (кількісно-підсилювальної, емоційно-експресивної) семантики омонімічних часток та їхніх еквівалентів, описано синтагматичні параметри аналізованих партикул.

Ключові слова: *граматична омонімія, частки, еквіваленти часток, прислівники, фразеологізми, транспозиція, синтагматика.*

Iryna Dzhochka,
Candidate of Philology, Associate Professor, State Pedagogical University «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»

FEATURES OF THE FUNCTIONING OF GRAMATIC HOMONYMS *WHERE* AND *WHERE TO* IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

*The functional features of grammatical homonyms such as **where** and **where to** in the Ukrainian language have been analyzed. Grammatical homonymy is the result of transposition processes between units of the language system. The criteria for distinguishing homonymous units are semantic, structural, word-building, syntactic, and stylistic parameters. Specified pronoun adverbs largely express spatial semantics in interrogative or exclamative-interrogative syntactic constructions. In the relevant communicative situation, these adverbialisms express undetected and deictic semantics, synonymizing with such lexical units as **somewhere**, **exactly here**. Appearing in the role of connecting words, adverbs **where** and **where to** join subordinate relative clauses and clauses of place to the main ones. Expressing spatial semantics, the studied adverbs are part of many phraseologisms. In combination with particles such as **any**, and **no** they realize the semantics of spatial uncertainty.*

*It is emphasized that the defining function of particles is a gradual one. The syntagmatic criterion makes it possible to identify the particles **where** and **where to** and their equivalents such as **wherever**, **whereabouts, wherein, whereupon, whereon, no way** etc., which largely implement the category of negation, representing a variety of verbal subtleties (annoyance, doubt, indignation, categorical denial, impossibility). The complex **wherever** may express semantics of capture, **no way** indicates the impossibility of something. The quantitative and emphasizing significance is actualized by the particle **where** in combination with the comparatives. The studied lexical units express concessive meaning as part of paired conjugations (in combination with the opposing ones): **wherever ... but** etc. Consequently, semantic-structural, pragmatic and syntagmatic factors determining the relevance of the analyzed words to adverbs, particles, or conjunctions are analyzed.*

Key words: *grammatical homonymy, particles, equivalents of particles, adverbs, phraseologisms, transposition, syntagmatics.*

Проблема функціонування лексико-граматичних класів слів, їх взаємодії, перехідних явищ була й залишається актуальною в царині сучасної граматики. Динамічний характер системи частин мови, сформованої в період становлення й розвитку морфологічного рівня, зумовлений постійними змінами щодо загальнокатегоріального значення, морфологічних ознак та синтаксичних функцій. Як результат – відбувається поповнення складу різних лексико-граматичних груп слів, найбільш продуктивним цей спосіб появи нових лексем репрезентований у системі службових слів. Зміни, пов'язані з глибинними лексико-семантичними та граматичними, а іноді й стилістичними зрушеннями у словах, у сучасній лінгвістиці трактують по-різному: перехід з однієї частини мови до іншої як експлікація морфолого-синтаксичного способу словотворення (І. Ковалик, М. Плющ, З. Сікорська), омонімія слів як продукт деривації (К. Городенська, Д. Гричишин, М. Лукін, Ю. Леденьов, М. Палевська, В. Силін та ін.), міжчастиномовна омонімія (О. Кушлик, У. Добосевич, Н. Глібчук). Транспозиційні процеси між словами, у результаті яких виникають граматичні омоніми, що є відображенням загальної тенденції більшості мов у світі до аналітизації, спрощення, скорочення надлишковості, стали предметом аналізу в роботах багатьох як зарубіжних (Л. В. Борте, В В. Бабайцева, Е. Даль, Р. Келлер, О. М. Кім, П. Традгілл,), так і українських лінгвістів (В. С. Ващенко, Г. М. Мукан, В. М. Ожоган). Незважаючи на різноманітність термінології, акцентування на відмінні передумови та особливості механізму транспозиційних процесів, у центрі аналізу в усіх наукових розвідках – лексеми, які постають у результаті таких трансформацій як граматичні омоніми, що свідчить про **актуальніст**ь обраної теми.

Партикуляція як процес поповнення класу часток описана в студіях Л. Бондаренко, Н. Глібчук, О. Демської, О. Кушлик, К. Симонової, О. Соколової [1; 2; 6–8; 13; 17; 20]. Однак граматична омонімія займенникових прислівників та часток ще не була предметом окремих наукових розвідок, на сьогодні проаналізовано тільки окремі аспекти транспозиційного процесу «прислівник – частка» (І. Джочка, О. Кушлик, С. Педченко, О. Соколова) [11; 13; 20; 17]. **Наукова новизна** полягає в тому, що граматична омонімія часток ***де*** і ***куди*** та їх еквівалентів вперше в українській лінгвістиці стає предметом окремої наукової праці.

Метою дослідження є встановлення семантико-структурних, синтаксичних та прагматичних ознак досліджуваних граматичних омонімів. Для досягнення поставленої мети необхідно з'ясувати лексико-семантичну та прагматичну структуру,

словотвірні та синтагматичні особливості зазначених лексем, визначивши критерії розмежування прислівників, часток (їхніх еквівалентів), сполучників.

Просторові займенникові прислівники ***де*** і ***куди,*** які є одними з найчастотніших за вживанням серед прислівникових назв, виражають кілька значень. Виступаючи компонентами питальних речень, ці лексеми є засобами вираження питальної семантики щодо з'ясування статичної локалізації та напрямку руху когось чи чогось: «у якому місці?» «у яке місце, у якому напрямку?» У цьому значенні прислівники можуть виступати як самостійні семантичні поширювачі речення, зумовлені комунікативною потребою висловлення або ж як еквіваленти речень: *– А як батько образився, якщо не пустить більше по весіллях ходити –* ***де*** *тоді Якова побачиш?* (Марко Вовчок); *– Хто співав?* ***Де?*** (Леся Українка); *Хан Туглій натякав, що скоро піде в похід... – У похід?* ***Куди****? – А куди ходять половці? Звісно, на Русь... Кляті!* (В. Малик). Репрезентуючи питальну модальність, указані лексеми часто поєднуються з підсилювальною часткою ***ж***, наприклад: *Іноді навіть повторювала слово «мама», старанно вимовляючи кожен звук, ніби так могла наблизити до себе цю жінку. Мама...* ***Де ж*** *ти тепер? Яка ти?* (О. Печорна); ***Куди ж*** *поділася Хвеся, санджакова бранка, яка дістала козакам ключі від Кафи..* (Д. Мордовець). Прислівник ***де*** часто вживається в поєднанні з часткою ***ж*** й у риторичних оклично-питальних реченнях, які, окрім питальної модальності, виражають жаль, здивування та ін. з приводу відсутності кого-, чого-небудь. ***Де ж*** *той світ!? І* ***де*** *та правда?!* (Т. Шевченко); *Треба землі, і то конче треба. А* ***де ж*** *її узяти?..* (М. Коцюбинський); *«Романочку,* ***де ж*** *ти тепер? Як тобі там, у далекім краю?..» Думкою лине до сина, думкою кличе його до себе* (М. Стельмах). На думку А. Лучик, у вказаному значенні синтагма ***де ж*** виступає як еквівалент слова, з погляду частиномовної співвіднесеності дослідниця трактує цю сполуку як аналог частки, порівняймо: *Погляд блука неспокійний, шукає навколо:* ***де ж*** *він, той терен злотистий, щоб знов ореол мені дав?* (Леся Українка). Очевидною відповіддю на поставлені запитання є заперечення наявності того чи іншого явища, предмета. За семантикою ці риторичні запитання корелюють з предикативною лексемою ***нема***, однак заперечна семантика ускладнена прагматичними компонентами «жаль», «здивування», «розчарування» тощо. Уважаємо, що триває, вочевидь, процес партикуляції указаної синтагми, однак обставинна семантика ще не повністю втрачена в наведених прикладах.

У певних висловленнях прислівник ***де*** вступає в синонімійні зв'язки з лексемами ***куди*** і ***звідки***, виступаючи засобом з'ясування напряму руху, а не статичної локалізації кого- чи чого-небудь, наприклад: *Засміявсь Старий і внучку привітав, Неначе справді молодицю: «А* ***де*** *ж ти діла паляницю*?» (Т. Шевченко). *І* ***де*** *ті в господа взялися Усякі штучнії їства?* (Т. Шевченко).

Уживаючись у питально-окличних реченнях, які репрезентують намагання мовця затримати, спинити когось, щось де-небудь, прислівник ***куди*** актуалізує питально-волюнтативне значення, наприклад: *У радісному запалі мінометники кинулись до воріт, заряджаючи на ходу протитанкові гранати. –* ***Куди?*** *– спинив бійців старший лейтенант* (за О. Гончарем).

Вступаючи в синонімійні зв'язки з прислівниками ***десь, кудись, де-небудь, куди-небудь***, лексеми ***де*** і ***куди*** виражають неозначену семантику, указуючи на якесь місце, якийсь напрям, наприклад: *– А я хочу двадцять карбованців,– кажу. – Дасте, то зостанусь, а ні, то піду* ***де*** *в друге місце служити* (Марко Вовчок); *– Може, ти хочеш зо мною* ***куди*** *полетіти? – спитала у Павлуся Лелія* (Леся Українка). Аналогічно на спрямування в будь-яке місце, у будь-якому напрямку дії, руху, виражених відповідним дієсловом, указує прислівник ***куди*** у висловлюваннях із заперечною часткою ***не*** при предикаті, наприклад: *–* ***Куди*** *шматок хліба* ***не*** *<u>пожене</u> чоловіка, – <…> промовив Лесь Якубенко…* (М. Стельмах).

За відповідної комунікативної ситуації (найчастіше в розмовному мовленні) прислівники ***де*** і ***куди*** в певному синтагматичному оточенні здатні виражати дейктичну семантику «саме тут, саме в цьому напрямку», синонімізуючись із вказівними прислівниками ***тут*** і ***туди***, найчастіше в поєднанні з вказівними частками ***ось***, ***от*** і ***он***, наприклад: [Самрось:] *Тобі* ***он куди*** *шлях, а мені* ***он куди****: путь-дорога стовповая!..* (М. Кропивницький); *–* ***От*** *би* ***куди*** *стрілу пустити! – подумав він* (Панас Мирний); *– Корнію, Корнію! А де ти? –* ***Ось де****, тутечка, ніде не згубився, – озивається поволі Корній, виступаючи з гурту товаришів* (Леся Українка); *– Куди ж я лечу? До Шевеля? Ні, не туди ноги несуть. А* ***он куди*** *– додому значить. Виходить, що злякався, втік? Від Олексія…* (В. Логвиненко).

Найбільший спектр значень аналізовані лексеми, однак, виявляють у функції сполучних слів, приєднуючи різні типи підрядних речень, зокрема: а) місця (здебільшого в сполученні з прислівниками ***там, туди, звідти*** в головній частині): *Звичайно, султан знав, Що то кричав не гяур.* ***Звідти, де*** *той конає, не долетить і рев гармати* (Ю. Мушкетик)*;* б) з'ясувальні: *Чоловік дав завдаток, розказав,* ***куди*** *завезти ялинку, і пішов* (М. Коцюбинський); г) означальні (частіше в поєднанні з займенниками ***такий, той*** у головній частині): *Соломія й сама думала про* ***ті*** *сторони,* ***куди*** *закликав Іван* (М. Коцюбинський).

За необхідності переліку чи зіставлення кількох речень або членів речення аналізовані прислівники входять до повторюваних однорідних синтагм відкритої структури, наприклад: *Вони* [циганки] *їздили по селах, жебрали, збирали* ***де*** *яєчко,* ***де*** *жменю муки або кукурудзи* (М. Коцюбинський). Тавтологія прислівників може бути використана й зі стилістичною метою задля підсилення емоційного вираження внутрішніх почуттів мовця (героя), наприклад: *Не пристало мені тепер жити! І се нині виджу кару від господа бога мого!* ***Де*** *нині улюблений брат мій?* ***Де*** *нині брата мого син?* ***Де*** *чадо моє?* ***Де*** *бояри думаючі?* ***Де*** *мужі хоробрі?* ***Де*** *полк мій?..* (В. Малик).

В усіх проаналізованих конструкціях прислівникові лексеми ***де*** і ***куди*** поєднані граматичним підрядним зв'язком з предикатом, виступаючи одним із засобів реалізації трьох типів модальності: об'єктивної (ствердження чи заперечення), питальної та спонукальної. Предикати, з якими поєднуються аналізовані прислівники, належать до різних лексико-семантичних груп. Однак якщо лексема ***де*** поєднується із дієсловами на позначення дії, стану, процесу і типово позначає статичну локалізацію певної ситуації, явища, предмета, то прислівник ***куди*** називає напрям переміщення, руху когось або чогось. Зрозуміло, що найчастіше слово ***куди*** поєднується з дієсловами руху, переміщення.

Виражаючи просторову семантику, аналізовані найменування входять до складу багатьох сталих синтаксичних сполук, причому в частині з них є взаємозамінними, наприклад: ***Бог [його] знає куди (де)*** – «хто його знає, невідомо куди (де)»); ***куди і ворон кісток не заносить*** – «дуже далеко»; ***куди (де) Макар телят не ганяв*** – «дуже далеко, куди не підеш по своїй волі; про дуже віддалене місце»; ***куди не кинь (скинь, глянь, глянеш, скинеш*** і т. ін.) ***оком****;* ***куди (де) (тільки (лиш)) (не) гляне око*** – «скрізь, усюди»; ***куди (де) [не] слід*** – «туди, куди [не] можна, [не] дозволено і т. ін.»; ***куди очі дивляться***

(бачать і т. ін.) – «не вибираючи шляху, будь-куди; навмання»; ***куди (де) попало; туди – не знати куди*** – «байдуже, куди (де) прийдеться, куди (де) завгодно»; ***старший куди пошлють*** (*жарт.)* – «той, хто виконує які-небудь дрібні доручення»; ***хто куди (де)*** –«у різні місця; врізнобіч; усюди»; ***не знати, де стати, де сісти*** – «почувати себе ніяково, непевно»; ***куди (де) хочеш*** – «у будь-яке місце, залежно від бажання»; ***куди (де) прийдеться (приходиться)*** – «у випадковому місці; там, де видасться можливість»; ***де нема (немає)*** *чого* – «скрізь є»; ***багато куди (де)*** – «у багатьох місцях»; ***мало куди (де)*** – «у небагатьох місцях» [17].

Семантику просторової невизначеності аналізовані слова можуть передавати й у поєднанні з частками ***завгодно, невідомо, невідь (невість, невіть),*** наприклад: *Уляна зникла* ***невідомо куди*** (О. Довженко); *Малуша рада була лягти* ***де завгодно****. Сказали б – спала просто на землі* (С. Скляренко) Аналогічне лексичне значення «у якому-небудь невизначеному місці, напрямку» виражають лексеми, які є синонімійними до аналізованих на словотвірному рівні, зокрема: *десь, десь-то, де-небудь, будь-де, казна-де, хтозна-де, чортзна-де* та *кудись, куди-небудь, будь-куди, казна-куди, хтозна-куди, чортзна-куди*. Як лексикалізовані утворення, аналогічні за семантикою до синтагми «***куди (де) хочеш»***, виступають деривати ***абикуди*** і ***абиде*** («хоч де, у будь-якому місці»). Вибірковість, частковість просторової локалізації певного явища, ситуації, предмета («у деяких місцях, місцями») виражають похідні прислівники ***де-не-де, деінде, десь-не-десь, подекуди***; на відмінність місця від відомого («де-небудь (куди-небудь) в інше місце») указують лексеми ***десь-інде, куди-інде.***

Прислівник як частина мови є одним з найпродуктивніших джерел щодо утворення інших частин мови. На активності в транспозиційних процесах в межах прислівника наголошує С. Соколова, зазначаючи, що історично ця частина мови виступає як одна з найпродуктивніших та найрухоміших, прислівник постійно поповнюється новими утвореннями й сам стає базою для утворення нових частин мови. Можна констатувати, що в сучасній українській мові наявні і активно діють відприслівникові транспозиційні процеси у напрямку як повнозначних, так і службових частин мови та модальних слів і вигуків [19, с. 3]. Партикульовані прислівники становлять найчисельнішу групу вторинних часток, формуючи таким чином граматичні омонімійні пари або іноді й ряди (трикомпонентні).

Втрачаючи здатність номінувати ознаку іншої ознаки й виконувати синтаксичну функцію детермінанта, прислівники переходять у частки, виражаючи як транспозит функцію підсилення. На думку С. Колесникової, «у мовній картині світу частки виражають «приховані» (суб'єктивні) і «явні» (об'єктивні) смисли речень-висловлювань для підсилення якісної ознаки, беручи участь у реалізації комунікативних намірів мовця» [12, с. 19]. Відповідно до цього визначальною функцією часток є **градуальна**, яка дає змогу об'єднувати всі частки мови, які є різноманітними та строкатими щодо вираження різноманітних модальних, емоційних, експресивних відтінків, в один клас службових слів. Саме градуальна функція уможливлює вживання інших частин мови в реченні-висловленні у функції частки.

Перестаючи вказувати на просторову локалізацію чи напрям руху, переміщення кого- або чого-небудь, прислівники ***де*** і ***куди*** транспонуються в частки, формуючи граматичні омопари «прислівник – частка».

Партикульовані лексеми ***де*** і ***куди*** рідко вживаються як синтетичні одиниці. Здебільшого вони входять до складу неповнозначних лексичних комплексів, виступаючи як еквіваленти слів. Такі комплекси (НЛК) складаються з двох і більше графічних слів й відзначаються стійкістю, спільністю функціонування, незмінною формою. У синтагматичній конструкції вони мають один словесний наголос [16, с. 4].

Аналізуючи критерії розмежування граматичних (функціональних) омонімів, С. Соколова акцентує на синтагматичному, зазначаючи, що саме цей критерій «дозволяє з'ясувати дистрибутивні відношення між компонентами сполучення слів або словосполучення, розташованих у певній лінійній послідовності. При дослідженні транспозиційних передумов розвитку функціональної омонімії такий критерій є дієвим, оскільки при лексико-граматичних перетвореннях слово може змінювати свою формальну валентність, зокрема синтаксичні функції, властиві йому за традиційної дистрибуції» [20, с. 3].

Частка ***де*** найчастіше виступає як засіб вираження заперечення інформації, висловленої в попередньому контексті, виконуючи анафоричну функцію, відсилаючи адресата до відомої інформації (виступаючи як контекстуальний синонім частки ***ні***), наприклад: *Чи вже давно ся ніч нас обгорнула, один казав: «Два тижні!», другий: «Місяць!», ще інший: «****Де!*** *давніше!»* (Леся Українка); *Він торкнув візника за плече: – Дядьку, а чи ви бачили гайдамаків? – Гайдамаків? – перепитав дядько, обертаючи своє молоде ще лице в рямцях рівно підстриженого волосся. – Та* ***де!*** *Навіщо мені, паничику, гайдамаки* (Л. Коваленко). Категорія заперечення в мовленні репрезентована комунікативними різновидами, зокрема такими як незгода, відмова, спростування, заборона та ін.

Одним з найбільш уживаних для вираження заперечення виступає партикульний комплекс ***де там***, утворений з двох часток. Ця аналітична одиниця посилює заперечення чиїхось слів, часто із повторенням заперечуваного слова в значенні «зовсім ні», наприклад: *«Давай ружжо! Сом гусака ковтнув!»* ***Де там*** *давай, хіба туди ружжо дострелить, на отаку глибочінь? Про-опав гусак! Отакі соми бувають!* (Остап Вишня).

У розмовному мовленні, окрім заперечення, аналізований комплекс водночас вносить такі відтінки: а) досади, наприклад: *А все дожидаю; пробую землю розгребти, думаю, знайду котрогось.* ***Де там!...*** (Василь Барка); *Ну, що, хане, наздогнав Кончака? – спитав Святослав. –* ***Де там!*** *Сніг весь узявся водою – тала стопа за Хоролом! А в Кончака свіжі коні, – втік!* (В. Малик); б) сумніву в реальності або можливості здійснення чого-небудь, наприклад: *Напрямив* [Семен] *свої думки на щоденну роботу. Скільки-то ще доведеться виорать панського лану? Чи вспіємо за два дні?..* ***Де там, де там****!* (М. Коцюбинський).

«За рахунок препозитивного інкорпорування партикульного компонента ***та***, – зазначає Л. Бутко, – формується комплекс ***та де там***. Таке ускладнення структури не впливає на стилістичну характеристику одиниці, проте спричинює підсилення висловленої думки» [5, с. 179]. Зауважимо, що в позиції частки ***та*** може вживатися підсилювальна частка ***так***, формуючи ще один НЛК ***так де там***, наприклад: «*Дайте, – Павло мій гомонить, – хоч обода догнути, батько мій поранений на миколаївській, не догне сам».* ***Так де там****! А Павло – і ружжя у руках не тримав* (В. Дрозд). Аналогічно сформований й партикульний еквівалент ***о де ж там*** (внаслідок інтерпозиції частки *ж*), наприклад: *У кого се ти хліба позичила? – У Микити у Румая. – Довго, мабуть, гнувся – не давав? –* ***О, де ж там****! І трошки ні! Зараз, таки зараз дав, із милою хіттю* (Марко Вовчок).

Для вираження заперечного значення або неможливості щось зробити чи здійснити вживається й НЛК ***де вже***, наприклад: – ***Де вже*** *тій копійці взятися у бідних, коли вона й з багатими не хоче родичатись* (М. Стельмах). Структура партикульних еквівалентів ***де вже там (е де вже там)*** теж утворена за рахунок ускладнення форми вираження НЛК ***де там***. Таке ускладнення, окрім підсилення семантики, вносить суб'єктивно-аксіологічне значення сумніву щодо реальності чи можливості реалізації чого-небудь, наприклад: – *А як багатшими станемо, то, гляди, і в школу пошлем* [сина]. – ***Де вже там*** *нашому про школу думати... – махає рукою Явдоха* (М. Стельмах).

За схожою моделлю до комплексу ***де там*** утворено й партикульний лексичний комплекс ***де вже там***, у якому компонент ***де*** теж виступає початковим елементом [5, с. 179], наприклад: *Скільки сил коштує боротися з ними! Скільки людського життя і крові тратить у цій боротьбі Руська земля!* ***Де вже тут*** *узятися доброті в серці?* (В. Малик).

Для заперечення чийогось сумніву вживаються й НЛК ***де вже не*** та ***(е) де вже там не***, структура яких ускладнена заперечною часткою **не**, наприклад: [Гебрей:] *То, значить, задля тебе нема тепер неволі? Ти не раб?* [Єгиптянин:] ***Е, де вже там не*** *раб!.. Якби я сам був паном над собою, я б не так роботу сю розклав…* (Леся Українка); – *А чи добре знаєш усі лази там до замку?– спитав один.* – ***Де вже не*** *добре! як свою кишеню* (Д. Мордовець).

Одним з частотних для вираження повного заперечення в значенні «аж ніяк», неможливості щось зробити, незгоду з чим-небудь є НЛК ***де тобі*** та його похідні комплекси ***та де тобі***, ***так де тобі*** (ускладнені підсилювальними частками ***та*** і ***так***), наприклад: *Надбіг* [Лис] *до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби,* ***де тобі****! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає* (І. Франко); *Не то розумний – дурень знає І скаже світові всьому, Як скрізь Ведмідь той мед тягає,* – ***Так де тобі****! І не кажи* (Л. Глібов). Схожими функціонально-семантичними властивостями характеризується й комплекс ***ну де б тобі*** (утворений за допомогою партикульованих вигука, прислівника, займенника та частки ***б***), наприклад: *Не пам'ятаю, – глухо озвався хан. – Хто ти?* – ***Ну, де б тобі*** *пам'ятати!* (В. Малик).

Окрім проаналізованих еквівалентів часток, структурним компонентом яких виступає частка ***де***, в українській мові функціонує низка еквівалентів часток, які виражають різні семантико-прагматичні смисли, зокрема: ***де вже було*** (у поєднанні з інфінітивом) – використовується для підтвердження неможливості реалізації будь-якої дії, явища в минулому, наприклад: *Найбільше спокутував Вася свої конокрадські гріхи боєм..* ***Де вже було*** *карати людину, про відчайдушну хоробрість якої знав увесь полк!* (О. Гончар); ***де ж таки*** – використовується з метою висловити незадоволення кимось, чимось, несприйняття чи несхвалення чого-небудь, наприклад: – *Проміняйте мені бичка-третячка за маковий пиріжок!* – ***Де ж таки*** *бичка за пиріжок!* (з української казки); ***де ж пак*** – а) реалізує емоційно-оцінне значення сумніву в чомусь, указує на абсолютну неможливість чогось або акцентує на чому-небудь негативному. [Круста:] *Не диво, що всі п'яниці з римської голоти охоче йдуть у християни –* ***де ж пак*** *не шанувати їм такого бога?* (Леся Українка); б) експлікує аксіологічну семантику незадоволення ким-, чим-небудь, несприйняття, осуду чогось. – *Он куди наше добро іде!* ***Де ж пак****: кріпаків обібрали, гроші .. повернули на довги (борги)* (Панас Мирний); в) використовується для підтвердження чогось, реалізуючи семантику «зрозуміло, звичайно, інакше бути не може». – *Але ж дорого, сину, ти заплатив за їх (книжки)!* ***Де ж пак****, аж десять карбованців. Овва! Чималі гроші!* (Іван Нечуй-Левицький) [18].

«Найскладнішу форму вираження з усіх оклично-підсилювальних НЛК мають одиниці ***де ж таки видано (слихано), де ж це (се) видано (слихано), де ж таки (то) видано, щоб..?***. Вони виявляють спорідненість на рівні форми вираження, функціонально-семантичних і стилістичних властивостей, функціонуючи в розмовному мовленні для вираження обурення [4, с. 14–15], наприклад: – *Тю на тебе, чоловіче! Чи ти не здурів? – каже Хвеська.* – ***Де ж таки видано****, щоб зайці у верші ловились?* (з української казки). Синонімійним до цього еквівалента частки є й партикульний комплекс ***та де це (се) видано*:** – *Як то можна!* ***та де се видано****! та хто таке чув, щоб вільна козачка за кріпака оддавалась!* (Марко Вовчок). «Незважаючи на редукцію частки *ж,* препозитивне інкорпорування партикулярного компонента *та* в структурі порівняно зі структурою одиниці *де ж це (се) видано (слихано)* сприяє підсиленню семантичних властивостей комплексу» [4, с. 14–15].

Партикульний комплекс, у структурі якого наявна частка ***де***, може виражати й стверджувальне значення «за допомогою заперечної частки ***не***, коли її заперечне значення контрастує із загальним змістовим навантаженням тексту… Ця одиниця є засобом стилізації під фольклорний твір і створює сатиричний ефект. Структура комплексу ***де не*** складається з партикульних складових» [5, с. 179]. Наприклад: … *Вона* [корівка] *йому сподобалася так, що навіть* ***де не*** *візьмись духи – і ті знов запахли під носом* (М. Вінграновський). У поєднанні зі способово-часовою формою дієслова ***взяти*** ця частка виступає у складі фразеологізованої синтагми ***де*** **[не]** ***взявся (візьметься*** і т. ін.) *хто, що,* яка виражає значення «звідкись з'явився (з'явиться і т. ін.) хто-, що-небудь», наприклад: – *Якби ви нас, дяче, повозили ще!..– Шукайте санчат, повожу вже...* ***Де*** *взялися й санчата* (Панас Мирний).

Схожі семантико-прагматичні смисли виражає й частка ***куди*** у НЛК, які структурно побудовані за схожими моделями до вже проаналізованих. Значення категоричного заперечення висловленого раніше виражають партикульні комплекси ***куди ж пак*** і ***так куди ж пак*** (порівняймо з ***де ж пак***), наприклад: – *Змалечку не вчились, бо не до наук було, а виросли, уже б і вчитись* – ***так куди ж пак*** – *ми й так уже письменні та дрюковані* (Ю. Збанацький). Значення сумніву в можливості здійснення чогось виражають НЛК, у структурі яких наявна частка ***де.*** Йдеться про партикульні комплекси, де аналізована частка вживається у поєднанні з підсилювальними частками ***ж, вже, тут, там*** – ***куди вже, куди ж, куди там, куди ж там, так куди ж, так куди вже*** (порівняймо з НЛК ***де вже, де ж таки, де там*** тощо), наприклад: ***Куди*** *йому* ***уже*** *до Риму?* (І. Котляревський); *Заїхав* [Михайло] *якось до матері. І не впізнала.* ***Куди ж там*** – *у кожанці, в кашкеті шкіряному, в чоботях – комісар червоний, та й годі* (Ю. Збанацький).

Сумнів стосовно чиїхось сил виражають аналізовані партикульні комплекси у сполученні з формами особових займенників або назв істот у формі давального відмінка (найчастіше вживані особові займенники), наприклад: – ***Куди вже*** *нам!* (В. Шевчук); *Витримавши класичну паузу, рвучко змахнув долонями – і кільканадцять лужених горлянок навдивовиж злагоджено підхопили: Там у курвочки кожної талія, Що* ***куди там*** *до неї осі!* (В. Врублевський); ***Куди там*** *слонові!* ***Куди там*** *китові! Серед рослин зустрічаються богатирі стометрового зросту. Тому що коли ти стоїш за інших, ти стаєш справжнім богатирем, а коли стоїш тільки за себе, отут уже, звісно, богатирем не станеш* (І. Упатова).

«До партикульних ЛК *куди вже* і *так куди вже* за ознаками форми вираження й за стилістичними властивостями наближається й комплекс цієї семантичної групи *хоч куди*: одиниця у своїй структурі також має партикульний компонент *куди* й слугує в розмовному мовленні для вираження захоплення» [4, с. 13–14]: – *Справив я собі чоботи, кожушок – парубок,* ***хоч куди****!* (М. Олійник). Подібні семантико-стилістичні функції виконують й інші синтагми, зокрема ***куди твоє*** (рідко ***– ваше) діло*** («про щось дуже гарне, незвичне; виражає захоплення чи здивування кимось, чимось»): *Купив* [Юхим] *лоша .. І вже так його кохав, так доглядав, що* ***куди твоє діло*** (Григір Тютюнник) та ***куди*** *кому до кого* («не можна й порівнювати когось із кимось»): – ***Куди*** *мені старій до вас молодих? – одказує Параска* (Панас Мирний).

Кількісно-підсилювальне значення виражає частка ***куди***, синонімізуючись у цій функції із партикулами ***значно, незрівнянно, далеко,*** у сполученні з прикметниками або прислівниками вищого ступеня порівняння: *В науці Матвій* ***куди*** *за неї сильніший...* (С. Васильченко); *Терикон стояв зовсім близько, ніби ще одна трибуна,* ***куди*** *вища і грандіозніша за споруди стадіону* (В. Собко).

Різні погляди в граматиці існують щодо кваліфікації аналітичних сполук ***де не*** і ***куди не***, які виступають засобом зв'язку частин складнопідрядного речення. Такі синтагми визначають як сполучні слова, ускладенеі частками (О. Пономарів, І. Ющук), складені сполучні слова (М. Плющ), заперечні форми відносних прислівників та займенників, ужиті в ролі допустового сполучника (М. Каранська). Найбільш обґрунтованою вважаємо думку К. Городенської, яка в «Граматичному словнику української мови. Сполучники» аналізовані синтагми інтерпретує як сполучнослівні єдності, що «поєднують підрядну допустову частину з головною частиною складнопідрядного речення підрядним детермінантним зв'язком, указуючи на те, що крайній вияв ознаки в підрядній допустовій частині не впливає на виконання дії чи появу стану в головній частині» [9, с. 61, 99]. Водночас похідні комплекси, утворені на базі цих єдностей (***де не… а, де не… але, де не… однак (одначе), де не… проте, де не… та, куди не… а, куди не… але, куди не… однак (одначе), куди не… проте, куди не… та***), дослідниця кваліфікує як сполучнослівні-сполучникові пари, які є виразниками допустово-кількісних відношень [9, с. 61–65, 99–102], наприклад: *Все було,* ***куди не*** *підемо, він на очі навертається* (Марко Вовчок); ***Де б я не*** *був,* ***а*** *все ж думками лечу в Донеччину свою* (В. Сосюра).

Отже, граматична омонімія є результатом транспозиційних процесів між одиницями мовної системи. Критеріями розмежування омонімічних одиниць є семантичні, структурні, словотвірні, синтаксичні та стилістичні параметри. Указані займенникові прислівники найчастіше виражають просторову семантику в питальних або оклично-питальних синтаксичних конструкціях. За відповідної комунікативної ситуації зазначені адвербіативи виражають неозначену та дейктичну семантику, синонімізуючись із лексемами ***десь***, ***кудись, саме тут***. Виступаючи в ролі сполучних слів, прислівники ***де*** і ***куди*** приєднують підрядні речення місця, зясувальні та означальні. Виражаючи просторову семантику, досліджувані прислівники входять до складу багатьох фразеологізмів. У поєднанні з частками ***завгодно, невідомо*** та ін. вони реалізують семантику просторової невизначеності.

Визначальною функцією часток є градуальна. Синтагматичний критерій уможливлює виокремлення часток ***де*** і ***куди*** та їхніх еквівалентів ***де там, де вже, де вже не, де тобі, де ж пак, куди ж пак*** та ін., які найчастіше реалізують категорію заперечення, репрезентуючи різноманітні субкатегорійні значення (досади, сумніву, обурення, категоричного заперечення, неможливості). Комплекс ***хоч куди*** може виражати семантику захоплення, ***куди ж пак*** – указує на неможливість чогось. Кількісно-підсилювальне значення актуалізує частка ***куди*** в сполученні з прикметниками і прислівниками вищого ступеня порівняння. Допустове значення досліджувані лексеми виражають у складі парних сполучників (у поєднанні із протиставними) ***де не… а, куди не… проте*** тощо.

Перспектива подальших досліджень полягає в комплексному аналізі семантико-структурних, прагматичних та синтагматичних чинників, які зумовлюють належність інших незмінних слів до часток чи інших лексико-граматичних класів слів (їхніх граматичних омонімів), що є особливо актуальним у руслі сучасних граматичних досліджень в царині прикладної лінгвістики.

Література:

1. Бондаренко Л. В. Особливості функціонування і розмежування омонімійних сполучників і часток. *Наукові записки*. Випуск 80. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. С. 25–33.
2. Бондаренко Л. В. Склад та комунікативні функції вторинних часток : дис... канд. філол. наук. Кіровоград, 2005. 193 с.
3. Бортэ Л. В. Глубина взаимодействия частей речи в современном русском языке / под ред. к.ф.н. Н. И. Мигириной. Кишинёв: Штиинца, 1977. 108 с.
4. Бутко Л.В. Неповнозначні лексичні комплекси, співвідносні з оклично-підсилювальними частками, в аспекті структурно-семантичних властивостей. *Лінгвістика: збірник наукових праць*. № 2 (17). Луганськ, 2009. С. 11–17.
5. Бутко Л. В. Стверджувальні і заперечні партикульні комплекси у мові сучасних ЗМІ. *Культура народов Причерноморья*. 2011. № 217. С. 178–180.
6. Глібчук Н. Партикуляція – один із шляхів виникнення міжчастиномовних омонімів. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Вип. 22. Донецьк : ДонНУ, 2011. С. 77–82.
7. Глібчук Н. М. Синкретизм у площині функціональної омонімії. *Україноцентризм наукового сумління* : збірник наукових праць на пошану професора Зеновія Терлака. Львів: Ліга-Прес, 2014. С. 91–113.
8. Глібчук Н. М., Добосевич У. Б. Проблеми міжчастиномовної омонімії в сучасній українській літературній мові. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний ун-т, 2010. Вип. 50. С. 386–404.
9. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови : Сполучники. Київ–Херсон, 2007. 340 с.
10. Даль Э. Возникновение и сохранение языковой сложности [пер. с англ.]. Москва: Изд-во ЛКИ, 2009. 560 с.
11. Джочка І. Ф. Граматична омонімія часток ОН, ОСЬ, ОТ, ОЦЕ. *Прикарпатський вісник НТШ «Слово».* Випуски 4(40) 2017, 3 (47) 2018. Івано-Франківськ, 2018. С. 99–110.
12. Колесникова С. М. Русские частицы: семантика, грамматика, функция : монография. Москва: ФЛИНТА, 2012. 112 с.
13. Кушлик О. П. Лексико-семантичні відношення між частками і похідними від них сполучниками. *Гуманітарний вісник* : зб. наук. пр. Чис. 10. Серія : Іноземна філологія. Т. 2 Проблеми сучасної лінгвістики. Черкаси : Видавництво ЧДТУ, 2006. С. 307–312.
14. Лукин М. Ф. Переход частей речи или их субституция? *Филол. науки.* Москва: Высш. шк., 1982. № 2. С. 78–80.
15. Лучик А. А. . Словник еквівалентів слова української мови. Київ : Києво-Могилянська акад., 2008. 174 с.
16. Рогожникова Р. П. Словарь эквивалентов слова: наречные, служебные, модальне единства. Москва: Рус. яз., 1991. 254 с.

17. Симонова К. С. Особливості функціонування відзайменникових часток в українській мові. *Наукові записки.* Том 19, Спеціальний випуск : у двох частинах. Частина 1. К. : КМ «Академія», 2001. С. 35–39.

18. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL : http://sum.in.ua/ (дата звернення : 21.09.2018 р.).

19. Соколова С. В. Транспозиційний потенціал прислівників у сучасній українській мові: автореф. дис ... канд. філол. наук. Київ, 2009. 20 с.

20. Соколова С. В. Частиномовна кваліфікація функціональних відприслівникових омонімів в українській мові. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Т. 138. Вип. 125. Філологія. Мовознавство. Миколаїв : Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 83–87.

21. Степаненко М. І., Педченко С. О. Функційно-семантичні параметри вказівної частки *ось. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 10–15.

22. Keller R. On Language Change: the invisible hand in language. London: Routledge, 1994. 218 p.

23. Trudgill P. Contact and simplification: Historical baggage and directionality in linguistic change. *Linguistic Typology*, 2001. P. 372–375.

Отримано: 25 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: skinner@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-92-95

Капранов Я. В. Архетип та етимон як когнітивно-прамовні протоструктури. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 92–95.

УДК 81'373.6

Капранов Ян Васильович,
кандидат філологічних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет

АРХЕТИП ТА ЕТИМОН ЯК КОГНІТИВНО-ПРАМОВНІ ПРОТОСТРУКТУРИ

У статті уточнено визначення поняття «архетип», витлумаченого свого часу К. Г. Юнгом як психічного відображення колективного несвідомого людини у проекції трьох його складників: психоїд (архетип як відображення психічної реальності), психічний комплекс (архетип як стимул розвитку особистості), протофеномен (першоявище, на базі якого людський розум здатний емпірично осягати невідоме). Критично проаналізовано праці К. Г. Юнга «Архетип и символ», «Душа и миф» та ін. й осмислено архетип як загальнокультурно-універсальний протоконструкт, навколо якого в ході історії нашаровується низка образів і смислів, які варіюються в різних культурах, але не втрачають зв'язок з єдиною семантичною первісною лінією (колективного несвідомого). Обгрунтовано гіпотетичну думку про те, що одним із мовних фіксаторів архетипу є етимон – реконструйована праформа (фономорфологічний й семантичний комплекс), представлена в етимологічних джерелах на різних рівнях: на рівні мовної сімї і на рівні групи споріднених мов.

Ключові слова: *архетип, колективне несвідоме, психоїд, психічний комплекс, протофеномен, протоструктура, етимон, праформа.*

Yan Kapranov,
Candidate of Sciences (Philology), Associate Professor, Kyiv National Linguistic University

ARCHETYPE AND ETYMON AS COGNITIVE PROTO-LANGUAGE PROTO-STRUCTURES

The article clarifies the definition of the notion of «archetype», interpreted by K. G. Jung as a psychological reflection of the collective unconscious of a person in the projection of its three components: psychoide (an archetype as a reflection of psychic reality), a mental complex (an archetype as a stimulus of development of a personality), proto-phenomenon (the first phenomenon, on the basis of which the human mind is capable to comprehend the unknown empirically). The works of K. G Jung «Archetype and Symbol», «Soul and Myth» have been critically analysed and archetype has been comprehended as a universal cultural universal proto-construction, around which a number of images and meanings that vary in different cultures but do not lose connection with a single semantic primitive line (collective unconscious) lay down in the course of history. The hypothetical idea that one of the language lockers of the archetype is etymon that is the reconstructed proto-form (phonomorphological and semantic complex), represented in etymological sources at different levels: at the level of the linguistic family and at the level of a group of related languages.

Keywords*: archetype, collective unconscious, psychoide, psychic complex, proto-phenomenon, proto-structure, etymon, proto-form.*

Одне із основних завдань етимології, за словами О. М. Трубачова, полягає у «дослідженні походження слова, його первісної структури і давнього значення» [26, с. 54], що дає змогу, на думку В. П. Нерознака, не просто виконати реконструкцію дописемного попереднього мовного стану [16] / прамовного стану [1; 25; 25 та ін.], а й представити прамовні елементи різної хронологічної глибини і зафіксувати їх в етимологічних джерелах.

У зв'язку з цим методологічний апарат етимології завжди був спрямований переважно на відновлення ***праформи мови*** (термін Ж. Вандрієса), тобто того ***прамовного стану***, який у науковому обігу етимологів дістав термінологічне позначення або як *архетип* (Вяч. Вс. Іванов, О. С. Мельничук, В. П. Нерознак, К. Г. Юнг та ін.), або як *етимон* (В. М. Алпатов, С. В. Кулланда, Е. Макаєв, О. Семереньї, E. Klein та ін.), або одночасно і як архетип, і як етимон (В. М. Топоров, О. М. Трубачов та ін.

Чи є ці поняття цілком тотожними, спробуємо з'ясувати, звернувшись до «Лингвистического энциклопедического словаря» (гол. ред. В. Н. Ярцева), де 1) «***архетип*** (від грец. ἀρχέτυπον – прообраз) (праформа, прототип) визначено як теоретично ймовірну форму, виведену шляхом зіставлення реально засвідчених структурних елементів низки мов, яка є репрезентантом прамовного стану сім'ї або групи споріднених мов» [4]; а також 2) розглянуто «***етимон*** (грец. ἔτυμον) – як первинну (первісну) форму і значення слова» [29]. Наведені дефініції дають змогу припустити, що під *архетипом* тут розуміється прообраз, теоретично відновлена ймовірна структура не власне мовного рівня, тимчасом як *етимон* – пов'язаний безпосередньо з первісною формою і значенням слова як мовної одиниці. Погоджуємося з цим коректним визначенням кожного з понять і розглянемо думки учених з цього приводу.

Мета статті – розкрити когнітивно-прамовну сутність понять «архетип» та «етимон» в їхньому співвідношенні.

Про гостро дискусійний характер поняття «архетип» ідеться у статті Е. В. Севортяна «Всегда ли при реконструкции необходим фонетический архетип всего слова?», опублікованій в науковому журналі «Вопросы языкознания» (1975 р.), яка розпочинається з такої тези: «незважаючи на те, що «поняття «архетип», або «праформа», є досить усталеним поняттям у порівняльно-історичному мовознавстві, однак у різні періоди історії мовознавства вони позначалися різними термінами». Дослідник додає, що поняття «архетип», або «праформа», випливало з того, як розуміли цілі і завдання, які ставилися в історичних, а також у порівняльно-історичних і особливо в етимологічних розвідках; воно прямо або опосередковано випливало із мовознавчих уявлень, що панували в кожний період. Змінювалися мовознавчі уявлення, змінювалося розуміння завдань етимологічних досліджень, а відтак, змінювалося й розуміння поняття «архетипу», або «праформи» слова, як лексичної основи прамови. Однак, незалежно від того, чи йшлося про етимологічні дослідження в межах окремої мови або в масштабі різних мов того чи іншого генеалогічного об'єднання, вихідні теоретичні засади такого напряму історико-етимологічних праць залишалися однаковими [19, № 5, с. 46].

Як бачимо, міркуючи над цією історико-етимологічною проблемою, Е. В. Севортян сам не розрізняє архетип як структуру когнітивного (психічного рівня) і як праформу мовної одиниці.

У більшості праць, де йдеться про *архетип(и)*, завжди згадують К. Г. Юнга, хоча сам він уважав себе лише користувачем цього терміна, покликаючись на Філона Олександрійського і на його античне вживання як синонім платонівської ідеї [34, с. 176]. Це дало підстави окремим лінгвістам (Вяч. Вс. Іванов, О. С. Мельничук) правильно підходити до розуміння ***архетипу*** як ***психологічної сутності*** (за К. Г. Юнгом), що репрезентується в уяві людей.

У праці «Архетип и символ» К. Г. Юнг зауважує, що *архетипами* є найдавніші [...] загальні образи [30, с. 107]. «По суті, *архетип* є тим позасвідомим змістом, який змінюється, стаючи усвідомленим і сприйнятим; він зазнає змін під впливом тої індивідуальної свідомості, на поверхні якого він виникає» [там само, с. 107].

Розтлумачував поняття архетипу К. Г. Юнг у роботі «Душа и миф», в якій він зауважував, що «архетипи, як правило, визначені не змістовно, а формально, та й то дещо поверхово. При цьому первісний образ співвідносний зі своїм змістом лише тоді, коли він стає свідомим і в такий спосіб збагачується фактами свідомого досвіду. Водночас архетип сам по собі суто формальний, він є *facultas praeformandi*, можливістю уявлення, даною a priori, адже успадковуються не уявлення, а лише їхні форми, і в цьому відношенні вони відповідають інстинктам, які також можуть усвідомлюватися лише на рівні форми. А тому наявність інстинктів доводить існування архетипів, хоча й опосередковане. ... Архетип має незмінне ядро значення, але завжди лише по відношенню до його проявів» [32, с. 216–217], про яке К. Г. Юнг писав в інших працях [див. 30; 32 та ін], обстоюючи це його міфологічне ядро як образно-смислову єдність, яке продовжує актуалізуватися в культурі, частіше за все несвідомо. «Це одна з форм відтворення подібних міфологічних уявлень [...]. Архетипи, на його думку, є не лише відбитком типового досвіду, який завжди повторюється, а й емпіричним відображенням одного й того ж досвіду [33, с. 125].

К. Г. Юнг намагався описувати архетипи переважно у конкретному функціонально-психічному просторі (а не у загальнокультурному, ціннісно-смисловому ракурсі, що виникають у свідомості людини у вигляді стійких образів. Відповідно *архетип* він ототожнював із поняттям *психоїд*, підкреслюючи його відношення до психічної реальності, яку не можна уявити за допомогою раціональних засобів. «*Колективне несвідоме* [...] – це психічне буття, яке [...] не можна безпосередньо уявити, а тому, він називає його психоїдом» [39, vol. 8]. Дослідник пояснював, що «заряджений емоцією образ має сакральність / психічну енергію, стаючи динамічним явищем ...» [30].

Виходячи з такого розуміння К. Юнгом архетипів як колективного несвідомого, їх називають *психічними комплексами* (О. М. Щепановська), що є стимулами розвитку особистості, в яких збережені міфологічні образи ... [27].

Уважають, що «архетипи колективного несвідомого» сягають розуміння «колективних уявлень» Е. Дюркгейма, що є символами соціальних станів та соціокультурної взаємодії [9]. Хоча К. Г. Юнг не розглядав соціальний ракурс архетипів та їхню роль для підтримки загальнокультурної і ціннісної колективної взаємодії.

К. Г. Юнг спирається лише на «категорію уяви» етнолога А. Бастьян, послідовників Е. Дюркгейма, Х. Хуберта і М. Мосса, на «несвідомі думки» Г. Узенера [34, с. 179–180] і вживає поняття «архетип» як їх першооснову, бо у грецькій філософії префікс *архі-* має значення природної першооснови, першообразу. Саме так розглядає поняття *архетип* Е. М. Мелетинський [15, с. 62] – як чисту ідею, першообраз.

Я. Е. Голосовкер писав, що «уяву у всіх людей формують ідеї», але «для одних ті чи інші ідеї є лише словами, зміст яких є для них незрозумілий, а для інших – це смислообрази» [8, с. 146]. За допомогою *уяви* формується образ, ідеал [там само, с. 141].

Розкриваючи роль і природу уяви, Я. Е. Голосовкер представляє її як «вищу пізнавальну (= когнітивну) силу розуму, як світ ідей [...]» [там само, с. 154]. При цьому, уява як джерело пізнання, тобто когніції є відправним моментом для реконструкції культурних смислів [21, с. 114–115]).

Подібне розуміння архетипу як першообразу знаходимо в концепції О. О. Потебні, як «системи образів, як інваріантне ядро» – в роботах багатьох інших учених [2; 12; 23; 36–38].

А тому архетип (буквально, «прообраз») можна ототожнити з поняттям «протофеномена» у Й. В. фон Гете як «першоявища», що виявляє себе як ідея, «чистий феномен», для осягнення якого «людський розум ... здатний відкривати невідоме» [6, с. 530].

Архетип – це не просто загально-соціальне уявлення, а символ ... істини буття [...]» [7, с. 353], що має силу емоційного впливу. І в цьому розумінні архетип є не лише компонентом психічного життя, а тим утворенням, яке сягає метафізичного поняття душі.

Ще один варіант інтерпретації поняття «архетип» запропонував І. А. Есаулов, який розумів під ним трансісторичні «колективні уявлення», які формуються в тому чи іншому типі культури» [10, с. 12].

На відміну від К. Г. Юнга, колективні уявлення стосуються двох рівнів: несвідомого сприйняття образів як результату ідей та свідомого їх осмислення.

Свідоме осмислення системи колективних ідей, образів, смислів, уявлень і т. ін. дало змогу вченим представити численні інтерпретацій психо-емоційного досвіду людини та запропонувати імовірну матеріальну мовну праформу їхньої фіксації, яку назвали ***етимоном*** [3, с. 20–21; 24, с. 25].

Розрізняють етимон на рівні мовної сім'ї і на рівні групи споріднених мов. Зокрема для мов індоєвропейської сім'ї оперують терміном і поняттям ***індоєвропейський етимон***, під яким Е. Макаєв розуміє «структурно оформлений […] фономорфологічний і семантичний комплекс, що є вихідним для конкретної лексеми або групи похідних утворень у різних індоєвропейських мовах». Зазначене визначення демонструє, як додає сам дослідник, що вичерпним і суворо науковим аналіз індоєвропейського етимона є можливим як в плані вираження, так і в плані змісту [13, № 4, с. 27].

Реконструкція етимона, за словами Е. Макаєва, є першим і необхідним етапом реконструкції словникового складу будь-якої мови [14]. А це означає, що, говорячи про етимон як про праформу, етимологи так чи інакше звертаються і до його значення. З цього приводу О. М. Трубачов писав, що «реконструкція значень тісно пов'язана з реконструкцією форм, вона начебто читається через реконструкцію форми» [26, Т. 1., с. 110]. І хоча ця проблема (питання семантичної реконструкції) була у всі часи складною, проте з когнітивним вектором лінгвістики загалом та лінгвокомпаративістики зокрема необ-

хідність і значимість реконструкції первісного значення слова як прамовної фіксації колективних уявлень етносів набула статусу окремого напряму в когнітивній семантиці (Л. П. Дронова, О. Є. Кібрик, А. В. Корольова, О. О. Черхава та ін.).

Про це ще в середині 50-х років XX ст. писав О. І. Смирницький у праці «Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства», вказуючи на те, що «у порівняльно-історичних дослідженнях, як правило, мають справу не суто з мовними формами, а з формами, які співвідносяться з конкретним(и) значенням(и)» [20, с. 25].

Те, що етимон є «визначенням координат різних систем (фонологічної, словотворчої, лексичної, семантичної, поетичної і т. ін.), перетин яких породжує певне слово і зумовлює його подальшу траєкторію» [24, с. 45], за словами В. М. Топорова, орієнтує вчених на пошук більш глибоких і сокровенних смислів [23, с. 205], які, на нашу думку, зберігає архетип.

З цього приводу слушною видається думка Е. Г. Бєляєвської, яка пише, що етимологічне значення слова «може стиратися в активній пам'яті носіїв мови, але воно повністю не зникає з пам'яті, а зберігається у підсвідомості (згадаймо К. Юнга) і продовжує відігравати важливу роль як частина семантики лексичної одиниці». Саме тому *етимон* має стійкий хараактер, проявляючись із різним ступенем вираження у сучасних значеннях слів, і впливає на когнітивну модель [5, с. 132].

Архетип і етимон співвідносять із *внутрішньою формою слова*, яку О. О. Потебня розглядав як «образ (архетип і етимон) у слові (сучасна фіксація)». Поняття *внутрішньої форми слова* відображає когнітивні принципи пізнання людиною навколишнього світу, що відображається у слові. О. О. Потебня розглядав його у двох аспектах, з одного боку, матеріальну форму – тіло знака, а з іншого, – образ, що лежить в основі слова, «етимологічне значення, яке теж є формою, але внутрішньою» [17, с. 74].

Внутрішня форма не лише дає «об'єктивне» значення слова, але ще і використовується для опису історичних семантичних переходів [18, с. 115]. У зв'язку з цим доречним є коментар В. А. Звегінцева: «[…] про те, що зміна мови при переході з однієї «епохи» в іншу, перш за все, полягає у зміні внутрішньої форми. Ця метафорична внутрішня форма утворюється на перетині реальних координат, що відображають наукові, культурно-історичні та ідеологічні уявлення свого часу. Внутрішня форма тому і визначається дуже важко, що формується з різної кількості складних за своєю природою координат, але саме їх сукупність створює ті загальні «уявлення», з якими кожна «епоха» дивиться на сучасні події і факти, на минуле і, звичайно, на майбутнє» [11, с. 201].

Розрізняють фігуральну і конструкційну різновиди внутрішньої форми: якщо *фігурально внутрішня форма* вимагає порівняно великої кількості імплікативних переходів від буквального значення до переносного; то *конструкційна внутрішня форма* – та, яка заснована не лише на значенні складових частин висловлювання, але і на методі їх збігу, на взаємовідношеннях частин у межах цієї конструкції [40, S. 97].

Як підсумок, можемо констатувати, що основні характеристики ***архетипу*** як загальнокультурно-універсального протоконструкта, навколо якого в ході історії нашаровується низка образів і смислів, які варіюються в різних культурах, але не втрачають зв'язок з єдиною семантичною первісною лінією (колективного несвідомого) фіксуються за допомогою ***етимона*** – гіпотетично реконструйований фономорфологічний і семантичний комплекс, оформлений як на рівні мовної сім'ї, так і на рівні групи споріднених мов і фіксує результати ідей, образів, смислів, уявлень і т. ін. носіїв різних мов.

Література:

1. Аванесов Р. И. О Московской фонологической школе. *Незабытые голоса России: Звучат голоса отечественных филологов*. Москва: Языки славянских культур, 2009. Вып. I. С. 16–25.
2. Аверинцев С. С. Архетипы. *Мифы народов мира.* Москва, 2000. Т. 1. С. 110–111.
3. Алпатов В. М. История лингвистических учений: учеб. пос. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Языки славянской культуры, 2005. 368 с.
4. Архетип. *Лингвистический энциклопедический словарь* / под ред. В. Н. Ярцевой. Москва: Сов. Энциклопедия, 1990. URL: http://tapemark.narod.ru/les/047b.html
5. Беляевская Е. Г. Семантика слова. Москва, 1987. 160 с.
6. Гёте И. В. Избранные сочинения по естествознанию. Москва, 1975. С. 530.
7. Гете И. В. Избранные философские сочинения. Москва, 1964. С. 353.
8. Голосовкер Я. Э. Логика мифа. Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1987. 218 с.
9. Дюркгейм Э., Мосс М. О некоторых первобытных формах классификации: К исследованию коллективных представлений / пер. с фр. А. Б. Гофмана. *Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии* / М. Мосс. М.: Изд-во «Восточная литература» РАН, 1996. С. 6–73.
10. Есаулов И. А. Пасхальность русской словесности. Москва: Кругъ, 2004. 560 с.
11. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 248 с.
12. Зеликов М. В. концепт как проблема филологической преемственности. *Язык, коммуникация и социальная среда*. 2014. № 12. С. 70–96.
13. Макаев Э. А. Реконструкция индоевропейского этимона. *Вопросы языкознания.* Москва, 1967. № 4. С. 26–33.
14. Макаев Э. А. Структура слова в индоевропейских и германских языках. Москва: Наука, 1970. 287 с.
15. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. Москва: Наука, 1987. 407 с.
16. Нерознак В. П. Праязык: реконструкт или реальность? *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции.* Москва, 1988. С. 26–43.
17. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. 2-е изд. Харьков, 1988. Т. 1–2.
18. Потебня А. А. Мысль и язык. – Киев: СИНТО, 1993. – 192 с.
19. Севортян Е. В. Всегда ли при реконструкции необходим фонетический архетип всего слова? *Вопросы языкознания.* Москва, 1975. № 4. С. 46–52.
20. Смирницкий А. И. Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства: материалы к курсам языкознания / общ. ред. В. А. Звегинцев. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1955. 59 с.
21. Соснин Е. В. Слово и текст: к вопросу о подвижности границ индоевропейского корня. *Язык и культура. Сравнительно-историческое языкознание.* Новосибирск, 2012. С. 110–116.
22. Топоров В. Н. К истории связей мифологической и научной традиций. Гераклит. *To Honor Roman Jakobson.* The Hague-Paris: Mouton, 1967. V. 3. P. 2039–2042.
23. Топоров В. Н. К реконструкции мифа о мировом яйце. *Труды по знаковым системам.* Тарту, 1967. Т. 3.
24. Топоров В. Н. Санскрит. Москва: Изд-во вост. лит-ры. 1960. 134 с. (Серия «Языки зарубежного Востока и Африки»).
25. Трубачев О. Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян. *Вопросы языкознания.* 1974. № 6. С. 48–67.

26. Трубачев О. Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура. Москва: Языки славянской культуры, 2004. Т. 1. 800 с. (Opera etymologica. Звук и смысл).
27. Щепановская Е. М. Генезис и классификация мифологических архетипов: культурфилософский подход: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.13. СПб., 2011. 273 с.
28. Эдельман Д. И. К перспективам реконструкции общеиранского состояния. *Вопросы языкознания.* 1982. № 1. URL: http://www.issuesinlinguistics.ru/pubs/к-перспективам-реконструкции-общеиранского-состояния
29. Этимон. *Лингвистический энциклопедический словарь* / под ред. В. Н. Ярцевой. Москва: Сов. Энциклопедия, 1990. URL: http://tapemark.narod.ru/les/597a.html
30. Юнг К. Г. Архетип и символ. Москва: «Канон+»: РООИ «Реабилитация», 2016. – 336 с.
31. Юнг К. Г. Божественный ребенок. Москва: АСТ-ЛТД, 1997. 400 с.
32. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов. Киев: Гос. б-ка Украины для юношества, 1996. 384 с.
33. Юнг К. Г. Личное и сверхличное, или коллективное бессознательное. *Психология бессознательного*. 2005. С. 103–249.
34. Юнг К. Г. Психологические аспекты архетипа Матери. *Алхимия снов.* Санкт-Петербург, 1997. С. 179–180.
35. Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуации. Москва: Наука, 1996, 525 с.
36. Bodkin M. Studies in Type-Images in Poetry, Religion and Philosophy. Stanford: Stanford University Press, 1951. 356 p.
37. Boyer R. Archetypes. *Companion to Literary Myths, Heroes and Archetypes.* L.; N. Y.: Routledge. 1996. P. 110–117.
38. Frye N. The Great Code: The Bible and Literature. Toronto: Academic Press Canada, Cop, 1982. 261 p.
39. Jung C.G. Collected Works (CW). London, 1953–1964. Vol. 1–20.
40. Marty A. ber das Verh ltnis von Grammatik und Logik. *Anton Marty. Gesammelte Schriften.* (J. Eisenmeier, A. Kastil, O. Kraus. Hrsg.) II. Bd., 2. Abt. Halle a. S.: Max Niemeyer Verlag, 1920. S. 59–99.

Отримано: 23 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: iryn_ka@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-96-101

Карамишева І. Д. Зіставний аналіз загальнонаукової лексики в сучасній англійській та українській мовах (на матеріалі статей з лінгвістики). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 96–101.

УДК 811.111'37+161.2

Карамишева Ірина Дамірівна,
кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет «Львівська політехніка»

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ З ЛІНГВІСТИКИ)

У дослідженні висвітлено специфіку вживання академічної лексики у науковому тексті англійською та українською мовами. Запропоновано визначення поняття загальнонаукової (академічної) лексики та визначено її одиниці. Здійснено їхній поділ на дієслова, словосполучення, засоби логічної зв'язності, а також вирази та скорочення латинського походження на основі класифікації, запропонованої українською дослідницею-германістом Т.В.Яхонтовою. Саме зіставне дослідження та окреслення академічної (загальнонаукової) лексики як окремого шару лексики в українській лексикології складає наукову новизну запропонованої розвідки. Вперше також здійснено зіставну класифікацію загальнонаукової лексики відповідно до «концептуальних полів» та отримано відсоткові співвідношення функціонування загальнонаукової лексики на кожному з етапів наукової розвідки.

***Ключові слова**: загальнонаукова лексика, академічна лексика, науковий стиль, дієслово, словосполучення, логічні засоби зв'язності.*

Iryna Karamysheva,
PHD in Linguistics, associate professor, Lviv Polytechnic National University

CONTRASTIVE ANALYSIS OF ACADEMIC VOCABULARY IN MODERN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES (BASED ON ARTICLES ON LINGUISTICS)

The presented research focuses upon the study of academic vocabulary and suggests the definition of this notion referring to a significant layer of modern scientific style. Therefore, the object of research is academic vocabulary employed in the articles on linguistics written by English- as well as Ukrainian-speaking authors; the subject of research are semantic and functional peculiarities of the studied units respectively. The article presents the theoretical principles of the academic vocabulary functioning in the scientific text, defined by foreign researchers (M. McCarthy, F. Odell, M. Pakvort, S. Bailey. The classification, elaborated by the Ukrainian researcher T.V. Yakhontova, has been taken as the basis for this research. The sampled units have been classified into such types as verbs, collocations, logical connectors and Latin expressions; the frequency analysis has shown that verbs and collocations make up the biggest part of academic vocabulary, used to present research results. Subsequently, the selected units have been distributed among «conceptual fields», covering the stages of scientific research results presentation. The theoretical value of the research lies in defining the phenomenon of academic vocabulary in the Ukrainian language which makes up the scientific novelty of the research as well as its contrastive analysis with the corresponding lexical units in the English language, clarifying the peculiarities of their use in both languages, that will serve as a reliable basis for the further study of academic vocabulary.

***Key words**: academic vocabulary, scientific style, verbs, collocations, logical connectors.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки, коли науково-технічний прогрес та нові методи дослідження стимулюють все більшу кількість наукових розвідок, пропоноване дослідження є особливо ***актуальним***, адже якісне мовне представлення наукового доробку суттєво позначається на його теоретичній та практичній цінності. Варто привернути увагу і до домінування англійської мови в міжнародному науковому просторі, що негативно позначається на розвитку національних мов та поступово призводить до втрати ними статусу мов наукового мислення. За таких умов актуалізується проблема власне українського мовознавства, де дослідження лексики для представлення наукового доробку знаходиться на початковому етапі і майже не має висвітлення у науковій літературі. Вагомим, також, є той факт, що при необхідності подати результати дослідження англійською мовою вітчизняні науковці зіштовхуються із проблемою красномовності, ідіоматичності та стилю, результатом чого є представлення клопіткої праці невідповідним чином.

Підґрунтям зіставного дослідження академічної (загальнонаукової) лексики англійської та української мов стали теоретичні засади функціонування академічної лексики англійської мови, окреслені іноземними дослідниками (М. Маккарті, Ф. Оделл [9], М. Пакворт [10], С. Бейлі [6], А. Коксхед [7]) та класифікація, представлена українською дослідницею академічної лексики Т.В. Яхонтовою [5].

Наукова новизна запропонованої розвідки полягає в тому, що явище академічної (загальнонаукової) лексики вперше окреслене в українській лексикології. Визначено та класифіковано її найчастіше застосовувані одиниці, відповідно до запропонованих класифікацій англійської академічної лексики зарубіжними та українськими дослідниками.

Об'єктом дослідження є академічна (загальнонаукова) лексика, використовувана в англійських та українських статтях з лінгвістики. **Предметом дослідження** є семантичні та функціональні особливості академічної (загальнонаукової) лексики в англомовних та україномовних статтях з лінгвістики.

Як **джерельну базу** дослідження загальнонаукової лексики української мови використано 100 лінгвістичних статей, написаних кандидатами філологічних наук, доцентами та професорами кафедр української мови. Статті відібрано із наукових вісників Національного університету біоресурсів і природокористування України, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Міжнародного гуманітарного університету, Запорізького національного університету та наукового журналу Східноєвропейського національний університету імені Лесі Українки. Для дослідження академічної лексики ан-

глійської мови відібрано 100 лінгвістичних статей із наукових журналів «International Journal of English Linguistics», «British Journal of English Linguistics». Період видання досліджуваних статей – 2013–2016 рр.

У ході дослідження проаналізовано запропоновані як іноземними (М. Маккарті та Ф. Оделл [9], К. Хайленд та П. Це [8], М. Пакворт [10], С. Бейлі [6]), так і українськими дослідниками (О.М. Ільченко [3; 4], Т.В. Яхонтова [5]) визначення академічної (загальнонаукової) лексики англійської мови, оскільки в українській лексикології не виділяють такого типу лексики, та виведено одне цілісне визначення терміна, що є релевантним для обох мов: **академічна (загальнонаукова) лексика** – це одиниці лексичної системи певної мови, яка використовується для структурування наукового тексту та представлення результатів дослідження, незалежно від його галузі і поєднує одиниці відмінні від термінів та базової лексики.

Проведене дослідження показує, що для українського наукового стилю є більш прийнятним термін «загальнонаукова лексика», хоча він функціонує паралельно з терміном «академічна лексика». Термін «академічна лексика» є калькою, проте на сьогодні є поширенішим, оскільки вивченням такого типу лексики займаються, в першу чергу, зарубіжні англомовні дослідники, виокремлюючи відповідно такі поняття як «academic vocabulary» та «academic writing». В україномовному науковому стилі лексема «академічний» має ще додаткове значення «пов'язаний з навчальним процесом». Відтак подекуди саме термін «академічна лексика» може бути неправильно проінтерпретований. Детально про проблеми виокремлення та підходи до класифікації академічної лексики, зокрема в сучасній англійській мові, див. попередню публікацію автора [2].

Ретельний аналіз тлумачень загальнонаукової лексики згаданих вище авторів дозволив вивести її базові характеристики, та стверджувати, що ця лексика: 1) вживається у наукових працях і промовах, не залежно від галузі дослідження; 2) не містить термінів з певної дисципліни, проте поєднує одиниці більш загального вжитку, необхідні для представлення результатів дослідження; 3) містить одиниці, що досить часто вживають у широкому спектрі наукових жанрів, але їх поява є недоречною у текстах іншого стилю мови; 4) поєднує одиниці, що не належать до базових слів (анг. *core words*) певної мови; 5) структурує текст.

Наступним кроком дослідження став відбір одиниць загальнонаукової лексики англійської мови, опираючись на класифікацію, яку запропонувала українська дослідниця-германіст Т.В. Яхонтова [5]. Відтак виокремлювана лексика була представлена одразу відповідно до категорій: дієслова, словосполучення, логічні засоби зв'язності та латинські вирази і скорочення. Результати подано у середовищі Microsoft Excel (див. рис. 1).

Вибрані одиниці загальнонаукової лексики англійської мови подано у 4 листах та представлено у алфавітному порядку. До кожної із них додано переклад та приклад вживання, вилучений також із наукових статей. Відповідно перший стовпець таблиці Microsoft Excel заповнений одиницями загальнонаукової лексики, другий – їхнім перекладом, третій є ілюстрацією вживання одиниці із першого стовпця.

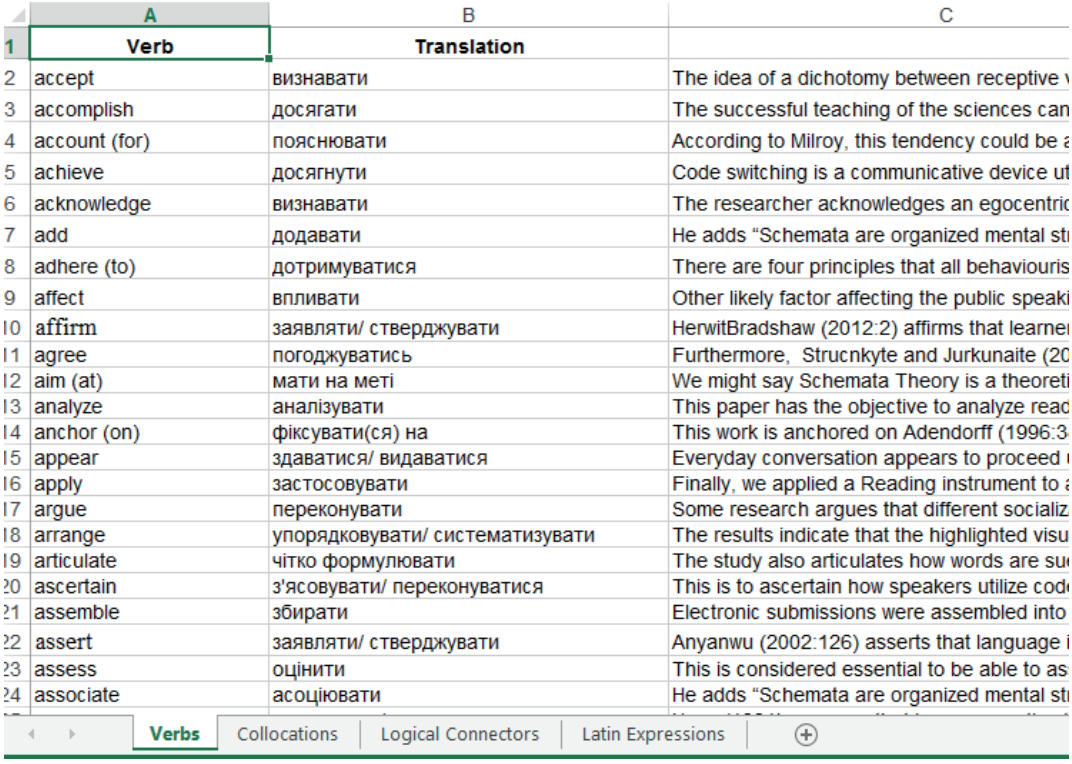

	A	B	C
1	Verb	Translation	
2	accept	визнавати	The idea of a dichotomy between receptive
3	accomplish	досягати	The successful teaching of the sciences can
4	account (for)	пояснювати	According to Milroy, this tendency could be a
5	achieve	досягнути	Code switching is a communicative device ut
6	acknowledge	визнавати	The researcher acknowledges an egocentric
7	add	додавати	He adds "Schemata are organized mental st
8	adhere (to)	дотримуватися	There are four principles that all behaviouris
9	affect	впливати	Other likely factor affecting the public speaki
10	affirm	заявляти/ стверджувати	HerwitBradshaw (2012:2) affirms that learner
11	agree	погоджуватись	Furthermore, Strucnkyte and Jurkunaite (20
12	aim (at)	мати на меті	We might say Schemata Theory is a theoreti
13	analyze	аналізувати	This paper has the objective to analyze reac
14	anchor (on)	фіксувати(ся) на	This work is anchored on Adendorff (1996:3
15	appear	здаватися/ видаватися	Everyday conversation appears to proceed
16	apply	застосовувати	Finally, we applied a Reading instrument to a
17	argue	переконувати	Some research argues that different socializ
18	arrange	упорядковувати/ систематизувати	The results indicate that the highlighted visu
19	articulate	чітко формулювати	The study also articulates how words are su
20	ascertain	з'ясовувати/ переконуватися	This is to ascertain how speakers utilize cod
21	assemble	збирати	Electronic submissions were assembled into
22	assert	заявляти/ стверджувати	Anyanwu (2002:126) asserts that language i
23	assess	оцінити	This is considered essential to be able to as
24	associate	асоціювати	He adds "Schemata are organized mental st

Verbs | Collocations | Logical Connectors | Latin Expressions

Рис. 1. Представлення одиниць загальнонаукової лексики англійської мови у середовищі Microsoft Excel

Кількість одиниць загальнонаукової лексики англійської мови, відібраних з наукових статей для подальшого дослідження складає 510 (див. рис. 2): з них 228 дієслів, 171 словосполучення, 100 засобів логічної зв'язності та 11 виразів латинського походження.

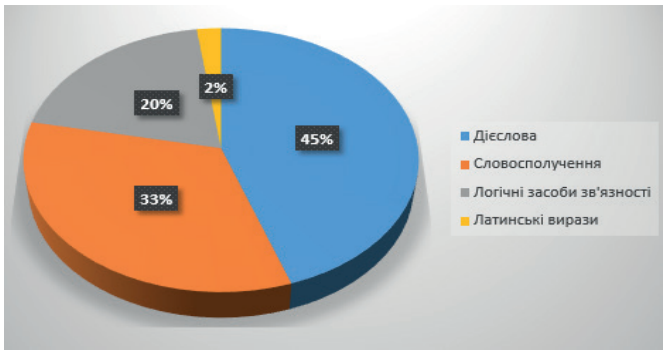

Рис. 2. Відсоткове співвідношення відібраної загальнонаукової лексики англійської мови

На рисунку видно, що дієслова складають найбільшу частину серед відібраної лексики. Можна простежити, що серед них трапляються дієслова (*affirm, add, agree…*), дієслова з прийменниками (*adhere (to), derive (from), elaborate (on)…*) та фразові дієслова (*collect out (of), come up (with), find out…*) (див. рис. 3).

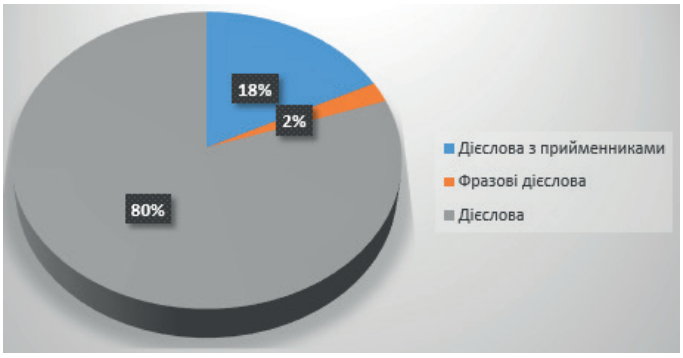

Рис. 3. Відсоткове співвідношення одиниць загальнонаукової лексики англійської мови у рубриці «дієслова»

Наведемо приклади вживання дієслів у наукових статтях:

HerwitBradshaw (2012:2) ***affirms*** *that learners use language to interpret and create ways of representing scientific activities and knowledge* (IJEL, 2014).

He adds «Schemata are organized mental structures that allow the learners to understand and ***associate*** *what is being presented to them»*(BJEL, 2014).

Furthermore, Strucnkyte and Jurkunaite (2008:4) ***agree*** *that the knowledge of the lexical items of scientific genre helps to understand and create text with greater ease* (IJEL, 2015).

Дієслів з прийменниками:

There are four principles that all behaviouristic theories ***adhere to*** (IJEL, 2016).

Such a determination of the object of linguoculturology ***derives from*** *Humboldt conception, according to which, language takes active part in all important spheres of cultural-discourse life; in thinking and understanding the reality* (BJEL, 2015).

He ***elaborates on*** *this, specifying that this kind of love is not aesthetic, romantic, or philia but agape- the love of God in the hearts of men* (IJEL, 2014).

Та фразових дієслів:

The study adopts an analytical and inductive approach, aiming at justifying the use of omission in the context of translation by describing some examples ***collected out of*** *diverse and reliable sources* (BJEL, 2014).

Various scholars have ***come up with*** *different definitions of the term Code switching and code mixing* (IJEL, 2013).

The work ***sets out*** *to investigate if actually code switching is functionally motivated and to find out the varied functions that trigger off code switching in Igbo-English bilinguals where code switching is fast gaining credence in all formal setting* (IJEL, 2014).

Словосполучення (*achieved results, apply approach, undertake analysis…)* складають меншу частку відібраної загальнонаукової лексики англійської мови, ніж дієслова. Наведемо приклади їхнього вживання:

The main method used in this work is descriptive analytical method, based on the description of euphemisms from theoretical point of view with the subsequent analysis of ***achieved results*** (IJEL, 2013).

A discourse analysis ***approach*** *was* ***applied*** *to the data, and theories from sociology and enthnomethodology were also used in the explications.*

In the interests of self-reflexivity and exploring the political position brought to the data, the writer has ***undertaken*** *alternative* ***analyses*** *of some data, drawing on conversation analysis* (BJEL, 2016).

Ще однією одиницею відбору були логічні засоби зв'язності (*additionally, hence, as far as…*), наприклад:

Additionally*, some studies have addressed the precedence of article acquisition such as (Huebner, 1983; Master, 1997; Parrish, 1987 and Thomas, 1989) in which it is suggested that the definite article the is acquired before the indefinite article a, while other studies have found that the definite article is overused (Huebner, 1985; Parrish, 1987; Thomas, 1989; Chaudron and Parker, 1990)* (BJEL, 2013).

Technology is made manifest and developed through the use of language; ***hence*** *the use of language and technology are inseparable for the purposes of human development* (IJEL, 2014).

As far as *the conceptual contents of metaphor are concerned, it is apparent and as to us does not require special consideration* (BJEL, 2014).

Найменшу частину серед відібраної лексики складають латинські вирази (*cf., vs., de facto…).* Певні вирази у статтях подані як скорочення, тому у таблиці Microsoft Excel представлено ще повний варіант відповідних скорочень. Наведемо приклад їх вживання у наукових текстах:

*Having this motivation is a signal of full membership in the workplace (**cf.** Mak, Liu, et al., 2012)* (IJEL, 2013).

*Drawing on Kirsner's theory of High **vs.** Low Deixis, Strauss (1993) sets up a focus frame work on the notion of degree of referential focus as being the primary motivating factor behind the choice of demonstratives, with this signaling High focus, that Mid focus and it referentially Low focus (Strauss, 1993)* (BJEL, 2014).

*He says it is 'not only sociologically untenable, it is not only politically unsound, it is morally wrong and sinful' and he goes on to explain that this can be seen 'in the area of employment discrimination, in the area of housing discrimination, and in the area of **de facto** segregation in the public schools'* (IJEL, 2016).

Наступним етапом став відбір одиниць загальнонаукової лексики української мови відповідно до 3 категорій: дієслова, словосполучення та засоби логічної зв'язності, оскільки латинських виразів в досліджених україномовних статтях не було виявлено (див. рис. 4).

	A	
1	**Дієслово**	**Приклад вживання**
2	акцентувати	При цьому О. Потебня акцентує комунікативну значущість невербальних засобів
3	аналізувати	Учений аналізує таксисні відношення як окреме функціонально-семантичне пол
4	асоціювати	І хоча іменний складений присудок виявляє велику різноманітність морфологічн
5	базуватися (на)	У дослідженнях такого типу текстів найбільш релевантним методом, на нашу ду
6	вбачати	У перспективі вбачаємо аналіз мови мас-медіа щодо її вульгаризації та люмпеніз
7	вважати	Д. Матісон вважає, що інтертекстуальний аналіз може дати відповіді на кілька пи
8	вводити	У романі автор органічно вводить антропоніми в текст, використовуючи їх для ви
9	вживати	У мові судочинства вживають терміни іменники: протокол, постанова, рішення, з
10	вивчати	Активно зокрема вивчалася варіантність фразеологізмів, проте варіанти повір'їв не були предмето
11	видаватися	Перспективним видається подальше дослідження тих фрагментів українського лі
12	виділяти	М. Шанський наголосив на синтаксичній своєрідності стійких порівнянь щодо інш
13	визнавати	Більшість мовознавців загалом визнавали синонімічність розглядуваних конструк
14	визначати	Перші положення про категорії оцінки визначив Арістотель.
15	виокремлювати	З-поміж аналізованих конструкцій можна виокремити невелику за обсягом групу
16	вилучати	Матеріалом для цієї розвідки слугували факти, вилучені нами з двох збірників: „П
17	використовувати	Дослідники «відтворюваних одиниць» використовують різні терміни для їх позна
18	випливати	Згадаймо, що у пункті 2-у унійних Потієвих Артикулів йшлося про відправу літург
19	виражати	Негативне ставлення до надмірних матеріальних та фізичних статків яскраво вир
20	вирізняти	Серед термінів вирізняють чужомовні й автохтонні.
21	висвітлювати(ся)	У статті висвітлюються теоретичні питання компаративних фразеологізмів, зокре
22	висловлювати	Подібну думку висловлювали й інші дослідники.
23	виступати	Значно рідше такими компонентами інтертекстуальних маркерів виступає назва
24	виявляти	На першому етапі схожість/відмінність порівнюваних предметів виявляється в на

Дієслово | Словосполучення | Логічні засоби зв'язності

Рис. 4. Представлення одиниць загальнонаукової лексики української мови у середовищі Microsoft Excel

Кількість одиниць загальнонаукової лексики української мови, знайдених у наукових працях для подальшого статтях, складає 416 див. рис. 5): з них 171 дієслово, 191 словосполучення та 54 засоби логічної зв'язності.

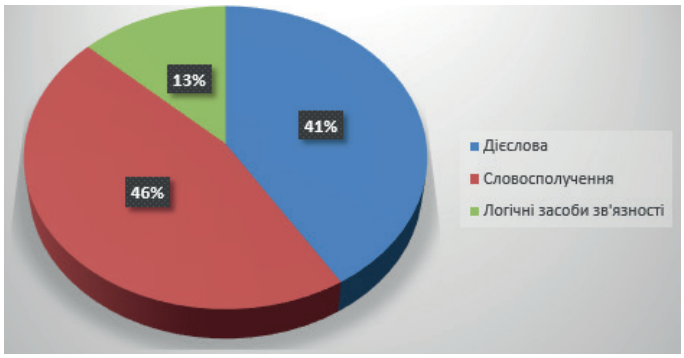

Рис. 5. Відсоткове співвідношення відібраної загальнонаукової лексики української мови

В українській мові, як видно на рисунку, кількісно переважають словосполучення (*висувати гіпотезу, зазначена розвідка, здійснювати вивчення…*). Наведемо приклади їхнього вживання в наукових статтях:

В. Н. Телія ***висунула гіпотезу*** *про те, що конотація як експресивно маркований мікрокомпонент семантики є результатом оцінного сприйняття і відображення дійсності в процесах номінації [13, с.21]* (СНУІЛУ, 2013).

Однак ***зазначені розвідки*** *оминають увагою твори Л. Костенко та У. Самчука, тож питання авторського добору антропонімів цих романів залишається невивченим* (НУБПУ, 2015).

Починаючи з кінця 60-х років, у лінгвістиці ***здійснюється*** *ґрунтовне* ***вивчення*** *стійких порівнянь як окремого класу фразеологічних одиниць (*ХНУІВНК, 2013).

Дієслова складають меншу частку відібраної загальнонаукової лексики української мови, ніж словосполучення. Серед них можна виділити дві групи, що чітко простежуються у списку: дієслова (*вбачати*, *вважати, додавати…*) та дієслова з прийменниками (*ґрунтуватися (на), замислюватися (над), спиратися (на)…*) (див. рис. 6).

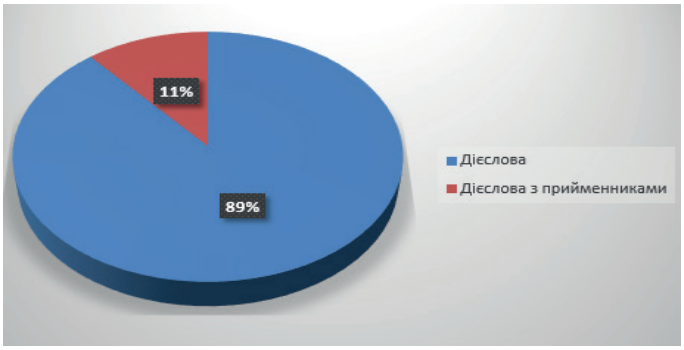

Рис. 6. Відсоткове співвідношення одиниць загальнонаукової лексики української мови у категорії дієслова

Наведемо приклади вживання дієслів:

У перспективі ***вбачаємо*** *аналіз мови мас-медіа щодо її вульгаризації та люмпенізації* (ЗНУ, 2014*).*

Д. Матісон ***вважає****, що інтертекстуальний аналіз може дати відповіді на кілька питань: як інтертекстуальність конструює ідентичність, яка роль інтертекстуальності в культурній боротьбі, яку культурну владу має інтертекстуальність, зокрема, у медіа [19: 101] (*ЗНУ, 2015).

Польська дослідниця Г. Сафаревич говорить про тотожність польського форманта –szczyzna і українського –щина, ***додаючи****, що перший є результатом історичної контамінації польського суфікса –izna з українським –щина [15:251]* (СНУІЛУ, 2016).

Та дієслів з прийменниками:

Зважаючи на те, що на більшій території України того часу юридична структура і судова справа походили з польської юриспруденції, яка ***ґрунтувалася на*** *римському праві, зазначене зумовило використання як латинських, так і німецьких, польських термінів [15:8]* (ЗНУ, 2015).

Як пише Д. Матісон, спеціалісти з критичного дискурс-аналізу часто ***замислюються над*** *тим, чому в тексті пропущено таку логічно важливу інформацію, як «актор» (*МГУ, 2014).

А.П. Загнітко, ***спираючись на*** *вербоцентричну теорію речення, обґрунтовану Л. Теньєром і поглиблену на матеріалі сучасної української літературної мови І.Р. Вихованцем, переконливо зауважує: «Основою речення у переважній більшості випадків виступає семантичний або логіко-семантичний предикат, що у типових випадках виражається дієсловом» [3, с. 269]* (СНУІЛУ, 2016).

Поміж відібраних одиниць найменше складають логічні засоби зв'язності (*безперечно, з одного боку, крім того…*). Наведемо приклад їхнього застосування у наукових текстах:

Безперечно*, показовими тут є відомі приклади про відсутність у деяких мовах окремих позначень Місяця й Сонця чи загалом числівників (*МГУ, 2016).

З одного боку*, в двох перших пареміях ми маємо заміну слів одного предметно-логічного класу – батько / мати* (СНУІЛУ, 2015).

Крім того*, у сучасній семасіології простежуємо тенденцію досить широко інтерпретувати семантичну структуру слова (*МГУ, 2016).

Відповідно до Н.Б. Гвішіані [1, с. 235], незалежно від конкретної тематики дослідження процес наукової роботи включає такі основні етапи: 1) постановка проблеми, 2) стан досліджуваного питання в науці, 3) відбір і систематизація матеріалу, 4) перевірка висунутих тверджень, 5) представлення висновків. Ці етапи наукового процесу знаходять своє відображення в загальнонауковій лексиці, одиницями якої можна представити кожен з них. Таким чином, на думку цієї дослідниці, можна виділити основні «концептуальні поля» (анг. *«conceptual fields»*).

Серед представлених дослідницею етапів не було виокремлено етапу «викладу основного матеріалу дослідження», відтак необхідним було його додати, оскільки, як показує проведений аналіз, його лексичне представлення у наукових працях досить велике.

Отож, аналізовані одиниці класифіковано відповідно до «концептуальних полів», виділених Н.Б. Гвішіані [1]. Нижче подано відповідні етапи наукової розвідки у регресивному порядку, відповідно до виокремленої кількості досліджуваних одиниць, що представляють кожен з них:

1) виклад основного матеріалу дослідження – 40% (e.g.: *achieve the objectives of the study, analysis of achieved results, administer questionnaire, adopt an approach, analyse in detail, apply approach, attach own experience, be of great importance to*; *аналізувати думки, безпосередньо пов›язувати, бути пов›язаним з, важливе джерело, викладати у працях, виконувати функцію*);

2) стан досліджуваного питання в науці – 31,25% (e.g.: *address effectively, agree with idea, beam research light in the direction, debate extensively, draw attention (to)*; *акцентувати увагу, бути в колі зору, бути предметом зацікавлення, вивчати проблему, викладати основні положення*);

3) постановки проблеми – 11,75% (e.g.: *area of focus, be of particular interest, bring the issue of smth as, current research, examine data*; *актуальність проблеми, вбачати мету, вважати актуальним, вважати за доцільне, визначати актуальність проблеми, визначати за мету, докладне вивчення*);

4) представлення висновків – 10, 75% (e.g.: *arrive at conclusions about, carry on research/ study, conduct further study, contradicting results, contribute meaningfully to, critical need for further research*; *актуальна проблема, аналіз матеріалу, аналізований матеріал, вважати перспективним дослідження*);

5) відбір та систематизація матеріалу – 5% (e.g.: *break down into categories, collect the data, collected data, divide into groups, disassemble into categories*; *вилучений матеріал, вилучені факти, виокремлювати у групи, зібраний матеріал, класифікувати на групи, поділяти на групи*);

6) перевірки висунутих тверджень – 1,25% (e.g.: *challenge the assumption, corroborate the conclusion, corroborate the theory, inconsistency in findings, prove the fact, verify findings, yield accurate information*; *отримувати підтвердження, потребувати перегляду*).

Підсумовуючи здійснену класифікацію, можна стверджувати, що серед відібраних слів та словосполучень англійської та української мов найбільше тих, які представляють етапи викладу основного дослідження та стану досліджуваного питання в науці, що й можна було передбачати, оскільки ці етапи потребують найбільш різноманітного лексичного наповнення та становлять найбільшу частину дослідження, а покликання на думки та ідеї інших науковців є основою будь-якої наукової розвідки. Наступні етапи представлені меншою кількістю дієслів та словосполучень, що можна пояснити тим, що ці етапи є менші за розмірами, тому й не характеризуються великою різноманітністю одиниць загальнонаукової лексики. Зіставлені результати дослідження продемонстрували, що у кожній з категорій загальнонаукової лексики англійської та української мови серед 10 найчастотніших одиниць, виявлено такі, які повністю співпадають у значенні. У межах дієслів семантичне співпадіння становить 40%: *consider – розглядати, express – виражати, indicate – свідчити, represent – відображати*.

Серед словосполучень загальнонаукової лексики обох мов – 20%: *findings of current study – результати дослідження, require further investigation – подальше дослідження*. Це також дає підстави стверджувати, що в українській та англійській мові певні словосполучення загальнонаукової лексики є однаково часто використовувані.

Серед найчастотніших логічних засобів зв'язності відсоток виявлених семантично однакових одиниць є найбільшим та становить 70%: *because – тому що, however – однак, for example – наприклад, thus – таким чином, since – оскільки, so – таким чином, that is – тобто*.

В англійській мові найчастотнішими виразами та скороченнями латинського походження є такі: *e.g., etc., i.e., et al., vs., ibid., cf., viz., per se, a posteriori.* В українській мові їх виявлено не було.

Опираючись на здійснені дослідження та класифікації, можна зробити висновок про те, що між одиницями загальнонаукової лексики англійської та української мови простежується багато спільних рис. Структурний склад відібраних дієслів та логічних засобів зв'язності однаковий в обох мовах. Етап висвітлення основного дослідження та представлення досліджуваного питання в науці репрезентує найбільша кількість із досліджених одиниць загальнонаукової лексики. Також, важливим є той факт, що в результаті частотного аналізу серед досліджуваних одиниць обох мов у складі найчастотніших є ті, які семантично однакові в обох мовах.

Перспективним вважаємо подальше ґрунтовне вивчення особливостей функціонування академічної лексики в науковому тексті обох мов, виявлення більшої кількості її одиниць, зокрема із залученням сучасних корпусів національних мов.

Література:

1. Гвишиани Н. Б. Язык научного общения: Вопросы методологии. Москва: Издательство ЛКИ, 2013. 280 с.
2. Карамишева І. Д. Загальнонаукова лексика сучасної англійської мови: проблема виокремлення та підходи до класифікації. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики: науковий журнал* / редкол. В. І. Кушнерик та ін. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2017. Вип. 1(14). С. 225-230.
3. Ільченко О. М. Англійська для науковців. The Language of Science. Підручник. Київ: Наук. думка, 2010. 288 с.
4. Ільченко О. М. Метамова науки: лексикографічний аспект. *Вісник Житомирського держ. пед. ун-ту.* 2005. Вип. 23. С. 12–15.
5. Яхонтова Т. В. Основи англомовного наукового письма: навч. посібник для студентів, аспірантів, науковців. Львів: ПАІС, 2003. 220 с.
6. Bailey S. Academic writing: A Handbook for International Students. New York: Routledge, 2011. 293 p.
7. Coxhead A. A New Academic Word List. *TESOL Quarterly*. 2000. Vol. 34, № 2. P. 213–238.
8. Hyland K., Tse P. Is there an «Academic Vocabulary»? *TESOL Quarterly.* 2007. Vol. 41, № 2. P. 235–253.
9. McCarthy M., O'Dell F. Academic Vocabulary in Use. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 176 p.
10. Paquot M. Academic vocabulary in leaner writing. From extraction to analysis. New York: Continuum, 2010. 261 p.

Список скорочень та джерел ілюстративного матеріалу:

НУБПУ – науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України;
ЗНУ – науковий вісник Запорізького національного університету;
МГУ – науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету;
ХНУІВНК – науковий вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;
СНУІЛУ – науковий журнал Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
BJEL – British Journal of English Linguistics;
IJEL – International Journal of English Linguistics.

Отримано: 23 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: imatushchak@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-102-105

Козелко І. Р. Становлення терміносистем прикметника і прислівника та нормалізація фахових назв (за матеріалами українських граматик кінця XIX– початку XX ст.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 102–105.

УДК 81'366 '373.46

Козелко Ірина Романівна,
викладач, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

СТАНОВЛЕННЯ ТЕРМІНОСИСТЕМ ПРИКМЕТНИКА І ПРИСЛІВНИКА ТА НОРМАЛІЗАЦІЯ ФАХОВИХ НАЗВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНСЬКИХ ГРАМАТИК КІНЦЯ XIX– ПОЧАТКУ XX СТ.)

У статті розглянуто становлення терміносистем прикметника і прислівника та їхню нормалізацію у граматиках кінця XIX– початку XX ст. Зазначимо, що окремі терміни граматичної термінології розпочали описувати ще у XVIII ст. У публікації автор доводить, що праці кінця XIX –поч. XX ст. є актуальними, оскільки у них подано термінофонд, що дозволить описати фахові назви прикметника та прислівника у порівнянні з їхнім описом у монографіях, підручниках, що з'явилися пізніше.

Зіставлення назв, що увійшли до термінополів прикметника і прислівника у часовому зрізі, розкривають процес їхнього творення та функціонування.

Ключові слова: *термін, граматична термінологія, терміносистема прикметника, терміносистема прислівника, українські граматики.*

Iryna Kozelko,
lecturer, Lviv National Medical University named after Danylo Halytsky

DEVELOPMENT OF TERMINOLOGY SYSTEMS OF THE ADJECTIVE AND THE ADVERB AND NORMALIZATION OF SPECIAL TITLES (BY MATERIALS OF UKRAINIAN GRAMATICS OF THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES)

The article considers the formation of the terminology system of the adjective and adverb and their normalization in the grammars of the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. It should be noted that separate terms of grammatical terminology began to be described in the XVIII century. In the publication the author argues that the works of the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries are topical because they have a terminology fund that will describe the professional names of the adjective and adverb in comparison with their description in monographs, textbooks that appeared later in time. Comparison of terms that make up the terminology of the adjective and adverb in the time slice show the value of the study, since they reveal the process of how these terms were created and operated. The term process is an important component of the scientific language, because it is the terms-words that capture the development that science as a whole runs. Investigating the terminology of the adjective and adverb in the grammar of the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, we can point out the influence of this period on the formation of the modern area of the terminological apparatus of linguistic terminology in the field of morphology.

Key words: *term, grammatical terminology, adjective terminology system, adverb terminology system, Ukrainian grammars.*

Зазначимо, що в цей час виробляються термінологічні назви на позначення частин мови у руслі української лінгвістичної традиції.

Вироблення термінології певних галузей – це результат діяльності багатьох поколінь учених. Розглянемо становлення української граматичної термінології на прикладах основних термінів таких частин мови як прикметник і прислівник.

Які терміни уживали на позначення цих граматичних понять, яким надали перевагу у граматиках кінця XIX поч. XX ст – питання не лише цікаве, але й актуальне. Зауважмо, що граматична термінологія належить до однієї із найдавніших галузевих терміносистем. Саме тому **об'єктом** дослідження обрано українські граматики вказаного періоду, за якими можна прослідкувати історію розвитку української літературної мови, її правопис та становлення окремих терміносистем.

Мета статті – висвітлити процес впровадження термінів на позначення термінополів таких частин мови, як прикметник та прислівник. **Предметом** є терміни на позначення основних категорій прикметника та прислівника у підручниках і посібниках з української мови кінця XIX – початку XX ст. Щоб простежити становлення термінів цих частин мови в українських працях зазначеного періоду, необхідно звернутися до граматичних праць учених того часу, а також до діяльності певних інституцій, зокрема Інституту української наукової мови.

Актуальність статті зумовлена увагою до зіставлення поглядів авторів українських граматик щодо впровадження фахових назв та визначення поняттєвого змісту зазначених частин мови у навчальних підручниках та граматиках, написаних наприкінці XIX – на поч. XX ст., бо саме ці мовознавчі праці заклали основи національного термінофонду.

Стан дослідження проблеми. Про становлення прикметника та прислівника як самостійних частин мови йдеться в сучасних академічних підручниках. Зокрема С. П. Бевзенко у посібнику «Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору)» (1960) вичерпно описав такі частини мови як прикметник і прислівник, де основну увагу зосередив на історії їх формування від найдавнішого періоду у зіставленні слов'янських мов.

У колективній монографії «Історія української мови: Морфологія» (1978) розглянуто становлення морфологічних категорій української мови від праслов'янського періоду до наших днів. Розділ «Прикметник» опрацював А. П. Грищенко, В. В. Німчук дослідив «Прислівник».

Низка дисертацій присвячена вивченню шляхів та історії формування окремих лексико-семантичних класів: у М. Вербового (прислівники способу дії), П. Білоусенка (прислівники часу), І. Даценка (прислівники місця). Чисельними є дослідження прислівника як об'єкта діалектологічних розвідок (Ю. Громик, Г. Мартинова, Н. Багнюк, Г. Гримашевич, П. Білоусенко).

Дослідниця С.Полюга проаналізувала еволюцію прикметника та його виокремлення в окрему частину мову, також у полі зору науковця було становлення семантики категорії ступенів порівняння прикметника у зіставленні із грецькими, римськими та українськими граматиками на ранньому етапі витворення.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі спостереженнями Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, кінець XVIII поч. XIX ст. розкриває «прагнення до структурної систематизації термінів, відходів від традиційної старослов›янської термінології, намагання створити терміни для назв лінгвістичних понять на основі української мови.

Термін **прикметник** уведено не зразу. Назву **прикметник** зафіксовано в «Граматиці руського язика» (Львів, 1849 р.) Я. Головацького [4, с. 253]. Уперше термін **прислівник** вжив О. Партицький (1873 р.) [4, с. 343]. А також він вперше вводить у загальне користування терміни *именникъ*, *прийменникъ*, *присловникъ*, *займенникъ*» [6, с. 43].

Наприкінці XIX і на початку XX ст. в Україні домінувала «Руска граматика» С. Смаль-Стоцького й Ф. Ґартнера, видана 1893 р. у Львові, як офіційно-обов'язковий посібник для галицько-буковинських шкіл [12, с. 8]. Як слушно зауважують І. І. Ковалик та С. П. Самійленко, кодифікація граматичних термінів почалася уже в першій половині XIX ст [3, с. 88].

Прикметник та прислівники С. Смаль-Стоцький і Т. Ґартнер відносять до складу дев'яти гуртів або частей мови, де прикметники виражають прикмети особи або річи; прислівники означують час, місце, ступень, причину, спосіб і иньші обставини, серед яких щось є або діє ся [9, с. 27].

У прикметниковій терміногрупі знаходимо такі терміноодиниці: ***роди***; ***дві відмінї***: *І-а відміна* також має назву *відміна тверда*, *ІІ-а відміна* або *відміна мягка*. Також науковці виділяють *теперішню прикметникову відміну*, яка повстала із *давної зложеної відміни прикметників* [9, с. 81]; *останки іменникової відміни прикметників.* Додамо, що натрапляємо на згадку про ***степенованє*** прикметників тільки у словотворі, де виділяють *другий* і *третий степень*.

Про прислівник як частину мови йдеться у другій частині граматики – «Словотворенє», у спеціально відведеному розділі «Відмінюванє» для характеристики морфологічних особливостей української мови. Про прислівник тут не згадується. Вчені зауважують, що «поділ та своє термінування прислівники отримують з огляду на їх значінь» [9, с. 30]. Прислівники діляться на: *прислівники місця, часу, способу, ступня і міри, причини;* бувають *указові, питайні, відносні, неозначені*. Варіативним є термін *прислівник* у цій праці, де його називають іще як *невідмінні частиці (прислівники)* [9, с. 88].

У кожний період історії української літературної мови відбувалися нормалізаційні процеси. У цей час про себе заявляють такі мовознавці, як В. Ганцов, М. Гладкий, Г. Шерстюк, О. Курило, І. Огієнко, Є. Тимченко, О. Синявський, В. Коцовський, І. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, Т. Ґартнер С. Смеречинський, В. Сімович, М. Сулима та багато інших мовознавців. У центрі їхньої діяльності було питання нормативності Натрапляємо на терміногрупи прикметника та прислівника й у навчальних підручниках П. Залозного, Г. Шерстюка, О. Курило, П. Горецького, В. Шаля та ін.

Помічаємо, що у граматичних працях статус прикметника та прислівника автори визначали по-різному. Розглянемо термінологічний опис цих частин мови в історичному аспекті. Так, П. Залозний, В. Сімович, В. Коцовський, І. Огоновський, О. Курило *прикметник* класифікують як відмінну частину мови, а *прислівник* – як невідмінну; у І. Нечуя-Левицького, Г. Шерстюка ці частини мови розглянуто аналогічно, але терміну *прикметник* відповідає термін *ймення прикметне* (у І. Нечуя-Левицького) та *ім'я приложне* (у Г. Шерстюка), а сучасному терміну *прислівник – прикметник* (у І. Нечуя-Левицького) та *наріччя* (у Г. Шерстюка). Такі розбіжності дещо ускладнювали загальний процес засвоєння частиномовних назв та розуміння їхнього змісту.

Опираючись на галицькі граматичні терміни та ті, які були витворені професором А. Кримським, вчений Г. Шерстюк, характеризуючи прикметник називає його власним терміном *ім'я приложне*, що не зафіксовано у жодному тогочасному підручнику чи граматиці. Тут зустрічаються такі терміни: *побільшуюче ім'я приложне, поменьшуюче ім'я приложне, ласкаюче ім'я приложне, зневажаюче ім'я приложне; відміна йменнів приложних; тверді* і *мнякі закінчення.* Терміни *ступнів порівняння* виділено порядковим числом: *перший ступінь, другий ступінь, третій ступінь.*

І тільки у Г. Шерстюка термін *прислівник* фіксуємо як *наріччя,* що відповідає російській кальці. Повнотою термінів відзначається ця частина мови у «Короткій українські граматиці для школи»: *наріччя місця, наріччя часу, наріччя способу, наріччя міри, наріччя порівняння, наріччя ствердження, наріччя згоди, наріччя суперечки, наріччя бажання, наріччя питання.*

В. Коцовський, І. Огоновський у «Методичній граматиці руської мови» (1912) проводять чітку межу між прикметником і прислівником. Закцентуємо, що вчені на відміну від попередників не піддають детальному аналізу ознак прикметника. У праці йдеться тільки про терміни на позначення ступенів порівняння прикметників: *перший степень, другий степень* або *висший, третий, найвисший*. На думку Н. Москаленко, вперше з'являється в цей час і спроба нумерувати назви ступенів порівняння [5, с. 157]. Аналогічні терміни виділяє П. Залозний: *ступні порівняння перший, другий (вищий), третій (найвищий).*

Часть трета «Части мови невідмінні» або як і ще їх називають «Частиці» містить аналіз термінів, які характеризують прислівникову терміногрупу: *прислівники способу, прислівники місця, прислівники часу, прислівники степеня і міри, прислівники твердячі і заперечаючі* (на питанє ***так чи нї?***), *прислівники питайні*. Варто підкреслити, що тут вчені вживають термін *степенованє прислівників*.

Кардинально іншим є погляд І. Нечуя-Левицького у термінуванні найменувань прикметника та прислівника. З-поміж вже названих праць І. Нечуй-Левицький виділився особистим почерком позначати назви прикметникової та прислівникової терміногруп. Дослідник запропонував такі прикметникові терміни: *поменчені ймення прикметні, побілшені ймення прикметні, ласкавні ймення прикметні, нехтувальні ймення прикметні*. Також *ймення прикметне* поділяється на *змінливі, незмілниві або стосункові ймення прикметні; змінливі* поділяються на *стосункові ймення прикметні й родові. Степенів або міри порівняння* у «Грамматиці українського язика» І. Нечуя-Левицького є три: *звичайна або проста, порівняльна, надмірна* та два *склоніння* йменнів прикметних *тверде і мяке.*

До незмінних *часток мови* І. Нечуй-Левицький відносить *прикметник, предлог, союз і викрик*, де прислівником означено *прикметник*, або ще трапляється *наріччя*.

У структурі прислівників, за І. Нечуєм-Левицьким, прикметників виділено: *призначні прикметники, прикметники місця, прикметники часу, прикметники способу, прикметники причини, прикметники питання, вагання, міри, сперечання.* Також вказує вчений на *степень порівняльну і надмірну.*

У праці О. Курило зафіксовано терміни, які характеризують прикметникову термінограпу: *тверді закінчення, мякі закінчення, ступенювання прикметників*. Зауважимо, що не подає вчена термінів, які б розкривали суть цих ступенів. Натомість вчена одна з небагатьох, хто прихильно ставився до ступенювання прислівників. Виділено: *вищий* і *найвищий ступінь прислівників*.

Боронячи мову, вчені відстоювали її шлях розвитку, бо прагнули до досконалості її системи. Зазначимо, що в цей період великого значення надавали розвитку української мови на загальнонаціональній основі, тому досить ґрунтовними були підходи щодо вироблення наукового стилю мови та здійснювався пошук шляхів, якими могла вироблятись її термінологія. Хоча не було однозначних термінологічних найменувань щодо означення прикметника, прислівника, проте зроблені спроби науковців показали їхню переважну схильність до терміноуживання сучасних морфологічних термінів. Позитивним видається те, що думка науковців про потребу використовувати терміни-назви «прикметник», «прислівник», а також окремих терміноодиниць міцно утвердилась в українській мові.

Групи прикметників переважно виділялись у західноукраїнських працях і по-різному називались: *тверда, мняка відміна* (В. Сімович), *І-а відміна або відміна тверда, ІІ-а відміна або відміна мягка,* яка повстала *із давної зложеної відміни прикметників, останки іменникової відміни прикметників* (С. Смаль-Стоцький і Т. Ґартнер), *тверді закінчення, мякі закінчення* (О. Курило).

Слід наголосити, що найбільш хиткими є терміни, що фіксують назви ступенів порівняння прикметників. Наведемо деякі з них: *ступіньовання* прикметників, *ступінюватися* (В. Сімович), *степенованє* прикметників (С. Смаль-Стоцький і Т. Ґартнер), *степені або міри порівняння* (І. Нечуй-Левицький), *ступні порівняння* (Г. Шерстюк), *ступенювання* прикметників (О. Курило). Можемо стверджувати, що ця терміноодиниця у граматичних та навчальних книгах набула найменшої стійкості. У переважній більшості науковці послуговувались числовою номенклатурою та виділяли три ступені порівняння: *перший ступінь або рівний, другий ступінь або вищий, третій ступінь або найвищий* (В. Сімович), *перший степень*, *другий степень* або *висший, третий, найвисший* (В. Коцовський, І. Огоновський), *перший ступінь, другий ступінь, третій ступінь* (Г. Шерстюк), *другий і третий степень* (С. Смаль-Стоцький і Т. Ґартнер), також подав три ступені І. Нечуй-Левицький, але називав їх *звичайна або проста, порівняльна, надмірна.*

Серед термінів, що репрезентують прислівник, натрапляємо на різноманітні назви на позначення понять цієї частини мови та неоднакові погляди вчених на ці фахові назви. Зокрема автори українських граматик використовують такі терміни для позначення прислівника: *прислівник, прикметник* та *наріччя.* Загалом науковці схильні до думки, що прислівники поділяють на: *прислівники місця, часу, способу, ступня і міри* (В. Коцовський, І. Огоновський *прислівники степеня і міри), причини.* Цікавими є терміни у праці В. Коцовського, І. Огоновського *прислівники твердячі і заперечаючі,* а також *прислівники питайні.* Окрім зазначених прислівників, за І. Нечуєм-Левицьким, виділено також *призначні прикметники, прикметники питання, вагання, міри, сперечання.* Терміни за В. Сімовичем відрізняються їхнім словотвором: *прислівники місцеві, часові, способові, міри, причинові*; та за змістом: *притакливі, заперечні, бажальні, питайні або частиці;* за походженням: *чисті прислівники, витвірні.* У своїй граматиці С. Смаль-Стоцький і Т. Ґартнер так поділяють прислівники *невідмінні частиці (прислівники),* бувають також *указові, питайні, відносні, неозначені прислівники.* Г. Шерстюк пропонує до вищеназваної групи долучити терміни: *наріччя порівняння, наріччя ствердження, наріччя згоди, наріччя суперечки, наріччя бажання, наріччя питання.* О. Курило акцентувала тільки на ступенюванні прислівників і виділяла *вищий* і *найвищий ступінь прислівників*. Однодумцями вченої були В. Коцовський, І. Огоновський, які вживали сполуку *степенованє прислівників,* а І. Нечуй-Левицький виділяв *степень порівняльну і надмірну.*

Розглянемо видання авторів, яке з'явилось у 1914 р., оскільки аналізовані морфологічні терміни охоплюють рамки 20-30 р. XX ст. Сумлінний учень С. Смаль-Стоцького В. Сімович висловив свої припущення з приводу вміщеної у книзі вчителя термінології. В. Сімович писав «…терміни ці проф. Стоцький або поутворював наново (прикметник, іменник, числівник, прислівник, оклик і т.д.), або перебрав із сербської граматики (однина, множина, речення, пор. серб. реченіца), або утворив на основі німецьких граматичних термінів (дієслово, – а далі вже анальоґічно: дієприкметник, дієприслівник – назвук, визвук, перезвук і т.д.). Терміни ці були й народні, українські й неважкі, а для учнів дуже доступні…. Не диво, що їх майже без боротьби приняла школа, прийняли її пізніші автори граматик на Наддніпрянщині, приняла її наука, й ними тепер користуються на всіх землях, де живе український народ» [8, с. 10-11].

В. Сімович першим з українських мовознавців мав своє бачення граматичної системи прикметника української мови. Свідченням цього є його наукова розвідка «До морфології українських прикметників» (1933). З плином часу ці граматики не втратили своєї ваги, бо відбивають пошукові процеси у морфологічній підсистемі української мови. Спостерігаємо, що в період вироблення та накопичення фахової лексики з морфології, вчені дають оцінку працям своїх сучасників у відповідних публікаціях. В. Сімович надає також «немалу ролю розяснення граматичних назв, які виведено теж методичним способом так, що тими вказівками може користуватись і вкраїнський учитель, і читач із народа, який цікавить ся українською граматикою» [7, с. 5]. Перевагою граматичної праці В. Сімовича над іншими, вважаємо те, що автор прагнув використати таку термінологію, яка була б зрозуміла для всезагалу.

Значне значення мала граматична праця В. Сімовича «Граматика української мови». Високо поціновували цю роботу сучасники автора. Мову викладу називали прегарною, рівень довершеності свідчив про майстерність науковця. Є. Тимченко відзначав, що це «зовсім новий тип підручника-самонавчителя української мови», який можна читати як цікаву повість [1, с. 71].

У «Граматиці української мови» В. Сімовича йдеться про такі характерні для цієї частини мови терміни як: рід *(чоловічий, жіночий, середній)*, число *(однина і множина)* прикметників та групи – *тверда відміна, мняка відміна.* Із вказівкою на тип творення прикметників автор уживає терміни: *згрубілі, здрібнілі та пестливі, порівняльні прикметники.* Як зазначає В. Сімович, – характеристична риса прикметників така, що вони ступінюють ся [7, с. 187]. На позначення цієї ознаки зустрічаємо терміни: *ступіньовання прикметників, ступінюватися*. Пригадаємо про цікавий підхід, яким керувався автор щодо найменувань ступенів порівняння: «назва ця вийшла з порівняння зі ступнями (східцями) у сходах» [7, с. 187], тому знаходимо *перший ступінь або рівний, другий ступінь або вищий, третій ступінь або найвищий.* Вчений надає значної

уваги дослідженню відміни прикметника, де оперує такими термінами: *останки давньої відміни, зложена відміна прикметника, останки не зложених форм, іменникова відміна прикметника.*

Особливість цієї праці для дослідження історичного боку витворення лінгвістичної термінології прикметника та прислівника є надзвичайно цінною. Тут представлено обґрунтованість та повноту наукових поглядів вченого. Зазначимо, що лише В. Сімович звертає увагу у своїй граматиці на *присвойні прикметники* та можливості поділу прислівників щодо **обстанови дійства:** *прислівники місцеві, часові, способові, міри, причинові* [7, с. 328-329]; та за **змістом:** *притакливі, заперечні, бажальні, питайні або частиці* [7,с. 329-330]. І тільки у цій праці знаходимо терміни, що називають прислівники за їх походженням: **чисті** прислівники – супроти всїх иньчих, що по витворювали ся з иньчих частин мови та так і звуть ся **витвірні** [7, с. 331].

Терміни, вміщені у навчальних посібниках та граматиках кінця XIX – початку XX ст., засвідчують ще їх не уніфікованість, але велике бажання знайти для них україномовне вираження. Чимало з них увійшли до сучасних граматик, що свідчить про відповідну нормалізацію сучасної граматичної терміносистеми, її тісний зв›язок з історією мови.

Перспективним дослідженням видається порівняльний аналіз становлення терміноназ прикметника та прислівника із зібраними термінами із сучасних граматик.

Література:

1. Білоус М., Терлак З. Василь Сімович (1880–1944). Життєписно-бібліографічний нарис. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1995. 180 с.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
3. Ковалик І. І, Самійленко С. П. Загальне мовознавство. Київ: «Вища школа», 1985. 215 с.
4. Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма: навч. посібник. 3-тє вид. Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2013. 440 с.
5. Москаленко Н. Нарис історії української граматичної термінології. Київ: Рад. школа, 1959. 224 с.
6. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів, 1994. 216 с.
7. Сімович В. Граматика української мови. Ляйпціг, 1919. 584 с.
8. Сімович В. Степан Смаль-Стоцький як шкільний діяч і педагог. Львів, 1939. С. 10.
9. Смаль-Стоцький С., Ґартнер Ф. Граматика руської мови. Відень, 1914. 202 с.
10. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.
11. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн. Кн.1:[навч. посібник] / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. С. 501–510.
12. Чорній С. Історія української літературної мови XX сторіччя. Мюнхен, 1975. 109 с.

Отримано: 26 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: lidiaol1976@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-106-108

Олійник Л. В. Тематичний розподіл лексики німецькомовного молодіжного сленгу (діахронічний аспект). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 106–108.

УДК 811.112'374

Олійник Лідія Володимирівна,
кандидат філологічних наук, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ТЕМАТИЧНИЙ РОЗПОДІЛ ЛЕКСИКИ НІМЕЦЬКОМОВНОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ (ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ)

У германістиці детально досліджено та описано лексичний склад, фонетичну та граматичну специфіку німецькомовного молодіжного сленгу. Однак, залишаються певні аспекти, які потребують уточнення та більш детального аналізу, аби сформувати цілісне розуміння цього мовного феномену. Статтю присвячено дослідженню тематичного оформлення та розподілу лексики німецькомовного молодіжного сленгу за найбільшими за обсягом групами, що представляли найактивніший інтерес мовців в діахронічному аспекті з метою з'ясування тенденцій розвитку та функціонування сленгізмів. Дослідження лексикону сленгізмів підтверджує актуальність виділених найбільших тематичних груп сленгової лексики, які характерні не тільки для сучасного стану розвитку німецькомовного молодіжного сленгу, але й були характерними для молодих людей минулого століття.

Ключові слова: *молодіжний сленг, лексична одиниця, тематична група, специфіка, соціолект.*

Lidiia Oliijnyk,
PhD in Philological science, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

TOPICAL MODELING OF THE GERMAN YOUNG PEOPLE LEXICON (DIACHRONIC ANALYSIS)

In German studies, the lexicon, phonetic and grammatical specifics of the German slang of youth are studied and described in detail. However, there are some aspects that require clarification and more detailed analysis in order to form a holistic understanding of this linguistic phenomenon. The article is devoted to the study of thematic groups and distribution of the vocabulary of the German slang of youth by the largest groups in terms of the most active interest of the speakers in the diachronic aspect in order to find out the tendencies of the development and functioning of slang words. The study of the lexicon of slang confirms the relevance of the selected major thematic groups of slang vocabulary, which are characteristic not only for the current development of the German slang of youth, but also were characteristic for young people of the last century. It can be argued that the thematic distribution of slang vocabulary from the 50's to 80's correlates with the thematic stratification of slangisms of the late twentieth and early twenty-first centuries, with the exception of those words that have lost their relevance and significance for the present stage of development. A characteristic feature of slang vocabulary can be considered not only its short-term functioning in German slang of youth, but also the using of some lexical units over a fairly significant period.

Key words: *youth slang, lexical unit, thematic group, specifics, sociolect.*

Протягом кількох останніх десятиліть не вщухає інтерес науковців до мовленнєвої поведінки молоді Німеччини. За цей час було здійснено дослідження різних аспектів даного мовного феномену, укладено та опубліковано значну кількість словників. Однак, науковий інтерес лінгвістів зосереджувався переважно на синхронному дослідженні цих аспектів – фразеологія молодіжного сленгу німецької мови (Н. В. Семенова), неологізми німецькомовного молодіжного сленгу (Н. Д. Матарикіна), специфіка функціонування англіцизмів молодіжного сленгу (М. С. Романова), словотвірні тенденції у сучасній німецькій мові молоді (Є. О. Коломієць), структурно-семантичні особливості молодіжної лексики у Німеччині (Л. А. Юшкова), контрастивне дослідження неологізмів молодіжної мови кінця XX століття (К. О. Тихонова), оцінна метафора німецького молодіжного сленгу (С. Н. Аюшеєва). Різні аспекти мови молодих людей вивчали Я. К. Андротзополос, С. Аугенштайн, В. Бахофер, М. Хун, Х. Еманн, Х. Елзен, Х. Хенне, Е. Нойланд, М. Райнке, М. Хайнеманн, М. Новотнік, П. Шлобінські, А. Шолц, К. Ціммерманн та ін.

Вивчення тематичного розподілу лексикону німецькомовного молодіжного сленгу в діахронічному аспекті, що є **метою** даної наукової розвідки, залишилося поза увагою лінгвістів, тому є актуальним та необхідним для цілісного завершення дослідження специфіки функціонування сленгової лексики та подальшого аналізу цього явища. Таке дослідження стало можливим завдяки публікації словників Ганса Боргхорста «Die Jugendsprache der 50er», «Die Jugendsprache der 60er», «Die Jugendsprache der 70er», «Die Jugendsprache der 80er», в яких зібрано найактуальніші слова та вирази молодіжного сленгу зазначених десятиліть минулого століття.

Значний вплив медійних засобів, а також іноземних мов та різних соціолектів зумовлюють швидкий темп змін німецькомовного молодіжного сленгу, особливо цей процес стосується лексичного складу вищезгаданого соціолекту. Молодіжний специфічний вокабуляр виникає, переважно, в тих тематичних групах, що представляють особливий інтерес для молодих людей. На думку Х. Хенне, актуальні тематичні сфери стають підґрунтям для утворення лексичних неологізмів та модних слів молодіжного соціолекту. Вчений виділив сім тематичних груп молодіжної комунікації [1, с. 212–213]:

1. Комунікативна поведінка в групі: у школі, у професійній сфері, у вільний час, стосунки між людьми, групові номінації, назви.
2. Душевний стан: захоплення, «схибленість», здивування, незадоволення, образа, байдужість, інертність.
3. Погрози, вимоги, відмова, насмішка, оцінка.
4. Музика: музичні інструменти та технічні прилади, музика та музичні стилі, музичні композиції, музична критика та прослуховування музики.

5. Сфера побуту та розваг: паб, дискотека, одяг, зачіски, медіа, спорт, органи правопорядку, фінанси (позичання грошей), транспортні засоби, продукти харчування.

6. Школа: персонал школи, приміщення, явища, пов'язані з школою (табель, класний журнал, записник вчителя), (заборонені) допоміжні засоби, заняття (предмети, закінчення школи, оцінки, поведінка, покарання).

7. світогляд та політика (…).

Завдання нашої розвідки полягає у з'ясуванні тенденцій тематичного розвитку лексикону молоді Німеччини, починаючи з 50-х років минулого століття. Вирішення поставленого завдання буде здійснено в руслі невеличкого екскурс-огляду історії розвитку німецькомовного молодіжного сленгу.

Відомо, що феномен молодіжного сленгу існує стільки років, скільки років існує саме розуміння поняття «молодь». Найперші прояви зазначеного явища на німецькомовному ґрунті сягають часу заснування та функціонування перших університетів. Проте початок наукового дослідження на той час студентського сленгу датується лише 17 століттям, що має своє логічне пояснення, оскільки лише в той період німецька мова набула статусу мови викладання в університетах замість латини, якою до того часу проводилося навчання. Зміна мови викладання дала поштовх утворенню та розвитку своєрідного німецькомовного студентського сленгу [8, с. 14].

У 18 столітті історичний студентський сленг розглядався як «комунікативне відображення відхилення від характерних на той час суспільних норм вільного стилю життя «хвальків» та оцінювався з огляду на це соціокультурне підґрунтя» [8, с. 34]. Очевидним є той факт, що внаслідок такого вільного способу життя студентства мали з'явитися своєрідні мовні особливості. Ці особливості знаходили свої прояви, як відомо, у створенні своєрідного лексикону, утвореного шляхом семантичних змін (як і в сучасному слензі), які дозволяють виявити зв'язок з соціокультурним тлом студентів. Уже в той час існували різні позначення для дівчат та жінок, які свідчать про ставлення студентів до осіб жіночої статі та їхню оцінку: *Bleivögel – 'розбещені особи жіночої статі'* та *'асоціальні елементи жіночої статі' [8, с. 35]***.** Якщо вживають лексичну одиницю Besen і розуміють при цьому особу жіночої статі, то ця лексична одиниця має значення «неохайна дівчина», що, очевидно, пов'язано з візуальною схожістю з предметом домашнього вжитку, який позначається цією лексемою.

До початку 19 століття студентський спосіб життя являв собою, як і сьогодні, форму інтеграції в роль дорослих. Джерелами надихання для нових студентських виразів слугували класичні античні мови, передусім латина. До звичних слів додавали суфікси грецького чи латинського походження, як от: ***«os»*** – *burschikos, studentikos*; ***«us»*** – *Schwachmaticus*. Популярними були також біблейські елементи, які використовувались зневажливо*: Bibelhusaren–'студенти-теологи', Moses und die Propheten haben – 'мати гроші'.* Також словниковий запас мови декласованих елементів активно використовувався представниками студентської спільноти, особливо стосовно таких сфер як фінанси / азартні ігри та інтимні стосунки. Окрім цього, лексикон зоосвіту став невичерпним джерелом семантичних новоутворень, оскільки значна кількість осіб, з якими контактували студенти, отримували найменування, пов'язані зі світом фауни. Такі найменування мали свої переваги, які полягали в тому, що позбавляли необхідності пояснення, оскільки негативні якості поведінки тварини переносились на характеристику людини: *Haupthähne* або *Bierhengste* – так називали представників студентської спілки [8, с. 37-41].

В 20-х роках 20 століття виникає сленг школярів «Pennälersprache«, який зазнав значного впливу територіальних діалектів (наприклад, тюрингський діалект – *gaxen ,писати'*, нижньонімецький – *«dösen ,замріяно сидіти'*, *Schmollzettel ,допоміжний засіб, який заборонено використовувати'*. Сленг учнів тісно був пов'язаний зі сленгом студентів. Найчастіше вживані тогочасними учнями лексичні одиниці як от *Pauker, Penne* зберігали свою актуальність протягом кількох десятиліть та ввійшли до словникового складу сучасного молодіжного сленгу. В подальшому лексикон сленгу розширювався за рахунок лексичних одиниць на шкільну тематику: *Gympel – 'гімназист', Hilfsbock – 'учитель, який проводить додаткові заняття', Tischtops – 'учень четвертого класу гімназії'.*

Активна фаза розвитку німецькомовного молодіжного сленгу починається, однак, в період після війни. Тогочасна молодь уособлювала перший молодіжний рух повоєнної Німеччини, який характеризувався в 50-х роках минулого століття значним англомовним впливом, новими музичними напрямами, культовими фільмами та обожнюванням зірок, на яких прагнули бути схожими (Елвіс Преслі, Джеймс Дін та Мерилін Монро) та відокремлювала себе від норм та цінностей світу дорослих. Сленг тогочасної молоді називали «Halbstarken-Chinesisch«, що можна перекласти як «мова» хуліганів, а найбільшими за обсягом були тематичні групи, що позначали назви алкогольних напоїв – *Vater und Sohn 'пиво та шнапс'*, *Prickelschlabber* '*шампанське'*, *Schuhauszieher* '*лікер'*, їхнє вживання – *aufhotten, abwettern* та стан після вживання таких напоїв – *runde Absätze haben, altbesoffen*. Наступною чималою тематичною групою лексичних одиниць можна вважати номінації транспортних засобів – авто, мопедів та мотоциклів: *Affenschaukel, Amöbe 'невелике авто'*, *Arsche 'великий автомобіль'*, *Bonzenschaukel 'автомобіль класу люкс'*, *Feuerteufel, Eierschaukel 'мотоцикл'*, *Feuerfurz 'мопед'*. В ті часи молодь слухала музику по радіо та на платівках, тому закономірним є наявність у слензі найменувань таких приладів – *Dudelkasten, Klönkasten, Quäke – 'радіо', Kurbelkasten, Nadelkasten – 'програвач платівок'*. Також тогочасна молодь захоплювалася джазом, що відображено в номінаціях молодіжного сленгу наступними номінаціями: *Gießkannenmusik – 'джаз', Jazz-Affe –' фан джазу', Jazz-Feinmechaniker –' музикант, який чудово грає джаз'*, та ін., а також полюбляла танцювати, що також представлено відповідною групою дієслів та іменників, які позначають різні види танців, танцюристів та, власне, сам процес – *hotten, Linoleum schubbern, Mieze schleudern, schütteln, das Parket kratzen*. Інші тематичні групи слів характеризують молодих людей як чоловічої – *Bomber – 'дуже привабливий молодик', Anmacher, Aufreißer – 'молодий чоловік, який користується неабиякою популярністю серед жінок', Junghahn – 'молода людина', Geldschranktyp – 'широкоплечий юнак'*, так і жіночої статі – *dufte Biene, scharfe Alte, Appetithappen – 'приваблива дівчина', Eintagszahn – 'дівчина, стосунки з якою підтримують відносно короткий проміжок часу', Hot Baby – 'дівчина, яка полюбляє музику та танці'*; стосунки між молодими людьми, на позначення яких наявна дієслівна група, лексичні одиниці якої мають значення фліртувати – *beschweifwedeln, blickvögeln, Leine werfen, zündeln, trallala machen*, а також присутні тематичні групи номінацій окремих частини тіла людини, як от: жіночі груди – *Glockenspiel, Babykneipe*, голова чоловіків, позбавлена волосся – *Flugplatz mit Stoppeln, mathematische Glatze*. Характерним для номінацій сленгу того періоду є своєрідні назви професійної діяльності особи, особливо стосовно професії співака – *Anti-Sänger, Brüllaffe, röhrender Hirsch* та стюардеси – *Himmelsmädchen, Luftzahn, Wolkenmädchen, Windsbraut*.

Шкільна тематика також характерна для сленгу зазначеного періоду, до цієї тематичної групи належать як найменування директора – *Direx, Herrscher ohne Krone*, вчителів (*altdeutsches Aas, Daddy, Drummer, Steißgerber*) та учнів (*Chef im Ring, Griffelfresser, Leuchtkäfer*), так і різних типів шкіл – *Bienenkorb 'школа для дівчат', Klötzchenaufbauschule 'спецшкола'*, шкільних оцінок – *Bims 'погана оцінка', Arschpapier, Nachruf – 'поганий табель'.* Серед актуальних номінацій можна виділити такі: на позначення розумової неспроможності особи – *Bundesdoofi, Holzkopf mit Patentverschluss, nillig,* на позначення неадекватної поведінки особи (як вербальної, так і фізичної (несповна розуму) – *halbgar, bematscht, tü, betapst* та надання чомусь високої оцінки – *assig, dämpfig, hyper, fetzig, riesig, steil, sautoll.*

В 60-х роках молодіжно-культурний напрямок змінився під впливом медійних засобів та економічного розвитку та мав значний вплив на виділення так званого стилю підлітків та молодих людей, який в німецькій мові отримав назву «Teenager – und Twenstil« і характеризувався деякою інфантильністю, але також грубістю та вульгарністю. В той час з'явилися такі лексичні одиниці, які і до сьогодні зберегли свою комунікативну привабливість для молодих людей, як *Puppe, Tochter, Bluse, Schwester* в значенні *'дівчина'*, *Hahn, Weichmann, Zickendraht ,юнак', aufreißen 'познайомитись з ким-небудь', Maker 'друг'.* Крім того, тогочасний сленг містив лексичні одиниці, які позначали позитивну – *bombig, dufte, toff,* або негативну оцінку – *bescheuert, stunpf, trübe, zickig*. Актуальними в тому десятиріччі залишались тематичні групи номінацій «алкоголь», «авто, мото», «оцінні номінації молодих людей чоловічої та жіночої статі», «школа», «прилади для прослуховування новин та музики». Популярними серед молодих людей залишались, очевидно, професії співаків та бортпровідниць, які представлені найбільшою кількістю найменувань. Стосовно дієслівних груп, свою актуальність зберегли номінації таких дій як фліртувати та танцювати.

Молодь, як найбільш прогресивна частина суспільства, завжди з легкістю та цікавістю сприймає будь-які новації та реагує на їхню появу, продукуючи своєрідні номінації, що можна помітити в словнику сленгізмів того часу – *Blechgehirn, eiserner Blödmann, Drahtgehirn, genialer Dummkopf – 'комп'ютер', Affenkasten, Glotzkommode, Hausaltar, Quasselkasten – 'телевізор'.* На жаль, в цей час серед молоді поширюється така пагубна звичка, як вживання наркотиків, що одразу відображається в своєрідних найменуваннях видів наркотичних речовин. Мовний стиль тогочасної молоді критикувався, але не так гостро, як в 50-х.

В 70-х роках минулого століття молодіжний сленг позначали «APO-Sprache«, що класифікувало такий стиль скоріше як приклад політичної «мови» ніж німецькомовного сленгу. Тогочасні молодіжні рухи створювали нові форми вираження протесту. Характерною ознакою сленгу того періоду були сталі вирази, значна кількість англіцизмів. У висловлюваннях молоді проявлялися мовна гра та сомоіронія. Характерні тематичні групи сленгізмів 50-х та 60-х років XX століття зберігають свою актуальність і в 70-х.

У все більш диференційованому спектрі молодіжних культур рух бунтарів виконував функцію переходу від студентського руху до руху незгодних 80-х років. Характерними тенденціями, що знайшли свій прояв у молодіжному слензі були: часте вживання розмовних часток, скорочення, а також наявність висловів. Альтернативний рух, що утворився протягом 80-х критикував споживацьке ставлення до навколишнього середовища та його забруднення. Мовний лексикон молоді поповнювали лексичні одиниці на позначення феміністичного руху, руху за мир та позначення екоруху – *Schnittlauch 'захисник навколишнього середовища', Müsli, Ökofreak, Körnerfresser, Grüni 'прихильник екоруху'.*

Провівши дослідження сленгізмів, можемо констатувати: окремі лексичні одиниці зберігають свою актуальність та вживаються протягом досить значного часу, як от – *Braut, abhotten, Macker, peitschen, tanken* та ін.

Отже, дослідивши детально словники молодіжного сленгу 50-х, 60-х, 70-х та 80-х років минулого століття, можна стверджувати, що тематичний розподіл сленгової лексики зазначеного вище періоду корелює із тематичним розшаруванням сленгізмів кінця XX – початку XXI століття, за винятком тих позначень, що втратили свою актуальність та значення для сучасного етапу розвитку. Характерною особливістю сленгової лексики можна вважати не тільки її короткотривале функціонування в німецькомовному молодіжному слензі, але й вживання окремих лексичних одиниць протягом досить значного періоду.

Література:

1. Henne H. Jugend und ihre Sprachen. Darstellung, Materialien, Kritik. Berlin, New York: de Gruyter, 1986. 241 S.
2. Neuland E. Jugendsprache. Eine Einführung. Tübingen: A. Franke Verlag, 2008. 210 S.
3. Schlobinski P., Kohl G., Ludewigt I. Jugendsprache. Fiktion und Wirklichkeit. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1993. 215 S.
4. Borghorst H. Die Jugendsprache der 50er Jahre: Tanzmaus & Lehrerschreck. Oldenburg: Lappan, 2011. 64 S.
5. Borghorst H. Die Jugendsprache der 60er Jahre: Pilzköpfe & Bettblümchen. Oldenburg: Lappan, 2011. 64 S.
6. Borghorst H. Die Jugendsprache der 70er Jahre: Knutschbude & heiße Höschen. Oldenburg: Lappan, 2011. 64 S.
7. Borghorst H. Die Jugendsprache der 80er Jahre: Alles paletti & coole Schnecke. Oldenburg: Lappan, 2011. 64 S.
8. Ehmann H. Jugendsprache und Dialekt: Regionalismen in Sprachgebrauch von Jugendlichen. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1992. 158 S.

Отримано: 21 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: larysa_rys@yahoo.de

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-109-112

Рись Л. Ф., Пасик Л. А. Семантичні типи контамінованих лексичних одиниць сучасної німецької мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 109–112.

УДК 811.112.2'37'373.611

Рись Лариса Федорівна,
кандидат філологічних наук, доцент
Пасик Людмила Адамівна,
кандидат філологічних наук, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

СЕМАНТИЧНІ ТИПИ КОНТАМІНОВАНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті досліджується семантика лексичних одиниць, утворених шляхом контамінації – часткового накладання двох твірних основ одна на одну та одночасного їхнього утинання. Семантична інтерпретація контамінованих лексем базується на встановленні характеру взаємодії значень твірних основ та позначуваного поняття. Було виокремлено контаміновані лексеми із сурядним та підрядним співвідношеннями між складниками. У разі сурядного зв'язку розрізняємо ендоцентричні, екзоцентричні, синонімічні та антонімічні відношення між мотивуючими основами. У випадку підрядного зв'язку можливі означальні, обставинні (зокрема перший складник може вербалізувати місце, мету, засіб, причину найменованого явища), посесивні, асоціативні та ситуативні відношення між складниками контаміната.

Ключові слова: *словотвір, контамінація, контамінована лексема, лексичне значення, відношення між складниками.*

Larysa Rys,
Ph.D. in Linguistics, Associate Professor of German Philology Department
Lyudmyla Pasyk,
Ph.D. in Linguistics, Associate Professor of German Philology Department,
Lesya Ukrainka Eastern European National University

SEMANTIC TYPES OF BLENDED LEXICAL UNITS IN MODERN GERMAN

The article is devoted to the semantics of lexical units, formed as a result of blending in Modern German. Blending is understood as a word-building process of intentional creation of a new word by combining parts of two words after clipping and/or phonemic overlap of the constituents. The semantic interpretation of blended words deals with the detection and semantic classification of the relations between motivating morphemes, constituents of blends. The blended lexical units with coordinative and subordinate relations between constituents were distinguished. In case of the coordinative interpretation we differentiate between the following types: endocentric or additional reading (the blend denotes a pair consisting of both constituents); exocentric reading (the blend denotes a hybrid object possessing some features of both constituents), synonym reading (the both constituents have almost the same meaning) and antonym reading (constituents denote opposites). In case of the subordinate interpretation we distinguish between attributive, adverbial (the first constituent can verbalize a place, a mean, a purpose or a cause of the nominated phenomenon), possessive, associative and situational semantic relations between the constituents of the blended words. The observed semantic types of blends evidence that blending is developing according to the semantic patterns of compound words in the modern German language.

Key words: *word-building, blending, blended word, lexical meaning, relation between the constituents.*

Постановка наукової проблеми. Словотвірні процеси виступають головним джерелом збагачення лексичного складу мови, засобом вираження всебічних змін у суспільстві та відображають новітні тенденції розвитку мови. Низка інтра- та екстралінгвістичних чинників призводить до певних змін у фонетичній, граматичній та лексичній системах мови, до її раціоналізації. Зростаючий темп життя має наслідком прагнення до економії засобів вираження, що знаходить своє відображення насамперед у словотвірній системі. Так, одним з виявів закону економії мовних засобів у німецькій мові можна вважати тенденцію до утворення складних та складноскорочених слів, а також поширення такого компресивного способу словотворення, як контамінація. Як і словоскладання, контамінація слугує позначенню комплексного явища за допомогою поєднання двох слів чи твірних основ, однак відрізняється від останнього тим, що утворення нового слова відбувається способом часткового накладання твірних основ одна на одну та одночасного їхнього утинання. У результаті процесу контамінації утворюються номінативні одиниці із складною семантикою, яка базується на взаємодії значень твірних основ та позначуваного поняття та може містити елементи гри з мовними формами.

Актуальність дослідження. Вивчення контамінації як особливого способу словотворення та номінації нових комплексних предметів і явищ, розрізнення контамінатів і інших похідних лексичних одиниць, виявлення основних закономірностей формування значення контамінатів належить, поряд із вивченням інших словотворчих процесів, що слугують постійному збагаченню лексичного складу новими утвореннями, до важливих завдань теорії номінації, словотвору та семасіології. Наш інтерес до процесу контамінації обумовлений також зростанням продуктивності цього способу словотворення у німецькій мові, зокрема, у молодіжному сленгу (Jugendsprache), наприклад: *breiern* (brechen + feiern); *Gymkie* (Gym + Junkie), *Smombie* (Smartphone + Zombie); в розмовному мовленні: *Videot* (Video + Idiot), *jein* (ja + nein); а також його широкого використання у процесі неймінгу (для найменування продуктів та брендів): *Snackosaurus* (Snack + Dinosaurus), *Bionade* (biologisch + Limonade), *Nespresso* (Nestle + Esspresso); у мові реклами та мас-медіа та у науковому лексиконі: *Morphematik* (Morphologie + Phonemik), *Backronym* (back + acronym).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес мовознавців до контамінованих лексичних одиниць виник порівняно нещодавно – на початку XXI століття, коли контамінацію почали розглядати як окремий спосіб словотворення. Тому

більшість досліджень, присвячених контамінації, містять критерії розмежування контамінованих лексичних одиниць від скорочень, композитів, штучно створених слів (Kunstwort), композитів з конфіксами, простих похідних слів (Г. Ельзен, К. Фрідріх). Інші роботи спрямовані на виявлення типів структури контамінатів, способів їхнього творення і можливих варіантів взаємодії процесів утинання та складання усічених основ (І. Барц, Е. Доналіс). Досліджуючи семантику контамінатів, науковці зазначають її високу залежність від контексту, та дають лише загальну характеристику способам формування значень контамінованих лексичних одиниць (П. О. Мюллер, К. Фрідріх, Г. У. Шмід, Н. О. Моісеєва). Так, П. О. Мюллер та К. Фрідріх розрізняють чотири загальні семантичні групи контамінатів: ендоцентрично-детермінативні, екзоцентрично-детермінативні, ендоцентрично-координативні та екзоцентрично-координативні [4, с. 95–97]. Українська дослідниця Н. О. Моісеєва виокремлює три семантичні групи контамінатів залежно від характеру співвідношень значення компонентів контаміната, однак не дає їм розгорнутої характеристики [1, с. 164]. Багато дослідників наголошують на великій залежності тлумачення контаміната від контексту та вважають, що контамінація не піддається якимось єдиним формальним правилам та слугує в більшості утворенню стилістично маркованих лексем чи оказіоналізмів [2, с. 123]. Тому дослідження семантики контамінатів, деталізація їхніх семантичних типів слугуватимуть глибшому розумінню цього способу словотворення та механізмів формування значення нових контамінових одиниць. Вивчення семантичних особливостей контамінатів слугуватиме вирішенню семасіологічних та ономасологічних проблем, пов'язаних як із значенням слів, так із здатністю слів позначати ті чи інші явища позамовної дійсності.

Викладення основного матеріалу. Утворення контамінованих лексичних одиниць пояснювали ненавмисними обмовками, під час яких людина випадково схрещувала два схожі за звучанням чи за змістом слова. І хоча такі обмовки дійсно трапляються, останнім часом зростає кількість інтенційних контамінованих утворень, що дає право говорити про контамінацію, як особливий спосіб словотворення. Н. О. Моісеєва вважає, що утворення контамінатів відбувається в результаті свідомого або несвідомого прагнення мовців віднайти нові засоби для номінації нового явища або предмета, або створення нового найменування для вже існуючих явищ з більшою питомою вагою конотативного компонента значення з метою підвищення ступеня експресії висловлювання [1, с. 163]. Чимало контамінатів дійсно є витворами творчої уяви автора, своєрідними експериментами над формою та змістом, однак значна частина є стилістично нейтральними словами без конотативного навантаження (*Mechatronik*, *Infotainment, Dramödie*).

Багато контамінатів утворилося від слів, які мають спільні за звучанням чи написанням сегменти, в межах яких відбувається накладання вихідних лексем одна на одну. На фонетичній співзвучності слів, використаних для утворення контамінату часто ґрунтується гра слів, засобом утворення якої багато дослідників (О. О. Рибакова, Д. В. Гальвахс, Г. Й. Рот) розглядають контамінацію. Так, наприклад, у назві статті в журналі «Stern» прізвище публіциста і політика Даніеля Кон-Бендіта (Daniel Cohn-Bendit) стало звучати як *Cohn-Bandit* (stern.de, 18.05.2006). Схожим звучанням слів можна пояснити і утворення слова *Fluchhafen* від ***Fluch*** (прокляття) *та Flug**hafen*** (аеропорт), яким у 2014 році в німецькій пресі часто позначали проблеми, що виникли з будівництвом нового аеропорту в Берліні.

Експерименти із мовними формами часто зустрічаємо в рекламі, наприклад: рекламна кампанія у супермаркетах «Едека» у передріздвяний час у 2013 році проходила під слоганом «Fröhliche *Wein-Nacht*», де іменник є утвореним від двох слів *Wein* та *Weihnacht,* а отже мав поєднати святковий різдвяний настрій із рекламою винної продукції. Позитивні емоції викликає і контамінат *Duplomatie* з рекламного ролика від Ferrero Duplo: «…*Denn Charme, Stil und Sympathie, das ist die Hohe Kunst der Duplomatie»*.

Іншою сферою застосування експресивних контамінованих утворень є неймінг: створення назви фірми, товару чи послуги, торгової марки. Прикладом такого контаміната може слугувати назва фірми у м. Аахен *CarCleanic* утворена від англійських слів *car, clean* та *clinic,* при цьому два останні наклавшись одне на одне утворили контамінат, який повинен багатозначно сказати клієнтам, що на цій фірмі займаються чистотою, доглядом та «лікуванням» авто. Така назва задовольняє основні вимоги до якісного неймінгу: стислість, унікальність, легкість запам'ятовування, приємність для сприйняття, відсутність негативних асоціацій.

Коли метою створення слів-контамінатів є мовна гра, певний стилістичний ефект, тоді значення їхнє набагато важче пояснити лише взаємодією семантики складових лексем, їх можна назвати витвором мистецтва, як наприклад у вірші Джеймса Крюса «Am siebzehnten Oktebruar» контамінат із двох назв місяців створює назву особливого, неіснуючого у нашій реальності календарного місяця, коли трапляються найдивовижніші речі. У випадку гри з мовними формами за допомогою контамінації для естетичного задоволення читача та для створення неочікуваного, незвичного, інколи іронічно-саркастичного значення велику роль відіграє креативність автора. Вершиною авторської майстерності у цьому плані можна вважати слово, створене німецьким дитячим письменником Міхаелем Енде у назві його книги «Der *satanarchäolügenialkohöllische* Wunschpunsch» (1989). Слово *satanarchäolügenialkohöllisch* є контамінованим утворенням від слів ***Sat**an, **An**archie, **Archäo**logie, **Lü**ge, **geni**al, **Alko**hol* та ***höllisch***, які автор майстерно впакував, ніби у валізу чи портмоне, в одне слово, при цьому кожні сусідні слова мають спільний компонент, частини морфем, яка звучать однаково і накладаються одна на одну.

Щодо формування семантики контамінованих утворень, то безперечним залишається факт її залежності від значень вихідних лексем, котрі входять до складу контаміната. Адже для його розуміння слухачеві чи читачеві необхідно відтворити повні форми складників контамінованої лексеми, без усвідомлення структури контаміната його значення може лишитися незрозумілим для сприйняття. Однак значення контамінованої лексичної одиниці не є простою сумою значень її складників, адже складники можуть знаходитися у різних відношеннях один з одним та з контекстом і по-різному виражати ознаки позначуваного предмета чи явища.

Передусім хочемо зауважити, що між складниками сучасних контамінованих лексичних одиниць існують як сурядні, так і підрядні відношення. Напевне найтиповішими є відношення, які нагадують відносно рівноправні між собою співвідношення складників у копулятивних композитах, значення яких формується додаванням або інтеграцією значень його безпосередніх складників. Але і у разі сурядних зв'язків між вихідними лексемами, розрізняємо такі можливості:

1. Ендоцентричні контамінати: значення контаміната є сумою значень його складників, коли контамінат позначає тісну взаємодію обох складників, так, що вони розглядаються як одне ціле: *Merkozy* (*Merkel + Sarkozy*); або ж коли позначувано-

му характерні ознаки як першого, так і другого складника: *Medizyniker* (*Mediziner* + *Zyniker*), *Millionarr* (*Millionär* + *Narr*), Faulancer (Faulenzer + Freelancer), Bankster (Banker + Gangster).

2. Екзоцентричні контамінати: позначуване поняття не охоплює всі ознаки, що містять значення вихідних лексем, а лише окремі з них, тому контамінована лексична одиниця слугує позначенню нового гібридного поняття: *Jeggings* (*Jeans* + *Leggings*); *Tomoffel / Tomtoffel (Tomate + Kartoffel)*; *Mammufant (Mammut + Elefant); Phablet* (*Phone* + *Tablet*), або ж *Smartlet* (*Smartphone* + *Tablet*), *Burkini* (*Burka* + *Bikini*). Кількість таких контамінованих одиниць значна, оскільки сам спосіб утворення, злиття двох лексем підкреслює тісне переплетіння їхніх значень та гібридний характер позначуваного.

3. Синонімічна (часто конотативно маркована) номінація, коли обидва компоненти лише слугують підсиленню значення один одного: *Bullizist* (від *Bulle* (зневажливе «поліцейський») + *Polizist*); chillaxen (chillen + relaxen).

4. Антонімічна номінація, коли вихідні лексеми мають протилежне значення: *jein* (*ja* + *nein*); *Dramödie* (*Drama* + *Komödie*) – позначення нового, гібридного жанру телевізійного фільму, що поєднує драму та комедію; одночасне посилення двох протилежних процесів (глобальних та локальних) отримало назву *Glokalisiering* (*Globalisierung* + *Lokalisierung*). Інколи таке поєднання може сприйматися як абсурдна номінація, коли протилежні за значенням складники повинні виключати одночасне існування один одного, як наприклад, у контамінаті *Demokratur* (*Demokratie* + *Diktatur*).

Як між складниками композита, між складниками контаміната можливі і підрядні зв'язки, коли один із складників, зазвичай другий, виконує функцію основного слова, виражає більш загальне, родове поняття по відношенню до позначуваного, а перший слугує означенням до нього, вербалізує різного роду ознаки об'єкта номінації. Зокрема, нами були виявлені наступні види відношень між складниками контамінатів:

1. Означальні відношення, коли перший складник, виражений прикметником, називає певну ознаку позначуваного, вираженого другим складником: *Teuro* (*teuer* + *Euro*); *Neuropa* (*neu* + *Europa*); *Onogramm* (*onomastisches Assoziationsdiagram*). Серед контамінованих лексем багато неологізмів, які називають нові тенденції, явища, що виникають у суспільстві, прикладами таких контамінатів можуть слугувати такі слова: *Glamping* (*glamourös Camping*) – новий тренд у туризмі, який поєднує стиль, зручність із перебуванням на природі. Контамінат *Mingle* (*mixed* + *Single*) слугує позначенню невизначеного, «змішаного» сімейного стану, коли людина офіційно є неодруженою, але час від часу має тимчасові стосунки; такий стан обговорюється, наприклад, у статті з назвою «*Sind wir zusammen? Oder was? Das Leben als* ***Mingle***» (welt.de, 08.01.2014). Великим джерелом неологізмів-контамінатів є молодіжна лексика, наприклад: *Lituation* (*Situation, die lit (cool) ist*) – слово із молодіжного сленгу, одне із претендентів на звання «Judendwort des Jahres 2018» – конкурсу, який щорічно проводить німецьке видавництво Langenscheidt.

2. Обставинні відношення, які позначають відношення певної обставини до дії чи стану, займають значне місце серед контамінованих лексем та можуть бути диференційовані, залежно від значення обставини, і можуть виражати:

а) відношення місця: *Twitteratur* (*Twitter* + *Literatur*) – позначення особливого виду літератури, яка публікується у Твіттері; *Twittritik* (*Twitter* + *Kritik*) – дискусії, обмін думками у Твіттері; *Webinar* (*Web* + *Seminar*); *Berlinienbus (Berlin* + *Linienbus*);

б) відношення мети: *Kurlaub* (*Kur* + *Urlaub*) – відпустка, проведена з метою проходження санаторно-курортного лікування*; Slimnastik (slim* + *Gymnastik*) – гімнастика з метою стати струнким; дієслово *verschlimmbessern* (*verschlimmern* + *verbessern*) означає «з метою виправити ситуацію зробити лише гірше»;

в) відношення засобу до певної діяльності: *Tennistainment* (*Tennis* + *Entertainment*), *Infotainment* (*Information* + *Entertainment*); *Podcasting* (*iPod* + *broadcasting*) – транслювання серії аудіо чи відеозаписів з різною тематикою, які прослуховуються сьогодні в основному за допомогою смартфонів, а на час створення контамінату – через мп3-плеєри, тому в назву включений домінуючий на той час на ринку плеєр *iPod*;

г) відношення причини, коли перший складник вказує на причину явища, вираженого другим складником: *Ostalgie* (*Ost(deutschland)* + *Nostalgie*); *Kaufregung* (*kaufen* + *Aufregung*). Такі відношення спостерігаємо між складниками нового слова із молодіжної лексики *Selfiecide*, утвореного від слів *Selfie* та англійського слова *Suicide* (самовбивство). Цей неологізм використовується для позначення смерті, загибелі під час спроби зробити вдале селфі, і позначає небезпечний тренд, який набуває все більшого розповсюдження серед молодих людей, які гинуть, роблячи селфі на дахах будинків, потягів і т.п.

3. Асоціативний або метафоричний тип відношень, коли найменування позначуваного явища відбувається на основі встановлення певних асоціативних зв'язків, певної подібності між денотатом, позначуваним другим складником, і денотатом контамінованої лексеми. Прикладом може слугувати слово *Mainhattan* (*Main* + *Manhattan*) для позначення бізнесового центру міста Франкфурт-на-Майні. в якому перший складник передає місце знаходження міста, як і в його офіційній назві, а другий встановлює асоціативний зв'язок з бізнесовим центром Нью-Йорка Мангеттен, відомим своїми хмарочосами. Ця назва міста виникла на початку 70-х років разом із іншими контамінатами для позначення Франкфурта *Bankfurt* та *Krankfurt* як критика того, що у центрі міста почали з'являтися хмарочоси, багато з яких були офісами банків, та для будівництва яких в гонитві за прибутками зносилися житлові квартали на шкоду населенню. Однак згодом особливий вид міста став його символом та символом розквіту й орієнтації на майбутнє, і негативна конотація слова *Mainhattan* змінилася на позитивну, а сам контамінат використовується як дружнє прізвисько міста, як синонім його назви, особливо у туристичних проспектах.

Іншим прикладом може слугувати молодіжне слово *Tinderella*, утворене від назви популярного в Німеччині мобільного додатку для знайомств *Tinder* та англійського варіанту імені Попелюшки *Cinderella,* яке використовується для позначення жінки/дівчини, яке активно використовує сайти знайомств. Інше слово з молодіжної лексики *Smombie*, утворене від *Smartphone* та *Zombie,* слугує найменуванням людини, яка постійна зайнята своїм телефоном, так що не помічає навколишньої дійсності, тобто порівнюється із зомбі, фантастичною істотою, живою людиною, яка цілковито втратила контроль над своїми свідомістю і тілом, перебуваючи під владою сторонньої сили (у цьому випадку – смартфона).

4. Посесивні відношення, коли другий складник називає поняття, що належить першому складину: *Romnesie* (від власної назви політичного супротивника Барака Обами *Romney* та *Amnesie*: *Romney* має *Amnesie*). Схоже можна трактувати контамінат *Erdowahn* (від імені президента Туреччини Erdogan та Wahn), який був використаний у пісні про нього та виник як критика вчинків президента Ердогана, які розглядаються як божевілля.

5. Як особливий складний спосіб формування значення контамінованої лексичної одиниці виокремлюємо його ситуативну мотивованість, коли складники контаміната представляють лише частину описаної ситуації чи взаємодії. Прикладом такого ситуативного контаміната може слугувати слово *zweinigen*, утворене злиттям слів *zwei* та *einigen,* яке було утворене для позначення особливої комунікативної стратегії, коли комуніканти визнають, що вони не можуть прийти до спільної думки щодо певного питання (*Sie* ***einigen*** *sich zu* ***zweit*** *darauf, dass sie sich nicht einigen können*). Іншим прикладом можна назвати слово з молодіжної лексики *Exting* (*Ex* + *Texting*), яке позначає письмове повідомлення у месенджері про закінчення стосунків із своїм партнером чи партнеркою, який/яка стає відповідно колишнім/колишньою (*Ex, Exfreund*).

Можливі також інші відношення між складниками контамінованої лексеми, наприклад, суб'єктні: *Brexit* (*Britain* + exit) – вихід Великобританії з ЄС. Таке різноманіття семантичних типів контамінатів можна розглядати як їхню неоднорідність, залежність семантики від контексту. Однак, на нашу думку, це слугує підтвердженням розвитку цього способу словотворення, який відбувається за семантичними зразками словоскладання німецької мови та з урахуванням особливостей контамінації: певних обмежень щодо утинання та поєднання усічених лексем, спричинених необхідністю розпізнавання складників, милозвучністю і т.п.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз семантики контамінованих лексичних одиниць та їхньої мотивації показав, що у формуванні їхнього лексичного значення беруть участь твірні мотивуючі слова, поєднані між собою певними сурядними чи підрядними відношеннями. У разі сурядного зв'язку розрізняємо ендоцентричні, екзоцентричні, синонімічні та антонімічні відношення між мотивуючими основами, які відносно в рівній мірі беруть участь у формуванні значення контаміната. У випадку підрядного зв'язку другий складник виступає зазвичай основним словом, найменуванням більш загального поняття по відношенню до найменованого явища. Такі контамінати демонструють означальні, обставинні (зокрема перший складник може вербалізувати місце, мету, засіб, причину найменованого явища), посесивні, асоціативні та ситуативні відношення між складниками контаміната. Окрім того, контаміновані лексеми можуть містити елементи мовної гри та виявляти емоційно-оцінне ставлення суб'єкта мовлення до позначуваного. Диференціація семантичних типів контамінатів сприяє їхньому кращому розумінню та виявляє тенденції формування і розвитку їхнього лексичного значення. Предметом подальшого дослідження буде вияв прагматичних та стилістичних особливостей контамінованих лексем.

Література:

1. Моісеєва Н. О. Семантичні та функціональні особливості німецьких контамінованих лексем. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. пр.* Острог : Вид-во Острозького Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 55. С. 163–165.

2. Elsen H. Kontaminationen im Randbereich der deutschen Grammatik. *Deutsche Sprache : Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation*. Mannheim : Erich Schmidt Verlag, 2008. Jahrgang 36. S. 114–126.

3. Friedrich C. Kontamination – Zur Form und Funktion eines Wortbildungstyps im Deutschen : Inaugural-Dissertation in der Philosophischen Fakultät und Fachbereich Theologie der Friedrich-Alexander-Universität. Erlangen-Nürnberg, 2008. 540 S.

4. Müller P. O., Friedrich C. Kontamination // Hilke Elsen / Sascha Michel Wortbildung im Deutschen zwischen Sprachsystem und Sprachgebrauch. Perspektiven – Analysen – Anwendungen. Stuttgart : ibidem, 2011. S. 73–i107.

РОЗДІЛ 3

МОВНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Отримано: 27 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: esps2015@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-113-116

Oksana Ivantsova, Svitlana Tarasenko. Foreign language training intensification. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 113–116.

УДК 37:004.77

Oksana Ivantsova,
Ph.D. in Pedagogy,
Svitlana Tarasenko,
Ph.D. in Pedagogy, Sergey Korolyov Zhytomyr Military institute

FOREIGN LANGUAGE TRAINING INTENSIFICATION

The article deals with the intensification of foreign language learning in the military institute as there is an urgent need to review the approaches to determining the level of education and qualification of specialists for the organization of the educational process in educational institutions in the context of reforming the Armed Forces of Ukraine. The role of comprehensive language training of Ukrainian soldiers and their knowledge of military and business English, which is one of the main priorities in achieving interoperability of the parts and the Armed Forces of Ukraine during multinational exercises, peacekeeping, counter-terrorism and search and rescue operations under the auspices of international organizations, increases. The article contains methods for intensification of the foreign language training process. The aims of language learning, difficulties in this process are considered. Options for foreign language training intensification are offered: interactive video-conferencing learning, «Cyber Security» specialized course, and memory training workshop. The exercises for memory training and development which can be used in educational process are analyzed. Special attention is paid to the fact that nowadays the quantity of world information doubles every 10-15 years and very often military students cannot cope with it. Contradictions in the educational process are considered. The techniques of memory training are recommended.

Key words: intensification, education, memory training.

Іванцова Оксана Петрівна,
кандидат педагогічних наук
Тарасенко Світлана Мефодіївна,
кандидат педагогічних наук, Житомирський військовий інститут ім. С. П. Корольова

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У контексті реформування Збройних Сил України існує нагальна необхідність перегляду підходів до визначення рівня освіти і кваліфікації фахівців для організації навчального процесу в освітніх установах. В статті наведені методи інтенсифікації процесу мовної підготовки. Досліджується мета вивчення іноземної мови, труднощі в цьому процесі. В статті пропонуються наступні опції інтенсифікації процесу вивчення мови: спеціалізований курс «Кібербезпека», навчання через відео-конференц зв'язок, гурток з тренування пам'яті. Особливу увагу приділено вправам для тренування та розвитку пам'яті, які можуть бути використані в навчальному процесі.

Ключові слова: *інтенсифікація, освіта, навчання пам'яті.*

In the context of reforming the Armed Forces of Ukraine, there is an urgent need to review the approaches to determining the level of education and qualification of specialists for the organization of the educational process in educational institutions. Military education in the current situation requires the intensification of the educational process by introducing new learning technologies and methods of teaching.

An important component of Ukraine's foreign policy is a further deep military cooperation with international organizations, including the United Nations (UN), European Union (EU) and the North Atlantic Treaty Organization (NATO), where English is used as the main working language. In this context, the role of comprehensive language training of Ukrainian soldiers and their knowledge of military and business English, which is one of the main priorities in achieving interoperability of the parts and the Armed Forces of Ukraine during multinational exercises, peacekeeping, counterterrorism and search and rescue operations under the auspices of international organizations, increases.

Improving the quality of training in high-tech professions involves mastering at least one foreign language. Learning English by the officers of the Armed Forces of Ukraine is aimed to achieve a certain standardized language level according to the concept of language training of the personnel of the Armed Forces of Ukraine.

This article aims to provide some analysis and research to focus attention on real innovations and changes that can be put into practice in a military institute in order to energize key stakeholders to create, develop, and implement new ideas. In this context, we would like to intensify supplementary language training (SLT) by conducting workshops for different student's needs and provide the students an environment where they can study English outside of class. To accomplish this, 3 options are provided, that, to our mind, will be the most beneficial, such as: interactive video-conferencing learning, «Cyber Security» specialized course, and memory training workshop. For each option, there is a strategy process for implementation that includes a scope and sequence. It will be a model that can guide all three options. We believe that offered innovations will benefit the military institute, as the ideas and practices are advantageous improvements and can be accepted as an inevitable part of an educational process.

Dynamic processes occurring in the area of military activity, puts into first place the time factor that is needed for training to a specific educational qualification level and, the cost factor of specialist preparation, namely the effectiveness of cadet training.

The rapid growth of scientific information that has to be learned at different levels is one of the universally recognized scientific and technical features of social progress of the second half of the twentieth century. Nowadays it is known, that the quantity of world information doubles every 10-15 years. Scientists stress the fact that every minute about 2 thousand pages of scientific text is published in the world, annually about 7 billion pages of printed text are issued; a scientist must spend about 17 years of life mastering the scientific literature published per year. Moreover, in recent years we have moved from a shortage of information to its saturation. According to Eric Schmidt, every two days mankind creates as much information as was produced from the beginning of our civilization until 2013. It's about five exabytes of information per day. Today we need help in navigating to find the information that we seek [1, c. 56].

Based on the foregoing, we can identify the following contradictions in the educational process:

1. The contradictions between the new needs and aspirations of the individual with level of the tools' mastery necessary to meet them.

2. The contradictions between the new cognitive goals, objectives and available means of action, and new situations and previous experience of the individual, and between established generalizations and new facts.

3. The contradiction between the daily intake of large amount of information and familiar brain ability to perceive and remember information, imperfections of psychophysical development of a person.

4. The contradiction between usual workload, and training in conditions of high information and psychological stress with a deficit of study time.

The purpose of learning a foreign language in high school at the present stage is the mastery by the military students the communicative competences that will implement their knowledge and skills for solving specific communication problems in real-life situations. Foreign language serves as a means of communication, dialogue with other nations and is a vital necessity. Military students should be trained using modern, authentic educational materials for the use of foreign languages in later life and career. The purpose of teaching is to study the lexical, grammatical, morphological and stylistic fundamentals of the English language together with the achievements of the students' abilities to perform professional-oriented speech activity in the four main activities – listening, speaking, reading and writing. The planned outcome study: 2800-3400 lexical units of combined every day and military English; grammar rules to the extent necessary for communication, reading and writing in a foreign language; and the rules of military literature translation. To form general (professional, military, professional, special, etc.) competencies while studying to gain such competences, as follows:

Written communication:
• correspondence;
• resume writing.

Oral communication:
• participation in the discussion;
• rules of greetings and polite conversation;
• sharing information over the phone;
• exchange of views.

Social and cultural competence:
• work in a multicultural environment.

Among the topical issues is language training for professionals of the higher military school view the revision of educational programs towards dynamic compression for intensifying the language training of military students; bringing the learning content according to the military experts' experience in combat and in the operational training of their troops, their use in peacekeeping missions, local conflicts and wars; searching for new teaching methods to improve the speed and quality of memorizing information; refurbishment of educational facilities; increasing the resources for motivational training activities. The intensification of the educational process, with its heavy load of information and psycho-physiological tensions, refers to improving the efficiency of learning, not simply by increasing labor costs, time, teachers and students, and financial resources, which is typical for extensive development, but primarily due to their more efficient use and creation of favorable conditions and the perception of educational material. It provides a full and reasonable use of the achievements of pedagogy and psychology, sociology and other sciences. The aim of intensifying training in higher military school, through the integrated use of the most effective forms, methods and means of teaching and the organization of close cooperation between them, is to ensure that it better meets modern requirements to practice military training to highly qualified specialists.

Intensive training is based on the consistent use of various learning activities that provide a gradual increase in levels of assimilation of educational information from the level of «readiness» through to the levels of «recognition», «reproduction», «application» to «creativity». The main of them are: the formation of study groups on the results of test performance, rapid reading, note-taking at various

levels of communication, role communicative games, competitions and collective creativity. These techniques of intensive training in humanities have a continuity of traditional methods, as for all stages of learning using conventional teaching materials for traditional courses.

Unlike traditional teaching, intensive training includes a number of new types of training activities aimed at self-improvement and the harmonious development of the cadet's personality. Self-study work requires the ability to overcome physiological barriers using techniques of psycho-selfregulation, and include such kinds of educational activities as dynamic reading, rational methods of working with texts, participating in role-playing games, competitions and more.

In the context of intensification of the learning process the overcoming of barriers happens and it needs a special psycho-physiological situation that mobilizes the body to overcome them. This creates information «overload» in conjunction with simultaneous psychological compensation, in game form, in a suggestive emotional «relief.» Thus, the most informative stimulation allows the subconscious to download large amounts of information.

The objectives of the foreign language training intensification are:

1. Discover revolutionary teaching strategies that will enhance the foreign language environment.
2. Boost intrinsic motivation and increase learner confidence in using the target language.
3. Rediscover technologies in teaching and learning. Improve communication, and create an interactive learning environment.

Our aim is to search known tends of intensifying education at high information and psychological tension. While analyzing the possibilities of increasing the intensity of perception of new material we cannot pay attention to associative material perception; dynamic reading and memory development of military students.

In this article, we pay attention to the strategies of memory training. Exercise encourages the brain to work at optimum capacity by stimulating nerve cells to multiply, strengthening their interconnections and protecting them from damage. During exercise nerve cells release proteins known as neurotrophic factors. One in particular, called brain-derived neurotrophic factor (BDNF), triggers numerous other chemicals that promote neural health, and directly benefits cognitive functions, including learning.

Sentence Pairs (Advanced)

Instructions:

Cut as many strips for the number of cadets that you have. The cadets have to walk around and read their part of the sentence until they find their match. To make this more challenging, you can have the students memorize the sentence, and then go around the room speaking their sentences until they find their match.

Dialogue Strips (Advanced)

The dialogues can also be used as a memorization activity. Cut up the dialogues and pass one sentence out to each person in the group. Give each of the cadets 1-2 minutes to memorize their sentences. Collect the sentence strips, and have the students wander around, repeating their sentences to find the 3 other people who fit into their dialogue.

The cadets have to put the dialogues together only by saying the sentences. They are not allowed to write the dialogues down. When they think they have the correct order, they have to present them to the teacher or to the entire class.

Tell Me Why

Level: Medium to Difficult

The point of this game is to try to answer questions. We often take for granted many things but if we consider them carefully sometimes they are not necessarily logical. These questions are intended to make cadets speak. In most of the cases there are no «right» or «wrong» answers. Here are some examples:

If you're so wise can you tell me why: some birds have wings but never FLY; people wave their hands when they say good bye; the ocean's blue and so is the SKY; we stretch and yawn when we feel so tired.

Add a Word

Level: Any Level

Rationale: Students practice grammar and syntax.

Method: One cadet begins a sentence by saying only one word. The second student must say a word which continues the sentence. The third must continue, and so on, until someone says a word that does not fit syntactically or grammatically. If the sentence comes to a logical end without error, the next student may say «period» and begin a new sentence with a new word.

The instructor may suggest a topic to get things started. What the students say may also be recorded and played back, so the class can discuss the error that stopped the sentence.

A Conversation Idea – How Do You Kill Time?

Level: Medium

Here is a simple idea to generate chat among the cadets. We all know that there are moments during the day when we have nothing to do, no plans. For example, when you are waiting for a teacher, a friend and so on. How do we occupy these periods of time, either mentally or physically? For example:

Activity A What do you do during the TV advertisements?

Activity B Ways to pass the time/occupy your mind/self when you are: in a bus queue, waiting at a supermarket check-out, in a doctor's waiting-room, in a traffic jam, and so on .

Extreme Situations

Level: Medium to Difficult

The point of this activity is to make difficult questions involving choosing a course of action in extreme situations. Usually this situation will involve feelings, prejudices, ethics, and so on [3].

Examples 1:

You are on a deserted island. There is a motor boat and you are the only one who knows how to drive it. It is up to you to decide which people of the following people you are going to take with you in the boat. There is space for only you and 3 more people.

Three-month memory training workshops can be conducted during the first year of studying to teach the students new techniques and to prepare them to use constantly and by themselves. Below the chart «Memory Skill Builder: Scope and Sequence» is offered

on the sample of one technique used by Tony Buzan. It can be used as a sample for a more extended program.

Figure 1 Implementation of the memory training workshop

MEMORY TRAINING WORKSHOP (MTW) **Scope & Sequence**				
Technique	**Day 1**	**Day 2**	**Day 3**	**Day 4**
Tony Buzan Technique	Workshop expectations; Introduction to MTW; Administrative Requirements and Briefing; Quiz; Tips for Improving Memory (PP Presentation); Discussion «Students Wants, needs and Expectations	Task Distribution; Introduction to Study skills; Task «Word Bank»; Evaluation and Feedback; Home Assignment	Homework Review; Vocabulary activity; Task Distribution; Task «Math Word Bank»; Evaluation and Feedback; Home Assignment	Homework Review; Vocabulary activity; Task Distribution; Task «Rhyming words»; Evaluation and Feedback; Home Assignment; Students Feedback

So, time dictates its own requirements and current situation of foreign language learning in higher military educational institutions has changed significantly. Thanks to the spirit of the times and changes in general in the world and in the minds of people the knowledge of foreign languages is obvious. Today it is important to prepare not only the specialist, but also a professional, when not military strength will be a decisive factor in the victory but the professionalism of military personnel. The results of the world, local wars, armed conflicts, major strategic operations, battles show that their success depends strongly on training, moral and fighting qualities of officers, their ability to identify and plan major measures to improve the combat readiness of troops (forces) and ability to implement them effectively into practice.

Education is a treasure that can never be taken away. Institutes can flourish when students have access to quality education, high-performing and enrichment activities, and skills training and knowledge for continuing education needed to advance in specialized military spheres. Since wants, needs, and expectations change very fast, the necessity of redesigning the English training process is of high importance [2]. The innovations offered result from deliberate efforts that are perceived as best practices used in English language training environments, which are intended to bring about improvements, and that have the potential for diffusion. Innovation is worth the effort because it facilitates program renewal, enhances teacher's careers, minimizes teacher burnout, improves instruction, and allows programs to be responsive to changes.

Reference:

1. A Handbook for Language Program Administrators / Christison, M, Stoller, F: Second edition.; Maryann Christison University of Utah. 2012. P. 56.

2. New Pedagogical and Information Technologies in Education System: Uchebnoe posobye for students. Ped. HIGH SCHOOLS and systems of qualification increases of pedagogical staff / E. S. Polat, M. Yu. Buharkyna, M. V. Moyseeva, A. E. Petrov; Ed. E. S. Polat. Moscow: Publishing Center «Academy», 2002. 7, 8.

3. Games and activities for the ESL/EFL Classroom: A project of the Internet TESL Journal. 2017. URL: http://www. iteslj.org/c/games. html.

Отримано: 23 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: oksanakaliberda@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-117-119

Каліберда О. О. Нечітка межа між енциклопедичними та лінгвістичними словниками. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 117–119.

УДК 811.111'374

Каліберда Оксана Олександрівна,
кандидат філологічних наук, доцент, Бердянський державний педагогічний університет

НЕЧІТКА МЕЖА МІЖ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИМИ ТА ЛІНГВІСТИЧНИМИ СЛОВНИКАМИ

У теорії енциклопедична лексикографія протиставляється лінгвістичній лексикографії. Ця дихотомія ґрунтується на принципах конструювання мегаструктури, відбору вхідних слів, загального наповнення словникової статті, конструювання дефініцій.

У статті представлено дослідження еволюції західноєвропейської енциклопедичної лексикографії та англійської лінгвістичної лексикографії в історичному аспекті, виявлено, як два типи інформації (лінгвістична та енциклопедична) перехрещувалися, протиставлялися або відокремлювалися в процесі розвитку та удосконалення лексикографічної практики.

Результати демонструють, що різниця між енциклопедичним та лінгвістичним словником не завжди чітко усвідомлювалась лексикографами. Енциклопедії мали тенденцію описувати вхідні слова, як у зв'язку з екстралінгвісчною реальністю, так і як елементи лінгвістичної системи, в той самий час англійська лінгвістична лексикографія реєструвала вхідні слова енциклопедичної природи, намагаючись систематизувати їх відповідно ієрархії ідей та уявлень про оточуючий світ, застосовуючи енциклопедичні підходи до їх семантизації.

Ключові слова: *енциклопедична лексикографія, лінгвістична лексикографія, словник, мегаструктура, макроструктура, медіоструктура, мікроструктура.*

Oksana Kaliberda,
Ph.D. in Germanic Languages, Associate Professor, Berdyansk State Pedagogical University

A BLURRED BOUNDARY BETWEEN ENCYCLOPAEDIC AND LINGUSTIC DICTIONARIES

In theory encyclopaedic lexicography is opposed to linguistic lexicography. This dichotomy is based on principles of megastructure design, selection of headwords, general outline of a dictionary entry, and construction of definitions. A number of researchers adhere to the opinion that systematization of knowledge about language prevails in linguistic dictionaries and about surrounding world – in encyclopaedias. However, lexicographic practice demonstrates that this rule is often violated.

This paper presents a study of Western European encyclopaedic lexicography and English linguistic lexicography evolution in historical aspect. It also investigates how two types of information (linguistic and encyclopaedic) have been mixed, juxtaposed, or separated with the course of time in the process of dictionary compilation development.

Results show that the difference between encyclopaedia and linguistic dictionary has not always been clear-cut and realized by lexicographers. Encyclopaedias tended to define words both in their connection with extralinguistic reality and as elements of language system, and meanwhile English linguistic lexicography registered headwords of encyclopaedic nature trying to arrange them in accordance with the hierarchy of ideas about the world around us applying encyclopaedic approaches to their semantisation.

Thus knowledge about language (linguistic information) and cognition of the surrounding reality (encyclopaedic information) have not been considered as separate aspects for a long time, but closely got entangled in a lexicographic work.

Modern English linguistic dictionaries are characterized by incorporation of various encyclopaedic information into their mega-, macro-, medio-, and microstructure.

Keywords: *encyclopaedic lexicography, linguistic lexicography, dictionary, megastructure, macrostructure, mediostructure, microstructure.*

Людство завжди прагнуло зафіксувати, систематизувати, зберегти та передати наступним генераціям накопичений досвід та знання про навколишній світ у формі словника. Лексикографічні праці відомі з давніх часів, починаючи від примітивних переліків слів, організованих за тематичним або алфавітним принципом, і до сучасних видань у паперовому або електронному форматі.

Всі словники можливо розділити на дві групи за типом представленої інформації про вхідне слово. Енциклопедії описують слова у співвіднесеності з оточуючим світом і фіксують екстралінгвістичну інформацію, а лінгвістичні словники представляють інформацію про слово як елемент мовної системи. В теорії окреслюється чітка межа між енциклопедичною та лінгвістичною лексикографією. Проте, практична діяльність з укладання словників демонструє, що семантизація вхідного слова може відбуватись шляхом поєднання обох типів інформації у словниковій статті.

Аналіз західноєвропейської енциклопедичної лексикографії та англійської лінгвістичної лексикографії свідчить про те, що в ході історичного розвитку словникарської практики енциклопедично-лінгвістична дихотомія не завжди усвідомлювалась. Різні укладачі намагались зафіксувати інформацію обох типів про вхідне слово.

Енциклопедія І. Севільського *Etymologiae* [19; 20] мала універсальний характер, описувала всі відомі знання періоду середньовіччя та поєднувала ознаки енциклопедичної та лінгвістичної лексикографії [7, с. 17; 10, с. 10]. Десята книга енциклопедії, *De vocabulis*, була представлена коротким одномовним латинським глосарієм з алфавітною систематизацією вхідних слів за першою літерою. Перелік слів укладався з практичною та навчальною метою і пояснював незрозумілі лексичні одиниці з літературних джерел [15, с. 723].

Також в *Etymologiae* застосовувалася етимологічна характеристика вхідних слів, що наближувало її до лінгвістичного словника. В енциклопедії зазначається, що назви деяких мір довжини в різних галузях походять від слова, що позначає ступню людини, або від імені винахідника чи кількості складів. Назви мазей походять від назв регіонів, матеріалів, з яких вони

виготовлені або від імен їх винахідників. Назви деяких морів є дериватами імен людей, що в них загинули, а назви частин Середземного моря – від прилеглих територій. Назви хвороб пов'язані з фізичною схожістю з певними тваринами, тощо.

Але, як вказує S. A. Barney [13, с. 23-24], найпоширенішим типом етимологічної характеристики в *Etymologiae* є пояснення походження лексичної одиниці через інші лексичні одиниці, що подібні за звуковою будовою. Проте такі етимологічні зв'язки здебільшого були безпідставними та неточними. Інформація вказувалася не з метою відобразити справжнє походження лексичної одиниці, а як мнемонічний код (символ), що допомагав краще запам'ятати слово студенту, який вивчав латину.

Etymologiae об'єднувала лінгвістичну інформацію (семантичну, граматичну, етимологічну) з фактичною та століттями залишалася гібридним типом лексикографічного довідника. Вхідні слова пояснювалися не за допомогою інших лексичних одиниць, а за допомогою зв'язного тексту [10, с. 45]. Ідея енциклопедії полягала в тому, що шлях до знань проходить через слова, отже, повинна пояснюватися їх етимологія, а не значення.

Першим відомим довідником, що об'єднав у собі риси глосарія та енциклопедії, став візантійський енциклопедичний словник *Suidas* [23]. Його макроструктура повністю систематизована в алфавітному порядку з незначними відхиленнями. Розташування вхідних слів було фонетичним, згідно першого звуку слова. Реєстр нараховував близько 30000 одиниць, відібраних за принципом потенційної складності для розуміння.

Іншомовні лексичні одиниці семантизувалися за допомогою грецьких перекладних еквівалентів і супроводжувалися прикладами вживання у мовленні; пояснювалась етимологія та деривація слів на рівні тогочасної філології. Текст тлумачень містив велику кількість енциклопедичної інформації з античної історії та життя [14, с. 10]. У розгорнутих статтях детально описувалися та характеризувалися історичні персоналії, сусідні та віддалені народи, повідомлялися факти з інших культур, багато статей з філософії, природознавства, географії, медицини, літератури [2, с. 225–226]. У *Suidas* текст тлумачення об'єднував філологічну семантизацію вхідного слова та енциклопедичну інформацію про поняття.

A. McDermott вказує на те, що досить тривалий період у лексикографічній практиці різниця між енциклопедією та словником не усвідомлювалась [12, с. 175]. І про це свідчать назви енциклопедичних довідників, наприклад, перша енциклопедія англійською мовою Дж. Харріса *Lexicon technicum* [21; 22] мала підзаголовок *An Universal English Dictionary of the Arts and Sciences, Explaining not only the Terms of Arts, but the Arts Themselves*, нібі підкреслюючи, що автор убачає в довіднику не тільки книгу про лексичні одиниці, а й книгу, що містить енциклопедичну інформацію про речі, що описуються.

Англійська енциклопедія Е. Чемберса *Cyclopaedia* [17; 18] також містила підзаголовок *An Universal Dictionary of Arts and Sciences*. Згідно з настановою автора лексичні одиниці та речі розглядалися в ній як єдине ціле. Ця енциклопедія охоплювала такі рубрики, як геральдика, геометрія, архітектура, наука, математика, астрономія, механіка, музика, природознавство. Поруч зі статтями було представлено тисячі ілюстрацій наукових приладів, таких, наприклад, як мікроскоп, зображення моделі сонячної системи та руху планет, велика кількість таблиць, діаграм та креслень. Переважно увага при відборі лексичних одиниць до реєстру цих енциклопедій зосереджувалась на природознавчому, технічному та математичному напрямах [4, с. 36].

У 20 ст. до низки відомих енциклопедичних словників додається іспанська *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*. На особливу увагу заслуговує наявність у ній лінгвістичних елементів у мікроструктурі, а саме: в енциклопедичних статтях зазначається етимологія слів та їх еквіваленти сімома мовами (французькою, англійською, німецькою, італійською, португальською, каталонською, есперанто). Ще однією енциклопедичною працею стала італійська *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti.* Вона також містить елементи лінгвістичного словника. Більшість реєстрових одиниць тлумачиться за допомогою перекладних еквівалентів французькою, німецькою, англійською та іспанською мовами, зрідка зазначається орфоепія вхідних слів.

Отже, в енциклопедіях лексикографи поряд зі систематизацією та кодифікацією знань, відомих у певний перід історичного розвитку людської цивілізації, намагалися описати поняття також з боку їх лінгвістичних властивостей.

У лінгвістичних словниках англійської мови спостерігався принцип енцклопедичного опису [9, с. 49], сутність якого полягала у відборі лексичних одиниць з енциклопедичною природою, що описують різні галузі людського пізнання. Наприклад, мегаструктура *The English Dictionarie: or an Interpreter of Hard English words* складалася з трьох частин. До першої увійшли нові лексичні одиниці, до другої – вульгаризми та просторічна лексика, остання – описує вхідні слова, що мають енциклопедичну природу та позначають назви богів, птахів, диких тварин, чудовиськ, змій, рік, трав, собак, каменів, дерев, риб [6, с. 63; 8, с. 187; 9, с. 68; 11, с. 20].

У словнику *Glossographia* здійснюється спроба застосувати новий лексикографічний принцип: фіксувати тільки ті лексичні одиниці, які наявні в мові певного періоду в літературних джерелах [1, с. 49; 5, с. 70; 6, с. 65; 8, с. 187], а також простежується чітка концепція енциклопедичного опису лексикону, що стосується багатьох аспектів життя людини у різних галузях знання (богослов'я, право, медицина, математика, геральдика, анатомія, війна, музика, архітектура). Крім того, зазначається джерело запозичення лексичної одиниці, тобто вперше відображається етимологічна характеристика, а також вказується автор, у творах якого це слово було виявлено.

В англійських словниках «важких слів» для пояснення вхідних слів використовувалися синонімічні ряди, що іноді поступалися місцем розгорнутим дефініціям, які нерідко містили енциклопедичну інформацію [3, с. 52], а запозичена лексична одиниця ставала джерелом етимологічної характеристики. У структурі словників Дж. Буллокара, Г. Кокрема та Т. Блаунта для розкриття семантики лексичної одиниці вперше були використані візуальні ілюстрації [12, с. 174; 16, с. 101]. І хоча їх введення більше асоціюється з енциклопедичним словником, однак варто зауважити, що в цей період межа між енциклопедичними та лінгвістичними словниками була нечіткою і на практиці не досить виразно усвідомлювалась.

Дослідники словника С. Джонсона, першого тлумачного словника англійської мови, що акумулював та узагальнив у собі весь попередній лексикографічний досвід, відзначають енциклопедичність його мікроструктури, що особливо помітна на початку алфавіту на відрізку літер *A - C*. Це пояснюється тим, що укладачем не були вироблені чіткі принципи аналізу лексикону на початку роботи над ним, і тому він використовував значну кількість матеріалу з енциклопедій Дж. Харріса, Е. Чемберса та словника Н. Бейлі [12, с. 176]. Отже, семантична структура деяких лексичних одиниць розкривалась за допомогою залучення інформації енциклопедичного характеру.

Вершиною англійської лінгвістичної лексикографії став Oxford English Dictionary в якому центром словникової статті виступає семантична частина з розгорнутою системою значень, розташованих у хронологічному порядку, від первинного, зафіксованого у писемних джерелах, до сучасного. Семантизація вхідного слова здійснюється за допомогою описових та синонімічних тлумачень. Важливу роль відіграють також визначення тлумачно-енциклопедичного характеру, в яких поєднуються відомості як про саму лексичну одиницю – її історію, значення, сферу вживання, так і про предмет або поняття, що нею виражається.

Паростки лінгвістичної лексикографії виявлялися в енциклопедіях ще на ранніх етапах, зокрема, у спробах охарактеризувати етимологію вхідного слова, граматичного коментаря, включення ілюстративних прикладів уживання в мовленні, зазначення дериваційних форм, а також у введенні до мегаструктури алфавітних одномовних глосаріїв, що пояснювали важкі для розуміння лексичні одиниці. Лінгвістична лексикографія зароджується в енциклопедичному словнику і поступово відокремлюється, набуваючи самостійного статусу шляхом укладання глосаріїв.

Англійська лінгвістична лексикографія, еволюціонуючи, не втрачала генетичного зв'язку з енциклопедичною лексикографією, що проявлялось у відборі вхідних слів з енциклопедичною природою, що стосувалися різних галузей людського знання, створенні розгорнутих дефініцій, які нерідко містили енциклопедичний матеріал, а також використанні невербальних ілюстрацій, що завжди асоціюється з енциклопедичним словником.

Отже, межа між енциклопедичним та лінгвістичним словником була нечіткою і на практиці не досить виразно усвідомлювалась укладачами. Енциклопедична лексикографія прагнула описати лексичні одиниці у зв'язку з екстралінгвальною дійсністю та як елементи мовної системи, а англійська лінгвістична лексикографія фіксувала вхідні слова з енциклопедичною природою, намагаючись організувати їх відповідно до ієрархії уявлень про навколишній світ та використовуючи енциклопедичні підходи до семантизації.

Тривалий час знання про мову (лінгвістична інформація) та пізнання навколишньої дійсності (енциклопедична інформація) не розглядалися як окремі аспекти, а тісно перепліталися в лексикографічному творі. В англійській практичній лексикографії не існувало єдиних уніфікованих критеріїв презентації лексичних одиниць в енциклопедичному або лінгвістичному словнику. Кожний лексикограф укладав їх, спираючись на досвід попередників, але з урахуванням власних уподобань.

Отримані результати можуть бути використані для подальших розробок в галузі теоретичної лексикографії та в лексикографічній практиці при формулюванні словникових дефініцій, а також в суміжних напрямах лінгвістики.

Література:

1. Алексеев М. П. Словари иностранных слов в русском азбуковнике XVII века. Исследование, тексты и комментарии. Ленинград: «Наука», Ленингр. отд-ние, 1968. 156 с.

2. Верещагин Е. М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. Москва: Русский язык, 1980. 320 с.

3. Воронцова И. А. Тезаурусы английского языка: динамика развития и современное состояние. *Английская лексикография: формирование, развитие, современное состояние* : юбил. сб. науч. ст. Иваново : Иван. гос. ун-т, 2006. С. 47–66.

4. Коробейникова О .В. Принципы построения английских толково-энциклопедических словарей (на материале словарей цитат и словарей языка писателей) : дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Ивановский государственный университет. Иваново, 2007. 191 с.

5. Лебедева С. В. Из истории англоязычной учебной лексикографии VI – конца XX века. *Английская лексикография: формирование, развитие, современное состояние* : юбил. сб. науч. ст. Иваново : Иван. гос. ун-т, 2006. С. 66–82.

6. Ступин Л. П. Проблема нормативности в истории английской лексикографии: (XV-XX вв.) Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1979. 164 с.

7. Brehaut E. An Encyclopedist of the Dark Ages: Isidore of Seville. URL: http://bestiary.ca/etexts/brehaut1912/brehaut1912.htm

8. Hanks P. English Lexicography. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier Science, 2006. Vol. 4: Du-Gen. P. 184-194.

9. Hayashi T. The Theory of English Lexicography 1530-1791 (Studies in the History of Linguistics Series, 18). Amsterdam : John Benjamins Pub. Co., 1978. 168 p.

10. Hüllen W. English Dictionaries, 800-1700: the Topical Tradition. Oxford University Press, 2006. 544 p.

11. Mathews M. M. A survey of English dictionaries. New York : Russell and Russell, 1966. 122 p.

12. McDermott A. Johnson's definitions of technical terms and the absence of illustrations. *International Journal of Lexicography*. Oxford University Press, 2005. Vol.18. №2. P. 173–187.

13. Saint Isidore (of Seville), Barney S. A. The Etymologies of Isidore of Seville. Translated, with introduction and notes, by Stephen A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, Oliver Berghof. Cambridge University Press, 2006. 475 p.

14. Shaw J. F. Contributions to a study of the printed dictionary in France before 1539. Ottawa : National Library of Canada, Biblioteque nationale du Canada, 1997. 264 p.

15. Stathi S. Latin Lexicography. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier Science, 2006. Vol.6: Inu-Lea. P. 723–724.

16. Stein G. I. Illustrations in dictionaries. *International Journal of Lexicography*. Oxford University Press, 1991. Vol. 4. № 2. P. 99–127.

17. Bartholomaeus Anglicus. URL: http://bestiary.ca/prisources/psdetail1611.htm

18. Cyclopaedia, or an Universal dictionary of arts and sciences. URL: http://books.google.com.ua/books/download/Cyclopaedia_or_an_Universal_dictionary_o.pdf?id=AmlEAAAAcAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE73XpHtMSQuJgQAhff5GPukPwNRj8Jj0lfPJPo4MOMGZcimYsS0oe1fJ_b0redfdTACl1Skk-KZMhj9q9iqAo2WMwqLA02YWu5SZeilAghKHzsq4UK4&captcha=balten

19. Etymologiae. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Etymologiae

20. Isidore of Seville: The Etymologies (or Origins). URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Isidore/home.html

21. Lexicon Technicum: Or, An Universal English Dictionary Of Arts And Sciences: Explaining not only the Terms of Art, but the Arts Themselves. URL: http://books.google.com.ua/books/download/Lexicon_Technicum_Or_An_Universal_Englis.pdf?id=0GdEAAAAcAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE70K4sHzzykz002SYzQB1ImbFp5hgnbX9HaFAHWkyxrTR60QY1SD272L_VfvikUnmEmcBPvSBvolYcv_U_Kxxw_bJz_hTzCSc2viCo6W7cms8WG5bNo&captcha=naria

22. Lexicon Technicum: Or, An Universal English Dictionary Of Arts And Sciences: Explaining not only the Terms of Art, but the Arts Themselves. URL: http://books.google.com.ua/books/download/Lexicon_Technicum_Or_An_Universal_Englis.pdf?id=BWFEAAAAcAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE72tupdRkCuU598vk9FtX3ecWwPjopEgRSWFLQ2bO4wXi3tTHla40xkQaKfj_zM0QBJ1SYAhiA7O3ELQowhV8aKPI1Phg9iDAQ1zSqA3m0LNcrcbCEM&captcha=lizedy

23. Suda. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Suda

Отримано: 23 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: alinakondruk30@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-120-123

Кондрук А. Ю. Поняття «нещирість» та «лицемірство» у контексті міжособистісної комунікації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 120–123.

УДК 811.111'42:177.3

Кондрук Аліна Юріївна,
аспірант кафедри практики англійської мови, асистент кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей, Східноєвропейський національний університет імені Лесі українки

ПОНЯТТЯ «НЕЩИРІСТЬ» ТА «ЛИЦЕМІРСТВО» У КОНТЕКСТІ МІЖОСОБИСТІСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано поняття «нещирість» та «лицемірство». Нещирість визначається як мисленнєво-комунікативний стан фальсифікації мовцем своєї інтенції, результатом якої є невідповідність дійсної та вираженої інтенції, що відображається в мовленнєвому акті як порушення умови його щирості. Сферою функціонування мовленнєвих актів з порушенням умови щирості є нещирий дискурс.

Лицемірство розглянуто як негативну моральну якість людини, що прикриває нещирість. Лицемір одягає маску, намагаючись приховати справжні почуття та емоції задля досягнення власної цілі. Часто це є частиною маніпулятивного процесу. Зазначено основні види лицемірства. Звернено увагу на причини лицемірства.

Ключові слова: *нещирість, лицемірство, нещирий мовленнєвий акт, нещирий дискурс.*

Alina Kondruk,
Postgraduate Student of the Conversational English Department, Assistant Lecturer of the Department of Foreign Languages for the Humanities, Lesya Ukrainka Eastern European National University

THE NOTIONS OF «INSINCERITY» AND «HYPOCRISY» IN THE CONTEXT OF INTERPERSONAL COMMUNICATION

The article deals with the notions of «insincerity» and «hypocrisy». Insincerity is a mental communicative state of the falsification of the speaker's true intention. The discrepancy between the speaker's true intention and the intention that he tries to express is reflected in the speech act as the violation of its sincerity condition. Hypocrisy is determined as a negative moral quality that hides insincerity. A hypocrite uses a mask, trying to hide his true feelings and emotions in order to achieve his goal. Usually hypocrites act with mercenary or malicious motives and this causes other people's suffering. Often it is a part of a manipulation process. The main types of hypocrisy have been indicated. The causes of hypocrisy have been mentioned. The speech act with the violation of the sincerity condition is determined as an insincere speech act. The sphere of functioning of speech acts with the violation of the sincerity condition is the insincere discourse. Insincere speech acts violate the sincerity condition regardless of the illocutionary type. The insincere speech acts are accompanied by a hidden speaker's perlocutionary purpose to deceit the addressee. A perlocutionary act as a constituent of the insincere speech act is determined as «deception».

Key words: *sincerity, insincerity, hypocrisy, insincere speech act, insincere discourse.*

Поняття нещирості існує на тлі поняття щирості, так як і хибність (неправда, брехня) існує на тлі істинності (істини, правди). Ці поняття навіть визначаються одне через інше. Правда стає очевидною, коли викривається брехня, щирість проявляється як протиставлення нещирості: щирий означає «непритворний, справжній». Це поняття застосовується лише там, де можлива опозиція *щирий – притворний* [2, с. 24]. У мовній свідомості людини ці поняття співіснують в єдиному континуумі.

Щирість у філософії згадується, перш за все, у зв'язку з розглядом етичних норм поведінки. Стародавній філософ Конфуцій (551–479 рр. до н. е.) досліджував поняття *cheng*, яке зазвичай перекладається як щирість. Цей термін передбачає відповідність слів внутрішньому стану, почуттям [14, с. 198]. Ідеї, пов'язані із щирістю, містяться і в етичних творах Арістотеля (384–322 рр. до н. е.). У «Нікомаховій етиці» філософ описує чесноти як щось середнє між двома крайностями: відсутністю і надлишком властивості. Чеснотою Арістотель вважає правдивість (*truthfulness*) або щирість (*sincerity*), яка, на його думку, є бажаним проміжним станом між самокритикою і надмірним самовдоволенням.

Питаннями щирості цікавляться і соціологи. У соціології щирість розглядається як властивість особистості, при цьому підкреслюється її значення не тільки в ставленні до оточуючих, але й до самого себе, а також зазначається її залежність від культури. Вважають, що щирість в сучасній інтерпретації означає узгодженість між словами і реальними почуттями, і що, хоча це поняття розвивалося протягом століть і є таким давнім, як мова і жести, його не можна розглядати у відриві від культурних умов [1, с. 6].

Щирість стала викликати особливий інтерес у мовознавців, коли лінгвістика вийшла за рамки внутрішньосистемного опису мови в галузь прагматики, тобто з формуванням антропоцентричної парадигми. Так, У. С. Манн і Дж. Кройтель зауважують, що щирість або її відсутність стала цікавити лінгвістів з моменту виникнення теорії мовленнєвих актів [23, с. 1–8], сформульованої Дж. Остіном (1970) і Дж. Серлем (1969).

Термін нещирість (insincerity) був введений Дж. Остіном у роботі «How to Do Things with Words». За його визначенням, нещирість являє собою такі умови здійснення мовленнєвого акту, які роблять мовленнєвий акт неефективним або порожнім (void) [18, с. 16]. У роботі «Pretending» Дж. Остін розмежовує нещирість як мовне явище та притворство (pretending) як явище, яке виражається невербальними засобами (мімікою, жестами тощо) [19, с. 253–257]. Синонімічними до терміна «нещирість» є такі терміни, як «лицемірство», «брехня» [6, с. 76; 5, с. 26]; «неправдива інформація» [7, с. 61]; «обман» [12, с. 22]; «маніпулювання істиною» [10, с. 7]. Велика кількість термінів свідчить про те, що лінгвісти намагаються знайти найбільш прийнятний, який би відображав найістотніші риси досліджуваного явища.

Щирість визначається як відношення відповідності між висловленням і думками (поведінкою) мовця [17, с. 122]. Щирість – це вираження справжніх думок і почуттів, відсутність притворства, відвертість і щиросердечність. Щирість для обманника є дуже спокусливою рисою характеру об'єкта обману [9, с. 136]. Вдаючись до нещирості, люди використовують загальну психологічну установку на істину. Людині властиво спочатку сприймати інформацію як правдиву, і тільки після відповідної обробки інформації та її інтерпретації вона усвідомлює, що її співрозмовник був з нею нещирий. Тому нещирий мовець має психологічну перевагу перед співрозмовником.

Проблематика щирості розглядається в дослідженнях протилежного явища – нещирості. Вважається, що як категорія спілкування щирість створює гармонію між співрозмовниками, проте щирість може бути вдаваною, фальшивою, награною, перебільшеною, показною [2, с. 24]. Дослідники визнають складність розпізнавання щирості (*recognition of sincerity*) і наголошують на необхідності холістичного підходу і більш широких відомостей про мовця, предмет і обставини спілкування, його мотиви, аналізу експліцитного й імпліцитного змісту висловлень. Зазначається, що нерідко висловлення може містити лексику з відповідною семантикою, проте бути далеко нещирим. Наприклад, Д. Едвардс і А. Фасуло, досліджуючи функціонування вставних фраз із значенням істинності та щирості, типу *«чесно кажучи»* (*to be honest, to tell you the truth* тощо), підкреслюють, що при частому використанні вони можуть викликати у співрозмовника почуття недовіри [21, с. 344].

Дослідники наголошують на існуванні мови, за допомогою якої втілюється те чи інше поняття. Зокрема, можна говорити про мову щирості, так як щирість має конвенційні засоби вираження. Вона не тільки зчитується співрозмовником, а й сам мовець може користуватися мовою щирості, тобто щирим тоном, голосом, поглядом, виразом обличчя. Мову нещирості також можна виявити і проаналізувати. Важливе зауваження щодо засобів вираження щирості/нещирості зроблено І. Б. Шатуновським, який зазначив, що слід враховувати не лише те, що мовець говорить, але і те, що він думає і, навіть те, що він має у своїй свідомості, – розумі. Ця особливість виражається словами *щиро/нещиро, лицемірно*, втілюючись у таких конструкціях, як *щирі слова; щирий лист; щиро сказав; я був щирий, кажучи* тощо. Щирість означає, що людина узуально говорить щиро те, що вона думає [17, с. 31]. Нещирість, у свою чергу, є повною протилежністю щирості.

Нещирість – це мисленнєво-комунікативний стан фальсифікації мовцем своєї інтенції, результатом якої є невідповідність дійсної та вираженої інтенції, що відображається в мовленнєвому акті як порушення умови їхньої щирості. Мовленнєвий акт з порушенням умови щирості та прихованою перлокутивною метою ввести адресата в оману визначається як **нещирий мовленнєвий акт** [3, с. 7]. Іллокутивною особливістю нещирих мовленнєвих актів є порушення умови щирості незалежно від іллокутивного типу; перлокутивною особливістю – те, що вони супроводжуються прихованою перлокутивною метою мовця ввести адресата в оману [3, с. 7].

Перлокутивний акт у складі нещирого мовленнєвого акту кваліфікується як «введення в оману». Нещирий мовець має перлокутивну мету, по-перше, приховати від адресата справжню інтенцію, по-друге, змусити його повірити у свою щирість за допомогою вираження зовсім іншої інтенції. Тобто, нещирий мовець має дві взаємно накладені інтенції: справжню інтенцію, яку мовець приховує, і фальсифіковану інтенцію, яку він намагається донести до адресата. Це означає, що при реалізації нещирого мовленнєвого акту має місце накладення дійсної та вираженої інтенцій, які є контрадикторними. Введення в оману характеризується перлокутивним і стратегічним характером [22, с. 323–330].

Якщо мовець здійснив передбачуваний мовленнєвий вплив на адресата, тобто здійснив перлокутивний акт введення в оману, нещирий мовленнєвий акт є вдалим. Якщо ж адресат розпізнав перлокутивну мету мовця ввести його в оману, нещирий мовленнєвий акт є невдалим.

Сферою функціонування мовленнєвих актів із порушенням умови щирості є **нещирий дискурс**, який визначається як мисленнєво-комунікативна діяльність, яка ґрунтується на фальсифікації мовцем своєї інтенції. Нещирий дискурс виділяється на основі моделі дискурсу, в якій провідними чинниками функціонування є його середовище, стиль і модус [13, с. 101–122]. Нещирий дискурс має, частіше за все, переривистий характер, переплітаючись із щирим дискурсом і отримуючи подальший розвиток у відповідній ситуації спілкування.

Для пояснення семантики нещирого дискурсу використовується різниця між істинною та неправдивою пропозицією як між фактом і не-фактом. Основною ознакою змісту нещирого дискурсу є вираження неправдивих фактів.

Вираження інтенції неправди, обману – це усвідомлена дискурсна стратегія мовної особистості, що базується на вираженні особистого смислу, суть якого полягає у заміні істинних (з точки зору мовної особистості) пропозицій на неправдиві [8, с. 21]. Для того, щоб усвідомлено виражати неправдиві пропозиції, неправдивий мовець повинен знати, яким чином їх можна виразити.

З точки зору умов породження існують різні типи нещирого дискурсу: спонтанний (виникає безпосередньо під час комунікативної ситуації, в момент спілкування); заздалегідь підготовлений (планується мовцем заздалегідь для подальшого втілення у майбутньому з метою реалізації власних намірів); оновлюваний (періодично оновлюється мовцем залежно від комунікативної необхідності) [12, с. 67–90].

Дискурс, який виражає інтенцію брехні, обману, представляє собою особливий тип дискурсу, семантичною основою якого є ментальний світ, створений мовцем, що втілюється за допомогою вираження нещирих висловлень під виглядом істинних. Такий мовець під час спілкування задовольняє власні комунікативні цілі [8, с. 137].

Вибір найбільш доречних у певній ситуації висловлень обумовлений комунікативними намірами (інтенцією) мовця. Мовленнєва інтенція є однією з центральних категорій в теорії мовленнєвої діяльності і мовленнєвого спілкування. Вона лежить в основі мовленнєвого акту, мотивує його, втілюючись в інтенціональному смислі, який має різні способи мовного вираження у висловленнях. У мовленнєвій інтенції присутні різні комунікативні смисли, які виражаються у висловленні [8, с. 49].

Людина може бути нещирою з різних причин. Однією з них є недовіра до інших, які можуть використовувати довіру не в її інтересах, а інколи навіть їй на шкоду. Іншою ж є прагнення вирізнитися з-поміж інших, завищена оцінка свого «Я», прагнення бути незалежним і нікому не зобов'язаним, що робить таку людину вкрай замкнутою і неохочою до відкритості [9, с. 135]. Такі люди схильні до замовчування або приховування всієї інформації, таким чином вони самі того часто не усвідомлюючи, обманюють навіть близьких і друзів, оскільки будь-які відомості про себе вважають своєю власністю, а їх

поширення розцінюють як небажаний зв'язок з іншими, збільшення своєї залежності від інших та зменшення своєї безпеки. Ще однією з причин нещирості є те, що людина не хоче виявити свої недоліки і слабкості; повинна показати себе такою, якою хочуть бачити і чути її інші; у ній завжди борються, посилюючись і слабшаючи, найрізноманітніші і навіть протилежні бажання та прагнення, і точно висловити їх людина буває не в змозі. Тому відмінність істинного і хибного – дуже складна справа, що вимагає великого розуму та проникливості [9, с. 135].

Для українського світу найголовніше значення має постулат щирості *(«Не говори неправду», «Говори правду»*), а для англосаксонського й інших – постулат толерантності *(«Не говори неприємного для адресата», «Говори приємне для адресата»*). На відміну від української, в культурах останнього типу суб'єкт не повинен казати співбеседнику того, що може його засмутити (наприклад, робити зауваження про його зовнішній вигляд або стверджувати: *«Ти не маєш рації»*). Це буде сприйнято як бажання його образити. Дія слів на співбесідника важливіша, ніж правда або щирість [4, с. 282].

Однак говорити неприємну правду в очі співбесідникові в українській культурі (*«Ти постарів»; «Ти погано виглядаєш сьогодні»; «Тобі не пасує цей колір»*), що так вражає, скажімо англійців, не обов'язково диктується вимогою бути щирим. З одного боку, це може бути хвилювання за близьку людину, бажання вплинути на її поведінку в її ж інтересах, з іншого – виявом комунікативної агресії – не лише виразом незгоди із співбесідником під час обміну думками відповідно до постулату щирості, а прагненням нав'язати свою думку тоді, коли нею ніхто не цікавиться [4, с. 281–282].

Отож іноді мовець для того, щоб не засмутити співбесідника, уникнути конфлікту, або ж просто бути ввічливим, може використовувати такі висловлення, які істотно не несуть шкоди чи вагомого впливу на адресата (наприклад, *«Ти сьогодні гарно виглядаєш», «У тебе дуже гарна сукня»*), і не є самі по собі лицемірними. Наприклад:

Gail returned from London, ready and anxious to marry and start a family. Kent met her at the airport and was guardedly elated to see her. He was stunned to see how much she aged. «<u>You look beautiful,</u>» he lied [24, p. 53].

Проте принцип толерантності в своїх крайніх формах (говоріння приємного, того, чого співбесідник не думає) теж може набувати негативної комунікативної характеристики (лицемірство) [4, с. 281–282]. Мовець починає завуальовувати власні мотиви, намагаючись під маскою ввічливості вплинути на адресата задля задоволення власних цілей. Наприклад:

I was debating whether I should tell her what had happened or not /.../ «I take a long time getting dressed,» I lied. «<u>You look beautiful</u>,» I added to take her mind off why I was so late, which seemed to do the trick [20, с. 143].

Саме поняття «лицемірство» з'явилося в стародавньому Римі, коли під час театральних постановок актори одягали маски з різними виразами емоцій, тобто, по суті, приміряли особу. Грецьке слово, перекладене як «лицемір», буквально означає «театральний актор», тобто йдеться про людей, які грають роль, а не ведуть себе природньо і невимушено. Лицемірство є негативною моральною якістю, що виявляється в поведінці людини, яка прикриває нещирість, лукавість, двоєдушність удаваною щирістю, доброчесністю. У житті лицеміри діють таким чином з корисливими чи й зловмисними мотивами, наслідком чого є страждання інших людей. Протилежними моральними якостями людини (позитивними) є чесність, прямота, щирість [15, с. 224].

Отож лицеміром називають людину, у якої зовнішні прояви емоцій, поведінка не відповідають її внутрішнім переживанням і справжнім почуттям. Лицемірна людина часто змінює свої життєві погляди і позицію залежно від сьогочасної вигоди. Часто така людина груба з підлеглими, але плазує перед начальством [15, с. 224]. Наприклад:

Without a doubt, the most interesting aspect of London was Livesey Hawkins himself. The man was an absolute puzzle to me, and I vowed to myself that I would figure him out. /.../ He was cynical, sarcastic, and subtly rude, but he was also extremely intelligent. These traits combined together in him entertaining when the mood struck him and harsh at other times. He possessed fine manners, but used them in a mocking and insincere way. He had little patience for simple-minded people, and he would be courteous to them in word and gesture but with dripping sarcasm in his tone of voice. Thus, many people thought him to be odious, although most were too simple-minded to heed his ridicule. He had no friends; indeed, to be called Livesey Hawkins' friend was somewhat of an honour that none had when I arrived in London [25, с. 33]. У цьому прикладі лицемірний чоловік (*Livesey Hawkins*) поводиться нещиро, одягаючи маску, намагаючись виглядати перед людьми кращим, ніж він є насправді, вводячи оточуючих в оману.

Розрізняють такі види лицемірства, як політичне (наприклад, обіцянки кандидатів у депутати, які не завжди виконуються); релігійне (люди, які закликають жити за законами Божими, іноді самі можуть їх порушувати; повсякденне (лицемірство, яке виявляється в щоденному житті, зокрема при спілкуванні) [15, с. 224] .

Страх бути не таким як всі; бажання здаватися респектабельним в очах учасників групи; користолюбство і його прояви з метою маніпулювання іншим індивідом, як-от: підлабузництво, лакейство, лестощі, лукавство, крутійство змушують людину лицемірити. Крім того, якщо у людини немає чітко сформованих цінностей, то вона сама не знає, де вона справжня, а де одягає соціальну маску і лицемірить [12, с. 53–55].

Нещирість і лицемірство згідно з принципом толерантності сьогодні уже стало нормою комунікації. Саме суспільство створює необхідні передумови для нещирості, вимагаючи досягнення високого ідеалу моральності від кожного свого члена, не турбуючись, наскільки важко це дається.

Перспективним вбачається дослідження стратегій та тактик нещирого мовця.

Література:

1. Авакимян С. С. О понятии «искренность» и его трактовке в гуманитарных науках. *Вестник Челябинского государственного университета.* 2008. № 37 (138). С. 5–9.

2. Арутюнова Н. Д. Речеповеденческие акты и истинность, Речеповеденческие акты в зеркале чужой речи. «Я» и «Другой» // Человеческий фактор в языке. Коммуникация. Модальность. Дейксис. Москва: Наука, 1992. С. 6–52.

3. Бабич О. М. Мовленнєві акти з порушенням умови щирості у сучасному німецькомовному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 2010. 20 с.

4. Бацевич Ф. С. Толерантність як соціально-культурний феномен світоглядно-методологічний аспект : колективна монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 330 с.

5. Болинджер Д. Истина – проблема лингвистическая. *Язык и моделирование социального взаимодействия.* Москва: Прогресс, 1987. С. 23–43.

6. Вайнрих Х. Лингвистика лжи. *Язык и моделирование социального взаимодействия.* Москва: Прогресс, 1987. С. 44–87.

7. Глаголев Н. В. Ложная информация и способы ее выражения в тексте. *Филологические науки.* 1987. № 4. С. 61–68.
8. Кубинова Йитка. Речевая интенция «ложь, обман» в семантическом и коммуникативно-прагматическом аспектах : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Государственный институт русского языка имени А. С. Пушкина. Москва, 2002. 177 с.
9. Кузнецов В. В. Психология взаимопонимания. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 288 с.
10. Новосельцева О. О. Высказывания, выражающие оценку истинности чужого сообщения : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. Санкт-Петербург, 1997. 20 с.
11. Плаксина В. А. Дискурсивная актуализация концепта «лицемерие»: когнитивно-прагматический аспект : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Адыгейский государственный университет. Майкоп , 2018. 180 с.
12. Плотникова С. Н. Неискренний дискурс (в когнитивном и структурно-функциональном аспектах). Иркутск : Изд-во Иркутского государственного лингвистического ун-та, 2000. 244 с.
13. Приходько А. Н. Дискурсивные акты: прагмасемантика и прагматипология. *Когниция, коммуникация, дискурс.* 2010. № 1. С. 101–122.
14. Ратников В. П. Этика делового общения. *Психология и этика делового общения* : учебник для вузов / под ред. В. Н. Лавриненко. Москва: Юнити, 2003. 4-е изд., перераб. и доп. 415 с.
15. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
16. Шатуновский И. Б. «Правда», «истина», «искренность», «правильность» и «ложь» как показатели соответствия/несоответствия содержания предложения мысли и действительности. *Логический анализ языка. Культурные концепты.* Москва: Наука, 1991. С. 31–37.
17. Шатуновский И. Б. Семантика предложения и нереферентные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика). Москва: Языки русской культуры, 1996. 400 с.
18. Austin J. L. How to Do Things with Words. Cambridge : Harvard University Press, 1975. 168 p.
19. Austin J. L. Pretending / Philosophical Papers. Oxford : Clarendon, 1966. P. 253–257.
20. Baig Z. Nowhere is Safe. Friesen Press, 2016. 168 p.
21. Edwards D., Fasulo A. «To be Honest»: Sequential Uses of Honesty Phrases in Talk-in-Interaction. *Research on Language and Social Interaction.* 2006. 39(4). P. 343–394.
22. Habermas J. The Theory of Communicative Action : Vol. 1. Reason and the Rationalization of Society. Boston : Beacon Press Books, 1984. 465 p.
23. Mann W. C., Kreutel J. Speech Act and Recognition of Insincerity. N.Y. : Academic Press, 2008. 57 p.
24. Thompson A. Forgiven but not Forgotten. Xulon Press, 2009. 160 p.
25. Willows J. The Chess Master's Violin. Koehler Books, 2011. 184 p.

Отримано: 14 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: natali.korotka@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-124-127

Коротка Н. В. Роль автентичних матеріалів в вивченні ділової англійської мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 124–127.

УДК 378.147:811.111

Коротка Наталія Володимирівна,
доцент кафедри іноземних мов за професійним спрямуванням, Держаний університет інфраструктури та технологій

РОЛЬ АВТЕНТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ В ВИВЧЕННІ ДІЛОВОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті відбувається спроба дослідити роль автентичних матеріалів у навчанні англійської ділової мови. Особлива увага приділяється визначенню цілей використання аутентичних матеріалів, адже використання автентичних матеріалів необхідне на всіх етапах навчання іноземної мови у всіх видах мовленнєвої діяльності, адже саме автентичні матеріали створюють ілюзію прилучення до природного мовного середовища, знайомлять учнів з культурою і повсякденним життям країни досліджуваної мови, допомагають підвищити мотивацію до вивчення іноземної мови як предмета. У статті наводиться класифікація автентичних матеріалів, виділяються їх переваги, як засобів навчання, розглядаються умови застосування автентичних матеріалів та функції, які вони виконують; наводяться методичні рекомендації щодо застосування автентичних матеріалів та перераховуються труднощі їх використання. Метою статті є спроба виявити місце і роль автентичних матеріалів у навчанні ділової англійської мови. У статті особливий акцент робиться на результаті систематичного використання неадаптованих оригінальних (автентичних) матеріалів у навчанні ділової англійської мови; розглядається потенціал автентичних матеріалів та їх можливості, як цінного ресурсу викладання та самостійної роботи учнів.

Ключові слова: *ділова англійська мова, навчання англійській мові, автентичний мовний матеріал.*

Nataly Korotka,
docent of Kyiv State University of Infrastructure and Technologies

THE ROLE OF AUTHENTIC MATERIALS IN LEARNING BUSINESS ENGLISH

This article attempts to explore the role of authentic materials in teaching business English. Particular attention is paid to the definition of the purposes of the authentic materials usage, because it is necessary at all stages of learning a foreign language in all types of speech activities, because authentic materials create the illusion of familiarizing with the natural language environment, acquaint students with the culture and daily life of the country, help to increase the motivation to learn a foreign language as a subject. The article provides a classification of authentic materials, highlights their advantages as means of learning, discusses the conditions of authentic materials usage and the functions they perform; provides guidelines for the authentic materials usage and lists the difficulties of their usage. The aim of the article is to identify the place and the role of authentic materials in teaching business English. The article focuses on the result of the systematic usage of unadapted original (authentic) materials in teaching business English; the potential of authentic materials and their capabilities as a valuable resource for teaching and independent work of students.

Key words: *business English, teaching English, authentic language material.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У період бурхливого розвитку комерційних зв'язків з представниками торгових фірм і ділових кіл зарубіжних країн посилюється необхідність вивчати іноземну мову з орієнтацією на практичне її використання у сфері ділового спілкування. Сьогодні, коли при прийомі на роботу в більш-менш серйозну організацію крім професійної компетенції запитується певна ступінь володіння тією чи іншою іноземною мовою, рейтинг цього навчального предмета як у суспільстві в цілому, так і серед учнів істотно виріс. Про його офіційне визнання свідчить, зокрема, установа в деяких немовних ВНЗ спеціальних форм навчання іноземної мови, які дають можливість студентам цих ВНЗ отримати так звану додаткову кваліфікацію «Перекладач у сфері професійної комунікації», а також включення у програму ВНЗ курсу «Ділова іноземна мова». Про визнання значення іноземної мови самими учнями говорить той факт, що число ВНЗ, де відкриваються такі форми навчання, продовжує зростати, бо продовжує зростати число студентів, що бажають придбати таку кваліфікацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У методичній літературі останнього часу проблемі автентичності (в пер. з грец. – «справжній», в пер. з англ. – «природний») приділяється велика увага. Незважаючи на різні трактування, зазвичай автентичним називають текст офіційного документа, який за змістом відповідає тексту іншою мовою і має однакову з ним юридичну силу, бо різномовні тексти повинні за своїм логічним змістом відповідати один одному [14, с. 13; 15, с. 28; 13, с. 53; 12, с. 5; 11, с. 3]. При цьому поняття «автентичний» поширюється також і на аспекти навчального процесу. Широко обговорюються такі питання, як: автентичність матеріалів, прагматична автентичність, автентичність взаємодії [12, с. 12], автентичність завдань, автентичність соціальної ситуації на уроці [10, с. 60]. Однак не існує єдиної думки про те, який текст можна визнавати автентичним у методичному плані, і ведеться дискусія про різні види автентичності. Ряд авторів вважає, що «допускається методична обробка тексту, не порушуючи його автентичності, як і спеціальне складання тексту в навчальних цілях» [7, с. 11]. Автори І. Авдєєва, Т. Васил'єва, Г. Левіна поділяють автентичні тексти за стилями. «Автентичний інженерний текст – це текст, який належить навчально-науковому і науково-технічному підстилям і написаний викладачем-інженером для інженера (або майбутнього інженера), «мовою посвячених», тобто в рамках однієї соціальної групи, що має характерні мовні особливості, до яких відносяться насамперед соціальні страти. До усного різновиду автентичного тексту можна віднести діалоги та полілоги на професійні теми між інженерами, а також магістрантами та аспірантами, які вже є дипломованими інженерами. Критерієм автентичності в обох випадках є моносоціумна комунікація, що базується на загальних знаннях (common knowledge) і що виявляється у кодифікованості мови» [5, с. 340].

Виділення невирішених раніше частин проблеми. З огляду на попередні дослідження і враховуючи особливий статус англійської мови в сучасному світі, при формуванні іншомовної комунікативної компетенції особливого значення набуває її соціокультурний компонент. В умовах, коли навчання іноземної мови відбувається поза країною мови, що вивчається, освоєння соціокультурного компонента можливо лише за допомогою спеціальної методики викладання мови, яка відображала б ту дійсність, у якій живе і працює представник відповідної культури.

У контексті нашого дослідження важливого значення набуває робота з автентичним матеріалом. Необхідно відзначити, що використання автентичних матеріалів необхідне на всіх етапах навчання іноземної мови у всіх видах мовленнєвої діяльності, адже саме автентичні матеріали створюють ілюзію прилучення до природного мовного середовища, знайомлять учнів з культурою і повсякденним життям країни досліджуваної мови, допомагають підвищити мотивацію до вивчення іноземної мови як предмета. Такі матеріали запозичуються безпосередньо з повсякденної комунікативної практики носіїв мови і тому містять найбільш вживані мовні та мовленнєві засоби. До автентичних матеріалів можуть бути віднесені тексти, відео-та аудіо матеріали, а також такі реалії повсякденного життя, як квітки на поїзд, літак, метро, автобус, меню, карти розкладу, чеки, оголошення тощо. Однак використання таких матеріалів повинно бути виправдане потребами навчаючихся.

Метою статті є спроба виявити місце і роль автентичних текстів в навчанні ділової англійської мови.

Виклад основного матеріалу. У сучасній мові слову «автентичний» відповідають прикметники «справжній», «істинний», «реальний», «близький до витоків». Різні матеріали культури знаходять своє відображення в таких джерелах інформації, як справжні літературні, фольклорні, образотворчі, музичні добутки, предмети реальної дійсності (одяг, меблі, посуд) та їх ілюстративні зображення». Дослідник К. С. Кричевська виділяє в самостійну групу також матеріали повсякденного і побутового життя − оголошення, анкети-опитувальники, вивіски, етикетки, меню і рахунки, карти, рекламні проспекти з туризму, відпочинку, товарів, робочих вакансій тощо. [4, с. 13].

Традиційно під «автентичністю» розуміється якість мовного та мовленнєвого матеріалу, яка забезпечує реалізацію мовного спілкування в природних умовах сучасного життя. Однак в сучасній методиці навчання іноземних мов допускається застосування на заняттях навчальних матеріалів або текстів, спеціально створених або перероблених методистами з орієнтацією англійську мову. На думку дослідника Дж. Хармера, якщо можливо знайти автентичні матеріали, з якими учні могли б впоратися, це було б корисно, якщо ж це неможливо, то швидше слід використовувати адаптовані матеріали, що спеціально сконструйовані [11, с. 198].

Автентичні матеріали, тобто ті, які створені не для навчальних цілей, а для використання носіями мови і культури у реальному житті, являють собою велике джерело знань. Дослідники неодноразово вказували на важливість роботи з автентичними матеріалами для студентів, які вивчають іноземну мову. Крім того, багато вчених визнають також їх значущу роль при навчанні англійської мови саме дорослих студентів. Зокрема, Т. Г. Попко підкреслює, що такі матеріали, крім іншого, сприяють підвищенню мотивації у дорослих учнів, дозволяючи їм отримувати інформацію з першоджерел з високим ступенем наочності. Володіючи високим дидактичним потенціалом, автентичні матеріали сприяють формуванню у студентів комунікативної компетенції [9, с. 407-408]. Тієї ж думки дотримуються О. В. Бєлкіна, І. Н. Дмитрусенко та О. В. Кравцова, стверджуючи, що такі матеріали дають можливість реалізовувати комунікативний підхід до навчання дорослих, який, на думку авторів, є «найбільш ефективним методом навчання даної категорії слухачів» [1, с. 79].

Необхідність використання автентичних матеріалів викликано рядом цілком обґрунтованих причин. По-перше, автентичні тексти мають особливості, які часто не відбиваються в навчальних текстах і діалогах. Вони можуть містити специфічну термінологію, професійні жаргонізми, особливі моделі побудови словосполучень і речень. Автентичний текст ґрунтується на базі тієї реальної мови, з якою тим, кого навчають, доведеться стикатися у професійній діяльності, навички розуміння і відтворення якої йому необхідно розвивати. По-друге, письмові та усні тексти, взяті з реального життя, надають достовірну інформацію про справжні події та ситуації. За умови, що використовуються останні, свіжі джерела, ця інформація завжди буде більш точною і більш актуальною, ніж та, яка міститься в навчальних посібниках. До того ж, ці джерела зазвичай викликають великий професійний інтерес у осіб, які вивчають англійську мову, адже, як вже було згадано вище, містять відомості, безпосередньо пов'язані зі сферою їх діяльності.

Автентичні матеріали можуть використовуватися з метою розвитку навичок читання і написання інструкцій, посібників, контрактів, фінансових звітів. Вони можуть служити основою для організації рольових ігор, дискусій, проектів, презентацій; розвитку навичок опису, пояснення і обміну інформацією.

Існує ряд підходів до трактування автентичності у методиці навчання іноземної мови, але традиційною трактуванням прийнято вважати наступну (Жоглина, Scarcella, Носонович та ін.): автентичні матеріали – це матеріали, які були створені носіями мови і знайшли своє застосування в навчальному процесі, орієнтованому на комунікативний підхід до навчання іноземної мови поза рідного мовного середовища [7, с. 13].

Автентичні матеріали були класифіковані наступним чином:

• Автентичні друковані матеріали – програмки, телефонні довідники, книги, комікси, тексти пісень, газетні статті, замітки, брошури для туристів, чеки, квитки і т. д.

• Автентичні аудіоматеріали – реклама і передачі по радіо, аудіокниги, пісні тощо.

• Автентичні аудіовізуальні матеріали – телереклама, телешоу, кліпи, художні і документальні фільми, мультиплікаційні фільми, програми новин тощо.

• Автентичні візуальні матеріали – картини, слайди, марки, ілюстрації, дорожні знаки, фотографії, листівки, етикетки тощо.

• Реалії (предмети) – монети, готівка, маски, іграшки тощо.

Важко переоцінити переваги автентичних матеріалів, як засобів навчання. Безліч авторів методичної літератури, як вітчизняних ,так і зарубіжних (Мільруд Р. П., Носонович Є. В., Жогліна Г. Г., Scarcella R. C. та ін.) довели у своїх працях ці переваги:

1. Мова в автентичних матеріалах – це засіб реального спілкування, вона відображає реально існуючу мовну дійсність, розкриває особливості функціонування мови як інструменту комунікації у природному оточенні.

2. Із застосуванням автентичних матеріалів знижується ризик спотворити іншомовну дійсність, оскільки ці матеріали – це свідоцтва сучасної цивілізації в рідній країні мови, що вивчається, вони відображають ідеї, мислення, судження, весь багаж знань іншомовної культури.

3. Інформація в автентичних матеріалах не в рідному мовному середовищі буде володіти високим рівнем авторитетності у зв'язку з відсутністю в ній дидактичної спрямованості. Природність цих матеріалів розвиває велику пізнавальну активність, а звичні навчальні матеріали будуються на фіктивних ситуаціях, які дуже рідко можна зустріти поза занять, це і знижує у студентів мотивацію і спотворює достовірність поданих відомостей, а в майбутньому все це може утруднити розуміння матеріалів з «реального життя» [8, с. 14].

Носонович Е. В. та Мильруд Р. П. у своїй роботі «Критерії змістовної автентичності навчального тексту» доводили, що не бажано навчати іноземній мові на автентичних матеріалах, тобто взятих з оригінальних джерел, матеріалах, які спочатку не призначалися для навчальних цілей. Необхідно пам'ятати, що такі матеріали часто складні в мовному аспекті і не завжди відповідають поставленим задачам та умовам навчання. Саме тому автори запропонували розмежувати методично – або навчально-автентичні тексти, які складені авторами УМК, тексти з урахуванням всіх параметрів автентичного навчального виробництва [8, с. 15].

Але, незважаючи на незліченні переваги автентичних матеріалів, не існує єдиної точки зору з приводу їх застосування. Автори виділяють ряд умов, які роблять застосування автентичних матеріалів в якості засобів навчання досить скрутним:

1) зайва кількість різної вербальної, візуальної, звукової інформації, важко засвоюваної в рамках заняття;

2) тематична багатоплановість, яка утруднює засвоєння матеріалу з тренованої на конкретному занятті лексичної теми [7, с. 14].

Враховуючи ці труднощі, група авторів допускає певну методичну обробку автентичного матеріалу, який створювався для ненавчальних цілей, але, не порушуючи його автентичності, а також складання тексту з урахуванням всіх параметрів автентичного навчального виробництва для навчальних цілей.

Автентичні матеріали, використовувані в освітньому процесі, реалізують такі важливі функції.

Інформаційно-навчальна функція автентичних матеріалів виражається в тому, що вони відтворюють умови природного мовного спілкування, передають інформацію про країну досліджуваної мови, дозволяючи більш ясно уявити ситуацію спілкування.

Організуючо-керуюча або мотивуюча функція проявляється в тому, що автентичні матеріали забезпечуючи «ефект присутності» або «ефект співучасті», стимулює мовну активність.

Інтегративна функція виражається в тому, що автентичні матеріали служать зв'язкою між частинами заняття, сприяють організації та систематизації навчальних етапів.

Ілюстративно-наочна функція проявляється в тому, що автентичні матеріали являють собою синтез усіх видів наочності, служать засобом дистанційного занурення в природне середовище на всіх етапах навчання, тим самим частково компенсуючи його відсутність.

Розвиваюча функція виражається у розвитку таких якостей особистості, як спостережливість, уява, увага, мислення, мовна пам'ять, розвитку умінь у всіх видах мовної та творчої діяльності.

Виховно-евристична функція реалізується у вихованні почуття поваги до народу і культури країни мови, що вивчається, усвідомленні незнайомого і чужого, спонукання до порівняння особливостей культури країни досліджуваної мови та рідної культури.

Включення у програму навчання ділової англійської мови автентичного матеріалу рекомендовано тому, що автентичні тексти мають ряд особливостей, які можуть бути опущені в текстах і діалогах, спеціально складених для вивчення мови, як-то: елементи професійної мови, мовні зразки. Важливий і той факт, що автентичний матеріал містить інформацію про ситуації та події, взяті з реального життя. І в цьому випадку важлива не стільки мова, скільки зміст матеріалу.

Використання автентичних матеріалів на заняттях ділової англійської мови цінне тому, що вони написані без спрощення мови, дають зразки справжньої мови; вони набагато цікавіші, адже створюють атмосферу реальності; вони більш переконливі, ніж винайдені.

При навчанні англійської мови ділового спілкування рекомендується використовувати автентичний матеріал не постійно, а періодично, як додатковий матеріал до основного курсу.

В якості автентичних матеріалів можуть бути використані книги, газети, журнали, радіопередачі, телепрограми, художні та документальні фільми, матеріали компаній, громадські інформаційні матеріали. При роботі з книгою досить взяти окремі глави або параграфи. З газет і журналів можна вибрати відповідні статті, інтерв'ю, рекламу, ілюстрації, діаграми.

З появою кабельного і супутникового телебачення з'явилася можливість дивитися безпосередньо новини та документальні фільми англійською мовою. Програма BBC дає можливість слухати автентичну ділову англійську мову. Матеріали компаній можуть включати такі матеріали, як:

− річний звіт, бухгалтерський облік, фінансовий звіт, інформацію про структуру компанії, про зміни, що відбулися в компанії за певний період часу;

− інформаційні матеріали про товар, що включають проспекти і брошури, що випускаються компанією для своїх клієнтів;

− інформаційні бюлетені, що містять загальну інформацію про компанії, інформацію про штат, продукцію та послуги;

− відеофільми, що дають загальне уявлення про компанію, історію створення, продукції тощо;

− кореспонденція, куди входять всякого роду листи, факси;

− звіти та меморандуми, що містять детальну інформацію про фінанси, маркетинг та технічні розробки;

− протоколи засідань;

− контракт.

До громадських інформаційних матеріалів можна віднести таку інформацію, як:

− інформація для туристів;

− інформація про поштові послуги;

− інформація банків тощо.

Безумовно, при роботі з автентичними матеріалами ділової англійської мови є свої труднощі як для викладача, так і для студента, адже може виникнути почуття невпевненості. Але це тільки на початковому етапі. Систематичне використання неадаптованих оригінальних матеріалів у навчання ділової англійської мови підвищить мотивацію, зробить ставлення до занять більш серйозним, а з часом і дає відчуття впевненості. Потенціал використання автентичних матеріалів величезний. Вони не тільки піднімають мотивацію учнів, але є багатим джерелом для вивчення мови, а також цінним ресурсом викладання та самостійної роботи учнів.

При відборі матеріалів викладач повинен враховувати три фактори: 1) сферу професійних інтересів учня, 2) мета навчання і 3) форми введення автентичних матеріалів в освітній процес. Так, наприклад, в бізнесі фінансовий звіт компанії може використовуватися як матеріал для розвитку навичок підготовки презентації, обміну інформацією, дискусії, опису графіків, таблиць, діаграм. Що стосується вдосконалення мовних умінь, то дидактичною метою в даному випадку буде автоматизація вживання в мові чисел, відсотків, специфічних прийменників, наприклад, to increase by 10%, to reduce to, лексики за темою «Фінанси», «Менеджмент», стано-часових форм Past Simple, Present Perfect тощо. У процесі навчання аудіювання, представляє особливий інтерес таке поняття як присутність в автентичних аудитивних матеріалах звукового ряду (environmental clues): шум транспорту, розмови співробітників в офісі, дзвінки телефону, музика тощо. Це допомагає краще зрозуміти характер пропонованих обставин, формує навик сприйняття іноземної мови на тлі різноманітних перешкод.

Практика показує, що робота з автентичними матеріалами готує учня до адекватного сприйняття реальної іншомовної дійсності, допомагаючи уникнути стану невпевненості, скутості, який часто відчуває людина, яка вперше опинилася в реальному іншомовному середовищі після проходження традиційного курсу іноземної мови.

Е. В. Носонович та Р. П. Мильруд [8, с. 21] пропонують розділити всі автентичні матеріали, використовувані при навчанні іноземної мови, на автентичні і навчально-автентичні.

Таким чином, автентичні матеріали − це матеріали, взяті з оригінальних джерел, які характеризуються природністю лексичного наповнення і граматичних форм, ситуативною адекватністю використовуваних мовних засобів, ілюструють випадки автентичного слововжитку, які, хоча і не призначені спеціально для навчальних цілей, але можуть бути використані під час навчання іноземної мови.

Навчально-автентичні матеріали − це матеріали, спеціально розроблені з урахуванням всіх параметрів навчального процесу, критеріїв автентичності і призначені для вирішення конкретних навчальних завдань.

Підбиваючи підсумок вищесказаному, необхідно ще раз підкреслити важливість використання автентичних ресурсів у навчанні ділової англійської мови і зазначити такі переваги використання справжніх матеріалів під час її навчання:

1. Автентичні матеріали приводять учнів до безпосереднього контакту з діловою англійською мовою.

2. Автентичні матеріали, витягнуті з періодичних видань завжди йдуть у ногу з часом і постійно оновлюються.

3. Автентичні матеріали з конкретних джерел, таких як The Times, The Financial Times, як правило, працюють в областях, відповідних мові, а отже, через деякий час, студенти, які практикують читання цих джерел стануть експертами в читанні економічних публікацій.

4. Автентичні матеріали дають джерело сучасних матеріалів, які можуть мати безпосереднє відношення до потреб учнів, які вивчають міжнародне право, міжнародну економіку і міжнародні відносини.

У висновку необхідно ще раз підкреслити, що навчання сучасної іноземної мови можливо лише за умови використання матеріалів, взятих з життя носіїв мови або складених з урахуванням особливостей їх культури та менталітету відповідно до прийнятих мовних норма. Використання подібних автентичних і навчально-автентичних матеріалів дозволить з більшою ефективністю здійснювати навчання усім видам мовної діяльності, імітувати занурення майбутніх фахівців в іншомовну середу на уроках іноземної мови. Така організація занять підготує їх до успішного вирішення завдань у подальшій професійній діяльності, а саме: ведення переговорів, укладення договорів, участі в дискусіях із зарубіжними партнерами, виступу з презентаціями тощо.

Література:

1. Белкина О. В., Дмитрусенко И. Н., Кравцова Е. В. Особенности применения коммуникативного подхода при обучении иностранному языку взрослых слушателей [Текст]. *Вестник ЮжноУральского государственного университета. Серия: Образование. Педагогические науки*. Вып. 4 (6). Челябинск: ЮУрГУ, 2014. С. 79–84.

2. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Москва: Академия, 2006. С. 237–245.

3. Коломийцева Н. В., Сизова Ю. С. Эффективность использования отдельных аутентичных видеоматериалов канала YouTube в обучении иностранному языку. *Педагогика высшей школы*. 2016. № 1. С. 87–94.

4. Кричевская К. С. Прагматические материалы, знакомящие учеников с культурой и средой обитания жителей страны изучаемого языка. *Иностранные языки в школе*. 1996. № 1. С. 13–17.

5. Левина Г. М., Авдеева И. Б., Васильева Т. В. К вопросу о создании теории обучения иностранных учащихся инженерного профиля в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы. *Мир русского слова и русское слово в мире. XI конгресс МАП-РЯЛ*, том 6(1). София: Heron Press, 2007. С. 340-–345.

6. Маслыко Е. А, Бабинская П. К, Будько А. Ф, Настольная книга преподавателя иностранного языка: Справ. пособие. Минск: Выш.шк., 2014. 522 с.

7. Носонович Е. В. Методическая аутентичность в обучении иностранным языкам. *Иностранные языки в школе.* 2000. № 1. С. 11–16.

8. Носонович Е. В., Мильруд Г. П. Параметры аутентичного учебного текста [Текст]. *Иностранные языки в школе*. 1999. № 1. С. 12−22.

9. Попко Т. Г. Использование аутентичных материалов в обучении взрослых иностранным языкам [Текст]. *Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития*. Вып. № 1 (12). Санкт-Петербург: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2014. С. 407–409.

10. Breen M. P. Authenticity in the Language Classroom. *Applied Linguistics.* 1985. 6/1. P. 60–70.

11. Harmer, J. How to teach English. An introduction to the practice of English language teaching/ *Edinburg.: Gate Longman.* 2000. 198 p.

12. Morrow K. Authentic Texts in ESP. *English for Specific Purposes.* London, 1977. 148 p.

13. Nunan D. The Learner-Centred curriculum. Cambridge, 1988. 117 p.

14. Scarcella R. C., Oxford R. L. The Tapestry of Language Learning. The Individual in the Communicative Classroom. Boston, 1992. 300 p.

15. Wallace C. Reading. Oxford, 1992. 192 p.

Отримано: 23 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: nataliakrin@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-128-131

Криницька Н. І. Резонанс із культурою просвітництва в науковій фантастиці та фентезі Урсули ле Гуїн. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 128–131.

УДК 821.111-312.9.09(73)«19/20»

Криницька Наталія Ігорівна,
канд. філол. наук, доцент, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РЕЗОНАНС ІЗ КУЛЬТУРОЮ ПРОСВІТНИЦТВА В НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ ТА ФЕНТЕЗІ УРСУЛИ ЛЕ ГУЇН

Стаття має на меті розглянути вплив культури Просвітництва на творчість майстра американської наукової фантастики й фентезі Урсули Ле Гуїн (1929–2018). Зазначено, що наукову фантастику поєднують з філософію більшості просвітників матеріалістичне сприйняття світу як збагненного об'єкта дослідження та експлуатації, домінування ідей над образністю, яскраво виражена пропагандистська основа, пафос ствердження позитивного героя, критична спрямованість. Паралелі літератури фентезі, яка ґрунтується передусім на сюжетному припущенні ірраціонального характеру, та раціонально орієнтованого художнього досвіду Просвітництва менш очевидні, але й між ними існують спільні риси, а саме виховна спрямованість і культ природної людини.

Наголошується, що творчому доробку Урсули Ле Гуїн притаманні такі базові постулати епохи Просвітництва, як виховна спрямованість, пропаганда культури та знань, боротьба з догматизмом, віра в прогрес як шлях до гуманізації, захист свободи в усіх її проявах, антирелігійний пафос, культ природної людини тощо. Великі прозові твори письменниці часто сягають корінням до роману-подорожі або роману виховання, які були провідними жанрами Просвітництва.

Ключові слова: *Урсула Ле Гуїн, американська література, наукова фантастика, фентезі, Просвітництво.*

Nataliya Krynytska,
Candidate of Philology, Associate Professor, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

RESONANCE WITH THE CULTURE OF THE ENLIGHTENMENT IN URSULA LE GUIN'S SCIENCE FICTION AND FANTASY

The author seeks to consider the impact of the culture of the Enlightenment on the works of the master of American science fiction and fantasy Ursula Le Guin (1929–2018). It is noted that science fiction has much in common with the philosophy of most representatives of the Enlightenment: the materialistic perception of the world as an object of comprehension, study and exploitation; domination of ideas over imagery; vivid propagandistic basis; pathetic assertion of a positive hero and critical orientation. The parallels between the genre of fantasy, which is based primarily on the irrational plot assumption, and the rationally oriented cultural experience of the Enlightenment are less obvious, but there are also common features among them, namely the educational focus and the cult of Natural Man.

It is emphasized that Ursula Le Guin's works have such basic postulates of the Enlightenment as educational focus, promotion of culture and knowledge, the struggle against dogmatism, faith in progress as a way to humanization, the protection of freedom in all its manifestations, anti-religious pathos, the cult of Natural Man, etc. Her long prose narratives are often rooted in a travel novel or a coming-of-age novel (Bildungsroman) that were leading genres of the Enlightenment.

Key words: *Ursula Le Guin, American literature, science fiction, fantasy, the Enlightenment.*

Хоча просвітницька традиція є однією з магістральних у літературі США, за справедливим зауваженням Т.Н. Денисової, «спеціальних робіт, присвячених комплексному дослідженню американського Просвітництва, тим більше таких, які висвітлюють його історію й значення не для історичної фази, а у функції генератора суспільного життя й суспільної свідомості в Америці, майже немає» [2, с. 14]. Заради заповнення цієї лакуни в літературознавстві проф. Т.Н. Денисовою та членами Центру американських літературних студій в Україні (CALSU) у 2004–2015 рр. була проведена фундаментальна робота, але роль Просвітництва в якості одного з «генераторів» надзвичайно розвинених у США жанрів наукової фантастики й фентезі здебільшого лишається поза увагою не тільки вітчизняних, але й англомовних фахівців.

У сучасному літературознавстві спостерігаються окремі спроби дослідити вплив культури Просвітництва на творчість майстрів фантастики, наприклад, Айзека Азімова (див. Donald M. Hassler. Some Asimov Resonances from the Enlightenment [9]). Утім, цілеспрямований пошук просвітницьких традицій у доробку не менш відомої представниці фантастичної літератури Урсули Ле Гуїн (1929–2018) поки що не був предметом зацікавленості фахівців, тому наша стаття, заголовок якої віддзеркалює назву роботи Дональда Хесслера, є першим кроком у цьому напрямку.

Між літературою Просвітництва й науковою фантастикою, кожну з яких називають «літературою ідей» [3, с. 363, 451], існують глибинні зв'язки. За словами Пітера С. Альтермана, «A product of the philosophical-scientific developments of the 18th century, science fiction grew out of attempts to create a secular Man. The bombardment included Locke's definition of the mind as a tabula rasa and continued with studies by Rousseau, Berkeley, Hume, Hartley, and others» [5, с. 64]. Наукову фантастику (далі – НФ або SF) поєднують із філософією більшості просвітників матеріалістичне сприйняття світу як збагненного об'єкта дослідження та експлуатації, домінування ідей над образністю (але у кращих представників SF образна майстерність не поступається досягненням мейнстриму), яскраво виражена пропагандистська основа, пафос ствердження позитивного героя, критична спрямованість. Згадаймо й той факт, що просвітницька філософська повість мала величезний вплив на формування науково-фантастичної літератури.

Паралелі літератури фентезі, яка ґрунтується передусім на сюжетному припущенні ірраціонального характеру, та раціонально орієнтованого художнього досвіду Просвітництва менш очевидні, але й між ними існують спільні риси, а саме виховна спрямованість і культ природної людини.

Урсула Ле Гуїн – унікальна авторка, яка досить успішно працювала в таких різних жанрах, як SF і фентезі. Для письменниці, що є прихильницею даосизму, найголовнішим принципом виступає відображення діалектики будь-якого явища, тобто його Ян і Інь, Світла і Тіні, і досягнення між ними балансу. Подібні опозиції в її доробку утворюють не тільки наукова фантастика і фентезі, але й проза і поезія, фантастика і реалізм, раціональне і ірраціональне, просвітницькі ідеї і романтизм тощо. Значний вплив романтизму на світосприйняття Ле Гуїн детально вивчався Пітером Альтерманом [5], тому для відтворення рівноваги слід звернутися й до взаємодії її доробку з культурою Просвітництва, яка, на наш погляд, у творчості цієї письменниці є більш вираженою, ніж в багатьох інших представників американської фантастики.

По-перше, Урсулі Ле Гуїн, яка не підтримує тезу «мистецтво для мистецтва», притаманна впевненість у тому, що просвіта може бути каталізатором соціальних змін, і це надає її творам елементів повчальності. Намагаючись уникнути терміна «дидактизм» як такого, що несе негативне забарвлення, американський дослідник Ричард Ерліх пише: «Le Guin's works are didactic in a fairly unusual way, what we might call «dialogic didacticism», or «teaching by dialectics (i.e., argument)»; most simply put, Le Guin's works are usually good teachers… Le Guin has her certainties, but they are rare, and, ordinarily, she debates with herself» [7, с. 13].

Одним із сучасних аналогів терміна «просвіта» є багатозначне поняття Kulturkampf («культурна боротьба», «боротьба за культуру» або «боротьба культур» – нім.), яке Ерліх пояснює як боротьбу за серця та свідомість людей або як еволюцію ідей. Він стверджує: «There is an evolutionary Kampf or contest over culture: for the highest of stakes among humans but pursued quietly, on the whole a very serious game with unspectacular victories and silent defeats as, say, one system of images for talking about evolution is replaced by another». Урсула Ле Гуїн, на його думку, «is a player in a number of contests for hearts and minds» [7, с. 10–11]: для неї найважливішими є не власне ідеї, а їхня здатність до еволюції.

Великі прозові твори письменниці можна, без сумніву, віднести до фантастичного варіанту роману виховання, або, за термінологією М. Бахтіна, «роману випробувань» (згадаймо, що роман-подорож та роман виховання – провідні жанри Просвітництва). Кожний протагоніст Ле Гуїн здійснює не тільки фізичну подорож, а й психологічну, проходить шлях до власного «Я». Її твори пропонують альтернативне бачення світу: представляючи нові міфи, особливо міфи творіння, роблячи видимим і проблематичним традиційне сприйняття прогресу, патріотизму, гендеру, героїзму, письменниця свідомо навчає читачів вірити в можливість змін і сприймати іншу реальність. «Revolution begins in the thinking mind», – стверджується в її романі «Знедолені» (*The Dispossessed*) [12, с. 333], а на питання: «Is this a revolution, Havzhiva?» – герой повісті «Людина народу» (*A Man of the People*) відповідає: «It is education, ma'am» [11, с. 130].

Другим моментом, що єднає Ле Гуїн із філософією Просвітництва, є віра в прогрес як шлях до толерантності. Просвітницькі ідеї особливо відчуваються у всесвітньовідомому Хайнському циклі письменниці про Галактичну федерацію майбутнього – Лігу Світів, а потім Екумену (Ейкумену). Відповідно до творів циклу, декілька мільйонів років тому високорозвинена хайнська цивілізація надіслала на інші планети генетично змінених колоністів, потім ця культура-прародителька розпалася, і колонії – серед них і Земля – на довгі тисячоліття залишилися в ізоляції. Ле Гуїн, на відміну від представників правотехнократичного крила американської НФ, будує Лігу Світів на принципах гуманізму і на особливій, ретельно розробленій етиці контакту, що виключає насильницьке втручання й відбувається насамперед на індивідуальному рівні. Подані постулати властиві «soft science fiction», однією із засновників якої можна з впевненістю назвати Урсулу Ле Гуїн. Розквіт цього напрямку, що протиставив себе популярній у 1960-ті роки «hard science fiction», припадає на 1970-ті роки й пов'язаний з ідеологією руху лівих.

Наступною просвітницькою рисою авторської філософії можна вважати захист свободи, яку письменниця розуміє як можливість вибору, в усіх його формах – від політичного до сексуального. Антитоталітарним пафосом наповнені сторінки романів «Ліва рука темряви» (*The Left Hand of Darkness*), «Знедолені» (*The Dispossessed*), оповідань «Нова Атлантида» (*The New Atlantis*), «Щоденник троянди» (*The Diary of the Rose*), «Фонтани» (*The Fountains*), «Фенікс» (*Phoenix*), «Дорога на схід» (*The Road East*). Антивоєнні погляди Ле Гуїн знайшли відтворення в романах «Світ Роканнона» (*Rocannon's World*), «Око чаплі» (*The Eye of the Heron*), повісті «Слово для світу – ліс» (*The Word for World is Forest*). Найжахливішим видом насильства для письменниці є експерименти над психікою, які вона з болем осуджує в романі «Різець небесний» (*The Lathe of Heaven*) та оповіданні «Щоденник троянди» (*The Diary of the Rose*).

Із середини 1970-х років у творчості Ле Гуїн посилюється феміністська спрямованість, що є одним із засобів урівноважити роль жінок у розвитку цивілізації, що, на думку письменниці, постійно страждає через відсутність толерантності, порушення зв'язків із природою та бездумну активність, генератором яких виступає чоловіча самовпевненість. Феміністські тенденції спостерігаються і в науковій фантастиці: романи «Знедолені» (*The Dispossessed*), «Тлумачення» (*The Telling*), збірник «Чотири шляхи до пробачення» (*Four Ways to Forgiveness*), оповідання «День перед революцією» (*The Day Before the Revolution*), «Справа про Сеггрі» (*The Matter of Seggri*), і у фентезі: романи Земноморського циклу «Гробниці Атуану» (*The Tombs of Atuan*), «Техану» (*Tehanu*) тощо. Слід зауважити, що фемінізм, засновницею якого справедливо вважається англійська письменниця Мері Годвін Уолстонкрафт (1759–1797), автор есе «Захист прав жінки» (*A Vindication of the Rights of Woman*), теж став породженням прогресивної ідеології XVIII століття.

Продовжуючи традиції видатних американських просвітників Бенджаміна Франкліна та Томаса Джефферсона, письменниця з кінця 1960-х років постійно виступає проти расизму й колоніалізму, використовуючи з цією метою притаманні фантастичній літературі великий ступінь умовності та прийом одивнення, що дозволяє їй на глибинному рівні навчати читачів сприйняттю рівності всіх людей від народження. У фентезійній повісті «Дівчатка-бізони, виходьте гуляти ввечері» (*Buffalo Gals, Won't You Come Tonight*) Ле Гуїн із болем і ностальгією зображує назавжди втрачену культуру північноамериканських індіанців, яку не змогли врятувати ані зусилля вищезгаданих просвітників, ані невпинна діяльність її батьків-антропологів.

На сучасному етапі поняття толерантності включає не тільки відсутність расових і національних упереджень, а й сексуальний лібералізм. Характерно, що ще на світанку творчої діяльності письменниця почала привчати свою аудиторію спокійно ставитись до нетрадиційної сексуальності. Саме в Хайнському циклі, який побудований на співробітництві різних цивілізацій, вона відстоює право будь-якої людини на кохання та гідність (романи «Ліва рука темряви», «Знедолені», «Тлумачення», збірник «Рибалка Внутрішнього моря» тощо). Ця позиція ніяк не обумовлена особистими причинами письмен-

ниці, матері трьох дітей, піввіковий шлюб якої з істориком Чарльзом Ле Гуїном можна вважати зразковим. У такий спосіб авторка наголошує на необхідності відмежовувати головне від другорядного й бачити сутність людини, тобто її духовні якості та здатність до розвитку.

Творчість Ле Гуїн поєднує з ідеологією Просвітництва й протест проти релігійного фанатизму. Для неї, прихильниці східних духовних практик, неприпустимою є категоричність головних монотеїстичних релігій, котрі, на її погляд, не дозволяють бачити власне людину. Герой надзвичайно сміливого оповідання «Поле зору» (*The Field of Vision*), астронавт Джері Хьюз, який втратив зір після зустрічі в космосі з Богом, каже: «I have learned to see God. All I have to do is open my eyes, and see the Face of God. And I'd give all my life just to see one humane face again, to see a tree, just a tree, a chair – a plain wooden chair, ordinary – They can keep their God, they can keep their Light. I want the world back. I want questions, not the answer. I want my own life back, and my own death» [13, с. 265]. Ле Гуїн впевнена, що саме релігійний фундаменталізм стоїть зараз на заваді культурі й освіти. Ці погляди знайшли відтворення в зображенні руху юністів (прихильників єдиного бога) в романі «Тлумачення», секти «янголів» у повісті «Втрачений рай» (*Paradises Lost*). Критика християнських доктрин, але в алегоричній формі, присутня і в романах «Завжди повертаюсь додому» (*Always Coming Home*) та «Інший вітер (*The Other Wind*).

Ле Гуїн властива і просвітницька впевненість у формулі «закони природи є законами розуму». Вона вважається однією з найбільш атехнологічних американських фантастів, і цей факт знаходить підтвердження насамперед у фентезійному Земноморському циклі, до складу якого входять п'ять романів і збірник оповідань. Культ природи та природної людини спостерігається також у романах «Світ Роканнона» (*Rocannon's World*), «Завжди повертаюсь додому» (*Always Coming Home*), «Тлумачення» (*The Telling)*, «Місто ілюзій» (*The City of Illusions*), повісті «Слово для світу – ліс» (*The Word for World is Forest*), збірнику оповідань «Дівчатка-бізони та інші товариства тварин» (*Buffalo Gals And Other Animal Presences*), оповіданні «Самотність» (*Solitude*). Відповідаючи на запитання журналіста, чи не є її ідеали «сентиментально-ностальгічними», письменниця, між іншим, зауважила: «The question of nostalgia deserves looking into. Much fantasy, and science fiction too, draws upon an apparently inalterable human longing for «the peaceable kingdom», the garden Voltaire suggested we cultivate. But terms must be used carefully and respectfully in such a discussion. Any refusal to accept the abuse of the world by ill-considered, misapplied technologies as desirable/inevitable can be labeled Luddite. All genuine alternatives to Industrial Capitalism can be, and are, dismissed as 'nostalgia'» [10].

Подібною альтернативою промисловому капіталізму стає й модель анархічного суспільства, детально розроблена Ле Гуїн у суперечливій утопії (ambiguous utopia) «Знедолені» (*The Dispossessed*). Виникнення наприкінці XVIII ст. анархізму, який письменниця назвала «the most idealistic, and to me the most interesting, of all political theories» [13, с. 285], вважається одним із наслідків Просвітництва з його ствердженням людської індивідуальності й руйнуванням засад традиційного суспільства. Згадаймо рядки з памфлету Томаса Пейна «Здоровий глузд» (*The Common Sense*): «Суспільство – це завжди благословення, але уряд, навіть у найліпшій своїй формі – всього лише неминуче зло; а в гіршій – він просто нестерпний» [див.: 1, с. 25]. Анархізм як філософське вчення став реакцією на досягнення і трагедії Великої Французької революції, коли манливий ідеал свободи, рівності та братерства обернувся новим відчуженням, а парламентська демократія не принесла бажаного визволення особистості. Його зачинателем вважається англійський письменник, публіцист та мислитель Вільям Годвін (1756–1836), чоловік вищеназваної першої феміністки Мері Уолстонкрафт і батько славнозвісної Мері Шеллі, однієї із засновниць наукової фантастики.

У книзі «Дослідження про справедливість у політиці і її вплив на загальну доброчесність і щастя» (*An enquiry concerning political justice and its influence on general virtue and happiness*, 1793) Годвін означив політичну справедливість як «здійснення на практиці принципів моралі й істини» [4, с. 10], спираючись на тезу про добру природу людини, на яку негативно впливають державні інститути, і запропонував анархо-комуністичну програму соціальних перетворень. В якості шляху досягнення «політичної справедливості» Годвін припускав революцію як останній засіб, але, залишаючись прихильником ідей Просвітництва, віддавав перевагу зміненню суспільства за допомогою пропаганди. Британський мислитель вірив у можливість людей прийти до єдності через свободу, а не через рабство (як пропонували державні соціалісти) і не через нерівність (як вважали буржуазні ліберали). Його книга справила величезне враження на П.Б. Шеллі та П. Кропоткіна, ідеї яких, у свою чергу, знайшли втілення в романі Ле Гуїн «Знедолені» (*The Dispossessed*) [12].

У цьому творі, що належить до Хайнського циклу, зображується анархістське суспільство планети Анарес з усіма його перевагами і недоліками, зрозуміти які дозволяє подорож головного героя – геніального фізика Шевека – на сусідню планету Урас, де панує капіталістичний або соціалістичний устрій. За словами Ле Гуїн, у романі представлений «anarchism, as prefigured in early Taoist thought, and expounded by Shelley and Kropotkin, Goldman and Goodman. Anarchism's principal target is the authoritarian State (capitalist or socialist); its principal moral-practical theme is cooperation (solidarity, mutual aid)» [13, с. 285].

Слід відзначити, що подібне розуміння анархізму заперечує індивідуалістську ідеологію, яка теж бере свій початок з епохи Просвітництва й базується, як вважає Дарко Сувин, на впевненості, «that a stable and humane system can be built upon a sum of individual, Robinson-Crusoe greeds as the measure of all values» [14, с. 273]. Але Просвітництво – це внутрішньо суперечливий період, коли утопізм співіснував із скептицизмом, деїзм – з атеїзмом, детермінізм – зі свободою волі, а науковий прогрес – із закликом повернутися до печер. Фантазії мислителів про досконале суспільство, побудоване на законах розуму й толерантності, обернулися кривавим терором Французької революції, який став Тінню Просвітництва, а прагматична ідеологія XVIII століття підготувала зворотній рух маятника культури до ідеалізму й інтуїтивізму романтиків.

На думку американського фантаста Девіда Бріна, для інтелектуалів, які віддають перевагу східній філософії, і Просвітництво, і романтизм виражають євро-американський індивідуалістський егоїзм, а будь-який ідеалізм є небезпечним [6]. Ця теза близька світогляду Ле Гуїн: можна стверджувати, що в її художній системі Тінню просвітницьких цінностей виступає саме індивідуалізм, без якого їхнє виникнення було б неможливим. Проте подібній єдності і боротьбі протилежностей треба завдячувати не тільки захопленню письменниці даосизмом, але й її приналежністю до наскрізь діалектичної американської нації: «Країна-амальгама («плавильний тигель націй») народжує і людину-амальгаму», – відзначає Микола Анастасьєв [1, с. 21].

Для американців, яких справедливо називають «the nation of the Enlightenment», культура Просвітництва стала фундаментом державності і ментальності: «This is one reason that Americans should study the Enlightenment. It is in their bones. It has

defined part of what they have dreamed of, what they aim to become», – стверджує Роберт А. Фергюсон [8, с. 22]. Тому закономірним є факт, що творам американки Урсули Ле Гуїн притаманні такі базові постулати епохи Просвітництва, як виховна спрямованість, пропаганда культури і знань, боротьба з догматизмом, віра в прогрес як шлях до гуманізації, захист свободи в усіх її проявах, антирелігійний пафос, культ природної людини.

ХХ століття збагатило людство жахливим і водночас прекрасним досвідом щодо власної ницості й величі. Але світ не може постійно існувати в межовому стані, і після десятиліть війн і революцій ми знов повертаємося до цінності такого поняття, як «common sense», і починаємо розуміти, що цивілізація створюється насамперед не титанами, а середньостатистичними людьми, і здоровий глузд не обов'язково є синонімом холодного раціо. І хоча, безумовно, важко стверджувати, що спадок Просвітництва має безпосередню дію на сучасне мистецтво, але «реліктове випромінювання» цієї епохи пронизує світову культуру, а останнім часом його вплив стає більш інтенсивним, і цей факт заслуговує подальшого вивчення. За спостереженням Девіда Бріна, протягом ХХ століття у західноєвропейському та американському мистецтві спостерігається боротьба ідеалів Просвітництва та романтизму, причому другий, із його ірраціоналізмом і егоманією, на загал превалює. Проте у більш прагматичному ХХІ столітті ідеали культу розуму, кооперативного прогресу й рівності можливостей, запропоновані епохою Просвітництва, будуть домінувати [6]. Можна припустити, що це свідчить про перехід людства на новий виток спіралі еволюції, коли стане реальним продуктивний синтез раціонального і ірраціонального, який вже зараз спостерігається у творчості окремих авторів, серед яких і Урсула Ле Гуїн.

Сподіваємося, що результатами нашого дослідження можна буде користуватися як при вивченні літератури США, так і в ході подальших розвідок, спрямованих на осмислення ролі просвітницької традиції у творчості інших авторів наукової фантастики й фентезі.

Література:

1. Анастасьєв М. Етюди про американську літературу. *Вікно в світ.* 1999. № 4(7). С. 6–110.
2. Денисова Т. Просвітництво в контексті літератури США. *Американські літературні студії в Україні*. Київ: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2005. Вип. 2. Просвітницька традиція у літературі США. 350 с.
3. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова та ін.; Буковинський центр гуманітарних досліджень. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 634 с.
4. Чудинов А. В. Политическая справедливость Уильяма Годвина. Москва: Знание, 1990. 64 с.
5. Alterman P. S. Ursula K. Le Guin: Damsel with a Dulcimer. *Olander Joseph D, Greenberg Martin Henry,* eds. Ursula K. Le Guin. Edinburgh : Paul Harris Publishing, 1979. P. 38–63.
6. Brin D. A note on the Enlightenment, Romanticism and science fiction. June 15, 1999. Retrieved November 22, 2018, from: www.davidbrin.com/enlightenmentarticle.html.
7. Erlich R. D. Coyote's Song: The Teaching Stories of Ursula K. Le Guin. USA : Borgo Press, 2010. 658 p.
8. Ferguson R. A. The American Enlightenment, 1750–1820. Cambridge, MA, and London : Harvard University Press, 1997. 240 p.
9. Hassler D. M. Some Asimov Resonances from the Enlightenment. *Science Fiction Studies*. March 1988. P. 36–47.
10. Le Guin U. K. Driven by a Different Chauffeur: An Interview with Nick Gevers. November/ December 2001. Retrieved November 22, 2018, from: www.sfsite.com/03a/ul123.htm.
11. Le Guin U. K. Four Ways to Forgiveness. NY : HarperPrism, 1995. 228 p.
12. Le Guin U. K. The Dispossessed. NY : Avon Books, 1974. 311 p.
13. Le Guin U. K. The Wind's Twelve Quarters. NY, Evanston, San Francisco, London : Harper & Row, 1975. 303 p.
14. Suvin D. Parables of De-Alienation: Le Guin's Widdershins Dance. *Science-Fiction Studies 2*. November 1975. P. 265–274.

Отримано: 25 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: alenapavlyshynets@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-132-136

Павлишинець О. О. Топоніми-істризми як фразеологічно пов'язаний форматив. Лінгвокультурологічний вимір семантики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 132–136.

УДК 811.112.2

Павлишинець Олена Олегівна,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ТОПОНІМИ-ІСТРИЗМИ ЯК ФРАЗЕОЛОГІЧНО ПОВ'ЯЗАНИЙ ФОРМАТИВ. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СЕМАНТИКИ

Наше дослідження присвячене розгляду та аналізу фразеологічних одиниць сучасної німецької мови, які містять у своїй структурі топонім-історизм. Топонімічні компоненти, які водночас є історизмами, відносяться до фразеологічно пов'язаних формативів (тут і далі – ФПФ), на основі їх особливого набутого в результаті деонімізації значення. Проведена текстова інтерпретація уможливила якісне лінгвокультурологічне трактування даних фразеологічних одиниць та вищеозначених компонентів. Стаття виконана в межах традиційної фразеології, прототипної семантики та ономастичної фразеології у поєднанні з текстовою та лінгвокультурологічною інтерпретацією.

Ключові слова: *фразеологічно пов'язаний форматив, топонімічний компонент, топонім-історизм, деонімізація, семантична структура, національна специфіка, інтернаціоналізм, національно-культурний компонент семантики, рівень лексеми-компонента, рівень генетичного прототипа, рівень фразеологічного сигніфіката.*

Olena Pavlyshynets,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

HISTORICAL TOPONYMS AS PHRASEOLOGICALLY LINKED FORMATIVES. LINGUOCULTUROLOGICAL DEMENSION OF SEMANTICS

Our research is devoted to the consideration and analysis of the phraseological units of modern German language, which contain the historical toponym in its structure. Toponymic components, which at the same time are historicisms, refer to phraseological linked formatives (here and thereafter – PLF), based on their special meaning as a result of deonimation of the meaning. The textual interpretation made possible a qualitative linguocultural interpretation of the phraseological units and the determined components. The article is executed within the framework of traditional phraseology, prototype semantics and onomastic phraseology in combination with text and linguocultural interpretation. Our research is focused on the explanation of the semantic structure of the phraseological units with historical toponyms in their structure and deals with their semantical and linguocultural analyses. The nationally cultural component of the semantics may be expressed at different levels of the semantic structure of phraseological units: at the level of the component lexeme, at the level of the genetic prototype, at the level of the phraseological significatum or through phraseologically connected associations and hints, or at two, less commonly three levels simultaneously, thus actualizing a universal, identical for both countries, nationally typical or nationally specific semantics.

Key words: *phraseologically linked formative, toponymical component, historical toponyms, deonimation, semantic structure, national specificity, internationalism, nationally cultural component of the semantics, level of the component lexeme, level of the genetic prototype, level of the phraseological significatum.*

Стаття присвячена лінгвокультурологічній інтерпретації семантики фразеологічних одиниць сучасної німецької мови, які містять у своїй структурі топонім-історизм. Топоніми-історизми розглядаються нами як фразеологічно пов'язані формативи, які надають фразеологічній одиниці певної комунікативної значущості, зважаючи на її національно-культурну специфіку.

Хоча даній проблемі у мовознавстві загалом і у дослідженні німецької фразеології зокрема вже було приділено багато уваги (Р. Р. Аллаярова, Д. Г. Мальцева, Ч. Фьолдес, Р. І. Охштат, А. Д. Райхштейн, К. Пальм, Н. Ф. Кудіна, О. Я. Остапович, Ю. А. Фірсова, Н. С. Лалалян), проте наше дослідження спрямоване на якісне тлумачення лінгвокультурологічної специфіки даних фразеологічних одиниць та вищеозначених компонентів, яке ґрунтується на результатах проведеного корпусного аналізу. Саме поєднання текстової та лінгвокультурологічної інтерпретації зумовлює актуальність і певну новизну нашої розвідки. Таке тлумачення забезпечить чіткіше розуміння семантики та особливостей вживання фразеологічних одиниць з топонімічними компонентами, зважаючи на їх національну маркованість або навпаки інтернаціональність та дозволить простежити особливості відображення національної специфіки в фразеології сучасної німецької мови.

Ми маємо на меті визначити особливості і механізми, закономірності відображення реалій буття та культури, особливостей світобачення народу-носія мови через фразеологічні одиниці, що містять у своїй структурі топоніми-історизми та описати їх національно-культурну специфіку або ж пояснити відсутність національної специфічності фразеологічних одиниць сучасної німецької мови та виявити закономірності між національною маркованістю та частотою вживання фразеологічних одиниць, які стали предметом нашого дослідження.

Предметом нашого дослідження стали фразеологічні одиниці сучасної німецької мови, які містять у своїй структурі топонім-історизм у якості фразеологічно пов'язаного формативу. Фразеологічна пов'язаність таких топонімічних одиниць вже була описана в наших попередніх дослідженнях [9; 11; 13; 23] та ґрунтується на тому, що через свою кумулятивну функцію [2, с. 92], яку вони реалізують у складі фразеологічної одиниці вони зазнають процесу деонімізації [5; 16] та стають дедалі більше фразеологічно пов'язаними, презентуючи національно-специфічну та культурно значущу інформацію. Таким чином національно-марковані топоніми-історизми виступають носіями національно-культурного компоненту семантики.

У нашій статті ми розглядаємо фразеологічні одиниці з топонімом-історизмом, тобто такі, в основі вживання яких у складі фразеологізму лежить історична подія або ж специфічна асоціація, яка виникла через певну подію або звичай.

Тому для нашого дослідження ми виділили фразеологічні одиниці з такими топонімічними компонентами: ***Canossa*** (*der Gang nach Canossa; den Gang nach Canossa eintreten / tun / gehen (müssen); einen Canossagang / einen Kanossagang tun (müssen); nach Canossa gehen (müssen); Nach Canossa gehen wir nicht),* ***Echternacher Springprozession*** (*vorankommen wie die Echternacher Springprozession),* ***Frankreich*** (*wie (der) (Herr)gott in Frankreich leben / essen / schlemmen / sich fühlen / feiern u.s.w.),* ***Grünewald*** (*im Grünewald ist Holzauktion),* ***Holland*** (*Da ist Holland in Not),* ***Kurfürstendamm*** (*Ich hab so Heimweh nach`m Kurfürstendamm),* ***Jaffa*** (*in Jaffa liegen),* ***Leipzig*** (*Anno-Leipzig-einundleipzig),* ***Passau*** (*Er versteht die Passauer Kunst),* ***Polen*** (*Noch ist Polen nicht verloren. / Jetzt / dann ist Polen offen.),* ***Pommerland*** (*Pommerland ist abgebrannt),* ***Rubikon*** (*den Rubikon überschreiten)* та ***Waterloo*** (*sein Waterloo erleben).* Виокремлення даних одиниць проводилось шляхом суцільної фразеологічної вибірки з обраних лексикографічних джерел [7; 19; 20; 24; 25; 26].

Наступний етап дослідження полягав у тлумаченні семантики обраних фразеологічних одиниць за допомогою довідкових джерел [7; 19; 20; 24; 25; 26]. На цьому етапі головним нашим завданням було простежити закономірності вираження національно-культурного компоненту семантики на різних рівнях семантичної структури фразеологізмів.

Національно-культурний компонент семантики фразеологізмів, що містять у своїй структурі топонім-історизм, може виявлятись на рівні лексеми-компонента (що відбувається у всіх випадках), на рівні генетичного прототипа: ab nach *Kassel*! – геть з-перед очей! (м. Кассель, столиця князівства Гессен, був пунктом збору рекрутів, проданих німецькими князями, на війну за незалежність північно-американських колоній Англії (1775-1783)); вираз слугує прикладом комплексного маркування (рівень лексеми-компонента та генетичного прототипа), на рівні фразеологічного сигніфіката: *Berliner* Kind = eine (echte) *Berliner* Pflanze – справжній берлінець. Національно-культурна семантика фразеологічних одиниць може також виявлятись на двох, зрідка на трьох рівнях семантичної структури ідіоматичних виразів [1, с. 67–71]. Часто національно-культурна специфіка виявляється через фразеологічно пов'язані асоціації та натяки.

Розглядаючи фразеологічні одиниці з топонімом-історизмом нам вдалося простежити такі особливості вираження національно-культурної семантики. Для якісного її трактування проводився також корпусний аналіз фразеологічних одиниць, що дозволило також проаналізувати їх вживаність та провести контекстуальний аналіз. Перевірка вживання та актуальності фразеологічних одиниць з топонімом-історизмом здійснювалась в корпусі сучасної німецької мови COSMAS II. Institut für Deutsche Sprache. Mannheim [17].

Фразеологічні одиниці з топонімом ***Canossa*** *(der Gang nach Canossa – принизливий похід до кого-н. на поклін;den Gang nach Canossa eintreten / tun / gehen (müssen), einen Canossagang / einen Kanossagang tun (müssen), nach Canossa gehen (müssen) – йти кланятись до кого-н.; – йти кланятись до кого-н.)*як літературні та рідковживані. В їх основі – історичний факт походу німецького короля Генріха IV (1077 р.) на поклін до Папи Римського Григорія VII, який на той момент перебував в замку Каноса на півночі Італії, з метою покаяння і уклінного прохання до Папи про скасування відлучення короля від церкви. Цей історичний факт ліг в основу стійких фразеологічних одиниць (в даному випадку єдностей та сполучень) та закріпив за топонімом *Canossa* символічне значення особистої покори і визнання своїх помилок. Національно-культурний компонент семантики реалізується тут на рівні лексеми-компонента і на рівні генетичного прототипа.

Також є відомою цитата – фразеологічний вираз *Nach Canossa gehen wir nicht! – Ми не збираємось принижуватись!.* Це вислів Отто фон Бісмарка перед кульмінацією культурної боротьби 14 травня 1872 року в Німецькому Рейхстазі з приводу відхилення кандидатури кардинала Гогенлое як німецького представника Папою Пієм IX. Цей вираз став символом непокірності та небажання принижуватись.

Корпусний і лексикографічний аналіз засвідчили вживаність фразеологічної єдності, фразеологічного сполучення і фразеологічного виразу з топонімом ***Canossa*** у фіксованому символічному значенні. Національно-культурна специфіка виявляється на рівні лексеми-компонента та на рівні генетичного прототипа. Хоча правильне розуміння ФО вимагає від реципієнта додаткових фонових знань або безпосереднього володіння фразеологічною одиницею, проте через загальну відомість історичного факту в Європі вираз є інтернаціональним.

Вираз ***Echternacher Springprozession*** **(*voran*kommen wie die Echternacher Springprozession** *– рухатися крок вперед – два назад; дуже повільно просуватися)* походить від назви відомого з XV ст. паломництва для хворих, особливо для хворих на епілепсію, які здійснювали паломництво до могили св. Віліборда до м. Ехтернах в Люксембурзі. За легендою після смерті святого у місцевості поблизу Ехтернаха поширилась хвороба тварин, коли тварина починала стрибати, аж поки не загине. Тоді господарі вирушили до могили святого, який за життя лікував також і тварин. Коли хвора худоба одужала, селяни пообіцяли щороку ходити в паломництво. При цьому часто спрацьовує народний принцип лікування, що подібне лікують подібним, коли через наслідування поганого намагаються вилікувати себе або захистити інших від біди. «Стрибаюча процесія» щороку відбувається у вівторок Зелених свят і привертає велику увагу через свою особливу своєрідність. Довга процесія рухається по місцевості, стрибаючи і молячись в напрямку до церкви, в якій знаходиться поховання святого Віліборда. В цьому випадку йдеться про один з найсвоєрідніших випадків збереження середньовічної народної смиренності в Європі. Значення топоніму-історизму у якості ФПФ декодується на рівні лексеми-компонента і генетичного прототипа, через що фразеологізм набуває символічності і означає повільне просування вперед, надто неквапливий розвиток подій, що робить особливо популярним цей вираз у сфері політики та економічного розвитку. Корпусний аналіз підтвердив фіксованість і вживаність маркованого ФПФ, щоправда, не надто часто (17 згадок у 19 контекстах). Контекстуальний аналіз засвідчив особливу популярність виразу у сфері політики та економічного розвитку.

Загальновідомим і широко вживаним є топонім ***Frankreich*** (*wie (der) (Herr)gott in Frankreich leben / essen / schlemmen / sich fühlen / feiern u.s.w. – жити, як у Христа за пазухою; жити дуже добре; насолоджуватися життям.* Існують різні пояснення фразеологічної одиниці і вживання топоніму Frankreich у її складі: після французької революції 1789 року релігія (а отже, і Бог) у Франції були скасовані через «культ здорового глузду». Хоча якобінець Робесп'єр знову ввів раціоналістичний культ «вищої істоти», проте Франція і надалі вважалась «країною незайнятого Бога», який живе в країні, де йому не потрібно займатися своїми щоденними проблемами. При уявленні такого благодатного життя відбулося злиття з уявленням про благодатне життя грецьких богів на Олімпі, яке перенесли у християнські уявлення. За іншим тлумаченням вираз є значно старішим і стосується розкішного життя духовенства та / або шляхти в Франції перед Революцією. Існують також тлума-

чення, повязані із постатю імператора Максиміліана I, який вочевидь заздрив абсолютистській (богоподібній) системі правління французьких королів. Так чи інакше національно-культурний компонент семантики, який первинно виник на рівні генетичного прототипа, зараз реалізується через символічні асоціації, пов'язані з топонімом. Корпусний аналіз підтвердив стійку асоціацію, закріплену за топонімом і за фразеологічним порівнянням, а саме асоціацію з насолодою та розкішшю.

Топонім ***Grünewald*** (*im Grünewald ist Holzauktion – про великий натовп або скупчення людей на народних святах і різноманітних святкуваннях, особливо коли йдеться про вигідні ціни на ярмарках тощо)* стає фразеологічно повязаним через рядки німецької пісні-шлягеру: *Im Grünewald, im Grünewald ist Holzauktion / ist Holzauktion, ist Holzauktion. / Links um die Ecke rum, rechts um die Ecke rum, / überall ist große Holzauktion.* Основою для відомого шлягера стала реальна історична подія: заснування колонії вілл для мільйонерів. В 1889 році перші будівельники продавали повалені дерева, щоб звільнити місце для будівництва розкішних резиденцій, що і знайшло відображення у відомій популярній пісні. Хоча вираз з даним топонімом не кодифікований у більшості джерел, корпусний аналіз (17 згадок у 16 контекстах) засвідчує зміну значення фразеологічної одиниці, оскільки фразеологічний вираз майже не фіксується для позначення «галасливе, шумне скупчення людей» з додатковою конотацією, а частіше вживається або виключно як назва пісні, або ж як стійка асоціація з м. Берлін. Таким чином, національно-культурний компонент виявляється на рівні лексеми-компонента, генетичного прототипа і фразеологічного сигніфіката.

Holland *(Da ist Holland in Not. – кепська справа, скрутне становище).* Вираз вживається рідко та фіксується у лексикографічних джерелах як застарілий, хоча зустрічається в розмовній мові. Його походження має декілька варіантів тлумачення. Одне з них – виключно народно-фольклорне. Ще з XVI ст. існував жартівливий *вираз «Wenn den ein Floh beißt, dann ist Holland in Not» – «Якщо когось вкусить блоха, то в Голландії біда»*. Інше тлумачення стосується загрозливого становища Голландії через її положення низько над рівнем моря. Коли французи ввійшли в Голландію в 1672-1679 рр., нідерландці відкрили захисну дамбу, щоб їх прогнати. L. Röhrich пов'язує походження виразу зі скрутним становищем Нідерландів в Другій Завойовницькій (Голландській) війні 1672-1679 рр. під проводом Людовіка XIV [26]. Значення маркованого ФПФ декодується на рівні лексеми-компонента і генетичного прототипа, через що фразеологічна одиниця стає символічною і позначає скрутне становище. Корпусний аналіз засвідчив вживання у сфері політики та спорту. Частота вживання в корпусі – 211 випадків в 126 контекстах.

Топонімічний компонент ***Jaffa*** *(in Jaffa liegen – полягти (бути без свідомості, хворим або мертвим)* є вузько регіональним. Вживання виразу обмежується Східною Фризією. Версіями його походження є: 1) гра слів: *jappen – жадібно ковтати повітря, як немічна або помираюча людина*; 2) така ж назва порту, в якому гинуло багато мандрівників на схід; 3) епоха хрестових походів – гр. назва порту для Єрусалиму. Незважаючи на лексикографічну кодифікацію, корпусний аналіз не засвідчив вживання фразеологічної одиниці, що може мати своїми поясненнями територіальне обмеження вживання виразу або ж застарілу історичну основу. Ці фактори поступово сприятимуть зникненню фразеологічної одиниці або ж її виключно діалектному вживанню.

Топонім ***Kurfürstendamm*** (***Ich hab so Heimweh nach`m Kurfürstendamm. –*** *Я так сумую за Берліном…)* вживається у шлягері Гільдегард Кнеф, який загалом символізує тугу за Берліном, вживається з різних політичних причин і приводів. Топонім з історичною основою в цьому випадку презентує національно-культурну специфіку одразу на трьох рівнях своєї семантичної структури і тому є цікавим з огляду на національно-специфічні асоціації, які викликає у реципієнта. Фактично, фразеологічно пов'язаний форматив виступає свого роду pars pro toto для Берліну, що пояснює вживання цитати у публіцистиці.

Топонім ***Leipzig*** і відповідно історичний топонім *Anno-Leipzig-einundleipzig,* який буквально означає сторіччя Битви народів, тобто 1913 р., має значення *чого-н. застарілого, древнього,* є стійким, але рідковживаним (4 згадки в корпусі). Національно-культурний компонент семантики виражається на трьох рівнях семантичної структури фразеологізму. Фразеологічна пов'язаність обумовлена не лише вживанням топоніму у складі фразеологічної одиниці, а й специфічним відтопонімічним утворенням.

Компонент ***Passau*** (*Er versteht die Passauer Kunst. – Він захищений від усіх бід)* позначає особливе вміння зробити себе невразливим до будь-якої зброї. Солдати зверталися до знахарів з народу (названих пізніше *Pessulanten*), які роздавали захисні записки-амулети, що їх носили близько до тіла і вірили, що вони захистять від поранення будь-яким способом. Вираз був зафіксований ще в 1802 році і набув широкого поширення, поступово перейшов в солдатську мову і позначав будь-що нечисте, від чорта. Про історичне походження виразу свідчить також наступне тлумачення: коли імператор Матіас в 1611 році збирав військо, нагодою скористався Каспар Нейтгарт, кат з Пасау, який продавав воякам записки, обписані незвичними чарівними буквами та фігурками. За іншою версією винахідником цих записок був студент Крістіан Айзенрайтер з Пасау. Повір'я про чудодійну захисну силу таких записок було підсилене тим фактом, що що солдати Рудольфа II не чинили жодного опору ерцгерцогу Матіасу. Корпусний аналіз засвідчив зникнення виразу, оскільки зафіксовано тільки 9 згадок у 2 джерелах, здебільшого це тлумачення виразу.

Polen *(Noch ist Polen nicht verloren. – Польща ще не втрачена. Ще не все втрачено. Ще є можливість для порятунку.)* у складі цитати-прислів'я довідкові джерела тлумачать таким чином: після другого поділу Польщі між Росією і Прусією в 1793 році поляки повстали під проводом Тадеуша Костюшка. Після поразки проти росіян 10 жовтня 1794 року, яка призвела до кінцевого поділу Польщі, Костюшко вигукнув: «Кінець Польщі». Проте категоричним запереченням цих слів декілька років потому став перший рядок гімну, який в 1797 році уклав Йозеф Вижбицький. Відомий цей гімн під назвою Марш Домбровського, з 1927 року він є Національним гімном Польщі, який починається словами «Польща ще не втрачена». Цей вираз став народним і вживається у значенні майбутнього для безнадійної справи. Іншим вживаним виразом є *Dann / Jetzt ist Polen offen! – розм., рідко вжив. панує хвилювання; все ще можливо; панує метушня і плутанина; вседозволеність; ситуація вийшла з-під контролю.* Цей вираз ґрунтується на скрутному становищі Польщі після поділів в XIX ст., коли не існувало самостійної польської держави і Польща була «відкрита» для чужоземного панування. Обидва фразеологічні вирази є вживаними з різноманітними варіаціями. Національно-культурний компонент семантики – специфічні асоціації з становищем Польщі – презентується на рівні лексеми-компонента (через асоціації), але декодується через генетичний прототип.

Вираз із компонентом ***Pommerland*** (*Pommerland ist abgebrannt. – Померанія згоріла)* – це цитата з приспіву дитячої пісеньки, відомої на всій території Німеччини: *Maikäfer flieg, / dein Vater ist im Krieg, / deine Mutter ist in Pommerland, / Pommerland ist abgebrannt. Pommerland* заміняється при цьому на Sachsen, Polenland, Holland, Hessenland, Schwabenland, Bayerland, Oberland тощо. В цій дитячій пісеньці знаходимо відбиток воєнних подій 30-літньої війни або ж іншого воєнного часу або часу нужди. Померанія часто зазнавала руйнувань через воєнні конфлікти, що відобразилось в цих рядках. В корпусі німецької мови рядки знаходимо 56 разів у 40 джерелах. Вираз є застарілим, проте відомим через поширення фольклору.

Інтернаціональний топонім ***Rubikon*** вживається у виразі *den Rubikon überschreiten – висок. перейти Рубікон, перейти границі дозволеного; здійснити стратегічно-важливий крок* і походить від історичного факту переходу Рубікону (49 р. до н.е.) Гаєм Юлієм Цезарем (100-44 рр. до н.е.), який завоював для Риму Галлію в 58-51 рр. до н.е. і отримав за це намісництво. Воно закінчилося 1 січня 49 р. до н.е. Цезар хотів продовжити своє намісництво до 48 р. до н.е., щоб зберегти своє військо, як фактор влади і мати можливість тиснути на сенат. Його суперник Помпей і Сенат відхилили вимогу і прийняли рішення про відкликання Цезаря 7 січня 49 р. до н.е. Відповідно Цезар разом зі своїм військом переходить Рубікон, межу між провінцією Галлією та Римом. Це рішення суперечило Римському праву, оскільки в околицях Риму не допускалися жодні озброєні підрозділи. Таким чином було спричинено громадянську війну і в результаті Цезар у 27 р. до н.е. стає одноосібним правителем. Корпусний аналіз засвідчує досить часте вживання фразеологічної одиниці з топонімом-історизмом. Зафіксовано 868 випадків в 335 джерелах, окрім того, для цього фразеологічного сполучення характерна стійкість і фіксованість компонентів.

Фразеологізм із компонентом ***Waterloo*** *(sein Waterloo erleben – зазнати нищівної поразки)*має за основу історичний факт, коли в 1815 році французький імператор Наполеон Бонапарт зазнав вирішальної поразки у битві поблизу бельгійського м. Ватерлоо, після якої йому довелося зректися престолу. Як наслідок його було відправлено у заслання на острів Св. Єлени. Вираз вживається для позначення остаточної поразки. Корпусний аналіз дозволив виявити достатньо часте вживання фразеологічних одиниць з компонентом-історичним топонімом *Waterloo* (1023 згадки у 366 корпусах). Його значення декодується на рівні генетичного прототипа, через що назва набуває символічності. Через відомий історичний факт вираз є інтернаціональним і тому вказує на високу частоту вживаності.

Провівши лексикографічний та корпусний аналіз фразеологічних одиниць з топонімом-історизмом, можна зробити такі висновки. Топонім-історизм у якості фразеологічно пов'язаного формативу лише через фразеологічну одиницю набуває свого нового символічного значення, в основі якого лежить історична подія або факт. Частота вживання та актуальність фразеологічних одиниць з вище означеними компонентами зумовлені ступенем знайомості, відомості компонентів-географічних історизмів і їх генетичних прототипів (конкретних історичних подій та фактів).

Широко вживаними та загальновідомими є наступні фразеологічні одиниці: *nach Canossa gehen*, *wie (der) (Herr)gott in Frankreich leben / essen / schlemmen / sich fühlen / feiern u.s.w., den Rubikon überschreiten, sein Waterloo erleben*. Це можна пояснити інтернаціоналізацією даних топонімічних компонентів, загальновідомою історичною основою походження фразеологічних одиниць та вже зараз актуальною символізацією компонентів.

Дещо рідше вживаними є фразеологізми *Da ist Holland in Not / Nöten.* або *Noch ist Polen nicht verloren.* Вживання цих фразеологізмів є ознакою освіченості мовця та надає мові особливої образності та символічності, особливо вживаними ці фразеологічні одиниці є у сфері політики та суспільного життя.

Фразеологічні одиниці, які містять у своєму складі топонім-історизм, відомий мешканцям окремої країни або й взагалі окремого регіону, вживаються рідше, проте надають мові особливого народного колориту. Серед таких фразеологізмів: *vorankommen wie die Echternacher Springprozession, Anno-Leipzig*, а також *Pommerland ist abgebrannt.*

Стосовно вузько регіональних топонімів, то деякі з них викликають специфічні асоціації та історико-культурні ремінісценції (*im Grünewald ist Holzauktion* та *Ich hab so Heimweh nach`m Kurfürstendamm…)* в той час, коли для інших характерне або ж виключно діалектне (*in Jaffa liegen*) або ж взагалі тенденція до зникнення (*Er versteht die Passauer Kunst*).

Аналіз частотності вживання вибраних фразеологічних одиниць з топонімом-історизмом у складі засвідчує певну закономірність: найбільш вживаними є інтернаціональні фразеологічні одиниці з відомим генетичним прототипом. Натомість рідше вживані фразеологізми, навіть із загальновідомим топонімом у своєму складі, проте з менш відомим історично джерелом походження, претендують на певну елітарність вживання, зумовлену необхідністю фонових знань та розуміння культурних ремінісценцій. Фразеологічні одиниці з менш поширеним топонімом-історизмом, який є вужче обмеженим територіально, трапляються також дуже рідко, проте презентують особливу національно-культурну специфіку та надають мові особливої образності та експресивності.

Література:

1. Аллаярова Р. Р. Национально-специфические элементы семантики немецких фразеологизмов. *Сб. Научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза.* Вып. 232. 1984. С. 66–79.

2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Национально-культурная семантика русских фразеологизмов. *Словари и лингвострановедение*. – М., 1982. – С. 89-98.

3. Гаврись В. І. Сталі сполучення слів у сучасній німецькій мові. (Походження та вживання). [Відпов. ред. Б.П. Найдов]. Київ: Рад. школа, 1971. 247 с.

4. Ісаєва І. Ф., Сабанська Н. М. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові та їх переклад на українську мову. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2016. Вип. 60. С. 149–152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_60_57.

5. Лалаян Н. С. Фразеологічні одиниці сучасної німецької мови з ономастичним компонентом: структурно-семантичний та функціональний аспекти: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Одеса, 2008. 22 с.

6. Мальцева Д. Г. Страноведение через фразеологизмы. Пособие по немецкому языку: Учеб.пособие. Москва: Высш. школа, 1999. 173 с.

7. Німецько-український фразеологічний словник / [Укл. В. І. Гаврись, О. Т. Пророченко]. Київ: Рад. школа, 1981. Т. 1. 416 с., Т. 2. 382 с.

8. Остапович О. Я. Національно-марковані фразеологічні одиниці австрійського варіанту в сучасній німецькій мові: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Київ, 1999. 19 с.

9. Остапович О. Я., Павлишинець О. О. Архісемантикон у структурі фразеологічних одиниць з погляду когнітивної лінгвістики. *Мова і культура. (Науковий журнал)*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. Вип. 10. Т. III (103). 304 с. – С. 132–138.

10. Павлишинець О. О. Актуалізація національно-культурного компонента семантики фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць.* Вип. 441–443: Германська філологія. Чернівці: ЧНУ, 2009. 320 с. – С. 146–150.

11. Павлишинець О. О. Архісемантикон у структурі фразеологічних одиниць. Традиційний підхід та погляд когнітивної лінгвістики. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Серія Германська філологія.* Чернівці: ЧНУ, 2010.

12. Павлишинець О. О. Вираження національного-культурного компоненту семантики архісемантизованих фразеологічних одиниць сучасної німецької мови. *Нова філологія. Збірник наукових праць.* Запоріжжя: ЗНУ, 2008. № 29. 327 с. – С. 114–119.

13. Павлишинець О. О. Критерії відмежування унікального компонента та виокремлення його нових класів. *Іноземномовна комунікація: здобутки та перспективи. Тези доповідей другої Міжнародної наукової конференції.* Тернопіль, ТНЕУ, 24–25 квітня 2008 року. Тернопіль: ТзОВ «Терно-Граф», 2008. 334 с. – С. 33–36.

14. Райхштейн А. Д. Лингвострановедческий аспект устойчивых словесных комплексов. *Словари и лингвострановедение*. Москва, 1982. С. 142–153.

15. Томахин Г. Д. Топонимы как реалии языка и культуры. *ВЯ*. 1984. № 4. С. 84–90.

16. Фірсова Ю. А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокульторогічний аспект: Автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2002. 19 с.

17. COSMAS II. Das Portal für die Korpusrecherche in den Textkorpora des Instituts für Deutsche Sprache. URL: http://www.ids-mannheim.de/cosmas2.

18. Dobrovol'skij D. Idiome in kognitiver Perspektive: zur Begriffsbestimmung. *Skog-Sädersved M. (hrsg.) Ethnische Konzepte und mentale Kulturen. Auf der Suche nach ethnischen Konzepten in Wortschatz und Phraseologie.* Acta universitatis Umensis. Umea studies in the humanities 139. Umea, 1997. S. 17–55.

19. Duden Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Idiomatisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim [u.a.]: Duden Verl., 1992. 815S. (Duden Band 11).

20. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. 4., neu bearbeitete und aktualsierte Auflage. Berlin: Dudenverlag, 2013. 929 S.

21. Fleischer W. Deutsche Phraseologismen mit unikaler Komponente. Struktur und Funktion. *Europhras 88 hrsg von G. Greciano*, 1989. S. 117ff.

22. Földes Cs. Eigennamen in deutschen phraseologischen Redewendungen. Eine etymologische und semantisch-stylistische Analyse. *Muttersprache.* Jg. 95 (1984/85): № 3–4, S. 174–180.

23. Pawlyschynetz O. Klassen von phraseologisch gebundenen Formativen im modernen Deutsch. *Молода германістика України між традиціями та новаторством = Ukrainische Nachwuchsgermanistik zwischen Tradition und Innovation: Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції Асоціації українських германістів* (31 жовтня – 1 листопада 2014 р.). Львів: ПАІС, 2014. 68 с. С. 48–51.

24. Redensarten-Index. Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, Idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache. URL: https://www.redensarten-index.de.

25. Röhrich L. Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Mannheim – Wien – Zürich – New York, 1990. 5 Bde. 1910S.

26. Schemann H. Deutsche Idiomatik. Wörterbuch der deutschen Idiomatik im Kontext. Berlin / Boston, 2011. 1040 S.

Отримано: 18 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: dr.svitlana.shkvarchuk@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-137-139

Шкварчук С. С. Лінгвокультурологічний феномен «goethe-zitat» у діахронічному вимірі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 137–139.

УДК 811.112.2'373.7'42

Шкварчук Світлана Степанівна,
кандидат філологічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН «GOETHE-ZITAT» У ДІАХРОНІЧНОМУ ВИМІРІ

У статті аналізується вживання крилатих висловів Й.В. Ґете у різних історичних зрізах. Показано, що цитування відомих сентенцій німецького класика мало в XIX ст. високий соціальний престиж і слугувало своєрідним індикатором належності до класу освіченого бюргерства. Упродовж XX ст. різні політичні та ідеологічні режими, користуючись феноменом популярності особистості Й.В. Ґете, намагалися оголосити його своїм «духовним батьком», поборником того чи іншого суспільного устрою. Престиж цитування сентенцій та відомих уривків із творів Й.В. Ґете залишався беззаперечним лише до середини XX ст. Незважаючи на кардинальні зміни у використанні класичних сентенцій, у німецькій лінгвокультурній свідомості до цих пір залишається закріпленим певний «ептонімний мінімум» (цитати, відомі переважній більшості сучасних мовців), який є необхідною передумовою долучення до німецької культури та служить підвищенню власної культурно-мовної компетенції.

Ключові слова: *Й. В. Ґете, крилаті слова, авторські цитати, фразеологія, лінгвокультурологія.*

Svitlana Shkvarchuk,
Ph.D., Associate Professor, Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University

LINGUO-CULTURAL PHENOMENON «GOETHE-ZITAT» DIACHRONICAL APPROACH

The article analyzes the usage of J.W. Goethe's winged words in different historical periods. It is shown that the quotation of famous sententiae of German classic had a great social prestige in the XIX century. It demonstrated not only the high level of education of the speaker but also was a kind of peculiar indicator of belonging to the class of educated burghers (so called «Bildungsbürgertum»). It means that winged words functioned as «passwords». The classical German gymnasium played an important role in dissemination of quotes. At that time learning by heart and declamation of a significant number of works had been practiced there. Moreover, in 1867 the publishing house Gotha lost the monopoly on printing the works of classics, it facilitated the emergence of large number of cheap books on the market, which were available to the general population. During the XX century, many political and ideological regimes used the phenomenon of J. W. Goethe's popularity and tried to declare him to be their spiritual father and the protagonist of a particular social system. This tradition was initiated during the reign of Kaiser Wilhelm II (1890-1918) who was characterized by the imperialist ambitions. It continued at the time of national socialism (1933-1945) and found its application in the socialist country (GDR) which was created later.

The prestige of quoting the sententiae and famous abstracts from J.W. Goethe's works remained indisputable only until the middle of XX century. During the hard war years and in the post-war period literary knowledge did not have such value as in the previous XIX century. Eventually the general public gained access to higher education and the quotation of classics as a privilege of the higher layers of society gradually lost its meaning. However, a certain «eptonymous minimum» (quotes which are known to most speakers) remained in German linguo-cultural consciousness. It is the necessary prerequisite for joining the German culture and it helps to increase its own cultural and linguistic competence.

Key words: *J.W. Goethe, winged words,* author's *quotations, phraseology*, *linguo-cultural studies.*

Творчість Й.В. Ґете як високий художній здобуток німецької культурної традиції мала водночас величезний вплив і на формування літературної мови та німецької національної свідомості. Окремі цитати та афоризми письменника, ставши крилатими, набули «прецедентного» статусу та виступають актуальним об'єктом сучасної лінгвістики, з огляду на її антропоцентричність та культурологічну направленість.

Незважаючи на значну популярність різноманітних збірників цитат Ґете, зростання кількості яких помічено з 2-ї пол. XX ст., спостерігаємо деяку диспропорцію між рівнем лексикографічного опрацювання та теоретичного опису афористично-цитатного масиву письменника. Особливостям їх функціонування у сучасній німецькій мові присвячено лише окремі статті В. Мідера [9], Ф. Мьобуса [10], М. Радерс [12], а увага лінгвістів зосереджена здебільшого на літературознавчому аспекті – пародіюванні творів німецького класика. Огляд літератури дозволяє констатувати, що, попри багаточисельні та розрізнені зауваження загального характеру, в лінгвістичних працях до цих пір фактично було відсутнім фундаментальне дослідження цитатної спадщини Й.В. Ґете та її функціонування у сучасній німецькій мові. Наші публікації останніх років ([2], [3] та ін.) мають на меті ліквідувати цю прогалину, а тому висвітлюють різноманітні аспекти багатогранного лінгвокультурологічного феномену, відомого в німецькомовних країнах як «Goethe-Zitat». Як відомо, корпус прецедентних феноменів певної лінгвокультури, до якого зараховують і крилаті вислови (далі – КВ) або ептоніми, не є стабільним, він може змінюватись. У цьому контексті надто категоричні твердження про лінгвокультурну значущість та прецедентність особистості німецького класика та його КВ потребують деяких уточнень, зокрема й аналізу в діахронічному аспекті, що і є метою цієї статті.

Цитування Ґете у XIX ст.

Мова німецьких класиків Й. В. Ґете та Ф. Шиллера мала, безперечно, вплив на процеси стандартизації німецької мови у XIX ст. Проте, як зазначають дослідники, вплив «класичного канону» відбувався більшою мірою на соціолінгвістичному, ніж на власне мовному рівні. Орієнтація на творчість Й.В. Ґете та Ф. Шиллера виявлялась передовсім у частому вживанні авторських цитат та філософських сентенцій. Так, у літературі знаходимо такі промовисті назви для XIX ст. – «zitierseliges 19. Jahrhundert» (століття, яке блаженне цитуванням), або століття, для якого характерний «цитатний фанатизм» («Zitatenfanatismus») [3, с. 65–66]. Це пов'язано з тим, що цитування класиків мало в той час високий соціальний

престиж. Воно не тільки демонструвало високий освітній рівень мовця, а й слугувало своєрідним індикатором належності до класу освіченого бюргерства (Bildungsbürgertum). Тобто, КВ виконували т.зв. «парольну» функцію. Як вказує М. Радерс, практика цитування класиків виконувала в цей час важливу роль і для асиміляції єврейських сімей у німецьке суспільство [12, с. 69].

Своєрідною реакцією на поширений серед мас інтерес та суспільну потребу є поява відомого збірника Ґ. Бюхмана «Geflügelte Worte. Der Citatenschatz des deutschen Volkes» (1864 р.). Словник Ґ. Бюхмана, що фіксував «Inventar des bürgerlichen Bildungsdialektes» [7, с. 207] − часто цитовані серед освіченого населення фрази та висловлювання відомих особистостей, став настільною книгою у багатьох німецьких сім'ях і вже у 1900 р. тираж доходив до 100 тис. екземплярів. Цікаво, що і сама праця лексикографа спричинилася до закріплення у мовній свідомості німецького народу багатьох КВ, оскільки інколи визначальним фактором «крилатості» цитати ставала не лише популярність першоджерела, а й фіксування останньої у цьому словнику.

Велику роль у поширенні цитат Й.В. Ґете відіграла також класична німецька гімназія, де у XIX ст. практикувалось вивчення напам'ять та декламація значної кількості творів письменників. Ще одним чинником популяризації була втрата видавництвом Ґотта у 1867 р. монополії на друк творів класиків, що сприяло появі на ринку значної кількості дешевих книг, доступних широким верствам населення.

Крилаті вислови класика як ідеологічна зброя XX ст.

Упродовж XX ст. різні політичні та ідеологічні режими, користуючись феноменом популярності особистості Й.В. Ґете, намагалися оголосити його своїм «духовним батьком», поборником того чи іншого суспільного устрою. Ця традиція, започаткована ще в період правління кайзера Вільгельма II (1890−1918), якому були притаманні імперіалістичні амбіції, продовжувалась і за часів націонал-соціалізму (1933−1945 рр.), а також знайшла своє застосування і в пізніше створеній соціалістичній державі (НДР).

Напередодні другої світової війни твори класиків допомагали виконанню ідеологічного завдання – зростанню національної гордості та пробудженню самосвідомості німців, а головний герой «Фауста» слугував прикладом справжнього носія «північно-германського духу». Між постатями Фауста і Гітлера навіть проводились паралелі − останнього розглядали як виконавця заповіту німецького класика щодо «вільного народу у вільному краю».

Характерним для передвоєнного та воєнного часу є таке використання цитат Й.В. Ґете, коли окреме висловлювання, взяте без контексту, вдало впліталося прибічниками Гітлера у мозаїку нової політичної ідеології (див. публікації Г. Орловскі «Klassikerzitate in der politischer Rede des 3. Reiches» [11] та Т. Цабки «Vom «deutschen Mythus» zum «Kriegshilfsdienst»: «Faust» − Aneignungen im nationalsozialistischen Deutschland» [14]). Наприклад, у контексті боротьби «за чистоту нації» використовувався КВ *«Blut ist ein ganz besondrer Saft» (Кров, бачиш, своєрідний сік)* (переклад Лукаша [1, с. 64]), а злочинну політику Гітлера, спрямовану на світове панування, виправдовували кінцевими рядками із драми «Фауст»: *«Wer immer strebend sich bemüht / Den können wir erlösen» (Стремління вічне й ревний труд / Сподобились покути)* (переклад Лукаша [1, с. 463]).

З метою ідеологічного впливу твори класиків використовувались і в післявоєнний час у соціалістичній Німеччині. Для рецепції Ґете у НДР характерна концентрація саме на драмі «Фауст». Дослідники говорять про феномен своєрідного «Фауст-центризму», який можна було спостерігати в різних сферах (передовсім театральних виставах, освітніх закладах тощо). Із початку заснування НДР розробка фаустівської теми стала першочерговим політичним питанням, а робітничий клас розглядався як справжній утілювач гуманістичних ідеалів класика. Уже перший генеральний секретар НДР В. Ульбріх проголосив: «Якщо ви хочете знати, яким шляхом ми рухаємося вперед, тоді прочитайте «Фауста» Ґете та комуністичний маніфест Маркса!» (цит. за [6, с. 332]). Показовим фактом є те, що під час виставки у м. Ґеттінґен (1995 р.) під назвою «Faust − Annäherung an einen Mythos» одним із експонатів був запис першого німецького космонавта Зігмунда Єна, у якому громадянин НДР констатує, що взяв із собою у політ саме «Фауста» Ґете.

КВ класика наприкінці XX−початку XXI ст.

Престиж цитування сентенцій та відомих уривків із творів Й.В. Ґете залишався беззаперечним приблизно до середини XX ст. А вже після другої світової війни ставлення до класичної літератури, яке раніше можна було охарактеризувати як «das Klassische nenne ich das Gesunde» («класичне я називаю здоровим»), перетворюється для німецької публіки на «Klassisch nennen wir das Langweilige» («класичне ми називаємо нудним») [8, с. 8]. У важкі воєнні та післявоєнні роки літературні знання вже не мали такої цінності, як у попередньому XIX ст., а в подальшому, через можливість доступу до вищої освіти широких верств населення, цитування класиків як привілей вищих прошарків суспільства поступово втрачає своє значення.

Реформування освіти, німецький студентський рух другої половини 60-х (т. зв. рух 68-го року (68er-Bewegung)), що мав на меті руйнування традиційних німецьких цінностей, призвели до відчутного зниження авторитету німецького класика, а разом з тим і традиції цитування його сентенцій. Крім того, у школах зменшується кількість матеріалу, що підлягає вивченню напам'ять.

Наступним фактором, що спричинився до виходу з активного вжитку ептонімів класиків, є поява великої кількості нових КВ, які походять із популярних кінофільмів, реклами, телебачення тощо. Так, якщо в XIX ст. головними джерелами поповнення фонду крилатих одиниць слугували літературні тексти, що було пов'язано із важливою роллю книги як єдиного на той час засобу зберігання та передавання знань, то в XX ст. нові засоби інформації (радіо, телебачення, Інтернет) займають передові позиції.

Із початком «епохи комп'ютеризації» твори класичних письменників стали загальнодоступними й у мережі Інтернет. Проте, як висловився з цього приводу німецький дослідник, «die Klassiker werden jetzt nicht gelesen, sondern «gegoogelt» («класиків зараз не читають, а подають інтернет-запити») [5, с. 100]. Не згасає інтерес і до ептонімів Й.В. Ґете, про що свідчить, на нашу думку, не тільки поява друкованих лексиконів цитат Ґете, а й велика кількість інтернетівських збірок. За даними іспанської дослідниці М. Радерс, у 2004 р. у всесвітній мережі World Wide Web на запит «Goethe-Zitate» пошук видавав близько 7 тис. результатів [12, с. 71], станом на 28.04.2011 нараховуємо вже 10 200 лінків.

Аналіз мовленнєвої реалізації ептонімів Й.В. Ґете та їх функціональних характеристик [3, с. 102-165] дозволяє спростувати тезу деяких дослідників про часто неточне або неправильне цитування класиків у сучасній німецькій мові. На противагу такому спрощеному висновку (див., напр., [10, с. 232−233]) стверджуємо, що частотне використання деяких висловів письменника у відмінній від вихідної форми або ж їх модифікування якраз і є логічним результатом ептонімізації авторських цитат. Напр., КВ *Warum in die Ferne schweifen? Sieh, das Gute liegt so nah!* (в оригіналі − *Willst du immer weiter schweifen? / Sieh, das Gute liegt so nah*) та *die Geister, die ich rief* (в оригіналі − *die ich rief, die Geister*), відірвавшись від авторського тексту та пройшовши етап стабілізації своїх структурно-семантичних характеристик, увійшли до мовної системи саме в цих видозмінених формах.

У результаті проведених опитувань вдалося виявити, що лише 20,5 % крилатих слів Й.В. Ґете добре відомі сучасним носіям німецької мови і лише 3,9 % з них мають сильний ступінь зв'язку з автором, що доводить їх високий рівень деептонімізації та перехід до «автономних» прецедентних висловлювань [2]. Утім, знання «авторського ептонімного мінімуму» німецьких класиків до цих пір залишається необхідною передумовою долучення до німецької культури та підвищення власної культурно-мовної компетенції. Саме тому у перспективі вважаємо доцільним встановлення такого «ептонімного мінімуму» і для іншого німецького класика – Ф. Шіллера. На часі й укладання словника ептонімів Й.В. Ґете, в якому можуть бути використані результати нашого дослідження. Такий словник повинен відображати не тільки кількісні показники вживаності крилатих слів, а також і функціонально-прагматичні аспекти їх дискурсної реалізації.

Література:

1. Ґете Й. В. Фауст / [пер. з нім. М. О. Лукаша]. Київ: Держлітвидав УРСР, 1955. 497 с.

2. Шкварчук С. С. Ептоніми Й. В. Ґете в культурно-мовній компетенції рідномовців (статистичний аналіз результатів експерименту). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / гол. ред. Л. М. Марчук. Чернівці : Книги – XXI, 2010. Вип. 22 : Філологічні науки. Т. 2. С. 188−194.

3. Шкварчук С. С. Ептоніми Й.В. Гете: системно-функціональний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» ; наук. кер. О.Д. Огуй ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2011. 289 с.

4. Büchmann G. Geflügelte Worte. Der Citatenschatz des deutschen Volkes / [ges. und erl. von G. Büchmann, fortges. von W. Robert-tornow]. – 19. vermehrte und verbes. Aufl. Berlin : Haude & Spener'sche Buchhandlung, 1898. 761 S.

5. Charlier R. Goethismus: zur Phänomenologie literarischer Zitation. *Jahrbuch für internationale Germanistik.* Bern : Lang, 2007. Bd. 39. Heft 2. S. 99−116.

6. Ehrlich L. «Faust» in DDR-Sozialismus. *Faust: Annäherung an einen Mythos* / hrsg. von F. Möbus (u. a.). Göttingen : Wallstein, 1995. S. 332−342.

7. Frühwald W. Büchmann und die Folgen. Zur sozialen Funktion des Bildungszitates in der deutschen Literatur des 19. Jahrhunderts. *Bildungsbürgertum im 19.* Jahrhundert. Teil 2. Bildungsgüter und Bildungswissen / hrsg. von Reinhart Koselleck. Stuttgart : Industrielle Welt, 1990. S. 197–219.

8. Leppmann W. Goethe und die Deutschen: der Nachruhm eines Dichters im Wandel der Zeit und der Weltanschauungen. Aktualisierte Ausg. Berlin : Ullstein, 1998. 304 S.

9. Mieder W. «Edel sei das Zitat»: Goethes geflügelte Worte in den Massenmedien. *Aphorismen, Sprichwörter, Zitate: von Goethe und Schiller bis Victor Klemperer*. Bern ; Berlin ; Bruxelles ; Frankfurt am Main ; New York ; Oxford ; Wien : Peter Lang, 2000. S. 11−34.

10. Möbus F. Die Meyrink-Hypothese. Zur aktuellen Verwendung geflügelter Worte – das Beispiel «Faust». *Muttersprache. Vierteljahresschrift für deutsche Sprache*. Wiesbaden ; Berlin : GfdS. 1998. № 108. S. 232−251.

11. Orlowski H. Klassikerzitate in der politischer Rede des 3. Reiches. *Traditionen und Traditionssuche des deutschen Faschismus* / hrsg. von H. Orłowski. Poznań : Wydawn. Naukowe Uniw. im. Adama Mickiewicza, 1988. S. 41−53.

12. Raders M. Aphorismen und Parodien – zwei komplementare Rezeptionsmodalitaten des Goetheschen Werks. *Revista de Filología Alemana*. Madrid, 2004. № 12. S. 67−83.

13. Wende W. Goethe-Parodien. Zur Wirkungsgeschichte eines Klassikers. Stuttgart : M & P Verlag für Wissenschaft und Forschung, 1995. 436 S.

14. Zabka T. Vom «deutschen Mythus» zum «Kriegshilfsdienst»: «Faust» − Aneignungen im nationalsozialistischen Deutschland. *Faust: Annäherung an einen Mythos* / hrsg. von F. Möbus (u. a.). Göttingen : Wallstein, 1995. S. 313−331.

РОЗДІЛ 4.

ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИЙ ТЕКСТ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ІСТОРІЯ, РЕПРЕЗЕНТАНТИ, ГЕОПОЕТИКА

Отримано: 15 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: bomko.liliya@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-140-143

Бомко Л. О. Проповіді на Стрітення Господнє Кирила Транквіліона Ставровецького та Йоаникія Ґалятовського: порівняльний аналіз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 140–143.

УДК 821.161.2–5

Бомко Лілія Олександрівна,
аспірантка, Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРОПОВІДІ НА СТРІТЕННЯ ГОСПОДНЄ КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА СТАВРОВЕЦЬКОГО ТА ЙОАНИКІЯ ҐАЛЯТОВСЬКОГО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано проповіді на Стрітення Господнє Кирила Транквіліона Ставровецького («Євангеліє учительне» (1619) та Йоаникія Ґалятовського «Ключ розуміння» (1659). Розглянуто, яким чином кожен з проповідників тлумачить духовний сенс цього свята. Зроблено спробу порівняльного аналізу структури повчань з огляду на характер вияву структурних компонентів: ексордіуму, нарації та конклюзії.

Ключові слова: *бароко, структура, євангельська цитата, Стрітення, контекст, повчання, ампліфікація.*

Lily Bomko,
PHD student, Lviv National University named after Ivan Franko

THE SERMONS ON THE CANDLEMAS OF THE LORD BY CYRYL TRANKVYLION STAVROVETSKYI AND IOANIKII GALIATOVSKII: A COMPARATIVE ANALYSIS

The sermons on the Candlemas of the Lord by Cyryl Trankvylion Stavrovetskyi «The Gospel is Teaching» (1619) and Ioanikii Galiatovskii «The Key of Understanding» (1659) are analyzed in the article. It is reviewed the way in which every preachers interprets the spiritual meaning of this holiday. The attempt was made to compare the structure of sermons in view of the nature of the manifestation of structural components: eksordium, narration and conclusion.

If Galiatovskii clearly indicates each of these elements, following the rules given in his theoretical treatise «Science or the way of making sermons», then Stavrovetskyi i also builds his own sermons, taking into account the eksordium, the narration and the conclusion, but these parts are used rather freely.

The storyline contains a number of similar biblical themes: humility, poverty and wealth, moment of presence, as well as biblical quotations. Contrary to Cyryl Stavrovetskyi,, a representative of the early Baroque (the end of the 16th - early 17th centuries), and also an innovator in the genre of sermon, Ioanikii Galiatovskii, a representative of a mature baroque (the second half of the 17 century), deviates significantly from traditional preaching.

The comparative analysis of their sermons on the Candlemas of the Lord clearly reflects the individual way of interpreting each of the preachers.

Key words: *Baroque, structure, evangelical quote, Candlemas, context, sermon,, amplification.*

Видатні українські проповідники Кирило Транквіліон Ставровецький та Йоаникій Ґалятовський, попри те, що представляють різні періоди барокового стилю, в наукових студіях часто опиняються поруч. Для одних дослідників, зокрема для Івана Франка, їхня творчість засвідчує типологічні ознаки українського проповідництва [7, с. 216], для інших еволюцію стилю [8]. Очевидно, що висвітлення цієї проблеми потребує уваги до конкретних проповідницьких зразків на одну й ту ж тему та їх порівняльного аналізу. Предметом цієї статті є структура проповідей на «Стрітення Господнє» в загальному контексті «Євангелія учительного» (1619) Кирила Ставровецького і «Ключа розуміння» (1659) Йоаникія Ґалятовського.

Кирило Ставровецький – представник раннього бароко, а збірка його повчань вказує як на відданість традиції, так і на певний «рівень творчої свободи», завдяки чому «виникала нова-стара форма, що розширювала межі традиції та могла ставати для неї певним викликом» [4, с. 94]. Натомість творчість Йоаникія Ґалятовського, перебуваючи в часовій перспективі зрілого бароко, на перший погляд, настільки відходить від традиційної проповідницької структури, що його «Ключ розуміння» важко назвати «Учительним євангелієм» в усталеному значенні цього жанру [8, с. 95].

Водночас структурна специфіка їхніх казань, попри виразні відмінності – досить подібна. Власне, Кирило Ставровецький не дотримується якоїсь однієї схеми, але здебільшого його проповіді складаються з невеликого вступу, євангельської цитати й двох частин, які, за словами Мажанни Кучинської, «залишаються автономними одна до одної і мають власні

композиційні системи» [8, с. 56]. Часто наприкінці додано ще окреме моральне повчання. На різні свята в «Учительному євангеліє» припадає різна кількість проповідей: на Стрітення Господнє – одна, а от на Різдво – п'ять, три – на саме свято Різдва і два – на першу неділю після Різдва, що становлять певну композиційну єдність.

Проповіді Йоаникія Ґалятовського мають усталену структуру і відповідають вимогам, сформульованим у його трактаті «Наука албо способ зложеня казаня», тобто кожна з них складається з трьох частин: ексордіуму, нарації та конклюзії. Така послідовність і нормативність помітні й у структурно-композиційному оформленні збірки «Ключ розуміння», де, починаючи з Різдва Христового, подано 16 тем – і на кожну складено по дві проповіді.

Порівняльний аналіз структури казань на Стрітення Господнє спирається на традицію тлумачення цього свята. Його етимологія бере початок від грецького *Hypapante* (ὑπάντησις, «зустріч») або «свято Св. Симеона», інші європейські назви свята Стрітення – *Candlemas* (англійська) та *Mariliā lichtmess* (німецька) пов'язані зі звичаєм носити запалені свічки під час божественної літургії [9]. Східна Церква святкує Стрітення 15 лютого, на сороковий день після народження Ісуса. В Новому Завіті не згадується про 40 днів, натомість у Старому вказано про похід до храму породіллі, яка, за законом Мойсея (Книга Левит 12: 1-8), була нечистою протягом тривалого періоду. Згідно з Біблією, після народження дитини чоловічої статті, очищення жінки відбувалося сорок днів.

У Новому Завіті про Стрітення говорить лише євангеліст Лука (2: 22-35), звідки кожен з авторів черпають основу для своїх проповідей. Кирило Ставровецький після назви подає невеликий вступ-пропозицію, де першочергово відкриває духовний сенс свята, апелюючи до теперішнього здійснення Стрітення. Своїм вступом, перед біблійною розповіддю, Ставровецький налаштовує на сприйняття й розуміння свята: *«И н[ин]ѣ приходитъ пр[е]ч[ис]таа д[ѣ]ва въ ц[е]рковъ г[оспод]ню»,* наголошуючи на винятковій чистоті Пречистої Діви: *«и становитсѧ коупно з нечистыми: дущерѧми єввиными, и съ проклѧтыми бл[агос]л[о]веннаа яже ѡтємлетъ клѧтвꙋ єввинꙋ, и не требоуєтъ пр[е]ч[ис]таа очищєнїа тєлеснаго; понєжє ос[вя]щеина єще в ложеснахъ м[а]т[е]рнихъ д[у]хомъ с[вя]тымъ. Но точїю законъ исполнѧєтъ, и повиноуєтсѧ законꙋ бышнего, ибо днєс г[оспо]да ц[е]рковнаго д[ѣ]вица в ц[е]рковъ приноситъ; яко яснѣи оуслышим въ єѵ[ан]глїи»* [5, арк. 113].

Після цього Ставровецький переповідає Євангелія від Луки 2: 22-32: *«Въ врємѧ оно, єгда исполнишасѧ дн[є]сє очищенїю єю по законꙋ мойсеовꙋ, възнесоста єго вы єр[уса]лимъ, поставїти єго преду г[осподо]мъ, якоже єстъ писано въ законѣ г[оспод]ни, яко всѧк младенецъ моужеска полꙋ, развръзаа ложесна с[вя]то[му] г[осподе]ви наречетсѧ. И єже дати жрътвꙋ пореченномꙋ въ законѣ г[оспод]ни, два горличища, или два птенца голꙋбина. Исе бѣ ч[є]л[овѣ]къ въ ієр[у] с[а]лимѣ, ємоуже имѧ симеонъ, и ч[є]л[овѣ]къ сей праведенъ благочестивъ чаа оутѣхи і[зра]илвы, и д[у]хъ с[вя]тый бѣ внємъ, и бѣ ємꙋ обѣщанио д[у]х[о]мъ с[вя]тымъ не видѣти см[е]рти, прєждє даж нєвидитъ х[рист]а г[оспод]нѧ. И прїйде д[у]х[о]мъ въ ц[е]рковъ, єгда въ ведоста родителѧ отроча і[су]са, сътворити о нємъ по обычаю законномꙋ, и той прїємъ єго на роукꙋ свою, и бл[агосло]ви б[ог]а и рече н[и]нѣ ѡтпꙋщаєши раба своєго вл[ади]ко по г[о]л[ос]оу твоємꙋ съ миромъ, яко видѣста очи мои сп[а]сенїє твоє, єже єси оуготовалъ преду лицемъ всѣхъ людїй свѣтъ, въ ѡткровєнїє языкомъ. И славꙋ людїй твоихъ і[зра]илѧ»* [5, арк. 113].

Кирило Ставровецький дотримується біблійного тексту, яким, ймовірно, могла бути Острозька Біблія. В сучасному перекладі Івана Огієнка знаходимо невеликі розходження з цитованим уривком Кирила: «А коли – За Законом Мойсея – минулися дні їхнього очищення, то до Єрусалиму принесли Його, щоб поставити перед Господом, як у Законі господнім написано: «Кожне дитя чоловічої статі, що розкриває утробу, має бути посвячене Господу», і щоб жертву скласти, як у Законі Господньому сказано, – «пару горличат або двоє голубенят». І ото був в Єрусалимі один чоловік, йому ймення Семен, - людина праведна та благочестива, – що потіхи чекав для Ізраїля. І Святий Дух був на ньому. І від Духа Святого йому було звіщено смерти не бачити, перше ніж побачить Христа Господнього. І Дух у храм припровадив його. І як внесли Ісуса батьки, щоб за Нього вчинити звичаєм законним, тоді взяв він на руки Його, хвалу Богу віддав та й промовив; «Нині відпускаєш раба Свого, Владико, за словом Твоїм із миром, бо побачили очі мої Спасіння Твоє, яке Ти приготував перед всіма народами, Світло на просвіту поганам і на славу народу Твого Ізраїля!» [Лк. 2: 22-32].

Повчання складається з двох частин, де перша: «*о послꙋшанїю пр[е]ч[и]стой д[ѣ]вы м[а]рiи, яжє нє трєбоующи очищенїа съ прєвѣчнымъ законодавцемъ; законꙋ повиноуєтсѧ»* [5, арк. 113зв.] апелює до двох іпостасей Христа – божественної та людської: *«и той ижє носитъ г[о]ло[со]мъ силы своєи б[о]ж[єс]твєнной всѧчєскаѧ: носитсѧ ин[ын]ѣ самъ рꙋкама бєзмꙋжной м[а]т[е]ри»* [5, арк. 113 зв.], пояснюючи, відсутність потреби очищення Діви Марії подібно до інших породілей, які протягом сорока днів не могли з'явитися в церкві. Її не стосувався цей закон, бо, народивши Сина Божого від Духа Святого, Богородиця не зруйнувала *«дівственних печатей». «д[ѣ]вою сꙋщи чистою зачатъ с[ы]на, д[ѣ]вою породи, и по р[о]ж[де]ствѣ ємманоилєвѣ д[ѣ]вою чистою прєбысть»* [5, арк. 114]. Кирило Ставровецький акцентує на безсіменному зачатті Христа і на істинності та винятковій чистоті Пресвятої Богородиці, яка «породила не безпорадного чоловіка, але істинного Бога – не обнаженого, але воплоченого» [6, с. 94].

Саме тому, щоб здійснилася Божа Воля Стрітення, Діва Марія принесла маленького Ісуса до храму на сороковий день після Його народження. Характерним тут стає момент присутності, який здійснюється через смирення, бо, як зазначається в заголовку, Богородиця *не потребує очищення*, але *закону скоряється*. Її смирення передує послуху Ісуса Христа, який *«ижє владѣєтъ н[е]бомъ и землєю сый повинꙋєтсѧ пр[є]ч[ис]той д[ѣ]в[ы]ци; и цѣломꙋдрєнномꙋ старцꙋ іосифꙋ»* [5, арк. 113зв.], прокладаючи шлях до Бога і спасіння людства. «У питанні всецілісної людської природи Ісуса, який має душу і тіло, йдеться про добровільність Його послуху, а отже, про людську природу спасіння» [3, с. 243].

Тему смирення Ставровецький вибудовує на контрасті між багатством і бідністю Ісуса Христа, звертаючись безпосередньо до читача: *«Но и ты оужаснисѧ разꙋмнаа д[у]ше ч[є]л[овѣ]ч[ес]кого рѡда, яко тєбє ради обнища богатый, даже ты нищєтсю єго ѡбогатишисѧ, и славенъ на н[є]б[е]си явишисѧ»* [5, арк. 113зв.], що стає центральним в наступному розділі повчання. Використовуючи цитату з апостола Павла (2 Кор. 8:9), Кирило говорить про сенс Христової вбогості для людини.

Друга частина — «*ѡ оубозствѣ пр[є]ч[ис]той д[ѣ]вы м[а]рiи, и ѡ радостномъ бл[агосло]вєнїю симеона старца»* [5, арк. 114зв.] - вдвічі більша за першу і розповідає про те, як Пресвята Богородиця принесла в дар Господові – дві горлиці або двох голубенят, а не ягня (як було тоді заведено) і пояснює, що означають голубка і горлиця в цьому контексті. Через убо-

гість, відсутність ягняти Ісус Христос сам стає агнцем, приносячи себе в жертву Богові й відкуплення людства, бо «усією дорогою Ісуса керував мотив послуху» [3, с. 242]. Його бідність є добровільною на відміну від непослуху Адама. А образ Симеона уособлює тут перехід від Старого Завіту до Нового, від гріха й темряви до світла й спасіння.

Друга частина проповіді на Стрітення зворушливо й поетично описує зустріч Симеона з маленьким Ісусом і Дівою Марією: *«и той имѣѧ очи просвѣщєны зарєю д[у]ха с[вя]того, и прєшєдши къ церкви оузрѣ посрєдѣ трънїа кринъ бл[а]говонного цвѣта, и посрєдѣ жєнъ д[ѣ]в[и]цꙋ, ижє роди без мꙋжа б[о]га ємъманоилѧ»* [5, арк. 115зв.].

Мотивуючи, чому саме Симеон повинен був зустрітися з Ісусом перед своєю смертю, Кирило подає значно більше інформації про подію, ніж про це сказано у Святому Письмі. В Євангелії від Луки немає точних відомостей, коли відбулася їхня зустріч або до якого віку дожив Симеон. Хоча, згадуючи пророчицю Анну, присутню в храмі під час Стрітення, євангелист зазначив: будучи вдовою після смерті чоловіка, з яким прожила сім років, Анна у вісімдесятичотирьохрічному віці, перебуваючи у храмі, служила Богові постами й молитвами (Лк. 2: 36-37). Невідомо, на основі якого джерела, чи лише за аналогією до згадки про вік Анни, Ставровецький наголошує, що Симеон мав тридцять років, коли йому явився ангел Божий, а на час зустрічі з Ісусом йому – понад триста років. Така інформація, доповнюючи Святе Письмо, допомагає відтворити цілісну картину свята. А те, що Кирило не розкриває жодної назви твору чи назви авторів, які використовує, за спостереженнями Мажани Кучинської, зумовлено традицією, характерною для барокового проповідництва загалом. У текстах Йоаникія Ґалятовського, попри багатство небіблійних прикладів, також відсутні посилання на їх джерела [8, с. 34].

Утім, серед структурно-композиційних прийомів Кирила Ставровецького виділяється ампліфікація біблійного матеріалу. Осмислення тексту Святого Письма в процесі авторської інтерпретації стає своєрідним представленням дії Слова, що торкається людської душі, як у випадку драматичної цитати: «Ось призначений Цей багатьом на падіння й уставання в Ізраїлі і на знак сперечення, – і меч душу прошиє самій же тобі, – щоб відкрились думки сердець багатьох!» (Лк. 2: 34-35). У Ставровецького читаємо: *«и тогда ѡткроєтсѧ помышлєнїє ѡтмнѡгїх с[е]рд[е]цъ пред всевидцємъ, и мнѡѕи помисливши оужаснꙋтсѧ о преславномъ видѣнїю, внєгда той повѣситсѧ на древѣ, ижє повѣсивый н[е]бо и землю нѣ на чємжє, и мнѡѕы ц[а]рїє займꙋтъ оуста своя, и въ оужасѣ рꙋкꙋ на нихъ положатъ. Тєбѣ же самой тогда ороужїє пройде д[ꙋ]шоу д[ѣ]во бл[аго]с[ло]вєннаа»* [5, арк. 117зв.].

Кирило Ставровецький будує свої повчання, беручи до уваги ексордіум, нарацію та конклюзію, але, на противагу Ґалятовському, послуговується цими частинами досить вільно. Він не використовує єдиної формули для конклюзій, зокрема повчання на Стрітення закінчується зверненням-проханням до Пречистої Діви: *«Сєго ради и ни[н]ѣ м[о]лимо тѧ б[о]гоизбраннаа отроковицє, оум[о]ли сєго єгоже родила єси кромѣ всѧкой болєзни, даже и насъ съхранитъ бл[а]годатїю своєю, и м[и]л[осе]рдїємъ, от вѣчной болєзни мꙋкъ гєєнскихъ»* [5, арк. 118зв.]. Мажанна Кучинська вважає, що майже кожна проповідь Кирила «на Євангеліє» має свою композиційну та стилістичну специфіку [8, с. 43]. Водночас дві наративні частини його проповіді гармонійно поєднані з темою та одна з одною. Пізніше про такий метод писав Йоаникій Ґалятовський: *«Треба розділити тему в нарації на частини, і кожну частину теми подати окремо»* [2, с. 490], дотримуючись цього правила у деяких зі своїх казань («На Воскресіння Господнє» [2, с. 171], «На Покрову Пресвятої Богородиці») [2, с. 362].

Йоаникій Ґалятовський свято Стрітення витлумачує крізь призму образів, які часто, попри визначену структурно-композиційну модель проповіді, заховані в складних алегоричних конструкціях. Очевидно, він покладається на освіченість слухача. Проповіді на Стрітення Господнє починаються з невеликих цитат від Луки, поданих безпосередньо після назви: *«Той прїємъ єгѡ на Рукꙋ свою»* [2, с. 86] – *«тоді взяв він на руки Його»* (Лк. 2: 28); і друга – *«Се лежитъ сей на паденїє и на востанїє мнѡгим въ Ізраили»* [2, с. 98] – *«Ось призначений Цей багатьом на падіння й уставання в Ізраїлі»* (Лк. 2:34).

Ексордіум першої проповіді подає образ Христа-Лікаря і образи людей, хвороби яких є наслідком гріховної поведінки. Наприклад: *«Рукꙋ сухꙋю мают н[е]м[и]л[осе]рдныи, которыи не дают ялмужны оубогим рукою своєю»* [2, с. 87]; *«Глꙋхими сꙋть тыи, котрыи не слꙋхают слова Б[о]жого, гды оноє проповѣдꙋютъ, а ѡны в той часъ албо спѧт, албѡ розмовлѧютъ, албѡ з Ц[е]ркви выходѧтъ»* [2, с. 87-88]. Автор не переповідає біблійну історію про Симеона, а його зустріч з Христом проповідник згадує лише в кількох реченнях. У вступі до другого казаня подано стислий переказ Євангелія від Луки (2: 22-34), старозавітну ремарку про сорок днів і авторське пояснення: *«і жебы наꙋчила нас послꙋшенства, была сама послꙋшна приказа[нѣ]ю Б[о]жому, породивши Х[рист]а принесла єго по чтирыдесѧтих днях до ц[е]ркви яко дорогоцѣнныї камєнь»* [2, с. 99]

Наприкінці вступу Ґалятовський обіцяє показати, яким способом і коли зустрічаємо Христа: *«и тепер часто мы стрѣчаємо Х[рист]а, которы до нас приходи[тъ], але не хочемо єго до себе прїмовати, бо невѣдаємо яким способом и яко[го] часꙋ до насъ приходитъ»* [2, с. 88-89]. А також звертається до Ісуса Христа з проханням допомоги, а до слухачів – щоб слухали, що повторюється в кожній його проповіді.

Нарація Йоаникій Ґалятовський – це шість способів, якими приходить до нас Христос: в Євхаристії, в образі вбогої людини, в молитві, в переслідуванні, в добрій розмові і на сповіді. Кожен зі способів стрітення-зустріч людини з Богом стає наскрізною метою проповіді: показати, як і коли людина зустрічається з Христом. Автор підтверджує кожен спосіб моральною настановою. Так, зустріч Христа в особі убогої людини: *«кто колвєкъ ч[є]л[о]в[ѣ]ка ꙋбогого накормит, напоѣтъ и приѡдѣнєт, той самого Х[рист]а накормит, напоѣтъ, приодѣнєтъ, кто оубогого прїймꙋєтъ в домъ свій, той самого Христа в домъ свій прїймꙋєтъ»* [2, с. 91] або в молитві: *«М[о]лѣможсѧ и мы Б[о]гꙋ, то Х[ристо]с под часъ м[о]литвы прейдєт до насъ невидимо, в шатѣ бѣлой которѧ значит славꙋ вѣчнꙋю Н[е]б[е]снꙋю»* [2, с. 92].

Кульмінаційний момент кожної проповіді Йоаникія Ґалятовського, як і Кирила Ставровецького, момент присутності Бога. Стрітення може відбутися всюди і завжди: у часі Євхаристії, у допомозі убогому, у розраді сумного. Ґалятовський, як правило, пояснює духовне через конкретне. І Божественність, і людинність Христа пізнається в духовному прагненні зустрітися з Ним, тому що «в зустрічі з Ісусом Христом вирішується остаточний сенс людини» [3, с. 222], яка прагне бути «реально наближеною до Бога» [3, с. 237].

За принципом першого побудоване й друге казаня на Стрітення. *«Х[ристо]с єст тым каменем, на которомсѧ вѣрнїи хр[и]стїане фꙋндꙋют»* [2, с. 99]. Ґалятовський перераховує десять дорогоцінних каменів: карбункул, яспис, сапфір, хризоліт, берилл, гагат, аметист, смарагд, топаз, магнес, порівнюючи кожен з Христом. Кожну свою тезу він обгрунтовує при-

кладами зі Святого Письма та довколишнього світу: *«Карбоне от ѹглѧ огнисто[го], бо он яже ѡгон вночи и в темностѧх свѣти[т], и Христос бѹдѹчи на зємли свѣтил наѹкою, и прїкладным житієм своим»* [2, с. 100]. Алегоричні порівняння конкретизують найвищі духовні субстанції, виступаючи найбільш виразним принципом ампліфікації, якого дотримується проповідник, щоб з малої теми зробити велике казаня [2, с. 487].

Кожне порівняння містить приклади чуд і милосердних вчинків Христа, які не замикаються в історичному контексті, бо є позачасовими й позапросторовими. Так, у розповіді про дорогоцінний камінь яспис Ґалятовський пригадує історію апостола Івана, який, випивши отруту в ім'я Ісуса Христа, залишився живим, та історію оздоровлення кровоточивої діви.

Порівняння Ісуса з хризолітом підкреслює Його надзвичайну любов. Йоаникій Ґалятовський наводить приклади блудниці, яка *«слєзами ноги Х[ристо]ви ѡмывала, и волосами ѡтирала, бо ѡтпѹстилъ єй грѣхи»* [2, с. 102] та апостола Петра, який, хоч і тричі відрікся від Христа, проте отримав Його прощення. Після кожного порівняння автор говорить про можливість зустрічі з Ісусом Христом: *«Такъ тепер которыи люде ву фрасѹнкѹ знайдѹютсѧ, нехай Х[ристо]вѣ м[о]лѧ[т]сѧ и єго в памѧти своїй мают, то Х[ристо]с оучинит ихъ веселыми»* [2, с. 103].

Конклюзія в проповіді Ґалятовського – це коротке пригадування, про що йшлося в нарації, а також моральні настанови. У першому казані така настанова виражена словами: *«єсли мы пріймемо Х[рист]а до себе, и Х[ристо]с насъ пріймет до ц[а]рства н[є]б[єс]ногѡ»* [2, с. 98]. У другому - *«А єсли ѡт Х[рист]а не ѡтдалимосѧ на зємли не ѡтдалимосѧ ѡт нєгѡ и в Н[є]бѣ»* [2, с. 112].

Можна зробити висновок, що стрітенська проповідь Кирила Транквіліона захоплює увагу читача/слухача вражаючою емоційністю, джерелом якої є насамперед переживання тексту Святого Письма. На його основі постає духовна подія людського життя – зустріч з Ісусом Христом. Йоаникій Ґалятовський помітно розбудовує контекст євангельського тексту різними, часто небіблійними прикладами, що кристалізуються в барокові концепти, покликані відкрити несподівані можливості людини на тому самому стрітенському шляху. Порівняльний аналіз цих проповідей засвідчує не лише характерні процеси барокового проповідництва, але й індивідуальну манеру кожного з проповідників.

Література:

1. Баумейстер А. Ансельм Кентерберійський: Fides quaerens intellectum *Ансельм Кентерберійський. Монологіон. Прослогіон*. Львів, 2012. С. XVII–IXVI.
2. Біда К. Іоаникій Ґалятовський і його «Ключъ Разумѣнія». Рим, 1975. 318 с.
3. Каспер В. Ісус Христос. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА. 2008. 424 с.
4. Криса Б. Проблема авторства в Кирила Транквіліона Ставровецького. *Кирило Транквіліон Ставровецький – проповідник Слова Божого*. Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 94–113.
5. Ставровецький К.-Т. Євангеліє учительне. Кирило Транквіліон Ставровецький. Рохманів, 1619. 691 арк.
6. Трунте Г. Бог і Його творіння в Кирила Транквіліона. *Кирило Транквіліон Ставровецький – проповідник Слова Божого.* Львів: Видавництво УКУ, 2017. С. 114–124.
7. Франко І. Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв. *Іван Франко. Твори у 50 т.* Київ: Наукова думка, 1981. Т. 32. С. 207–229.
8. Kuczyńska M. Ruska homiletyka XVII wieku w Rzeczypospolitej. Ewolucija gatunku – specyfica funkcjonalna. Szczecin, 2004. 324 s.
9. Dyer Joseph. The Celebration of Candlemas in Medial Rome URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/The_Celebration_of_Candlemas_in_Medieval.pdf.

Отримано: 21 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: z-a20500@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-144-151

Захарчук І. В. Зузанна Ґінчанка й полікультурність Волинського тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 144–151.

УДК 821.161.2.09

Захарчук Ірина Василівна,
доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури, Рівненський державний гуманітарний університет

ЗУЗАННА ҐІНЧАНКА Й ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ ВОЛИНСЬКОГО ТЕКСТУ

Статтю присвячено аналізу творчості Зузанни Ґінчанки на тлі літератури міжвоєнного періоду. Зокрема мова йде про діяльність польськомовної групи «Волинь» (Wołyń) та культурну ситуацію напередодні Другої Світової війни. Засадничою у роботі є проблема динаміки й конфлікту різних моделей національної ідентичності.

***Ключові слова**: національна ідентичність, українсько-польський діалог, інтелектуальна традиція, антисемітизм, муультикультуралізм.*

Iryna Zakharchuk,
PhD in Literature, professor of the Department of Ukrainian Literature Rivne State Humanitarian University

ZUZANNA GHINCHANKA AND MULTICULTURALITI OF WOLYN LITERATURE

The article is devoted to Zuzanna Ghinchanka's literal activity between two World wars. Namely, it deals with Polish lanquaqe group "Volyn" (Wołyń) and cultural situation on the eve of the World War II. The central problem is evolution and conflicts of various national identities.

The Polish poet of Jewish origin, who was born in Kyiv, then moved to Rivne, lived in Lviv and became a victim of Holocaust in Krakow at her early 28. Only now this author returns to the Ukrainian cultural space. Her poems became the subject of scientific interests in Poland as well as in Ukraine. In Zuzanna Ginchanka's life we can distinguish several sign periods, which are associated with specific cities (Rivne, Warsaw, Lviv and Krakow) as symbols of spiritual encroachments and internal drum of the poet. Those periods are reflected in her writings.

The author of the article pay an important attention to the reception of Ginchanka`s identity, her artistic searching of the ways of self-expression. The most interesting are Zuzanna's vision and understanding of the town of her childhood and her philosophical perception of human beeng.

***Key words**: national identity, Ukrainian and Polish communications, intellectual tradition, antisemitism, multiculturality.*

Зузанна Ґінчанка як знакова постать польської літератури міжвоєнного періоду інтегрується в українську культурну свідомість. Значною мірою цьому сприяло відзначення сторічного ювілею з дня народження поетки (9 березня 2017 року), проведення ювілейних заходів у Рівному та Луцьку, актуалізація постаті літераторки на літературно-мистецькій мапі Львова та видання українською мовою в перекладах Ярослава Поліщука збірки вибраних поезій «Зузанна Ґінчанка. Вірші» (Львів, 2017) [4]. Шлях до українського читача тільки починається, тому доречно окреслити ті рецептивні виміри й проблемні зрізи, котрі оприсутнюють нові інтерпретаційні моделі літератури в контексті регіональної ідентичності та в проекції на волинський текст як багатомовний і поліфункціональний культурний феномен. З огляду на те, що Зузанна Ґінчанка в 1930-х роках співпрацювала з польськомовною групою «Волинь» (Wołyń) (до якої належали Чеслав Янчарський, Ян Спєвак, Вацлав Іванюк, Юзеф Лободовський, Владислав Мільчарек, Стефан Шайдак та інші), також можемо розширити змістове наповнення й культурно-антропологічні акценти волинського тексту в цілому. Отже, стаття має на меті оприявнити координати рецепції творчості Зузанни Ґінчанки в силовому полі переозначення й трансформації ідентичності.

Варто зауважити, що і в польському, і в українському вимірі до творчості поетки існує посилена увага з боку дослідників і читачів. Серед польських літературознавців доречно відзначити дослідження Ізольди Кєц та Агати Арашкєвіч, котрі цілісно оприявнили образ поетки й відкрили нові пояснювальні моделі її творчості. Ізольда Кєц доклала багато зусиль для систематизації біографічних відомостей про мисткиню, зібрала й впорядкувала життєпис й тексти віршів. Наслідком її зусиль стала праця «Зузанна Ґінчанка. Життя і творчість», що вийшла в Познані в 1994 році [16]. Це було перше комплексне дослідження, що вписувало творчий шлях поетки в ситуацію суспільних, політичних й культурних процесів міжвоєнного двадцятиліття та трагедію Другої Світової війни. Творчість Ґінчанки привернула увагу й знайшла нову інтерпретацію в монографії Агати Арашкєвіч «Оповідаю Вам своє життя. Меланхолія Зузанни Ґінчанки» («Wypowiadam wam moje życie. Melancholia Zuzanny Ginczanki»), (2001). У рік столітнього ювілею поетки у Варшаві вийшла збірка її вибраних поезій «Мудрість як розкіш» (2017), котрі також уклала й проаналізувала Агата Арашкєвіч [13]. Версія літературознавиці є дуже яскравим й самобутнім прочитанням творчості мисткині з погляду ґендерних репрезентацій й тілесності жіночого письма як свідомо упослідженого явища польської культурної свідомості міжвоєнного двадцятиліття. Водночас Агата Арашкєвіч надзвичайно проникливо розкриває конфлікт єврейської й польської національної ідентичності в житті й творчості Ґінчанки, з одного боку, й національної й регіональної тожсамості – з іншого.

В українському контексті першовідкривачем і найбільшим знавцем творчості поетки є Ярослав Поліщук, котрий оприсутнив її ім'я для українського читача й залишається одним із найпроникливіших і найоригінальніших інтерпретаторів її творчості. Про Зузанну Ґінчанку дослідник опублікував статті в журналі «Погорина» (2008), краєзнавчій праці «Рівне. Мандрівка крізь віки: нариси з історії міста» (2009), академічному часописі «Слово і Час» (2017). Кілька аналітичних розвідок науковця знайшли місце на сайті літературно- мистецького журналу «РІЧ» саме в 2017, ювілейному році [8; 9; 10; 11]. Український вчений розкрив багато важливих аспектів пов'язаних з життям і побутом Ґінчанки в Рівному, окреслив полікультурне багатоголосся регіональної й національної ідентичності, котру варто розглядати в силовому полі кількох інтелек-

туальних традицій (української, єврейської, польської) та інтерполював постать Ґінчанки в українську культурну свідомість. Таким чином, аналітичні акценти сучасних дослідників дають підстави глибше поглянути на проблеми культурного діалогу й цивілізаційно-культурних розламів та актуалізувати парадигму полікультурності в українському аксіологічному наративі. У цьому контексті доречно окреслити найважливіші біографічні етапи поетки, що стали визначальними в перезавантаженні ідентичності й еволюції цінностей.

У життєвому шляху літераторки традиційно виокремлюють кілька знакових періодів. На нашу думку, всі вони пов'язані з конкретними містами як символами духовних осягань й внутрішніх драм поетки. Умовно їх можна означити як Рівненський (1920-ті–1937-й роки), Варшавський (1937–1939), Львівський (1939–1942) та Краківський (1942–1944). Про останній, передсмертний період збереглося найменше інформації, а також поезій, написаних у це й час.

Справжнє ім'я письменниці – Зузанна Поліна Ґінцбурґ. Вона народилася 9 березня 1917 року в Києві в єврейській родині. Дослідники зауважують, що це була асимільована родина, котра в побуті спілкувалася російською. Батьки Зузанни Ґінцбурґ, втікаючи від більшовицької навали, опинилися в Рівному, котре увійшло до складу Другої Речі Посполитої. Профілі невеличкого й затишного волинського містечка міжвоєнного двадцятиліття окреслені в різних документальних джерелах, егодокументах й художніх текстах. Серед прикметних ознак міста виокремлюють атмосферу товариськості, відкритості в спілкуванні. Це було багатонаціональне, багатокультурне й поліконфесійне середовище. Етнічну мозаїку міста складали євреї, поляки, українці, чехи, німці, росіяни та інші етнічні спільноти. Міжвоєнне Рівне акумулювало унікальний досвід полікультурного та поліконфесійного діалогу. Як зазначає Ярослав Поліщук, « /.../ маємо спроби порозуміння, компромісів, доброї згоди таких різних світів, досвід, що аж ніяк не втратив своєї актуальності» [8, с. 5]. Звісно, не варто ідеалізувати полікультурного вектора в розвитку міжвоєнного Рівного, і вказати на перманентні кризові явища та конфлікти в політичній, культурній та релігійній сфері, котрі знайшли трагічне продовження в часи Другої Світової війни. Однак, протистояннння, як правило, залежало від політики влади, конкретних державних чиновників та змаганням за територію, контролювати котру прагнула певна національна спільнота.

На першому місці за чисельністю населення перебували євреї, на другому –поляки, на третьому – українці. Єврейське Рівне міжвоєнного двадцятиліття колоритно представлено в творі сучасного ізраїльського івритомовного письменника Амоса Оза «Повість про любов і пітьму». З Рівним Амоса Оза пов'язує родинна генеалогія. Адже мама митця – Фая Мусман – народилася саме в Рівному в 1913 році й закінчила гімназію «Тарбут»; 1930 року родина Мусманів емігрувала. Описуючи життя євреїв у міжвоєнному місті письменник зазначає: «Кожного вечора, рівно о десятій, від платформи залізничного вокзалу Рівного від'їжджав швидкий поїзд до Варшави, котрий прямував через Здолбунів, Львів, Люблін. В неділю і дні християнських свят у всіх церквах лунали дзвони. Зими були похмурими й сніжними, а в літню пору йшли теплі дощі. Кінотеатр у Рівному належав німцеві, на прізвище Брандт. Одним із аптекарів був чех Махачек. Головним хірургом лікарні – єврей, лікар Сегал, якого недоброзичливці прозвали "божевільний Сегал". Разом з ним у лікарні працював лікар Йосиф Копійка – пристрасний прихильник Жаботинського й ревізіонізму. Рабинами в місті були Моше Рутенберг і Сімха-Герц Ма-Яфіт. Євреї торгували лісом і пшеницею, одягом і галантереєю, володіли млином і текстильними підприємствами, друкарнями, займались ювелірним ремеслом, виробництвом шкіри, дрібною торгівлею, банківською справою» [6].

Бабуся Ґінчанки – Хая Сандберг – була власницею кількох аптек та заснувала й фінансувала власним коштом інтернат для єврейських дітей-сиріт у Рівному. Водночас Амос Оз відтворює своєрідний мовний симбіоз, що панував у єврейських родинах. Він зумовлений перебуванням у різних мовних середовищах (ідиші, івриті, російській та польській мовній традиції) й усталеною тенденцією послуговуватись мовою влади у публічних справах. Так, за спогадами мами, бабуся Амоса Оза сварилася з дідусем мовою ідиш, в повсякденному житті вони спілкувались суржиком російської з ідишем. З дітьми, кухаркою, візником розмовляли тільки російською, а з польськими чиновниками та урядовцями – винятково польською [6].

У Рівному діяли кілька польських гімназій, чеська та кілька єврейських гімназій «Тарбут» і українська та російська гімназії. Зузанна мовою своєї освіти й творчості обирає польську. Саме в Рівному поетка навчається в гімназії імені Тадеуша Костюшка, під час навчання починає писати вірші й здобуває перемогу в творчому конкурсі, ініційованому варшавським часописом «Літературні новини» («Wiadomoćsi Literackie»). Не існує єдиної версії щодо вибору Ґінчанкою польської мови й ідентифікації з польською культурою. Серед причин, які мали вирішальний вплив на такий крок, традиційно вказують на вплив однолітків, товариства дитячих літ. Водночас, на нашу думку, варто брати до уваги й родинну традицію, в якій перепліталися російська та польська мова, (адже в побуті в родині спілкувалися російською). Безперечно важливу роль відіграв фактор, що обумовлював перспективи інтеграції в соціум, можливість кар'єрного зростання та усталену для певної частини єврейського середовища традицію ідентифікуватись з мовою влади та асимілюватись в національних спільнотах, котрі перебували в упривілейованому становищі. Наступним чинником, котрий безумовно означив творчі пріоритети, була гімназія, її вчителі та колеги, серед яких був відомий поет, член літературного угрупування «Волинь» Ян Спєвак.

Зузанна Поліна Ґінцбурґ (таке справжнє ім'я), розпочавши свій творчий шлях ще в гімназійні роки, обирає літературний псевдонім Ґінчанка. Агата Арашкєвіч трактує його як скорочення від Ґінцбуржанка. На поезію Ґінчанки звернув увагу відомий польський письменник єврейського походження Юліан Тувім, котрий згодом всіляко її підтримував й сприяв розвитку її таланту. Ймовірно, це була не тільки творча підтримка, а й підсвідомо спрацював механізм етнічної солідарності й голосу крові. Адже на власному досвіді Тувім знав національну закритість польської культури, її настороженість й несприйняття інших за етнічною ознакою як «чужих» й потенційно небезпечних. Зрозуміло, що не можна заперечити вплив Тувіма як визнаного літературного авторитета на вибір Ґінчанки повноправно інтегруватись в польську інтелектуальну традицію. Особа Юліана Тувіма в житті й творчості Ґінчанки зіграла й злий жарт. Згодом, коли поетка навчатиметься й житиме у Варшаві й далі торуватиме шлях до польської літератури, варшавська богема сприйматиме й трактуватиме її як «Тувіма в спідниці», тим самим применшуючи або ж ігноруючи самобутність її поезії, відмовляючи авторці у праві на оригінальність таланту й самодостатність особистості.

Гімназійна поезія Ґінчанки охоплює орієнтовно 1932-1934 роки. В українському перекладі Ярослава Поліщука ці тексти увійшли до першого розділу, озаглавленого «Вакаційна учта» («Uczta wakacyjna»). Це – час життєвого й творчого становлення поетки, період художнього самоствердження й розбудови моделей діалогом зі світом. У текстах переважають мотиви

радості, великих очікувань й сприйняття життя як великого подарунку й символічної книги, пізнання якої приносить захоплення й насолоду. Водночас це не тільки період учнівства, а й означення мистецьких пріоритетів, серед яких варто виокремити ґендерну ідентичність, усвідомлення жіночої сутності як засадничої у самопізнанні й духовному розвої. Саме цей аспект стане наскрізним для всієї творчості Ґінчанки, визначатиме її духовні кризи й розлами.

У ранній поезії присутній образ рідного міста («Замість рожевого листа»). Він асоціюється з родинним домом, є свого роду захистом від великого світу й авторка свідомо протиставляє його мегаполісам з їхньою суєтністю, марнославством й подвійними стандартами. Своє місто вона кодифікує як простір чекання й сподівання на кохання, місто, в якому «вуличок забагато». Відповідно, місто в поетки верифіковано не так топонімічно, скільки є настроєвим барометром її психоемоційного стану. Регіонально урбаністичний волинський простір стає впізнаваним крізь топоси українського фольклору з традиційними весільними символами барвінку та рути.

Моє маленьке місто могло б стоять на розпутті,
де лиш двоє хатинок у барвінку і руті,
що навзаєм сміються, озиваються радісним дзвоном
при вузенькій доріжці при буйних кленових кронах –
ми могли б собі вийти увечері якось чи зранку
із тих хаток і зразу стрітись – серцедзвінно і п'янко [4, с. 21].
–

Поетичне місто стає духовним пристановищем для ліричної героїні поетки, адже з родинним домом та сімейним затишком в самої Ґінчанки було не все благополучно. Батьки поетки розлучилися, коли вона була ще досить малою, згодом її мама вдруге вийшла заміж за чеха й виїхала до Іспанії. Навчанням та вихованням Зузанни опікувалася бабуся. Відповідно з ранніх віршів аж до зрілих текстів в поезії авторки функціонує компенсаційна модель – пошук довіреної особи, співрозмовниці, порадниці, повірниці потаємних бажань й емоційного досвіду. Разом з духовним ростом авторки зазнає трансформації регіональна риторика – з упорядкованого, затишного й стабільного простору, в якому хочеться прожити все життя, місто стає тісним і задушливим, безнадійно провінційним з відсутністю привабливих життєвих перспектив. Це – середовище, в якому жінці відмовлено у праві на самореалізацію. Власне, друге одруження матері та вибір місця проживання далеко від родини, було не чим іншим як спробою назавжди вирватись із безнадійного провінціалізму й одноманітності повсякдення.

Відповідно, виїзд Ґінчанки після закінчення гімназії до Варшави, попри традиційне прагнення продовжити освіту, символізуватиме розірвання пут жіночої маргіналізації й пошук простору для застосування життєвої й творчої енергії. Значною мірою варшавський вектор Гінчанки був закорінений і в її поетичному світі, включно з ранньою лірикою. Адже навіть ті тексти, котрі написала в гімназійні роки, однозначно презентують інтелектуальну рефлексію над жіночою тожсамістю, артикулюючи її культурні, емоційні та фізіологічні складові(«Дівоцтво», «Фізіологія», «Жінка»). Її вірші, що презентували «оголених істин звідчаєну вись» недвозначно розкривали перед читачем пробуджену сексуальність, котра лякала, шокувала та водночас викликала захоплення сучасників поетки.

Шукаю подумки губ, щоб обвити його плечі,
коли у млоснім безсонні секунди вбивають крок –
– тепер стискай уста й осуджуй мене, заперечуй:
це мої голі ночі, вилузані ніби горох [4, с. 35].

Саме ця настанова – «перетворення тіла на текст культури» (вислів Агати Арашкєвіч) присутня у ранніх текстах поетки, і саме вона привнесла розлам і внутрішню дисгармонію в її гімназійні вірші, в яких досить виразно оприсутнено прагнення до впорядкованості, гармонії, творення інтелектуальних пейзажів («Рецепт простого життя», «Наймудріша мудрість», «Пісенька про пригоду»). Ще навчаючись у рівненській гімназії, а згодом продовживши студії у Варшаві, Зузанна зближується й активно співпрацює з польськомовною літературною групою «Волинь» (Wołyń). До угрпування входили Ян Спєвак, Чеслав Янчарський, Юзеф Лободовський, Вацлав Іванюк, Владислав Мільчарек, Стефан Шайдак та інші. Активно спілкувався з групою Юзеф Чехович, котрий навідувався з Володимира-Волинського або Любліна. Ядвіга Савіцка виділяє такі геопоетичні ознаки групи «Волинь»: культурна кодифікація волинського простору як багатонаціонального й полірелігійного; часте звернення до волинських пейзажів; музичність, особлива мелодика слова, котра генеалогічно сягає фольклорної традиції й культури помежів'я; на рівні топоніміки присутні слова, що вказують на назву місцевості (Случ, Горинь, Рівне, Луцьк); вживання слів, які увиразнюють регіональний колорит (коромисло, вишні, очерет, яри) [17]. Можемо вести мову про етнографічно-топонімічну кодифікацію Волині, котра споріднює польських митців з такими українським письменниками як Оксана Лятуринська, Олекса Стефанович, Улас Самчук, у яких традиційна етнографічна модель поєднана з українською міфологією та оприсутнена в регіональній ідентичності. Водночас в Уласа Самчука, ідентичність, закорінена в координатах патріархальної культури, стає певним фетишем і слугує свідомо вибудованим захистом від спокус цивілізації, захистом від «великого світу» з його духовними кризами й ціннісною девальвацією («Волинь», «Юність Василя Шеремети», «Ост»).

Варто додати, що поетична візія Ґінчанки розширює й поглиблює волинський текст інтелектуальними рефлексіями. Поетка презентує ліричну героїню – інтровертку, для котрої мальовничі волинські пейзажі стають не тільки джерелом натхнення, а дають поштовх до пошуку відповіді на питання: «Хто я?». Лірична героїня Ґінчанки – сильна й вольова особистість, котра має відвагу ставити перед собою і оточенням складні й незручні питання, і не прагне знайти на них просту й однозначну відповідь:

Не постала я
з праху
і в прах
не обернусь.
Не зійшла я
із неба

й до неба не верну.
Бо сама стала небом,
як кварцове берло.
Бо сама стала ґрунтом
як чорнозему єресь [4, с. 55].

Для поетичних візій групи «Волинь» також характерним є відчуття світу, що втрачає свої основи, за висловом В. Іванюка, «Світ без Бога, без основ, без прав». Передчуття трагедії Другої Світової війни у творчих осяганнях групи «Волинь» також є досить прикметним У цьому контексті не можна обійти поезію Ґінчанки із промовистою назвою «Травень 1939». Дар передчуття, мистецька інтуїція й певне пророкування власної долі на тлі суспільних трансформацій у ньому оприявнені з найбільшою художньою переконливістю:

Живу я то із надією,
то із неспокоєм раннім.
Багато довкола діється –
щось прийде: війна чи кохання [4, с. 83].

Доречно зауважити, що діяльність угрупування «Волинь» всіляко підтримував Генрик Юзевський. Протягом 1928-1938 років він обіймав посаду волинського воєводи і вирізнявся особливою політикою щодо етнічних груп і українців зокрема. Суть його політичної стратегії (котру іменували прометеїзмом), полягала в пошуках компромісної й діалогічної моделі співіснування з українством. Політиці тотального насильства, упокорення й приниження він протиставляв «м'яку й поступову» асиміляцію шляхом співпраці з українськими організаціями, а відтак – інтеграції українства в польські державні структури та усвідомлення переваг політичного вибору на користь польської ідентичності. Волинський експеримент Юзевського зазнав краху, а автора ідеї критикували різні політичні сили. Як зазначає Ярослав Поліщук, « /… /поляки-ендеки закидали воєводі загравання з українцями; вони вважали, що українське населення послідовно виражає сепаратистську й антипольську поставу, яка не може бути толерована з боку влади. Інші побоювалися, що такі дії можуть довести до конфлікту з СРСР. Натомість радянська преса також різко негативно оцінила діяльність Юзевського» [8, с. 186].

Якщо політичні інспірації, пов'язані з розбудовою діалогу між польською й українською спільнотою не принесли очікуваних результатів, то культурний діалог, започаткований в літературному угрупуванні «Волинь», виявився плідним і конструктивним. Найвиразніше це виявилося в житті й творчості Юзефа Лободовського. Лободовський виводив свій родовід від козацького отамана Лободи. Раннє дитинство Лободовського минуло в місті Єйську на Кубані. Саме там він пізнав українську мову, звичаєво-обрядову культуру українців. Згодом український вектор стане невід'ємною складовою творчих осягань митця. В різні періоди життя Лободовський звертався до української проблематики, (зокрема українські мотиви присутні в таких поетичних збірках митця як «З димом пожеж» (1941), «Золота грамота» (1954), «Пісня про Україну» (1958), «На половині мандрівки» (1972)). Він також активно підтримував контакти з діячами української культури, перекладав твори українських письменників. У міжвоєнний період доля Лободовського тісно переплелася з Рівним та Луцьком. Зокрема в Рівному письменник перебував на військовій службі в Школі Підхорунжих, а на запрошення Генрика Юзевського прибуває до Луцька, де редагує часопис «Волинь» (1937–1938), на сторінках якого декларував опозиційну настанову щодо політики польського урядув ставленні до національних меншин. На нашу думку, досвід налагодження культурного та політичного діалогу, здобутий Юзефом Лободовським на волинських теренах та в мистецькому середовищі угрупування «Волинь», знайшов продуктивний й багатогранний розвиток після Другої Світової війни під час співпраці митця з часописом «Культура», редагованим Єжи Ґедройцем.

Часопис постав на схилі 1947–1948 років у Франції і до кінця XX століття залишався одним з потужних ґенераторів нових ідей, культурних стратегій та розбудови колективної ідентичності, базованій на повазі до людської гідності та простору духовної й політичної незалежності. Час постання «Культури» накладався на настрої повоєнної Європи: розчарування, депресію, страх перед майбутнім, з одного боку, та захоплення комуністичною ідеологією, її сугестивною енергією, а відтак намаганням нав'язати своє бачення післявоєнного перерозподілу світу – з іншого. Досвід тоталітаризму поглибив прірву національної ворожнечі, взаємних кривд та звинувачень, створив сприятливий ґрунт для демонізації ворога в образі сусіднього народу. Приклад польсько-українських стосунків по закінченні Другої Світової війни добре надавався для такої схеми. Як зазначав Богдан Осадчук, здавалося що між поляками та українцями вже ніколи не буде миру [7, с. 31].

Проти такої штучно створеної ситуації повстав Єжи Ґедройць. На сторінках часопису він проголошує програму нормалізації польсько-українських стосунків, що знайшла втілення в концепції УБЛ – Україна, Білорусія, Литва. Вона передбачала врегулювання проблеми кордонів: відмови претензій на східні землі (Мінськ, Вільнюс, Львів) і співпрацю з українцями, литвинами й білорусами [12, с. 32]. Також Ґедройць вважав за необхідне критично проаналізувати польсько-українські взаємини в минулому й сприяти всесторонній презентації українського суспільного та культурного життя на сторінках «Культури». Знаковою у цьому контексті можна вважати працю Юзефа Лободовського «Проти почвар минулого», котра з'явилася на сторінках «Культури» в 1952 році. Автор наголошував, що незалежна Україна необхідна для здобуття повноправної незалежної Польщі, відповідно назріла потреба для спільної конструктивної співпраці заради майбутнього.

Під час підготовки до друку антології «Розстріляне відродження», укладеної Юрієм Лавріненком, у первісному задумі автора і видавця книгу мала відкривати «Поема про Україну» Юзефа Лободовського. Згодом від цього задуму відмовились, тому що прийшли до висновку, що до антології увійдуть автентичні тексти українських авторів. По-друге, вилучення поеми мало й політичне підґрунтя, адже твір поляка-емігранта міг слугувати приводом для політичних фальсифікацій у комуністичному таборі. Як жартував Юрій Лавріненко, совєтські культуртрегери могли потрактувати такий крок як інтригу «польських закордонних фашистів та їх українських еміграційних "найманців"» [15, с. 679].

Згодом Лободовський перекладає польською мовою тексти українських письменників, котрі увійшли до іншої антології, присвяченій руху шістдесятників «Україна 1956-1968», укладеній Іваном Кошелівцем. Як зазначає Богумила Бердиховська,

в «Культурі» Лободовський відіграв роль, що її важко переоцінити: « /…/ не тільки перекладав українську літературу, стежив за сучасним літературним життям у совєтській Україні й серед українських емігрантів, а й успішно займався публіцистикою, присвячену польсько-українським стосункам» [1, с. 25]. Безперечно, всі ці роки Лободовський творив міф Ґінчанки – жінки, поетки, непересічної особистості, в котру був у свій час закоханий. Прикметно, що в 1987 році він видає збірку, котру називає «Пам'яті Суламіти» («Pamięci Sulamity»). Як відомо, Суламітою іменували Ґінчанку в середовищі варшавських митців. У одноіменній поезії Лободовський ставить складні й болючі запитання, на котрі шукав відповіді всі роки після закінчення Другої Світової війни:

Чи ростуть якісь квіти на безіменній могилі Зузанни,
розстріляної лише тому, що вона належала до гебрейської раси?
Для її молодості, вроди й поезії не було зроблено жодного винятку.
Інколи я задумуюся над тим, про що міг думати,
якщо взагалі був спроможний думати отой германський кнехт,
коли впакував кілька куль із автомата в прекрасне тіло Зузанни?
Чи була вона для нього лишень єврейкою,
яку з огляду на її походження належало ліквідувати,
чи живою людиною,
єдина провина якої полягала в тому, що вона належала до раси,
приреченої на згубу? [4, с. 94, переклад Андрія Павлишина].

Митець омовлює механізми функціонування пам'яті та її, зміщує акценти до постаті жертви як ключової фігури війни. Смерть Ґінчанки символізує для нього ціле покоління польських митців єврейського походження, котрі не знайшли належного визнання й загинули у пеклі воєнного протистояння. У певній мірі це – поезія покаяння, визнання вини за власну беззахисність перед брутальністю насильства. Безперечно цей текст інтонаційно й за змістовими кодами перегукується із знаменитим заповітом самої Ґінчанки «Non omnis moriar…» у сенсі ревізії системи цінностей, власного життєвого шляху в цілому. Водночас з часової відстані більше, ніж чотири десятиліття Лободовський актуалізує риторичне запитання: чи відмовився сучасний світ від мови ненависті?...

Варто наголосити, що в історію літератури Зузанна Ґінчанка вона увійшла як авторка єдиної збірки «Про кентаврів» («O centaurach»), що побачила світ (1936) року. Ярослав Поліщук зазначає, що «поетеса приховала за нею певний концептуальний образ, що вказує на своєрідність її художнього світосприйняття, тобто поєднання яскравої жіночої пристрасності з холодним розумом, з раціональністю світу. Саме таке поєднання розкривається в образі кентавра» [4, с. 8]. Назва збірки дає ключ до розуміння творчої індивідуальності письменниці. Як зазначає Агата Арашкєвіч – постать кентаврів уособлює цілісну меланхолію тіла і тексту [3, с. 189]. Саме таке сміливе й сомодостатнє переосмислення усталених античних образів (згідно з якими кентаври це – химерні істоти, напівлюди-напівконі), дозволяє вести мову про нові способи діалогу з читачем, актуалізацію буття плоті, з одного боку, і оприявненням потаємних бажань, страждань і принижень, з нею пов'язаних, – з іншого. Безперечно, «кентаври» у поетки символізують певну алегорію, закорінену в подвійному тлумаченні змістових кодів, які асоціюються з соціально-культурною ідентифікацією статі. Передусім це подвійна тожсамість в ґендерному вимірі. Фольклорно-міфологічний контекст дає можливість провести паралелі з образом жар-птиці, напівжінки-напівптаха, котрий також присутній у текстах (поезія «Жар-птах» («Żar-ptak»)). І кентавр і жар-птиця, «… є фігурами подвійної тожсамості на межі людської й тваринної екзистенції» [13, с. 189].

Наступним аспектом в осмисленні кентаврів як знакового топосу творчості є концепт андрогінності. У версії поетки андрогінність пов'язана з боротьбою протилежностей в естетичному та аксіологічному наповненні й водночас символізує віднайдення гармонії й цілісності шляхом поєднання неоднорідних начал, відповідно кентаври у поетки є чоловічо-жіночими істотами. У версії сучасних дослідників саме топос визволеного тіла, що йде в парі з духовним звільненням та потужним інтелектом стає знаковим і наскрізним для мисткині [13, с. 190]. Як було зазначено, розбудова саме таких інтерпретаційних моделей стала можливою в рік столітнього ювілею Ґінчанки. Зі столітньої відстані відбувається переписування усталеного національно й ґендерно безконфліктного й певною мірою спрощеного образу поетки. Очевидною є жіноча генеалогія поезії Ґінчанки, її вписуваність в потужну традицію жіночого письма. У міжвоєнній польській літературі активно працює ціла плеяда самобутніх й талановитих жінок-авторок (Ева Шельбурґ-Зарембіна, Ірена Кшивіцька, Зофія Налковська та інші), котрі розбудували й багатогранно верифікували жіночу тожсамість в суспільному, культурно-антропологічному та екзистенційному наповненні. Безперечно, творчість Ґінчанки виростала з їхніх ідей, котрі надихали саму авторку й додавали сили для пошуку своєї мистецької ніші.

Збірка «Кентаври» відкрила ім'я Ґінчанки для варшавської літературної еліти, а для самої поетки починається другий період життя пов'язаний з навчанням у Варшавському університеті, до котрого вступає після закінчення гімназії. Прикметно, що обирає спецалізацю «педагогічні студії» на гуманітарному факультеті. Очевидно, це стало кроком до пізнання й освоєння іншої ніші та підсвідомим прагненням відкрити нові моделі форматування ґендерної ідентичності, тих у яких би травматичний досвід не був би таким відчутним, як у часи її отроцтва та юності. Коло знайомств поетки розширюється, вона читає свої поезії в елітному товаристві польських митців, зокрема Вітольда Ґомбровіча, Чеслава Мілоша, Юліана Тувіма та інших. Всі вони захоплюються її вродою, витонченим смаком, елегантністю. Однак, передусім сприймають її як жінку, а не поетку, рівну їм за талантом та інтелектуальним наповненням творчості. Не випадково її іменують «вродливою Єврейкою», «ЗіркоюСіону», «Суламітою», наголошуючи на національних ознаках та виеліміновуючи творчу складову. З цього приводу Агата Арашкєвіч зазначає, що «Кліше «Вродливої Єврейки» стає в Європі іконою справжньої жіночості в момент реального і символічного усунення жінок з публічної сфери: /…/ тіло стає «чужим» в стосунку до «я»…» [13, с. 195]. Поруч із захопленням її вродою Ґінчанка переживає потрійне аутсайдерство в середовищі маскуліноцентричної польської культури: як жінка, як поетка і як єврейка. Не випадково простір її мистецького спілкування було обмежено територією кав'ярень та приватних зібрань: шлях у сферу публічну їй було заблоковано. Поетка виявляє ще одну – сатиричну грань свого таланту

і починає співпрацювати з сатиричним виданням «Шпільки». Видається, що її дотепнні жарти, витончена іронія й влучні кпини з усталених норм «добропорядності» стали свого роду відповіддю на марґіналізацію в культурі. Однак, була ще одна – чи не найвагоміша – причина обмеженості її комунікативного й мистецького простору. В столиці європейської держави – Варшаві – зростали антисемітські настрої, котрі дедалі більше ставали поширеними й агресивними та накладалися на тотальність антиєврейської пропаганди й відкриті антисемітські випади: «одні її одноплемінці емігрували з країни. Інші доводили свою лояльність й асимілювались. Звідси – непевність бутя в чужому й неприязному світі, який і приваблював, і відлякував водночас» [4, с. 12]. У такій неоднозначній ситуації письменниця зустріла початок Другої Світової війни. Настає третій – львівський– період її життя й творчості.

Варшаву окупували нацисти. Дві тоталітарні держави – Совєтський Союз й гітлерівська Німеччина – переділили кордони Європи. Рівне перетворилося на прифронтову територію, котру, переповнили маси біжненців; життя в місті ставало все більш непевним і небезпечним. У пошуках пристановища й матеріальних засобів до існування Ґінчанка переселяється до Львова, котрий став совєтським містом.

Про те, як враз змінилося обличчя Львова, згадував Гавриїл Костельник: «Усюди на стінах Сталін, Ленін, Маркс, серп і молот, червоний прапор, червона зоря. Скрізь напис “Пролетарі всіх країн єднайтеся!”. За місяць-два в середині міста вже стояли більшовицькі ідеологічні пам’ятники з сотнями червоних прапорів, усе з дощок та з гіпсу, перемальоване на камінь. Дощі скоро змили з них фарбу і вилизали дошки – символ пофальшованої більшовицької дійсності. /…/ Усі мешканці опролетаризувалися, що аж прикро було дивитись, як на намул після повені. Зовсім позникали дамські капелюхи, запанувала простенька хустина і беретка: гарна стать перетворилася в негарну. А всі чоловіки виглядали як робітники, що вертаються з праці» [2, с. 248]. Варто зауважити, що інкорпорація Західної України відбувалася під войовничими антипольськими гаслами. Совєтські газети відверто зловтішалися із падіння Польської держави і рясніли заголовками, на кшталт: «Полякам, панам-собакам – собача смерть!» [2, с. 146]. У Львові на сцені оперного театру з великим розмахом і пафосом поставили п’єсу Олександра Корнійчука «Богдан Хмельницький», у якій полякам було відведено роль хитрих, підступних ворогів та одвічних кривдників українського народу (згодом у кінотеатрах демонстрували одноіменний фільм режисера Ігоря Савченка).

Отже, в такій ситуації Зузанна прибуває до Львова. Знаходить працю, щоб якось виживати (влаштовується помічником бухгалтера в одній із санаторних установ) та намагається знайти для себе нішу в літературному житті. Перед нею, як перед багатьма іншими митцями, постав виклик, котрий умовно можна окреслити як ставлення до реалій совєтського режиму та ролі письменника в тоталітарному суспільстві. Серед імовірних стратегій життєвої поведінки та свободи творчості можна окреслити відкрите протистояння, шлях внутрішньої еміграції, ситуативний вибір та повна й безумовна співпраця з новою владою. Перш, ніж спробувати знайти відповідь на означені питанння, варто оприявнити дилему: чи сприймала поетка новий (совєтський) політичний режим як окупаційний, чи для неї як для єврейки совєтська влада була меншим злом порівняно з нацистською політикою, котра не залишала євреям найменших шансів для виживання, чи до кінця усвідомлювала вразливість свого становища й ті процеси, котрі вимагали докорінної зміни мислення й перезавантаження ціннісної ієрархії. Напевне на всі ці питання ще належить дати відповідь дослідникам творчості письменниці. Можемо тільки пунктирно окреслити контекстуальні параметри літературно-мистецького життя, з якими довелося зустрітися поетці з вересня 1939 до червня 1941 року. Щоб зрозуміти моменти вибору, вагань, прихованих драм Ґінчанки доречно розглянути зміни в культурному житті в цілому. На Західну Україну вслід за військами Червоної армійї прибувають так звані агітаційні посланці, серед яких відомі українські совєтські письменники: Олександр Корнійчук, Олександр Довженко, Петро Панч, Володимир Сосюра та інші. Саме їм належало знайти переконливі аргументи, щоб продемонструвати переваги совєтського політичного устрою та налагодити літературно-мистецьке життя Львова за совєтськими стандартами. Водночас усі вони й кожен зокрема символізували ідентичність письменника, котрий втратив творчу свободу Це були люди, зламані насильством й терором, які стал свідками чи співучасниками масових злочинів влади. Про те враження, котре справили совєтські літератори на львівських письменників згадував Роман Купчинський: «Поводились письменники всі дуже елегантно, так і видно було, що хочуть показати свою товариську огляду. Але… Але ні один з них за весь час щиро сердечно не засміявся, не був ні один із них хоч раз безжурно веселий. А вже про одвертість, то й мови нема. Немов би всюди і все ходив за кожним з них якійсь опікун і здержував вияв щирості. Склалося загальне враження, що крім Корнійчука і деяких наймолодших – усі вони пригнічені якимсь великим гнітом, що мов олов’яна хмара висить над їх головами. /…/ Усі вони немов покалічені, шкутильгають по дорозі життя, скриваючи своє каліцтво, одні краще, другі гірше» [2, с. 414].

З ініціативи Олександра Корнійчука було створено спілку письменників Західної України (котру очолив Петро Панч, а згодом – Олекса Десняк). Вона об’єднала митців різних національних літератур (в тому числі українську та польську з окремими секціями). Очевидно совєтським ініціаторам було важливо продемонструвати «дружбу народів» як головну ідеологему культурної стратегії СССР. Відомо, що Ґінчанка написала заяву про вступ і її офіційно прийняли до спілки письменників України разом з іншими польськими літераторами, зокрема такими як Тадеуш Бой-Желєнскій, Юліан Пшибось, Адам Важик, Мечислав Яструнь та інші [16, с. 150].

Перші кроки в совєтизації літературного життя Львова вирізняє парад ювілеїв та урочистих вшанувань. З особливою помпезністю в традиціях театральної бутафорності мистецтва соціалістичного реалізму вшановували Івана Франка, Адама Міцкевича, Лесю Українку та інших. Не обійшли увагою й сучасників, зокрема Павла Тичину вітали з п’ятдесятиріччям від дня народження і тридцятиліттям творчої діяльності. Про один із урочистих заходів згадує Остап Тарнавський: «В цьому майже дворічному періоді (справді неповних 22 місяці) відбулись два замітніші ювілеї. Один – це 70-річчя від дня народження Лесі Українки. Вечір відбувся в Державному театрі ім. Лесі Українки, що – в той час – ще не був відремонтований. Відкрив вечір Степан Тудор, звичайно, вживаючи марксівську фразеологію. Доповідь виголосив Володимир Радзикевич. Цікавим був виступ Василя Сімовича, який поділився споминами про Лесю Українку. Вірші, присвячені Лесі Українці, читали Петро Карманський і Курпіта; актриса Леся Кривицька прочитала деякі поезії нашої поетеси. Вечір був цікавий перекладами поезій Лесі Українки. З перекладами на польську мову виступила Зузанна Ґінчанка, яка до війни почала співпрацювати із «Скамандром», як і теж містила свої сатиричні вірші у «Шпільках» [5].

Отже, Ґінчанка відкриває для себе ще одну літературну іпостась – перекладача. Вона перекладає російську та українську класику, а також тексти, що увійшли до канону соцреалізму: твори Лесі Українки, Павла Тичини, Володимира Маяковського та ін. Можемо припустити, що саме перекладацька практика відкрила для Ґінчанки нові обрії української літератури й дала можливість краще її пізнати. Також перекладацтво стало свого роду й внутрішньою еміграцією та пошуком можливості уникнути публічної декларації у політичній лояльності та вірнопідданості соціалістичним ідеалам. Ізольда Кєц зазначає, що повернення Ґінчанки в польську культурну свідомість 1990-років гальмували чутки про «колаборацію з совєтами», що мали похитнути моральний авторитет письменниці. Але на сьогодні не існує переконливих, кількісно й якісно доказових свідчень, котрі виявили публічно задекларовану співпрацю поетки з совєтським режимом: під численними офіційними заявами й відозвами письменників, котрі публікувала польськомовна просовєтська газета «Червоний прапор» («Czerwony sztandar») немає підпису Ґінчанки. Збереглося тільки кілька віршів та перекладів, що засвідчують соцреалістичну поетику й намагання втрапити в тематичні параметри нових віянь, наприклад, «Битва за врожай», «Пробудження» та інші. Тобто, можна вести мову про поодинокі ситуативні компроміси, на котрі поетці напевне, нелегко було зважитися. Справедливості ради слід зазначити, що не всі твори й обставини літературного повсякдення львівського періоду Зузанни Ґінчанки віднайдені й систематизовані. Тому «львівський період» мисткині ще в процесі осмислення й продукування нових інтерпретаційних моделей. Очевидно, що глибше порівняння до-совєтського й совєтського етапів дасть можливість по-новому підійти до ситуації внутрішнього розколу творчої й національної ідентичності, з яким поетка увійшла в трагедію Другої Світової війни.

З кінця червня 1941 року Ґінчанка перебуває у Львові на нелегальному становищі. Як єврейка змушена переховуватись від переслідування нацистів й жити під чужим іменем й під чужими документами. Відчуття покинутості, всім чужої, переслідуваної й звідусіль гнаної посутньо впливає на творчість. Польська культура як духовна домівка й польська національна ідентичність як свідомий вибір не рятують від загрози знищення й зазнають духовної поразки в боротьбі за виживання., а відтак і в тожсамісних проекціях Ґінчанки. Повсякчас відчуваючи подих смерті, вона активно пише, тому знову можемо тільки припустити, що її поезія, котра постає в екзистенційно межовій ситуації й граничній психологічній й емоційній напрузі, докорінно є іншою і за змістовим наповненням, і за інтонаційним звучанням, а головне – за ціннісними прерогативами. Збереглося дуже мало творів періоду1942-1944 років, однак саме в цей час постає духовний заповіт Ґінчанки – вірш «Non omnis moriar…».

До нас дійшла інформація про обставини, під впливом яких постала ця поезія.

Влітку 1942 року під час масових облав Зузанна ледве уникає смерті. За доносом Зоф'ї Хомін, власниці помешкання, в якому переховувалася поетка, нацисти прийшли, щоб заарештувати Ґінчанку, котрій в останню мить ледве вдалося втекти й врятуватися від смерті. Невдовзі Ґінчанка покидає Львів і перебирається до Кракова. З 1942 по 1944 рік мисткиня переховується в Кракові та ближніх селах, час від часу змінюючи місце проживання. Її останній сховок влада теж викрила за допомого доносу. Ґінчанку заарештували й катували, а через кілька місяців після арешту й тортур навесні 1944 гітлерівці розстріляли поетку в концентраційному таборі Плашув поблизу Кракова. Ґінчанка знайшла свій останній спочинок в колективній безіменній могилі.

Остання з відомих на сьогодні поезій Ґінчанки засвідчує її глибинну духовну драму й повернення до єврейської ідентичності. Етнічна єврейка й талановита польська поетка вступають у діалог, хоча Агата Арашкєвіч вважає що в цій поезії авторка «оголошує війну сама собі». Поетка відчуває себе силоміць відлученою від європейської культурної ідентичності, якій віддала свій талант і життєві сили. Це свідчення польської єврейки, котра прагне залишитись польською поеткою й зрештою залишається нею [13, с. 186]. Водночас це докір самій собі за занедбання єврейського коріння й повернення до нього через покаяння. Проте, трагедійні мотиви змінюються кпинами над самою собою. Назва твору «Non omnis moriar…» («Ні, вся я не помру») асоціюється з відомим текстом-заповітом «Exegi monumentum» Горація. Однак у Ґінчанки контекстуальний пафос, (нібито-то поети не помирають, а залишаються жити у власних текстах), витіснено іронією й глузуванням: ні, не вся вона помре – після неї залишаться єврейські речі, котрі стануть «здобиччю» для «мисливців» за єврейськими статками:

Луки моїх скатертин, фортеці шаф важенних,
Широкі простирадла, дорогоцінне ложе
І сукні, яскраві сукні залишаться після мене [4, с. 91].

Кпини над собою змінюються сарказмом, коли поетка ніби з відстані потойбічності спостерігає, як в її речах порпатимуться ті, хто доніс на неї, з яким азартом нишпоритимуть вони в пошуках золота й коштовностей, як кипітиме робота в їхніх руках й як палатимуть очі.

Ян Ґросс та Ірена Грудзінська-Ґросс у своїй праці «Золоті жнива. Що відбувалося на околицях Голокосту» описує легенду про єврейське золото (де поховано єврея – знайдеш золото, скарби, коштовності), котра набула особливої актуальності й дієвого застосування в часи Другої Світової війни. Дослідники описують цілі юрби так званих «золотошукачів», котрі переривали й навіть просіювали крізь сито землю на місці масових страт або захоронень євреїв. Подібне відбувалося поблизу колишніх концтаборівАушвіц, Белжець та ін. Результати такої «наполегливої» праці виявилися очевидними: добробут золотошукачів зріс досить відчутно [14, с. 51].

Ґінчанка передбачає схожу ситуацію після своєї смерті, одначе в інтонаційній палітрі поезії ми не знайдемо прокляття на адресу мародерів. Натомість присутній виразний докір самій собі за нехтування єврейською тожсамістю. У цей момент єврейська ідентичність стає її єдиним прихистком й опорою. Авторка відчуває солідарність з усіма, хто став жертвою Голокосту і ця кровна спорідненість стає єдністю духовною.

Мої рідні – не лютня, не порожнє імення.
Пам'ятаю про вас. Коли йшла ота муштра.
Пам'ятали ж про мене. Згадали ж про мене [4, с. 91].

Поезія стала передбаченням власної смерті й покаянням за роздвоєння ідентичності. Різні ідентичності оскаржують одна одну, а виходом з конфліктної ситуації є смерть. Мисткиня здійснює символічний поминальний обряд і творить поминальну молитву за рідними й близькими й зрештою молиться за свій відхід у вічність:

А затим подушок і перин оболоки
Пристануть до рук, ніби крила, а зранять, як терня,
То кров моя зліпить пір'їни із пухом вологим
І окрилених раптом у янголів оберне [4, с. 91].

Таким чином, доля і творчість Ґінчанки оприявнює виклики, котрі постали перед українською гуманітаристикою в цілому й історією літератури зокрема. Передусім – це внутрішній конфлікт й драма ідентичностей (у національних, регіональних. культурно-антропологічних параметрах), спричинених колоніальними, тоталітарними, мілітарними факторами. Для української культурної свідомості такі постаті як Зузанна Ґінчанка, Бруно Шульц та інші означують проблему адресата літератури та форматування канону (або множинних канонічних моделей.), і безперечно актуалізують концепт політичної чи етнічної нації.

Етнічні нації є націями одномовними, генеалогічно вони базовані на грецькій моделі ius sanguinis (право крові). Символічним еквівалентом спільного походження та продукування спільних цінностей є мова. Політичні нації сягають римської традиції, за якою громадянами ставали за умови регулярної сплати податків і лояльності до держави. В основі – право території. Історики переконливо довели, що етнічна українська нація як уявна спільнота в моделях репрезентації існувала переважно в XIX столітті. В XX столітті після Першої і Другої Світових воєн українська нація стала нацією політичною [3]. Обрання політичної нації змінює й моделі формування й функціонування літературного канону та стимулює постання альтернативних історій літератури.

Для етнічної нації актуальною залишається історія українського письменства та біографічні наративи українських митців. Для політичної нації першочерговим стає не мовний еквівалент, а приналежність до території, локус місця. У такий спосіб і Ґінчанка, й Бруно Шульц органічно інтегруються в українську культурну свідомість, одночасно залишаючись в польському та єврейському культурному наративі. До сьогодні всі історії літератури (авторські та академічні) взорувались на українську націю винятково як на моноетнічну, українськомовну. З одного боку, таку настанову можна зрозуміти прагненням до самоствердження, адже українська культура століттями зазнавала колоніальних гнітів різних імперій, які прирікали її на марґіналізацію, вторинність й моноструктурованість. Проте, трагедія Голодомору, Друга Світова війна, трагедія Голокосту, геноцид кримських татар, чеченців, калмиків та ін. актуалізували проблему Батьківщини та її культурної спадщини як спільної території з багатоголоссям, мов, культур, ідентичностей.

У підсумку слід наголосити, що творча індивідуальність Ґінчанки стимулює українського адресата по-новому верифікувати проблему митця в тоталітарному суспільстві та до осмислення соцреалістичної парадигми літератури як комплексного явища. Маємо на увазі форматування альтернативного канону, який би презентував історію соціального письма та дискурс насильства в літературі. Водночас приклад поетки надихає на створення ще однієї історії (або ж канону) літератури, котрі б відображали моделі жіночого письма та історію ґендерних репрезентацій в українському, польському та інших досвідах.

З перспективи сьогодення постать і доля Зузанни Ґінчанки дає підстави до переозначення множинності етнокультурних досвідів, аналізу причин їхньої продуктивності та кризових явищ. Можемо стверджувати, що недостатня комунікація між різними спільнотами, певна закритість, герметичність й настанова на власні проблеми та на «змагання жертв», призвела до того, що відсутність діалогу, непроговореність конфліктів знайшла криваве вирішення засобами зброї в роки Другої Світової війни. Як зазначає Владислав Гриневич**,** настанова на те, щоб передусім «зрозуміти, а не засудити» відкриє нові перспективи для переформатування українського гуманітарного простору. Саме такий шлях, на нашу думку, дозволить остаточно звільнитись від імперських культурних матриць й подолати травму колоніалізму.

Література:

1. Бердиховська Б. Україна в житті Єжи Ґедройця та на шпальтах паризької «Культури». *Простір свободи: Україна на шпальтах паризької «Культури»*. Київ: Критика, 2005. 526 с. URL: http://194.44.152.155/elib/local/sk802006.pdf
2. Гриневич В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941рр. Київ – Дніпропетровськ: Ліра, 2012. 508 с.
3. Грицак Я. Хто такі українці і чого вони хочуть. *Критика*. 2011. Ч. 7–8. С. 10–14.
4. Ґінчанка З. «Вірші»: польською та українською мовами. Львів, 2017. 185 с.
5. Літературний Львів 1939-1944 років у спогадах Остапа Тарнавського. URL: https://artlvivbest.io.ua/s291102/literaturniy_lviv_1939-1944_rokiv_u_spogadah_ostapa_tarnavskogo
6. Оз Амос. Повість про любов і пітьму. URL: https://royallib.com/book/oz_amos/povest_o_lyubvi_i_tme.html
7. Осадчук Б. Спомин про трьох славних поляків. *Критика*. 2004. Ч. 11. С. 30–34.
8. Поліщук Ярослав. Рівне: Мандрівка крізь віки: нариси з історії міста. Рівне: Волинські обереги, 2009. 300 с.
9. Поліщук Ярослав. Поетка неспокою й самоіронії. URL: https://chasopys-rich.com.ua/2017/02/19/poetka-nespokoju/
10. Поліщук Ярослав. Пристрасть і мудрість Зузанни Ґінчанки. *Слово і Час*. 2017. №3. С. 38–47.
11. Поліщук Ярослав. Трагічна муза Зузанни Ґінчанки. *Погорина: літературно-краєзнавчий журнал Рівненщини*. 2008. № 4/5. С. 188–189.
12. Berdychowska B. Gedroyc i Ukraińcy. *Jerzy Gedroyc. Emigracja ukraińska. Listy 1950-1982*. Warszawa: Czytelnik, 2004. S. 5–54.
13. Ginczanka Z. Mądrość jak rozkosz. Wiersze wybrane / Wybór i posłowie Agata Araszkiewicz. Warszawa: Czuły Barbarzyńca Press, 2017. 201 s.
14. Gross J. T. , Grudzińska-Gross I. Złote żniwa. Rzecz o tym, co się działo na obrzeżach zagłady Żydów. Kraków: Znak, 2011. 232 s.
15. Giedroyc J. Emigracja ukraińska. Listy 1950-1982. Warszawa: Czytelnik, 2004. 829 s.
16. Kiec I. Zuzanna Ginczanka. Życie i twórczość. Poznań: Obserwator, 1994. 374 s.
17. Towarzystwo miłośników kultury kresowej. URL: https://www.kresowianie.info/artykuly,n798,pisarze_kresowi_czv__grupa_poetycka_wolyn.html

© М. А. Крупка

Отримано: 12 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: krupkamir@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-152-154

Крупка М. А. Традиційний світ Волині у художній рецепції Галини Журби. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 152–154.

УДК 821.161.2.09

Крупка Мирослава Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент, доцент, Рівненський державний гуманітарний університет

ТРАДИЦІЙНИЙ СВІТ ВОЛИНІ У ХУДОЖНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ГАЛИНИ ЖУРБИ

Стаття присвячена дослідженню художніх особливостей відтворення традиційного селянського соціуму у прозі Галини Журби на прикладі повісті «Зорі світ заповідають…». Виокремлено центральні проблеми: протистояння держави та людини, колоніального становища України, соціальної несправедливості, конфлікту героїчного минулого і пасивного сьогодення, сакральності хліборобської праці, відродження національної ідентичності. Актуальна в українській літературі тема війни представлена з погляду методології травми. Окреслені тенденції дають підстави стверджувати, що творчість письменниці розвивалась у руслі світоглядно-естетичних шукань доби.

Ключові слова: *традиція, ідентичність, імперська політика, соціум, пам'ять.*

Myroslava Krupka,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature, Rivne State University of the Humanities

TRADITIONAL WORLD OF THE VOLHYNIA IN THE ARTISTIC PERCEPTION OF HALYNA ZHURBA

The article addresses the study of artistic peculiarities of the reproduction of the traditional peasant society in the prose of Halyna Zhurba exemplified by the novel «The Stars Are Foretelling the Light…». The central problems are outlined: the confrontation between the state and man, the colonial condition of Ukraine, social injustice, the conflict between the heroic past and the passive present, the sacredness of agricultural labour, the revival of national identity. The pressing issue of the war in the Ukrainian literature is presented in terms of the methodology of trauma. The outline trends provide reasons to believe that the work of the writer has developed in line with the ideological and philosophical quest of the era.

Key words: *tradition, identity, imperial politics, society, memory.*

Постановка проблеми. У культурному просторі сучасної України постать Галини Журби ще мало відома, проте останнім часом з'явилася низка публікацій (М. Комарниці, П. Кралюка, Н. Мафтин, В. Мацька, І. Нагорної, Г. Сокол та ін.), які мають на меті всебічно проаналізувати творчий доробок письменниці. Отже, передбачення Євгена Маланюка про те, що коли науковці «чудом вишукають все (або хоч більшу частину того), що вийшло з-під пера Галини Журби, тоді літературне суспільство здивується різноманітністю заінтересувань письменниці, діапазоном її літературних ґатунків, врешті багатством і своєрідністю її лексики та енергією її синтакси» [6], збулося.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При тому варто зауважити, що дослідники творчості Галини Журби найчастіше обирають для відчитування її художньої оригінальності саме порівняння зі знаменитим романом Уласа Самчука «Волинь». Так, І. Нагорна стверджує, що обох письменників «мобілізував на творчий подвиг могутній дух Волині – праматері України» [9, с. 128]. Подібно Г. Сокол розглядає обидва твори як «художній літопис великих випробувань народу, відродження його національного духу, утвердження національної ідентичності» та наголошує на етнопсихологічному закорінені художнього мислення їхніх авторів [10, с. 21]. «І справді, після прочитання обох творів виникає враження їх спорідненості. Події відбуваються в один і той же час і мають спільні географічні координати», – проводить компаративні паралелі і краєзнавець Г. Дем'янчук [2, с. 20]. П. Кралюк погоджується щодо спільності тематичних ліній («твори описують Волинь початку XX ст., концентруючи увагу на житті волинського селянства») [5], проте зауважує відмінність авторських позицій щодо зображуваних подій, адже «Волинь» – твір значною мірою автобіографічний, тоді як Галина Журба пропонує «прискіпливе спостереження не зсередини, а збоку» [5]. У статті «Імператив національної ідентичності у прозі Галини Журби» Н. Мафтин акцентує увагу на тому, що хоча автори і вирішують ідентичні проблеми волинського села, однак Галина Журба обирає імпресіоністичну техніку письма, досягаючи ефекту всеосяжності [7, с. 41].

Мета і завдання дослідження. Проблема художнього осмислення Галиною Журбою специфіки волинського селянського світу у повісті «Зорі світ заповідають…» ще не ставала предметом спеціального дослідження, що визначає мету і завдання цієї розвідки. На нашу думку, соціокультурна площина тексту потребує більш детального вивчення, тому доцільно виокремити та проінтерпретувати процес впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на традиційне середовище, відтворене письменницею.

Виклад основного матеріалу. Повість Галини Журби «Зорі світ заповідають…», за словами Миколи Голубця, – «це, закроєна на епос, картина дореволюційного побуту волинського села, в якого душевних нетрях дрімає не тільки незаспокоєна тяга до землі, як до основи селянського добробуту, але й … до збереження у ній прадідівських традицій і нез'ясованих візій майбутнього» [1, с. 127]. У центрі оповіді – типова сім'я Паліїв з глухого волинського села Незабитівки, однак побутове тло родинного життя служить для розгортання широкомасштабних картин суспільно-політичних трансформацій, які призводять до зміни як державних утворень, так і свідомості особистості.

Авторка загалом відходить від літературної традиції ідеалізації хліборобського способу життя і лише подекуди, у ліричних відступах, оспівує працю на землі. Дослідниця Наталя Мафтин слушно зауважує: «В основі повісті – «космогонічний»

хронотоп, пов'язаний з аграрним циклом. Саме він увиразнює голос землі, яка й виступає центральним персонажем твору. Голос землі звучить камертоном селянських доль, ним визначаються споконвічні прагнення незабитівців і вивіряються всі новації, принесені революційними вітрами» [7, с. 41].

Художня концепція образу найстаршого представника роду Паліїв – діда Захарка уособлює типову селянську ментальність, в основі якої лежить любов до землі. Земля є сенсом його життя: і найвищою цінністю, і найбільшою відповідальністю: «Мужик без землі, мов те дерево без коріння, – як не поливай – всохне /…/ Ти до неї руками, ласкаво, як до дитини, приголубиш, поплекаєш, а вона тобі вп'ятеро, вдесятеро. Вже я знаю коло неї ходити» [3, с. 25], а хліборобська праця набуває сакрального значення святого діла: «Розсипав крізь розчепірені пальці, дощем, по пухкій ріллі зерно. Воно золотилося на сонці, мигтіло самоцвітами у паркому повітрі /.../ Чинив це, як жрець свою молитву. Зі скупченням, мовчки» [3, с. 26]. Цей персонаж функціонує у повісті як охоронець родинних цінностей і носій пам'яті про предків, оскільки символізує зв'язок поколінь. Галина Журба «бачила у наступі цивілізації руйнацію родового життя і народження нових національних форм буття, де місія урівноваження культури-цивілізації покладена на людину-космiурга, людину-творця, на космічну силу» [8, с. 76]. У цьому контексті смерть діда сприймається як ланка кругообігу вічного життя, адже він залишив по собі землю, дітей та внуків.

На початку твору в імпресіоністичній замальовці осмислюється взаємопов'язаність землі та селянина, що стає своєрідною матрицею поведінкової моделі персонажів: «Крадькома попід села скиби мужицьких півланків, мов полатана свита. На них пустоколосий суржик, кукіль та нужденність. Запеченою кров'ю розкапаний мак.

На них, припавши ниць до чорнозему, сам як земля чорний, спав на землі господар. Скопаний, обдертий, незнаючий, безмовний. Український селянин. Гнув покірно шию, топився в горілці, називав себе «руським» та мрів сон про землю. Був, як худоба, або як дитина» [3, с. 16].

Соціокультурна практика спонукає селян шукати заспокоєння в горілці, адже бунт проти влади виходив поза межі традиційних категорій світосприйняття, зорієнтованих на покору, тому соціальна нерівність сприймається українцями як закономірність. Галина Журба реалістично виписує сцену знущання панів над робітниками, проте фізична розправа і самому покривдженому видається правомірною: «От набив, скільки хотів, та й годі, його сила, його й правда» [3, с. 34], і не викликає протесту сільської громади: «На все це мовчки, безрухо дивилося сорок молодих, сильних українських селян. Ніхто не рухнувся, оком не моргнув» [3, с. 33], ілюструючи її роз'єднаність та пасивність. У повісті робиться наголос на рецепції селянина як жертви, що надіється лише на землю-матір: «Хрестилися. Зітхали. Так, так. На кожному місці чига на мужика якась таємна, лиха, непередбачувана сила. Зазіха на його працю, на його добро, на тіло його й душу. І нізвідки ніякого рятунку» [3, с. 127]. Драма життя героїв полягає в тому, що їх поведінка відповідає нормам і правилам минулого й не враховує політичного фактору зміни епох, каталізатором яких слугує війна.

Наратив війни твориться Галиною Журбою не так через батальні сцени, як через понівечені людські долі. Війна входить і в побутові реалії, і в свідомість персонажів, поступово витісняючи інші пласти розповіді і заповнюючи весь простір тексту. Спочатку вона з'являється у вигляді чуток: «Балакали про жах війни, про нову мобілізацію, про дорожнечу й зітхали. Всі не хотіли тієї війни» [3, с. 29]. Пізніше набуває семантики стихійного лиха: чоловіки приречено йшли на фронт, хоч і вважали війну «чужою»: «Раз сказано треба, значить – треба» [3, с. 63], бо звикли, що за них вирішують інші. У повісті покірність трактується як ментальна риса: «Нарід український терплячий. Віками навчився терпіти мовчки» [3, с. 65]. Довготривале колоніальне панування нівелювало в українців почуття самодостатності і призвело до знецінення індивіда. На контрасті із поведінкою героїні-жидівки, яка публічно оплакує мобілізованого сина, увиразнюється емоційна закритість волинян. Письменниця акцентує насильницьке вторгнення держави у світ особистого і жах пересічної людини перед політичними викликами нового часу.

Село у повісті функціонує як єдиний організм, що живе за спільними правилами і почуваннями: «Село зажурено хитало головою. Пряло свій сірий, буденний кужель» [3, с. 68]. Воєнні події призводять до кризи узвичаєного способу життя та руйнують приватний світ – змушують цивільне населення покинути рідну землю і освоювати чужі території. Держава бачиться агресором, який знищує все, що становило сенс людського життя: «Худобу за безцінок довелося збувати. Хліб закопували в землю. Кидали все на Божу ласку» [3, с. 74]. Через дитяче сприйняття Дарки Палій моделюється конфлікт української та російської ментальностей: своє маркується як добре, чуже – погане. Психологічна катастрофа на зовнішньому рівні проявляється як протистояння кацапів та хохлів. Концентрація побутових і соціальних реалій підкреслює несхожість громадян однієї імперії. Чужий світ вражав Дарку неестетичністю: «нарід такий задрипаний» [3, с. 76], «Люди у лаптях, в сорочках поверх штанів» [3, с. 76], «Хати з дерева – зрубом. Темні аж чорні» [3, с. 76], «Зато у нас хати біленькі а у вас, як хліви» [3, с. 78]. Символіка дому набуває виразної ідеологічної семантики. Він трактується не просто як притулок, а як центр світобудови, формує ціннісні пріоритети та береже родинну пам'ять. Чужина викликає категоричне неприйняття: «Їй просто все було тут осоружне: люди, мова, хати. З першого дня тужила за своїм селом» [3, с. 78], і провокує дівчинку на втечу з Калузької області на Волинь. Водночас авторка зауважує, що діти загалом схильні до мімікрії, адже невдовзі малолітні «біженці», за винятком Дарки і Милиянка, пристосувались до нових умов і навіть перейняли російську мову, відмовившись від власного культурного досвіду. Галина Журба показує, що держава у своїх політичних амбіціях не бере до уваги потреби пересічної людини: коли родина Паліїв повернулася в Україну, то з'ясувалося, що ворог не потрапив на їхню територію, натомість її окупували інші біженці. У такий спосіб піднімається проблема трагічної безвиході волинського селянина у ситуації колоніальної залежності і, відповідно, повість набуває антиімперського звучання, яке посилюється сюжетною лінією школи, що показана чужою і за ментальністю, і за мовою навчання: вона репресує дитячу свідомість.

Агресивний характер імперської політики увиразнюється через насаджування російської мови як єдино правильної і табуювання української як неповноцінної. Допитлива і розвинута Дарка, прагнула навчатися, однак не змогла подолати нехіть до «чужого», яке нав'язувала тогочасна освіта: «Дарка зразу збридила цю школу, до котрої перлася так охоче /…/ Дросіда Семьоновна била квадратиком по руках, ставила в куток, дерлася істерично, прозивала дітей всіляко й незрозуміло. Заставляла говорити по-московськи» [3, с. 114]. Російська мова не сприймається героїнею на психологічному рівні, оскільки є нагадуванням про евакуацію і травму, що її зазнала у чужорідному оточенні. У повісті акцентуються проблеми освіти, яка

не розвиває дітей, а навпаки – ламає їх, прививаючи через мову імперську свідомість. У таких умовах національно-культурна спільнота приречена на знищення, однак Мар'яна Комарниця слушно вказує на важливість фактору традиції у художній концепції Галини Журби: «Традиція у її творах постає як комплекс світоглядних, естетичних та моральних норм, що передавались у волинському селі від покоління до покоління» [7, с. 47]. Одним із таких неписаних правил поведінки була вимога завжди говорити правду. І тому на суді Дарка слово в слово повторює те, що чула на вулиці, хоча і свідчить цим проти тітки. Відтак сконструйовані в українській традиційній культурі установки та поведінкові моделі виявляються вразливими у політичному вимірі імперії.

На прикладі історії ще одного представника родини – мобілізованого Григора Палія оприявлюється травматична природа війни. У боях за «атечество» він отримав не лише фізичну рану, а й психологічну, що стала на заваді реалізації сенсу його життя – роботі на землі: «Жмурив очі, п'яний щастям, топився в далечинах. Тоді, проз сонячну золотінь виблискував з ріллі закривавлений штик. Вістрям просто в його серце спрямований. А коли сонце перегиналося на той бік, то позад нього ставав жах. Руки важкі, холодні клав йому на плечі» [3, с. 107]. Війна призвела до дестабілізації існуючого самоототожнення волинського селянина: вона зробила хлібороба вбивцею. Динаміка станів і переживань особистості, яка втратила сталу ідентичність землероба і перейняла невластиву їй роль воїна, передається через символіку рук: «Його й не його руки. Ті самі виболілі, мов проскура чисті, сіючі пшеницю. Ті самі, що з таким озвірінням загнали багнет у груди «ворога» якогось» [3, с. 107]. Поствоєнний синдром слугує каталізатором світоглядних змін: у нього виникає сумнів, хто у цій битві є ворогом, а хто – другом. «Коли б сто кацапів убив, – каже мов про себе тихо, – не мав би такого гріха, як за цього одного» [3, с. 109]. Григір усвідомлює несправедливість війни як протистояння імперій, жертвою яких є пересічні люди по обидва боки фронту. Персональний досвід героя ідентифікації себе як українця підноситься до узагальненого рівня національного прозріння народу.

Модус України – втраченої сім'ї, реалізується через просвітницьку ідеологію книги Михайла Грушевського «Про старі часи на Україні». Батьківщина постає як мрія: «Земля обіцяна, як сонячне марево, з тугою вінчана крівлею й сльозами» [3, с. 115]. У такий спосіб конструюється символічна територія незалежної України. Авторка протиставляє минуле, яке маркується згадками про героїчну родинну історію Паліїв, та теперішні реалії, позначені соціально-економічними утисками та політичною дискримінацією. Культивується міф ідеального народу, наділеного небувалою вродою, богатирською силою та вільнолюбивою натурою. Сліди пам'яті проявляються через репліки, спогади, мотивуючи вчинки персонажів. Козацький дух спровокував на відстоювання власної правди і наймолодшого з Паліїв – Григора. Ідеологічна матриця твору зорієнтована на вибудовування антиколоніального дискурсу й віднайдення національної ідентичності.

Висновки. Отже, у повісті «Зорі світ заповідають…» показано особливості формування світобачення українців у ситуації соціополітичних зрушень початку XX століття. Ця драматична історична епоха із усіма конфліктами, війнами, нестабільністю влади і державних кордонів описується Галиною Журбою крізь призму досвіду селянина-волиняка, який прагне сховатися від суспільних змін, однак історія підпорядковує людину, змушуючи її ставати співучасником політичних трансформацій та відшуковувати національну ідентичність. Авторка наголошує на контрасті між традиційними цінностями і деградацією селян, спровокованою колоніальним становищем України, адже сконструйовані у вітчизняній культурі установки та поведінкові моделі виявляються непродуктивними у політичному вимірі імперії.

Подальші розвідки можуть бути спрямовані на дослідження місця ранньої повісті «Зорі світ заповідають…» у художній практиці Галини Журби.

Література:

1. Голубець М. Післяслово. Журба Г. *Зорі світ заповідають…* Львів, 1933. С. 127–128.
2. Дем'янчук Г. Галина Журба. *Воскреслі для життя*. Рівне, 1998. С. 14–21.
3. Журба Г. Зорі світ заповідають… Рівне, 2011. 132 с.
4. Комарниця М. Галина Журба в рецептивному полі західноукраїнської міжвоєнної критики (за матеріалами преси). *Творчість Галини Журби і міжвоєнна доба в українській літературі: До 125-ї річниці від дня народження письменниці*. Вип. 3. Вінниця, 2014. С. 39–49.
5. Кралюк П. «Героїчність – це вдача людини». URL: http://litakcent.com/2011/10/07/herojichnist-ce-vdacha-ljudyny/ (дата звернення: 29.04.15).
6. Маланюк Є. Ще про жіночу мудрість. *Книга спостережень: Проза*. Т. 2. URL: http://www.ukrlife.org/main/evshan/malaniuk2.htm (дата звернення: 29.04.15).
7. Мафтин Н. Імператив національної ідентичності у прозі Галини Журби. *Слово і час*, 2008. № 12. С. 39–46.
8. Мацько В. Концепція життєтворчості в поетиці Галини Журби. *Творчість Галини Журби і міжвоєнна доба в українській літературі: До 125-ї річниці від дня народження письменниці*. Вип. 3. Вінниця, 2014. С. 68–77.
9. Нагорна І. Письменниця творила в Здолбунові. *Журба Г. Зорі світ заповідають…* Рівне, 2011. С. 128–130.
10. Сокол Г. Жанрово-стильові особливості прози Галини Журби: текст і контекст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Укр. література». Івано-Франківськ, 2010. 35 с.

Отримано: 20 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: moklytsja@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-155-158

Моклиця М. В. «Лісова пісня» Лесі Українки й «Олеся» Олександра Купріна: до міфології Волинсько-поліського тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 155–158.

УДК 821.161.2

Моклиця Марія Василівна,
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

«ЛІСОВА ПІСНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ Й «ОЛЕСЯ» ОЛЕКСАНДРА КУПРІНА: ДО МІФОЛОГІЇ ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКОГО ТЕКСТУ

У статті йдеться про ті структурні компоненти, які здатні об'єднати велику кількість регіональних текстів у цілість, мегатексту. На прикладі двох творів про Волинське Полісся («Лісова пісня» Лесі Українки і «Олеся» Олександра Купріна) показано роль регіональної (поліської) міфології як з'єднувального елемента мегатексту. Лісова-озерна-болотяна місцевість породжує особливих людей, які інакше сприймають світ. Вартісні художні твори переносять міфи в літературну традицію, з'єднують минуле з майбутнім. «Лісова пісня» – це твір, який започаткував Волинсько-поліський мегатекст. Без нього існувала б лише сукупність творів різних жанрів, об'єднаних однією темою.

Ключові слова: *Леся Українка, Олександр Купрін, Волинсько-поліський текст, мегатекст.*

Mariia Moklytsia,
Professor, Head of the Department of Theory of Literature and Foreign Literature,
The Eastern National University named after Lesya Ukrainka

LESIA UKRAINKA'S «FOREST SONG» AND «OLESYA» BY ALEXANDER KUPRIN: TO MYTHOLOGY OF VOLYN-POLISSYA TEXT

The article deals with those structural components that are able to combine a large number of regional texts into the integrity of the mega text. On the example of two works about Volyn Polissia (Lesia Ukrainka's «Forest Song» and «Olesya» by Alexander Kuprin) the role of the original (poleis) mythology as a unifying element of the mega text is shown. The forest-lake-marshland gives birth to people of a special type, otherwise perceiving the world. Highly artistic works transfer myths into a literary tradition, connect the past with the future. «Forest Song» is a fundamental work of the Volyn-Polissya megatext. Without it, there would only be a certain number of texts on similar subjects.

Key words*: Lesia Ukrainka, Alexander Kuprin, Volyn-Polissya text, megatext.*

Постановка проблеми. Проблема розмежування понять «Волинський текст» і «Літературні твори про Волинь» залишається актуальною, адже йдеться про доведення існування єдності не лише тематичної. Тема легко об'єднує багато різних творів, але ця єдність не є цілістю і не претендує на визначення «текст». Є тексти, чимось споріднені (інтертекстуальні лінії пронизують кожен твір численними зв'язками). У своїх розвідках науковці завжди щось відбирають, групують, об'єднують, взявши на озброєння той чи інший критерій. Це класифікаційна спорідненість. Натомість текст – це чіткі межі і певна структура, яка дозволяє тексту виконувати покладену на нього комунікативну функцію, бути формою і сенсом, призначеним для послання комусь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження міських текстів, яке захопило наприкінці XX століття філологів (переважно російських, під впливом семіотики, завдяки авторитету Тартуської школи і осібно Ю. Лотмана), прислужилось піднесенню на новий рівень традиційного літературного краєзнавства. Чималий вплив мали праці В. Топорова [4] (Петербурзький текст), в Україні – Г. Грабовича [1] (Львівський текст), Т. Гундорової [2] (Київський текст), натепер існує чимала бібліотека досліджень міських текстів. Сьогодні виглядає так: скільки міст, стільки й текстів у культурі, адже за тисячоліття розвитку накопичилось чимало історій, їм присвячених. У певному сенсі це так, адже місто неминуче стає центром, навколо якого нашаровуються різноманітні артефакти і культурні явища. Але в такому разі загострюється питання методології структурування міського тексту, адже подібні масштабні і різноелементні об'єкти не можна досліджувати так само, як ми досліджуємо сукупність будь-яких літературних текстів, фікційних чи не фікційних. Об'єднувальні складники, які можуть зрощувати такою мірою різнорідний і масштабний матеріал, – лічені. У підсумку може виявитись, що всі міські тексти подібні, і що це не онтологічна риса текстів, а нашарування дослідницьких стратегій. Ще більш проблематично виявити цілість текстів, присвячених цілому регіону: це майже те саме, що за короткий термін описати своєрідність національної літератури, яку ще ніхто не досліджував.

Поки що очевидно: велика кількість текстів, об'єднаних тематично Волинню, «експлуатують» територію, яка не збігається ні з адміністративними, ні з історичними кордонами. Насправді для багатьох авторів і читачів Волинь – це Полісся. Якщо придивитись до численних творів про історичну Волинь (вона охоплює, крім Полісся, значну частину Поділля і Галичини), то можна помітити таку особливість: колоритна самобутність образу Волині, моделюється на базі Полісся. Яскравий приклад – роман Уласа Самчука «Волинь». Автор тримається історичної правди, що значно розширює межі регіону, події поступово зміщуються в бік Галичини. Біографічно зумовлена територія – Кременець і прилеглі села – належать Волині адміністративно. І це, ясна річ, вже не Полісся. І все ж весь колорит географічного регіону містить яскравий поліський компонент: перший роман, присвячений дитинству, в центрі якого образи батьків ліричного героя, – це образ типово поліської місцевості. Далі географія поступається перед історією, яка в цей період жорстко перекроює карту Європи. Внаслідок сприйняття роману про Волинь з широкими межами у читача в пам'яті залишається образ поліської Волині.

Мета і завдання дослідження – виявити, на яких структурних компонентах утворюється така цілість, як мегатекст, на прикладі двох творів про Волинське Полісся («Лісова пісня» Лесі Українки і «Олеся» Олександра Купріна) показати роль регіональної міфології як з'єднувального елемента мегатексту.

Виклад основного матеріалу. Волинські поліщуки значно ближчі до далеких київських чи чернігівських поліщуків, аніж до галичан, які поруч. І справа не в історії і, тим паче, не в політиці, а винятково в географії. Полісся – це географічна територія, яка протягом тисячоліть формувала культуру досить замкнену. Ще й досі Полісся асоціюється з глушиною, незайманою природою і глибоким провінціалізмом. Водночас це єдина місцевість, де до нашого часу в неспотвореному вигляді зберігся фольклор (петербурзькі фольклористи дотепер їздять збирати фольклор на українське чи білоруське Полісся), де можна розшукати архаїчні фрагменти культури, здатні відкрити вікно в доісторичні часи. Міфологія Полісся зумовлює колорит і спорідненість великої кількості творів про історичну Волинь. І саме ті твори, які першими ввели в літературну традицію поліську міфологію, претендують на статус базових (чи стрижневих, у будь-якому разі – об'єднувальних) творів мегатексту, який можна назвати і Волинським, а якщо точніше, то – Волинсько-поліським.

Аби наголосити унікальну роль драми Лесі Українки «Лісова пісня» для утворення Волинсько-поліського тексту, варто порівняти його з деякими іншими творами сучасників, які теж опоетизували волинське Полісся. На початку XX століття, окрім Уласа Самчука і Лесі Українки, яскраві твори про Волинь дали літературі Галина Журба, Катря Гриневичева, Оксана Лятуринська та інші автори. Саме у цей період образ Волині, глухого, таємниче-романтичного, первісно-українського краю, став невід'ємною часткою національної традиції.

Досить популярна свого часу повість Олександра Купріна «Олеся» теж присвячена цьому краю, здається, що її автор романтизує Полісся так само, як і більшість українських письменників. Щоправда, знав письменник лише житомирське Полісся, але у ті часи воно не надто відрізнялось від західних територій: лісова глушина, болото, лісові озера – головні атрибути місцевості. Бідність і примітивний побут селян нівелювали ту різницю, яку зумовлювала зміна імперської влади, польської на російську.

І все ж більш уважне читання повісті «Олеся», її зіставлення з «Лісовою піснею» дозволить зробити важливі висновки щодо формування мегатексту.

«Лісова пісня» й «Олеся» – історії подібні, взяті зі спільного джерела – поліського життя. Крім того, обидва твори мають біографічне підґрунтя, власний життєвий досвід дозволяє авторам вносити в зображення етнографічні деталі. У центрі зображення і там, і там – дивовижна дівчина, здатна на високе жертовне кохання, наділена надзвичайними здібностями, і там, і там закохані юнаки виявляються не гідними своїх обраниць, і в одному і другому сюжеті світ лісових мешканців і села протиставлені, різні цінності зумовлюють додатковий трагізм подій, в обох творах світ природи опоетизований, Полісся змальоване як архаїчний світ, сповнений давніх вірувань, обидва твори насичені тонко нюансованими, імпресіоністичними описами природи. Перелік перегуків можна продовжувати, але важливо не перебрати міру, адже твори подібні лише на поверхні, глибше вони не лише різняться, а й конфліктують.

Леся Українка насичує твір автентичним фольклором, але обходиться з ним досить вільно, зовсім не так, як романтики, які переносили народну демонологію із усних оповідей в літературну традицію дуже обережно. Леся Українка здійснює витяжку із народної демонології, вилучає з неї елементи, зумовлені історичним часом, обмежено актуальні. Кожен образ, запозичений із фольклору, вона суттєво переінакшує, надаючи йому авторського символізму. У результаті її історія набуває особливого сенсу, стає універсальною і позачасовою. Полісся відповідає дійсності кінця XIX століття в найдрібніших деталях, але одночасно набуває підтекстів, які поетизують український світ, власне, показують Полісся як автентичний український світ.

Так само колоритний карпатський світ, сповнений регіональної міфології і діалектних слів, набуває знакової українськості в повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Олександр Купрін протягом всього творчого шляху коливається між романтизмом і реалізом. З одного боку, притягує і будить його письменницькі амбіції популярний у прозі реалізм, цікавлять соціальні питання, він вивчає життя простолюду, працює на різних роботах, опановує робітничі професії заради занурення у гущу життя і набуття досвіду. Два віхові твори (раннього і зрілого періоду) – повісті «Молох» і «Поєдинок» – досить помітні явища російського реалізму, переконливі картини сучасної дійсності. Водночас його приваблюють романтичні історії про кохання, він створює образи героїв і героїнь, здатних віддати життя за велике кохання. У повістях «Суламіф», «Гранатовий браслет», «Олеся» змальовані саме такі персонажі.

Купрін тримає в полі зору українську національність своїх персонажів, не лише використовує окремі слова, а намагається передавати чималі фрагменти усної мови російською фонетикою. Також в повісті присутній фольклор, описи побуту. Загалом настанова оповідача (наратив від першої особи) спочатку була романтичною: «Признаюсь, в то время, когда мне предложили ехать в деревню, я вовсе не думал так нестерпимо скучать. Я поехал даже с радостью. «Полесье… глушь… лоно природы… простые нравы… первобытные натуры, – думал я» [3, с. 271]. Але селяни виявились неговіркими, недовірливими, «отказывались понимать самые простые вопросы и все порывались целовать у меня руки – старый обычай, оставшийся от польского крепостничества» [3, с. 271]. Акцент на рабській психології поліщуків, чим далі розгортається оповідь, тим виразніший. Спочатку селян представляє Ярмола, лінивий п'яничка, тупий до науки, забобонний, але хитрий і корисливий, виразні, не менш сатиричні портрети урядника і конторщика, в яких наголошується та ж сама тупа обмеженість і корисливість, завершують ряд селян, всі інші образи поліщуків збірні. Власне, саме збірний образ поліських селян згущує фарби і розставляє остаточні акценти: це натовп дикунів. Поодинці принижено покірні, разом вони стають войовничо агресивними. Описи Полісся, його прекрасної і таємничої природи, все більше дисонують з описами селян. На тлі чудової природи обмежені і жорстокі селяни справляють гнітюче враження. У змалюванні села оповідач не шкодує виразних, часом натуралістичних деталей і загалом виявляє нахил до реалістичного письма. Майстерність реалістичного портрета демонструє оповідач і при змальованні головних дійових осіб – «відьом» Мануйлихи і її онуки Олесі. Загалом наратор має вочевидь матеріалістичний світогляд, не вірить ні у відьом, ні в чари, рішуче засуджує селян за таку віру і весь час у розмовах з Олесею намагається її просвітити, змагається з забобонами. Віра в нечисту силу, така відчутна у селян, для оповіда-

ча – безумовна ознака неосвіченості, забитості, глушини. Він переконує себе й Олесю, що неймовірні здібності дівчини, які вона вважає вродженим даром відьми, – це всього лиш обдарованість, розум, чутливість, вміння, які формуються в процесі виховання тощо. Всьому неймовірному, що демострує Олеся, герой-матеріаліст намагається найти наукове пояснення. Він переконаний, що Мануйлиха і Олеся – звичайні жінки, але їхні здібності здаються темним селянам чарами.

Реалістичну настанову, як не дивно, захитує національне питання. Мануйлиха й Олеся – чужинки, вони не належать до поліської сільської спільноти. Вже перша розмова оповідача з Мануйлихою наштовхує його на таку думку: «Эти обороты речи сразу убедили меня, что старуха действительно пришлая в этом крае; здесь не любят и не понимают хлесткой, уснащенной редкими словцами речи, которой так охотно щеголяет краснобай-северянин» [3, с. 281]. Хочеться дати уїдливий коментар до подібного твердження (як оповідач міг зробити такі далекосяжні висновки, спілкуючись з двома-трьома селянами, яких він, сам зізнається, так і не зміг розговорити?), але важливо зауважити, що реалістична настанова пробуксовує не через бажання помістити в реальність романтичний образ головної героїні, а через «заздалегідь-знання». У свідомості автора вже є образ глушини, і наївна романтизація на відстані при наближенні до об'єкта цілком руйнується. Поетичний лише ліс, все інше – брутальне, неоковирне, навіть жахливе й огидне.

По ходу дії стає відомо, що прибились жінки до села давно, коли Олеся була ще дитиною, потім їх вигнали з села через відьмування, і жінки оселились в покинутій лісовій хатині. Олеся виросла на лоні природи, в повній ізоляції від світу, але дикунство, властиве поліщукам, їй не властиве. Говорить вона добірною російською мовою і виявляє хоч і наївні, але широкі знання про світ. У те, що всім цим вона завдячує бабусі, не зовсім віриться, адже в образі Мануйлихи наголошені лише негативні риси: ні освіченості, ні реальних здібностей, ні розуму, зате жадібність, корисливість, агресивність.

При першій зустрічі Олеся, вертаючись до хати, співає українську пісню. З гостем говорить російською так, ніби це її рідна мова, чиста і навіть літературна. Як в україномовному середовищі, при відлюдному житті їй вдалося навчитись так добре говорити, питання нібито логічне, але в оповідача воно не виникає. Він вже склав свою думку про те, що жінки нетутешні, і цього досить. Виникає само собою ще одне питання: звідки у росіянки ім'я Мануйлиха? Альона може стати й Олесею лише через зміну середовища, а от щоб стати Мануйлихою, треба пожити в українському селі дружиною Мануйла (що це за ім'я? з якого регіону Мануйло?). Жінки Олесиного роду не одружувались, народжували байстрюків, отож зватись по чоловікові ніяк не могли. Мануйлиха мусила б мати типово російське прізвище чи прізвисько, хай дещо видозмінене. При вчитуванні у текст можна зібрати багато таких не надто реалістичних (не надто правдивих) деталей, можна їх і не помічати (як це й, зрештою, сталося, щасливо для автора), але для більш уважного читача (українського насамперед) вони конфліктують із реалістичною настановою, чітко заявленою і оповідачем, і автором.

Це ті обмовки, які видають не просто погане (як для реалістичних намірів) знання матеріалу, а й очевидну упередженість, зверхність, імперську пиху. Якщо трапляються такі піднесені дівчата, як Олеся, то це не місцеві, не поліські. Поліські – забиті, обмежені, забобонні і жорстокі, крім того, вони ще й негарні, навіть потворні. Дуже потворна й Мануйлиха, справжня «відьма», як її змальовують у казках. Але саме оця казкова потворність (типова баба Яга) і знімає з Мануйлихи ореол відьми – вона не те що чаклувати, навіть пристойно гадати не вміє. Просто була розумніша за темних поліських селян і дурила їх, як це роблять цигани, а тепер це тільки нещасна стара.

У «Лісовій пісні» теж є портрети селян, які не вирізняються розумом, освіченістю, так само, як селяни Купріна, прагматичні і корисливі: це Килина і матір Лукаша. Але це не карикатурно занижені, як у Купріна, а справді впізнавані життєві типажі, наділені дуже переконливою психологією. Водночас селян представляють і цілком інші типи: блаженний Лев, закоханий в ліс, мрійлива, щира, добра душа, і Лукаш, гарний парубок, талановитий, чутливий до краси. Ці селяни змальовані з етнографічною точністю, зі знанням, яке неможливо взяти із книжок. Тут нема замилування, романтичної ілюзії, але тверезе бачення здатне бачити різне, усе, що властиве людині. Якою б опозиційною щодо Килини і її світу не була авторка, вона не створює сатир, нікого не викриває.

Разюче відрізняються образи Мавки і Олесі. Мавка хоч і належить до істот (нема ніде іронічного ставлення до забобонів чи натяку на атеїстичне сприйняття світу від будь-кого в драмі, з авторкою включно), чарів не демонструє, жодного разу не користується ними, аби втримати Лукаша. Мавка не має нічого відьомського, Олеся – це жінка, яка свідомо відьмує. Олеся наївна в багатьох питаннях, по-дитячому уявляє життя міста (чомусь в розмовах йдеться лише про Петербург, ніби ближче не існує так само великих міст), що дозволяє юнакові поблажливо її просвіщати. Натомість дитя лісу Мавка має якесь інше знання, вона не виявляє жодної риси, яку можна пояснити неосвіченістю. Стоячи розумом і досвідом значно вище від Лукаша, вона не виявляє зверхності до нього, як і до будь-кого іншого. Соціальна нерівність педалюється у Купріна. Саме через те, що герой не оцінив небезпек соціальної прірви між ним і Олесею, сталася трагедія, втім, не така вже й трагічна: розлучились закохані, у яких і без того не було майбутнього. Натомість сюжет закоханих в «Лісовій пісні» стає екзистенційною трагедією, не трагедією обставин, а трагедією людської душі, яка відчула поклик вищих цінностей, але не спроможна розірвати пута реального світу.

Але найважливіша різниця творів – у ставленні до фольклору. Для Лесі Українки це невичерпне джерело глибоких істинних знань про світ. Вона шукає у фольклорі міфу, тих універсалій, які ніколи не втрачають актуальності. Фольклор – поліського-український, міф – загальнолюдський. Їй вдається на кожному образі нашарувати безліч значень, в наївних віруваннях побачити щось безцінне, вічне. Образи Перелесника, Того, хто греблі рве, Того, хто в скалі сидить, Водяника, Русалки озерної і Русалки Польової, Лісовика – це авторські версії універсального міфу про перетворення, про зміну пір року і пір людського життя. Історія Мавки і Лукаша – це міф про двоїсту природу людини, яка складається з душі і тіла і приречена на трагічні вибори.

Купрін теж прикрашає повість нібито поліським фольклором: один куплет веселої пісеньки він вкладає в уста Олесі, пісню лірника на сільському святі (огидне видовище повального п'янства і брутальної гульні) не лише частково цитує, а й переказує: це дума (у Купріна думка) чи, точніше, історична пісня про оборону Почаївської лаври від турків. При переказі сенс твору примітивізовано до пародії, одразу після останніх слів пісні («Кули и патроны на вси стороны / Сталы – геть! – розкидати…») наступна фраза: «Невыносимо жаркий воздух, казалось, весь был насыщен отвратительным смешанным запахом перегоревшей водки, лука, овчинных тулупов, крепкой махорки-бакуна и испарений грязных человеческих тел» [3,

с. 324]. Одним словом, примітивна пісня, не існує жодної естетики, яка б хоч трохи прикрасила огидну картину сільського гульбища.

До української мови героїв оповідач ставиться як до примітивного діалекту дикунів. При фонетичному транскрибуванні реплік селян виявляє своє незнання мови, точніше певність, що він знає «мову», бо що ж там знати? У цьому кумедному діалекті всі слова зрозумілі, лише перекручені.

Будь-яка міфологія – це історії персонажів, які будують взаємини між профанним (людським) і сакральним (божественним чи демонічним) світом. Історії всередині кожного зі світів – це спочатку віра, згодом чисті міфи, які поступово стають казками, або переконливий різною мірою реалізм. Межа між світами – територія для освоєння творчою уявою, мрією, фантазією і розумом, який прагне пізнання. Саме тут народжуються найбільш універсальні сюжети, здатні нашаровувати сенси від епохи до епохи.

Купрін, захопившись екзотикою Полісся, ніби мав намір створити романтичну історію кохання. Але упередженість і шовіністична зверхність увімкнули реалістично-натуралістичне зображення. Саме воно парадоксальним чином і розминулось з дійсністю. Вочевидь казкова «Лісова пісня» містить в основі неймовірно правдиву картину життя, яку легко актуалізувати у будь-якому часі завдяки глибокому психологізму персонажів, побудованому не лише на авторському досвіді, а й, насамперед, на умінні і бажанні пізнавати людей (у підсумку – людину) зсередини. Дошукуючись реалістичних деталей, занурюючись у соціальну проблематику, автор «Олесі» створює переважно романтичний твір, але без його універсалій. Це романтизм без романтизму, реалізм без реалізму.

Висновки. Вертаючись до «Волинсько-поліського тексту», слід підсумувати: міфологія географічних об'єктів є основою цілості, яка утворюється протягом тисячоліть. Це той стрижень, який легко об'єднує численні складники і впливає на елементи так, що вони зростаються. Цілість Волинського тексту забезпечує поліська міфологія, відмінна від подільської, карпатської чи подніпровської. Лісова-озерна-болотяна місцевість породжує особливих людей, які інакше сприймають світ. Не всі ознаки (наприклад, неминучий консерватизм) цього світосприйняття безумовно позитивні, але будь-який негатив є зворотною стороною позитиву (без консерватизму не збережуться так добре традиції), це органічна, цілісна ментальність, цікава для всього українського світу, адже з неї виростають нові і нові, незбагненно прекрасні твори. І все ж мегатекст – породження літературної традиції насамперед. Мусять бути на початку вартісні художні твори, які перенесуть міфи у сучасну культуру, з'єднають минуле з майбутнім. «Лісова пісня» – це твір, який започаткував Волинсько-поліський мегатекст. Без нього ми б мали лише сукупність творів різних жанрів, об'єднаних однією темою.

Що ж до реалістичних замальовок поліського життя різних часів, то вони теж стають органічною часткою мегатексту, обрамляють і увиразнюють міфообрази, надаючи їм ще більшого універсалізму. Волинсько-поліський текст для сучасної культури відкрила Леся Українка, але дописувати і суттєво доповнювати, як і будь-який мегатекст, його можна безкінечно.

Література:

1. Грабович Г. Мітологізація Львова: відлуння присутности і відсутности. *Критика*. 2002. Ч. 7–8 (57–58). С. 11–17.
2. Гундорова Т. У колисці міфу, або Топос Києва в літературі українського модернізму. *Київська старовина.* 2002. № 6. С. 74–82.
3. Куприн А. Олеся. *А.И. Куприн. Повести и рассказы.* Львов: Каменяр, 1984. С.271–335.
4. Топоров В. Н. Петербургский текст русской литературы: Избранные труды. Спб: Искусство – СПБ, 2003. С. 368–369.
5. Українка Леся. Лісова пісня. *Зібр. творів у 12 т. Т. 5.* Київ: Наук. думка, 1976. С. 201–298.

Отримано: 25 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: gunsmoke1993@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-159-163

Подвишенний О. А. Рецепція повоєнної Німеччини у творі Уласа Самчука «Плянета Ді-Пі: нотатки й листи». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 159–163.

УДК 82.091

Подвишенний Олександр Андрійович,
аспірант, Національний університет «Острозька академія»

РЕЦЕПЦІЯ ПОВОЄННОЇ НІМЕЧЧИНИ У ТВОРІ УЛАСА САМЧУКА «ПЛЯНЕТА ДІ-ПІ: НОТАТКИ Й ЛИСТИ»

У статті зосереджено увагу на репрезентації окцидентального образу світу у книзі мемуарів Уласа Самчука «Плянета Ді-Пі: нотатки й листи». Важливим під час опрацювання став контекст епохи, в якій Улас Самчук написав свої щоденники – закінчення Другої світової війни, що зумовило величезний відтік української інтелігенції з СРСР до Західної Європи та Америки. Також у студії проаналізовано побут українських письменників, культурний діалог з митцями інших національностей та їх прагнення осмислити існування й місце української нації у світі.

Ключові слова: *Улас Самчук, окциденталізм, еміграція, Мистецький Український Рух.*

Oleksandr Podvyshennyi,
PHD-student, The National University of Ostroh Academy

RECIPIENT OF WESTERN GERMANY IN THE CREATION OF THE ULAS SAMCHUK «PLANET OD DP'S: NOTES AND LETTERS»

The article focuses on the representation of the occidental image of the world in the memoirs of Ulas Samchuk «DP planet: Notes and Letters». Important to understand the situation was the fact of the emigration of the Ukrainian elite from the USSR to the countries of Western Europe and America. The article also analyzes the life of Ukrainian writers, cultural dialogue with artists of other nationalities and their desire to understand the existence and place of the Ukrainian nation in the world.

Key words: *Ulas Samchuk, Occidentalism, emigration, Ukrainian Artistic Movement.*

Постановка проблеми. У XX столітті відбулося багато складних процесів, зокрема війни та революції, що значною мірою вплинули на розвиток української культури й літератури зокрема. Якщо в першій половині минулого сторіччя активно розвивалися різноманітні літературні напрямки та жанри, домінантну частку яких складали модерні віяння, зокрема філософія вітаїзму, то у другій половині – на авансцену світового мистецтва вийшла риторика постмодернізму з характерним їй потягом до архаїки, деконструкції, «апокаліптичного карнавалу», який актуалізувався внаслідок падіння тоталітаризму в Європі.

Стосовно українських митців, то особливо відчутно в їх творчості антиколоніальні мотиви сублімувалися під час перебування в еміграції, де кожен новий день віщував не лише активну художню (в широкому сенсі) працю, а й боротьбу за виживання: побутові конфлікти за ліпше житло, постійне очікування депортації «на родіну», харчові картки й т. д. Дослідниця Г. Ільєва зазначає, що *«руїни, залишені добою великого терору, породжували розпуку, безвихідь, втрату ілюзій та зневіру в ідеалах. Часи військового лихоліття поглибили суперечності літературного процесу. Українство як етнокультурна цілісність «розпорошилось» по «Європах та Америках», зберігаючи національну самобутність в побуті, мові, звичаях та у творчості митців»* [3, с. 57]. Рятівним колом у морі безґрунтянства для багатьох сотень митців стала культурна й соціально-політична парадигма їх існування. Хоча Улас Самчук, як один із головних репрезентантів українського письменства в еміграції, у своїх мемуарах підкреслює неприємну тенденцію, описуючи конфлікти між українцями у вигнанні: *«Можливо це має якесь виправдання, український схід і український захід психологічно все ще Orient contra Occident і їм годі зміститися в одній гемісфері»* [7, с. 66]. Незважаючи на це, інстинкт виживання підштовхував найнепримиренніших раніше опонентів до діалогу та міркування про спільне майбуття.

Одне з першорядних місць у нашому дослідженні зайняла студія А. Протиняк, де сказано наступне: *«Планета Ді-Пі: Нотатки й листи» залишається бібліографічним раритетом, і, відповідно, є найменш дослідженою … Будуючи свої спогади за просторово-часовим принципом, автор максимально використовує всі свої знання людей і подій, пов'язаних із цими місцями, подає, часто за допомогою історичних ремінісценцій, повну картину минулого»* [6, с. 18]. Це дослідження має важливе значення, адже там чи не вперше ґрунтовно досліджено мемуаристику Уласа Самчука в контексті розмежування мемуарного (споглядального) й автобіографічного (дієвого) начал у творчості прозаїка.

Машинопис «Плянета Ді-Пі: нотатки й листи» був створений ще в 40-х рр. минулого тисячоліття й перебував «у шухляді» ген до 1979 р., коли його було опубліковано в Торонто (Канада) зусиллями товариства «Волинь». Зважаючи ще й на те, що творчість письменника була табуйована в Радянському Союзі, і перші розвідки з'явилися в недалеких 90-х рр., то література нон-фікшн з акцентом на європеїзацію взагалі активно ввійшла в сучасний літературознавчий дискурс лише упродовж останнього десятиліття.

Вимушене вигнання на чужину, як відомо, дало і свої плоди. Опинившись в еміграції, письменники відчули порівняно з радянською цензурою свіжий ковток повітря. Почали формуватися незалежні засоби масової інформації, літературні об'єднання та мистецькі спілки. Дискусія про перспективу розвитку нової української літератури почала набирати нових обертів, епіцентром яких стали табори для переміщених осіб, в які десятками тисяч почали вливатися українці після капітуляції нацистської Німеччини. Для того, щоб хоча б приблизно уявити, які жваві процеси відбувалися в еміграції, необ-

хідно спробувати абстрагуватися від уже існуючих уявлень про історію української літератури і спробувати вийти за рамці нав'язаних догм і канонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження є роботи з історії розвитку та поетики мемуарно-автобіографічної прози Р. Гром'яка, В. Мацько та інших. Вперше стислий цілісний аналіз спогадів Уласа Самчука був зроблений М. Білоус-Гарасевич. Дослідження авторки є актуальними і в наш час. Проза нон-фікшн, власне, Уласа Самчука стала об'єктом дослідження в наукових працях Р. Гром'яка, Я. Поліщука, І. Руснак, Р. Мовчан, С. Павличко, Ю. Шереха та багатьох інших. Найбільше науковців цікавив епістолярій та мемуари прозаїка, які багаті біографічним матеріалом, а разом з тим проливають світло на європеїзацію літературного життя української діаспори у другій половині XX століття.

Останні розвідки в напрямку вивчення мемуарної спадщини Уласа Самчука здійснили Н. Плетенчук та А. Протиняк. У статті «Автобіографізм і щоденниковість у спогадах Уласа Самчука «Планета Ді-Пі» (2015) Н. Плетенчук доходить висновку, що на відміну від попередніх текстів, автор рухається від автобіографізму до мемуарно-автобіографічної прози. Такі тексти становлять цілісну динамічну систему, де історія українського народу є віддзеркаленням особистої нелегкої долі письменника [5].

Своєю чергою, А. Протиняк у статті «Мистецька еволюція Уласа Самчука в жанрі мемуарно-біографічної прози» (2016) наголошує не на репрезентативній функції мемуарів автора, а на її онтологічній, філософській складовій. На думку науковця, Улас Самчук у своїх нотатках намагається відновити цілісність світу, де людина як творець, завдяки літературній творчості може знову бути почутою в серцях людей, незважаючи на ту добу, в яку її помістили обставини. Багатогранність поетичного (читай творчого) начала в Уласа Самчука викликає не лише подив, а й захоплення, адже завдяки своєму хисту письменник вдало інтегрує свою ідею в різні інтелектуальні середовища [6]. Отже, фактично донині літературна спадщина Уласа Самчука розглядалася виключно в художньому руслі. У цьому ж досліджені увагу зосереджено на його мемуаристиці, зокрема його виборі постійного пошуку місця українця в ареалі існування західної цивілізації.

Мета дослідження – виявити найбільш характерні й значущі мотиви у творі Уласа Самчука «Плянета Ді-Пі: нотатки й листи», визначити особливості їх формування й реалізацію.

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни в таборах Західної Німеччини, що перебувала під контролем США, оселилося понад півтора мільйони біженців, серед яких були балтійці, білоруси, росіяни й переважною більшістю українці. За іронією долі пліч-о-пліч за виживання борються «бандерівці» й «мельниківці», колишні партійні керівники й червоноармійці з литовськими «лісовими братами», колишні в'язні Сибіру й наглядачі, яких спіткала тотожна доля. Як зауважує Г. Ільєва, *«табори «Ді-Пі» заполонили територію Європи. Інтелектуальне ядро талановитих емігрантів зосередилось саме на цьому континенті. Природньо, що в такій непростій післявоєнній ситуації письменство прагнуло об'єднатись»* [3, с. 60–61]. Так зароджується Мистецький Український Рух (МУР) (1945) на чолі з Уласом Самчуком. Хоча сам письменник усіляко відхрещувався від участі у громадсько-політичному житті спільноти, бажаючи якомога швидше дописати свій багатостраждальний «Ост», проте перебування в таборах зобов'язало автора займатися величезною кількістю організаційної та публіцистичної роботи.

Нотатки та листи Улас Самчук пише фактично «на коліні». Ледь не щодня в нього відбуваються збори, календар заповнений графіками відряджень, з усіх сторін його «атакують» розсварені митці, які покладаючись на авторитет Уласа Самчука, вимагають у нього соломонового суду. У таких умовах нерідко шкутильгає здоров'я; як пише сам митець: *«Повертається мій давній непроханий гість пан катар, який жирує на моїх нервах»* [7, с. 167]. Будучи людиною творчою, письменник усіляко намагається абстрагуватися від рутинного життя переселенця. Його мучить відсутність натхнення та спокою, які так важливі в літературній творчості. Громадсько-політична діяльність заважає Уласу Самчуку реалізуватися як письменнику. *«Цей табір,* – пише Улас Самчук, – *побудовано за принципом родинности й корисности, – отці духовні, співаки церковні, малярі іконні, обслуга кухонна і для престижу – уряд республіки. Таких, що «пишуть твори», тут не потребується і потрапили вони сюди через недогляд. Все зайнято, комплект повний»* [7, с. 34]. Проте поруч із декадансом і смутком письменник розуміє всю важливість і нагальність ситуації, в якій йому суджено опинитись. Актуалізувавши свої душевні й фізичні ресурси, Улас Самчук декларує боротьбу за розвиток «великої української літератури» поруч із європейською, адже лише в європейському контексті можливий стабільний розвиток та свобода міркування. Він вважає, що митці в еміграції мусять боронити не лозунги чи партії, а, власне, ідеї, на які наше мистецтво так збідніло в добу соцреалізму.

Як ми вже зазначали, значну частину мемуарів автора займає епоха МУРу. До складу організації під головуванням Уласа Самчука входили також Ю. Шерех, Ю. Косач, Є. Маланюк, Д. Гуменна, І. Костецький, Яр Славутич та багато інших талановитих митців. За словами Н. Лисенко, у своїх щоденниках Улас Самчук *«продумано й дбайливо дозує матеріал, розподіляє враження та інформацію відповідно до принципів літературної творчості. Він то пришвидшує часовий темп оповіді й надає перевагу інформативності, то максимально уповільнює його, докладно описує не лише день за днем, але й година за годиною життєві події, як-от у розділах, присвячених діяльності літературної організації Мистецький Український Рух»* [5, с. 276]. Для широкого читацького загалу видається, що МУР був монолітною, незламною спілкою митців, які боролися з більшовицьким режимом як не стилетом, то стилосом. Та, насправді, це були звичайні люди, які в умовах постійного стресу не тільки критикували одне одного, а й ворогували. Варто згадати лише конфлікти В. Державина та В. Шаяна, Ю. Шереха та І. Багряного, які засвідчували ідеологічні розбіжності, що неабияк шкодили спільній праці по збереженню й розвитку нового курсу української літератури. Окрема роль відводиться Є. Маланюку та Ю. Косачу, які неодноразово входили й виходили з МУРу, а Улас Самчук, як голова правління, зобов'язаний був мирити цих таких різних, але водночас талановитих письменників.

Попри такі складні професійні умови Уласу Самчуку вдається зав'язати міжнародні контакти. На з'їзди МУРу прибувають вряди-годи делегати з Польщі, Білорусі, Литви та Росії. Своєрідно автор відображає ставлення до українського, а й заразом міжособистісного питання, представників Росії та Литви. Якщо перші, так само перебуваючи в еміграції, ведуть себе усамітнено й переважно нехтують товариством українських колег, то балтійці навпаки приязні й усіляко готові до співпраці. Щодо комунікації між литовцями та росіянами, то варто навести цитату: *«Ми (українці та литовці – **прим. автора**) розмовляли переважно по німецьки, бо по російськи, хоча вони здебільша і розуміють ту мову, але відмовляються її вживати»* [7,

с. 217]. Такий вияв нетерпимості зумовлений багатовіковим утиском Російською імперією балтійських народів, які в період національно-визвольних змагань втратили сотні тисяч життів.

Крім цього, великі клопоти в житті громади створюють «свіжоспечені» політичні формації, які не гребують будь-якими методами, щоб утримати й узурпувати владу. Автора тривожить те, що вони втручаються в роботу редакцій газет і журналів, тиснуть на таборову адміністрацію, намагаються контролювати митецький потенціал, що, на думку Самчука, неприпустимо, особливо в межах проголошеної надпартійності МУРу. Часто траплялися неприємні оказії, як-от у таборі в Новому Ульмі, де «бандерівці» побили полковника Кирила Дацька. *«Розуміється, мотиви партійні. Я сердитий. Годі таке збагнути. Роблять «політику». Вигнання, табори, безнадія і… націоналісти, соціялісти, східняки, західняки. Коли бачиш таке – опадають руки і починаєш розуміти, чому ми тут»* [7, с. 90–91]. Митця дивує, як можна сіяти розбрат в умовах, коли з усіх сторін відбувається пресинг. І замість того, щоб згуртовуватися в усіх можливих сферах, – така дріб'язковість у взаємостосунках.

Особливого дискомфорту митцеві та його дружині Тетяні додавали постійні переїзди з місця на місце. І ледь не кожного разу нова оселя була гіршою за попередню: *«Вкинули нас до великих, чотириповерхових будівель, без вікон, без дверей з пообливаними дощовою водою, брудними стінами, стеля місцями провалена, на помості купи тинку і сміття»* [7, с. 57]. Разом із цим була постійна проблема фінансування, адже за гонорари могли йти місяцями, а німецькі марки були фактично девальвовані. Певну допомогу становили таборові військові пайки та посилки зі Штатів, Канади та Аргентини, серед яких була яка-не-яка їжа та вживані сезонні речі. Про свою «дієту» автор іронічно згадує: *«Наші консервні харчі не багаті вітамінами. […] Хай живе цибуля й кисла капуста!»* [7, с. 53].

Поруч із проблемами побуту надзвичайно важливим для мешканців «Ді-Пі» стає психологічний стан, зумовлений постійним очікуванням, страхом перед комуністичним СРСР, який вимагав від союзників репатріації біженців у застінки своєї імперії. Улас Самчук згадує: *«Західні аліянти не мали виразної лінії поведінки, залежало від кольору їх представництва, тріюмфи їх східнього аліянта запаморочували їх глузд, система людоловства в центрі Европи процвітала бурхливо»* [7, с. 11]. Усі чудово розуміли, що мир і спокій доволі відносні, з радіо все частіше ширилися чутки про можливість нового глобального збройного конфлікту, відтак ніхто не хотів опинитися знову в лещатах тоталітарного монстра, якого боявся весь світ. Хоча, з іншого боку, ці марення могли бути наслідком глибокого перенервування й певної параної. *«Поряд з проблемами побуту важливе значення для якості життя в таборах ДіПі мав стан психологічного комфорту переміщених осіб. До середини 1946 року ця тема поступово стає однією з ключових у звітах фахівців медичної служби ЮНРРА, які відзначають істотний вплив фізичного дискомфорту (недостатнє харчування, підвищений шум, відсутність особистого життя та ін.) на ставлення ДіПі до навколишньої дійсності та самих себе»* [8, с. 101] – відзначає В. Тарасов. На думку науковця, людина, яка страждає фізично, розглядає труднощі як «ознаки ворожості світу» та «нищення власної гідності», внаслідок чого з'являються думки про постійні стеження та переслідування. Хоча сам Улас Самчук у щоденнику за 3. 03. 1947 р. згадує: *«Рано несподівана візита до оселі совєтського майора-енкаведе. Питав, чи не хочемо «на родіну». В канцелярії побачив портрет Петлюри, який, очевидно, дав йому одразу відповідь. Запитав, чи тут всі прихильники Петлюри і дістав велике Так»* [7, с. 145]. Таким чином, важко стверджувати, чи всі ті люди, нажахані звірствами радянської системи, справді були «під прицілом», чи їх відчуття неспокою було лише реакцію на трагічну пам'ять попередніх років.

Життя в «Ді-Пі» сформувалося так, що національне питання, яке мало б за логікою речей відійти на задній план, стало для інтернованих осіб відігравати провідне значення. Репрезентанти різних народів фактично з усього світу шукали порятунку в таборах, а коли їм вдавалося там зачепитися, починали формувати етнічні групи. Улас Самчук, як талановитий митець, тонкий психолог людської натури, політик із досвідом, надзвичайно чітко окреслює умови співіснування, в яких опинилися українці в ті буремні роки.

Уся геополітика Німеччини, а заразом і «Ді-Пі», зводилася до лояльності таборової адміністрації та суспільної ваги окремих членів громади, які могли впливати на прийняття тих чи тих рішень. Улас Самчук згадує: *«Сьогодні рано вернувся до Льонзе, написав статтю про Ольжича і збираюся писати «Відповідь сусідам», тобто полякам, з якими у нас тепер виникла нова спроба дискусії, можливо тому, що нас і їх зрівняла нарешті доля під покровом УНРРА де нема, ні «від моря до моря», ні «навіки польського Львова», а тільки ДіПі»* [7, с. 73]. З ранніх творів Уласа Самчука, як-от «Гори говорять!», «Юність Василя Шеремети», «Волинь» відомо, що взаємовідносини між поляками та українцями завше були напруженими, позаяк нашим західним сусідам постійно марилось відновити Річ Посполиту в її первісних кордонах, що загрожувало існуванню української держави. Незважаючи на це, потуга Третього Рейху нівелювала всі колишні амбіції як поляків, так і українців, помістивши їх усіх в однаково невигідні умови буття. В одному з чергових таборів Улас Самчук помічає цікаву річ: *«Кажуть, ми виграли. Спочатку звідсіль виселено власників німців і оселено поляків, тепер виселено поляків і оселено нас. Кажуть, ніби на бажання самих німців. Поляки не були дуже чемні з їх гарними будиночками і вони надіються, що ми будемо чемніші. Спробуємо виправдати їх довір'я»* [7, с. 104]. Працьовиті й акуратні українці краще стежили за оселями німців, тому вони й віддавали перевагу нашим співвітчизникам.

Стосовно представників єврейської національності, то письменник має суперечливі почуття. Він співчуває жертвам голокосту, всіляко намагається їх_підтримати, але водночас ставиться до них обережно й насторожено. *«Зі сходу прибуло багато, щось, кажуть, тридцять тисяч, жидівських вихідців і багато з них має прибути до Ульму. Вони дуже агресивні, німці їх бояться, а ми стали першою жертвою їх агресії. Кажуть, що вони нас також не дуже то милують у своїх молитвах. Мусимо звільнити для них місце. І ще не знаємо, де знайдемо інше»* [7, с. 98]. Українці у пріоритетному списку влади «Ді-Пі» займають не чільне місце, їм доводиться важко працювати в той час, коли євреям надано більшість преференцій. *«Ті люди (євреї – **прим. автора**) арогантно поводяться, вимагають для себе особливих привілеїв, а це не всім подобається. Тут забагато покривджених і замало таких, до кого можна апелювати свої кривди. Роки і роки тих чи інших таборів, жахи концтаборів, мара «родіни» і мільйони жертв… Близьких, дорогих, рідних»* [7, с. 268]. Улас Самчук вважає, що несправедливим є таке вибіркове ставлення там, де йдеться про десятки мільйонів закатованих людей, серед яких були не лише євреї. У концтаборах і розстрільних ямах гинули поляки, цигани, балтійці, а також українці. У щоденниках нерідко згадуються прізвища «милих серцю» Олега Ольжича та Олени Теліги.

Особливу увагу в тексті присвячено етнопсихології взаємовідносин між українцями та німцями, які певним чином руйнують міф про зачарування автором ідеєю Окциденту. Будучи людиною освіченою, подібні дискусії автор проводить із людьми подібного штибу, як і сам, – інтелігентами й культурними діячами. Важливою персоною в мемуарах Уласа Самчука є Ґеорґ Ремме, колишній офіцер зі штабу головного командування по Україні на становищі керівника культурно-освітнього відділу. Завдяки тому, що німецький вояк не був причетний до масового терору, а виконував просвітницьку функцію, йому вдалося пройти всілякі чистки й безкровно змінити мундир на цивільний піджак. Про пана Ремме та його оточення письменник пише: *«Приємні, високого рівня культури люди, з якими варто і корисно розмовляти на теми наших днів Апокаліпси європейської…»* [7, с. 170]. Тема апокаліпсису взагалі часто виринає в думках прозаїка, вона стосується не лише «планети Ді-Пі», а й усього світу, який здригається, мов ковадло, від наступу комуністичного диктату. *«Матеріялізм, діялектика, боротьба клясів, визволення робітничого люду, диктатура пролетаріяту… Все це лишень полова, коли зударитесь з дійсністю. Взято курс на ледаря, на пустомела, на бездарність. Нищено й знищено трудову, творчу будуючу людину і в цьому якраз «весь закон і пророки». І з цього весь той апокаліпсис звірів, що прийшов опісля»* [7, с. 262]. Улас Самчук глибоко переймається долею європейського континенту, в якому він зріс і сформувався як митець, проте майбутнє, на його думку, десь там, за океаном, де є перспектива й нема комунізму. Саме в дискусіях з журналістом Ремме з'являється констатація факту: *«Як звичайно, говорили години дві про… долю Европи. Розуміється, – песимісти. На нашу думку, ця дочка Аґенора, короля Фінікійського, що женеться на хвості бика до берегів Крети, щоб там одружитися з Зевсом, тепер так сполосована неприродніми границями і впоєна отруйними ідеологіями, що замість Крети і Зевса, її вивезуть москалі в телячих вагонах до Колими в Сибірі»* [7, с. 249].

Каменем спотикання в мирних дискусіях між двома друзями стає українське питання. На думку німців, слов'яни, зокрема українці, не мають права на власну державність, адже в їх психології переважає не раціо, а кредо, а так країни не возвеличуються. В одній з німецьких газет часів Другої світової війни публіцист Берт Неґельє пише про дату 22 червня 1941 року, час, коли нацистські війська здійснили інтервенцію в СРСР, як про видатну подію, славетну добу походів «арійських» військ просторами *Terra incognita*. Улас Самчук болісно реагує на ці слова, адже Україна, яка стала найлютішим полем битви між двома тоталітарними системами, в розумінні німців – дикий край. *«Міркування ці не позбавлені інтриги… Тим більше, що були вони висловом не фізичного в тих людях, а скорше висловом їх віри та їх духа. Ми чули їх не тільки з уст фізичних людей німецької національности, ми чули і зараз чуємо їх, як співзвучність усієї природи, з якої виходить поняття «німецькість». Україна, земля наших предків, земля злита кров'ю наших людей, називається – «земля нічия»… Трактується її, як порожній терен, де два хижаки мають право та місце постійно зводити невирішальні бої за її посідання»* [7, с. 85]. Автор не розуміє, чому Україна, яка має власну історію державності, духовність, мову та культуру, мусить бути потрактована поза межами простору й часу, хто дав право одним народам збиткуватися над іншими, реалізовуючи тим самим свою криваву філософію.

Улас Самчук розмірковує над тим, що чекає його народ у майбутньому, яка роль відведена йому особисто в цій боротьбі за загальнолюдські ідеали в часи кровожерливих тиранів і спустошливих воєн. Окцидентальний образ світу у філософії автора кристалізується не одразу, спочатку він проходить через низку рефлексій і вагань, що важливіше: бути уярмленим, але пробувати боротись на власній землі, чи все-таки обрати Новий Світ, де нема цензури й постійного страху. Прозаїк з гіркою іронією згадує прізвища Бажана, Тичини, Корнійчука, які «поцілували патинок папи», натомість отримавши регалії, ордени й гучні овації. Він вагається, чи не стати йому таким самим, адже тоді можна було б «вільно» творити. Та ця раптова fata morgana змінюється усвідомленням усіх тих страждань, крізь які пройшов український народ під час правління «батька народів». Одразу пригадуються розстріли, ГУЛАГ, голодомори і т. д., *«ось тому ми в таборах ДіПі, ось тому МУР, ось тому Америка. Ще не знайдено слова, щоб це сказати, ще не знайдено міри, щоб це зміряти, ще не знайдено ваги, щоб це зважити. Це, що ми пишемо, це лиш нотатки… Записки на бігу… У поспіху і схвильовані окремі слова* [7, с. 262]. Відтак, прагнення Уласа Самчука до західної ідентичності виявляється через антиколоніальний дискурс, де Радянський Союз на чолі зі Сталіним постає в ролі ментально і психологічно чужого, шкідливого й руйнівного для проєвропейської української нації. Схід у нього асоціюється з муками, цензурою, тиранією й відсутністю перспективи, натомість Захід – це «омріяна земля обітована», де людина може вільно реалізувати свій творчий потенціал, досягти висот і всебічно розвинутися. Така людина, в розумінні письменника, має бути сильною, освіченою, вольовою, такою, що сама вирішує свою долю й самостійно обирає шлях майбутнього розвитку.

Висновки. Таким чином, чотирьохрічне перебування в таборах «Ді-Пі» значною мірою вплинули не лише на творчу реалізацію Уласа Самчука як письменника, а й на його морально-психологічний стан. Постійні клопоти і стрес, участь в різноманітних організаціях, видавничих справах і громадсько-політичних процесах призвели до того, що Улас Самчук, не бачачи перспективи повернення в Україну, приймає рішення емігрувати далі за океан. Найбільш привабливою йому видається Канада.

Основними мотивами твору «Плянета Ді-Пі: нотатки й листи» є функціонування й розвиток Мистецького Українського Руху на чолі з Уласом Самчуком, комунікація між українцями та іншими національностями в умовах еміграції, а також доконаний факт окцидентальної орієнтації автора не лише в житті, а й у літературній творчості.

Цикл мемуарно-біографічних творів письменника – це не лише історіософська стенограма трагічного перебування українського народу у вимушеній еміграції, а й своєрідна спроба метафізично осмислити сенс буття людини на землі, зрозуміти як одні народи мусять співіснувати з іншими, і яке місце на цій планеті відведено для української нації. Має сенс також подальше дослідження матеріалів архіву Уласа Самчука, зокрема актуальною та важливою нам видається праця «П'ять по дванадцятій: записки на бігу», яка є логічним продовженням Енеїди, описаної в «Плянеті Ді-Пі».

Література:

1. Білоус-Гарасевич М. Широкий письменницький діапазон У. Самчука. *Ми не розлучались з тобою, Україно : Вибране 1952–1998*. Детройт, 1998. С. 125–146.

2. Гон М. М. Переміщені особи та біженці: шлях від таборів Ді-Пі до еміграції. *Панорама політологічних студій: наук. вісн. РДГУ*. Рівне: РДГУ, 2011. Вип. 7. С. 59–64.

3. Ільєва Г. Життя на чужині (до проблеми пізнання української еміграційної прози). *Наукові записки. Серія : Літературознавство*. Тернопіль: ТДПУ, 2000. Вип. VI. С. 55–63.

4. Мацько В. П. Українська еміграційна проза ХХ століття : монографія. Хмельницький: ПП Дерепа І. Ж., 2009. 388 с.

5. Плетенчук Н. Автобіографізм і щоденниковість у спогадах Уласа Самчука «Планета Ді-Пі». *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : збірник наукових праць.* Слов'янськ, 2015. Вип. 1. С. 273–277.

6. Протиняк А. Р. Мистецька еволюція Уласа Самчука в жанрі мемуарно-біографічної прози. *Актуальні проблеми філології*. Херсон: ВД «Гельветика», 2016. С. 16–19.

7. Самчук У. О. Плянета ДІ-ПІ: нотатки й листи. Пять по дванадцятій: записки на бігу. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. 394 с.

8. Тарасов В. В. Повсякденне життя у таборах переміщених осіб в окупованій Німеччині (за матеріалами журналу «ДіПініада», 1946-1947 рр.). *Науково-теоретичний альманах «Грані»*: ДНУ ім. О. Гончара, 2016. Вип. 138 (10). С. 98–105.

9. Цехмейструк М. Автотематизм у структурі поетики мемуарно-автобіографічного циклу Уласа Самчука. *Літературознавчі обрії. Праці молодих вчених*. Київ, 2010 . Вип. 18. С. 120–126.

10. Черкашина Т. Ю. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття : українська візія. Харків: Факт, 2014. 380 с.

Отримано: 24 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: rom.nata@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-164-167

Романишина Н. В. Методика застосування архівних матеріалів у навчанні української літератури (на прикладі газети «Волинь»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 164–167.

УДК 930.251 (477)

Романишина Наталя Василівна,
доктор педагогічних наук, професор кафедри української літератури, Рівненський державний гуманітарний університет

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ «ВОЛИНЬ»)

У статті порушено актуальну проблему взаємодії закладів вищої освіти України та архівів, визначено напрями архівно-педагогічної роботи студентів філологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету, уточнено особливості використання публікацій у ЗМІ в якості історичного джерела, запропоновано методику вивчення документів (на прикладі газети «Волинь» (1941–1944) як фактору професійного становлення і розвитку особистості.

Ключові слова: *архівне дослідження, архівна педагогіка, архівно-педагогічна діяльність, регіональний компонент змісту освіти.*

Natalia Romanishina,
Doctor of Pedagogics, professor Ukrainian Literature, Rivne State Humanitarian University

THE METHOD OF THE APPLICATION OF THE ARCHIVAL MATERIALS IN TEACHING UKRAINIAN LITERATURE (ON THE NEWSPAPER VOLYN EXAMPLE)

The article deals with the actual problem of interaction between higher educational establishments in Ukraine and archives, determines the directions of archival and pedagogical work of students of the philological faculty of the Rivne State Humanitarian University, specifies the use of publications in the media as a historical source, suggests a methodology for studying documents (on the example of the newspaper Volyn (1941 -1944) as a factor of increasing professionalism and personal development.

The advantages of archival research for a philologist are the ability to work with previously unused or less used information, the discovery of unexplored literary problems, new source studies, proof of presentation and results through the support of facts recorded in historical sources, refutation or confirmation of previously substantiated hypotheses, objective assessment of the silenced or distorted historical events, consideration of a literary theme through the prism of a certain era, on an interdisciplinary basis, the disclosure of artistic knowledge tions of certain works of nonfiction, learning and comparison of past and present cultural experience of the region.

Key words: *archival research, archival pedagogy, archival pedagogical activity, regional component of the content of education.*

Постановка проблеми. Теоретичне усвідомлення й опанування методикою пошуку, аналізу, використання у практичній діяльності архівних документів має стати важливою складовою професійної підготовки студентів-філологів, майбутніх учителів української літератури. Навички роботи в архівних, музейних фондах України, з метою відчути та пізнати час, осягнути задокументовані події минулого, їх зв'язок із сучасністю, набувають студенти, які вивчають історичні дисципліни: джерелознавство, архівознавство, музеєзнавство ін., проходять архівну практику. Однак державна політика, спрямована на демократизацію – розсекречування заборонених зокрема з ідеологічних міркувань архівних документів, раніше недоступних дослідникам, упровадження світових стандартів доступу користувачів до потрібної інформації, активне і різноманітне її пропагування архівістами (укладання архівних довідників, публікації джерел, підготовка веб-сайтів архівних установ, документальних експозицій, спільних проектів із державними органами влади, громадськими організаціями, ЗМІ, навчальними закладами, кінотеатрами та ін., проведення на базі архівів просвітницьких, культурних заходів, екскурсій тощо) створює передумови не лише для наукової комунікації фахівців різного профілю, також для інтеграціїї архівів у сучасний освітній простір. Унікальні архівні документи, поповнюючи загальнодоступний фонд, стають все більш затребуваними, цікавими для старшокласників, студентів в аспекті тематики, контенту, таким чином архіви долучаються до соціокультурних змін у державі, до реалізації педагогічних завдань освіти, розвитку, виховання. На часі – формування стратегії освітньої діяльності архівів на науковій основі архівної педагогіки, інтерпретація архівної інформації не лише традиційно з позицій історичної, меморіальної, також культурної, художньої вартості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освітні функції архіву є предметом дослідження архівознавства, історичного джерелознавства. Українські вчені (В. Веретенников, І. Войцехівська, І. Матяш, Я. Калакура, С. Павленко та ін.) включають методичний аспект до обсягу цих понять [3, с. 119-127]. Науковці М. Анісімов, К. Васильєв, О. Кошелєва, Н. Стеценко, М. Шабаєва та ін. обґрунтовують необхідність виокремлення спеціальної галузі знань про отримані із «педагогічних» творів, документів навчально-виховних установ, навчальних закладів, органів народної освіти тощо історико-педагогічні факти – педагогічне джерелознавство. Водночас за аналогією до музейної педагогіки, виникає архівна (archival education & pedagogy) як новий напрям вивчення принципів, методів, форм, технологій архівно-освітньої діяльності; профорієнтаційної роботи з учнями, підготовки до свідомого вибору професії архівіста. Ідеї освітньої місії архівів, визначення їх ролі в патріотичному, родинно-ціннісному вихованні, пошуку методів архівної герменевтики, ефективних форм роботи зі школярами та ін. розвивають науковці, практики у сфері музейної діяльності – співробітники архівів: А. Борисов, Н. Глухих, Ю. Гушул, Т. Ланге, О. Медведєва, Т. Рубанова, І. Савицький, Ф. Шерф, Б. Штурм, Ф. Шютц та ін. Серед напрямів взаємодії архівів та навчальних закладів в Україні найменш вивченим є питання, як введенння архівних документів у науковий і навчальний обіг сприятиме підвищенню якості викладання дисциплін гуманітарного блоку, зокрема української літератури.

Мета статті: окреслити напрями архівно-педагогічної роботи студентів філологічних факультетів закладів вищої освіти Рівненщини, доповнити регіональний компонент змісту історико-літературних курсів, запропонувати методику вивчення документів (на прикладі газети «Волинь» (1941–1944) як джерела професійного становлення і розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «архівний метод» включає комплекс послідовних, взаємопов'язаних робіт із зібраними та збереженими (заархівованими) документами, зокрема пошук та виявлення матеріалів потрібної тематики, аналіз, інтерпретацію, критичну оцінку, перевірку, зіставлення, узагальнення. Визначення застосовується для наукових студій предметом вивчення яких є особисті й ділові листи, звіти, спогади, законопроекти, виступи видатних політичних, громадських діячів, фольклор, газети, журнали, книги, рукописи тощо, котрі не були призначені для дослідницьких цілей, вже стали надбанням історії, охоплюють «часовий період поза сферою інших методів» (М. Семечкин).

Перевагами архівного дослідження для філолога є можливість працювати із раніше невикористовуваною або маловикористовуваною інформацією, виявлення невивчених літературознавчих проблем, нових джерелознавчих праць, доказовість викладу і результатів через опертя на зафіксовані в історичних джерелах факти, спростування або підтвердження раніше обґрунтованих гіпотез, об'єктивна оцінка замовчуваних або спотворюваних історичних подій, розгляд літературної теми крізь призму певної епохи, на межпредметній основі, розкриття художнього значення певних творів документальної літератури, пізнання й зіставлення минулого та сучасного культурного досвіду свого регіону.

Архівно-педагогічний процес у ЗВО доцільно структурувати відповідно до певних курсів, програм. Наприклад, оскільки газета «Волинь» виходила у Рівному в 1941–1944 роках, біля її витоків стояли відомі письменники Улас Самчук, Олена Теліга, Євген Маланюк, Олег Ольжич, Авенір Коломиєць, друкували свої твори Василь Щурат, Уляна Кравченко, Тодось Осьмачка та ін., навчальний курс «Історія української літератури ХХ ст.» доповнюємо не передбаченими або недостатньо висвітленими в його межах темами: «Ідеологічні реалії літературно-мистецького та інформаційного простору періоду Другої світової війни», «Публікації українських письменників у підокупаційній українській пресі Волині», «Літературна просвітня, журналістська, політична діяльність Уласа Самчука в Рівному – столиці райхскомісаріату "Україна", «Значення творів у художньо-публіцистичних жанрах для втілення програмних цілей газети і видавництва «Волинь», «Сатира та гумор на шпальтах часопису», «Різножанрові художні твори професійних письменників та читачів часопису для волинян», «Матеріали про Тараса Шевченка на сторінках «Волині», «Газета «Волинь» – школа майстерності для письменників-краян», «Роль газети «Волинь» духовному та культурному житті українців у роки війни та в ХХІ ст.». Регіональний компонент спрямований на розширення і поглиблення знань із української літератури, літературознавства в нормативних дисциплінах або визначає зміст курсів за вибором («Літературне краєзнавство», «Архівна педагогіка: теорія, практика», «Методи джерелознавчого дослідження», «Методика роботи із документами»), зокрема для додаткової спеціалізації «редактор» («Методика медіаосвіти», «Розвиток видавничої справи в екстремальних, нетворчих умовах війни», «Періодичні та книжкові видання видавництва "Волинь" як складне і багатожанрове явище», «Міждисциплінарний та інтерактивний аналіз медіатекстів», «Методика використання преси в освіті і навчанні»), самостійної позааудиторної роботи.

Для здобувачів вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Українська мова і література) у Рівненському державному гуманітарному університеті із 2018 року передбачена архівна практика. Базою практики доцільно обрати Державний архів Рівненської області, із документальних ресурсів якого філологів можуть зацікавити жанрові добірки: художня література, публіцистика, мемуаристика, етнографічні, фольклорні, нормативні матеріали, документи навчальних закладів; функціонування відділу використання інформаційних документів ДАРО тощо. У архіві є повний комплект газети "Волинь" за 1941–1944 рр. (233 номери), книжкові видання, "кишенькові книжечки" (роман У. Самчука "Марія", драма "Назар Стодоля" Т. Шевченка, "Новий український колядник (давні колядки і щедрівки та нові патріотичні колядки з додатком святочних побажань)", "Новий Український вертеп (з хати до хати)" Ф. Ремезівського, "Правда про наше минуле", "Пушкін і ми" Р.Бжеського тощо), журнали видавництва "Волинь" («Орленя» (14 чисел), «Український хлібороб» (10 чисел), рукописи, листування редакторів, журналістів [4].

Метою звернення студентів-філологів до національних архівних фондів є формування культури використання документальної спадщини, поглиблення знань із української літератури, отримання досвіду осягнення єдиного цілісного змісту низки предметів (літературознавство, методика навчання літератури, історія, архівознавство, історичне джерелознавство, музеєзнавство, журналістика, педагогіка, психологія тощо), усвідомлення потенціалу регіональної складової освіти на базі архівів, музеїв свого краю, активізація пізнавальної діяльності, розвиток творчого мислення, удосконалення професіоналізму, особистісний розвиток.

Завдання роботи у НАФ: знайомство із архівною справою, структурою, особливостями функціонування архіву, нормативними документами, якими керуються архівісти («Про Національний архівний фонд та архівні установи», «Про державну таємницю», «Про інформацію», «Про Національну програму інформатизації» та ін.), діловими контактами між українськими та зарубіжними архівістами; вивчення нових технологій зберігання, застосування архівних фондів, ознайомлення із архівними довідниками, веб-сайтами архівних установ;

мотивація навчання, набуття «досвіду радості» через адаптацію діяльності в умовах архіву, емоційність сприймання, відкриття нового, інтерактивні, позааудиторні форми роботи; поповнення суми теоретичних знань із історії України, історичного, літературного краєзнавства, архівної справи, мистецтвознавства, культурології та ін.; визначення перспектив використання архівних документів із науковою, навчальною, культурно-просвітницькою метою, отримання ефектів естетичного, філологічного, «створення суб'єктивного світу людини», за В. Автократовим; усвідомлення впливу архівної роботи на навчально-виховний процес школи і ЗВО; актуалізація особистісно-ціннісного, креативного потенціалу, формування громадянської позиції, культури пам'яті, рефлексивного і діяльнісного ставлення до минулого своєї країни, «малої» батьківщини.

Компетентності студента (предметні), які формуються у процесі роботи в архіві, із архівними матеріалами: здатність виявляти в архівах (музеях) джерела за певною літературною темою, застосовувати зібраний фактологічний матеріал у навчальній, дослідницькій, самостійній професійній діяльності; вміння працювати із рукописами, не опублікованими першоджерелами, джерелами в електронних архівах, використовуючи літературознавчі та загальнонаукові, історичні, джерелознавчі методи (ретроспективний, хронологічний, синхроністичний, діахронічний, історико-порівняльний, типологічний

та ін.), інтерпретуючи данні у відповідності до сучасного рівня науки, культури; навички творчої діяльності (підготовка проектів, наприклад, «Основні напрями співпраці архіву і школи у навчанні української літератури», «Творчі біографії знакових представників літературного процесу до і після доступу в архівні «спецхрани», «Я – редактор: систематичні рубрики у газеті», «Зміст і стиль медіатекстів "Волині"; курсові, бакалаврські, магістерські роботи, оригінальні твори в жанрах, представлених у "Волині", зокрема за редагування Уласа Самчука, інформаційно-аналітичних – нарис, замітка, репортаж, інтерв'ю, літературознавча, мистецтвознавча стаття, рецензія, літературних – поезія, новела, оповідання, етюд, гумореска, фейлетон, есе тощо).

Сучасним напрямом архівно-педагогічної роботи є дистанційне навчання, робота з документами на сайтах архівів, у соціальних мережах. Наприклад, на сайті «Архів української періодики. Libraria» [5] розміщені 233 номери "Волині", це доступ до цілого тексту документу, до повноцінного ресурсу, представленого в оригінальній формі (сканована копія кожної сторінки номеру, фрагменти документів – зміст, потрібний текст, ілюстрації: фото, фоторепортажі, карикатури, рубрики-заставки, кліше. Матеріал легко завантажується, читається, що дозволяє залучати до навчання користувачів із обмеженими можливостями, зацікавлювати новими інформаційними технологіями, полегшувати розуміння і сприймання, показуючи «наочність ненаочного» (М. Мамардашвілі). Оскільки пізнавальна потужність архівного методу визначається здатністю представити об'єкт візуально, студентам можна запропонувати візуально, структуровано викласти результати свого наукового пізнання: інтерактивна карта «Сходження У. Самчука до вершин літератури та журналістики» (схема переміщення майбутнього митця Україною, країнами Європи; інформаційні блоки про перші оригінальні твори, переклади, публікації у газетних, журнальних виданнях: «Сурма», «Розбудова нації», «Літературно-науковий вісник», «Вісник», «Наша бесіда», «Самостійна думка», «Дзвони», «Пробоєм», «Українське слово», «Нова свобода» та ін.; із можливістю сервісу переходити до повних текстів), таблиці (систематизовані літературні та публіцистичні твори У. Самчука, зруповані за хронологічним, тематичним, жанровим принципом; підписані повним ім'ям, псевдонімом, криптонімом, не підписані; якнайповніший перелік публікацій у «Волині» та однойменному видавництві; доля особистого архіву У. Самчука), створення системи гіперпосилань на самчукознавчі дослідження українських, зарубіжних літературознавців, істориків, журналістів, письменників; віртуальний альбом світлин, сканованих документів, освітні он-лайн вікторини та ін.

Організація науково-дослідної роботи студентів-філологів передбачає створення умов для написання рефератів, доповідей, письмових завдань дослідницького характеру під час архівної практики, контрольних робіт із елементами проблемного пошуку, методичних розробок із використанням дослідницьких методів, курсових, дипломних робіт тощо на матеріалах архівів. Досягненню репродуктивно-стереотипного, адаптаційного, творчо-рефлексивного (за класифікацією В. Гаврилюк, Л. Гусейнової, Т. Ісламишиної) рівнів самореалізації студентів сприяють опрацювання праць сучасних українських вчених, які саме на архівних джерелах розкривають певні аспекти діяльності видавництва "Волинь", – М. Гона, А. Жив'юка, Ю. Мариненка, І. Павлюка, Р. Радчик, І. Руснак, Я. Поліщука та ін. Орієнтовні теми для досліджень студентів: «Жанрова палітра газети «Волинь», «Літературні сторінки «часопису для Волині», «Образна мова авторів публікацій», «Твори в інформаційно-аналітичних жанрах: статті, репортажі, рецензії, нариси, інтерв'ю, фейлетони, памфлети у «Волині», «Творчі біографії талановитих журналістів, письменників «Волині», «Номери газети "Волинь" та публікації однойменного видавництва у Рівному в роки німецької окупації як джерельна база для аналізу тогочасного художньо-інформаційного простору». Алгоритм: виокремлення сутності проблеми – реалізація творчого потенціалу У. Самчука, своєрідність художнього мислення, індивідуального стилю письменника в аналітичних жанрах; моделювання дослідної ситуації, варіантів та способів її розв'язання, - можна простежити у публікації Н. Буркалець [1]. Для поглибленого і неупередженого вивчення проблеми студентам знадобиться завершений журналістсько-мистецький і джерельний комплекс – книга публіцистики Уласа Самчука «Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941-1943 років» [4].

Серед форм архівно-педагогічної роботи зі студентами-філологами – оглядові лекції з проблем архівної, музейної педагогіки, історичного джерелознавства, історичного та літературного краєзнавства; історії, теорії, методики медіаосвіти тощо; герменевтичні практикуми – навчання застосовувати неадапттовані архівні документи, із збереженням оригінального правопису, «дешифрувати» їх, реконструювати історико-літературний процес; інтерактивні практичні, семінарські заняття з поглибленим вивченням архівних матеріалів; тематичні екскурсії, виставки архівних фондів, засідання гуртка, студії, наукового товариства, МАН, методичного об'єднання, архівно-педагогічної ради, науково-практичні конференції, історико-літературні ігри, квести, олімпіади, конкурси творів студентів та ін. в архіві. Особливо відзначимо диспути, дискусії, мета яких – формування комунікативної компетентності студентів, розумових і пізнавальних здібностей, наближення до істини через зіставлення протилежних точок зору в культурологічному просторі минулого й сучасності, здатність аргументовано обирати джерела інформації. Діалогічне вивчення публікацій у «Волині» передбачає проблемні ситуації: як пояснити активізацію видавничої діяльності, зокрема на Волині, у несприятливі для творчості роки німецької окупації і війни; чому документи, пов'язані з діяльністю редакції газети, видавництва, більш як на півстоліття були заховані в архівні "спецхрани" з грифом "секретно" і чи справді важливо сучасникам з'ясувати їх вплив на тогочасне громадсько-політичне, суспільно-економічне, духовне, культурне життя українців; повернути імена, творчу спадщину, виявити значущість, повагу до кожного, хто через друковане слово долучився до творення інтелектуальної та духовної атмосфери, ствердження ідеї національного та державного відродження України; чи є відповідальними дослідники (Ю. Мельничук, Ю. Омельчук, М. Раєвський, Д. Цмокаленко та ін.), котрі свідомо фальсифікували факти, навішували ярлики (У. Самчук – "чорнильнй раб Гітлера", "гітлерівський лакуза", "волинський Геббельс", "людомор", "дегенерат від пера", "фашистський борзописець", "Волинь" – "фашистська рептилька", "орган українських націоналістів"), ігноруючи об'єктивний фактологічний аналіз.

Висновки. Таким чином, сучасний архів переорієнтовує свою діяльність на інтерактивну взаємодію із користувачами, унікальні документи поповнюють загальнодоступний фонд, стають все більш затребуваними, цікавими в аспекті тематики і контенту, зокрема для старшокласників, студентів. Архіви долучаються до соціокультурних змін у державі, до реалізації педагогічних завдань освіти, розвитку, виховання. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі – теоретичне осмислення культурно-освітніх аспектів архівної та музейної комунікації, вивчення і зіставлення українського та зарубіжного досвіду.

Література:

1. Буркалець Н. В. Мистецтво Уласа Самчука-публіциста (за матеріалами газети «Волинь»). *Наукові записки ТДПУ імені В. Гнатюка. Літературознавство*. Тернопіль, 2000. № 1(6). С. 21–27.
2. Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років. Рівне, 2008. 456 с.
3. Калакура Я. С., Войцехівська І.Н., Павленко С. Ф., Корольов Б. І., Палієнко М. Г. Історичне джерелознавство: підручник. Київ: Либідь, 2002. 488 с.
4. Номери «Волинь». URL: https://libraria.ua/numbers/193/3624/ (дата звернення: 15.08.2018).
5. Повний комплект газети «Волинь» за 1941–1944 роки. *ДАРО України* (Державний архів Рівненської області). Ф. Р– 280, Ф. Р– 33, Ф. Р– 22.

Отримано: 21 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: pletenytsia@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-168-171

Тхорук Р. Л. Риторика оповідання Пантелеймона Куліша про Северина Наливайка. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 168–171.

УДК 821.161.2-32.09‘05

Тхорук Раїса Леонтіївна,
кандидат філологічних наук, доцент, Рівненський державний гуманітарний університет

РИТОРИКА ОПОВІДАННЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ПРО СЕВЕРИНА НАЛИВАЙКА

Оповідь про військову славу Северина Наливайка та версія його белетризованої біографії у драмі «Цар Наливай» складають епізод козацьких воєн, які трактуються Пантелеймоном Кулішем як боротьба двох сил волі/анархії та цивілізації/порядку на українських землях. Серед засобів, завдяки яким ідеологізується наратив і реконструюється козацький міф, аналізуються прийом перифрази (іменування), метафора вовка та композиційний принцип антитези (Жолковський / Наливайко). Образні вставки в описах подій також фіксують топоси, що сприймаються автором як варті переосмислення із врахуванням сучасних йому гуманістичних позицій (насилля, грабунки, пияцтво).

Ключові слова: *козацький міф, ідеологія, біографія, перифраза, драматургія П. Куліша, метафора вовка, топос, хронотоп, волинський текст.*

Rayisa Tkhoruk,
Candidate of Science (Philology), Lector, Rivne State Humanitarian University

RETHORYCS OF NARRATIVE ABOUT SEWERYN NALYWAIKO BY PATHELEIMON KULISH

Narrative about military fame of Seweryn Nalywaiko and version of his literary biography in drama Tsar Nalywai are an episode in Cossack wars against troops of nobility which are interpreted by Pantheleimon Kulish to be a fight of forces of freedom/anarchy and civilization/order on the Ukrainian territory. Analyzed vehicles of periphrases, metaphor of wolf and principle of opposition (Zolkiewskyj / Nalywaiko) the writer have used as ideological accents and myth reconstruction. Fiction interpolations into narrative of historical events are markers of turbulent intentions to rethinking main theme and topic of Cossack narrative because of pressing of new humanistic ideals of modernity (violence, plundering, hard drinking).

Key words: *Cossack myth, ideology, biography, periphrases, drama, wolf metaphor, topic, fiction space and time, Volyn text.*

У П. Куліша біографія Северина Наливайка визначається темами добичництва й козакування, а відповідно тематизується картинами наїздів та контрибуцій; голоду й злиднів; пияцтва; та воєнної вправності, обстоювання православ’я у часи полемічної літератури, героїчної смерті, тривкість пам’ті про нього. Здебільшого вона постає одним із прикладів живущості українського духу й козацької стихії, і представляє їх варіант на історичному відтинку. У цій статті опрацьовували фрагменти двох російськомовних історичних досліджень («Исторія возсоединенія Руси», т.2, 1874; «Отпаденіе Малороссіи отъ Польши», т.1, 1884) та україномовної драми «Цар Наливай» (1888). Три версії наративу різняться перш за все інтенціями письменника, що зазнали радикальної еволюції – від козакофільства до козакофобії (Д. Дорошенко, О. Маковей та ін.). Відповідно спостерігаємо скорочення тексту, зміщення на маргінес чи у центр, зміни тональності викладу у діапазоні від замилування до нищівного висміювання й демонстрації нікчемності свідчень. Авторська персона із її політичними оцінками домінує і заступає персонажів, і визначає параметри читацького сприйняття. П. Куліш змінив спосіб трансформації даних біографії та кут їх входження у магістральний сюжет. У Кулішевих історіософських роботах наукова об‘єктивність, пропагандистська маніпулятивність, просвітницька повнота й художня вишуканість підважені у статусі їх доцільності й потрібності, адже оголюються завдяки явній сконструйованості форми.

Про що можемо дізнатися із переконливою певністю? Про Кулішеві теорії чи про Наливайкову долю в історії? За будь-якого наміру читача й дослідника риторика аналізованих творів не віддаляє від цих завдань, а наближає, адже маркує вузлові точки міфологізації і суттєві складові наративу, фіксуючи точки сумніву автора та його тверді наміри, його надбудови й точки переосмислення. Зміст і висновки Кулішевих студій істориками визнаються надто суб’єктивними і почасти долучались до осмислення відповідного періоду історії України, але скоріш осмислюються як феномен романтичного історіописання (В. Романовський, О. Ясь) або ігноруються (С. Леп’явко, Н. Яковенко). Драма про Северина Наливайка теж оцінюється як не надто вдалий текст через тенденційність і розглядається у ширших контекстах (Д. Дорошенко, О. Маковей, В. Шенрок, Є. Нахлік, С. Ковпік). Завдання статті – вказати на основні топоси у наративі про Наливайка, описати найбільш яскраві риторичні прийоми, важливі у новій версії міфу, що постає під тиском нових гуманістичних позицій в оцінці героїчного; по можливості виокремити «волинський текст» у структурі оповіді.

Перераховані вище теми наративу про Наливайка відображають власне топоси історії козацтва й України у Кулішевих нарисах, персональний текст козацького гетьмана-царя «проривається» крізь необхідне епізодами окремих вдалих боїв (Мартиричі) та картиною страти (заміщеною легендарним матеріалом посмертної слави й критичним щодо неї коментарем). Драма натомість обмежена лише останнім роком життя. Словом, змалювання повстання, навіть у версії 1874 року, прямує до уніфікаційної матриці етнографічної студії про козакування із міфологізованим сюжетом. Згодом етнографічний матеріал і фікційна складова набирає більшого значення як пропагандистське доокреслення теми (у формі алюзій); зникають інтерполяції-коментарі із фольклорних цитат.

Дика стихія козацького промислу (так її описує здебільшого у пізнішій студії «Отпаденіе…» П. Куліш) метафоризується через уподібнення із звіром, який виживає серед необжитої природи й освоює цивілізаційний простір. Змальовуючи дислокацію на Солониці, письменник уточнює її висловом «між вовчою втечею та ведмежим відпором» [2, с. 106-107].

Поясненням, на яке не шкодує автор місця, служить змалювання життя козаків на степових просторах та в прикордонних («українних») містечках і селах як виживання, звідси й тема голоду та самотності-бурлакування (це «Скіфія, де точно перемагав не сильний, а витривалий») [4, с. 25]. Дві версії оповідання про Наливайка відрізняються у цьому плані оцінками: у 1874 році широко задіюється антитеза «обжиті землі» / «вільні», згодом – «цивілізація» / «варварство». Ідеологічні акценти змінюються; те, що раніше називалося свободою, тепер названо насиллям та асоціальною непокорою: «основою [козацтва] була задача дика – існувати завдяки чужій праці, не турбуючись долею трудящих» [2, с. 47]. У цій цитаті цікаве звернення П. Куліша до дискурсу соціалістичної пропаганди, надто популярної у часи написання другої із авторових історій України. Найчастіше письменник зіставляє козаків із вовком-сіроманцем. У контекст вміло вписується слово лігво, яким позначали зимовий відпочинок («козацькі лежі»), а Волинь характеризується Кулішем як земля, на якій за таємної згоди князя Острозького зимували люди Северина Наливайка і на які поширювалася його влада. Звісно, що цей час представлений як «обдирання» населення-жертви, тому у книзі «Отпаденія…» вислів «вольна Волинь» іронічний. Як голод, фігурально, звісно, визначає письменник і спроби Наливайка вимагати у короля виплат із скарбниці, а також викупів і контрибуцій із волинських та білоруських містечок.

Автор достатньо добре знає документи й джерела приватного характеру про Северина Наливайка (про родину, навчання й т. і.), які могли б дати можливість показати непересічну особистість. Це знання лишає мало помітні сліди у наративі історичних студій та в художньому творі. У ранній версії 1874 року П. Куліш слушно зазначає, що сама наявність джерел сприяє перекрученням, адже фіксує станові упередження; «козаки робили свою справу, можна сказати, мовчки, у той же час їх противники горланили на всю Європу» [переклад з російської тут і надалі мій; 4; с. 47]. Це одна із нових тем: відсутність літописця у козацькому таборі. Досягти стереоскопічного ефекту, зафіксувати багатоголосся моменту – провідчута письменником-істориком потреба, яка згодом навіть реалізується вписуванням українізмів, полонізмів у російський текст автора, лапкуванням лексем, сприйнятих автором за арго певних соціальних груп. Автор захоплюється веселою іронією козацького сленгу, імітуючи його у багатьох фрагментах: «…Наливайко спалив мимохідь замок пана Калиновського і розорив його містечко, Гусятин. Після таких дрібниць уже не варт було виправдовуватися за те, що, гостюючи у Брацлаві, він «полатав свої злі дні» коштом судового поспільства…» [2, с. 76–77]. І відразу надає йому додаткову функцію викривати антигуманізм. П. Куліш, будучи чутливим до нюансів зміни значень, вміло тримається завдання викрити жорстокість і засудити насильство: «…запорозькі лицарі – а їх у Наливайка було багато – не тільки «поганили» жінок і навіть дітей, а й забирали кожен собі вісім, десять, дванадцять коней, «по три, чотири хлоп'яти, по дві и три жонки й дівки» [Кулішева цитата із Боркулабівської хроніки]. Як би там не було, та Наливайко прославився настільки, що його величали царем Наливаєм у всіх козацьких «коршмах» («кабаках»), так тоді називалися притони п'янства і блуду» [2, с. 69]. Окрім витвореного багатоголосся, привертає увагу імітація форми виписок із джерела та спосіб компілювати, так щоб підсилювати експресію і гіперболізувати. Значення має й те, що форма свідчення-документу зберігається щодо факту насилля над людиною, авторський конспект зосереджений на темі «легшій»: злодійства.

Критичне переосмислення козакофільства чітко сформульоване ще у версії 1874 року. Ним, на мою думку, зумовлена поява топосів розбоїв та пияцтва (локус корчми, притону). Інший аспект критичної настанови реалізується у річищі тези про Наливайка та князя Василя Острозького як захисників православ'я. Підібраний автором матеріал спростовує і набожність козаків (один із цього ряду епізод про пограбуванням маєтку Семашка в Тучині), і послідовність позиції князя (неучасть у поході на козаків внаслідок опозиції до Я. Замойського, релігійна терпимість і поблажливість до протестантів, цензура православної полемічної літератури, щоб усунути згадки про них). Врешті, у п'єсі загострено увагу на тому, що князь Острозький заборонив надвірному гетьманові Хмелецькому допомагати коронним військам, таким чином надавши можливість двом силам боротися на рівних.

У П. Куліша виправданням існування власного народу стає життя та діяльність таких спольщених «культурників», як Станіслав Жолковський. В історичних нарисах він названий «усиновленим Польшею Русином», «відступником від народності своєї», а у драмі – ляхом («був наш, але його викрали у нашої народної слави») [3, с. 122–123]. У примітці до тексту п'єси П. Куліш зазначає, що «поляками звались тоді одвічні ляхи, а ляхами – руські перевертні, прозеліти польщизни, католицтва і всякого нововірства: лютерщини, кальвінства, анабаптизму, соцініанства, євангелізму, аріянства» [3, с. 394]. Апологетика Жолковського, – в історичних роботах і у драмі, – будується за рахунок змалювання картин милосердя переможця, чесності й шляхетності у ставленні до противника та воєнній кмітливості стратега. Жолковський і Наливайко змальовані як дві рівні силою істоти, що змагаються за першість. «Та не зупиняли Жовковського ні погані малоруські дороги, ні люті завірюхи, ні темні ночі, ні манівці, якими, як лісовий звір, утікав Севериня. Як привиди, рухались його хоругви перед очима малочисельних колоністів, із вигуками й вилясками, без пісень, без радісних криків – Наливайко був гартований у боях і наїздах. … Але Жовковський не поступався йому нічим, так ніби текла у його жилах козацька кров» [2, с. 94]. Відповідно Наливайкова частка сюжету – картини наїздів, жорстокого насилля і грабунків, здебільшого із бароковими списками вкраденого майна (трапляється й по 13 позицій; «…забирали коней, волів, корів, шкури, мед, збіжжя, сідла, шаблі, гвинтівки, господарчий інвентар, кожухи, взуття, білизну і т. і. У містечку й селі наливаївці згвалтували одинадцять жінок і дівчат, одинадцяти чоловікам обрізали вуха») [2, с. 87]. Потенційна сила антитези веде до зумисного пониження емоційної потужності схожих фактів, наприклад, таких, як мізерна сума награбованих грошей у козацьких скринях, витягнутих на Солониці польськими вояками, тут опис події скорочений до кількох речень.

Із певністю можна сказати, що у поводженні козацького гетьмана П. Куліш бачить прояв позаперсональних соціально-духовних стихій. Саме їх і прагне встановити й описати. Тим-то не дивно, що ім'я Северин Наливайко – своєрідне скорочення, позначення стихії у формі синекдохи, і сусідить воно із рясно вживаними лексемами на кшталт «наливаї», «козаки», «здобичники». Множина й однина виступають як синонімічні. А вислів «оборонялись, як один» [4, с. 27] показує, як у процесі розказування наратив і граматичні форми підпорядковуються образним схемам уявного. У П. Куліша образне висловлювання подвоює картину й увиразнює ідеологічні акценти. Можливо, виконує роль імпульсу думки.

Письмо П. Куліша виявляється вдячним матеріалом для відстеження специфіки уявного. Як говорив В. Ізер, форма й функція однаково керовані інтенцією [1]. Письменник користується потенціалом тваринних образів ради лаконічності й

простоти, розбудовуючи алегорично-параболічні контексти й значні за обсягом дискурси, які захоплюють і семантично центрують представлення теми. Вражає, власне, «випускання фантазії на волю», яке часто дозволяє собі П. Куліш. Ось, наприклад: «хижі варязько-руські серця чули, що поживи вистачить надовго», «блукали Україною, ніби прислухалися і нюхали вітер [воздух], чи не пахне звідкись війною й здобиччю») [4, с. 52].

Риторичні прикраси на кшталт перифраз рясніють на сторінках аналізованих студій. Оцінюючи силу їх емоційного впливу, слід відзначити, що П. Куліш користується технікою «політичного письма» (Р. Барт), прагне коригувати читацьке сприйняття та якість моральних оцінок перифразами й алегоріями, що утримують в каналах жорстких антитез. Історичні факти, які задля формалізації зводить докупи письменник, вказують на дихотомічну схему: цивілізація/воля (1874), анархія/порядок (1877; «Матеріялы для исторіи Возсоединенія Руси»), руїнництво/будівництво (1884); наливайківці посідають позицію анархістів та руйнівників. У письменника учасники повстання – наливайківська секта, лицарі в лахмітті [«лохмотные»], бездомні блукальці, січові лицарі, волонтери, охочекомонні, затяжці, козацька орда, воїни християнського цісаря, наливаївці, козацький шумний рій, п'яні руїнники, витязі свавілля, дракони польсько-руського життя, летючий і стійкий противник, свої анархісти, шукачі щастя, голота, свавільники, хижі варяго-руські серця; сам Северин Наливайко – титулярний гетьман, козакуючий витязь, український Алківіад, напівдикий цар банітів та інфамів, гайдамацький цар Наливай, отаман вольниці, зухвалий козак, лотр, розбійник; князь Василь Острозький – доматор, еквілібрист-багач, деспот-магнат. На одному боці антитези поряд із Наливайком та наливайківцями вписані варяго-руси, половці, торки й берендеї, скіфи, гайдамаки, а також Б. Хмельницький. Історичне розширення сутнісного контексту здійснюється лише у першій версії наративу («Исторія …»). Взірцевим аналогом описуваного повстання став художній світ «Слова о полку Ігоревім»: «Поночі втікав від ляхів Наливайко, ніби ігорівський Овлур, що біг вовком, «струшуючи собою холодну росу»» [4, с. 124]. Причому козаки ідентифікуються із ворожим щодо українства елементом (половці, татари, варяги); в автора вони Інші на українських просторах. Домінує у версії 1884 року, що впливає і на текстову структуру драми, іменування «наливаївці», яке активізує потужність локусу корчми/ледарства/пияцтва. Врешті, серед можливих варіантів назви селянського руху П. Куліш і для першої історіософської версії оповідання обрав слово «бунт». Усе ж випадок із плутаниною вжитку форми імені Северин/Севериня («як називали здобичники свого царя Наливая із розбійницькою ніжністю») [2, с. 83] показує, що вигадані обмеження й розрізнення ради чіткості ідеологічної позиції годі витримати послідовно й автору.

Як зазначає В. Івашків у коментарях до передруку тексту драми, ім'я цар Наливай з'явилося під впливом народних переказів і мається на увазі значення «цар козаків», звідси й відповідні акценти письменника: «тверезий цар п'яниць» [3]. Думаю, що у процесі написання алегоричний та символічний плани наративу уточнювалися й шліфувалися. Принаймні сцени наливання чаші, споживання оковитої і протверезіння достатньо часто піднімаються до рівня метафори, коригуючи план розігрування події. Але й прізвища учасників козацької війни «підганяються»: Хмелецький, Бурлій. Такого коригування зазнає й карта руху сотень і хоругов повстанців. Вона символічна. «Сцена – під містом Острогом, під замком Бара, під містечком Гостропіллям, під городом Білою Церквою, на Солониці за Сулою і в Варшаві» [3, с. 373]. Якщо врахувати текстові уточнення, наприклад, не Солониця, а Солоне Поле, не стак під Баром, як на хуторі Шершні, не Остропіль, а Гостропілля, не у Варшаві, а над Віслою, то відразу відчувається, що автор задіює «внутрішню форму» – і рух С. Наливайка до смерті й слави пролягає від в'язниці (Острога) через суперечки, оману, невизначеність і дипломатичні виверти (Гостропілля, насправді містечко Остропіль) до страти, яка змушує боротися за виживання й шукати союзників, тобто своїх («Садок при єзуїтському кляшторі. Вид з гори на Віслу») [3, с. 485]. Наприклад, монолог про містичні видива князя Василя Острозького локалізований у «гостропільській» сцені. Якщо врахувати, що карта реальних подій 1596 року для Северина Наливайка розпочиналася із містечка Степаня, яке розташоване нині на рівненській частині Волині, тут була його штаб-квартира на зимовий час[1] [5, с. 197], то видно, яким чином увиразнюється метафоричний потенціал просторових координат драми.

Біографія Наливайка визначається як час походів і простір зудару кількох сил, коли його потуга була то сильнішою, то слабшою. Саме їй письменник дав ім'я Наливайківщина за аналогією до Косинщини, співмірно із тим, як він у популярних статтях відділяв епохи буття українського народу: «Хмельниччина», «Виговщина» (1861). Текстом фіксується процес генералізації феномену, і прикметно, що у П. Куліша він образотворчий і складається із власне скорочення, узагальнення й фікційного дублювання: «Косинський написав програму наступних [грядущих] битв; козаки в Мартиричах приклали до неї печатку» [4, с. 27]. Версії наративу про Северина Наливайка стосуються не стак його діяльності (вчинків, слави, удач чи прорахунків), як наявних у часі Наливайка (Наливайківщини) соціально-життєвих сил, спільнот чи груп, які прагнуть вижити у тих умовах політичного буття. На підтвердження натуралістично-позитивістичних поглядів письменника, дослідник О. Ясь наводить слова із передмови до «Исторіи возсоединенія…»: «Є щось виправдувальне у тріумфі навіть і грубої сили над безсиллям її противників, якщо це торжество йде поступово та не змінює своєму характеру протягом цілого ряду сторіч. Видовище природи, в найвеличніших і найменших її розмірах, заспокоює наше почуття, що обурюється супроти цієї думки, яка на кожному кроці відображується нам у живих прикладах» [переклад із російської належить О. Ясю; 6; 491].

У відповідності до наукових принципів позитивізму письменника кожна із літературних постатей староруської драми «Цар Наливай» – життєва сила, що вступає у боротьбу за своє існування. Тому сюжет укладений із зіткнень різних груп серед православної шляхти, учасників наливайківського повстання, простолюддя, яке тісниться у коршмах, священиків і монахів католицького й православного віросповідання. П. Куліш представляє час осмислення кожною із груп своєї позиції у сутичках і протистояннях; це час самоідентифікації, вибору політично-воєнного табору. І локалізація подій більш посутня, аніж власне подія. Хмелецького бачимо у світлиці його хутору під Острогом у роздумах про службу (сюди нагло вривається, шукаючи свата, Наливайко), польську шляхтянку Оборську на порозі її дому (тут їй, панні із роду поляків-переселенців, повідомляють про смерть рідних козаки, які їх перемогли у бою), козаків Палія, Мамая та Бурляя у шинку кабашниць (прибуває Наливайко і читає універсал із закликом до помсти). Увиразнено власне вибір. Два персонажі – Афонець та Ігнотус – вирізняються тим, що представляють імперіалістичні потуги, замасковані під релігійну ревність; вони маніпулюють ін-

[1] «Наливайківці займали такі міста, містечка і села: Степань, Пінськ, Дубровичі, Клевань, Висоцьк, Городець, Лабунь; досягали до Олики на південно-заході і до Пінська і Кобчина (Кобрина) на півночі. …Так, в середині лютого він наказав князю Юрію Чорторийському віддати йому на постій місто і замок Клевань» [6; 177].

шими та приховують свої наміри. Обоє поставлені у такі ситуації, що викривають їх лицемірство й жорстокість (примус до проституції, приниження через ганьбу й пережите насилля, полон чи злидні). Художній простір Наливайкового повстання простягається від Волині до майдану над Віслою, де стратили козацьку старшину. Усе ж воєнна й політична поразка схематизується не під сюжет про мучеників, а підтягується під матрицю про творців нової віри і засновників нової спільноти. Щоб це зрозуміти, варто відстежити статусні й психологічні зміни, які відбулися із персонажами, представниками народу – Туркенею, Бурлієм, Мамаєм. Якщо в перших актах перед нами п'яниці (та й цар же зветься Наливаєм), то у третьому вони уже наділені важливою роллю повстанців, які стоять на чатах, і згодом у шинку розігрують веселу комедію, під час якої посвячують жінок-кабашниць у княгині Корецьку, Вишневецьку й Острозьку. У п'ятому ж – Туркеня й Параска – свідки страти. Бурлій перетворений на кобзаря, який складає про Наливайка пісні і ходить від дому до дому. А двох вартових із Солоницького табору ведуть позаду Наливайка («А се ж яких іще двох ведуть позаду? В кармазині та блаватасі? /…/ Як стратять їх ляхи, дак всі гріхи їм відпустяться») [3, с. 488]. Троє розбійників, засуджених на страту; великий натовп, серед нього ховаються послідовники; «вигуки із купи: «Wiwat, wiwat Caru Nalywaju!»» [3, с. 489]. Смію твердити, що бачимо у П.Куліша зумисну імітацію хресного шляху на Голгофу, тим-то саме іменування царем стає важливою деталлю художнього задуму.

Художній дискурс оповідання про С. Наливайка відбиває романтичні уявлення П. Куліша про особливості наукового викладу, важливість фіксації екстатичного моменту. Риторичні прийоми позначають ці фрагменти. Завдяки перифразам, метафорам та антитезам, що інтерполюють художній дискурс у фактографічний опис, розширюється контекст, проставляються ідеологічні акценти й узгоджуються чи ідентифікуються хронологічно віддалені явища; почасти вони реалізують авторську потребу переосмислення історії козаччини із гуманістичних позицій. Персоналістська винятковість та регіональна специфіка здебільшого не прописуються.

Література:

1. Изер В. К антропологии художественной литературы. *Новое литературное обозрение.* 2008. № 94. URL: https: // polit.ru/article/2009/02/27/izer. (дата звернення: 28.08.2018).
2. Кулишъ П. А. Отпаденіе Малороссіи отъ Польши (1340–1654) : Въ трехъ томахъ. Москва, 1888. 283 с.
3. Куліш П. О. Твори : В 2 т. Т. 2 : Поеми. Драматичні твори. Київ: Наукова думка, 1998. 768 с.
4. Кулішъ П. А. Исторія возсоединенія Руси. Т.2 : Отъ начала столѢтней козацко-шляхетской войны до возстановленія в КіевѢ православной іерархіи, въ 1620 году. С.-Петербургъ, 1874. 456 с.
5. Леп'явко С. Козацькі війни кінця ХУІ ст. в Україні. Чернігів: Сіверянська думка, 1996. 284 с.
6. Ясь О. Історичне письмо Куліша у світлі його інтелектуальних трансформацій. *Хроніка 2000. Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин. До 190-річчя від дня народження П.О*. 2009. Вип. 78. С. 459–528.

РОЗДІЛ 5.

СУЧАСНІ МОДЕЛІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОРІЧ

Отримано: 6 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: lystopad_rivne@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-172-175

Бестюк Ю. І. Сезаннізм й українська література 1920–1930-х років (В. Поліщук / В. Єрмілов, Ю. Яновський / О. Довженко). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 172–175.

УДК 821.161.2.09:75.03(44+477)
Y80 Related Disciplines

Бестюк Ірина Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент, Рівненський державний гуманітарний університет

СЕЗАННІЗМ Й УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА 1920–1930-Х РОКІВ (В. ПОЛІЩУК / В. ЄРМІЛОВ, Ю. ЯНОВСЬКИЙ / О. ДОВЖЕНКО)

У фокусі інтермедіального аналізу – феномен літературного сезаннізму, який виник завдяки творчому спілкуванню письменників із художниками, об'єднаних спільними угрупуваннями, комунами чи салонами: чільна роль відведена П.Сезанну в культурологічній студії В.Поліщука «Василь Єрмілов» (1931); живописні смисли цього французького постімпресіоніста трансформовані в новелі Ю.Яновського «В листопаді» (1925), присвяченій художнику О.Довженку, який був захоплений Сезанном; також авторка статті не оминає увагою змодельовану мистецьку аналогію в поезії «Верлен і Сезанн» (1925) В. Маяковського.

Ключові слова*: сезаннізм, інтермедіальність, екфразис, трансгресія.*

Iryna Bestiuk,
Candidate of Sciences (Philology), Docent, Rivne State Humanitarian University

SEZANNISM AND UKRAINIAN LITERATURE 1920–1930 YEARS (V. POLISCHUK / V. YERMILOV, Y. YANOVSKY / O. DOVZHENKO)

In the focus of the interdisciplinary analysis, the phenomenon of literary sezannism, which arose from the creative communication between writers and artists, united by common groups, communes or salons: the role played by P.Sezann in the V.Polischuk cultural studies studio «Vasyl Yermilov» (1931); the picturesque meanings of this French post-Impressionist transformed in the story of Y. Yanovsky «In November» (1925), dedicated to the artist O. Dovzhenko, who was captured by Cezanne; also the author of the article does not overlook the simulated artistic analogy in poetry «Verlene and Cezanne» (1925) by V. Mayakovsky.

Key words: *sezannism, intermediality, ekfrazys, transgression.*

Постановка проблеми. Розрив із класичною традицією і перехід до нового аванґардистського мистецтва пов'язаний із творчістю художників-постімпресіоністів другої половини XIX ст.: Вінсент Ван Ґоґ, Поль Ґоґен і Поль Сезанн стимулювали європейські естетичні пошуки і вплинули на оновлення українського культурного дискурсу 1920–1930-х, охопивши ареали як візуального (живопис, театр, кіно), так і вербального текстотворення. Так, зі щойно відкритого 1907 року Поля Сезанна (1839–1906) розпочались не тільки «Українські мистці Парижа»: Михайло Бойчук [15, с. 37, 42, 43], Олександр Архипенко [15, с. 67], Олександр Грищенко [15, с. 100]. У різний час «сезанністами» позиціонували Віктора Пальмова, Андрія Тарана, Давида Бурлюка, Анатоля Петрицького та інших українців. Феномен, нині відомий як «сезаннізм» [9], [14], [16], слугував прототекстом абстракціонізму Казимира Малевича, який пов'язував із сезаннівською манерою поворотний етап в історії живопису: своє дослідження «Від Сезанна до супрематизму» (1920) він розпочав так: «Сезанн – опуклий і свідомий індивідуум, який збагнув причину геометризації і неусвідомлено вказав нам на конус, куб і кулю, як на характерні різновиди, на принципах яких потрібно було будувати природу, тобто зводити предмет до геометричних простих виразів» [14, с. 3]. «Сезанн, – стверджував автор «Чорного квадрата» (1915), – тільки йшов до абстрагування природних тіл», не відриваючи об'єм і вагу предмета від його живописного змісту [14, с. 11].

Перевагу Сезанну як «прабатьку пізніше виниклого кубізму, футуризму» [6, с. 143] віддавав і реформатор українського театру, режисер Лесь Курбас, про що він писав у статті «Питання ідеї і форми» (1925), а двома роками пізніше, розповідаючи про «шляхи» «Березоля», зізнавався: «Італійські футуристи мали для «Молодого театру» менше значення, аніж, наприклад, французькі імпресіоністи, з яких на мене особисто впливав найбільше Сезан з його тенденцією до йомкости, до виходу із двомірности» [13, с. 911].

Мета і завдання дослідження. Наведені ці та інші мистецтвознавчі артефакти важливі в інтермедіальному аналізі *літературного сезаннізму*, який сформувався завдяки творчому спілкуванню письменників із художниками, об'єднаних спільними угрупуваннями, комунами чи салонами. У фокусі уваги – тандеми Валер'яна Поліщука і Василя Єрмілова («Аванґард» (1926)), майбутніх «ваплітян» Юрія Яновського й Олександра Довженка під час їхнього харківського співмешкання, а також російського футуриста Владіміра Маяковського, пов'язаного з українським колом сестер Синякових.

Виклад основного матеріалу. У студії «Василь Єрмілов» (1931) поет Валер'ян Поліщук розглядав досвід українського художника у своєрідному спадкоємному зв'язку, – від постімпресіонізму Сезанна до кубізму Пікассо, – і вказував на цих майстрів як на попередників і навчителів, які вплинули на кристалізацію творчого методу харківського конструктивіста. Як і Пікассо, який зосередився на тій геометрії, конструктивній фактурі, що її завбачив в імпресіоністичній натурі Сезанн, Єрмілов 1920-х теж дошукувався «простих елементів форми (кола, квадрата, трикутника, куба й ін.) з фарбованою конструкцією» [11, с. 538], проте, як зазначає поет, ніколи не був прихильником «чистого геометризму», але, як великий художник, умів уловити «конструктивно-планову суть» [11, с. 539]. «Аналітично-творче просякнення в речі, – визнає Поліщук, – досягає іноді в Єрмілова уже тих верховин, якими повністю володіли великі Майстри й вожді образотворчого мистецтва, як да Вінчі, Сезанн, Пікассо, Ґросс» [11, с. 539].

Окрім сезаннівської латентної геометризації, що інтригувала як відомого іспанця Пікассо, так і українця Єрмілова, Поліщук згадує і про експерименти з відтінками однієї барви, що відсилає нас до «Купальниць» (1894–1905) Сезанна, в якій задіяна вся палітра синього: від кобальтового до лазурового: «Єрмілов, – свідчить В.Поліщук, – знайшов для одного зеленого кольору 360 відтінків, що ними вкрив відповідну кількість карток. Те саме робив він і з іншими основними кольорами. Далі, комбінуючи цю абетку, легко знаходити найяскравіші чи найдоцільніші для даного сполучення» [11, с. 538].

Вдало дебютувавши в новому амплуа мистецтвознавця, поет Поліщук став «першим біографом» В. Єрмілова, творчу еволюцію якого розглянув у широкому європейському контексті: він розповів, як, поставивши за мету збагнути метод зображення тіла, цей художник робив зарисовки, починаючи із Мікеланджело, да Вінчі, Дюрера, Рембранта і сягаючи свого сучасника Пабло Пікассо, твори якого копіював [11, с. 534]. Втім, «особливо багато», – підкреслює дослідник стосовно становлення майстра, – дала виставка «Бубнового валета», організована московськими «сезанністами» П. Кончаловським й І. Машковим, у якого Єрмілов навчався 1913 року, а також колекції С. І. Щукіна й А. І. Морозова, де експонувались роботи як П. Пікассо, так і Ван Ґоґа, Ґоґена, Сезанна.

Учнівське захоплення Сезанном припадає на переломні 1910-ті[1], які В. Поліщук називав «бунтарською добою, що хоронила символізм і розпочалась футуризмом і кубізмом» [11, с. 533], на яких власне і зосередився український художник[2]. «Застрільник футуризму» [11, с. 533] в малярстві, В. Єрмілов поставлений поряд із футуристом В. Маяковським у літературі. Поліщук неодноразово нагадує про їхні зустрічі, які, як відомо, відбулись завдяки салону сестер Синякових, високо оціненого нашими сучасниками: «Уся культура, яку тоді могли дати родові культурні гнізда, і, зокрема, яку давала ця садиба, попри її побутовий аскетизм, що на нього час від часу скаржилися її господарі, – уся вона відгукнулася у творчості тогочасних митців»; «Список закоханих бранців цієї садиби чималий – це цвіт тогочасної літератури й мистецтва: Велимир Хлєбников, Борис Пастернак, Володимир Маяковський, Микола Асєєв, Григорій Петников, Божидар, Василь Пічета, Давид Бурлюк, Василь Єрмилов і багато інших» [10, с. 106–108].

Цілком ймовірно, що саме під впливом цього українського середовища «Сезаннівський текст» оживе у «паризькій» поезії В. Маяковського «Верлен и Сезан» (1925), де озвучене кредо харківських художників «наш бог – Ван-Гог».

Ліричний герой Маяковського, поет, втікає від екзистенційної тисняви готельного номера «Istria» («Мне жмет» [8, с. 255]) у кав'ярню «Ротонди» («центр мистецького життя» 1920-х, створений А.Буше [15, с. 29]), де переживає візійну зустріч із Верленом, образ якого суґерований розтиражованими репродукціями («Лет сорок / вы тянете/ свой абсент / из тысячи репродукций» [8, с. 256]). Росіянин зав'язує з французьким колегою («cher camarad Verlaine») розмову: розповідає йому, що той вийшов із моди, зізнається, що мало що читав його, бо російські переклади – «дрянь» [8, с. 256], і зрештою пропонує погуторити «о нашенском ремеслишке» [8, с. 257]. У відкритому порталі міжпоколіннєвого контакту загострюється спільна для поетів двох різних ґенерацій – модерної (імпресіонізм) й аванґардної (футуризм) – проблема профанації мистецтва («стихи – / труха» [8, с. 257]). Герой Маяковського звинувачує у цьому поетів-кар'єристів і відповідно шукає розуміння у старшого колеги, який теж, свого часу, ігнорував буржуазний успіх, цінуючи творчу незалежність, і відповідно зараховував себе до «проклятих поетів». Втім, мовчазний слухач, декаданський Верлен лишень розчулено заздрить поетичному бунтарству молодого автора й усвідомлює власний анахронізм («И вижу, / зависть / зажглась и горит / в глазах / моего натюрморта. / И каплет / с Верлена / в стакан слеза» [8, с. 259]). По-іншому презентований Сезанн, який береться писати портрет Верлена, по-імпресіоністськи ловить мить його зворушення («Тут / к нам / подходит / Поль Сезан: / «Я / так / напишу вас, Верлен»» [8, с. 260]). Спостерігаючи за творчим тандемом імпресіоністів, російський аванґардист з прикрістю визнає, що його портрет не напишуть, бо й художники, його сучасники, «не трут / понапрасну / кисти» [8, с. 261]. Відсторонюючись від анахронізму Верлена (як, до речі, і Рільке в «Листах про Сезанна»), асоційованого з мертвою природою натюрморта (з фр. Nature morte), герой Маяковського захоплено фіксує, що Сезанова «краска» досі «свежа»:

[1] Сезанн був культовою постаттю у харківському художньому середовищі початку 1910-х років. Сучасна дослідниця Т. Павлова пише про т.зв. братство сезанністів, до якого художника-початківця В.Єрмілова залучив Д. Д. Пещанський, «послідовник Сезанна»; завдяки іншому своєму наставнику Е.Штейнберґу, молодий художник познайомився з мюнхенським виданням книги Ю. Мейєр-Ґрефе про Сезанна, а також – із листами Ван Ґоґа німецькою мовою, що їх читав своїм студійцям той же Штейнберґ, захоплено повторюючи «Ван Гог – мій Бог» [9; 22]. Наслідком чого стала картина Єрмілова, яка називається, як і ванґоґівська 1888 року, – «Нічне кафе» (1918) [9, с. 29].

[2] «Вправляння в кубізмі», зазначає Т. Павлова, Єрмілов розпочав із копіювання двох картин Пікассо: «Дами з віялом» (1908) з московських колекції І. А. Морозова, що занотовано у його щоденнику 1921 року, та «Дівчини з мандоліною» (1910) із зібрання С. І. Щукіна, причому обидва ці твори трансформував у власній версії «Дами з віялом» (1919) [9, с. 8].

Monsieur,
простите вы меня,
у нас
старикам,
как под хвост вожжа,
бывало
от вашего имени.
Бывало –
сезон,
наш бог – Ваг-Гог,
другой сезон –
Сезанн.
Теперь
ушли от искусства
вбок –
не краску любят,
а сан [8, с. 260].

Пейзажна репродукція Поля Сезанна прикрашала харківське помешкання художника О.Довженка [1, с. 59], який, повернувшись із Берліна, де студіював образотворче мистецтво, як згадував М. Бажан, не відривався від мольберта: «Там оголена натурниця тричі на тиждень зранку позувала гурткові художників, вганяючи Стьопу й мене, коли ми йшли вмиватися, у превелике зніяковіння» [2, с. 409]. Відвізши дружину Варвару лікуватися до Криму, вони четверо (О. Довженко, Ю. Яновський, М. Бажан і С. Мельник) замешкали «одною комуною» (ймовірно, надихались зініційованим Ван Ґоґом мистецьким співжиттям в Арлі, на яке відреагував, як відомо, поміж паризькими художниками лишень Ґоґен): «Спільно снідали, спільно вечеряли, спільно ходили до Будинку літераторів чи до театрів, лише на працю ходили нарізно. Правда , Сашко нікуди й не ходив – чи то сідав перед мольбертом, чи нахилявся над письмовим столом, пишучи сценарії, а ввечері охоче втягувався в балачки, які обізвав словами Беранже: «На лужку дитячий крик»» [2, с. 410].

Із цим періодом пов'язана присвячена художнику О. Довженку («Сашкові») новела Ю. Яновського «В листопаді» (1925), в художній фактурі якої трансформовані живописні формули французьких постімпресіоністів, головним чином, упізнавані імплікації сезаннізму, зокрема заперечення традиційної перспективи і пошуків інших способів відтворення глибини на плаский поверхні. «– Площина – є щось символічне. Оволодіти нею – то найважливіше завдання такого пачкуна, як я» [17, с. 131] – іронізує український герой і, як французький майстер, розпочинає з лілової точки: кладе «лілову смугу на щоці свого твору» [17, с. 131]. У «Листах про Сезанна» Р.М.Рільке вказував на підкреслений інтерес до фіолетової гами: ніхто досі, писав він, «так ретельно і в таких тонкощах» не розробляв фіолетовий: «від легкого, холодного лілового до важких фіолетових фарб фінського граніту» [12].

В основі творення картини – трансґресивний акт: художник-аванґардист перебуває у конфлікті з традицією, «вибуховий» розрив із якою асоціюється зі зруйнуванням храму, на місці якого він візуалізує власний витвір («І він малює на місці храму свій витвір /…/» [17, с. 133]): «Це буде дівчина зі снопом, тіло, повне крові і м'язів, здорові груди, що ось-ось мають колиснути від дівоцького руху. Сніп жовтий, важкий – символ життя і врожаю на тлі зелені і сині. Дівчина – трохи легкодумна по своїй поганській глибині» [17, с. 133]. В екфразисі творчого задуму, піднесеного до архетипного узагальнення, – оголена дівчина із снопом на зелено-синьому тлі, – задіяні улюблені кольори Сезанна (охра, синій і зелений) [14]. Натомість у його семантичному текстотворенні кодований ґоґенівський метод, – суміщення у жіночих образах поганської і християнської символіки [4, с. 354][3].

Вітаїстична динаміка майбутньої картини зредукована до геометричних абстракцій, – фігура дівчини, контури снопа і годинникова клепсидра асоціативно ототожнені: взаємонакладаючись як кінонапливи, символізують циклічні закономірності світової креативної енергії («Сніп пшеничний, важкий і пахучий, пливе в повітрі. Він хвилюється, як марево, і це вже не сніп, а дівчина» [17, с. 133]; «Вона була годинником /…/» [17, с. 136], «/…/ і це я залишив дівчину годинником у чужім вікні» [17, с. 137]).

Трансґресивний стан художника обумовлений не тільки доланням традиції, а й виходом у трансцендент. У галасливому місті митець знаходить усамітнення у сквері, – альтернативному просторі для творчої медитації, для вивільнення його «надзвичайної думки». Він ходить у сквер, щоб зустріти синьооку дівчину, за якою підглядає як за натурницею, яка у візійному вимірі постає музою. Розгортання часопросторового континууму від предметного до абстрактного взаємообумовлене зі станами зміненої свідомості: «Він уявляє собі живого доктора-гіпнотизера» [17, с. 131], якому під силу вимкнути реальність і занурити реципієнта «в нетрі уяви» [17, с. 133] чи, як і сказано в тексті, – в «абстракцію» [17, с. 131], де візуалізовані фактури (дівчини, снопа, клепсидри) вражають подібністю.

Нові мистецькі форми відкриваються в граничних проміжках. Дух художника, зазначено у першій частині, «буйно розквітає» ввечері [17, с. 131]. Сприятливий час для колекціонування «золотоносних» спостережень – «перелом дня на вечір» [17, с. 133], як і для творчого переосмислення і реалізації, – «довгі вечори і творчі ранки» [17, с. 133]. Його дівчина народжується не тільки «з фарб і тіла» [17, с. 132], а й – з містерії ночі, візуалізація якої відсилає до знаменитої картини Вінсента Ван Ґоґа «Зоряна ніч» (1889): «Зачиняйте двері, громадянко Ніч. // На синьому просторі пливе вона, зайшовши, і світить

[3] Оголену жіночу натуру, що вражала глядачів й у фільмі «Земля» (1930) О. Довженка, Т. Павлова трактує як цитату з диптиха Б.Косарева «Жнива»: «А жіноча фігура з відомої акварелі Косарева «Жнива» (1919), наче перегукується зі сценою розпачу Наталки. Більше того, порівняння з косаревським диптихом виявляє додаткові конотації. Наталка, що побивається у відчаї, виглядає наче осиротілою половинкою умовного диптиху парного образу, створеного Косаревим: чоловіка і жінки, кожного при своїй справі, але водночас у якомусь одвічному прагненні одне до одного. Цю улюблену композицію, насичену архетипною сув'яззю, Косарєв повторював неодноразово у різних творах. // А можливо, річ тут узагалі – про паралелі часу, єдність мови, котрою користувалися митці?» [10; с. 178].

вогні. Загоряються, по-перше, сім зорь на півночі, закликаючи у невідоме кіно «Золотого воза»» [17, с. 132]. До ванґоґівської улюбленої палітри (контрастування жовтого і синього) спрямовують і лейтмотивні барви-домінанти золотої листопадової ночі, які водночас сприймаються і як натяк на петлюрівське минуле О.Довженка.

Творчу уяву Ю.Яновського, як і інших українських письменників 1920–1930-х років, стимулює «текст Ґоґена», з його ескапізмом і екзотизмом (втеча з Парижа на Таїті й Маркізькі острови) та колористичними експериментами (червоні хмари, сині чи рожеві дерева). Патетичність «листопадової» ситуації у новелі Ю.Яновського зрівноважена іронічною ґоґенівською алюзією: «Я такий багатий, як папуга, що має сотні фарб і сотні років перед собою, гойдаючись над затишною бухтою тропічного моря» [17, с. 131], – зізнається його художник, натхненний настрій якого підтримує приятель-«писака»: «червона радість освітлить вашу мазанину щирістю, усміхнеться синіми очима» [17, с. 132].

До палітри П.Ґоґена апелює і В.Поліщук, підкреслюючи вплив східних країн на колористичне відчуття Єрмілова, оповідає про його перебування у Персії, «де гогенівський рожевий пісок, лапаті пальми і дзвенясте повітря» [11, с. 529]. Іншим показовим ілюстративним матеріалом вважаємо соцзамовну повість «Долина Май» (1933–1935) О.Кундзіча, який ціною мистецьких алюзій і ремінісценцій компенсував ідеологічний тиск під час написання цього твору: грозову хмару асоціював із ґоґенівськими фарбами і з грюкотом героїчних поем Ф.Ліста («Несла в собі глибокі гогенівські фарби, повний лістівський грюкіт героїчних поем») [5, с. 282].

Висновки. У літературному просторі 1920–1930-х П.Сезанн – не менш інтригуюча постать, ніж Ван Ґоґ чи Ґоґен [Див.: 3], радість зустрічі з яким поєднує фахову студію В.Поліщука, новелу Ю.Яновського з футуристичними творами Михайля Семенка «Замір» (1914) і «Настрій» (1916), з його візіопоезією «Система» (1922) та романом Юліана Шпола «Золоті лисенята» (1929).

Література:

1. Бажан М. В поисках пути. *Довженко в воспоминаниях современников.* Москва: Искусство, 1981. С. 57–66.
2. Бажан М. Майстер залізної троянди. *Політ крізь бурю: Вибрані твори.* Київ: Криниця, 2002. С. 397–448.
3. Бестюк І. «Кущ» Вінсента Ван Ґоґа: функції екфразису в романі «Майстер корабля» Юрія Яновського. *Мандрівець.* 2013. № 6. С. 46–51.
4. Иванов В. Три выставки и три судьбы: Дега, Гоген, Филонов. *Избранные труды по семиотике и истории культуры*: Т. 4: *Знаковые системы культуры, искуства и науки*. Москва: Языки славянских культур, 2007. С. 352–356.
5. Кундзіч О. Твори: В 2-х т. Т.І. De Facto: Роман; Долина Май: Повість; Родичі: Повість. Київ: Дніпро, 1985. 480 с.
6. Курбас Л. Березіль: Із творчої спадщини. Київ: Дніпро, 1988. 518 с.
7. Малевич К. От Сезанна до супрематизма: Критический очерк. Москва, 1920. 16 с.
8. Маяковский В. Сочинения в двух томах, т. І. Москва: Правда, 1987. 768 с.
9. Павлова Т. Василь Єрмілов жде весну. Київ: Родовід, 2012. 108 с.
10. Павлова Т., Чечик В. Борис Косарев: 1920-ті роки. Від малярства до теа-кіно-фото : монографія. Київ: Родовід, 2009. 288 с.
11. Поліщук В. Вибрані твори. Київ: Смолоскип, 2014. 680 с.
12. Рильке Р. М. Письма о Сезанне URL: http://www.librapress.ru/2013/07/Rajner-Marija-Rilke-Pisma-o-Sezanne.html
13. Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933: Поезія – проза – драма – есей. Київ: Смолоскип, 2004. 992 с.
14. Сезаннизм. URL: http://www.izostili.ru/index.php?section_ID=54
15. Сусак В. Українські мистці Парижа. 1900–1939. Київ: Родовід, 2009. 408 с.
16. Турчинская Е. Сезаннизм и отечественная живопись XX века. *Научные труды: Проблемы развития отечественного искусства*. Выпуск 24 (январь – март). Санкт-Петербург: Петербургский государственный академический институт живописи, скульптуры и архитектуры им. И.Е.Репина, 2013. С. 131–137.
17. Яновський Ю. Твори: В 5-ти т. Т. 1. Київ: Дніпро, 1982. 533 с.

Отримано: 23 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: oleksandra.visych@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-176-179

Вісич О. А. Лицедійство та ілюзорність в драматургії Юрія Косача. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 176–179.

УДК 821.162.2-312.6.09

Вісич Олександра Андріївна,
кандидат філологічних наук, доцент, докторант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ЛИЦЕДІЙСТВО ТА ІЛЮЗОРНІСТЬ В ДРАМАТУРГІЇ ЮРІЯ КОСАЧА

У статті розглянуто драматичну творчість Юрія Косача у світлі метадраматичної поетики. Зроблено акцент на наявності авторської концепції нового театру і драми, що безпосередньо вплинула на жанрову специфіку власних п'єс письменника. Для драм Косача характерне звертання до складних проблем, що стосувались як історичного вибору нації, так і особи (політичного лідера, митця). Автор послуговувався художніми техніками, що унеможливлюють реалістичну подачу матеріалу. Ключовими рисами п'єс визнано багатоплощинність драматичного простору, алюзійність, лицедійство, химерність образів, стирання кордонів між реальним та уявним.

Ключові слова*: метадрама, театр, алюзійність, лицедійство, блазень.*

Visych Oleksandra,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Doctoral Student, Lesya Ukrainka Eastern European National University

ACTING AND ILLUSION IN THE DRAMA OF YURIY KOSACH

The article deals with the dramatic creativity of Yuriy Kosach in the light of metadramatic poetics. The main attention is paid to the author's concept of a new theater and drama, which directly influenced the genre specifics of the writer's own plays. The typical feature of Kosach's dramaturgy is the appealing to complex problems, which concerned both historical choice of the nation as well as an individual (political leader, artist). The author used such art techniques that made realistic style impossible. The key features of the plays are multilayering of the dramatic space, allusion, acting, bizarre nature of the images, and erosion of the boundaries between the real and the imaginary world.

Key words*: metadrama, theater, allusion, acting, buffon.*

Постановка проблеми. Серед творчого надбання письменників, що репрезентують третю хвилю еміграції в Україні, важливе місце посідає доробок Юрія Косача. Добре знаний як оригінальний прозаїк, Косач-драматург, а також критик та літературознавець з самобутніми поглядами, відкрився для читача лише в останні десятиліття. Як і його тітка Леся Українка, він глибоко усвідомлював необхідність оновлення українського театру, що прагнув вийти з залежності від спрощеного етнографізму і водночас не стати епігоном європейських зразків. З цією метою Юрій Косач написав ряд п'єс, які могли б стати окрасою репертуару національного театру, однак сценічна доля його творів не склалась. Юрієві Косачеві, добре обізнаному зі спектром шукань на європейській сцені, в українському середовищі діаспори імпонували драматурги-експериментатори, які тяжіли до ірреалістичного подвоєння реальності, синтезу прийомів різних культурних епох, і засвідчували художнє мислення, яке нині науковці означають як метадраматичне. Лідером новаторської динаміки у змістоформі драматичних творів співвітчизників у діаспорі Юрій Косач небезпідставно вважав Юрія Костецького. Однак його внесок в еволюцію української метадрами слід визнати не менш вагомим. Багатий глядацький досвід Косача у повоєнній Європі спричинив апологетику письменника новітнього формату, названого ним «театр екзистенціалізму». Прихильник ідей Ж.-П. Сартра, мистецтво Косач трактує «як «безкорисну пристрасть», «здійснювану свобода», як «вибір», відтак «екзистенціялістичний театр», на його думку, – це «театр авангарду нашої доби, принаймні – корчійного зусилля на авангардне становище» [5, с. 9].

Театральні рефлексії Юрія Косача проливають світло як на провідні мистецькі тенденції доби, так і на формування його власних естетичних координат. Нагадаймо, що свої спостереження про сценічне мистецтво письменник почав публікувати ще 1939 р. в берлінскому часописі «Нація в поході» під назвою «Розважування про театр». Згідно з його оцінками, у набутках українських драматургів заслуговували увагу шукання в руслі абсурдизму і сюрреалізму. Письменник високо цінував творчість Миколи Куліша, зокрема запропонований ним «новий стиль, новий канон української драматургії – сюрреалістичний та історіософічний» [10, с. 45]. Особливо інтенсивно Косач звертається до міркувань над перспективами драматургії та театру після Другої світової війни, чому сприяло творче середовище діаспорян та видавнича активність МУРу. У статті «Театр екзистенціалізму» (1947) він висловлює міркування з приводу жанрових особливостей шукань екзистенціалістів, які видаються йому досить близькими, але все ж відмінними від драми ідей, або ж таких її виявів, як інтелектуальна, психоаналітична, метафізична драма. Еекзистенціалізм у драматургії, як вважає письменник, вимагав театру, який би відрізнявся від усталених сценічних конфліктів, що повторювали схеми романтизму, мелодраматизму, натуралізму, прийшла пора метадраматичних метаморфоз – відчуження від «зайвого оптимізму», актуалізація людини з характерною розщепленістю, яка б уособлювала розмаїті грані шекспірівського «theatrum mundi». Нові прикмети драматургії, що, з погляду опонентів, могли здаватися «звироднілою модою чи снобізмом», справляли враження «джерел якогось нового стилю, він змагається за нові форми театрального мистецтва, хоч би шукаючи їхнього коріння в зразках, що стали кясичними… І до грецької трагедії, й до середньовічних містерій театр екзистенціялізму… стоїть ближче, ніж до театру доби натуралізму» [5, с. 9]. Відмінність нового стилю, за Косачем, можна звести до таких особливостей, як «спрощення засобів, сконденсованість форми і розрив з традиційним принципом «театральности» й розваговости» [5, с. 9]. І власне ці метадраматичні інновації Косач починає активно втілювати у своїх п'єсах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Закономірно, що першими спробували оцінити своєрідність драматургії Юрія Косача заокеанські літературознавці, до яких слід віднести Григорія Костюка, Юрія Шереха, Марка Роберта Стеха, Ларису Залеську-Онишкевич. Остання приділила значну увагу нетиповій структурі п'єс письменника, наскрізній іронії, розще-

пленому часопростору. Імпульсом, що спонукав до подальшого вивчення драматургії діаспори, стала праця Соломії Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі». Зацікавлення драматургією Косача в Україні засвідчили поодинокі праці таких дослідників, як Світлани Антонович, Ростислава Радишевського, Анни Ращенко, Галини Шовкопляс, Оксани Семак, Наталії Леонової та ін. Значним кроком вперед в осмисленні багатогранності Косача-письменника стала дисертація Марії Реутової «Драматургія Юрія Косача в контексті літератури української діаспори» (2018). Дослідниця аргументовано довела, що «специфіку драматичної творчості письменника визначають витворення оригінальної історичної концепції та діалог зі світовою культурною традицією, питомою складовою якої, на його переконання, є українська література; експериментальність поетики, наскрізна інтертекстуальність як показник інтелектуальної елітарності» [7, с. 186]. Дослідниця влучно виокремлює провідні ознаки драматургічної творчості Косача: мотив двійництва, удавання, приховування, театральна гра, маски, однак розглядає ці безсумнівно метадраматичні прикмети як автопсихологічні чинники, що відбивають «поведінкові моделі і стратегії» письменника [7, с, 208], і водночас вбачає їх цілком органічними в різних авангардних течіях, включно з постмодерністськими концепціями на початковому етапі їх становлення. Водночас ця робота засвідчила необхідність поглибленого вивчення ідіостилю Косача-драматурга, який, безсумнівно, працював у руслі європейських шукань. Науковці вказують на наявність різних аспектів самобутнього художнього мислення Юрія Косача – барокового, характерного насамперед для драми-мораліте, романтичного, необарокового, абсурдистського тощо. Однак, на нашу думку, не менш важливими у творчості драматурга є метадраматичний формат, що проявляється насамперед рівні на рівні структури, сюжету та ігрового дискурсу комунікації.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз метадраматичної парадигми засобів творення художнього світу в п'єсах Юрія Косача, які втілюють авторську екзистенційну концепцію («Облога», «Скорбна симфонія», «Дійство про Юрія переможця»).

Виклад основного матеріалу. Серед втрачених п'єс Юрія Косача особливо резонансним став твір «Ордер» (1948), Щоправда, 1985 р. письменник у листі до Лариси Залеської-Онишкевич, свідчив, що текст «Ордера» він має на руках, натомість коли чимало його творів, які мали успіх на сцені, були остаточно загублені. П'єсу вважають «майже макабричною сатирою на моральне пристосовництво тих українців, яких історія привчила до рятівної і часто безсоромної політичної мімікрії» [1, с. 28], відтак зміна тоталітаризму Сталіна на тоталітаризм Гітлера у середовищі з означеним менталітетом практично не помічали. Валерій Гайдабура спробував дати уявлення про постановку «Ордера» Володимиром Блавацьким. На думку театразнавця, на сцені домінувала екзистенційна естетика, центральне місце в ній посідав прийом маски. Наявність в творі низки персонажів-масок, які уособлювали «схильність людини до удавання, брехні, подвійного життя», з висоти часу дають підстави стверджувати, що «Ордер» – це зразок модерного алегоричного театру. Певні відомості Валерій Гайдабура подає і про рецепцію постановки, зокрема про влаштований над нею за пропозицією режисера «суд»: «…вистава Ансамблю стала випробуванням для публіки. Жорстокість національної самокритики обпекла і обурила багатьох таборян…» [1, с. 29]. Це призвело до емоційних сварок, а після того, як на сцену був кинутий великий камінь, ведучий суду Іван Гурко змушений був припинити так званий обмін думками у пошуках істини.

Як один з найкращих драматичних текстів Косача, котрий гостро порушує проблеми «еміграційного міждіб'я», відзначає «Ордер» і Юрій Шерех, який у своїх мемуарах зазначав, що автор «був на височині тільки тоді, коли він був розлючений, як от в «Ордері», нещадній сатирі на українську еміграцію…» [11].

Однак більшість драматичних текстів Косача зберіглися і деякі з них було інсценізовано. Особливий резонанс випав на долю історичної драми «Облога» у постановці Йосипа Гірняка у Львові часів фашистської окупації. Однак Шерех дуже критично оцінював цей успіх, оскільки вважав, що «Облога» була сіра п'єса і ще сіріша вистава» [11]. Драматична поема «Облога» є одним з творів, які засвідчують тривалий інтерес письменника до постаті Хмельницького і його синів. Тиміш як центральна постать драматичної поеми «Облоги» постає пасіонарієм, лідером народних мас, які, виборюючи свою людську і національну гідність, піднялися на рішучу боротьбу проти ворога. Постать Тимоша Хмельницького в сучасній рецепції відзначається цілим шлейфом легенд про контроверсійного дивака з талантом полководця. Косач змальовує сина Хмельницького у позитивному світлі – відважний лицар, який прагне Україні попри складні історичні обставини дати «європейський шанс». У творі на сюжетно-образному рівні мають відгомін відомі тексти польських авторів Адама Міцкевича («Конрад Валенрод»), Зигмунта Красінського («Небожественна комедія»), Юліуша Словацького («Мазепа»). Водночас твір цікавий з погляду суголосності художньому світу Лесі Українки, яка опосередковано дала імпульс драматургічним шуканням Косача. Інтертекстуальні асоціації з героями Лесі Українки («У пущі», «Адвокат Мартіан», «Оргія», «Йоганна, жінка Хусова») викликає архітектор Дольче, його підступний учень Бербецький і красуня-дружина Беатріче, опис їхньої артистичної господи, що служить «не Марсові, а музам», проголошення мистецтва як надцінності, постійні апеляції до «солодкої Італії», що протиставляється «дикому краю» – Молдові, в якій вони переживають козацьку облогу. Господар садиби Дольче – це безтурботний «Епікурів учень», який випадково опинився у зоні облоги, прийнявши запрошення магната Вишневецького очолити спорудження палацу та реставрацію замку в Крем'янці. Дольче проголошує свій девіз «Мистецтво – вічне, а життя – коротке», яке суголосне гаслу венеційського «скульпторського гурту», до якого входив Річард Айрон, головний герой драматичної поеми Лесі Українки «У пущі» – «*Pereat mundus, fiat ars*» [9, с. 18]. Зустрічаємо алюзійні покликання на персонажів інших творів письменниці, наприклад, поетично характеризуючи різні вина зі своєї колекції, еспанський херес Дольче представляє як «*тіло Доньї Інес чи Долорес, Еспанської палкої чарівниці; її даремно дон Хуан скоряв…*» [3, с. 172].

З метадраматичного боку «Облога» заслуговує уваги використанням прийому роль в ролі. Задля успіху військової операції воїн Тиміш наважився на вилазку, в якій вимушено став видавати себе за італійського архітектора і винахідника Домінічі дель Аква. Перетворення Тимоша, яке зініціювала Беатріче, заінтригована чужинцем, дається йому не зразу. Під час знайомства з господарем його стан уточнюється в ремарці: «*Він ще не зовсім увійшов у свою ролю і все ще ніяково дивиться на Беатріче, немов шукає в ній допомоги*» [3, с. 169]. Однак згодом Тиміш вдається до вишуканих пасажів на славу мистецтву та вину, нічим не уступаючи щирому Дольче. На позір молодий Хмельницький здатен бути доволі переконливим бути в іноідентифікації, як-от:

Вино туманить розум і плете
Комусь дурний і говіркий язик.

А ми – мистці – в вині солодкість знайдем,
Ширяння думки, гру веселих барв… [3, с. 177].

Через деякий час він зінається, що вигадка Беатріче, яка враз зробила сина Хмельницького італійцем дель Аквою, спочатку його здивувавала, та він легко увійшов у роль. Впевненішим Тимошеві допоміг бути власний досвід знайомства з ремеслом фортифікаційних будівничих і малярів. Відтак він відвертає від тривожних передчуттів господаря у ситуації облоги повсякчасним порушенням мистецьких тем, компетентною оцінкою звершень Дольче-архітектора, демонстрацією власної туги за творчою працею: «*Я гину за мистецтвом…*» [3, с. 198]. Пишномовні монологи Тимоша в ролі італійця – про мистецтво, про жіночу вроду – зумовлюють народження вдячного театрального реципієнта в особі Дольче, який констатує:

Я слухати люблю тебе, мій друже!
Твої слова пливуть, немов потік! [3, с. 199]

Тиміш, приховуючи своє «Я», прикидається поетом-початківцем і музикою, шанувальником пісень Тоскани, але його видає наспівування наодинці пісні про Байду. Конкретні питання щодо архітектури та учнів Дольче помітно збентежують псевдомитця і врешті, попри знання *мови Данте* і мистецьку розкутість, стає очевидним його удавання з себе італійського майстра, який до того ж до того ж мав би бути набагато старшим за молодого «актора». Однак у скруті юнака рятує Беатріче, яка закохується в Тимоша-Тімотео. У цій сюжетній лінії має місце код Долорес Лесі Українки: задля того, щоб купити мовчання Бербецького про справжню іпостась італійського гостя, вона погоджується заплатити нелюбу тілом. Однак шляхетний Тиміш втручається в ситуацію і бере верх над зловмисником у сцені двобою, яку автор подає, як *спір за Беатріче*.

Після захоплення палацу козаками молодий Хмельницький зустрічається з союзником козаків архітектором дель Аква, роль якого він грав нещодавно, ця сцена є прикладом відвертості між актором і його персонажем поза розлогою сценою в сцені. Українця й італійця об'єднує віра в те, що в Україні «*затихне Марс – тоді промовлять Музи*» [3, с. 220]. У фіналі Тиміш, за прикладом Беатріче, стає ініціатором ще однієї містифікації: на зустріч з Бербецьким, який прийшов з наклепом на свого вчителя та його дружину, замість себе він відправляє свого друга італійця-архітектора. Вдвох з *дель Аквою справжнім* вони приходять і на зустріч з подружжям Дольче, де останні дізнаються, що архітектором прикидався не просто один з козаків, а сам гетьманич Тиміш. У розв'язці обидвоє італійців отримують від Тимоша високі титули *гетьтманських інжинерів-архітектів*, що стає дещо ідеалізованим символом запоруки дружби України з європейською елітою під час складного шляху до національного визволення.

Історичний інтерес до постаті другого сина Богдана Хмельницького Юрія зумовив написання п'єси Юрія Косача «Дійство про Юрія переможця». Прикметно, що і в цьому творі не обійшлось без удавання, метатеатральної репутації юродивого, фаустівських інтенцій, гри часовими площинами, що є наскрізними у драматургії письменника. Налаштованість на метадраматичну репрезентацію історії автор засвідчує вже в передмові: «*Герої цієї трагедії рухаються в зовсім іншому світі, ніж реальний. Дозвольте поетам бачити його. Для автора й його героїв він реальніший реального, він такий багатющий, що наші щоденні засоби для передавання його – надто вбогі, надто раціоналістичні*» [2, с. 171]. Зауважмо, що Косач вдається і до метадраматичного зв'язку автора і персонажів – не традиційно підрядного, а сурядного. Тут же він підкреслює перспективи підходу до матеріалу, засадниче відмінного від реалістичного: *«…надреальний світ, який мають відкрити драматурги (й їх інтерпретатори) та знайти для нього новий вислів, є тереном експансії волі мистців майбутнього*» [2, с. 172]. За допомогою уяви автор намагається у своїй історичній трагедії відтворити *інший, незримий світ людини* – саме ці можливості театру і драматургії письменник вбачає естетично закодованим як «поезія поезії». Симптоматичним є і початок твору – гра в гальбіт (кості) козаків з вартової служби, яка є своєрідним маркером художнього світу, заявленого в передмові. Автор інтенсивно нагромаджує слова, спільнокореневі з лексемою «гра»: грати, програти, догратися тощо. У цьому ключі висловлює свою життєву філософію і Юрій Хмельницький: «*Але гравець, коли не ставить на останнє, на єдине – той не гравець*» [2, с. 179].

Суть головного героя «Дійства» так узагальнила Лариса Залеська-Онишкевич: «Юрій змагався з драконом і жертвував себе за «новий лад». Він мірявся з долею, але не ішов ясним / чесним шляхом» [2, с. 260]. Освічений, він повсякчас апелює до різних філософських і релігійних концепцій, але найбільш питомим для розгортання його думки є привиддя, сон, яв, що він сприймає як локатор, сконцентрований на жаданні чуда. Недарма чимало з оточення гетьманича вважають його *шаленим*, *безумним*, *юродивим*. Прагне він навіть через чаклунство опинитися віч-на-віч з дияволом. У божевіллі звинувачують один одного й інші персонажі, таким чином створюється відчуття помежів'я між реальним та ірреальним світом. Підкреслимо, що Косач відмежовується від тілесності, саме тому Юдит, одна з жінок, драматичні стосунки з якою є важливою сюжетною лінією, він називає своєю *мислью*, *шаленим причудом*.

Серед персонажів п'єси варто виділити блазня, перша поява якого коментується словами: *«…може? у блазенстві його більша мудрість, ніж у нашому похміллі*» [2, с. 185]. Тільки від нього Юрій спокійно сприймає означення себе *юродивим*, терпить питання про *продану душу* Сатані, більше того – наодинці з Теренем-блазнем він відкриває всі свої помисли, візії та мрії, яке оточення *не збагне*. Ще одним *причинним, блаженним*, з яким Юрій знаходить спільну мову, у творі постає Василій, *божа людина*. Якраз він вказує на головний ґандж Юрія, який не дає йому втілити прагнення, – брак християнської любові.

Твір багатий на транстекстуальні алюзії, інтермедіальні вставки, наприклад, прорив органної величної музики в абсолютну тишу, стилізований під барокову драму про міфологізованого героя, тяжіння до середньовічної естетики підкреслюють використані у структурі тексту інтермедії, які проектуються на популярний в Україні вертеп. Однак, якщо в традиційному вертепу інтермедії, що включались до вертепної драми, виконували розважальну роль, хоч і порушували сатирично-побутові проблеми, то в Косачевій естетиці ці структурні одиниці, не ігноруючи бурлеск, репрезентують серйозні ідеї. Зокрема одну з них він позначає метадраматично – «Інтермедія інтермедії», і вона постає як внутрішня частина сцени в сцені, своєрідний третій рівень п'єси. Спудеї-пиворізи, готуючись до ярмарку в Кам'янці, проводять репетицію театральної сценки. Її призначення, за Наталією Леоновою, дозволити «глибше зрозуміти ступінь спорідненості Юрія Хмельницького з мучеником Юрієм Переможцем» [6, с. 14]. У цьому фрагменті, який представляє фактично естетику класичного алегоричного театру, з хором, персонажами, що втілюють абстрактні чесноти, та центральним образом самого Св. Юрія (як проекцію гетьманича), котрому пророчать місію визволення України. Після завершення репетиції дійства студентської інтермедійної

братії подана і її рецепція. Причому вказуються як суто театральні зауваження (*діалоги позабувалисьте*), так і застороги, що за зрозумілий підтекст вистави їх може чекати не винагорода, а покарання, бо хоч театр і «*не політика, але лупня і за театр дають*» [2, с. 205].

Кульмінацією видінь у мерехтливому світі п'єси стає уявна гра Юрія Хмельницького в гальбіт з дияволом, яка завершується перемогою гетьманича. І хоч ця ілюзія була лише миттю, а безпосередні події таки ведуть до смерті головного героя, пафос післямови полягає в тому, що все ж Юрій-переможець, з його жагою будь-яким чином врятувати Україну, живе в кожному українцеві – «*поки сміємо, поки невгнуті*» [2, с. 226]. Варто наголосити, що п'єса «Дійство про Юрія-переможця» засвідчує авторське тяжіння до деструкції. Проявлення останнього фіксує і Анна Реутова, яка дійшла до аналогічного висновку: «Довільна текстотвірна гра не лише деформує логіку подій, простір, тілесність та мову персонажів, а й розхитує фізичні межі самого тексту» [7, с. 179].

Твір Юрія Косача «Скорбна симфонія» (1945) засвідчує вірність автора ще одному історичному персонажеві – композиторові Дмитрові Бортнянському, який зображений на екзистенційному роздоріжжі, що уособлюють «дві спокуси-примари – не музи а антимузи творчого генія» [8, с. 275]. До трагічних компромісів композитора схиляють демонічні жіночі постаті, які є персонажами уже інших (прозових) текстів Юрія Косача – йдеться про Пані в чорному, апологетки гедонізму («Чорна пані») та княжну Дараган, що символізує порив до влади проукраїнського спрямування («Володарка Понтиди»), яка у драмі постає власне маскою, що зазначено вже в переліку дійових осіб.

П'єса відзначається характерною зміною часових прошарків, завдяки чому ми бачимо героя як в старості, у дешевому помешканні на околицях Петербургу, так і в молоді роки, в Італії, де зазнала тріумфального успіху його дебютна опера «Алкид». Там же відбулась перша зустріч композитора з княжною Дараган, що з'явилась у масці та доміно і здійснює суворий присуд майстрові, у творіннях якого «*зверху блиск – внутрі пустеля*» [4, с. 283]. Водночас вона висловлює сподівання, що він таки стане *козацьким бардом*, і це допоможе їй, владарці степів, досягти омріяної влади. Пані в чорному радить композиторові змінити Італію на Росію, де опера імператриці Катерини II значно славетніша за *театрик князівства*, і врешті Петербург – це столиця його *отчизни*, в якій справжня батьківщина митця Україна – лише глуха провінція. У свою чергу коханець княжни Дараган розвінчує її політичну активність, презентуючи її діяльність, як *театр*, *дешеву комедію*». Він передбачає, що Бортнянському також судилось стати *персонажем* її дійства, як і йому самому. Усвідомлення Бортнянським перспективи стати блазнем, Арлекіном, перетворити власну мрію про високе мистецтво на *комедійний мотлох*, *шкамаття скомороха* зумовлює прийняття ним пропозиції Пані в чорному шукати себе не в фантазіях прислужитися рідній Україні, а в мистецькій славі, причому не на європейській сцені, а в могутній Росії.

Перша дія завершується новими сподіваннями на відродження композитора: старий самітник з репутацією юродивого раптом береться писати симфонію, що видається небувалою і багатообіцяючою подією для його вірного приятеля-українця. У другій дії знову панівною постає вставна сцена, де молодий композитор адаптовується в Петербурзі, стає придворним композитором і навіть покладає надію на розумну політику імператора Олександра, зокрема очікує відновлення Гетьманщини (код «Боярині» Лесі Українки). Однак його творчі плани не реалізуються. Окрім Пані в чорному ще однією химерною постаттю у творі є Пан у киреї, реципієнт-тінь, який дав болісну характеристику митцеві – «ренегат».

Наостанок в «норі» композитора, яким захоплювався сам Бетховен, з'являється дівчина Саня, в якій неважко впізнати третю Музу, і цю її іпостась виразно маркує семіотичний знак – арфа (колишня кріпачка спробувала себе в опері і в балеті, але її артистична кар'єра завершилась трактиром, де вона музикує, заробляючи на прожиття). Саню композитор визнає своєю довгожданою мрією, вона повертає йому відчуття спорідненості з Україною, але без аферистичної жадоби влади, притаманній княжні Дараган з її незмінним атрибутом – маскою. Та безмежна туга і передчуття смерті, яке мальовничо зображено у шматуванні композитора орлом, невидимим для інших, вичерпали всі його життєдайні сили. Дівчина Санька врешті кличе з собою Бортнянського (чи його душу) на Вкраїну, до козацького війська, отож останню сцену, що завершується абсолютною тишею і тьмою, можна трактувати як передсмертні видіння митця. Таким чином, мрія творчої самореалізації митця була спаплюжена антимузами, яким він помилково довірився замолоду та пішов на компроміси і в результаті втратив своє «Я», позаяк змушений був, «прикрившись маскою, показувати світові не свій вид» [8, с. 278].

Висновки. Отже, орієнтуючись на європейські сценічні тенденції та пропагуючи театр екзистенціалізму, у своїх п'єсах Юрій Косач застосовує їх постулати вибірково. Водночас творча уява митця підживлюється українською театральною традицією, яка включала численні метатеатральні елементи. Порушуючи складні проблеми, що стосувались як історичного вибору нації, так і особи (політичного лідера, митця), він послуговувався художніми техніками, що унеможливлюють реалістичну подачу матеріалу. Багатоплощинності його драматичного простору надають алюзійність, лицедійство, химерність образів, стирання кордонів між реальним та уявним, що кульмінаційно проявляться в авторській метадрамі «Кортез і безталанна».

Література:

1. Гайдабура В. Театр, розвіяний по світу. Феномен сцени повоєнної української діаспори (Німеччина, Австрія, Франція, США, Канада, Австралія). Київ : ВД «Києво-Могилянська академія». 2013. 324 с.
2. Косач Ю. Дійство про Юрія-Переможця : трагедія. *Кур'єр Кривбасу*. № 276–277, 2012. С. 171–226.
3. Косач Ю. М. Облога : драматична поема. *Кур'єр Кривбасу*. № 287–288– 289, 2013. С. 150–230.
4. Косач Ю. Скорбна симфонія : драматична поема. *Кур'єр Кривбасу*. № 266–267, 2012. С. 279–321.
5. Косач Ю. Театр екзистенціалізму. *Арка*. 1947. № 1. С. 9–15.
6. Леонова Н. Роль назви-алюзії в розумінні авторського задуму в п'єсі «Дійство про Юрія-Переможця» Ю. Косача. *Вісник Таврійської фундації.* 2008. Вис. 5. С. 12–18.
7. Реутова М. А. Драматургія Юрія Косача в контексті літератури української еміграції : дис. … канд. філол. наук : 10.01.01. Донецький національний університет ім. В. Стуса. Київ, 2018. 214 с.
8. Стех М. Р. Дмитро Бортнянський у невідомій п'єсі Юрія Косача. *Кур'єр Кривбасу*. 2012. С. 274–278.
9. Українка Леся. У пущі. *Твори : у 12 т.* Київ : Наукова думка, 1975. Т. 5. С. 9–134.
10. Цит. за: Радишевський Р. «На варті нації» з Юрієм Косачем. *Слово і Час*. 2009. № 12. С. 45.
11. Шевельов (Шерех) Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади : В 2 тт. Харків–Нью-Йорк : Видання часопису «Березіль». 2001. Т. 1. URL http://shron1.chtyvo.org.ua/Sheveliov_Yurii/Ya_mene_mene_i_dovkruhy_Spohady.pdf. (дата звернення: 12.18.2018).

Отримано: 6 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: akirilchuk@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-180-182

Кирильчук О. М. Художнє осмислення досвіду війни в сучасній українській прозі (на матеріалі творів Василя Шкляра та Юрія Андруховича). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 180–182.

УДК 821.161.2 – 3.09

Кирильчук Олександр Миколайович,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, Рівненський державний гуманітарний університет

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ДОСВІДУ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА ТА ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА)

У статті автор розглядає стратегії репрезентації травматичного досвіду Другої світової війни у текстах Василя Шкляра та Юрія Андруховича. Зокрема, у романах письменників осмислюються складні сторінки діяльності українського націоналістичного підпілля. Дослідник наголошує, що Василь Шкляр та Юрій Андрухович відмовляються від традиційної моделі віктимізації українського минулого та ідеалізації УПА, натомість витворюючи поліфонічну картину, у котрій перетинаються лінії героїчного та злочинного.

Ключові слова*: роман, дискурс насилля, образ Іншого, модель жертви, репрезентація.*

Oleksandr Kyrylchuk,
PhD of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature,
Rivne State University of the Humanities

ARTISTIC COMPREHENSION OF THE WAR EXPERIENCE IN THE MODERN UKRAINIAN PROSE (ON THE MATERIAL OF VASYL SHKLIAR AND YURII ANDRUKHOVYCH)

The author examines strategies for representing the traumatic experience of the Second World War in the texts of Vasyl Shkliar and Yurii Andrukhovych. In particular, the novels of writers comprehend the complex pages of the Ukrainian nationalist underground activity. The researcher stresses that Vasyl Shkliar and Yuri Andrukhovych refuse the traditional model of victimization of the Ukrainian past and idealization of the UPA, creating instead a polyphonic picture, in which lines of heroic and criminal intersect.

Key words*: novel, discourse of violence, image of "the Different", model of a victim, representation.*

Постановка проблеми. Сучасне вітчизняне письменство виявляє особливу увагу до інтерпретування складних сторінок історії XX століття, що довгий час лишалися на марґінесах як історичної науки, так і художньої прози. Пам'ять про Другу світову війну в літературі 2010-х років набуває актуальної перспективи осмислення національних травм та розширення інонаціональних рамок сприйняття травматичного досвіду.

Загалом в українській літературі XX – початку XXI століть інтерпретація історичних подій, пов'язаних із політикою терору совєтського та нацистського режимів, опиралася на концепцію жертви щодо української нації. У текстах різних авторів спостерігалося моделювання ситуації, у якій зображався українець, незалежно від пасивної чи активної позиції щодо опору окупанту, що стає об'єктом терору. Однак у такій ситуації з письменницької оптики випадали страждання представників інших націй, котрі також ставали жертвами ідеологічного чи расового знищення. Водночас лишалася табуйованою і тема участі українців у нищенні представників інших націй.

Так, у вітчизняній літературній традиції склалася неоднозначна ситуація щодо художнього репрезентування досвіду Української повстанської армії. У корпусі текстів української совєтської літератури панували виразні негативні маркування упівців як зрадників та прибічників нацистів. Однак в діаспорному письменстві усталилася стратегія глорифікування діяльності УПА (наприклад, Улас Самчук «Чого не гоїть огонь?»). В українській літературі 1990-х років не було написано посутнього тексту, що подавав би модерну художню версію інтерпретування діяльності УПА. Лише у 2000-х роках українські автори починають звертаються до осмислення теми УПА (Оксана Забужко «Музей покинутих секретів», Марія Матіос «Москалиця», Андрій Кокотюха «Червоний» та ін.). У сучасних умовах ця тенденція посилилася, оскільки досвід повстанських загонів середини XX століття реактуалізовується в умовах сучасної українсько-російської війни. Втім, звертаючись до складних і трагічних подій протистояння підпілля совєтському режиму, автори намагаються, у першу чергу, наголосити на нескореності українських вояків та репресивній політиці СРСР, оминаючи складні та неоднозначні сторінки УПА.

Останнім часом з'явилося два знакових тексти, авторами яких стали першорядні сучасні українські автори Василь Шкляр та Юрій Андрухович. Роман Василя Шкляра «Троща» зображає складні події збройного опору УПА совєтському режиму у повоєнний період. Заручниками такого протистояння стають як звичайні громадяни, що змушені лавірувати між двома силами, котрі вимагають від них лояльності та відданості, так і безпосередні учасники підпілля, що опиняються перед вибором відданості ідеям боротьби за визволення. Юрій Андрухович текст «Коханці Юстиції» ідентифікує як параісторичний роман у восьми з половиною серіях. Саме восьмий розділ («Сансара», або Заколот ангелів») є авторською версією осмислення історії українського націоналістичного підпілля під час німецької окупації. Обидва автори намагаються уникнути історичної ідеалізації українського руху опору, натомість зосереджуючись на складних та неоднозначних його сторінках. Зрештою, обидва письменники у вибудовуванні художніх версій осмислення минулого опираються на документальні свідчення та спогади очевидців, поєднуючи цей матеріал із власним суб'єктивним інтерпретуванням історичних подій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Літературознавець Ярослав Поліщук наголошує, що сучасні автори, звертаючись до інтерпретування українського мілітарного досвіду XX століття, виконують важливу соціокультурну функцію, оскільки витворюють таку візію минулого, котра «може слугувати надійним опертям для сучасної ідентичності» та дозволить «проектувати ідею народу на осяжне майбутнє» [2, с. 81].

Мета статті полягає у спробі літературознавого аналізу репрезентації пам'яті про минуле у творах Василя Шкляра та Юрія Андруховича.

Виклад основного матеріалу. Особливу роль в інтерпретації подій мілітарного протистояння між українським націоналістичним підпіллям та совєтською окупаційною владою письменники відводять дискурсу насилля. Однак в українській літературі XX–XXI століть усталилася традиція репрезентування досвіду війни крізь призму моделі жертви/ката, у котрій за українцями аксіоматично потверджувався статус постраждалої сторони. Антиколоніальна стратегія вітчизняного письменства XIX–XX ст. сприяла творенню віктимізованих світоглядних позицій. Водночас частково це є інерцією совєтського літературного досвіду, для котрого Друга світова війна була ключовим елементом ідеологічного міфу про «перемогу» з чітким поділом на «своїх» героїв та «чужих» ворогів.

Василь Шкляр виразно окреслює репресивну природу совєтських органів безпеки та терор, що чинило НКВС щодо українських постанців і цивільного населення як засіб залякування та підкорення «ворога». Відтак садистські розправи над упівцями чи їх прихильниками перетворювалися на сучасну «Варфоломіївську ніч» [4, с. 179], однак метою цього всеохопного насилля було бажання «усміріть» імперією «бунтівну провінцію»: «Тероризували хутори. Тут і там прокотилися ревізії, арешти. /…/ Багатьох одразу брали на Сибір, декого везли до тернопільської катівні ГБ на допити» [4, с. 183]. Однак апелювання до злочинів тоталітарного режиму стало традиційним варіантом репрезентації в українському письменстві досвіду війни. Проте Василь Шкляр водночас намагається відкрити і другу сторону конфлікту, котра також використовує насилля як форму боротьби за власні цілі. Письменник зображає неоднозначні епізоди діяльності Служби безпеки УПА, яка активно користується насильницькими методами. Однак об'єктом терору для СБ упівців, як правило, постають саме підпільники, котрих підозрюють у зраді, а отже, українці стають жертвою насилля як від рук «чужих», так і «своїх». Показовим у «Трощі» є епізод покарання упівцями українських жінок, яких запідозрили в інтимних зв'язках із червоноармійцями: «/…/ боївка кущового Кума недавно поколошматила дівчат та молодиць, котрі заплямували себе легкою поведінкою під час постою більшовиків» [4, с. 110]. Але таке насильство вибіркове та не спровоковане бажанням патріархального контролю за моральною чистотою української громади, а є покаранням лише за сексуальний зв'язок із ворогом. Адже Зонька, будучи «блудною дівчиною», так і лишається непокараною за свою поведінку, оскільки її коханцями стають підпільники. Тому екзекуції упівців щодо цивільного населення ставлять собі за мету засобами насилля відвернути прихильність своїх співгромадян від ворога, тобто так само вселити страх, чого домагалися й енкаведисти.

Зрештою, НКВС і СБ виглядають дуже подібними між собою структурами, хоч і ставлять протилежні цілі (одна поневолення народу, друга – його визволення), але в їх досягненні користуються однаковими методами насилля: тортури під час допитів, смертні вироки, ліквідації членів усії родини. Мілітарне протистояння все більше затягувало українське підпілля в трясовину терору, де чим раз брутальніші способи видавалися найефективнішими у ситуації втрати довіри всіх до всіх. Показовим моментом у тексті Василя Шкляра постає місце таємного поховання жертв СБ УПА – Степок, дике поле з ярами, яке через свої топографічні особливості перетворюється на зручний простір для приховування наслідків кривавої роботи. Мартін Поллак, досліджуючи європейських досвід пам'яті про жертв тоталітарних режимів XX століття, наголошує, що різні політичні групи намагалися знищити «/…/ не лише тіла, а й могили» своїх опонентів, а відтак уся Європа наповнена такими «отруєними пейзажами», місцями, де за прекрасними краєвидами заховані масові поховання жертв розстрілів [3, с. 21]. Акцентування в романі на існуванні таких «отруєних ландшафтів», свідчить про масштаби боротьби з провокаторами, яку вела СБ УПА, а також виразно демонструє зближення за методами з НКВС, яке також приховувало місця поховання страчених, масово використовуючи для цього ліси і байраки. Напевно, найвідомішим прикладом такого совєтського «отруєного пейзажу» є Биківнянський ліс поблизу Києва, де в 1930-х роках масово ховали жертв сталінських репресій.

Юрій Андрухович також особливу увагу зосереджує на зображенні хаосу насилля 1941–1943 років, який локалізований простором міста С. (за яким автор зашифровує історію рідного міста Станіславова/Івано-Франківська), але котре постає як узагальнений вимір існування у цей час усієї України як Bloodlands (Тімоті Снайдер), території смерті, «Країни Розстрілів» [1, с. 199]. Перманентний терор, започаткований совєтським режимом, логічно продовжується та розширюється під час нацистської окупації. Обидві тоталітарні системи перетворюють знищення людини на криваве мистецтво, надаючи йому ознак звичності та нормальності. І хоча совєтські органи держбезпеки «практикували більшою мірою індивідуальний підхід» [1, с. 200] до розстрілів, а нацистів «цікавила масовість» [1, с. 200], але об'єднувало їх бажання параноїдального нищення власних «ворогів». У ситуації глобального мілітарного протистояння насильство набуває всеохопного виміру в локальних межах галицького міста С., тим більше, якщо сторін конфлікту понад десяток і кожна бореться одна з одною. Нацистський окупаційний режим «обернувся стабільно неконтрольованим насильством усіх проти всіх» [1, с. 207]. Зрештою, тотальне нищення («Усі воюють проти всіх, і всі всіх убивають» [1, с. 209]) приводить до стану, коли «наставала пора спільних ям, які вміщували всіх» [1, с. 213]. Будь-які політичні чи національні проекти стають заручниками цього хаосу насилля, бо все підкоряється тільки його законам, терор матеріалізується, перетворюється на Молоха, котрий всім керує: «Місто С. жило всередині розстрілу, він відбувався щодня і щоночі, він міг знищити кожного, він був єдиним паном ситуації, господарем міста» [1, с. 206]. І в цій вакханалії насилля українці опиняються не тільки у ролі жертви, але й убивць.

У центр конфлікту творів Василя Шкляра та Юрія Андруховича потрапляють не пересічні цивільні громадяни, а активні члени військово-політичної організації, що веде боротьбу як з різними тоталітарними режимами, так і з іншими національними рухами опору, що діяли на території України. Вони змушені підкорятися доктринам та правилам ОУН й УПА, ставлячи досягнення колективних інтересів вище за особисті. Зрештою, у ситуації тотального терору (як зовнішнього, так і внутрішнього) навіть ідейно вишколені учасники опиняються перед складним вибором: саможертовної смерті чи порятунку життя коштом переходу на бік ворога.

Загалом мотив зради постає ключовою проблемою для обидвох текстів. Юрій Андрухович наголошує, що насилля як форма соціальної та міжнаціональної комунікації стимулює до посилення конкуренції між різними сторонами мілітарного протистояння. Результатом цього стає бажання кожного із супротивників поквитатися зі суперником, підставивши його перед «сильною стороною», тобто нацистськими військовими структурами. Відтак доноси, наклепи, підступи виглядають не чимось аморальним, а нормальною практикою боротьби з ворогом («/…/ зрада зовсім не вважалася зрадою, а виконанням патріотичного чину» [1, с. 211]), бо кожна група (ОУН, АК etc) намагається вижити за рахунок своїх конкурентів. Письменник наголошує, що у цей час немає героїв, адже всі опиняються у стані злочинців, і від цього не рятує жодне патріотичне виправдання, оскільки «/…/ колоборантами і зрадниками були знову ж таки фактично всі» [1, с. 211]. Тому і «зрада» втрачає у цьому світі «перевернутих цінностей» свої негативні конотації, бо, зрештою, як і насилля, це ще один ефективний метод досягення мети, якому навіть любовна пристасть не стає на перешкоді (історія пасії друга «Джема»).

Однак Юрій Андрухович картину перманентного процесу колективної «зради всіх» доповнює історією однієї «особистої зради» друга Сансари, зради не «чужих», а «своїх». Мотиви вчинку протагоніста випливають із ситуації «нормальності ненормального», у якій існує місто С. і вся українська громада в період нацистської окупації. Спровокований діями підпільника нацистський терор щодо ОУН та пересічних українців має стати, на думку Сансари, покутою за гріх колаборації. Його активна «індивідуальна революція» має компенсувати колективну пасивність та інфантильність, особливо короткозорість Проводу. Логіка вчинку Сансари нагадує «зраду» Мирона із «Похорону» Івана Франка. Так само вчинок одного прирікає на страждання цілу громаду, а поневіряння мають стати для неї точкою внутрішнього переродження та катарсису. Але для обох «зрадників» сумнів у правильності дій не зникає, навпаки, у фіналі відчуття власного «злочину» викликають бажання розплати за нього, а відтак смерть перетворюється на звільнення. Саможертовна «зрада» Сансари відповідає усім правилам абсурдного буття міста С., у якому «геройський злочин» перетворився на норму.

У «Трощі» Василя Шкляра зрада набуває глобального виміру, оскільки кожен із персонажів роману стає її жертвою чи сам зраджує. Методичний тиск совєтського тоталітарного режиму призвів до внутрішньої кризи в лавах УПА: «/…/ сіяти недовіру між нами (українськими підпільниками. – О.К.) гебісти навчилися добре» [4, с. 359]. Зрештою, зрадництво набуває виключно внутрішнього ефекту, оскільки жертвами співпраці з ворогом стають тільки «свої». Однак у романі Василя Шкляра зрада має довшу часову тяглість, бо не вичерпується в момент підступної передачі побратимів у руки енкаведистів. Між зрадником та жертвою формується нерозривний зв'язок, котрий і час не може зруйнувати, адже для обидвох сторін зрада лишається неспокутуваним гріхом. Та якщо для людини, що пройшла систему совєтських тортур і таборів, поквитатися зі зрадником, навіть виключно в моральній площині, є способом індивідуального відновлення справедливості та власної перемоги над тоталітарним режимом, то для зрадника такий вчинок є почасти досягненням «особистого щастя», бо гарантує виживання, соціально привілейоване становище чи подружнє життя. Хоч відчуття провини, гріха назавжди лишається з ним, і навіть зневага від колишніх підпільників сприймається як справедливе поводження: «/…/ просунувся до кімнати Гак. Був у новенькій формі з погонами старшого сержанта. /…/ У мене було сухо у роті, але я плюнув йому в лице. Гак з розумінням утерся рукавом і позадкував до дверей. Здається, він навіть не образився» [4, с. 394].

Водночас письменник свідомо привносить євангельську семантику в інтерпретування мотиву зради, протиставляючи сакральне та профанне, святе гріховному, Богородицю Іуді Іскаріоту: «/…/ подивилася на Жучка очима Богородиці і … всміхнулася» [4, с. 96]; «/…/ відшукати юду, себто зрадника Клима, щоб подивитися йому в очі» [4, с. 99]. Прикметно, що автор біблійні образи як символи саможертовності та зради пов'язує саме з очима героїв, що в народному уявленні є відображенням душі людини, а відтак маркування персонажів Богородицею чи Юдою є потвердженням двох діаметрально протилежних станів людської природи: саможертовності та ницості. Власне, це ті дві крайнощі між якими опиняється ОУН, а згодом і УПА, і котрі провокують складні епізоди діяльності українського руху опору. Юрій Андрухович наголошує, що головний чинник суперечності діяльності ОУН – це молодість її членів, котрі поєднували юначий максималізм з недосвідченістю, а це, в свою чергу, провокувало героїзм та відступництво: «/…/ незрілість і ламкість. Остання спричинювала зрадництво. Його було справді багато – більше, ніж здатна витримати будь-яка конспіративна структура. Але ця якимось дивом витримувала. Можливо, дивом уже згаданого героїзму. Його було так само багато, як і зрадництва. Все врівноважувалося» [1, с. 224]. Втім незламність все-таки переважає, вона не дозволяє зломитися в ув'язнені, скоритися тоталітарній системі і в таборах ГУЛАГу. Василь Шкляр намагається закцентувати на особливій світоглядній стійкості своїх героїв, для яких віддане служіння ідеї впродовж усього життя є не якимось політичним фетишем, а сакральною місією обраних борців за свободу рідного краю: «Сама доля вказала на нас перстом. Вона вибрала нас серед мільйонів» [4, с. 378].

У художній стратегії роману Василя Шкляра «Троща» важливого значення набуває і репрезентація образу Іншого, що в умовах мілітарного протистояння постає в іпостасі ворога та окупанта. Прикметно, що у такій ролі з'являються лише працівники НКВС, а представники інших сфер совєтського режиму практично відсутні. Така стратегія увиразнює саме мілітарну складову образу «чужого», головним завданням якого є захоплення силою сусідніх народів. Письменник увиразнює і національний портрет Іншого, який по суті постає одновимірним, бо майже всі енкаведисти – це росіяни, підтвердженням чому є їх прізвища: Столєшніков, Зар'янов, Сєдих, Грязнов та ін. Василь Шкляр для їх маркування вживає екзоніми «москаль» чи «кацап» («цей кацапчук» [4, с. 130], «білобрисий москаль» [4, с. 393]), посилюючи негативну семантичну палітру. Хоча образ Іншого доповнюється і згадками про українців-східняків, що лояльно ставляться до підпільників, не виказуючи їх під час облав, проте такі образи у загальній стратегії виглядають спорадичними. Втім найважливішу роль у репрезентації постаті «чужого» письменник відводить мовному фактору, оскільки всі вороги спілкуються виключно російською мовою із використання обсценної лексики («матюччя перло з голянок» [4, с. 391]), що увиразнює лінію конфлікту між сторонами саме як українсько-російське протистояння, як черговий епізод антиколоніального спротиву метрополії. Зрештою, незламність упівців, що пройшли тортури, табори, але знайшли своєї місце в мирному житті, але й так не відмовилися від своїх поглядів, виявляє їх перемогу над імперією, що все ж не змогла їх подолати.

Висновки. Тексти Василя Шкляра «Троща» та Юрія Андруховича «Коханці Юстиції» (розділ «Сансара», або Заколот ангелів») представляють сучасне прочитання складних епізодів діяльності ОУН і УПА. Автори відкидають традиційну модель беззастережного глорифікування українських підпільників, як, зрештою, і віктимізацію українського минулого, наголошуючи на тому, що в ситуації Другої світової війни українці опинилися водночас і в ролі жертви, і в ролі злочинця. Однак ключовою проблемою обидвох романів постає проблема зради, яка в час жорстокого мілітарного протистояння перетворюється на питання життя і смерті не лише окремих індивідів, але й усієї громади. Відтак твори Василя Шкляра та Юрія Андруховича розширюють сучасну версію осмислення травматичного досвіду війни в українській літературі XXI століття.

Література:

1. Андрухович Ю. Коханці Юстиції. Чернівці: Меридіан Черновіц, 2018. 304 с.
2. Поліщук Я. Реактивність літератури. Київ: Академвидав, 2016. 192 с.
3. Поллак М. Отруєні пейзажі. Чернівці: Книги – XXI, 2015. 112 с.
4. Шкляр В. Троща. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 417 с.

Отримано: 12 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: svitlana.kocherha@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-183-187

Кочерга С. О. Епістолярний травелог Валер'яна Поліщука. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 183–187.

УДК 821.161.2.

Кочерга Світлана Олексіївна,
доктор філологічних наук, професор, Національний університет «Острозька академія»

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ТРАВЕЛОГ ВАЛЕР'ЯНА ПОЛІЩУКА

Стаття присвячена епістолярію українського письменника постреволюційної доби Валер'яна Поліщука, відомого своєю авангардною поезією та книгами, написаними у жанрі нон-фікшн. У ній проаналізовано спектр подорожніх мотивів, особливості геопоетичного стилю автора та окреслено психопортрет літератора-мандрівника двадцятих років XX ст., що перебував під пресингом ідеології. Визначено основні маршрути письменника в Україні, СРСР та Європі, охарактеризовано його імагологічні узагальнення. Доведено двовекторність мандрівних пріоритетів письменника: урбаністика з характерними для неї технологічними новаціями та природа. Найбільша емотивність притаманна описам Поліщука таких топосів, як Піденнобрежжя Криму, Париж, Волинь.

Ключові слова: *лист, топос, репортаж, імагологія.*

Svitlana Kocherga,
PhD in Literature, professor, National University of Ostroh Academy

EPISTOLARY TRAVELOGUE OF VALERYAN POLISCHUK

The article deals with the epistolary by Valeryan Polischuk who is the Ukrainian writer of the post-revolutionary era (1920s), known for his avant-garde poetry and books written in the genre of non-fiction. It is analyzed the range of travel motifs, the specificity of the author's geo-poetics style. It isalso outlined the psycho-portrait of the traveler-writer of the twenties of the twentieth century, who was under the pressure of ideology. It is identified the main routes of the writer in Ukraine, the USSR and Europe, and described his imagological generalizations. It is proved that the writer had two-vector of the travelling priorities: nature and urbanism with its technological innovations. The topos described by Polischuk with the most expressive emotivity was the South Coast of Crimea, Paris, and Volyn.

Key words*: letter, topos, report, imagology.*

Український літературний ренесанс 20-х років XX ст. відкрив безліч імен талановитих літераторів. Водночас на хвилі відкриття перспектив для українського художнього слова не менш потужним був потік масового тривіального письма, і цей модус став справжнім викликом для поступу естетичних шукань письменників. Постать Валер'яна Поліщука безсумнівно є знаковою на перехресті розмаїтих тенденцій доби, що врешті завершилась винятковим в історії культури терором, спрямованим проти творців віртуального світу мистецтва. У мартиролозі Розсстріляного відродження опинилося й ім'я Валер'яна Поліщука, що зумовила півстолітню маргіналізацію його доробку у сфері літературознавчих студій. Тільки в останні десятиліття почали видаватись віднайдені твори контроверсійного письменника, вийшли праці окремих дослідників, які сприяють поступовому поверненню автора в сукупність здобутків національного письменства XX ст. Серед досліджень літературно-краєзнавчого і наукового змісту варто виділити праці таких авторів, як Я. Поліщук, Є. Шморгун, З. Суходуб, В. Горбатюк. Особливо цілеспрямовано над вивченням творчої спадщини працює Олеся Омельчук, упорядник книги «Вибрані твори» письменника та автор передмови до неї «Асиметрія і плоть у художньому світі Валер'яна Поліщука», їй же належать статті «Особливості поетики ранніх поем Валер'яна Поліщука», «Український претекст Жака Дерріда, або літературне пілігримство 1920-х». Загалом науковці оцінили внесок Поліщука у розвиток української поезії як представника напряму «конструктивний динамізм», що був у першій третині одним з провідних напрямів в європейському мистецтві, насамперед прикладному. Однак його прозовий доробок ще чекає своїх дослідників. Не слід забувати, що письменник плідно працював і в руслі нон-фікшн, а його праці «Розкол Європи» (1925), «Рейд у Скандинавію» (1931), «Повість металу й вугілля. Книжка про Донбас» (1931) стали важливим надбанням вітчизняної скарбниці літератури подорожей. У цьому ряді варто згадати і рукопис книги нарисів «До серця Азії» (1934), яку письменникові інкримінували як «націоналістичну». Не менш цінним документом, у якому зафіксовано реалії часу та відображено психологічні особливості рецепції мандрівних візій, слід вважати листи. Беручи до уваги, що документальні травелоги були виконанні на замовлення, їх можна розглядати як своєрідні публічні звіти про відрядження, то у листах зазвичай передається більш безпосередня реакція, що заслуговує детального аналізу.

Мета цієї статті полягає у дослідженні специфіки подорожніх візій та їх осмислення у листах Валер'яна Поліщука, що дозволяють поглибити психопортрет письменника та означити витоки його творчих інтенцій.

Вивчення епістолярію письменника є важливим етапом осягання авторського феномену і свідченням важливої ролі письменника в історико-культурному процесі доби. Закономірно, що найбільш системно вивчають епістолярну спадщину класиків літератури, однак за останні роки спорадичні звертання до широкого письменницького кола значно інтенсифікувались. В наш час зростає читацький інтерес до приватного листування, адже листи заслуговують довіри своєю автентичністю, з них можна дізнатися про деталі та нюанси стосовно реальних подій та явищ минулого. Як слушно констатувала Т. Гундорова, «Епістолярій вводить в атмосферу чогось такого, що більше за літературу, а саме – в автентичність і зв'язаність голосу й екзистенції…» [2, с. 6]. Що стосується листів 20-30-х рр., то їхня унікальність посилюється незначною кількістю збережених документів в умовах репресій, сподіванням знайти в них хоч осколки «чесності з собою», хоча не можна не враховувати, що самоцензура також мала місце в приватній комунікації. Варто зауважити, що першим спробував ґрунтовно осмислити цей

сегмент літературної праці В. Кузьменко у дослідженні «Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років XX ст.». Але вже після її публікації стали доступними чимало текстів, не охоплених у дисертації Кузьменка. Серед дослідників епістолярію особливо вагомими вважаємо праці В. Галича, Л. Морозової, Г. Мазохи, Л. Вашків, А. Ільків, І. Котяш та ін. Справжньою подією в науковому світі стало видання книг М. Коцюбинської «Зафіксоване і нетлінне» (2001), «Листи і люди» (2009), які підняли об'єкт аналізу на новий рівень у контексті актуальної проблематики сьогодення. На жаль, до листів В. Поліщука досі науковці звертаються переважно принагідно, хоча частина з них була опублікована, насамперед у книгах «Блажен, хто може горіти…» (1997) та «Козуб ягід» (2017).

Сам Валер'ян Поліщук добре розумів цінність епістолярних документів у письменницькій праці. Приміром, в одному з листів він просить адресата: «Лист не загуби, його щиро писав, а опис бурі може мені пригодитись, як матеріял» [7, с. 83]. Водночас у них сконденсовано безліч свідчень, цікавих для літературознавців і шанувальників автора, проте ці ж свідчення потенційно містили небезпеку в умовах тотального контролю сталінською системи приватної комунікації. Уже після арешту в записці до дружини, у якій він детально розписав, що робити з його архівом, письменник зазначає: «Моє листування з тобою, Лілою і інш[ими], що на купці та календарі – теж збережи. Решту все можеш знищити, але перед тим передивись, може щось із моїх писань чи листів, скажімо, лист від Гринька, від Коллонтай, ще декого – збережеш» [7, с. 125]. Очевидно, що тоді він був уже свідомий близького кінця, особливо щемно звучить вказівка, яка сповнена мортального підтексту: «Чистий папір продай весь» [7, с. 125]. Сподівання на те, що його спадщина, включно з листами, буде затребувана нащадками, не покидала його до останку. Раніше він неодноразово висловлював подібну думку, зокрема і публічно. У журналі «Авангард», редактором якого він був як лідер конструктивістів, Валер'ян Поліщук опублікував три своїх листи з переднім словом, у яких доволі грайливо пояснював своє рішення: «Документальне й інтимно-особисте в цю жрецьку трапезу літератури не допускається… посмертні листи друкують, як додаткові томи повного зібрання творів! Чому не згодитись з тим, що ті самі листи… слід зараз же друкувати..? Це жива творчість, за яку відповідає жива людина, це документ епохи, а не влучна, чи не влучна комбінаційна побрехенька письменника» [5, с. 121]. Ці переконання зумовили авторське бажання піти проти течії, руйнуючи усталені норми, започаткувати новий тренд у видавничій справі, жартівливо-оптимістично вказавши на ще один аспект: «До речі, я також не хочу, щоб належний мені авторський гонорар одержував якийсь коментатор та укладач моїх листів і нотаток, якийсь новітній академік Сірьоза Єфременков, чи навіть сам великий Дурачкевич. З якої речі?» [5, с. 121-122].

Більшість листів Поліщука, з яких почерпує інформацію сучасний «великий Дурачкевич», адресовані його дружині Олені Іллівні, у дівоцтві Конухес, яку зазвичай він називав Йолкою, Йолінькою, Йольцею. Олена, корінна ленінградка з консервативної єврейської родини, порушила чимало табу, вийшовши заміж за українського поета. В штрихах до біографії письменника можна знайти ряд фактів про поета як еротомана, про його «любов втрьох» з двома сестрами Лідією та Оленою Конехус, але листи свідчать, що після бурхливої юності Поліщук став дбайливим сім'янином, люблячим батьком двох діток – Марка та Люцини, а з самою Оленою у нього склались напрочуд довірливі стосунки, листи до неї відзначаються ніжністю і відвертістю, і саме дружині він охоче передавав враження, отримані у подорожах, перебуваючи на відстані від коханої. В епістолярній комунікації з нею він майже не вдавався до маскування, міг бути чуттєвим і сентиментальним, глумливим і саркастичним, особливо яскраво він передає моменти власного зворушення і піднесення, навіяного побаченим у мандрівках. Характерний для письменника урбаністичний мобільний стиль життя підкреслюють його легкість у повсякчасних змінах локацій. Особливо часто мимохідь він згадує про короткочасні перебування в українських містах, часто буває у Москві та Ленінграді. Однак в межах СРСР він рідко вдається до інтелектуального номадизму, натомість гостро реагує виключно на природу, і в цьому пріоритеті дається взнаки його селянське походження. Природа здатна викликати у Поліщука так званий «волошковий» настрій, і ці моменти для нього виявляються важливішими, судячи з листів, ніж індустріальна динаміка і круговерть, якою автор захоплюється у своїх документальних звітах про поїздки по країні та рясно використовує в образах «революційної» поезії. Поет тонко відчував благословенність окремих місць, енергетику сокровенності, якими вони обдаровували перципієнта. Прикладом такого місця можна назвати крейдяні Святі гори на Донеччині, вкриті реліктовим лісом, де на березі Дінця височів Успенський монастир, що посилював враження сакральності, розлитої у навколишній природі: «…зачарований красою, що тут у Святих горах, наче в якомусь трансі. Тут і природа, і повітря, і революція відбилась особливо у таких контрастах, що аж рота розкриваєш…» [7, с. 61]. Повідомляючи загальні відомості про місце, автор розкидує в листах суб'єктивні враження, які нагадують ескізи до майбутніх поезій: «На самій горі маленька гарна церковця, як ластівка присіла, а внизу Дінець, щоб відбивати ліс по горах» [7, с. 61]. Працюючи в Асканії, письменник ділиться спостереженнями, які приносять йому справжню насолоду, особливо на світанку: «Найраніш прокидаються зайці і орли та соколи, потім з криком та гамором злітають з дерев фазани. …Сьогодні ранок був туманний, м'який і так таємничо, як любовного признання, чекав світанку сад, сиві в передосінніх сутінках дерева» [7, с. 62].

У подорожах Валер'яна Поліщука важливе місце посідав Крим, куди він приїжджав неодноразово, принаймні є згадки про перебування на чорноморському побережжі півострова упродовж 1923-1926 рр. Очевидно, через хворобу та задля оздоровлення сина йому там прийшлось затримуватися на тривалий період, і зазвичай письменник з задоволенням пізнавав туристські стежки цього «богоданного» краю. Поступово син Полісся настільки зріднився з Кримом, що почував себе там у своїй стихії, про що свідчать численні вірші та напрочуд поетичні листи, які місцями нагадують поезію в прозі. Недарма саме три кримських листи до дружини вибрав письменник для зухвалої прижиттєвої публікації в журналі «Авангард». У Криму Поліщук зупинявся як на віллі української інтелігенції «Буюрнус», що подарувала чимало натхнення та радощів письменникам, так і в інших санаторіях і приватних пансіонах. Епіцентром кримських листів, звісно, постають ескізи марин, море втішало око поета і в штиль, і в шторм, водночас у них знаходимо штрихи до краєвидів, за якими він спостерігав у різних місцях. Автор ніби жонглює розмаїтими топонімами, які викликають екзотичні асоціації: Гурзуф, Кучук-Ламбат, Ялта, Алупка, Карасан, Аю-Даг, Партеніт, Ай-Тодор, Адолари, Роман-Кош, Чатир-Даг. Письменник-пілігрим охоче ходив пішки, любуючись краєвидами, не уникав нагоди і прокататися на моторному човні. Кримська природа викликала в нього бажання зафіксувати її чарівність, і він не скупився на осанни в її адресу. Найбільш детально Валер'ян Поліщук описує кримське довкілля Партеніту, зокрема з Карасану. Саме тут посеред старовинного парку був розташований санаторій «Карасан», де, найбільш вірогідно, і зупинявся письменник. З цього парку добре видніється мис Плака, з якого відкривався

чудова панорама всієї бухти, і якраз в цих краях черпав наснагу Поліщук, передаючи свої враження дружині: «Тамарікси, як якась жовта футрова горжетка, лежать навішені над морем- коло містка; Плака мудро дивиться в море своєю совиною мордою, мов пригадує всіх мандрівників, що тут побували… А море вурчить і шльопає ласкаво долонею своїх дебелих пацанів – каміння, купаючи їх в своїй солоній ванні» [5, с. 124]. Посеред алей з винятково багатою рослинністю Валер'ян Поліщук виокремив одного з платанів, який для нього став символом душевного зв'язку з кримським побережжям. Одну з таких зустрічей з улюбленим деревом він переказує дружині у високому емоційному регістрі: «Але найбільша радість була коло платана. В ньому з всього оточенн я почув найбільш живого – живу матерію. Я обійняв його, як свого великого батька й поцілував у могутню лапу, що по той бік дороги, а він замурликав і зашелестів до мене всіє вирізною зеленню, просотаною сонячним сяйвом - ласкаво приголубив мене. І я заплакав і сказав йому: ти мене переживеш, щасливий, та ще довго багато разів будеш все це бачити. Пошепочи комусь од мене привіт, тому хто прийде колись голубитись до тебе, коли мене вже не буде…» [5, с. 125]. Природа наскільки заповнювала все єство письменника, що він навіть уникав знайомств та контактів з іншими відпочивальниками, а віддавав перевагу карасанським медузам, які так щедро опоетизовані у його віршах.

Зовсім іншими за враженнями, але так само пам'ятними та інформативними стали для Валер'яна Поліщука поїздки в Європу. По суті це були мандрівки в невідомість, що були честю і водночас випробуванням на лояльність постреволюційних письменників. Як зазначає Олеся Омельчук, «для українських літераторів 1920-х значним був уже сам факт закордонної подорожі» [3, с. 5], а «віддачею за європейський тур ставала політично благонадійна книжка, що наповнювало зміст подорожніх текстів пропагандою і статистикою, а тому йшлося вже не про творчість, а про своєрідний звіт, репродукування очікуваного владою дискурсу» [3, с. 6]. Валер'ян Поліщук, котрий ревно дбав про свій імідж, сприймав відрядження до Європи як відзнаки про високу репутацію в очах владних установ. У його листах є сліди певної пихи письменника, який вважав себе гідного пролетарського олімпу, а також наявні оцінки цілком відповідні провідному дискурсу міжнародної політики СРСР. Однак матеріал цих закордонних послань письменника дає можливість простежити авторське переживання топосів. Як стверджує Т. Шестопалова, «пізнання феномену переживання переносить увагу з характеристики об'єкта (територія) на суб'єкта мандрівника, що постійно перебуває в русі» [8, с. 94], і власне реакція Поліщука на світ капіталізму, який повсякчас фальшувала радянська пропаганда, заслуговує особливої уваги в межах нашої студії.

Найбільшої довіри у керівної партії більшовиків Поліщук заслужив в другій половині двадцятих років, тоді ж він став повпредом української літератури за кордоном. На межі 1924 та 1925 років його було включено разом з П. Тичиною та О. Досвітнім до делегації, яка відвідала Прибалтику, Чехословаччину, Німеччину, Францію. Другу велику подорож він здійснив 1929 р., на цей раз його маршрут складали насамперед Німеччина і Скандинавія.

Одну з перших поїздок до Європи українських письменників, у якій брав участь Валер'ян Поліщук, організувало літературне об'єднання «Гарт» разом з Народним комісаріатом освіти УРСР. Її висвітлювали окремими штрихами в різних виданнях, та не лише в офіційній пресі, але і в приватних листах Поліщука переважають свідчення однобокі, критичні (з класових позицій) і навіть зверхні щодо західного світу. Не викликає сумніву авторська переконаність у тому, що лідером позитивних змін у культурі і добробуті майбутнього безперечно буде СРСР. Загалом епістолярні ескізи Поліщука мало чим суперечать пафосу його книзі подорожніх нарисів «Розкол Європи», де автор декларативно виносить на перший план тезу про те, що «погано пахне теперішній захід». Багато в чому ця колективна певність закладена і в ідеї Хвильового про євразійський ренесанс.

Згідно з планом поїздки по Німеччині, Поліщук побував у таких містах, як Берлін, Гамбург, Лейпціг, Дрезден та ін. Берлін, у якому ще справді домінували сліди Першої світової війни, з першого погляду видався малопривабливим для Поліщука. Попри яскраву освітленість вулиць і рекламу, будинки своєю сірістю справляли враження мертвечини, бракувало йому індустріального розмаху, за яким він спостерігав на Батьківщині, але око втішали блискучий асфальт і безліч авто. Маючи виняткову нагоду, Поліщук вирішив безпосередньо ознайомитися з культурою великого європейського міста, причому його інтерес був двовекторний: з одного боку, письменника цікавила культура елітарна, з другого боку – звичайне проведення часу пересічного німця. Письменнику вдалось побувати на ряді концертів, виставках, зокрема слухав симфонічний оркестр, оглянув Дрезденську галерею – «з її рафаелями й тіціанами та іншими рембрандтами й ван-дейками» [5, с. 73]. Не оминув своєю увагою (на відміну від, скажімо, Тичини, брак допитливості і переляк якого дратували Поліщука) і звичайні бари, кав'ярні тощо, які давали можливість безпосередньо «спостерігати буржуазію в різних виглядах» [5, с. 74]. Дружині письменник детально описав кафе, де відкрито шукали заробітку проституцією жінки, чоловіки і навіть діти, що викликало в нього глибоку відразу. У цілому його висновок про «огляд світу» під час подорожі був доволі категоричним: «…од західно-європейської культури з кожним днем все більше і більше розчарування! Вона якась дрібна, без розмаху й перспективи, тупа, як і класові групи, з яких вона виростає, і, головне, бездарна в масі й без соку…» [5, с. 73].

Однак варто наголосити, що цей потік негації не був його останнім словом про Німеччину. Через кілька років, коли він знову опинився в уже знайомих місцях, думку свою змінив повністю. Берлін справив на мандрівника враження значно краще, мусив визнати («на превеликий жаль»), що місто стає заможнішим, його економіка росте, навколо проводились інтенсивні роботи по благоустрою. «Німеччину я полюбив лише тепер. Чудесна і працьовита країна… Молодці німці» [5, с. 95] – таким було його резюме після останньої зустрічі з цим краєм восени 1928 р. Хоча можна припустити, що цей поворот обсерватора певною мірою був зумовлений і невисловленим розчаруванням в економічних прожектах і культурній революції в Україні, поступовим звільненням від пропагандистських гасел і настанов, в тенета яких потрапляла чи не більшість громадян СРСР.

Зовсім по-інакшому у Валер'яна Підмогильного складалися стосунки з Францією. Надії на особливість цієї країни, виплекані не без впливу літератури, справдилися, відтак Париж відразу став його улюбленим містом на довгі роки. У листі від 31 січня 1925 р. знаходимо такий пасаж: «Пишу тобі з чудової столиці світу, мого любого (вже мого, бачиш?) Парижа. Це, здається, єдине місце в Західній Європі, де я можу жити, не скучати, почувати себе веселим, бадьорим і любити всіх і вся, крім буржуазії… Французи мені прямо до серця йдуть. Така чудесна нація, весела. Йде й свище, робить і співає, їсть і компліменти до печені додає та присипає перчиком словечок. Цілу зиму в Парижі квіти і мій укоханий салат» [5, с. 77–78]. Тут він уже без нашарування скептицизму оглядає такі музеї як Лувр, Клюні (музей Середньовіччя), Музей скульптури

Родена, розшукує знамениті пам'ятки архітектури Собор паризької богоматері, Ейфелеву вежу, прогулюється парками з літературною аурою, проходить місцями, що зберігали історичні сліди Французької революції. Відзначає в листах Поліщук і таку гендерну особливість, яка здавалась йому нетиповою для більшості міст: красиві французькі дівчата були ще й добре освіченими, їх скрізь можна було побачити з книжкою в руках, і навіть з газетою. Свої імагологічні спостереження письменник теж узагальнює в листах: на його думку, ментальність французів, запальних, але непослідовних, зіпсував тривалий період «розхлябаного демократизму», проте саме в них він вбачає націю, здатну запалитися комуністичними ідеями.

У цілому навіть позитивні французькі враження не поставили під сумнів певність Валер'яна Поліщука в тому, що Західна Європа у модифікації світового устрою своє слово вже сказала, і тепер відповідальність за побудову безкласового суспільства лежить на Сході – ex orient lux. Однак Захід українського інтелігента незмінно приваблював і як місце для шопінг-туризму. Попри індустріальні амбіції СРСР, там зовсім не враховувалися побутові потреби у виробничій сфері. Отож Валер'ян Поліщук обійшов чимало крамниць, щоб придбати елегантні речі для себе (капелюхи, галстуки, шарфи) та дружини (парфуми, панчохи, білизна тощо), часом це робив на позичені гроші. Завдяки іноземному краму на фотографіях останніх років життя Поліщук виглядає напрочуд по-європейськи.

Зрозумілим є прагнення письменника знову перетнути кордон, і така нагода випала йому 1928 р. Метою маршруту на цей раз була Північна Європа (Швеція, Норвегія, Фінляндія), менш знайома для українців. Але тільки виїхавши з СРСР, Валер'ян Поліщук констатує у листі до дружини: «Дуже добре, що поїхав: перспектива життьова поширюється – сам бачу. А то сидіти вдома – багато дечого не знати й не бачити. А так є коректив на об'єктивність» [7, с. 93].

Довга мандрівка тривала на пароплаві була доволі втомливою. Хмарність, тумани, безкінечні дощі, думки про безгрошів'я на чужій землі налаштували мандрівника на початку подорожі на песимістичний лад. Деякий час йому довелось жити в дешевому готелі, і, зрозуміло, що відрядження з мізерним фінансуванням не приносило радощів, і своє обурення він не приховує: «Посилають за кордон і дають, як жебракові, купити галстук» [7, с. 94]. Проте згодом матеріальні проблеми він зумів вирішити, зокрема посприяла цьому і зустріч з відомою учасницею революційного руху Олександрою Коллонтай, яка на ту пору була послом СРСР у Норвегії. У неї, як висловився адресант, він і «цапнув грошей» [7, с. 95]. Незабаром Поліщук уже «в чудовому конструктивному готелі, конструктивному по своїй доцільності, доладності і формі кожної деталі» [7, с. 95]. Але як тільки побут був налагоджений, тональність змальованих вражень відразу змінюється: «Норвегія об'єктивно дуже гарна, цікава, дала мені уйму вражень…[7, с. 96]. Вже в дорозі він починає ретельно працювати над майбутньою книгою. З дружиною він ділиться ідеями назви своєї збірки репортажів, схиляючись до міфологічної алюзії з інтертекстуальним відлунням знаменитого оперного циклу Вагнера – «Кільце крізь Скандинавію», радіє зібраним фотографіям, які планує використовувати як ілюстрації до видання. Будь-яке запрошення для нього стає цінним матеріалом, особливо Поліщука цікавлять різні підприємства – сардинова фабрика, алюмінієвий завод тощо. Він охоче бере участь у вилазках на природу і просто ходить по місту, вдивляючись у місцеві типажі високорослих і світловолосих людей. Себе він не вважає легковажним туристом, позаяк «приїхав не очима кліпати, а спостерігати життя й людей» [7, с. 63]. Особливо його, як конструктивіста, цікавить сучасна архітектура, він описує численні будинки в Швеції та Норвегії, незвичні авангардистські лінії скульптури, меблів тощо. Письменник активно й послідовно робить нотатки, завдяки яким стиль його майбутньої книги мало чим буде відрізнятися від епістолярних ескізів. Можна погодитись з Яриною Цимбал, яка вважає, що репортажі Поліщука нагадують сучасний інстаграм: «…він зайшов у готель – і швиденько описав, яка там кімната, зайшов у їдальню – написав, що там їдять. Сьогодні це дуже цікаво, бо він на все має специфічний погляд» [4].

В епістолярних закордонних нотатках Поліщука має місце і мотив ностальгії як бінарно опозиційний тяжінню до блукань, вибудові планів нових мандрівок, що для нього було втечею від рутини щодення – «заморився аж сидячи у Харкові» [7, с. 114]. Слід відзначити, що магнетизм дому в його листуванні з часом помітно посилювався, причому дім для нього – це не лише коло його сім'ї, але й батьківська родина, мала батьківщина. Іронічно він запитував самого себе: невже старію? Серед численних доріг, описаних у репортажах і листах, є особливо важлива для нього – дорога додому. У листах до волинських родичів письменник називав себе, дружину і дітей «харківськими поліщуками». Намагався зустрітися з батьками в Дубно, особливо, коли його маршрути були спрямовані на Захід. Природно, що найбільше він скучав за рідними у середовищі, де почував себе некомфортно. Таким топосом для нього став Кисловодськ, поїздки до якого були вимушені, позаяк кавказька санаторійна зона слугувала йому засобом вимушеною зцілення від «кахички». Але попри всі природні принади Кавказу Поліщук постійно скаржився на «кисловодське прозябання», його пригнічувала казенна обстановка. Наявн в епістолярному дискурсі письменника й антирадянські алюзії, як-от: «Гори» найпаскудніший із всіх огидних санаторіїв радянського типу» [7, с. 121]. Депресивні настрої Поліщука багато в чому були зумовлені самогубством Хвильового, з яким того пов'язували складні стосунки, дружба перепліталася з ворожнечею, але смерть лідера письменницького цеху все оточення переживало болісно, проектуючи найгірші сценарії найближчого майбутнього для себе. Притлумлене передчуття трагедії на настроєвому рівні має місце в листах Валер'яна Поліщука з Кисловодська. Тут він написав і останній відомий на сьогодні лист до батьків і сестри, у якому звертає на себе увагу мотив віртуального травелогу, що є втіленням «тяги до дому». Фактично за місяць до свого арешту Поліщук уявляє рідну хату, обличчя батьків, особливо бажаною для нього постає зустріч з садом. Як відомо, садок біля хати – це генетичний код українця, який завше викликатиме асоціації з відомим віршем Тараса Шевченка, що, за Юрієм Барабашем, «сприймається масовою читацькою свідомістю як уповні адекватне й самодостатнє втілення образу України, як її своєрідна поетична емблема» [1, с. 93]. Зміна простору візуально постає перед адресантом: «Як там садок? Так би хотілося посидіти з Вами в холодочку під грушею, та ба» [7, с. 120]. Різкий обрив фрази дозволяє припустити чимало замовчуваного за словом «ба», зокрема й розуміння того, що сталінська система вже готує йому останній маршрут, яким виявиться Соловецький етап і його кінцева точка – Сандармох.

Отже, мотив подорожі є наскрізним в епістолярній спадщині Валер'яна Поліщука. Будучи успішним радянським письменником, він отримував неодноразові відрядження з метою пропагувати у літературі нон-фікшн соціалістичну розбудову в СРРР та розвінчувати закордонний капіталістичний світ. Розмаїті поїздки письменника висвітлені в його репортажах, документальних книгах та мають певний відбиток в художній творчості. Не менш цінним документом стали його нотатки, штрихи та імагологічні підсумки, залишені в епістолярній спадщині. Листи Поліщука містять інформацію, яка дозволяє скласти

психопортрет українського інтелігента-мандрівника, зокрема його суб'єктивне сприйняття Заходу (Німеччина, Франція, Норвегія тощо). Як авангардист, він засвідчує першочергову увагу до урбаністики, хоча емоційно письменник залишається ліриком, здатним тонко відчувати і підживлюватися енергетикою природи. Попри напрочуд розгалужену мережу маршрутів Валер'яна Поліщука, він не втрачає відчуття укоріненості, емоційного віртуального зв'язку з Волинню.

Література:

1. Барабаш Ю. Просторінь Шевченкового слова. Київ : Темпора, 2011. 510 с.
2. Гундорова Т. Феномен Стусового «жерствослова». *Стус як текст*. – Мельбурн, 1992. С. 2–29.
3. Омельчук О. Український претекст Жака Дерріда, або літературне пілігримство 1920-х. *Слово і час.* 2009. №7. С. 3–10.
4. «Подорож не лише ногами, а й головою»: Ярина Цимбал про літературний репортаж. URL: http://medialab.online/news/podorozh-ne-ly-nogamy-j-golovoyu-yary-na-tsy-mbal-pro-literaturny-j-reportazh/ (дата звернення: 15.08.2018).
5. Поліщук В. Калейдоскоп. *Авангард*. Харків, 1929. № 3. С. 111–125.
6. Поліщук В. Рейд у Скандинавію. *Червоний шлях*. 1929. № 3. С. 58–73.
7. Поліщук *В. «*Блажен, хто може горіти...*» :* [автобіографія, щоденники, листи]. Рівне: Азалія, 1997. 131 с.
8. Шестопалова Т. П. «...не світ інший, а межі інші, і в цьому вся суть» (феноменологія одного епістолярного тревелогу Юрія Шевельова). *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Миколаїв, 2017. Том 301, № 289. С. 93–99.

Отримано: 5 жовтня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: yarpol@amu.edu.pl

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-188-190

Поліщук Я. О. Візуалізація художнього образу в малій прозі Михайла Коцюбинського. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 188–190.

УДК 821.161.2-32.02 (Коцюбинський)

Поліщук Ярослав Олексійович,
доктор філологічних наук, професор кафедри україністики, Університет імені Адама Міцкевича в Познані

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В МАЛІЙ ПРОЗІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Естетичним проривом початку XX століття в українській літературі стало відкриття колористики. Це зокрема заслуга новеліста Михайла Коцюбинського. Пейзажна поетика цього автора передбачає набір характерних засобів та прийомів. Це ресемантизація чистого кольору (1), звернення до відтінків та тонів, що корелюють з психологічними якостями та настроєм персонажів (2), ефект простору як поєднання світла й тіні (3), колористична наповненість перспективи (4), прагнення передати перехідність тонів, їх змінність у часі, що відповідає імпресіоністичній техніці пейзажу (5), змінність оптики – від загального плану до мікроплану, використання різних кінематографічних ефектів змінної оптики (6), осмислення формули суцільних переходів – тонів, кольорів, звуків, настроїв, форм, що виражає філософсько-екзистенційну сутність життя (7). Така естетична палітра стала основою для літературних пошуків та відкриттів двадцятого століття.

***Ключові слова**: образ, пейзаж, поетика, імпресіонізм, колір, візуальність, автор.*

Yaroslav Polishchuk,
PhD in Literature, Professor Department of Ukrainian Studies, Adam Mickiewicz University in Poznań

VISUALIZATION OF LITERARY IMAGE IN A SMALL PROSE OF MYKHAILO KOTSIUBYNSKYI

The aesthetic breakthrough of the early twentieth century, the Ukrainian literature was the discovery of color. This merit belongs to the novelist Michaylo Kotsyubinskyi. Landscape poetics of this author provides a set of specific tools and techniques. It resemantisation of pure color (1), an appeal to the shades and tones correlated with psychological qualities and moods of the characters (2), the effect of the space as a combination of light and shadow (3), coloristic fullness prospects (4), the desire to pass the transience of tones, their changes time, which corresponds impresionistic technology of landscape (5), shifts optics - from an overall plan to microplans, the use of various cinematic effects interchangeable lens (6), interpretation of the formula of continuous transitions - tones, colors, sounds, moods, forms that express philosophical existential essence of life (7). Such techniques have become the basis for literature searches and discoveries of the twentieth century.

***Key words**: image, landscape, poetics, impressionism, color, visibility, author.*

Художнє новаторство Михайла Коцюбинського лишило глибокий слід у національній літературі кінця XIX та початку XX сторіч. Воно істотно революціонізувало новочасну українську прозу, яка впродовж двадцятого століття не раз поверталася до творчих осягнень цього майстра, своєрідно їх осмислюючи та допасовуючи до вимог свого часу. У ранній творчості Коцюбинський вичерпав ресурс традиційної побутописної прози – монотонної, по-своєму герметичної, сконцентрованої на селянській тематиці й доволі консервативної, що робило її майже непроникною для нових естетичних технік кінця століття. Відчуваючи цю вичерпаність, письменник узявся творити новий тип оповідної техніки, яка, чутливо реагуючи на модні тренди й відкриття епохи, утверджувала також своєрідність національного світовідчуття та індивідуальної поетики майстра.

Щоб оцінити міру новаторства Михайла Коцюбинського, слід звернути найпильнішу увагу на його авторську колористику, що стала оригінальною й дуже характерною (хоча, може, трохи запізненою – на тлі французького імпресіонізму) відповіддю української культури на європейський тренд, проявлений у «шаленстві візуалізації». Образи, які зумів створити письменник силою своєї художньої уяви, стали високим осягненням візуальної культури, що апелює до ефектів синестезії й володіє широкими можливостями її своєрідного перекодування в інших мистецтвах. Звідси, до речі, невгасний інтерес до творів новеліста в кіно й театрі, а також численні інспірації ними.

Ранній Коцюбинський мав за взірець традиційні способи візуалізації художнього образу, які виробила наддніпрянська школа, зокрема Іван Нечуй-Левицький. Їм не можна відмовити в певній пластичності, надто ж – коли порівнювати з аналогічними образами з прози Григорія Квітки-Основ'яненка чи Олекси Стороженка. Однак Нечуєва техніка видається авторові «Intermezzo» надто статичною та одноманітною, йому прагнеться більшої свободи та суб'єктивності в зображенні природи. Тому-то новеліст виробляє власну стратегію зорового образу, що ґрунтується на його розмаїтому нюансуванні. Це в цілому відповідає засадам модерних мистецьких течій, що саме тоді входили в обіг у європейських культурах. «Модерністське розуміння відносин людини та дійсності принципово відмінне від того, що було характерне для мислителів і письменників провідної течії дев'ятнадцятого століття. Найзагальніше кажучи, мислителі й письменники XIX століття постулювали або принаймні пробували постулювати співдію, взаємну відповідність та субстанційну єдність логічної структури матеріального світу, структури людського логосу, а також, якщо були віруючими, між цими двома та структурою Божого логосу […]. Модерністи, навпаки, були більшою чи меншою мірою вражені почуттям взаємної дислокації матеріальної, людської та метафізичної сфер» [7, с. 112]. Розуміння цієї дислокації веде Михайла Коцюбинського від руйнування єдиної матриці епічного опису до множинних його варіантів, що в кожному конкретному випадку відповідають душевним станам та переживанням персонажів.

Справа не тільки в колористиці як такій, а в цілій низці супутніх художніх ефектів, що супроводять у творах новеліста образи кольору й світла. Недаремно численні дослідники вказували на колористичні домінанти у творах М. Коцюбинського та визначали його кредо як письменника-імпресіоніста. Щоправда, з визнанням імпресіонізму цього автора пов'язані також

спрощені трактування, супроти яких хотілося б тут застерегти. По-перше, український прозаїк аж ніяк не наслідувач техніки світлописання французьких художників-імпресіоністів, і не «перекладач» цієї техніки на мову літератури, як це нерідко показують, зокрема в ході шкільного вивчення його творчості. По-друге, імпресіонізм як гра світлотіней та винайдення колористичних ефектів – не самоціль нашого новеліста; ці технічні прийоми насправді входять у значно більший та універсальніший комплекс його поетикальних засобів, яким письменник оволодів цілком майстерно.

Візуальна образність присутня у творах М. Коцюбинського на різних текстових рівнях. Найчастіше завважуємо її в блискучих мікрообразах письменника, зокрема в його ліризованих пейзажах, які своєю екзотичністю руйнують шаблонне уявлення про літературний пейзаж. Нерідко ж візуальний образ набуває значно важливішого, ба навіть концептуального значення, як-от у новелі «Цвіт яблуні», де його піднесено до рівня символу людського буття. Візуальний чинник зчаста визначав композиційну своєрідність новел цього майстра («На камені», «З глибини», «В дорозі», «Intermezzo» та ін.). Очевидно, він був присутній уже в основі художнього задуму, а затим розвивався мірою реалізації цього задуму. Таку ознаку поетики майстра спостеріг свого часу М. Рудницький: «…У сюжеті не полонить його ідея, а сюжет родиться в нього під впливом чисто зорових, наскрізь малярських вражень» [4, с. 169]. Важливо підкреслити, що зорові характеристики М. Коцюбинський досить вдало поєднує з тактильними (дотиковими). Тобто, колористичні ефекти викликаються у його прозі не лише безпосередньо (це трапляється, але менш характерне для його манери), а опосередковано.

Та колористична проникливість, яку засвідчив автор «Intermezzo», не постала на порожньому місці. Її першооснови слід вбачати в індивідуальній своєрідності таланту Михайла Коцюбинського, що виявився надзвичайно відкритим до світу природи й надзвичайно чутливим до людського переживання. Кореляція цих двох сфер у текстовому вияві обертається тонко оркестрованими візуальними (а також слуховими й тактильними) образами, що апелюють до уяви читача. Сам письменник, як стверджували його сучасники, володів особливим даром сприймати життя в його розмаїтих, рухомих формах, бути відкритим до його пізнання, не обмежуватись заанґажованими поглядами на природу речей. Так, Спиридон Черкасенко згадував: «Особисто в мене з іменем Коцюбинського й з розумінням його творчости сполучалось завше – сонце, багато сонця, барв, квітів» [5, с. 304]. Аналогічне враження про природу таланту новеліста висловив і Микола Чернявський, що у спогаді «Червона лілея» писав: «Коцюбинський дуже любив життя. Любив у ньому те, що має в собі красу й світло, радість і ласку. Любив сонце, весну, літо» [6, с. 15]. Як видно, сучасники завважували й цінували здатність письменника сприймати світ у зорових образах, зокрема надавати їм глибшого, символічного значення, що виражало не тільки візуальний ефект, тим більше – не об'єктивно зображений пейзаж, як у старій побутописно-сентиментальній манері оповіді попередників, а пейзаж ліризований, настроєвий, який, зрештою, був формою вияву своєрідної філософії життя.

У цьому Михайло Коцюбинський пропонує читачеві новий погляд на світ, співвідносний із філософією Анрі Берґсона (і, ширше беручи, з цілою епохою модерну). Відправним пунктом для письменника стає усвідомлена неможливість осягнути речі з суто раціональних позицій, описати їхню сутність. Життя, навпаки, набуває сенсу мірою занурення в його динаміку – «світ у постійному русі, неустанно змінний» [8, с. 311], мірою нанизування суб'єктивних відчуттів, які далеко відбігають від чисто раціональної рефлексії предметів. Відмовляючись від амбіцій «всезнаючого» оповідача та наближаючись до відтворення емоційно-психологічного стану героя, сприйняття ним пейзажних картин з позицій «тут і тепер», М. Коцюбинський солідаризується з таким поглядом на світ, що шукає сенс у його множинності, динамічності та непередбачуваності. Ця поетикальна настанова вимагає багато праці, зокрема скрупульозного редагування текстів. Як свідчить листування з видавцями, скрупульозність в опрацюванні текстів мала для письменника особливе значення, нерідко перетворюючись у нав'язливий самоконтроль та проявляючи страх перед цілком завершеним текстом, у якому вже нічого не вдасться виправити. Такий страх можна зрозуміти, власне кажучи, лише в контексті означеної проблеми, коли завдання письменника – виразити відкритість і незавершеність враження; себто, з одного боку, слід дати чіткий, упізнаваний образ, а з іншого, уникнути категоричності й однозначності. Саме тому потребу знову й знову повертатися до оцінки власних творів, критично їх переглядаючи, Михайло Коцюбинський оцінював ніяк не менше, ніж особисту драму. У листі до О. Аплаксіної він писав з цього приводу: «Вечное желание работать, порыв – и вместе с тем неудовлетворенность, стыд перед собою за плохую работу. Столько лет работать и не создать ничего порядочного, ничего, что бы удовлетворяло тебя, отвечало твоим художественным запросам и вкусам – ведь это же ужасно, ведь в этом целая драма» [2, с. 60].

Поетика візуального пов'язана, як уже заявлено вище, не тільки з творенням зорових образів. Вона визначає характер поєднання різних тропів у межах єдиного тексту, а також формує загальну архітектоніку твору, що зближує поетику українського новеліста з творчими практиками художників-імпресіоністів. Адже в цих практиках звичні акценти переносяться з об'єкта на суб'єкт, відтак основним предметом образу стає «досвід сприйняття, а не персонажі, історії чи мотиви природи» [9, с. 298].

Теми, які в попередників новеліста були наріжними, втрачають вагу, натомість на перший план виходить характер їх трактування, тобто нюансування неповторних відчуттів, які прагне зафіксувати письменник. Як слушно спостеріг Ю. Кузнецов, «Коцюбинському вдається зробити те, чого повною мірою не досягли його попередники, - перетворити образи природи у повноцінні елементи розвитку художньої дії» [3, с. 175]. Більше того, образи природи, які створює цей майстер, знову відсилають нас до самого суб'єкта, що їх продукує, спонукають зосередитись на процесі емоційної-рефлексійної дії, яка стоїть за зображенням окремих психічних станів, майстерно скорельованих зі станами природи та невловимими механізмами її руху й перетворення.

Колористична поетика Михайла Коцюбинського була новаторською для української прози – настільки, що новизну цього письменника поступово осмислюють і освоюють кілька поколінь його творчих спадкоємців. Можна вбачати в ній і зближення з філософією модерну, і застосування імпресіоністської образності, і вдалу адаптацію прийомів кіномистецтва. Успіх письменника пов'язаний з тим, що він обирав малі епічні форми, зручні для редагування й майстерного відточення кожної деталі. До того ж, опрацьовуючи свої тексти, не тільки дбайливо шліфував кожну дрібницю, а й дбав про загальну злагодженість та гармонійність стилю. У колористиці М. Коцюбинський досягає поєднання безпосереднього враження (проекції кольору й тону) та образних асоціацій, що надають враженню символічних смислів.

Розглянемо це на прикладі оповідання «В дорозі» (1907) – твору, в якому автор транспонує стан душевного сум'яття й розгубленості персонажа на образний ряд природи в пору цвітіння. Образи природи тут прочитуються як символічний план внутрішньої боротьби героя, проявляючи та візуалізуючи цю боротьбу. Характерно, що збереглися чернеткові записи, присвячені окремим образам: ці зарисовки називаються «Хмари», «Тіні», «Квітки», «Сосновий ліс», «Вода» [1, с. 374–376] – цілком імпресіоністські пейзажі за духом і характером. До речі, не всі з них були використані в роботі над текстом.

Композиційно оповідання ілюструє своєрідну двопланову дію, через яку втілюється неоднозначність і динаміка рефлексійного процесу персонажа. З одного боку, герой М. Коцюбинського живе напруженим внутрішнім життям, і цей драматизм вповні відображається у його сприйнятті природи. З іншого боку, картини й настрої природи входять в контраст і відтінюють складну саморефлексію Кирила. Світ стає чутливим екраном, на який проектуються тривоги й радощі героя твору. Змінність природи одного дня становить певну рамку для героєвих рефлексій. Їхня основа закладається вже напередодні вночі, коли Кирило спостерігає раптові зміни у житті довколишнього світу: «Несподівано, раптом у чорну тишу щось впало. Живе, веселе і безтурботне. Заскакало по листі, збудило повітря, штовхнуло землю і вогко дихнуло просто в лице. Пронеслось шумом, обмило землю і щезло. А тоді виплив на небо місяць. Кирило вийшов у сад і якось разом убрав у себе важкі дерева, повні, як губка, водою, сріблястий регіт мокрих листочків, шептання крапель поміж галузок, обійми тіней з зеленим світлом і синє глибоке небо, просте, спокійне» [1, с. 284]. Представлена тут колористична гама доволі ощадлива (чорне, зелене, синє, сріблясте). У ній домінують чисті барви, однак застосовані вони по-іншому, ніж це робили реалісти XIX століття, – не задля означення кольору предметів, а задля творення певної настроєвої гами «чорна тиша», «зелене світло», «сріблястий регіт». Письменник акцентує на настроєвості пейзажного образу, яку вдало доповнюють слухові й тактильні відчуття («щось впало», «разом убрав у себе»), що переходять у складніші синтетичні образи («шептання крапель», «обійми тіней» та ін.).

Ув описі розквітлої луки М. Коцюбинський досягає повної віртуозності. Звернімо увагу, як він варіює оптику, що нагадує кінематографічну техніку, – від мікроопису з деталізацією окремих об'єктів до зображення далекого тла. У традиційній прозі утвердився панорамний опис (пейзажі І. Нечуя-Левицького), і автор «Цвіту яблуні» добре засвоїв таку техніку. Але тут він відчуває її недостатність, адже зображує квіти так, як їх має сприймати герой, що саме відкриває для себе прості радощі буття. Це погляд не згори, а зсередини, зблизька, з малої відстані, що апріорно руйнує ієрархію живих істот (як і всяку ієрархію у принципі), підкреслюючи розчиненість людини у світі природи. До того ж, погляд уважний, допитливий, дослідницький. Тому спершу подано великий план, що супроводжується докладною характеристикою окремих деталей та плавними переходами від однієї до іншої. А далі він поступово переходить в панорамний опис, хоча при цьому не зазнає розфокусування, себто не втрачає уважного ставлення до деталей, які під пером майстра набувають символічних ознак та проявляють специфіку сприйняття персонажа Природа набуває ознак безпосереднього сприйняття героя, емоційної заанґажованості, стає органічною частиною його інтимних переживань. Колористичний образ, відкритий письменником, не є самодостатнім, він працює на творення синестезійного ефекту, що включає реакцію різних людських відчуттів.

Отже, візуалізація образу, до якої вдається Михайло Коцюбинський в оповіданнях та новелах, написаних на початку XX століття, є новаторською практикою, що значно розширює можливості художнього образотворення. Вона ґрунтується на майстерному варіюванні різних засобів та прийомів зображення. Це й переосмислення функції чистого кольору, і звернення до відтінків та тонів, узгодження їх із психологічними якостями та настроями персонажів, ефект простору як поєднання світла й тіні, колористична наповненість перспективи, прагнення передати перехідність тонів, їх варіювання в часі, що відповідає імпресіоністичній техніці пейзажу, змінність оптики – від загального плану до мікроплану, застосування різних кінематографічних ефектів змінної оптики. Урешті, це також осягнення формули суцільних переходів – тонів, барв, звуків, настроїв, форм, що виражає філософсько-екзистенційну сутність життя.

Література:

1. Коцюбинський М. Твори в семи томах: Т. 2. Повісті та оповідання (1897–1908). Київ: Наукова думка, 1974. 384 с.
2. Коцюбинський М. Твори в семи томах: Т. 7. Листи (1910–1913). Київ: Наукова думка, 1975. 416 с.
3. Кузнецов Ю. Б. Поетика прози Михайла Коцюбинського. Київ: Наукова думка, 1989. 272 с.
4. Рудницький М. Михайло Коцюбинський. *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою*. Дрогобич: Відродження, 2009. С. 166–173.
5. Черкасенко С. Михайло Коцюбинський. *Літературно-науковий вісник*. 1913. № 5. Т. 63. С. 304–318.
6. Чернявський М. Червона лілея. Спогади про М. Коцюбинського. Херсон: Видання т-ва «Українська книгарня», 1920. 34 с.
7. Sheppard R. Problematyka modernizmu europejskiego. *Odkrywanie modernizmu. Przekłady i komentarze.* Kraków: Univeritas, 1998. S. 71–140.
8. Rossa A. Impresjonistyczny świat wyobraźni. Poetycka i malarska kreacja pejzażu: Studium wybranych motywów. Kraków: Universitas, 2003. 362 s.
9. Jay M. Kryzys tradycyjnej władzy wzroku. Od imnpresjonistów do Bergsona. *Odkrywanie modernizmu. Przekłady i komentarze.* Kraków: Univeritas, 1998. S. 295–330.

Отримано: 15 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: oksana.pukhonska@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-191-193

Пухонська О. Я. Література і пам'ять: версії взаємовпливу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 191–193.

УДК 821.161.2.09

Пухонська Оксана Ярославівна,
кандидат філологічних наук, старший викладач, Національний університет «Острозька академія»

ЛІТЕРАТУРА І ПАМ'ЯТЬ: ВЕРСІЇ ВЗАЄМОВПЛИВУ

Сучасна література у різний спосіб виявляє особливий інтерес до проблем посттоталітарного досвіду, означуючи його як причину культурної стагнації та ідентичнісної кризи українців. Пропонована стаття – це наукова студія художньої рецепції травматичної пам'яті періоду незалежності. Її авторка з'ясовує специфіку взаємовпливів і взаємотрансформацій між літературою та досвідом тоталітарного минулого.

Ключові слова: *текст, пам'ять, досвід, травма, література, тоталітаризм.*

Oksana Pukhonska,
PhD of Philological Sciences, National University of Ostrog Academy

LITERATURE AND MEMORY: VERSIONS OF INTERPLAY

XX century totally changed people's imagination about life, peace and about all humanistic values. Two world wars destroyed almost all bases of civilizations and became an experience of horrible death and pain. That's why that period had been understood not only as a history, but also as a memory of the end of old world. Central category of such kind of memory became trauma. In western humanistic and social researches we can find a lot of examples when traumatic memory created a new discourse of science and culture. Literature was one of the most effective strategies in commemorative practices after wars, famines, Holocaust etc. Literary texts opened a wide field for aesthetical rethinking of trauma. Especially it was important for those cultures, which had a great experience of repressive totalitarian politic. In Ukrainian literature memory strategy is fundamental for today, especially, when we are talking about reconstruction of the lost history, which was rewrite by the ideology of USSR.

Key words: *text, memory, experience, trauma, literature, totalitarianism.*

Постановка проблеми. Функції та значення літератури для культури соціуму упродовж тривалого часу зазнавали численних інтерпретаційних варіацій, відповідно до вимог часу і актуальної дійсності. Утім, це не впливало на той факт, що за будь-яких культурних епох з їх філософськими, соціальними, політичними чи економічними преференціями літературний текст був рефлексією та часто художньою історіографією не лише свого часу, а й передусім минулого. Ельжбета Кононьчук вважає, що літературна творчість може бути як «формою впорядкування світу», так і вираженням потреби людського самоутвердження і пошуку власної ідентичності. Умовою такого віднайдення постає пам'ять, що сприяє подоланню відстані поміж «тепер» і «колись» [7, с. 15].

Культурне значення пам'яті у творах мистецтва, зокрема у літературних текстах проявляється щонайменше у двох варіантах. По-перше, рецепція минулого як факту пам'яті (колективної чи індивідуальної) є декодуванням прихованих чи незнаних досі смислів. По-друге, літературна інтерпретація історичних подій має здатність формувати суспільну думку щодо них. Астрид Ерл, до прикладу, переконана, що літературні романи та художні фільми мають здатність формувати колективне уявлення про минуле [5, с. 15].

Аналіз останніх досліджень і публкацій. Покликаючись на Поля Рикера, можемо говорити про принципову близькість поміж літературою як продуктом уяви та власне пам'яттю. На думку вченого, їх спільною ознакою є присутність неприсутнього. Рената Лахман зауважує, що художній текст варто розглядати у подвійній перспективі: як дію пам'яті і як її нову інтерпретацію, за допомогою якої кожен новий твір входить у простір пам'яті. Дослідниця робить висновок, що саме «література є пам'яттю культури, однак не як пристрій запису, а як втілення меморіастичного процесу, до якого входять культурні знання, а також усі тексти, які продукує культура, і з яких вона складається» [8, с. 301].

Виклад основного матеріалу. Література активно ангажувалася у ревізію травматичного досвіду, який став фундаментальним у студіях пам'яті другої половини XX століття, у процесі чи одразу ж після завершення травматичної події. Знаковими у цьому контексті є твори про Першу світову війну та післявоєнні геополітичні конфлікти, спровоковані появою і утвердженням тоталітарних режимів у Європі («На західному фронті без змін» Е. М. Ремарка, «Смерть героя» Р. Олдінгтона, «Вогонь» А. Барбюса та ін.). Своєю чергою, Друга світова війна, яка докорінно змінила психологічну основу та світоглядні орієнтири цивілізації, спричинила надзвичайну активізацію меморіастичної літератури. Топовою проблемою травматичної пам'яті в літературі Заходу стала власне війна як явище, котре докорінно знівелювало цінність людського життя.

Літературний дискурс пам'яті Другої світової актуальний до сьогодні. Тетяна Вайзер звертає увагу на післявоєнні спроби започаткувати традицію осмислення і репрезентації травматичного досвіду засобами філософської і поетичної мови. Так, на думку дослідниці, «довгі роки післявоєнного мовчання – період, коли особисті свідчення про воєнну катастрофу ще не сприймались як значуще історичне і культурне джерело, – змінились спробами вкомпонувати цю сліпу пляму знання про минуле у лінійний історіографічний наратив» [1]. Спогади досвідчених дають змогу моделювати подію, надати їй емоційного, виключно людського виміру, оскільки реконструкція лише на основі документів буде абсолютно неповною. Маємо тут справу із **текстами пам'яті**, між яких розрізняємо *тексти-свідчення* і *тексти про пам'ять*. До перших відносимо ті, авторами яких є безпосередні учасники тих чи тих подій подій. Причини вибору такої версії свідчення неоднозначні. Форма художнього твору для вербалізії власного досвіду позбавляє автора відповідальності перед достовірністю/недостовірністю

фактів, оскільки у літературному тексті факт можна замінити альтернативним фактом, опертим на художню уяву, образ тощо. У цьому варіанті важливо також те, що страх як наслідок посттравматичного синдрому застерігає від можливості безпосереднього свідчення, яке може спровокувати повторне проживання травматичної ситуації, чи загрозу розплати за сказане. У такому випадку художній твір стає маскою, за якою можна сховати обличчя, водночас це не перешкоджає розповісти про минуле. Текстами-свідченнями в історії літератури є «Дими над Біркенау» Северини Шмаґлевської, «Бійня номер 5, або Хрестовий похід дітей» Кнута Воннегута, «Колимські оповідання» Варлама Шаламова тощо. Автори цих творів – безпосередні учасники травматичних подій, котрі не лише змінили хід історії, але й справили тяжкий вплив на їх особисті долі.

Текстами про пам'ять можемо вважати ті твори, автори яких мають посередній стосунок до описуваного ними минулого. Їхні історії – це історії інших людей, не власного досвіду. Знаковими у цьому плані є «Благочестиві» Джонатана Літтела, «Вибір Софії» Уільяма Стайрона, «Любовні листи» та «Іспанські очі» Марії Нуровської, «Гойдалка дихання» Герти Мюллер, «Аустерліц» Вінфреда Зебальда.

У країнах, що опинилися у сфері впливу радянської тоталітарної політики меморіальні стратегії використовувались у радикально протилежному напрямку – не з метою ревізії минулого та ревіталізації суспільних гуманістичних цінностей, а задля утвердження комуністичного ідеологічного порядку. Література тут виявилась інструментом формування псевдопам'яті. Ситуація змінилася із настанням після розвалу комуністичної системи *кінця історії*, коли, за висловленням Френсіса Фукуями, пострадянські суспільства щонайглибше занурюються у процес витіснення недавнього травматичного досвіду, а відтак прагнуть сформувати нові культурні канони і моральні принципи функціонування у світі. Як і в багатьох радянських республіках та країнах соцтабору, в Україні на той час уже визрівали важливі культурні трансформації, особливо в літературній сфері.

Українські письменники, у творчості яких тема травматичної тоталітарної пам'яті стала визначальною, першочергово вдавалися до психологічного осмислення дійсності у часі ПОСТ-. Їхні тогочасні твори – це запропонована модель так званого прощання з імперією, вихід поза межі її ментальних та ідеологічних рамок. Витіснена пам'ять у такому випадку здебільшого виконує роль енігматичного тла, не маючи ще чітко окресленого змісту у спробах молодих вирватися із силового поля притягання недалекого минулого. Водночас вони є вже *текстами пам'яті* Тут маємо на увазі ранні твори Юрія Андруховича («Рекреації, «Перверзія», «Московіада»). Андрухович не вдається до реконструкції історичної пам'яті, однак його герої переживають актуальні події передусім у світлі набутого досвіду, як час-міф, час-ефемерію, за закінченням якого неодмінно має відкритися сутність того, що було втрачено і забуто. У такому контексті прочитуємо проекцію саме на перспективу переосмислення цього тоталітарного досвіду вже за інших умов, бо так чи так, він все одно залишиться у пам'яті покоління як метафорична «куля у черепі».

Роман «Польові дослідження з українського сексу» Оксани Забужко став першим у 1990-х, який безпосередньо апелює до травматичного досвіду українців (голоду, репресій, ув'язнень і розстрілів інтелігенції), що позначився на світогляді і, зрештою, визначив долю багатьох представників покоління головної героїні Оксани. Авторка вдається до психоаналітичних студій поведінки героїв свого роману, наділяючи їх посттоталітарним травматичним синдромом. Пам'ять постає подразником, що провокує героїв до звільнення від минулого, до віднайдення власної ідентичності поза межами травматичного досвіду.

Проговорення травми стає ознакою того посттоталітарного дискурсу, який формують твори Олеся Ульяненка та Євгена Пашковського. Автори, кожен у своїй манері намагаються показати світ здеградованого соціуму, основні причини падіння якого – саме у деконструкції світу, звичного людській природі.

Початок XXI століття став новим етапом у літературному переосмисленні пам'яті минулого. Для України він виявився знаковим, з огляду на те, що суспільство опинилося перед викликом повторної колонізації з боку Росії, тоталітарні амбіції якої, успадковані від СРСР, перманентно зростали. Т. Гундорова у праці «Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми» (2013) акцентує увагу саме на специфіку постколоніальної свідомості у контексті пострадянських студій. Такий підхід значною мірою виправданий, оскільки постколоніальні моделі поведінки суспільства лише на початку 2000-х проявляються в Україні, що практично впродовж 1990-х перебувала у стані пострадянського шоку, а процеси культурної деколонізації відбувалися радше за інерцією, аніж свідомо й цілеспрямовано.

Культурне пробудження від ейфорії незалежності і зіткнення українського суспільства з реальністю, в якій явно бракувало правдивого знання про минуле, змінили підходи до писання нової літератури. Історія, представлена у героїчному світлі, не виправдовувала себе; більше того була радше гіперболізованою, оскільки брала до уваги історичні перемоги і завуальовувала стратегічні поразки. Одночасно відбулася радикальна переоцінка радянської пам'яті, основана на західних тенденціях перепрочитання тоталітаризму, при чому як у нацистському, так і в радянському його варіантах. Минуле, особливо у художніх текстах українських авторів розглядалося безпрецедентно у стосунку до його наявності у сучасності. Юстина Табашевська у цьому випадку стверджує, що «те, що *нове* почали розрізняти не тільки у контексті того на скільки воно є власне *новим*, але також з огляду на те, як воно дефініює *старе*» [10, с. 530].

Якісно інше переосмислення радянської спадщини і зростання уваги до посттоталітарної пам'яті, наприклад, відбувається в українській літературі паралельно із суспільно-політичними зрушеннями, що проявлялися у протестних акціях *Україна без Кучми* (2000-2001) та Помаранчева революція 2004 року. Як слушно зауважує Ярослав Поліщук, саме на цьому етапі трансформується саме суспільство, «відбуваються драматичні зміни у світогляді та ментальності сучасних українців, у їхніх морально-етичних настановах» [3, с. 165]. Публікується ряд художніх творів, що відображають цілком сміливу, ґрунтовну і трагічну візію радянського минулого. Тут варто звернути увагу передусім на такі твори, як «Депеш Мод» (2004) Сергія Жадана, «Рівне/Ровно» (2004) Олександра Ірванця, «Тема для медитації» (2006) Леоніда Кононовича, «Музей покинутих секретів» (2009) Оксани Забужко, «Століття Якова» (2010) Володимира Лиса, «Записки українського самашедшего» (2010) Ліни Костенко, «Лицарі любові і надії» (2011) Лесі Романчук. Автори цих творів намагаються показати своє, знане, досвідчене бачення минулого у поколіннєвому розрізі. Згадані ж тексти відбивають регіональну специфіку розуміння та інтерпретації радянського тоталітарного минулого, а також його присутності/не-присутності у сьогоденні. Витіснена, піддана культурній амнезії, пам'ять шукає виходу через літературну вербалізацію, формуючи своєрідну моду на минуле.

Леонід Кононович та Марія Матіос, наприклад, у своїх романах апелюють до глибоко закоріненої у свідомості індивідів (а на їх прикладі і цілого соціуму) травми минулого, яка безпосередньо впливає на поведінку сучасників. Ці твори означують наявність сучасного дискурсу *текстів про пам'ять*. Л. Кононович у «Темі для медитації» пропонує метод помсти, зведення порахунків із минулим, котре деструктивним чином вплинуло на його життя. Герой його твору зауважує визначальне для сучасного українського суспільства явище – з часу розпаду Радянського Союзу не відбулося радикальної зміни владних еліт у стратегічних державних інституціях. Саме це сформувало стан псевдонезалежності. Така ситуація перешкоджала ревіталізації України, утвердженню її нових цінностей і перспектив. М. Матіос у романі «Солодка Даруся» апелює до психологічних ураз суспільства, серед яких – посттравматичний синдром, спровокований тими втратами, яких зазнала українська людність у часі радянської окупації. Авторка ще не пропонує шляхів вирішення існуючих проблем, однак, що важливо, вказує на символічне місце і причину травми.

Особливо гострою криза посттоталітарної інтерпретації пам'яті виявилась під час Революції гідності, котра спровокувала цілий мистецький дискурс. Проблемою цього дискурсу стала також революційна традиція останніх років (в тому числі перепрочитанню були піддані і студентська Революція на граніті (1990), і Помаранчева Революція (2004)). Фундаментом літературних інтерпретацій Євромайдану став саме процес переосмислення тоталітарного минулого та пошук у ньому основних причин сучасної кризи національної свідомості й етнічних конфліктів. Важливо, що разом із недавньою пам'яттю, ревізії була піддана також пам'ять історична, у якій автори дошукуються ґрунтовних доказів української самобутності й автентичності.

Романи «Вертеп. #Роман про майдан» Олени Захарченко, «Покров» Люко Дашвар, «Вогняна Зима» Андрія Кокотюхи, «Під крилами великої Матері» Степана Процюка та ін. репрезентують поколіннєву рецепцію Майдану, який у більшості сюжетів має символічне значення межі поміж минулим і майбутнім. Усвідомлення цього значення приходить до героїв через декодування забутої / втраченої пам'яті, у якій європоцентризм виявляється не лише сучасною ідеєю, а й історичною властивістю української ментальності.

Війна на Донбасі в текстах більшості сучасних письменників представлена також як війна за пам'ять, котра була викривлена саме радянською ідеологією. У контексті літературної інтерпретації цієї війни спостерігаємо також активне переосмислення значення Другої світової, радянська риторика якої продовжувала функціонувати донедавна. У новій рецепції постають індивідуальний та національний досвіди війни, її фемінний та маскулінний виміри, явище української національно-визвольної боротьби в період Другої світової та після неї, що прочитуємо у сучасних українських романах «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, «Танго смерті» Юрія Винничука, «Інґе» Сергія Германа, «Століття Якова» та «Соло для Соломії» Володимира Лиса, «Чорний ліс» Андрія Кокотюхи Друга світова війна набуває загострено травматичного виміру. Тривале ж культивування її викривленого тоталітарно-ідеологічного змісту на десятиліття позбавило пострадянські суспільства можливості пропрацювання цієї травми, створивши патетичний культ війни та ореол недорканності навколо воєнної тематики в мистецтві. Сучасна ж українсько-російська війна на Донбасі не тільки розкриває завуальовані ідеологічні стратегії колишнього Радянського Союзу щодо створення так званого радянського соціуму, котрий не мислив би себе поза цією державою. В літературних текстах, як-от «Іловайськ» (2015) Євгена Положія, «Маріупольський процес» (2015) Галини Вдовиченко, «Чорне сонце» (2015) Василя Шкляра, «Життя P. S.» (2016) Валерії Бурлакової, «Аеропорт» (2015) Сергія Лойка, «Оголений нерв «(2015) Світлани Талан, «Інтернат» (2017) С. Жадана, ця війна викриває також ідейні прорахунки незалежної української держави, які полягають у незауважальності проблеми радянського ментального анклаву, який легко піддається як політичним, так і ідеологічним маніпуляціям Росії, яка проголосила себе спадкоємицею тоталітарного СРСР.

Висновки. Таким чином, студії пам'яті останніх років все частіше намагаються проникнути в особливості розвитку та функціонування того чи того постзалежного суспільства, котре зазнало на собі найбрутальніших впливів недавнього минулого, перейшовши досвід Голокосту, репресій, голодоморів, ГУЛАГівських таборів, війни тощо. Художня література у контексті досліджуваної проблематики постає своєрідним дзеркалом трансформації суспільної свідомості. Вона в різний спосіб і на різних рівнях презентує своє бачення тоталітаризму, але разом з тим ці тексти оприявнюють цілком нову, однак вкрай необхідну стратегію виявлення і пропрацювання спричиненої ним історичної травми.

Література:

1. Вайзер Т. Травматология логоса: язык травмы и деформация языка в постсоветской поэзии. *Новое литературное обозрение* (2014) №. 1(125). URL : http://magazines.russ.ru/nlo/2014/125/26v-pr.htmlcit.
2. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : статті та есеї. Київ: Грані-Т, 2013. 548 с.
3. Поліщук Я. О. Із дискурсів і дискусій. Харків, 2008. 288 с.
4. Рикёр П. Память, история, забвение. Москва, 2004. 728 с.
5. Erll A. Cultural Memory Studies: An Introduction. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook.* Berlin / New York 2008. P. 1–15.
6. Fukuyama F. Koniec historii / przekł. Tomasz Bieroń, Marek Wichrowski. Kraków: Znak, 2009. 319 s.
7. Konończuk E. Literatura i pamięć na pograniczu kultur. Białystok, 2000. 224 s.
8. Lachmann R. Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin – New York, 2008. P. 301–310.
9. Michaels W. B. Kształt znaczącego. Od roku 1967 do końca historii. Kraków, 2011. 278 s.
10. Tabaszewska J. Gdy nie sposób wyzwolić literatury z «obowiązków». Początek lat dziewięćdziesiątych XX w. a rodząca się świadomość postzależności. *(P)o zaborach, (p)o wojnie, (p)o PRL. Polski dyskurs postzależnościowy dawniej i dziś.* Kraków, 2013. S. 525–543.

Отримано: 28 серпня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: oksana.pukhonska@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-194-196

Семерин Х. Д. Феміністичні проекції в поезії Зузанни Ґінчанки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 194–196.

УДК 82.09(438):396

Семерин Христина Дмитрівна,
магістр філології, Національний університет «Острозька академія»

ФЕМІНІСТИЧНІ ПРОЕКЦІЇ В ПОЕЗІЇ ЗУЗАННИ ҐІНЧАНКИ

У статті йдеться про окремі аспекти фемінного в текстах польсько-єврейської поетки Зузанни Ґінчанки, котрі доцільно визначати як феміністичні. Зокрема, проаналізовано символіко-метафоричне моделювання жіночого тіла, що нерідко здійснене через піднесення сексуальності, еротичні візії. Також увагу закцентовано на самоідентифікації Ґінчанки як універсальної людини без виокремлення жінки як Іншої. Окреслено процес поетичного визначення простору жінки, який співмірний зі встановленням її трансцедентної нескінченності.

Ключові слова: *фемінне, маскулінне, бінарна опозиція, феміністичний.*

Khrystyna Semeryn,
M.A. in Philology, The National University of Ostroh Academy

THE FEMINIST ASPECTS OF ZUZANNA GINCZANKA'S POETRY

The article deals with certain aspects of the feminine in Zuzanna Ginchanka's poetry, a Polish-Jewish poetess, which should be defined as feminist. In particular, the symbolic-metaphorical modeling of the female body, which is often carried out through the elevation of sexuality, erotic visions, is analyzed. Also, attention is focused on the Ginchanka's self-identification as a universal person without isolating a woman as the Other. The process of determining the woman's space, which is proportional to the establishment of her transcendental infinity, is outlined.

Key words: *feminine, masculine, binary opposition, feminist.*

Постановка проблеми. Нема в літературознавстві завдання більш невибагливого, ніж з'ясовувати специфіку того, що є занадто очевидним. Однак залишитися осторонь аспектів, які є найпомітнішими – отже, в певному сенсі, найбільш важливими у творчості конкретного письменника – ніяк не можна. Феміністичні інтенції й авторська установка на вербалізацію й постулювання жіночого в віршах польської поетки українсько-єврейського походження Зузанни Ґінчанки видаються апріорними, тож їхня текстова реалізація однозначно потребує прискіпливої уваги дослідників.

Аналіз останніх досліджень. Творчість авторки широко аналізована польським літературознавством: чільні праці, де означено феміністичні характеристики її текстів, належать Аґаті Арашкєвич, Ізольді Кєц, Кароліні Копровській, Дороті Войді, та ін. Польська компаративістка Аґата Арашкєвич у феміністичному дослідженні «"Wypowiadam wam moje życie". Melancholia Zuzanny Ginczanki» (2001) засвідчує: «У польському каноні [Ґінчанка – *прим. моя*] є ніби подвійно чужа: і як жінка, і як єврейка. Її біографія, як і її досвід, не є зрозумілими. (…) Письменство жінок, оточене атмосферою винятковості чи скандалу, – то голос німий, невислуханий і стертий» [*перекл. мій* – Х. С.] [4, с.19–20]. Кароліна Копровська у статті «"Tuwim w spódnicy"? Poetyka Skamandra w twórczości Zuzanny Ginczanki» додає, що поетка в текстах прагне «здефініювати себе як жінку» [*перекл. мій* – Х. С.] [5, с. 82]. В українському літературознавстві осмислення поетичного спадку Ґінчанки активізувалося тільки в минулі кілька років. Найбільш вагомими наразі доцільно вважати статті Ярослава Поліщука (що здійснив перше в Україні видання текстів поетки у власному перекладі). Біографічні аспекти життя Зузанни Ґінчанки знаходяться у фокусі розвідок «Київська чарівнице, Суламіто…» Наталії Бельченко і «Зузанна Гінчанка та Олена Теліга: біографічні паралелі яскравих особистостей» Лілії Овдійчук. Ярослав Поліщук у публікаціях «Пристрасть і мудрість Зузанни Ґінчанки», «Накидала на страх маску жарту», «Зірка Сіону» та ін. намагається відтворити образ реальної авторки і водночас з'ясовує особливості її складної поетики, що «виражає жіночу пристрасність» і тяжіння до різних культур [2, 7].

Метою статті є проаналізувати конструювання фемінного в еротично-чуттєвій ліриці Зузанни Ґінчанки.

Виклад матеріалу. Фемінне в поезії Зузанни Ґінчанки реалізується в різних формах чуттєвого і трансцедентного пізнання себе. Впевнено кодуючи свою жіночість у тілесній формі, поетка підтверджує своє місце в когорті талановитих авторок початку XX ст., що тяжіють у поезії до еротично-чуттєвих образів: Раїси Троянкер, Олени Теліги, Наталії Лівицької-Холодної та інших. Проблематизм жіночого тіла залишається центральною проблемою феміністичних студій, починаючи з «Другої статі» Сімони де Бовуар. Вона, зокрема, акцентує на універсаліях жіночої екзистенції в патріархальному світі – виробленій потребі створювати задоволення для чоловіків, впевненому перетворенні за час дитинства в пасивний інертний об'єкт, цілковитому безвладді над власним тілом і переконаності в біологічному детермінізмі статі [1]. Тіло і фізіологія, стверджує екзистенціалістка, з фізичним дорослішанням жінки стають її жахом і причиною сорому, а необхідність позитивної чужої оцінки – абсолютизується. Заперечуючи суспільні стереотипи про жінок, Ґінчанка абсолютизує свою цільність і цілісність через повне неприйняття й відвертий опір їм, а також через метафоризацію і символізацію тіла. Дорота Войда у праці «„Sprawy korzenne". Fenomenologia Zuzanny Ginczanki» зауважує, що вона прагне «вказати значення тілесності людини і речі й утвердити їхню повноту сенсорно» і «не розташовує себе поза сприйманим всіма відчуттями світом» [*перекл. мій* – Х. С.] [10, с. 273]. У поезії «Коментар на маргінесі» («Wyjaśnienie na marginesie») (1936) поетка рішуче повстала проти ключового стереотипу – біблійної історії творення Єви з ребра Адама як його неповноцінного доповнення. Опротестовуючи

цю ідею («постання з праху», тобто ланцюжок модифікацій від створеного християнським Богом із пороху Адама[1], з чийого ребра, відтак теж із пороху нібито постала жінка), Ґінчанка утверджує власну невмирущість, яка співзвучна домінанті світогляду і творчості поетки Лесі Українки: *Ні, я жива, я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає* [3, с. 269]. Її міркування мають характер гегелівської діалектики, однак звертаються до сфери трансцедентного, оскільки заперечення уявлюваного походження містить впевненість у нематеріальній сутності себе. Сімона де Бовуар пише, що жінку постійно «намагаються перетворити на річ, спрямувати до іманентності, оскільки її трансцендентність постійно живила б у ній усвідомлення своєї достатності й суверенності» [1, с. 42]. Саме боротьба проти такого насильства й відчуття власної незалежності через внутрішню трансцедентність відчувається в поезії польської авторки.

Проектування фізіологічного тіла жінки через піднесення її сексуальності здійснено в поезії «Жінка» («Kobieta») (19.11.1933), який відзначається неприхованим особистісним еротизмом. Ліричний суб'єкт, з яким тут і далі з певним необхідним застереженням зіставляємо саму авторку, провадить монолог про власну сексуальність і потребу дітонародження, фізіологічно обожнюючи ліричного адресата. У системі індивідуальної аксіології сексуальність займає дуалістичну позицію, постаючи одночасно «святістю» і «гріхом» жінки. Таке міркування відображає суспільну традицію табуювання будь-яких зовнішніх і внутрішніх проявів сексуальної потреби в жінок, на відміну від чоловіків, чия сексуальність підносилася й була ознакою влади і повноцінності. У тексті змодельовано абсолютну покору ліричної героїні чоловікові-адресатові з приводу її сексуального бажання, що сприймається як «поклик» (*zew*) інстинкту, природи, а інколи – як «прокляття» (*przekleństwa*) [3, с. 34]. Авторка акцентує на інстинктивній природі власних почуттів, вживаючи паралельно означення таких фізіологічних процесів, як дітонародження (*to jest zew dzieci czerwone rodzić*), голод (*chcę głód rozbudzać*), плач (*szloch*) [3, с. 34]. Засилля еротично забарвленої лексики й відвертий суб'єктивізм, виражений, зокрема, імперативами, парадоксально підкреслюють феміністичний аспект постання жінки як рівноцінної чоловіку, що може послугуватися тією ж лексикою і висловлювати те ж бажання, що й чоловік. Складнощі сприйняття такого тексту неодмінно пов'язані, за словами Валері Басні, з тим, що «тіло [жіноче – *прим. моя*] є нерідко репресованим або замовчуваним» [9, с. 12], а процес його відкриття й вербалізації – болісним.

У поезії «Пізнання» («Poznanie», 1936), вкотре звертаючись до біблійного первня про Адама і Єву, поетка досягає великої глибини тлумачення фемінного й маскулінного, застосовуючи для цього панораму прецедентних культурних текстів. Тут проартикульовано голоси чоловіка і жінки. Вже в самій неспівмірній побудові «жіночої» і «чоловічої» частин відчувається подвійний підтекст: з одного боку, це негласна вказівка на упосліджений статус жінки, якій можна висловлюватися значно меншою мірою, ніж панівному чоловікові, а, з другого боку, – іронічне травестіювання й пародіювання типового кліше про надміру балакучу жінку і мовчазного чоловіка, чия стриманість постає синонімом мудрості й вищості. Кароліна Вавер пише, що «постать Сульки є побудована навколо стереотипу «вродливої єврейки»… Суламітка є затим… біблійною нареченою, незайманою піфією, а також Суламітою зі згорілим волоссям» [*перекл. мій* – Х. С.] [6, с. 54]. Експлікація цього образу й прагнення його подолати звучать в ускладнених біблійних алегоріях її вірша. Монолог Адама (як універсального чоловіка в бінарній системі уявлень про світ) пройнятий традиційною вагінальною символікою, котра апелює до жіночої здатності до дітонародження, ідей плодючості, тобто має магічно-міфологічний фундамент. Єва (універсальна жінка) в очах Адама – лука, вода, перевантажена яблуками яблуня, що традиційно відсилають до округлої форми як символіки родючості [2, с. 44]. Ці елементи кодування жіночого тіла (вигідного з чоловічого погляду) належать до сфери символічного, яка, якщо вірити Жаку Лакану, є суспільною системою розуміння й мовою, що перетворює нас у суб'єкти, і до якого ми є приречені [7, с. 16]. Тож означення через символи плодючості є типовим чоловічим прийомом щодо жінок і звичайною річчю у побутовій мові. Попри візуальний чар еротичного спілкування, «Пізнання» загострює ґендерні розбіжності: підтримує винятково подвійну ґендерну диференціацію людини, не залишаючи місця для плюралістичного трактування, користується виключно патріархальним інструментарієм опису жінки й постулатом про жіночу підлеглість і залежність від чоловіка. Виклики чоловіка про багатство жінки стосуються тільки її даної природою фізіології, що може бути «подарована» чоловіку, користована ним задля власного задоволення й зиску, оцінена тільки з чоловічого, суто практичного погляду. Тож поверхневий монолог про дихотомію «ти багата – я бідний» насправді є відвертим лицемірством. Відвертими фалічно-вагінальними й сексуальними евфемізмами є картини «пиття» зі «дзбана», висохлого «коріння», що прагне «води» [2, с. 44]. Пересичено-еротизована й водночас цілком маскулінна, задушлива тональність монологу чоловіка обривається лаконічним монологом Єви. Жінка, слідуючи за чоловіком, ототожнює себе з родючою землею (ще один міфологічний вагінальний символ тієї ж генези) й ідентифікує себе з міфічною Аріадною як придатком чоловіка, який важливий лише, коли потрібно його вивести заблукалого. У тому сенсі Адам постає для Єви-Аріадни не тільки Тесеєм, а й страхітливим Мінотавром, жах перед яким упокорює. Мінотавр незмінно є символом родючості в культах Криту, що робить більш фактурною всю цю історію.

Пафосне оспівування плоті, де Адам приписує собі одиночні органи, наголошуючи на «привілеї» жінки мати парні органи, має суттєве значення в образній структурі. Ця частина монологу віддзеркалює феноменологічну й онтологічну позицію фалоцентричної логіки, яка чоловіка ототожнює з єдиним фалосом, центром, істиною, а жінку – з гетерогенністю, периферією, хаосом. Біологічна есенціалістка Люс Іриґерей пише в праці «Ця стать, яка не одна», що жіноча й чоловіча тілесність продукують різні форми мисленнєвої діяльності, а одинарна специфіка будови чоловічих і дуальна – жіночих статевих органів добре відображається в усьому, що асоціюється зі статями, включно з мовою [цит. за Марґарет Вітфорд; 8].

Окремі фрагменти програмного вірша «Про кентаврів» («O centaurach», 1936) виглядають непереконливими у світлі становлення феміністської свідомості, позаяк вони цілком оперті на маскулінізований античний міф про кентаврів, де жінкам відведено роль невідомих коханок. Адже з «лук міфології» [2, с. 52] кентаври як утілення чоловічої античної краси (краса коня досі залишається зразком саме *чоловічої* краси: невипадковими є традиційні епітети «бронзові м'язи», «міцне тіло» у характеристиках скакунів) вкупі з містично-магічною силою кентавра – надприродної істоти поспішають до кентаврів-жінок, які охарактеризовані скупо: «холодні жіночі щоки», «округлі загривки» [2, с. 52]; ці характеристики експлікують все ті ж стереотипи про жіноче як округле, тобто здатне і готове до запліднення й дітонародження. Ярослав Поліщук вважає, що образ кентавра вказує на «поєднання яскравої жіночої пристрасності з холодним розумом, з раціональністю світу» [2, с. 9].

[1] Адам – з івриту «מדא», буквально «земля», тобто людина з землі.

Можемо стверджувати, що поезія авторки засвідчує амбівалентну сутність кентавра як істоти, що одночасно наділена фалоцентричною мудрістю і фемінною пристрастю, повертаючи читацьку увагу до феміністичного постулату про індивідуальну ґендерну цілісність.

Паралельно Зузанна Ґінчанка займається позначенням кордонів жіночого простору. У феміністичній декларації «Коментар на маргінесі» місце жінки спочатку визначено з погляду чоловіка: на маргінесі, окраїні (це залишається центральним питанням у протистоянні жінок і чоловіків). Однак думка іронічна, бо далі зафіксовано божественну і хтонічну природу авторки, тобто її індивідуальну цілісність і цільність. Вагоме місце у просторовій поетичній ієрархії посідає конфліктне звернення до фалоцентричного сприйняття світу, яке оперує системою бінарних опозицій. У цій схемі жіноче є обов'язковим підлеглим елементом, завдяки якому чоловіче має шанс вивищитися. Бінарна опозиція «верх-низ», що залишається запорукою полярності чоловічого світу, постає у поетичному трактуванні інструментом для ґендерного самоутвердження. Авторка використовує символічні тропоси скляної стелі і родючого ґрунту (транспонована опозиція «небо-земля»), аби акцентувати гостріше на власній автономності: *Jestem sama niebem… (…) … Jestem sama ziemią* [2, с. 52]. У рядку: *Oprócz samej siebie nie znam innej dali* [2, с. 52] артикульовано не тільки жіночий простір, а й трансцедентну нескінченність жінки.

У поезії «Пізнання» «чоловічий» і «жіночий» символи вітер і скеля (*W wzdętym płucu wiatru / i w zwapnieniu skał* [2, с. 54]) транспонують дуальні образи чоловіка й жінки у середовищі природи, де атомізована індивідуальність ліричного суб'єкта опиняється у повній свободі, позбавлена силуваних статевих відмінностей і здобуває позаприродну цілісність ціною своїх інтелектуально-вольових або й трансцедентних зусиль. У вірші «Про кентаврів» через амбівалентну модель потверджено творче кредо й людську індивідуальність авторки. Постулювання власної сутності пов'язане з демонстрацією поєднання мудрості і пристрасті в міфопоетичному образі кентавра, де мудрість можемо визначати як раціо – властивість «чоловіка» в фалоцентричній системі логіки, а пристрасть – як емоціо, одвічну «жіночу» властивість. Мудрість метонімічно протиставлена пристрасті в патріархальному суспільстві. Відтак заява «*oto głoszę namiętność i mądrość /ciasno w pasie zrośnięte / jak centaur»* [2, с. 52] володіє не тільки творчим потенціалом, а й виглядає самоідентифікацією поетки, котра прагне до цілісності без розрізнення ґендерно обумовлених ознак своєї особистості. Звісно, бінарне протиставлення розуму й мудрості є сумнівним спадком приниженої свідомості жінки, що досі змушена послугуватися інструментарієм фалоцентричної логіки чоловіків задля пояснення самої себе. Так само бінарною системою користується поетка у «Жінці», де прийняття власної фізіології ще не позбавлене контексту моральних табу, аксіологія яких виразно дуалістична і всюдисуща: протилежні за суттю поняття «святість» і «гріх» постають виразниками соціальної оцінки сексуальності, яка ледь не з колиски пронизує свідомість жінки.

Висновок. Відверте себе-відчування і творча самопрезентація Зузанни Ґінчанки, поза сумнівом, потребують феміністичного аналізу. Її гінотексти, міркування щодо ґендерного статусу людини не позбавлені іронії, гостроти, оголеної правди. З-поміж розглянутих у статті феміністичних аспектів виокремимо такі: символіко-метафорична репрезентація жіночого тіла, окреслення кордонів жінки, тобто артикуляція цілого й цілісного жіночого простору буття (зокрема, й заперечення постулату про перевагу emotio над ratio як дефінітивну ознаку фемінності), характеризування жінки як людини (human being) без стигматизації й надмірної уваги. Виснуємо, що творчі пошуки Зузанни Ґінчанки спрямовані на утвердження жінки в універсальній системі цінностей, у все-бутті і все-просторі, без виокремлення її як Іншої.

Література:

1. Бовуар С. де. Друга стать. В 2 т. Том 1. Київ: Основи, 1994. 390 с.
2. Ґінчанка З. «Вірші» / Ginczanka Z. «Wiersze». Львів, 2017. 112 с.
3. Леся Українка. Лісова пісня. *Драматичні твори*. Том 5. С. 201–298.
4. Araszkiewicz A. «Wypowiadam wam moje życie». Melancholia Zuzanny Ginczanki. Warszawa, 2001. 185 s.
5. Koprowska K. «Tuwim w spódnicy»? Poetyka Skamandra w twórczości Zuzanny Ginczanki. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne.* Nr specjalny 5.1, 2014. Ss. 79–88.
6. Koprowska K. i inni. «Jak burgund pod światło... Szkice o Zuzannie Ginczance». Kraków, 2018. s. 53–58.
7. Lucien Scubla, «Lévi-Strauss, Lacan, and the Symbolic Order». *Revue du MAUSS*. №1 (№ 37). Paris, 2011: La Découverte. Pp. 253–269.
8. Margaret Whitford. Irigaray's Body Symbolic. *Hypatia.* Vol. 6. No. 3, 1991. Pp. 97–110.
9. Valerie Baisnée. Bodies Revisited? Representations of the Embodied Self in Janet Frame's and Lauris Edmond's Autobiographies. *Women's Identities and Bodies in Colonial and Postcolonial History and Literature*. Cambridge Scholar Publishing, 2012. Pp. 11–24.
10. Wojda D. «Sprawy korzenne». Fenomenologia Zuzanny Ginczanki «*Przestrzenie Teorii*», 28. Poznań 2017, Adam Mickiewicz University Press. Ss. 269–280.

Отримано: 13 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: tanyatroyan8@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-197-199

Троян Т. О. Світ інструментальної музики в мемуаристиці Богдана Лепкого. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 197–199.

УДК 821.161.2

Троян Тетяна Олександрівна,
аспірантка, Національний університет «Острозька академія»

СВІТ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ МУЗИКИ В МЕМУАРИСТИЦІ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Стаття присвячена рецепції вражень, отриманих свого часу Богданом Лепким від інструментальної музики та зафіксованих в мемуарній прозі письменника. У центрі дослідницького аналізу перебуває книга письменника «Казка мойого життя». У результаті дослідження визначено склад і репертуар своєрідного віртуального «оркестру Богдана Лепкого», спектр жанрових зацікавлень письменника – від елітарної до егалітарної музики, індивідуальний канон композиторських імен, авторське вміння візуалізувати музичні образи. Доведено вплив глядацького досвіду, отриманого під час проживання в європейських містах, на розширення музичних вподобань письменника. Вказано на винятково емоційне сприйняття Лепким інструментальної музики, її мотиваційну роль для його самовираженні в літературі.

Ключові слова*: спогади, оркестр, опера, жанр, візуалізація.*

Tetyana Troyan,
postgraduate student of the National University of Ostroh Academy

THE WORLD OF INSTRUMENTAL MUSIC IN THE MEMOIRS BY BOGDAN LEPKY

The article deals with the analysis of Bohdan Lepky's impressions from instrumental music which he expressed in his memoir prose. At the center of the research analysis is the book of the writer «The Tale of My Life». It is defined the composition and repertoire of a peculiar virtual «orchestra of Bohdan Lepky», as well as spectrum of musical genres which interested the writer – from elite to egalitarian music, the individual canon of composer names. The author's ability to visualize musical images is underlined. It is proved that musical experience gained during staying in European influenced on the expansion of the writer's musical preferences. Lepky's exclusively emotional perception of instrumental music has motivational role for his self-expression in literature.

Key words*: memoirs, orchestra, opera, genre, visualization.*

Постановка проблеми. Література нон-фікшн, залишена у спадок Богданом Лепким, є величезним масивом рецепції культурного життя Західної України та Європи кінця XIX – перших десятиліть XX ст., що водночас є цікавою як історикам культури, так і літературознавцям. Як відомо, мемуарній літературі притаманні три родові ознаки: особистісне начало, ретроспективність і пам'ять [8, с. 60]. Ці свідчення посідають важливе місце в літературознавчих дослідженнях, стають в пригоді при інтерпретації художніх текстів. Суміжність світу музики і літератури знайшла ретельне осмислення в працях дослідників. Варто згадати фундаментальну монографію К. С. Брауна «Музика й література. Порівняння мистецтв», розбудову інтермедіальної методології Г. Вольфліна та О. Вальцеля. Останній репрезентує низку науковців, сучасників Богдана Лепкого, які засадничою у своїх поглядах вважають тезу про винятковий статус музики як універсального засобу вираження людських емоцій. Як вказує О. Гомілко, «питання щодо спроможності музики виражати людські емоції, та разом з тим, залишатися найабстрактнішим мистецтвом є одним із тих, що особливо привертає дослідників філософії музики» [1, с. 284]. Але це онтологічне питання так чи інакше виникає перед кожним, хто пережив катарсис під впливом музичної сугестії. Зазвичай літературознавці сходяться на тому, що письменник наділений здатністю чуйно реагувати на мистецькі твори, і це доводить досвід численних майстрів слова. Не був винятком з цього ряду й Богдан Лепкий, який з дитинства до схилу літ жадібно всотував в себе всі мистецькі здобутки, які його емоційно збагачували і наснажували письменницькі задуми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідники творчості Богдана Лепкого неодноразово вказували на авторську оригінальність синтезу словесного та музичного феноменів. Важливий внесок у цьому напрямку зробили Ф. Погребенник, О. Рисак, М. Ільницький, М. Ткачук та М. Лановик. Цілком слушним є узагальнення Н. Лупак , яка вказує, що творча манера митця «викристалізовувалася під домінуючим тяжінням письменника до музичності, що проймала його художній світ» [5, с. 99]. Безсумнівно, інтерпретативний дискурс живиться з джерел документу, відтак нині вважаємо актуальним поглибити аналіз мемуарних та епістолярних свідчень, залишених Б. Лепким.

Одним з перших спробував дослідити роль мистецтва в житті і творчості Лепкого К. Кузик, який у газеті «Краківські вісті» 1942 р. опублікував статтю «Богдан Лепкий і музика». Основну увагу дослідник приділив діапазону констатацій індивідальних музичних вподобань письменника. Слідом за Кузиком розробку цієї теми продовжили й інші біографи письменника, як в діаспорі (В. Лев), так і на материковій Україні (Н. Білик, О. Куца, В. Подуфалий та ін.). Проте з часом виросло коло опублікованих матеріалів нон-фікшн письменника, водночас варті уваги розмаїті ракурси їх рецепції. Мав рацію О. Рисак, який наголошував, що «крізь призму синтезу мистецтв можна значно повніше охарактеризувати саму постать митця, а через нього – найприкметніші ознаки певної епохи» [6, с. 61]. Слід вкотре підкреслити широкий спектр музичних зацікавлень Лепкого – від народної пісні до опери, від елітарних шедеврів – до домашнього музикування, від творчості митців Батьківщини – до національного генія багатьох європейських країн. Питання визначальної ролі фольклорних вражень на формування письменника нерідко опинялось у фокусі наукових студій.

Мета статті – визначити склад і репертуар своєрідного «оркестру Богдана Лепкого» у літературі нон-фікшн, окреслити перцепцію окремих інструментів та охарактеризувати авторську оцінку психологічного впливу на письменника музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Найпершими інструменти, які відкривали для майбутнього письменника світ музики, стали скрипка, на якій грав батько Сильвестр Лепкий, та гітару, улюблений інструменти матері, Домни Лепкої. Свій внесок у музичне виховання малого Богдана зробила його тітка Дарія Глібовицька, яка мала репутацію перфектної піаністки. Один з найперших спогадів абсолютного щастя, описаних письменником у «Казці мого життя», є пробудження хлопчика в рідній домівці, під спів батька, який акомпонує собі на гітарі, кожним дотиком до струн викликаючи хвилю ніжного бриніння. Моменти, коли батько брав у руки скрипку, заворожували дітей: «…гарно грав на скрипці, хоч не часто. Тоді ми переставали пустувати, притулювали уха до дверей і слухали, бо тато грав у великій кімнаті і не любив, щоб там тоді входити. Раз ми так і позасипляли при дверах… Музика нас вколисала» [4, с. 34]. Справжніми домашніми концертами запам'яталися Богданові і відвідини свого діда, священика Михайла Глібовицького, оскільки тут часто звучало фортепіано. На ту пору Дарія Глібовицька працювала вчителькою музики, рідні говорили, що вона мала абсолютний слух і унікальну музичну пам'ять, особливо майстерними в неї були імпровізації, насамперед на тему народних пісень та коломийок. У товаристві з тіткою Богдан пройшов свої «університети», вперше почувши твори найславетніших композиторів, яких він не міг наслухатися: «Особливо любив я, як тітка грала Шопена, Шумана, або Бетховенові сонати. Фортепіян був віденський, короткий, але ще старої конструкції. Та тітка привикла була до нього, а він, здавалося, привик був до її гнучких пальців і між ними панувала якнайкраща гармонія» [4, с. 10]. Під впливом музики, яку виконувала тітка, Богдан переживав напади крайньої схвильованості. Гострі естетичні переживання він так описує в «Казці мойого життя»: «Деколи я не міг запанувати над собою, вибігав із хати і довго-довго бігав по темнім саді, або притулював голову до дерева й плакав, не знаючи чого (тих вечірних настроїв я не можу позбутися до нині)» [4, с. 10]. В бережанському домі діда Богдана нерідко гостював керівник місцевого військового оркестру на прізвище Капо, він також не міг оминути інструмент, і малому Богданові була до вподоби його гра, а виконував він переважно ритмічні твори, які були в репертуарі його оркестру.

У тітки Богдан Лепкий брав уроки гри на фортепіано, але не вважав, що він вийшов на серйозний рівень майстерності. Однак потреба слухати музику в нього була одна з пріоритетних в естетичній самореалізації. Причому відчуття зворушеності, яке він чи не вперше відчув завдяки піаністці-тітці, служило імпульсом для його творчого самовираження. Недарма до останку Лепкий перед тим, як братися до письменницької щоденної праці, просив доньку або сина заграти йому улюблені музичні твори.

Культ музики панував і в бережанській гімназії, в якій навчався Богдан Лепкий. Її директор, Матеуш Куровський, був палким шанувальником музики і меценатом, причому і сам добре володів такими інструментами, як фісгармонія та фортепіано. Серед гімназистів він відшукував музичні таланти, цінував тих, хто володів грою на якомусь інструменті і складав їм протекцію. Гімназія пишалась своїми випускниками-композиторами Денисом Січинським та Антоном Орловськм. Тривалий час гордістю гімназії були її два хори, причому диригенти у бережанському товаристві славилися як тембром голосу, так і супроводом собі на фортепіано. Конкуренцію знаним хорам склав гімназійний симфонічний оркестр, який брав участь у концертах, ініціатором яких виступав директор.

Концертували у Бережанах переважно хори народної музики, знавцем і шанувальником якої письменник був упродовж життя. Прикметно, що, відзначаючи музичність хору, Лепкий у своїх спогадах порівнює його з «зачарованим інструментом». Перебираючи в пам'яті імена народних співаків та авторів народних співанок, він виокремлює скрипаля Семена з Поручина, що був сліпий на одне око, брак освіти не завадило йому стати справжнім віртуозом, що добре усвідомлював Лепкий-слухач: «Був це дійсно музика з Божої ласки. Бувало як примкне своє видюче око, як притулить скрипку до лиця і пустить смичок по струнах, то тії струни і сміються, і плачуть, як живі. Про щось таке говорять, що вам навіть уві сні не присниться, про що хіба ангели в небі співають. Стефанова скрипка, бас і решетце, це була поручинська орхестра. Не одну ніч просидів я, слухаючи, як вона грала в нас, або в сусіда на толоці. Її далекі відгуки, ще й нині причуваються мені, буцім вона на другім світі грає» [4, с. 34].

Серед інструментів, які згадує Лепкий в мемуаристиці, виділимо також контрабас, фісгармонію, трубу, цимбали, ліру. Велике враження справила на Лепкого цитра, яку він полюбив завдяки спілкуванню з цитристом Євгеном Купчинським, мистецтво якого свого часу високо оцінив і Іван Франко, який писав після одного з концертів музиканта 1884 р.: «Євген Купчинський переніс нас своєю грою на цитрі в ідилічні часи наших прабабусь» [7]. Коли життєві дороги покликали письменника в широкий світ, то він шукав будь-якої нагоди долучитися до слухачів виконавців української музики. Зокрема він згадує звучання органа, на якому було виконано народну пісню «Ой, не ходи, Грицю» в Празі, перед виставковою площею, з нагоди виступу там знаменитого хору «Боян», який до сліз зворушував Лепкого своєю майстерністю.

Музична культура письменника зазнала розширення горизонти завдяки студентським рокам Лепкого, проведених у Відні. Тут росло коло його мистецьких контактів, він збагачував глядацький досвід, відвідуючи при будь-якій нагоді театри. Богдан Лепкий відкрив для себе звучання розмаїтих інструментів світу, включно з африканськими. Справжньою «консерваторією» для Лепкого стала музично-театральна виставка в Ротонді, знаменитому павільйоні, спорудженому для Всесвітньої виставки (1873) в парку Пратер, Ця Міжнародна виставка була розгорнута з 7 травня по 9 жовтня 1892 р. з метою презентувати етапи розвитку музики й театру народів світу. За спогадами музичного критика Ганслік [9], ідея унікальної виставки належала меру Відня з метою відзначення сторіччя від дня смерті Моцарта. Серед її експонатів були рукописи, гравюри, портрети і, звичайно, різноманітні інструменти. Окрім того, візуальний ряд підтримувала жива музика, адже на виставці пройшла безперервна серія концертів та оперних вистав. У спеціально побудованому тимчасовому театрі один за одною проходили національні імпрези. Особливим успіхом у віденців користувалася опера чеха Бедржиха Сметани «Продана наречена», «Паяци» італійця Руджеро Леонкавалло та твори славетного німецького композитора Ріхарда Вагнера. Багатство музичних вражень, залишених виставкою, активізувало музичне життя в місті, чим сповна скористався допитливий Богдан Лепкий. Він бував як на елітарних концертах, в цісарській опері, де слухав знаменитих співаків у супроводі розкішних оркестрів, так і в барах та кав'ярнях, де нерідко виконували живу музику. За спогадами З. Кузелі, студенти нерідко ходили до «Чарди», де грала циганська музика і під звук чардашів і фрішок уявляли собі ті часи, коли орди мадярів проходили нашими степами і з українських квіток збирали обніжжя музично-поетичної насолоди» [2, с. 64]. Симпатію до циганської музики поглибив для письменника композитор Нестор Нижанківський, який, перебуваючи в карпатській курортній зоні Черче, ініціював колективне виконання циганської музики. Пори те, що це місце славилось оркесторм Яблонського, молоді люди мали

свої розваги: Нижанківський, майстер імпровізації, якому вдавалось винятково наслідувати на академічному інструменті цимбали, «сідав до фортепіяна, лікар д-р Роман Осінчук – до джеза, я брав скрипку та ще дехто з черченської оркестри – і виходила т. зв. «циганська капеля» [4, с. 209].

Згодом Цісарська опера у Відні, празька опера, розвиваючи музичний смак молодого письменника, сприяли і певному снобістському ставленню Лепкого до менш знаменитих театральних майданчиків, жанрову вибірковість. Зокрема нічого не очікував він і від Львівської опери, але саме тут він відчув справжній катарсис, слухаючи наші національні таланти, такі як Олександр Мишуга, Соломія Крушельницька, чудовою огранкою до голосів яких виступав оркестр. З часом письменник відкриває для себе і піаністів-українців європейського рівня, до яких він зараховував Любку Колессівну та Василя Барвінського. Ці музиканти походили з мистецьких родин, отримали добру освіту, зокрема Любка Колесса навчалась у Віденській академії музики, мала відзнаки міжнародних конкурсів, а Василь Барвінський отримав музичну освіту в Львівській консерваторії та продовжив її у Празі.

Ще одним важливим етапом життя письменника, у якому музика відігравала виключно важливу роль, стало проживання письменника у Кракові, який вважався столицею культурного життя у тогочасній Польщі. Там він по-новому відкрив для себе можливості бандури, завдяки знайомству і тісному спілкуванню з чернігівським бандуристом Миколою Касперовичем, (відомим також як художник-«бойчукіст»), що у Кракові навчався в академії мистецтв. Серед численних концертів та вистав, які вдалося побачити в Кракові, Лепкий згадує в нарисі «Гарно було» незабутнє враження, яке справив на нього концерт Ойгейна Дальберта, відомого німецького композитора і піаніста. Прикметно, що Лепкий як чудовий реципієнт музики різних жанрів, наснажений нею, створював нові поетичні образи. Є підстави вважати, що власне під впливом виконання Дальбертом творів Шопена поет-меломан написав поезії «Ми йшли з собою» та «Часом мені здається». Відомо, що свого часу спонукала його до пера також віртуозність піаніста Барвінського («Розвіялися сни мої рожеві») та ін. виконавців. До певної міри мистецькі враження спричинили тверду позицію Лепкого як апологета естетичного критерію в літературознавстві.

З початком Другої світової війни письменник змушений був вести не такий сталий спосіб життя, але завжди користувався можливістю побувати на концертах чи на виставах. У Берліні 1920 р., почувши спів Української республіканської капели під керуванням Кошиця, виступив як рецензент в українському часописі «Шлях», засвідчивши надзвичайно поетичний стиль в описі концерту. Ймовірно, що спонукав до цих публікацій Лепкого-слухача його друг і родич Зенон Кузеля, який був активним дописувачем українських видань у Німеччині, включно зі «Шляхом». Маючи напрочуд широкі інтереси як громадський діяч і науковець, Кузеля зарекомендував себе і як вдумливий музичний критик, а враження, що переповнювали Лепкого, вважав за потрібне оприлюднити для широкого загалу співвітчизників. Доктор Пеленський, досліджуючи стиль Лепкого-рецензента, підкреслює зокрема таку його особливість, як порівняння музики з живописом, опис візій, викликаних мелодією та звучанням. Найвищу оцінку хоровому мистецтву Лепкий ставить, використовуючи вкотре зіставлення з інструментальною музикою. Зокрема він пише, що енергетика від капели Кошиця була така, яку він не отримував навіть в опері, хіба що слухаючи «винятково добрі оркестри», які захоплювали своєю злагодженістю. «Підчас концерту, – писав рецензент Лепкий, – я дуже часто мав враження, що це не хор, а якась чарівна віольончеля, на котрій грає знаменитий мистець – Кошиць» [цит за: 3].

Окрім концертів, Богдан Лепкий кохався і в домашньому музикуванні. Особливо любив слухати у виконанні сина на фортепіано твори таких композиторів, як Шопен, Гріг, Бетховен. Справжньою насолодою для нього були домашні концерти музиків та співаків, що приходили до Лепких в гості, яким нерідко акомпонувала дочка Наталя. Зокрема унікальний тандем створив письменник разом з українським співаком і композитором Володимиром Балтаровичем. Для нього Лепкий наспівував відомі йому старовинні пісні, а той відразу підбирав музичний супровід та робив записи, які, на жаль, були загублені. Чимало корисних діалогів про секрети музики в домашній обстановці Лепкий провів з авторитетними для нього Мироном Лятошинським, Василем Безкоровайним, Василем Витвицьким.

Висновки. Отже, мемуаристика БогданаЛепкого репрезентує цілу мережу композиторських імен, що складають індивідуальний канон письменника: Бетховен, Брамс, Шуберт, Шопен, Гріг, Ліст, Доніцетті, Россіні, Шуман. З українських композиторів культовою фігурою для Лепкого був Микола Лисенко. Музичні рефлексії письменника включають безпосередню рецепцію автором виконання інструментальної музики. У спогадах Лепкого знаходимо як враження від віртуозності окремих музикантів, так і від цілого оркестру. Спектрально інструментальні колективи можна проділити на гімназійні (у яких він і сам брав участь), регіональні, супровідні, що переважно були компонентом виконання народної музики, егалітарно-розважальні, стихійні (імпровізаційні), симфонічні. Блискучі оркестри письменник слухав в оперних театрах Львова, Відня, Праги та інших європейських міст. Найбільше враження на нього справляли такі інструменти, як скрипка, гітара, фортеп'яно. Варто наголосити, що Лепкий сприймав різножанрову музику напрочуд емоційно, зрідка він передає вербально динамічну, зазвичай візуальну, картину естетичних вражень, що заслуговує психологічного дослідження. Музика значною мірою виконувала мотиваційну функцію в творчому самовираженні письменника. Досвід музичної рецепції оприявлено в художньому письмі Богдана Лепкого, як-от: опис музичних імпровізацій, музика Брамса (оповідання «Стріча»), мелодика Шопена («Оля» «Зірка», «Під тихий вечір») тощо. Перспективним вважаємо осмислення музичної, зокрема інструментальної палітри в епістолярній спадщині письменника.

Література:

1. Гомілко О. Музика. Гармонія сфер чи інструмент культури? *Докса.* 2010. Вип. 15. С. 276–285.
2. Кузеля З. Богдан Лепкий. Біографічний нарис. *Золота Липа: Ювілейна збірка творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами*. Берлін: Українське слово, 1924. С. 9–89.
3. Кузик К. Богдан Лепкий і музика. *Краківські вісті*. 1942. Ч. 261–271. URL: https://zbruc.eu/node/73378 (дата звернення: 19.08.2018).
4. Лепкий Б. Казка мойого життя. Нью-Йорк, 1997. 246 с.
5. Лупак Н. М. Літературно-музичне буття образу Мазепи: монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2007. 200 с.
6. Рисак О. Найперше – музика у слові. Луцьк : Редакційно- видавничий відділ ВДУ «Вежа», 1999. 400 с.
7. Франко І. Мистецькі новинки. *Діло*. 1884. № 63. С. 8.
8. Шелюх О. На межі літературознавства і мемуаристики (проблема інтертекстуальності). Парадигма, 2009. Вип. 4. С. 59–70.
9. Hanslick Eduard. Aus meinem Leben. Kassel, Basel.1987. 376 s.

Отримано: 2 жовтня 2018 р.

Прорецензовано: 10 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 11 жовтня 2018 р.

e-mail: ulyana.fedoriv@lnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-200-202

Федорів У. М. «Пантеон радянських героїв»: образ героя-селянина в українській соцреалістичній літературі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 200–202.

УДК 821.161.2.02»19»:[7.036:7.04-058.244]

Федорів Уляна Миколаївна,
Кандидат філологічних наук, кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства,
Львівський національний університет імені Івана Франка

«ПАНТЕОН РАДЯНСЬКИХ ГЕРОЇВ»: ОБРАЗ ГЕРОЯ-СЕЛЯНИНА В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦРЕАЛІСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У публікації висвітлено нове бачення проблеми літературної репрезентації радянського пантеону героїв у соцреалістичних текстах. Ідеться про те, що для радянської системи задля побудови світлого майбутнього потрібна була нова людина, тому всі сили було кинуто на утвердження «нового антропологічного типу». Увагу зосереджено на ролі образу героя-селянина в соцреалістичному тексті, що утвердився в масовій свідомості за допомогою пропаганди та агітації.

Ключові слова: *соцреалізм, соцреалістичний канон, ідеологія, герой-селянин, «нова людина».*

Uliana Fedoriv,
PhD of Philological Sciences, Department of Theory of Literature and Comparative Literary Studies,
Ivan Franko National University of Lviv

«SOVIET PANTHEON OF THE HEROES»: THE IMAGE OF A HERO-PEASANT IN UKRAINIAN SOCIALIST REALISM LITERATURE

The XXI century demands from the modern literary criticism the revision of many strata of Ukrainian culture that have been ignored for years. The need for re-reading and re-thinking Socialist Realism literature is one of the key tasks in the field of topical objects of scientific study in modern literary criticism.

The publication reflects a new vision of the problem of literary representation of Soviet Pantheon of Heroes in the socialistic realism texts. Basically the idea is that the Soviet system in order to build a bright future need was a new man, so all the forces were thrown to the statement «new anthropological type». The article deals with the modeling role of the hero-peasant in the socialistic realism text. This image was established in the mass consciousness by means of propaganda and agitation.

Key words: *socialist realism, canon, ideology, hero-peasant, «new man».*

Актуалізація дискурсу про радянське зумовлена потребою переосмислення соціокультурного спадку соцреалізму як травматичного досвіду культурної деформації, наслідки якої відчутні й досі. Процес ревізії має враховувати імперативний характер суспільно-політичних та філософсько-світоглядних чинників формування соцреалістичного канону. Такі дослідження є вкрай необхідними, адже надаючи нових значень та переосмислюючи соцреалістичний спадок, літературознавство відкриває контексти для нових інтерпретацій та нові горизонти для подальших теоретичних студій.

У часи функціонування соцреалізму література стала частиною політичного проекту, що мав на меті створення «нової людини» як людини системи. Соцреалістичний літературний герой став центральним текстотвірним механізмом та визначав систему соцреалістичного канону. Як стверджує Валентина Хархун: «Нова людина – це лише ідеологема, яка потребує репрезентативної формули, що зробила б її зримою й переконливою, а це б уможливило реалізацію тоталітарного антропологічного проекту» [8, с. 290]. Антропологічна концепція «нової людини» визначала стратегію соціальних відносин та суспільних перетворень. Використовуючи агіографічну житійну схему, що відображала усі етапи становлення святих (народження – дитинство – виховання (часто *пере*-виховання під керівництвом наставника) – життя в ранзі святого – чуда (тобто суспільна користь діяльності) – символічна смерть), соцреалістичний текст означував антропологічний проект домінантним в утвердженні текстотвірного канону соцреалізму. Так, у процесі перековки радянська людина проходить кілька етапів: перетворення «людського матеріалу» в «ідеальну дитину», яка згодом під чітким керівництвом влади-наставника перероджується в «нову людину». Саме герої забезпечували утвердження міфу про радянську людину як людину нової формації, що побудує «світле майбутнє». Героїзація радянської людини забезпечувала формування колективної ідентичності нового зразка, яка мала посилити денаціоналізацію та утвердження «homo sovieticus».

У цьому контексті варто зупинитись на одному із основних типів у пантеоні радянських героїв – герой-селянин.

Носієм українського національного генетичного коду споконвіків було селянство, тому радянська влада сприймала селянина як загрозу. Відтак «перековка» мала на меті знищити селянина як індивідуальність, переламавши в такий спосіб тисячолітню українську культурну традицію. Тож у радянській іконографії героїв почався процес актуалізації «оновленого» погляду на г е р о я - с е л я н и н а . На такого героя влада покладала подвійне завдання. По-перше, це формування нової системи взаємин із владою в рамках колгоспного господарства та розуміння колгоспу як «колективного селянського раю», подарованого партійною верхівкою. Інше ж завдання – закріплення ідентифікаційних кодів за героєм-селянином як будівничим нового світу і як виконавцем плану колективізації як спасіння. У 1929 році пленум ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про сільське господарство України і роботу на селі», де зазначалось, що «Україна повинна протягом найкоротшого строку дати зразки організації великого громадського господарства не тільки на території окремих районів, але й на окремих площах, які охоплювали цілі округи, маючи на увазі протягом найближчих років суцільну колективізацію всього степового району України» [6, с. 372]. Так, неабиякої популярності набуває так звана «колгоспна тема» (проблема «шкідників» та необхідність розкуркулення села), де головним конфліктом було «протистояння традиційного селянського світу і насаджування більшо-

виками колгоспів» [6, с. 372]. Саме про таку визначальну місію йдеться у словах секретаря партійного комітету Дмитра Холода з роману Григорія Епіка «Перша весна»: «*Ми колективізуємо індивідуальні господарства, щоб полегшити селянську працю. Ми повинні в цей спосіб поліпшити добробут селянина і, головне, забезпечити пропорційний розвиток сільського господарства до буйного зростання нашої соціалістичної промисловості. У колективізації сільського господарства насамперед зацікавлене ціле наше господарство країни. Це повинен добре усвідомити кожний член партії, кожний комсомолець, кожний робітник*» [3, с. 68]. На героя-селянина покладена місія «творення нового світу», а допомогти йому в цьому має більш свідомий «товариш» – герой-робітник. Адже прикметно, що домінуючою в літературі того часу була тенденція, що «репрезентує чітку схему зображення селян консервативним / несвідомим класом із «подвійною природою», часто – ворожою до політики комуністичної партії та її планів щодо культурно-економічного оновлення радянського села» [7, с. 28]. Процес «окультурення» чітко контролювався владою, що взяла на себе реалізацію ще одного плану – творення колективного господарства як єдино можливої форми розвитку села. Так, в оповіданні Івана Ле «Змичка» маємо типову тему «окультурення» села за допомогою героїв-робітників, які мають виконувати роль наставників, що наведуть лад на селі: «*Приїдуть городські люди в село, робітники! Чи привезуть яку культуру (ніби живі картини привезуть, лекції читатимуть, чи єсть бог, та Ленінський куток відкриють, – пояснював проворний попик, отець Охвиноген), чи просто хоч поговорять з людьми, життя якесь порадять новітнє, – і то гаразд. Сутужно самим доводиться*» [5, с. 66]. Символічно, що саме Андрія Головка з його романами «Бур'ян» та «Червоний роман» Валентина Хархун називає «зачинателем українського соцреалізму» [8, с. 82], адже саме у його творах маємо цілісні картини «глухого» села, що живе поки поза соцреалізмом і в якому панує «*тиша і бур'яни*» [1, с. 18]. Недаремно саме описом села Багва, що потонуло в бур'янах, починає свій роман «Перша весна» Григорій Епік: «*Тоді Багва – невеличке сільце. Півсотні хаток, понад нею козацькою шаблюкою вигнулася ріка, дикі очерети й непролазні бур'яни. Бур'яни на схід, на південь і північ … / І йшли важкі чумацькі валки: із заходу на південь і зі сходу на захід. Ішли ситими степами в бур'яни й тирсу … / Хилилися журно бур'яни, й криваво рипів степ. Рипів, немов знав він: минуть десятиліття, і чисто виголять його, мов козака після бою, скіском гострим. Виголять, запалять любов'ю й ненавистю, закують у право власності і зроблять німим свідком одвічної запеклої боротьби за володіння*» [3, с. 25–26]. Саме як образ старого світу, світу поза соціалізмом, світу хаосу та розрухи радянські критики трактували село. Село потребувало «допомоги» і партія цю «допомогу» надала у вигляді «окультурення» (насправді йшлося про процеси розкуркулення та примусової колективізації). У можливість такого «гуманного» процесу створення колгоспів був впевнений Сергій Голубченко, герой згаданого твору: «– …*Я буду говорити, звичайно, грубо, схематично, – мотивував Голубченко, що нам те куркульське коріння треба не висушити по-хижацькому, а вміючи пересадити на колективний грунт*» [3, с. 33]. Але дочитавши роман до кінця, розуміємо, що і сам автор, а згодом і тогочасна критика вказує на «хибність» такого конформізму, а героя трактують як відступника, який «не згоджується з генеральною лінією партії в ряді питань, зокрема в питаннях колективізації. Ідейні збочення Голубенка приводять його до зближення, а згодом спілки з контрреволюційними силами» [4, с. 16]. Врешті-решт автор «вирішує» долю «відступника»: Сергій Голубченко покінчує життя самогубством.

Цікаво простежити, як відповідно до приписів влади змінюється герой-селянин. І тут можемо говорити про два типи героїв-селян: куркулі-«заможники» та селянин «відсталий», «забитий», «дикий», «сліпий», «боязкий» [3, с. 44], який лише завдяки здійсненню процесу колективізації переходить у ранг «воїна трудового фронту». Зміна ролі та соціальної ідентичності селянина набуває повномасштабного значення: «колгоспниками» чи «комунальниками» стають усі, а хто не згоден з політикою партії, з рангу «куркуля» переходить у ранг «ворог народу» і піддається знищенню. Так відбувається процес колективізації, процес придушення індивідуального «я» та формування колективного «ми». Доброю текстовою ілюстрацією необхідності об'єднання в цільний трудовий фронт може слугувати уривок з оповідання Івана Ле: « – *Так от що, товариші селяни. Коли ми були розпорошені, то нас ламала буржуазія, як хотіла. А потім об'єднав нас товариш Ленін і повів у лоні комуністичної партії більшовиків та разом з товаришем Сталіним учить, як, об'єднавшись, суспільно будувати нове життя. Тоді не страшна стала нам буржуазія. Товариш Ленін лишив нам свій великий заповіт про змичку робітників та селян … Отож, робітничий колектив ростовського залізничного вузла, виконуючи заповіти великого вчителя трудящих, товариша Леніна, для зміцнення змички між селянами і робітниками, бере культурне шефство над селом Ільківні*» [5, с. 71–72]. Як бачимо, радянський селянин цілком підпорядкований схемі, що запропонував Євгеній Добренко: підкорення – «перековка» – перетворення [9]. Цікаву аналогію процесу так званої «перековки» героїв у радянському суспільстві можна провести з перепікання немовлят, які хворіють на рахіт чи атрофію [2, с. 749] як єдино можливий шлях до одужання та «щасливого здорового життя». Так, можемо навести приклад з роману «Перша весна», де селяни противились колективізації, але пройшовши психологічну «обробку» та владну «перековку», усвідомили свою «помилку»: «– *Селянство Багви сознає свою провину … / – Багву ви маєте перетворити на село суцільної колективізації … / На підводи, товариші! На трактори! Доведемо нашою чесною, відданою працею, що колективне господарство не тільки видушить глитайню, нашого одвічного ворога, а й виведе селянство на широкий шлях до соціалізму*» [3, с. 349].

Прикметно, що ще однією особливістю селянської теми в літературі було зображення розпаду господарства як розпаду норм і цінностей, вибудовування псевдоморалі, апелювання до новостворених канонів людських взаємин. Впливають ідеологічні розбіжності і на руйнування сімей: Григорій Химочка після смерті сина твердо і категорично розриває стосунки зі своєю дружиною лише тому, що вона хоч «ідеологічно», але підтримувала «Литчину армію», була проти всецільної колективізації та розкуркулення. Тут спрацьовує ідентифікація «радянський громадянин», а не ідентифікація «батько» чи «чоловік»: «*Григорій Химочка утер очі, підвів важку голову і, звертаючись до незаможників тихо сказав: / – Сина перенесіть до сільради. Поховаємо його разом з товаришем Логвином». А ти, – повернувся він до Харитини, твердо відокремлюючи кожне слово, – глитайське охвістя, іди з моїх очей. Більше я тебе не знаю, – сказав без вагання Григорій Химочка*» [3, с. 332–333]. Та й у взаєминах радянські герої все частіше звертаються до «механізованої» метафорики та символіки, відводячи міжособистісні взаємини на маргінеси: «*А щоб наші підшефні не забували про нас, ростовчан, то ми скріпляємо наше шефство робітничим подарунком – трактором! Оріть ним ваші землі, єднайтеся навколо нього, навколо робочого класу … Трактор, машина в полі та організованість ваша виведуть вас із нужденного животіння, поставлять на ноги ваше роздрібне й нерентабельне господарство…*» [5, с. 72].

У підсумку варто наголосити, що Євгеній Добренко, досліджуючи соцреалізм, називає його репрезентаційним проектом, де література відіграє роль своєрідної фабрики з виробництва готової продукції, яку не потрібно «смакувати», а лише «приймати» та «споживати». Метою такого виробництва є побудова «нової людини» і нового суспільства, конструювання правильної реальності. Саме герой-селянин став одним із тих, хто в результаті перековки переріс у потенційного носія провладної ідеології, а відтак змінив уявлення про село як «минувшину», тим самим розвиваючи ідею «єдиного фронту» радянського народу у процесі побудови нового суспільства.

Література:

1. Головко А. Бур'ян. *Андрій Головко. Твори : в 5 т.* Київ, 1977. Т. 1. С. 7–186.
2. Гюнтер Х. Архетипы советской культуры. *Соцреалистический канон*. Санкт-Петербург: Академический проект, 2000. С. 743–784.
3. Епік Г. Перша весна. *Григорій Епік. Твори*. Київ, 1958. С. 25–352.
4. Килимник О. Творчість Григорія Епіка. *Епік Г. Твори.* Київ: Держлітвидав, 1958. С. 3–21.
5. Ле І. Змичка. *Іван Ле. Твори : в 3 т.* Київ, 1955. Т. 1. С. 64–75.
6. Свербілова Т. Від модерну до авангарду: жанрово-стильова парадигма української драматургії першої третини XX століття / Тетяна Свербілова, Наталя Малютіна, Людмила Скорина ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Черкаси : Маклаут, 2009. 598 с.
7. Філатова О. Український «виробничий» роман: текст і контекст. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.* Серія філологічна. 2011. Вип. 208. С. 21–28.
8. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. Ніжин, 2009. 508 с.
9. Dobrenko E. Надзирать – наказывать – надзирать: соцреализм как прибавочный продукт насилля. *Revue des études slaves*. Année, 2001. Vol. 73. No. 4. pp. 667–712. URL : http://www.persee.fr/doc /slave_00802557_2001_num_73_4_6746.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСУ

Yaroslava Mozhova, Nadiia Sheverun
FUNCTIONS OF GERMAN WORDS IN ENGLISH POLITICAL AND ECONOMIC TEXT 3

Горбач Оксана Василівна
ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКИ МАРКЕТИНГУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ) 6

Гармаш Олена Леонідівна
ФЛУКТУАЦІЙНІ ЯВИЩА В СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЛІНГВО-МЕНТАЛЬНИХ СТРУКТУРАХ 11

Каленюк Світлана Олександрівна, Кривошея Вікторія Олександрівна
ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ТВОРАХ УЛАСА САМЧУКА 15

Коцюк Леся Миколаївна, Коцюк Юрій Анатолійович
ПАРАДИГМА ТИПОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КОРПУСУ ЗА ТИПОМ ТЕКСТОВИХ ДАНИХ 18

Малик Галина Дмитрівна, Осадчук Віра Василівна
ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО НАФТОГАЗОВОГО СТАНДАРТУ 23

Поздняков Олександр Вікторович
АНГЛО-АМЕРИКАНІЗМИ У НІМЕЦЬКОМУ МОЛОДІЖНОМУ СЛЕНЗІ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА
ХАРАКТЕРИСТИКА 29

Ріба-Гринишин Оксана Михайлівна, Бойко Ксенія
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ЛЕКСИКА У ТВОРІ ДЖ. ОРВЕЛЛА «ANIMAL FARM»:
ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ 33

Романенко Наталія Валеріївна, Головатюк Тетяна Михайлівна
ЛІНГВОКОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРАМАТИЧНИХ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
(НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РОМАНУ С. КІНГА «ПІД КУПОЛОМ») 37

Стахмич Юлія Станіславівна, Іордан Ілона Вікторівна
ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА У КНИЗІ Д. АДЖЕМОГЛУ ТА ДЖ. А. РОБІНСОНА
«ЧОМУ НАЦІЇ ЗАНЕПАДАЮТЬ»: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ 41

Стефанова Наталія Олександрівна
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ СТАН ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ КОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗРОБКИ
НОВОЇ АКСІОЕПІСТЕМОЛОГІЇ 45

Сторчак Олег Григорович
СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ МОВНИХ ФОРМ І КОГНІТИВНИХ СТРУКТУР КОНЦЕПТІВ *HEAVY/ ВАЖКИЙ*
І *LIGHT/ ЛЕГКИЙ* АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ В СИНЕРГЕТИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ 50

Чистяк Дмитро Олександрович, Курганська Анастасія Романівна
КОНЦЕПТОСИСТЕМА ПЕРШОСТИХІЇ «ВІТЕР» У ЗБІРЦІ «СЯЙВА» АЛЬБЕРА МОКЕЛЯ 54

Чугу Світлана Дмитрівна
ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ГАЗЕТНОГО ТЕКСТУ В КАТЕГОРІЯХ МЕДІАЛІНГВІСТИКИ 57

Шабайкович Ірина В'ячеславівна
КОНТРАСТ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ КОГЕРЕНТНОСТІ У НОВІТНІХ НІМЕЦЬКОМОВНИХ
ДРАМАТИЧНИХ ТЕКСТАХ 61

Янишин Ольга Каролівна, Горюк Даніелла Вікторівна
ДЕТЕКТИВНИЙ РОМАН Т. КЛЕНСІ ТА М. ҐРЕНІ «ПРАВО ОСТАТОЧНОГО РІШЕННЯ»:
МОДЕРНІЗАЦІЯ ЖАНРУ В УКРАЇНСЬКОМУ ВИМІРІ 65

РОЗДІЛ 2

ФОНЕТИЧНА, ЛЕКСИЧНА ТА ГРАМАТИЧНА СИСТЕМИ МОВИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Anastasiia Belyaeva
CORPORA CREATION IN CONTRASTIVE LINGUISTICS 69

Valery Mykhaylenko
SEMANTIC METAMERISM: ETHNO-CULTURAL ASPECT 74

Буць Жанна Володимирівна
ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Т. ДЕ РОСНЕ «LE DÎNER DES EX») 78

Демиденко Ольга Павлівна, Козиряцька Олександра Володимирівна
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МОВНОЇ ГРИ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ
АНГЛОМОВНИХ СИТКОМІВ 82

Джочка Ірина Федорівна
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРАМАТИЧНИХ ОМОНІМІВ ДЕ І КУДИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ 86

Капранов Ян Васильович
АРХЕТИП ТА ЕТИМОН ЯК КОГНІТИВНО-ПРАМОВНІ ПРОТОСТРУКТУРИ 92

Карамишева Ірина Дамірівна
ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ З ЛІНГВІСТИКИ) 96

Козелко Ірина Романівна
СТАНОВЛЕННЯ ТЕРМІНОСИСТЕМ ПРИКМЕТНИКА І ПРИСЛІВНИКА ТА НОРМАЛІЗАЦІЯ ФАХОВИХ НАЗВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНСЬКИХ ГРАМАТИК КІНЦЯ XIX– ПОЧАТКУ XX СТ.) 102

Олійник Лідія Володимирівна
ТЕМАТИЧНИЙ РОЗПОДІЛ ЛЕКСИКИ НІМЕЦЬКОМОВНОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ (ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ) 106

Рись Лариса Федорівна, Пасик Людмила Адамівна
СЕМАНТИЧНІ ТИПИ КОНТАМІНОВАНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ 109

РОЗДІЛ 3

МОВНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Oksana Ivantsova, Svitlana Tarasenko
FOREIGN LANGUAGE TRAINING INTENSIFICATION 113

Каліберда Оксана Олександрівна
НЕЧІТКА МЕЖА МІЖ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИМИ ТА ЛІНГВІСТИЧНИМИ СЛОВНИКАМИ 117

Кондрук Аліна Юріївна
ПОНЯТТЯ «НЕЩИРІСТЬ» ТА «ЛИЦЕМІРСТВО» У КОНТЕКСТІ МІЖОСОБИСТІСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ 120

Коротка Наталія Володимирівна
РОЛЬ АВТЕНТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ В ВИВЧЕННІ ДІЛОВОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 124

Криницька Наталія Ігорівна
РЕЗОНАНС ІЗ КУЛЬТУРОЮ ПРОСВІТНИЦТВА В НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ ТА ФЕНТЕЗІ УРСУЛИ ЛЕ ГУЇН 128

Павлишинець Олена Олегівна
ТОПОНІМИ-ІСТРИЗМИ ЯК ФРАЗЕОЛОГІЧНО ПОВ'ЯЗАНИЙ ФОРМАТИВ. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СЕМАНТИКИ 132

Шкварчук Світлана Степанівна
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН «GOETHE-ZITAT» У ДІАХРОНІЧНОМУ ВИМІРІ 137

РОЗДІЛ 4.

ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИЙ ТЕКСТ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ІСТОРІЯ, РЕПРЕЗЕНТАНТИ, ГЕОПОЕТИКА

Бомко Лілія Олександрівна
ПРОПОВІДІ НА СТРІТЕННЯ ГОСПОДНЄ КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА СТАВРОВЕЦЬКОГО ТА ЙОАНИКІЯ ҐАЛЯТОВСЬКОГО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ 140

Захарчук Ірина Василівна
ЗУЗАННА ҐІНЧАНКА Й ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ ВОЛИНСЬКОГО ТЕКСТУ 144

Крупка Мирослава Анатоліївна
ТРАДИЦІЙНИЙ СВІТ ВОЛИНІ У ХУДОЖНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ГАЛИНИ ЖУРБИ 152

Моклиця Марія Василівна
«ЛІСОВА ПІСНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ Й «ОЛЕСЯ» ОЛЕКСАНДРА КУПРІНА: ДО МІФОЛОГІЇ ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКОГО ТЕКСТУ 155

Подвишенний Олександр Андрійович
РЕЦЕПЦІЯ ПОВОЄННОЇ НІМЕЧЧИНИ У ТВОРІ УЛАСА САМЧУКА «ПЛЯНЕТА ДІ-ПІ: НОТАТКИ Й ЛИСТИ» 159

Романишина Наталя Василівна
МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ «ВОЛИНЬ») 164

Тхорук Раїса Леонтіївна
РИТОРИКА ОПОВІДАННЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ПРО СЕВЕРИНА НАЛИВАЙКА 168

РОЗДІЛ 5.

СУЧАСНІ МОДЕЛІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОРІЧ

Бестюк Ірина Анатоліївна
СЕЗАННІЗМ Й УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА 1920–1930-Х РОКІВ (В. ПОЛІЩУК / В. ЄРМІЛОВ, Ю. ЯНОВСЬКИЙ / О. ДОВЖЕНКО) 172

Вісич Олександра Андріївна
ЛИЦЕДІЙСТВО ТА ІЛЮЗОРНІСТЬ В ДРАМАТУРГІЇ ЮРІЯ КОСАЧА 176

Кирильчук Олександр Миколайович
ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ДОСВІДУ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА ТА ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА) 180

Кочерга Світлана Олексіївна
ЕПІСТОЛЯРНИЙ ТРАВЕЛОГ ВАЛЕР'ЯНА ПОЛІЩУКА 183

Поліщук Ярослав Олексійович
ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В МАЛІЙ ПРОЗІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО 188

Пухонська Оксана Ярославівна
ЛІТЕРАТУРА І ПАМ'ЯТЬ: ВЕРСІЇ ВЗАЄМОВПЛИВУ 191

Семерин Христина Дмитрівна
ФЕМІНІСТИЧНІ ПРОЕКЦІЇ В ПОЕЗІЇ ЗУЗАННИ ҐІНЧАНКИ 194

Троян Тетяна Олександрівна
СВІТ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ МУЗИКИ В МЕМУАРИСТИЦІ БОГДАНА ЛЕПКОГО 197

Федорів Уляна Миколаївна
«ПАНТЕОН РАДЯНСЬКИХ ГЕРОЇВ»: ОБРАЗ ГЕРОЯ-СЕЛЯНИНА В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦРЕАЛІСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 200

Наукове видання

Наукові записки
Національного університету «Острозька академія»
Серія «Філологія»

Науковий журнал (щоквартальник)

Випуск 4(72)

Головний редактор *І. Д. Пасічник*

Відповідальний за випуск *І. В. Ковальчук*

Укладачі: *І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, О. Ю. Костюк*

Технічний редактор *Р. В. Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

За достовірність наведених фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори.

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 23,95. Наклад 100 прим. Зам. № 8–19.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr. netРВ № 1 від 8 серпня 2000 року.